DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 14078

Wadowice Memorial Book

Sefer zikaron li-ḳehilot Ṿadovitseh, Andrikhov, Ḳalṿaryah, Mishlenits, Suka

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Sefer zikaron li-ḳehilot Vadovitseh, Andrikhov, Ḳalṿaryah, Mishlenits, Suka / ʼarukh ʼa. y. Daṿid Yaʻaḳobovits.
IMPRINT	880-02 [Tel Aviv] : Irgun ʼole Vadovitseh, Andrikhov, Ḳalṿaryah, Mishlenits ṿe-Suka be-Yiśraʻel be-shituf ʼim hotsaʻat Masadah, c1967.
DESCRIPT	454 p. : ill., facsims., maps, ports. ; 25 cm.
SUBJECT	Jews -- Poland -- Wadowice. Wadowice (Poland) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Poland -- Wadowice.
ADD'L NAME	Jakubowicz, David.
ADD'L TITLE	Sefer zikaron kehilot Wadowice, Andrychow, Kalwarja, Myslenice, Sucha

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

ספר זכרון לקהילות ודוביצה, אנדריכוב, קלווריה, מישלניץ וסוכא

ספר זכרון

לקהילות

ודוביצה
אנדריכוב
קלווריה
מישלניץ
סוכא

ערוך ע״י ד״ר דוד יעקובוביץ

ארגון עולי ודוביצה
אנדריכוב, קלווריה, מישלניץ וסוכא, בישראל
בשתוף עם הוצאת "מסדה" בע"מ

SEFER ZIKARON KEHILOT

WADOWICE
ANDRYCHOW
KALWARJA
MYSLENICE
SUCHA

By Dr. DAVID JAKUBOWICZ

MASSADA PUBLISHING LTD. — ISRAEL

נדפס במפעלי דפוס פלאי־פי.אי.סי. בע"מ, גבעתיים—רמת־גן
Printed in Israel

...באשרייבן די — — —, וואָס שטארבן־אָפּ,
איז א מצוה· זיי בעטן זיך: ״מאָלט אונז,
באשרייבט אונז; לאָמיר ניט פארגעסן ווערן
פונעם קומענדיקן דור״ ...

שלום־עליכם

עזרו בעריכת הספר:

מטעם קהילת ודוביצה — לאה (נייהרט) בארי, לושיה (בלייברג) וייס־מן, גוסטה (גרובנר) וייסמן

אנדריכוב — סטלה (ויינזפט) דורון, יצחק קורן

קלווריה — חנה (גרינקרויט) גרינ־בוים, אברהם אביש צנוירט

מישלניץ — זהבה פנסטר (אולגה ויינמן)

סוכא — מאיר גרוס

תוכן העניינים

קהילת אנדריכוב

קהילת קלווריה

קהילת מישלניץ

קהילת סוכא

עם הספר

לפנינו תיאור חייהן המפוארים של חמש קהילות שהיו קיימות בגליציה המערבית עד השואה.

רובן של הקהילות נוסדו במאה ה־19 ע״י יהודים גרמניים מתקדמים, שבאו משלזיה הסמוכה והם שבנו את הקהילות ועיצבו להן את דמותן. למרות קיומן הקצר יחסית (רובן אף פחות מ־75 שנים) הגיעו הקהילות לשגשוג גדול בחיי הרוח ובחיים הכלכליים, עד שבסוף קיומן לא פיגרו אחרי קהילות בעלות ותק של מאות שנים הן בלימוד תורה ומדע, הן בחסידות והן בתנועה הציונית. בעת קריאת הספר יעברו כבקלידוסקופ דמויות רבות של רבנים, תלמידי חכמים, אנשי מדע ואישי צבור, ששמותיהם ישארו לנצח בין גדולי יהודי פולין.

ברם תוכנו של הספר אינו בעל אופי מקומי בלבד, כי אם יש בו גם ידיעות רבות על חיי יהדות פולין כולה וסיפוק רב ימצא גם הקורא שמוצאו אינו מהעיירות הללו.

ראשית, עד למחצית השניה של המאה ה־19 חל ברוב הקהילות הללו איסור התישבות יהודים, והספר מתאר את בעית Privilegium de non tolerandis Judaeis מבחינת הפרספקטיבה ההיסטורית וסוקר את האיסור הזה גם על ערי הסביבה ובגלל כך הוא, ביחד עם המקורות שעליהם הוא מסתמך, ישמש בעתיד כספר עזר להיסטוריונים שירצו לחקור את הבעיה הזו ששורשיה בימי הבינים ושעוד במאה שעברה השפילה כל כך את רוחם של יהודי פולין.

מאידך, מתואר בספר המצב הכלכלי הירוד ששרר בין כל יהודי פולין בתקופה שבין שתי מלחמות העולם ואת הסיבות לנדידה מן הכפרים וההגירה לערים, בחיפוש אחרי פרנסה בענף המסחר בלבד. כן מסופר על הרדיפות הכלכליות, על סגירת שערי המשרדים הממשלתיים ומוסדות הציבור בפני יהודים ואת מצבם הפוליטי האומלל, בהימצאם בין הפטיש והסדן. במאבקן נגד הממשלה פרעו המפלגות הימין־קיצוניות פרעות ביהודים, בחפשם דרך לעורר אנדרלמוסיה במדינה ועל ידי כך להפיל את הממשלה והיהודים שימשו קרבן במאבק הזה. המשפט של עורך הפוגרום דובושינסקי י״ש בעיר מישלניץ, שהתקיים בקרקוב קרוב לפני פרוץ המלחמה ושדין וחשבון עליו הובא בספר זה, נותן תמונה ברורה בתיאור המצב ששרר אז.

בחלק על השואה אנו מזועזעים עד עומק לבנו מאכזריות הנאצים ומשיטתם המתוכננת ומאורגנת מראש להשמיד את היהדות כולה. רוב הפרקים המתארים את הגירושים נכתבו ע״י עדי ראיה.

אנו מלאי התפעלות מהרצון העז של היהודים להציל את חייהם, למרות הסכנות שהיו כרוכות בדבר.

כדי לקיים את הפסוק "והגדת לבנך ביום ההוא" במובן רחב יותר — חובה על כל יהודי לספר לא רק על הסבל והעינויים לפני יציאת מצרים, אלא גם על הזמנים האכזריים של הרדיפות והגזירות בתקופה שלנו.

אנו מקוים שהספר הזה, ע"י תיאור המאורעות האיומים שהתרחשו בתחום ערינו בעת השואה בצירוף רשימות אלפי קרבנות, ימלא חובה זו.

ראוי גם בהקדמה להקדיש כמה דברים אודות העריכה של הספר. נערמו קשיים חמורים.

השואה הרסה הרס נורא באוכלוסי קהילותינו ולא שרדו אלא מעטים מאד מאלה המסוגלים לעזור לעבודה כזו. כמעט כולם ניספו ע"י הנאצים. ניספו כל הרבנים והדיינים, נהרגה כמעט כל האינטליגנציה המקצועית ונשארו רק שרידים מאנשי־רוח, מאנשי תורה וחוגי החסידים. ועוד זאת, רבים מאלה שניצלו מהתופת הנאצי היו עדיין ילדים בפרוץ המלחמה, כך שתמונת מקומות מגוריהם לא נחרתה בזכרונם.

שונה היה המצב בעת עריכת ספרי זכרון לקהילות אחרות, אשר חלק מתושביהן היגר לארצות אמריקה בתקופה שבין שתי מלחמות העולם ובגלל זה אפשר למצוא בהם מאמרים שנערכו ע"י המהגרים הללו באידיש ובאנגלית וגם צילומים שנשלחו להם ע"י קרוביהם לפני השואה. כמתואר בספר, לא היתה כמעט הגירה אל מעבר לים מעיירותינו. לפיכך אין בספר זה מאמרים ממהגרים מלפני המלחמה.

לערים אחרות יש עוד מקור אחר חשוב לאיסוף חומר: קהילות רבות בפולין נוסדו במאות הקודמות ובמרוצת הזמן עבר חומר היסטורי רב מחייהן לארכיוני אמריקה וכך ניצל מהשואה הוונדלית. שלא כן בנוגע לקהילותינו שרובן, לפי שמדובר לעיל, התקיימו פחות מ־75 שנה. בזמן קצר יחסי כזה לא הועבר חומר על חיי קהילותינו אל מעבר לים.

מה שגרוע מזה היא העובדה, פרט לעיר אנדריכוב, שכל המסמכים הרשמיים על החיים הצבוריים נשמדו ע"י הנאצים, בעיקר נשמדו כל התעודות שהיו בידי הסטארוסטה הוודוביצאי. ומה שהנאצים לא הספיקו להשמיד בארכיון העיריה נשרף בעת הפצצת בית העיריה עם כניסת הרוסים בשנת 1945.

התהלכו שמועות שכאשר קרב קצה של הקהילה הסתיר מזכיר הקהילה, אליהו פישגרונד, את הארכיון שלה בבית הקברות. מעשה כזה התקבל על הדעת, שכן לפישגרונד הרשו ללכת לבית העלמין בעת הלויה. אבל אי־אפשר היה לברר את נכונות השמועות הללו משלא נשארה אף נפש בחיים מאנשים שהיו אתו במגע. רק יהודי אחד גר כעת בודוביצה.

כל החומר הנמצא אפוא בספר שלפנינו מבוסס בדרך כלל על ספרי מידע הנמצאים בא"י ועל ידיעות שנשארו בזכרונם של המשתתפים.

היו גם קשיים טכניים חמורים: כי האנשים שהשתתפו בעריכת הספר, ברובם עולים חדשים, שאינם יודעים את השפה על בוריה, נאלצו לכתוב את המאמרים בפולנית שאחר כך תורגמו לעברית.

לא קל היה לאסוף את הכספים הדרושים להוצאת הספר לאור. כי בנגוד לקהילות אחרות, בגלל אי־הגירת בני הקהילה לפני המלחמה לעבר הים, אין בשום מקום

בעולם ארגון "לאנדסמאנשאפט" משלנו. לכן היינו נאלצים לאסוף רובו של הכסף בשביל הספר בכוחות עצמיים בין חברים בישראל.

אין לכן פלא שכל המאמרים שנערכו או שתורגמו נעשו בהתנדבות שלא על מנת קבלת פרס. אפילו המאמרים המדעיים (על דברי ימי הערים) לא נערכו ע"י היסטוריונים מקצועיים אלא בכוחות עצמיים.

אנו מקוים שהקורא, ברצותו לעשות בקורת על הספר, ישקול את כל הגורמים הנ"ל ואם ימצא ליקויים יביא בחשבון את המכשולים המתוארים לעיל.

ליווינו את הספר בשפע תמונות, שהושגו בעמל רב. הם משקפים את חיי עירנו ובמיוחד של הנוער היהודי. ההסברים לצילומים תורגמו בחלקם לשפה האנגלית.

לסיום, נביע את תודתנו העמוקה לאלה שנתנו יד למבצע הן בחומר והן ברוח. במיוחד יעמדו על התודה אלה ששמותיהם מופיעים בכותרות המאמרים ואלה שהושיטו עזרה בכתיבת הספר וזה למר חיים בלמוט עבור סיוע טכני, לה"ה ישראל איינהורן, חנה בינגשטוק (גרוס), יוסף בינגשטוק, שמעון גלייצמן ואריה שנהב על עזרתם באיסוף החומר; לגב' פלה ברונר (הרשטייל) ומר הנריק בנדץ עבור שרטוט המפות, לה"ה מאיר גרוס, יואל יעקובוביץ וצבי פנסטר על עזרתם בתרגום ולגב' חנה קויפמן (אינטרכט) על עבודת העתקה.

כמו כן עלינו להביע את רגשי תודתנו ליוצאי עירנו בחוץ לארץ, שתרמו ביד רחבה והתרימו למען הוצאת הספר והם: ה"ה נתן קליינמן וקלמן ריבנר מטורונטו, ד"ר מוריס טיברגר מניו-יורק, א. שֶׁבל (טריר), וגב' גניה שיקמן (צימרשפיץ) ממלבורן ובעלה.

תודתנו נתונה גם למר אברהם אור שהביא את הספר לדפוס ולגב' ברכה פלאי, מנהלת הוצאת "מסדה" בע"מ, רמת גן, עבור עזרתה בהוצאת הספר.

ד"ר דוד יעקובוביץ

קהילת ודוביצה

ד"ר דוד יעקובוביץ

פרק ראשון

דברי הימים לקהילת ודוביצה

(רישומים היסטוריים)

ראשיתו של הישוב היהודי בודוביצה

דברי הימים של יהודי ודוביצה [1] קצרים מאוד. ראשית התישבותם חלה במחצית השניה של המאה הי"ט. עד אז אסור היה ליהודים להתיישב בתחום העיר או לסחור בה. האיסור הזה היה מבוסס על חוק מיוחד שנחקק מטעם מלך פולין, אוגוסט השלישי הסכסי, מ־6.11.1754, ואושר ע"י קיסר פרנץ בחוק מ־28.5.1793 [2].

יש להניח שמטרת החוק משנת 1754 היתה להמשיך את המצב החוקי ששרר עד אז. השערה זו מובעת ב"אנציקלופדיה היהודית" בעריכת ד"ר ל. קצנלסון [3]. לפי דעה זו, כבר היה קיים מזמן בעיר ודוביצה Privilegium de non tolerandis Judaeis. לפי המשוער, היתה סיבת חידושו של האיסור קשורה בחשש מפני זרימת יהודים לעיר בטענה של התיישנות החוק. בפנקס ועד־ארבע־ארצות [4] המכיל החלטות מתקופת 1580—1764 ורשימת הקהילות ששילמו מסים ממלכתיים באותה תקופה אין כל ידיעות שהן אודות ודוביצה. גם במפת יהדות פולין לתקופת 1667—1764 (המצורפת לאותו פנקס) אין מופיעות קהילות או ישובים יהודיים בחלק המערבי של וואיוודשאפט קרקוב, דהיינו בנפות: ודוביצה, ביאלה, מישלניץ וזיביץ. רק הערים אושבינצים וקשאנוב מופיעות שם, בעוד שסומנו בה קהילות וישובים יהודיים אפילו במקומות נידחים ומבודדים ביותר.

המצב המוזר הזה נובע מהעובדה שבימי הבינים לא שייכו הנפות הנ"ל (Księstwo Oswięcimskie i Zatorskie) פרט למישלניץ לממלכת יאגילונים אלא לנסיכי שושלת פיאסט והם בנגוד למלכי פולין ניהלו מדיניות אנטישמית והרשו ליהודים לגור רק בערים אושבינצים וזאטור.

---

1. ודוביצה קיבלה סטאטוס של עיר ממלכתית החל משנת 1430. היא נקראת על שם מרטין ודוביטה (1567—1641) יליד העיר, סופר תיאולוגי נודע, ששימש כומר בכנסיית "פלוריאן הקדוש" בקרקוב והיה מטיף בקתדרה "קרקובינסית" (אנציקלופדיה גוטנברג ורשה, כרך XVIII עמ' 25). החל משנת 1819 נחשבה ודוביצה כעיר מחוזית.
פרטים על התפתחותה ראה להלן בפרק: חלקם של יהודי ודוביצה בהתפתחות העיר.
2. מילון גיאוגרפי פולני (Słownik Geograficzny Polski), (עמ' 212, 232, Dr J. Putek, O zbójnickich zamkach, heretyckich zborach i oświęcimskiej Jerozolimie, Kraków 1938, ד"ר מאיר בלבן: דברי ימי יהודי גליציה (1772—1868) (עמ' 6).
3. Еврейская Энциклопедия 1916, כרך V, עמ' 266.
4. הלפרין, הוצאת מוסד ביאליק של הסוכנות היהודית, ירושלים 1945.

מסורת זו של אי־סובלנות כלפי יהודים נמשכה גם אחרי סיפוח הנסיכויות הנ״ל בשנת 1564 לממלכת פולין. כתוצאה מכך דבר נדיר היה לפגוש יהודים בערים הנ״ל במאות הי״ז והי״ח פרט ליהודים־נוסעים. אפילו בכפרים לא היתה התיישבות יהודים רצויה [5].

ברם בני העיירות הללו לא השלימו עם המצב דה פאקטו הזה של אי־סובלנות ליהודים והשתדלו להשיג מן המלכים חוקים האוסרים כליל התישבות של יהודים כפי שעשתה עירית ודוביצה, כפי שמתואר לעיל.

יש לזכור, כי בשנת 1754 היה קל ביותר להוציא איסור כזה בפולין. תקופה זו הצטיינה ברדיפות כל־כך אכזריות נגד יהודים, שאם נוציא את ימי מרד הקוזאקים בראשותו של חמילניצקי ופלישת השוואדים (גזירות ת״ח ות״ט), נמצא כי עוד לא היו רדיפות כאלה בפולין. בשנים 1736—1753 התקיימו משפטי ״עלילת דם״ רבים בכל רחבי פולין, משפטים שגרמו למספר עצום של קרבנות חפים מפשע, אשר ניספו תוך עינויים איומים [6]. כל ילד נוצרי שניספה בנסיבות בלתי ברורות, כגון מקרה אסון, מעשה פשע מעורפל וכדומה, היה ״קורפוס דליקטי״ במשפט עלילת־דם נגד יהודי, שלאסוננו התגורר בקירבת מקום המקרה.

הסופר קוטוביץ, בן התקופה האמורה, כותב בספר Opis obyczajów za panowania Augusta III, כי כשם שלפי מושגים דאז אי אפשר היה לתאר את חופש האצילים בלי liberum veto, כך היה העם הפולני כולו, להוציא חלק קטן, משוכנע שאין מצות יהודיות נאפות אלא בדם נוצרי.

באוירה זו קל היה למושלי ערים פולניות שונות להשיג מן המלך כל מיני פריבילגיות שהעניקו להם חופש־פעולה כדי ״להשתחרר״ מיהודים [7]. אין פלא שבאווירה זו הכריזה גם העיר ודוביצה על האיסור הנ״ל, באמתלה שהיהודים הם אזרחים בלתי רצויים בתחומיה, הואיל והם נאשמים בכל רחבי הארץ בשימוש בדם נוצרי לצרכי פולחן דתי.

מסיבות כלכליות אירע לפעמים, שיהודים בודדים נאלצו לגור זמנית בעיר והיו מקבלים אישור מיוחד לצורך זה. לדוגמה: כאשר היו מוכרחים להוציא לפועל זכות פרופינציה. עד מחצית המאה הי״ט היה הענף המסחרי הזה מוחזק בעיקר בידי היהודים. גם בודוביצה קיבל על סמך זה הפרופינטור סיני שיפר היתר זמני לגור בעיר. על כך כותב להלן בהרחבה הרב שמואל אברהם זלטנרייך (״תקופת הרבנות בודוביצה וקוים לדמותו של הרב אשר אנשיל יצחק זלטנרייך״).

החוק האוסר התיישבות יהודים בוודוביצה היה קיים עד המחצית השניה של המאה הי״ט. בשנת 1860 טרם התיישבו היהודים בעיר גופה [8] אלא היו גרים בכפרים

---

5. בספירה משנת 1776 היו 1047 יהודים בנפות האלו לעומת 171.596 נוצרים (0.6%) ו־51 בתים יהודיים לעומת המספר הכללי של 27.991. היה זה האחוז הקטן ביותר של יהודים בהשוואה עם 18 מחוזי גליציה (ספר ד״ר פוטק הנ״ל, עמ׳ 211, 232, 241).
6. המשפטים המפורסמים בפוזנן (1736), בזאסלאב (1747), בשפטובקה (1748), בז׳יטומיר (1753), ביאמפול (1756), בפשמיסל (1759) ובויסלאביץ (1760).
במשפטים האלו עונה עד מוות מספר ניכר של יהודים (דובנוב: דברי־ימים של העם היהודי, הוצאה גרמנית, כרך VII, עמ׳ 140—150).
7. שם עמ׳ 131.
8. אנציקלופדיה יהודית (קצנלסון) הנ״ל עמ׳ 266.

הסמוכים: חוצניה, טומיץ, ראדוצה, קלצה דולנה ו־גורנה, ובעיקר בשכונת גרובלה בסמוך לפרברי העיר מצד רחוב טאטשאינסקה. שכונת גרובלה, שבזמננו היתה שייכת לאחוזות מיקולאי ולמשפחת קרוביצקי, לא נכללה בשטח העיר. לפיכך היתה אפשרות למספר ניכר של יהודים להתגורר בשכונה זו ולהקים שם בית תפילה.

גם בערים אחרות שעליהן חל החוק de non tolerandis Judaeis השתדלו היהודים בדרך כלל לפרוץ את חומות האיסור ע״י התיישבות באחוזות האצילים והכמרים, שהיו בתחום העיר אבל לא כפופים לשלטון העיר. על־ידי דריסת־רגל זו חדרו לאט לאט לסביבה הסמוכה שבתחומי שלטון העיר. כה עשו בערים דרוהוביץ, סמבור וכו׳ ואילו בפיוטרקוב הצליחו היהודים, בימי המאבק הזה, להשיג פריבילגיה מהמלך יאן סוביסקי (1679), שהתיר להם לגור בפרבר העיר ולסחור בתוכה.

על הרקע האמור התחולל מאבק חמור בין היהודים ובין השלטונות העירונים החל ממחצית המאה הי״ז עד סוף המאה הי״ח וכמעט באותה צורה. לבסוף נסתיים המאבק לטובת היהודים. בודוביצה לא היו אחוזות של אצילים או כמרים והשלטון של הנהלת העיר, שהיה בלתי מוגבל, חל על שטחי העיר כולה. מקומות נפרדים מסוג כזה (״אינקלבות״) לא היו בכלל, ובין שכונת גרובלה הנ״ל לבין הבתים הראשונים של העיר היה שטח די גדול שומם וריק. לכן, כל הנסיונות לפלוש לעיר היו לשוא ואי אפשר היה לבטל את האיסור משנת 1754 בשום אופן.

כדי להבין מדוע החוק הזה, שהשפיל כל־כך את היהודים, היה קיים גם אחרי חלוקת פולין בימי הממלכה האוסטרית והתקיים במשך מאה שנים בערך, יש לעיין בדברי הימים של היהדות בקיסרות ההבסבורגית. להוציא את תקופת 51—1849, שבה פורסמה, תחת לחץ התנועות החרותיות (אביב העמים 1848), חוקה בעיר אולמיץ אשר אישרה שוויון אזרחי גם ליהודים וכעבור שנתים בלבד בוטלה מחדש, שקעה אוסטריה עד שנת 1859 בחוקים של ימי הבינים, שהגבילו את הזכויות האזרחיות של יהודים, כגון: חלוקת יהודי וינה לנסבלים ולבלתי נסבלים, איסור התיישבות בהרי האלפים (טירול וכו׳), איסור רכישת נכסים במחוזות מסויימים והעסקת משרתים לא יהודיים.

ברם משנת 1859, אחרי המפלה במלחמה האיטלקית (סולפרינו 1859) והפרוסית (1866) חל שינוי לטובה. כדי להציל את קיומה, התחילה הממשלה האוסטרית לפרסם חוקים ליברליים. מחוקים אלה נהנו היהודים במידה רבה, היות ועד הזמן הזה סבלו מן האפליה יותר מעמים אחרים. מעתה החלה תקופה קונסטיטוציונית. בשנת 1867 פורסם חוק אשר ביטל את הגזירות הריאקציוניות שנשארו מהתקופה הלגיטימיסטית הקודמת. בעקבותיו פורסם גם החוק Konfessionsgesetz משנת 1868, שהבטיח שוויון לכל העמים והדתות וביניהם גם ליהודים בגליציה [9].

אכן, אין להתפלא על שעד שנת 1867 היו תושבי העיר ודוביצה טוענים כי לחוקים המלכותיים הקודמים, שכללו את איסור התיישבות היהודים, יש עדיין תוקף כיון שלא בוטלו ואינם נוגדים את רוח החוקים הכלליים של ממשלת אוסטריה.

---

9. דובנוב: דברי הימים של העם היהודי, כרך XI, שווי־זכויות של יהודי אוסטריה, הוצאה גרמנית, עמ׳ 379.

מצב זה דיכא את היהודים שבכפרי הסביבה כאשר לא היה בעיר אף רופא יהודי.

אותה סיבה לאי הקמת קהילות היתה קיימת גם בערים הסמוכות שהוזכרו לעיל: ביאלה, מישלניץ וזיביץ [10].

ואולם הודות לריפורמות חוקיות, שנעשו בשנים 1867/68, נסתיים בהצלחה המאבק של יהדות אוסטריה בכלל וגליציה בפרט והאיסור על ההתיישבות בעירנו בוטל באופן אוטומאטי, היות והוא עמד בניגוד לחוקה החדשה.

מובן שתושבי ודוביצה לא היו מרוצים מן המצב החדש שנוצר והיה צורך במאבק נמרץ, לפחות מצד יהודי אחד, כדי לשבור את התנגדותם של התושבים הנוצרים, לחדור בכח לעיר ולסלול את הדרך גם לפני יהודים אחרים.

האיש החזק שהצליח לעשות את הפעולה הזאת ולבטל את האיסור באורח דה־פאקטו היה ב ר ו ך ט י ב ר ג. פרטים על אופן הפעולה ועל ההוכחות הפוליטיות והמוסריות, שבהן השתמש בעת החדירה, יבואו להלן בזכרונות של ד״ר וילהלם קלוגר, ראש הקהילה האחרון. מתוכם מתברר לנו, שהפעולה בוצעה אחרי שנת 1863, מכיון שטיברג השתתף במרד הפולני נגד רוסיה בשנת 1863, ומכאן נבע כוחו להילחם בתושבים הנוצרים בוודוביצה להשגת מטרתו [11].

בשנת 1880 מופיעה ודוביצה ברשימת מפקד האוכלוסין, שהיה נערך בגליציה אחת ל־10 שנים, עם מספר של 404 יהודים (75 משפחות בערך). אכן יש להניח שהיהודים ה ר א ש ו נ י ם התישבו בין 1864 ו־1879, ועד שנת 1880 הגיעו למספר הנ״ל.

---

10. מביאלה גורשו היהודים בשנת 1 7 6 5 ועברו לכפרים הסמוכים: ליפניק וקומורוביצה. בשנת 1808 היו גרים בביאלה 3 משפחות יהודיות בלבד. כאשר לאט לאט חזרו לא הקימו קהילה אלא היו שיכים לקהילה אושבינצים. הקהילה הוקמה בשנת 1872, כלומר: בתקופה הקונסטיטוציונית (אנציקלופדיה יודאיקה — קלצקין, ברלין 1928, כרך IV עמ׳ 464, Dr Józef Putek — O Zamkach, zborach ss. 1938).

על הקמתה המאוחרת של קהילת מישלניץ (עוד בשנת 1804 הוצא ע״י ממשלת אוסטריה איסור התיישבות) מתואר להלן ב״ספר מישלניץ״.

בזיביץ לא ישבו יהודים עד שנת 1 9 3 9. איסור ההתיישבות היה מבוסס על החלטת הקיסרית האוסטרית מרי טרסה (1740—1780). מובן שמשנת 1867/68 היה האיסור קיים רק דה־פאקטו, אולם תושבי העיר הקפידו עליו בתוקף ובעקשנות כאלה, שכאשר בשנת 1900 שכר המתמחה למשפטים ד״ר לזר חדר מרוהט בתחום העיר, הותקף ע״י התושבים והוכרח לעזוב את העיר (אנציקלופדיה־קצנלסון, כרך VII עמ׳ 576). הקהילה הוקמה בכפר זבלוציה ויהודים היו גרים רק בה ובכפרים הסמוכים איספ, ספוריש, ליפובה וכו׳.

לעומת זאת בעיר זאטור, שהיתה שייכת למחוז ודוביצה, נמצאות הוכחות על קיום יהודים כבר במאה הט״ז, מכיון שבגניזה העירונית יש תעודה שבשנת 1547 מחו תושביה נגד חכירת פרופינציה עירונית ליהודים ובספריה משנת 1765 מופיע מספר של 92 תושבים יהודים המשלמים מסים (מילון גיאוגרפי פולני, כרך XIV; אנציקלופדיה קצנלסון, כרך VII עמ׳ 683).

לכל הנתונים האלה יש אשור מוחלט בספר ״המחוז הודוביצאי״: J. Edlen von Mehoffer — Der Wadowicer Kreis im Kőnigreich Galizien (וינה 1843). המחבר ערך מסעות במחוז לאורכו ולרוחבו בשנת 1840 בערך. הוא כותב שקיימות ר ק שתי קהילות במחוז כולו — קהילה ראשית באושבינצים עם רב מחוזי ובית כנסת, וסניף בזאטור עם מורה הוראה. הוא מציין, כי מתוך 350.000 נפשות נמצאים במחוז 6.500 יהודים בלבד. הוא מדגיש שהתיישבות יהודים במחוז הזה (1.86%) היא ה ק ט נ ה ביותר בגליציה (עמ׳ 23).

11. החדרת יהודים לעירנו מתוארת בספר בלבן הנ״ל רק בכמה מלים: ״כאשר בשנת 1859 פורסם החוק התעשייתי איבד איסור ההתיישבות את תקפו ולמרות ההגבלות והתנגדותן הנמרצת על דעת עצמן של העיריות התחילו היהודים להתיישב בערים ודוביצה, בוכניה וכדומה״.

לפי ספירה זו לא הגיעה מכסת היהודים בשלוש ערים מתוך 125 ערי גליציה לכדי 10%[12]. היות ובודוביצה היו באותו הזמן (לפי טבלה מס׳ 2 להלן) 8.1% יהודים בלבד, מסתבר שעירנו היתה שייכת לשלוש הערים הללו בעלות האחוז הקטן ביותר של אוכלוסיה יהודית.

יסודה של הקהילה היהודית בתקופה מאוחרת כל־כך, וקיומה הקצר במשך 60 שנה (בערך), השפיע במדה רבה על הפיגור בהתפתחותה.

קודם כל לא הספיקה ודוביצה להשיג את המספר של תושבים יהודים שהיו בקהילות דומות. בסוף קיומה בשנת 1939 הגיעה בקושי ל־2000 נפשות. בספר ״לאנדסמאנשאפטן אין ישראל״[13] מופיעות 105 ערים פולניות שרובן היו דומות למבנה שלהן לודוביצה, כלומר: היה שם סטארוסט, בית משפט מחוזי ומחנה צבאי, וכולם עלו בהרבה במספר יהודיהן על ודוביצה. אין פלא שתושבי ערים אחרות התפלאו תמיד, למה מצויים בעירנו יהודים מעטים כל־כך למרות חשיבותה הרבה מבחינה אדמיניסטראטיבית ומשפטית. התשובה נמצאת בנתונים הנ״ל — בקיומה הקצר ביותר.

למען הקמת הקהילה וביסוסה החוקי פעל רבות אחד מתושביה הראשונים בשם ישראלי. לצערנו נעלם מאתנו שמו הפרטי. תקנות הקהילה חוברו ע״י ד״ר איזידור דניאל שהתיישב בעיר בשנת 1880 בערך (ראה להלן, פרק דמויות). ראש הקהילה הראשון היה הרמן רייך.

אופיה הדתי והתרבותי

תושביה הראשונים של ודוביצה היו כמעט כולם יהודים מתקדמים, שלשונם היתה גרמנית צחה, שלא כיהודים בערים האחרות של גליציה ששפתם היתה יידיש ופולנית. רובם באו משלזיה הסמוכה ומכפרים שעל גבולה, ששררה בהן השפעה גרמנית חזקה. כאן הם המשיכו את הקשר עם שלזיה ושמרו על ה״מסורת״ שהביאו אתם. לבושם היה אירופאי־מודרני ובשבתות, בחגים וגם בעצרות ממלכתיות הופיעו בבית הכנסת בכובע צילינדר ובפראק. שטריימלים וקפטנים היו בבל־יראו ובבל־ימצאו. על היהודים שבאו בעקבותיהם מגליציה והופיעו בשבת בשטריימליים בחוצות ודוביצה, היו נערים פולניים מיידים אבנים, כיון שהלבוש הזה היה מוזר בעיניהם.

כמעט כל היהודים הראשונים בודוביצה קראו ספרים ועתונים בגרמנית בלבד וידיעה על הספרות העברית והיידיש לא היתה להם. גם הילדים נרשמו בתעודות הלידה בשמות גרמניים והכתובות על המצבות בבית הקברות נחקקו בגרמנית עם תוספת דלה בלשון הקודש. התרבות הגרמנית המשיכה להשפיע, כיון שלסדור עניניהם המסחרים היו נוסעים לביליץ, שהיתה באותו זמן עיר גרמנית במלוא מובן המלה. אגב: במאה ה־19 שכנו המשרדים המרכזיים של השלטונות בוינה. אכן, אין

---

12. יעקב לשצינסקי: יהודים ואוכלוסיה עירונית בפולין, ניו יורק 1943.
13. הוצאת התאחדות עולי פולין בישראל, תל־אביב 1961.

כל פלא שיהודי עירנו יכלו לשמור על טהרת השפה הגרמנית גם אחרי מספר שנים ניכר שחלף מאז יסוד הקהילה.

אופיה הגרמני של הקהלה התבטא גם בסגנונו של בית הכנסת ובנוסח התפילות. ההיכל נבנה כדוגמת בתי כנסת מודרנים של מערב־אירופה (ראה להלן, פרק בית הכנסת). בכונתו של האדריכל היה להקים תא מיוחד למקהלת־נשים וגם להכניס עוגב לביהכ״נ, כדרך הריפורמיים. התפלות נערכו בנוסח אשכנז ובזמן הראשון היו הגבאים מוחים נמרצות נגד אלה שהעיזו להוסיף ב״קדיש״ את ״ויצמח פורקנה ויקרב משיחיה״ (מנוסח ספרד). כמו כן התקוממו נגד חדירת אוירה חסידית לכותלי ביהכ״נ. רק אחרי מאבק חריף הצליחו החרדים לשלב בתפלת מעריב של ליל־פסח את ה״הלל״, שלפי דעת המתקדמים יש לקרוא אותו רק באמצע ה״הגדה״ בשעת ה״סדר״.

במרוצת הימים חלו שינויים חשובים במצב זה כשאל העיר החלה לזרום אוכלוסיה מכפרים סמוכים ומערים שלא השתייכו כלל לשלזיה, כי אם לגליציה, כגון: קשאנוב, אושבינצים, זאטור, לימאנוב — ערים שהתרבות הגרמנית היתה זרה לרוחם והשפות שהתהלכו בהן היו פולנית ויידיש. היהודים האלה, חדורי רוח החסידות הגליצאית, הביאו אתם שינויים בנוהג הקהילה, באורח חייה המסורתיים ובלבוש המסורתי, כגון: קפטני־משי ארוכים, מגבעות קטיפה, שטריימליים וסנדלים עם גרבים לבנות. במשך הזמן הוקם בית־המדרש עבור האוכלוסיה הדתית החדשה, בו התקיימו התפלות בנוסח ספרד. בביהכ״נ הראשון הוסיפו לשמור עד הסוף על נוסח אשכנז. אפשר שגם בשל כך נפסקה התיישבותם של היהודים המתקדמים וגברה אצלם הנטיה לעזוב את העיר ולעבור לביליץ או לערים גרמניות אחרות, עד שעם קץ המונרכיה האוסטרית, בשנת 1917—18, היה כבר חלק הארי של יהודי העיר מורכב מחסידים.

פניו החדשים של הישוב היהודי בעיר נתגלו מעתה גם בבחירות למועצת הקהילה, שכן עם ריבוי האוכלוסיה החסידית גדלה גם השפעתה במועצת הקהילה. בעוד שראשי הקהילה הקודמים, הרמן רייך, ד״ר איזידור דניאל, ישראל הופרט, זכריהו קלוגר, ד״ר אפולינארי צימרשפיץ היו מתקדמים, הרי כיהנו אחריהם כבר כראשי הקהילה מתתיהו יעקובוביץ, יחיאל בלמוט, אברהם יעקב רייפר, שהיו חרדים, פרט לאחרון ד״ר וילהלם קלוגר.

אותו גורל היה לרבנים בקהילתנו. הרב הראשון, רבי מרדכי רוטנברג, שהשתמש בדרך כלל בשפה הגרמנית, היה אדם מקובל על כל החוגים. כאשר בשנת 1912 עזב הרב רוטנברג את כהונת הרבנות בעירנו ועבר לאנטוורפן, פרצה בעיר מלחמה עקשנית על כס הרבנות בין המתקדמים והחסידים. לאחר פירסום המכרז הוזמנו 5 מועמדים — 2 מתקדמים ו־3 — בעלי אורח חיים דתי מובהק לשאת את דרשותיהם בביהכ״נ בשבתות, כדי שבמקרה ויהיו חילוקי־דעות במועצת הקהילה בענין בחירת הרב יוכלו להשאיר, בהתאם לתקנות, את ההכרעה למשאל העם, שיקבע מי מבין המועמדים הוא המתאים ביותר לתפקיד זה. לבסוף, לאחר מאבק ממושך, ניצחה מועמדותו של הרב החסידי רבי אשר־אנשיל יצחק זלטנרייך.

גם בשנים שלאחרי כן המשיך אחוז החסידים לעלות בלי הפסק. בסוף שנת 1939 מנתה הקהילה כ־450 משפחות ומתוכן היו רק כ־10—15 אחוז מתקדמים. כך

נשתנו פני העיר שינוי עצום תוך 60 שנות קיומה. התישבות היהדות החסידית בעירנו היתה אטית כל עוד שלא היו המוסדות הדתיים מבוססים בה לפי רוחם. כאשר נערכו התקנות, נבנה בית־המדרש, נוסדה הרבנות ונעמדו על מכונם גם שאר הצרכים הדתיים, החלו החסידים להתישב בהמוניהם ונשתנה אופיה של הקהילה תכלית שינוי.

אין פלא, אפוא, שעד המלחמה־העולמית הראשונה היו מלעיזים על ודוביצה שהיא כעין "עיר־מקלט", היות והיגרו אליה תושבים ממקומות שונים והקימו קהילה חדשה, שלא היו בה תושבים יהודיים בעלי ותק עם מסורת קהילתית של דורות.

בערים הקרובות כמו קשאנוב ואושבינצים ישבו היהודים מדורי־דורות, ואפילו אם זרמה אליהם לפעמים אוכלוסיה חדשה היתה נבלעת בתוך האוכלוסיה הותיקה. בודוביצה, לעומת זאת, שמרו תושביה על הרגלי־מוצאם והתגודדו לאגודות־אגודות לפי מקומות מגוריהם הקודמים, זאת אומרת: לאגודות של יהודי קשאנוב, של יהודי זאטור וכדומה. הסולידריות הזאת התבטאה הן ביחסים חברתיים ומסחריים והן בימי בחירות מקומיות.

רק בשנים האחרונות שלפני השואה נעלמו ההבדלים "האזוריים" האלה, אף־על־פי שעד סופה המר של הקהילה היו הזקנים והישישים נקראים על שם מוצאם, כגון "קשאנובר יוד" וכדומה.

סקירה דימוגראפית של הישוב

הטבלאות דלהלן יש בהן ענין לא רק לחוקר מדעי אלא גם לכל קורא רגיל. הן מתארות באופן כללי את תנועת האוכלוסיה היהודית והנוצרית בודוביצה ובנפה כולה בתקופת 1900—1880 [1].

התפתחות קהילת ודוביצה קשורה היתה מטבעה לתנועת האוכלוסיה היהודית בכפרי הסביבה, ומכאן נובע הצורך בסקירה דימוגראפית של היהדות בנפה כולה. כבר בבדיקה שטחית של טבלאות 4—1 הנ"ל ניתן להיוכח, כי בשנים 1900—1880 היתה עזיבה המונית "מן הכפר אל העיר" של יהודים מהכפרים והאחוזות בנפת ודוביצה. (באותו זמן היו האחוזות יחידות עצמאיות מבחינה אדמיניסטראטיבית).

לפי טבלה 3, היתה עוד בשנת 1880 התישבות היהודים בנפה כדלקמן:

בכפרים 1306, באחוזות 543 ס"ה 1849 יהודים
בערים " 1462 "

יתרה לזכות הכפרים ב־387 יהודים

ואילו החל משנת 1880 ואילך התחיל מספר יהודי הכפר לרדת פלאים, כדלקמן:

ב 1890 היו בכפרים 1056, באחוזות 701 — ס"ה 1757 יהודים. 92 נפשות פחות
ב 1900 " " 915 " 336 " 1251 " 506 " "

במשך 20 השנים הללו ירד מספר יהודי הכפרים בס"ה 598 נפשות

1. הטבלאות 4—1 נכללו ב"חומר לבעיה היהודית בגליציה" שנחקר בשנת 1910 לפי המלצת הועד הארצי של השלטון בלבוב ונמצאות בספריה עירונית ע"ש ביאליק בת"א.

נתונים סטאטיסטיים על מצב יהודי ודוביצה והסביבה

(טבלאות 4—1)

מעובדים בשנת 1910 ע״י ד״ר סט. גרואינסקי, בהמלצת הועד הארצי בלבוב

טבלה 1. תנועת האוכלוסיה היהודית בתקופה הראשונה

נפה	אוכלוסיה יהודית בשנים: 1880 מספר הנפשות	1880 אחוז היהודים	1890 מספר הנפשות	1890 אחוז היהודים	1900 מספר הנפשות	1900 אחוז היהודים	גידול—ירידת(—) האוכלוסיה היהודית באחוזים: 1890—1880	1900—1890
ודוביצה	3311	% 3.5	3942	% 3.7	3741	%3.6	% 19.0	— % 5.1
מישלניץ	1495	% 1.9	1639	% 1.9	1768	%2.0	% 9.6	% 7.8

טבלה 2. התישבות האוכלוסיה, כולל היהודית, בכל ערי הנפה

נפה	ערים ועיירות	שנת 1880: אוכלוסיה כללית	1880 יהודים: מספר הנפשות	1880 יהודים: %	שנת 1890: אוכלוסיה כללית	1890 יהודים: מספר הנפשות	1890 יהודים: %	שנת 1900: אוכלוסיה כללית	1900 יהודים: מספר הנפשות	1900 יהודים: %
ודוביצה	ודוביצה	4990	404	8.1	5374	722	13.4	6328	975	15.4
	אנדריכוב	2947	482	16.4	4053	654	16.1	4047	621	15.3
	קלווריה	1208	289	23.9	1477	428	29.0	1564	444	28.4
	לאנצקורון	1576	15	1.1	1662	12	0.7	1646	14	0.9
	זאטור	1218	272	22.4	1507	369	24.5	1607	436	27.1
	ס״ה	11939	1462	12.2	14073	2185	15.5	15192	2490	16.4
מישלניץ	מישלניץ	2455	386	15.7	2600	431	16.7	2549	482	18.9
	יורדאנוב	1236	80	6.5	1262	104	8.2	1345	158	11.7
	מאקוב	2502	86	3.4	2741	114	4.2	3172	152	4.8
	ס״ה	6193	552	8.9	6603	649	9.8	7066	792	11.2
השייכת לנפה זיביץ סוכא		3223	144	4.5	3904	188	4.8	4214	184	4.4

טבלה 3. האוכלוסיה הנוצרית והיהודית בערים, בכפרים ובאחוזות של הנפה ודוביצה ומישלניץ בשנות 1880, 1890 ו־1900

נפה	שנת המפקד	כל תושבי הנפה		מהם גרו בערים				ס"ה ערים	מספר יהודים שגרו בכפרים		מספר כפרים בהם גרו למעלה מ־100 יהודים	ס"ה כפרים בנפה	מספר יהודים שגרו באחוזות	
		נוצרים	יהודים	נוצרים		יהודים								
				מספר הנפשות	האחוז	מספר הנפשות	האחוז		מספר כללי		האחוז		מספר כללי	אחוז ביחס לכל יהודי הנפה
ודוביצה	1880	92115	3311	10467	11.4	1462	44.2	5	1306	39.4	—	106	543	16.4
	1890	100717	3942	11868	11.8	2185	55.4		1056	26.8	—	106	701	17.6
	1900	103582	3741	12687	12.2	2490	66.6		915	24.4	—	99	336	9.0
מישלניץ	1880	79151	1495	5630	7.1	552	36.9	3	681	45.6	—	64	262	17.5
	1890	84176	1639	5939	7.1	649	39.9		674	40.3	—	62	316	19.2
	1900	86924	1768	6263	7.2	792	44		686	39.6	2	62	290	16.4

טבלה 4. גידול האוכלוסיה העירונית בשנות 1880—1900

נפה	1890—1880						1900—1890					
			נוצרית		יהודית		ס"ה		נוצרית		יהודית	
	ס"ה	%	מספר	%	מספר	%	מספר	%	מספר	%	מספר	%
ודוביצה	3547	33.7	2839	31.4	723	49.5	1119	8.0	819	6.9	305	14
מישלניץ	410	6.6	309	5.5	97	17.6	463	7.0	324	5.5	143	22

טבלה 5. מספר האוכלוסיה העירונית הכללית בתקופה בינמלחמתית

עיירות	[1] 1921			[1] 1931	[6] 1934		שנת 1939		
	אוכלוסיה כללית	יהודים	% היהודים	אוכלוסיה כללית	יהודים	% היהודים	אוכלוסיה כללית [2]	יהודים	% היהודים
ודוביצה	6862	1437	20.9	8400	[3] 1800	21.4	9400	[3] 2000	21.3
אנדריכוב	4171	409	9.8	5698			6299	[5] 387	6.1
קלוריה	1692	486	28.7	2116			2154	[3] 600	27.8
מישלניץ	3134	675	24.7	6277				[4] 850	
סוכא	5151	332	6.4	6004	432	7.2	6200	[3] 450	6.6

1. בשנות 1921, 1931 לפי מפקד־אוכלוסין כללי.
2. שנתון פוליטי וכלכלי של סוכנות טלגרפית פולנית, PAT 1939.
3. בערך.
4. ארכיון יוו״א, מכון יהודי מדעי, ניו יורק.
5. ארכיון עיריית אנדריכוב.
6. בשנת 1934, לפי ד״ר יוסף פוטק — O zbójnickich zamkach, heretyckich zborach i oswięcimskiej Jerozolimie 1938.

עזיבה זו מהבטאת גם בדיסלוקאציה של יהודי הכפר. מ־99 כפרים של נפה ודוביצה היו מיושבים ע״י יהודים:

בשנת 1880	72	כפרים
״ 1900	61	״ בלבד

ז״א, שבמשך 20 שנים הללו נדחקו רגלי היהודים מתוך 11 כפרים

לנתונים הנ״ל יש הוכחה במספרים הנמצאים בארכיון לשכת הארכי־בישוף בקרקוב (ספר ד״ר יוסף פוטק הנזכר לעיל עמ׳ 248). לפיהם גרו יהודים:

באזור הכומר	בשנות 1894	1934	
	נפשות	נפשות	משפחות
Barwałd	41	—	
Chocznia	68	—	
Frydrychowice	18	18	
Gierałtowice	17	14	
Głębowice	21	—	1
Graboszyce	10	—	1
Inwałd	97	17	
Klecza-Łękawica	64	5	
Krzęcin	50 בערך	50	
Leńcze	20	7	
Marcyporęba	112	—	
Mucharz	55	12	
Nidek	33	8	
Palczowice	13	—	
Piotrowice	26	13	
Przeciszów	95	15	
Ponikiew	10	—	
Radocza	30	—	
Ryczów	46	—	
Rzyki	—	—	
Spytkowice	92	—	
Stryszów	39	—	
Tarnawa	5	8	
Wysoka	19	—	
Tłuczań	25	—	
Wieprz	40	10	
Witanowice	72	—	
Woźniki	14	—	
Zembrzyce	50	—	[2] 10
ס״ה	1182	177	12

2. המספרים הנוגעים לזמביץ לא נכונים (ראה מאמר: הישוב היהודי בזמביץ).

כתוצאה מכך ירד עליונותה הכמותית של האוכלוסיה היהודית הכפרית לעומת האוכלוסיה היהודית העירונית באותה נפה. בשנת 1900 גרו בכפרים ובאחוזות רק .... 1251 נפשות, ולעומת זאת בערים של הנפה עלה מספר היהודים במהירות והגיע בשנת 1900 עד ....2490 ״

יוצא, אפוא, כי בהשוואה עם יהודי הכפר השיגו יהודי העיר יתרה של 1239 נפשות.

דבר זה התבטא כמובן בהתיישבות היהודים בערים של הנפה (טבלה מס. 2) היינו:

	בערים	מהם בודוביצה
בשנת 1880 גרו יהודים	1462	404 נפש
״ 1900 ״ ״	2490	975 ״
כך שבשך 20 שנה גדלה האוכלוסיה היהודית ב־968		ב־571 ״

את סיבות הגירת היהודים מן הכפר לעיר יש להסביר בשינויים כלכליים שחלו בסוף המאה ה־19 בכפרים. באותו זמן נכנס לתוקפו מונופולין המסחר במשקאות אַלכוהוליים [3], שכתוצאה ממנו נתמעט בהרבה מספרם של בתי המזיגה (karczmy). הרשות למכירת יי״ש ניתנה לאחד או לשני בתי מזיגה בכפר, ורובם לא יהודים. מצב הפונדקים ללא רשיון היה עלוב. מכירה בלתי־לגלית של יי״ש היה כרוך בסיכון של עונשים חמורים.

בגלל זה איבד הטיפוס של הפונדק היהודי את זכותו ואפשרות קיומו וירד מעל הפרק. גם החנויות בכפרים עברו בהדרגה לידי נוצרים, בפרט לצרכניות (Kółka rolnicze). המפלגות הפוליטיות של האכרים, שהופיעו בסוף המאה ה־19, פירסמו סיסמאות המטילות חובה על כל נוצרי לקנות אצל פולנים בלבד. גם עתונים וחוברות עממיות עודדו זאת ברוח אנטישמיות מובהקת.

ברוח־נכאה היהודים משקיפים על עתידם בכפר, ואם לא תיכננו הגירה מלאה למערב־אירופה חיפשו את פרנסתם בעיירות הסמוכות. עם פיתוח תחבורת הרכבות והמסחר נפתחו ליהודים אפשרויות רבות לקיומם בערים. בעקב שוויון־הזכויות האזרחיות, שהוכרז עליו בתקופה זו, נפתחו גם בפני הנוער היהודי דלתות האוני־ברסיטה, שבגמר הלמודים בה נסללה לפניו הדרך לעסוק במקצועות חופשיים.

הואיל וקהילת ודוביצה נוסדה כמעט באותו זמן שחלו השינויים הללו, מובן שהיא קלטה את חלק הארי של היהודים שיצאו מן הכפרים שבסביבה והגידול בודוביצה בשנים 1900—1880 (571 יהודים) היה כמעט שווה ליציאת האוכלוסיה היהודית מן הכפרים של הנפה. מובן שלא כל היהודים שעזבו את הכפר התישבו בעירנו. חלק עבר ליתר הערים של הנפה והשאר עזב את הנפה לצמיתות.

---

3. פקודה זו גרמה לירידת בתי מזיגה יהודיים בגליציה בסוף המאה ה־19 מ־15.000 ל־8.000. בעקבותיה נערכו הפגנות ברחובות וינה ע״י מפרנסי 2000 משפחות שנשארו ללא לחם. להפגנות לא היו תוצאות, הואיל והשרים לא מילאו הבטחותיהם. מוסדות פילנטרופיים בוינה (קרן ברון הירש ואחרים) ניסו להושיט עזרה לקרבנות ע״י הכשרה והעברת ראשי משפחה למקורות פרנסה אחרים. מוסדות אלה נתקלו בהתנגדות נמרצת של שלטונות גליציה (דובנוב — דברי הימים של עם יהודי כרך 10 הוצאה גרמנית עמ׳ 425).

לפי טבלאות מס. 2 ו־5 מנתה:

	האוכלוסיה היהודית	האוכלוסיה הקתולית
בשנת 1880	404	4586 נפש
" 1890	722	4652 "
" 1900	975	5353 "
" 1921	1347	5515 "
" 1939	כ־2000	7400 "

זאת אומרת שבמשך 60 שנות קיום הקהילה גדל הישוב כמעט פי 5 ואילו האוכלוסיה הקתולית רק פי 0.6 בלבד.

מספר זה מוכיח, שבשנים 1880—90 מופיעים בריבוי הכללי (384 נפשות) 318 יהודים ו־66 נוצרים בלבד. אחוז היהודים גדל בעיר במשך 10 השנים הללו מ־8.1% ל־13.4, גידול שגרם בסיכומו שריבוי האוכלוסיה היהודית בכל ערי הנפה ודוביצה היה 49.5% (טבלא מס. 4). בהשואה עם טבלאות סטאטיסטיות של אזורים אחרים בגליציה [4] היה זה הריבוי הגדול ביותר בכל ערי גליציה. גם דבר זה מוכיח, שבערים אחרות נסתיים כבר המאבק לשבירת גזירות איסור ההתיישבות מזה זמן רב, ורק בודוביצה ובעוד ערים אחדות הוסיף האיסור לעמוד בתוקפו בתקופה מאוחרת כל־כך.

חלקם של יהודי ודוביצה בהתפתחות העיר

התפתחותה של העיר בסוף המאה ה־19 הביאה בלי ספק את הזרם הגדול של היהודים. בשנת 1875 הוקם הבנין החדש של הגימנסיה; בשנת 1884 נבנה בית משפט מחוזי חדש; בשנת 1893 הוחלט ב"סיים" הארצי על בניית בית־החולים האזורי ובשנת 1896 החלה סלילת קו מסילת־הברזל ש'רשה וודנה־סקאבצה.

אמנם לא רק התפתחותה של העיר גרמה לזרימת היהודים אליה אלא גם זרימת המהגרים היהודים גרמה אף היא להתפתחותה של העיר באותה מידה. אין הוכחות שלפני קיום הישוב היהודי היו בתי מסחר גדולים בעיר, אולם, מיד עם התיישבות היהודים הוקמו בה עסקים קמעוניים, שהתפתחו משנה לשנה ובמרוצת הזמן הפך חלק מהם לבתי־מסחר סיטוניים, בעיקר בענף המזון, הבגדים, עור, ברזל ותבואה. יהודי ודוביצה ניהלו את מסחרם ביושר והסתפקו ברויח מועט והודות לכך רכשו את אהדת הלקוחות מבין תושבי המקום והסביבה. מקורות האספקה של המצרכים המבוקשים, שהיו עד אז בקרקוב, ביליץ וביאלה, עברו עתה לודוביצה. לירידים בודוביצה, שנערכו תמיד בראשית החודש, היה בשנים הקודמות אופי נפתי בלבד, אולם עם התבססות היהודים בעיר יצאו להם מוניטין בכל רחבי גליציה המערבית ומשכו אליהם אוכלוסיה כפרית וסוחרים ממקומות מרוחקים.

הענף המסחרי של העיר, שהיתה לפנים פרובינציה מוזנחת, ולפני התיישבות

---

4. כאמור, נמצא החומר הזה בספרית ביאליק בת"א.

היהודים בה שימש רק לסיפוק התצרוכת המקומית בלבד, החל מעתה לשמש את כל הסביבה הקרובה והרחוקה. במיוחד התפתח המסחר הסיטוני בקמח ותבואה. כמויות גדולות של תבואה נקנו ע״י היהודים מהאכרים בחלק הצפוני הפורה של המחוז ונשלחו מערבה בקרונות־משא. אכרי החלק הדרומי של המחוז ושל נפות ההרים הסמוכים, אזורים שהיו עניים בגלל אדמתם הדלה, המשקים הקטנים והיבולים הדלים, הצטיידו בעזרת הסוחרים היהודיים בכמויות גדולות של קמח, בעיקר לפני היבול החדש כאשר המצב בכפרים היה קשה מאוד. היהודים היו מושיטים עזרה רבה לאוכלוסיה הפולנית בספקם לה סחורה באשראי, כדי שתוכל להתקיים בתקופת המעבר הקשה עד בוא היבול החדש.

בתקופה שבין שתי המלחמות העולמיות התבלטו כסיטונאים:

בענף הקמח	בענף הטכסטיל	ביצוא עץ
סמי ברונר,	חיים וינר,	יעקב בדר,
ישראל גרוס,	סַלו נסלרוס,	שלמה בדר,
בריש וולף,	חיים קליינמן,	אברהם נבנצל,
יעקב וסרטייל,	יוסף שלר,	ומשפחות:
פרדינאנד צוייג,		צימרשפיץ מסקאבצה,
		ריכטמן מסקאבצה,
		וגולדברג מטארנאבה דולנה.

בענפים אחרים של המסחר:

ישראל ארנהלט,	עמנואל וולף,	יהושע ציזנר,
משה אורבך,	שמעון י. זלינגר,	הירש נירנברגר,
יעקב בורטא,	חיים לוי טאפט,	בריש קורץ,
שלמה בורטא,	אחים ליסמר,	וילהלם רייך,
אליעזר בינשטוק,	אחים לפלהולץ,	אברהם יעקב רייפר,
יחיאל בלמוט,	בריש וברוך לאובר,	ראובן וישראל שרפר
יעקב בנדץ ובנו הנריק,	יעקב ומשה לנגר,	שמואל שרפר,
אברהם ברונר,	דוד מארק,	אהרן שנגוט,
שמואל ברונר ובניו	מוריץ מצנר,	שלמה שנהרץ,
חיים וליבל,	אברהם יעקב נאבל,	ויקטור שנצר,
יוסף ברונר ובניו	ישעיה סמואל,	שמשין שוֶבל ועוד.
ליאופולד ושלמה,	מיכאל פצנבאום,	ועוד.
בריש גולדברג,	חיים ש. ציזנר,	

לפני מלחמת העולם הראשונה:

שמואל אופנר, עמנואל גולדמן, ישראל הופרט, יששכר וולף, משה ברוך לנדאו, יוסף הופמן, פרדינאנד מינץ, שמעון מינץ, אליעזר צ׳כאנובסקי, נתן אהרן קלאפ־הולץ, הרמן רייך, שמואל רוטר, ליפא שטרנליכט ועוד.

בחרושת ויצירה הצטיינו:

מתתיהו יעקובוביץ, אביו של כותב הטורים האלה, בעל בתי חרושת לדשנים בכפרים גוז׳ן ומוכאז׳;

בריש ושלמה ברבר בעלי ביח״ר למסמרי נעלים, טחנת קמח ובית נסירה ביארושוביצה;

אדולף טיברגר, בעל מאפיה מיכנית. אחרי מותו המשיכה בניהול המאפיה אשתו רגינה. בשנים הקודמות ניהל מאפיה דומה יוסף מילר;

טוביה איינהורן, שמעון בורגניכט, ויקטור שאנצר ודוד שארפר, בעלי ביח״ר למשקאות חריפים;

נתן ריכטמן—גולדברג, בעל תעשיה למוצרי מלט;

חיים רייך, בעל טחנת קמח בפרבר איספ;

שמואל אָבל, בעל תעשיה למוצרי ניר;

אחים שמעיה, בעלי תעשיה לסוכריות ועוד.

התעשינים העסיקו מספר ניכר של פועלים פולנים.

הסוחרים והתעשינים המפורטים כאן היו כולם אנשים ישרים ונקיי כפיים. אלה שניספו בשואה ואלה שנפטרו — יהא זכרם ברוך.

לזכותם של יהודי ודוביצה ובכפרים הסמוכים טארנאבה וסקאבצה, יש לזקוף גם חלק חשוב בהתפתחות תעשיות הבית של תוצרת מטאטאים, כלי־מטבח ומשק ומעשי קליעה, שגם קודם היו אמנם קיימות בכפרים ההרריים של המחוז, אבל רק בזעיר אנפין. גם בשסות קנה־סוף משפת הנהר סקאבה לקחו היהודים חלק ניכר. המרץ הבלתי־נדלה של היהודים, אשר גילה שווקים חדשים במכרות שלזיה, סייע בהרבה לתעשיית המוצרים הללו.

בימים מסויימים היה כל שטח רציף הרכבת בוַדוביצה וסקאבצה תפוס במוצרי התעשיות ובחומרי בנין, שנקנו ע״י יהודים בכמויות גדולות ונשלחו בקרונות מערבה. כל תושבי העיר והמחוז, ללא יוצא מן הכלל, נהנו והתעשרו מהמאמץ והרוח המסחרית של יהודי ודוביצה.

מוסדות־מסחר פולניים גדולים, כגון ספולקה רולנה, הצרכניות החקלאיות ועוד, התפתחו עם תקומת פולין אחרי מלחמת־העולם הראשונה רק הודות לתעמולה רבה בסיסמאות אנטישמיות והודות לכל מיני קונצסיות ופריבילגיות כלכליות שהושטו להם ביד רחבה ע״י השלטון המקומי או האזורי, ליתר דיוק: מכספי המסים ששולמו בעיקר ע״י סוחרים יהודים. כך התחיל כליון העסקים היהודיים, שהוקמו במשך שנים רבות בזיעת אפיים ועמל רב. התעמולה שהופצה ע״י חוגים אנטישמיים כי היהודים עושקים את פרנסתם, היתה אחיזת־עינים בלבד. למעשה הוציאו הפולנים מידי היהודים את פרנסתם ונישלו אותם ממקורות המחיה. אין פלא, איפוא, שכאשר פרצה המלחמה של היטלר בספטמבר 1939, ובעקבותיה באה השואה היהודית, חלה ירידה טוטאלית במערכת הכלכלה של העיר, כמתואר להלן בפרק השמיני: ״בימי עברה ושואה״.

פרק שני

החיים הצבוריים
(מוסדות הציבור והדת)

א׳ הקהילה

שטח פעולותיה של קהילת ודוביצה היה נרחב למדי, בהתאם לתקנות־היסוד שלה. שלטונה השתרע על יהודי העיר ויהודי הכפרים שהיו כפופים לסמכותו של בית־משפט השלום בוַדוביצה, כגון ברוואלד דולני ושרדני, גוז׳ן דולני, חוצניה, פרידריחוביצה, קלצה דולנה וגורנה, סקאבצה, טומיצה, טארנאבה, ווזניקי וזמבזיץ.

לפי המתואר לעיל ירד מספרם של יהודי־הכפר פלאים באזור זה בסוף המאה ה־19 ובפרוס המלחמה העולמית הראשונה היו רק משפחות בודדות בכל הכפרים האלה, פרט לכפר זמבזיץ שהיה מפורסם בתעשיית העור המפותחת שלו ובו נשארו עד לשואה 25—30 משפחות יהודיות.

תפקידיה של הקהילה היו:

1) לספק את צרכי הדת של חבריה.

2) לייצג את האוכלוסיה היהודית כלפי השלטונות והמוסדות הצבוריים.

3) להשיג עזרה וסעד לאוכלוסיה המדולדלת.

התפקיד הראשון כלל, בין השאר, אחזקת הרבנות, בתי תפילה שהוקמו ע״י הקהילה ובית הקברות, הדאגה לשחיטה כשרה בשביל האוכלוסיה, אפיית מצות וכדומה.

על התפקידים החשובים שמילאו הרבנות, בית הכנסת, בתי התפילה ובית הקברות נעמוד בהמשך הספר בצורה מפורטת.

זכיון השחיטה ומשרת החזנות עברו בירושה במשפחת אברהם מילר, כלומר לו ולחתנו טוביה איינהורן ולבנו עוזר מילר.

לזכרו של אברהם מילר, שהיה אחד הותיקים והמכובדים של הקהילה, ולחתנו טוביה איינהורן, מוקדש פרק מיוחד בשער השביעי: אישים ודמויות.

עוזר מילר, שהיה מדקדק גדול במצוות, שימש שו״ב שנים מספר. למרות הכשרתו והתמחותו המצויינים במרוצת הזמן, החל לחשוש שמא אין הוא ממלא את תפקידו כשו״ב בדיקנות מספקת לפי כל דיני השלחן־ערוך. מרצונו החפשי ויתר על עבודה זו. הוא נשאר בתפקידו כחזן בלבד וביצע את תפקידו זה בקדושה ובטהרה. הוא היה מסתפק במועט וחי רק על החזנות, ואת משפחתו הגדולה פירנס בדוחק רב.

כך חיו יהודי פולין בתקופה ההיא. דת ואמונה עמדו מעל לכל. על סופו וסוף משפחתו מסופר להלן בפרקי השואה.

בתקופה הראשונה היתה המקוה בוַדוביצה, בקרבת רחוב זאטורסקה, בבעלות

פרטית של הקבלן יצחק מארק, שלא כמו במקומות אחרים בהם נשאה הקהילה בריוח ובהפסד של המקוה. הסיבה לכך היתה פשוטה: קהילות ותיקות פיתחו מוסדותיהן במשך דורות, בעוד שקהילת ודוביצה היתה צעירה לימים ואחרי שהשקיעה השקעות מרובות בהקמת בית הכנסת, בית המדרש ורכישת בית הקברות, היססה להמשיך בהשקעות חדשות בשביל מקוה ועוד, שעלולות היו לגרור בעקבותיהן הכבדת עול המסים על האוכלוסיה. ההשגחה על המקוה היתה בידי הרבנות. בסוף המלחמה העולמית הראשונה מכרה משפחת מארק את המקוה לנוצרי והרבנות המשיכה את ההשגחה, אבל הנוצרי גרם לתושבים יהודיים קשיים שונים, כמו העלאת המחיר, הגבלת שעות הפתיחה, קביעת זמן בלתי מתאים וכו׳, ולא הועילו מחאותיה של הקהילה, שעמדה ברפיון־ידים נוכח בעיה חמורה זו. לבסוף ננקטו צעדים נמרצים ע״י הפרנס יחיאל בלמוט, ביזמתו הושגה הלוואה בנקאית ונבנתה מקוה בסמוך לבית הכנסת, שהבעלות עליה והניהול נתונים בידי הקהילה.

אפיית המצות היתה מונופולין של הקהילה והיא הוחכרה במכרז פומבי לאיש פרטי. לרשותו נמסר אולם, קמח ומכשירי אפיה (בתקופה האחרונה נאפו 5000 ק״ג מצות לפסח). האפיה בחכירה היתה זולה יותר מאשר אילו היתה נעשית ע״י הקהילה בעצמה. הרבנות אסרה על הבאת מצות מן החוץ. הכוונה היתה להבטחת הכשרות בהשגחת הרבנות וגם שמירת המאזן התקציבי של הקהילה, הואיל ותקציבה היה בין היתר מבוסס גם על הכנסות מהמאפיה. המחירים היו שונים והיו זמנים שבעת קניית מצות קבעו עשירים ואנשים מהמעמד הבינוני את המחיר בעצמם, לפי יכולתם הכספית, והם עשו זאת בנאמנות מלאה. למהדרין מן המהדרין הרשו לאפות מצה שמורה, ורק בלילה האחרון לפני ערב פסח כאשר נסתיימה כבר אפיית המצות הרגילות. מצות אלו נאפו ע״י החסידים עצמם, בלי עזרה מבחוץ. העבודה נעשתה בלויית שירי ״הלל״ ובהתלהבות גדולה. התמונה היתה מהרהיבת־עין, כאשר החסידים הלבושים מעילי משי ארוכים מסתובבים ליד השולחנות, מכינים את המצות ומגישים לתנור. המנצח על המלאכה היה ליבל אורבך, מהחסידים ואנשי המעשה (לזכרו מוקדשת רשימה מיוחדת בשער המוקדש לדמויות העיר).

הקהילה היתה מייצגת את היהודים כלפי הנוצרים ע״י שליחת נציגה לעצרות ממלכתיות, ע״י הופעה והגשת איחולים לשלטונות בימי גנוסיא, נוכחות בטקס השבעת חיילים, הגשת בקשות כלליות לשלטונות העיר, למשל בענין דחיית ירידים לתאריכים אחרים בגלל חגים יהודיים, שחרור חיילים יהודיים משרות צבאי בחגים וכו׳.

תקציבה השנתי, שהיה מסתכם בכמה רבבות כתרים או זלוטים, שימש לתשלומי־שכר של עובדי הקהילה ותשלומי משכנתאות, להחזקת בתי הקהילה, לצרכי סעד וכו׳. ההכנסות העיקריות היו: מס קהילה, שחיטה (״קרופקה״) וכאמור גם אפיית מצות. בתקופת השלטון האוסטרי היה הסכום המקסימלי של המס שניגבה מיחיד 200 כתר לשנה. גובה התשלום היה תלוי בהכנסות וברכושו של המשלם. בזמן האחרון שילמו כ־400 תושבים בערך את מס הקהילה. לצו התשלום היה תוקף הוצאה־לפועל מטעם השלטון. היתה הבנה מלאה מצד התושבים לצרכים של הקהילה, ולא היה צורך להשתמש בהוצאה לפועל. אגב, לפי התקנות הראשונות גרם כל פיגור בתשלום לביטול זכות הבחירה.

התמיכה באוכלוסיה העניה היתה אחד התפקידים החשובים של הקהילה. לעניים מרודים ניתנה תמיכה חדשית. לקראת הפסח חולקו מצות לכל העניים בלי יוצא מן הכלל. למטרה זו אורגנה פעולת "קמחא דפסחא". כדאי לציין תופעה מענינת מראשית קיומה של הקהילה: הקהילה היתה עוד קטנה ותושביה מעטים ומצבם הכלכלי איתן, וכאשר הגיע ערב פסח וחיפשו אחרי עניים כדי לקיים את מצוות "כל דכפין ייתי ויכול" לא נמצא אף נצרך אחד. תור־הזהב הזה נסתיים חיש מהר, כאשר הקהילה הלכה והתרחבה.

הקהילה עשתה את כל המאמצים לאספקת אוכל כשר לפסח וכן בימים נוראים לחיילים יהודים, שהיו בשרות הצבא בוַדוביצה. הם היו מוזמנים לבתים פרטיים לסעודות החגים לפי חלוקה שנעשתה על ידי הקהילה. וכאשר גדל מספר החיילים היהודים והגיע ל־200 ולא היתה האפשרות לחלקם בין משפחות, ארגנה הקהילה מסעדה מיוחדת עבורם. למטרה זו שכרה אולם, תחילה במלון האס שברחוב שנקביץ ואחר־כך אצל רוזנר, ברחוב קראקובסקה.

על עריכת ה"סדר" ואספקת אוכל כשר בכל חג הפסח בשנים 18—1915 עבור מאות יהודים של הצבא הרוסי, שהיו במחנה שבויים בוַדוביצה, מסופר להלן, ברשימתה של מלכה רם. ראה להלן צילום שנשאר מאותה תקופה, שממנו בולט הפסוק מברכת החודש "חברים כל ישראל", חברים גם כאשר עולה בגורלם להימצא בצבאו של האויב.

כאשר חיל המשמר בעיר הלך וגדל באופן מתמיד, היה המאמץ לאספקת אוכל כשר עבור חיילים יהודים בחגי ישראל רב מדי בשביל הקהילה הקטנה הזאת. שלא היו ברשותה אמצעים מספיקים. מן הראוי להזכיר כאן את ראשי הקהילה האחרונים מתתיהו יעקוביביץ, יחיאל בלמוט, אברהם יעקב רייפר וד"ר וילהלם קלוגר, שעשו כמיטב יכולתם להושיט את העזרה לחיילים. כיום כבר קשה לנו להיזכר בכל אלה שנתנו יד לפעולה זו. אנו מזכירים רק את אלה שנשארו בזכרוננו מן התקופה האחרונה, דהיינו את חברי מועצת הקהילה הירש גלייצמן, ויקטור הס, פרדינאנד צוויג ואת המזכיר של הקהילה אליהו פישגרונד.

כאשר התרגשו ובאו על יהודי פולניה צרות ופורענויות, כגון זרם הפליטים ממזרח גליציה בשנות 18—1914 או גירוש יהודים פולנים מגרמניה דרך הגבול בזבונשין בשנת 1938, הושיטה להם הקהילה עזרה משלה בארגנה פעולת אוסף כספים בין אנשי העיר. טרם היו אז שליחים ומגביות וכל קהילה היתה צריכה בעצמה לשאת בעול החזקת הפליטים, ללא שום תמיכה מקהילות אחרות בגליציה או מעבר לים. אכן, גדולה היתה התנדבותה של העיר ותודות לנדיבות זו אפשר היה לבצע את הפעולות האלה.

חיי הקהילה היו ערים ואינטנסיביים. הויכוחים המרובים נסבו על הנושאים כיצד לנהל את הקהילה, כיצד להבריא את המצב הכספי שלה, וכדומה. היינו מתלוצצים שכל יהודי הוא ראש־הקהילה בכוח, אלא שאין לתחוב את כולם למשרה האחת הזו. היינו רגילים להשוות בינינו ובין העיריה. שם שרר שקט מוחלט. האוכלוסיה היתה משאירה לראש העיר ולחבריו בועד־הפועל יד חפשית לפעולו־תיהם ולא התענינה לדעת כיצד הן מבוצעות. לעומת זאת, אצל היהודים נמצאו תמיד ראש הקהילה וחברי המועצה תחת ביקורת ערה. יש להדגיש, שכל משרות

אנשי הקהילה, גם זו של רה״ק, היו שלא על מנת לקבל פרס או איזושהי תועלת חמרית והעבודה נעשתה בהתנדבות.

מה גרם אפוא למירוץ אחרי כסאות הקהילה בצורה חריפה כל־כך, עד שבזמן הבחירות היתה העיר כולה כמרקחה? מלבד הרדיפה אחרי כבוד — משרת רה״ק היתה בלי ספק כבוד גדול — יש לראות את הסיבה העיקרית לכך בהתענינות שגילו האנשים בחיים הציבוריים, התענינות שהיא אופיינית במיוחד ליהודי פולין. ועוד זאת: היות והשתתפותם בחיים הפוליטיים של המדינה ושל הרשויות המקומיות והאזוריות היתה מינימלית, בגלל גורמים בלתי תלויים בהם, נדחפו היהודים לחפש תחליף ופורקן לעצמם בחיי הקהילה.

בימים ההם לא שררה עדיין האדישות המוחלטת לחיים הצבוריים, לפי הדוגמה של ימינו כאשר העולם הפך להיות חמרני ואגואיסטי. הצבור דאז היה סבור, כי אסור לסמוך על כמה אנשים של הקהילה, שלבחירתם גורם לעתים קרובות מקרה צדדי בלבד, והחובה על כל אזרח לשתף פעולה אתם, מכיון שיחד אתם אחראי גם הוא על עניני הקהילה.

חלילה לנו להעריך גישה זו כקרתניות וכקטנות־מוחין. כך היתה נראית הדימו־קרטיה בעודה בעריסתה (ראה דברי־ימי אתונה העתיקה); האזרח הפשוט לא רק שילם מסים מוניציפליים ומזמן לזמן שלשל פתק לקלפי בחירות אלא היה נוכח בישיבות מועצת העיר והשפיע כיועץ על ההחלטות שנתקבלו. כך היה גם בוַדוביצה בתקופות שחיי הקהילה תססו והיו בדרך כלל סוערות.

התרגלנו בזמן האחרון למשטר פסבדו־דימוקרטי ששורר בארצות שונות, כלומר שמספר קטן בלבד של אנשים מסויימים מחזיק בידיו את רסן השלטון והצבור אדיש ופסיבי למעשיו ולמחדליו. מסיבה זו נראה בעינינו המצב ששרר לשעבר בקהילות ישראל בגולה כל־כך מוזר. לאמיתו של הדבר היתה התענינות זו של הציבור לטובת הכלל. בהיותו מצוי תחת ביקורת מתמדת של הצבור, אי אפשר היה לראש־הקהילה לנקוט צעדים דראסטיים דיקטאטוריים כלשהם.

אם קרה אי־פעם שבקהילה זו או אחרת נעשתה שגיאה מסויימת, מיד אורגנה נגדה ע״י הצבור פעולה ספונטאנית ותחת לחצו של הצבור נכנעה הנהגת הקהילה ושינתה את טעמה.

והנה דוגמה: אחרי המלחמה־העולמית הראשונה הושלך דייר עני עם משפחתו לרחוב, בגלל פיגור בתשלום שכר־דירה. בני הקהילה היו מוכנים להתנדב ולשלם עבורו את שכר־הדירה מראש לתקופה מסוימת, אלא שאף בעל־בית לא רצה להשכיר לו דירה. תחת לחץ הצבור נכנעה הקהילה ומסרה את משרדה לעני הזה, למרות שחברי ההנהלה התנגדו לכך מהטעם שאסור לקהילה למסור נכס דלא־ניידי צבורי לצרכים פרטיים. כדאי לתאר את הנסיבות שהניעו אז את הנהלת הקהילה לסגת מעמדתה האמורה ומהתנגדותה. החורף היה בעיצומו וכל בני־המשפחה נמצאו ממש תחת כיפת השמים ונשקפה סכנה לחייהם. אז התערב האיש הנכון, שמואל גרייזמן, שעליו יסופר להלן, אשר **יחד עם רה״ק** תכננו איך לבצע את הפעולה הנועזת הזאת. הוא פתח באישון־לילה את משרד הקהילה והכניס לתוכו את המשפחה האומללה, והקהילה נאלצה לעבור על כך בשתיקה ולא נקטה בצעדים משפטיים.

דוגמה אחרת: כאשר בשנת 1920 ירד פלאים הערך של המטבע הפולני והתק־

ציבים החדשים לא יכלו לשפר את המצב הכלכלי הירוד של עובדי הקהילה, בגלל האינפלציה הדוהרת במשך כמה שנים, מסרה הקהילה, תחת לחץ הצבור לרשות צוות-העובדים שלה את הכנסותיה מהשחיטה תמורת ההפסד שנגרם לו על ידי הדיוואלואציה. מכאן שנקל להבין את התענינותו המיוחדת של הנוער הציוני בעניני הקהילה והשתתפותו הנמרצת בבחירות לפי הקו של ד"ר הרצל [1]. הנוער היה סבור, כי במדה שהציונים, או לפחות אוהדיהם, יתפסו עמדות בקהילה יסללו יותר מהר את הדרך לתנועה ציונית בין חוגי המבוגרים.

ביצוע התפקידים של הקהילה היו בידי:

1) ראש הקהילה;

2) מועצת הקהילה, שנבחרה ע"י האוכלוסיה אחת למספר שנים בבחירות דימוקרטיות;

3) ועד פועל של הקהילה, שכלל 5 חברים נבחרים מבין חברי המועצה;

4) מזכיר הקהילה.

כראשי הקהילה כיהנו האנשים הבאים לפי הסדר המפורט להלן:

א. בזמן השלטון האוסטרי:

1) הרמן רייך. נולד באושבינצים בשנת 1854. יצואן עצים מפורסם. פעל משנת 1882 עד שנת 1907, בה עבר לביליץ. בנו זיגמונד היה רופא בפתח תקוה, בתו מניה היתה נשואה לתעשין-הטקסטיל המפורסם לנגפלדר בביליץ.

2) איזידור דניאל. מוצאו מטרנוב. עו"ד מפורסם, מחבר תקנות הקהילה. נפטר בשנת 1920.

3) ישראל הופרט. נולד בקלוריה בשנת 1853. בעל פרופינציה מרכזית. נפטר בשנת 1917.

ב. בסוף ימי השלטון האוסטרי ובזמן ממשלת פולין:

4) מתתיהו יעקובוביץ. אביו של כותב הטורים האלה. נולד בשנת 1873 בטרנוב. מהתעשינים הגדולים במחוז. ניספה בשואה.

5) זכריהו קלוגר. בעל בית מסחר לקונפקציה. נפטר בשנת 1937.

6) ד"ר אפולינארי צימרשפיץ. נולד בשנת 1876 בקלוריה. עו"ד ויודע דת ודין מובהק. ניספה בשואה.

7) יחיאל בלמוט. נולד בשנת 1872 ברופשיץ. בעל בי"מ. ניספה בשואה.

8) אברהם יעקב רייפר. נולד בשנת 1876 בערך. סוחר. ניספה בשואה.

9) ד"ר וילהלם קלוגר. נולד בוַדוביצה בשנת 1885. עו"ד מובהק. נפטר בלונדון בשנת 1963.

בפרק על דמויותיה של העיר יבואו פרטים על חיי ראשי הקהילה ופעולותיהם הנרחבות, כפי שנשארו בזכרוננו.

חברי מועצת הקהילה מהתקופות האחרונות, ששמותיהם נחרתו בזכרוננו, הם:

בריש גולדברג	אהרן שנגוט
אברהם וינר	ויקטור הס

---

1. ידוע נאומו בכנוס של התנועה הציונית בוינה ב-28.8.1903: "נכבוש את הקהילות".

פרדינאנד צוייג	חיים שלמה ציזנר
הירש גלייצמן	שמואל שרפר.
קלמן פרופר	דוד גלבווקס

ומהתקופות הקודמות:

שמואל אופנר, בריש ברבר, יוסף ברונר, מרדכי גרושוב, שמחה וורצל, חיים לוי טאפט, דוד מרק, פרדינאנד מינץ, סלו נסלרוט, מיכאל פצנבאום וילהלם רייך, ד״ר ברנרד שור.

כולם מילאו את תפקידם בנאמנות ומסירות רבה. במיוחד יש להזכיר מהתקופה האחרונה את הירש גלייצמן וויקטור הס, שהיו יועצים ועוזרים לראש הקהילה וטיפלו בענינים הכספיים של הקהילה.

מזכיר הקהילה, אליהו פישגרונד, היה האיש המתאים במקום המתאים תודות להשכלתו הרחבה ועדינותו. בכל עת היה טורח רבות למען הצבור, נענה תמיד לבקשות ובגלל זה היה אהוב על כל שכבות האוכלוסיה. כל ימי חייו שימש כמזכיר הקהילה. ניספה בשואה.

ב׳ רבנים ודיינים

בראשית ימיה כיהן בוַדוביצה מו״ץ בלבד. לפי המשוער, בגלל קטנותה של הקהילה. מו״ץ זה (מורה להוראה-מורה צדק) היה רבי צבי אלימלך גרייזמן. במרוצת הזמן הותקנו תקנות ואלה הטילו על מועצת הקהילה את החובה למנות רב לעיר.

בראשית כהונתו של רבי צבי אלימלך גרייזמן טרם הוקם בית-המדרש והחרדים רגילים היו להתאסף בביתו. שם יצרו את האוירה החסידית, שייחסו לה ערך רב-משמעות בעירנו, שהרוב המכריע היה מורכב אז מיהודים מתקדמים. ר׳ צבי אלימלך גרייזמן נפטר בסביבת תר״ס ומנוחתו כבוד בוַדוביצה.

אחרי פטירתו של רבי צבי אלימלך גרייזמן, עלה על כס הרבנות בוַדוביצה, בשנת 1904, הרב מרדכי רוטנברג. הוא נולד בקרקוב בשנת תרל״ב (1872), למד במערב-אונגריה בישיבת צלים המפורסמת ושם נשא לאשה את בתו של הרב מצלים. שם גם רכש את בקיאותו בשפה הגרמנית והתרבות המערב-אירופית. נוסף לידיעות התלמוד וההוראה היה, לכן, מושלם גם בידיעות כלליות. הוא הצטיין כדרשן יוצא מן הכלל. הרבה פעמים הטיף בעצרות ממלכתיות, בנוכחות אורחים מטעם הממשלה ונאומיו היו נפלאים. הוא ידע לייצג את היהדות לפני אנשי השלטון במלוא הגאון וההדר.

עדיין שמורה בזכרוננו קבלת פנים מפוארת שנערכה בשנת 1912 ע״י מועצת העיר לכבוד יורש העצר הארכי-דוקס קארל, כאשר עבר בלווית אנשי חצר-המלך לעירנו דרך כפר חוצניה. הקהילה היהודית היתה מיוצגת ע״י ראש-הקהילה ישראל הופרט והרב רוטנברג, שהופיע אז לבוש בפראק וצילינדר ונאומו בשפה הגרמנית עשה רושם כביר.

מאותה התקופה זכור לנו גם בקורו בעירנו של חותנו הרב מצלים. כולם נתרשמו מאישיותו ונאומו בבית המדרש.

בשנת תרע״ב (1912) עבר הרב רוטנברג לאנטוורפן וכיהן שם כרב בבית הכנסת ״מחזיקי הדת״.

בזמן הכיבוש של היטלר נאסר הרב רוטנברג פעמים מספר ע״י הנאצים, אשר התעללו בו ואף גזזו את זקנו. בעת הגירוש הכללי בשנת 1943 היתה לו האפשרות לברוח, אבל כאשר ראה שגם אשתו וחלק מבני משפחתו נאסרו נמנע להפרד מהם, הצטרף להם ונשא בגורלם. הוא גורש למחנה לאזרחים זרים בויטל (צרפת). גם כאן נעשו צעדים להצילו, והרב שידע שבריחתו תסכן את חייהם של יהודים אחרים, שלא תהא אפשרות להצילם, סירב לברוח. לבסוף הוגלה עם הרבנית הצדקנית ובני־ביתו לאושביץ והועלה על המוקד ימים מספר לפני פלישת צבא בנות הברית לצרפת.

לבתו, גב׳ שטרנבוך שהתחנכה בעירנו, זכות רבה בהצלת ילדי השואה. היא נשלחה לפולין מיד אחרי השחרור מטעם הועד להצלת ילדי יהודים שרידי השואה שנשארו בידי נוצרים. תודות לפעולותיה, בשיתוף עם הרב שנפלד מלונדון ואנשים אחרים, עברו אלפי ילדים לבתי־יתומים יהודיים במערב־אירופה ומשם המשיכו רובם לישראל. המפעל הזה היה קשור בסיבוכים רבים, היות ומטיביהם הנוצרים סירבו למסרם והסתירו את זהותם תחת שמות מזויפים.

הקהילה בלי רב בשנת 1913

בשער הראשון של ספרנו מוזכר המאבק על כסא הרבנות בין המתקדמים והחסידים, שהתחולל כאשר הרב רוטנברג עבר לאנטוורפן. רצוי לתאר כאן בקיצור את רקעו ומהלכו של מאבק זה, הואיל ובתקופה ההיא, ובמיוחד בערים הקטנות, היתה לרבנים השפעה גדולה על החינוך הכללי ועל טיפוח האופי של הנוער בכוון היהדות המסורתית.

המתקדמים דרשו שלרב החדש תהיה השכלה כללית, שילבש בגדים אירופיים וישלוט בשפות הפולנית והגרמנית כדי שיוכל לשאת נאומים בעצרות לפני אורחים של הממשלה וליצג את הקהילה לפני השלטונות בימי גנוסיא; את ידיעותיו בתורה לא החשיבו ביותר. החסידים, לעומתם, דרשו רב גדול בתורה והתנגדו ללבוש אירופאי ולאורח חיים של העולם המודרני, בטענה שרב כזה הנו לפי מושגיהם לא־דתי. גם על ידיעת שפות היו מוכנים לוותר, באמרם שהרב איננו מחוייב לייצג את הקהל בפני השלטונות. ויכוחים סוערים התנהלו אז והצדדים סרבו להתפשר. והיות שמספר המתקדמים והחרדים היה כמעט שווה במועצת הקהילה, לא ניתן היה להשיג את הרוב הדרוש לבחירת הרב. אגב, החסידים טענו כי הם ורק הם מוסמכים להחליט בענין זה בעוד שהמתקדמים אינם רשאים בכלל לחוות דעה בדבר בחירת הרב, היות שאין להם שום קשרים עם הרב זולת במקרים רשמיים, כי את זמנם החפשי מעדיפים הם לבלות בבתי קפה, בקולנוע או במשחקים אחרים. לעומת זאת נמצאים החסידים במגע מתמיד אתו בכל זמן פנוי, שומעים את דבריו לא רק בחגים בלבד אלא גם בימים רגילים. לפי טענותיהם עלולה בחירה לא מוצלחת להפריע להם לקבל מאת הרב את המזון הרוחני.

כך גרם הפילוג שכסא הרבנות נשאר פנוי בוַדוביצה למעלה משנה. ה״מתקדמים״ סברו שבסופו של דבר יסוגו החרדים מעמדתם, כיון שבינתיים סובלים הם בגלל זיקתם לתפקידי הרב, וממילא, בדלית ברירה, יסכימו למועמד מודרני. אך בסופו של הסכסוך היה שקבוצת חסידים יזמה תכנית נועזת והביאה לעיר את הרב

אשר־אנשיל־יצחק זלטנרייך מאושבינצים ובעצתם התחיל לכהן שלא על מנת לקבל פרס. היות והיה איש מוכשר וגם מצליח במשפטי בוררות, רכש לו עד מהרה פופולריות בחוגים הרחבים של הצבור. חכמתו וגישתו ההוגנת העניקו לו הערכה עמוקה גם מצד האוכלוסיה המתקדמת. בסופו של דבר הגיע חלק מחברי מועצת הקהילה המשתייכים לחוגי המתקדמים לידי מסקנה שהרב זלטנרייך, שמילא זמנית את מקומו של הרב בוַדוביצה לשביעת רצון הצבור כולו, ראוי לתמיכה וכאשר ענין בחירת הרב עלה מחדש על הפרק בישיבת המועצה הצביעו גם הם בעדו, וכך נכנס לתוקפו המצב שהיה קיים כבר בפועל.

הרב אשר־אנשיל יצחק זלטנרייך נולד בתר״מ בקירוב בעיר זבורוב אשר בסלובקיה, נתמנה לכס הרבנות בוַדוביצה בשנת תרע״ג (1913) ונשאר בכהונתו זו עד מלחמת־העולם השניה. הוא היה תלמיד חכם וספרא רבה בעל סגנון וחיבר חידושי תורה. כאמור, הצליח מאוד בעבודתו בבית־הדין, אפילו שופטי בית המשפט הממלכתי, כאשר נתקלו בקשיים בהוצאת פסק־דין במשפט שנערכו בין יהודי ליהודי, היו רגילים לשלחם להרב זלטנרייך והוא מצא על־פי־רוב דרך של פשרה לשביעת רצונם של שני הצדדים. ביתו היה פתוח לאוכלוסיה העניה שמצאה אצלו עזרה וסעד. תמיד היה לו זמן וסבלנות לשמוע את כל מי שהיה זקוק לעצה טובה. הוא היה מכובד ונערץ ע״י האוכלוסיה כולה.

בפרק ״תקופת הרבנות״ מאת בנו הרב שמואל אברהם זלטנרייך (ראה להלן), נמצא תיאור מפורט לדמותו הנעלה ולגורל כל משפחתו. שם מסופר גם על בריחתו עם פרוץ המלחמה, שהותו בקרקוב ומותו על קידוש השם בעת הסלקציה שנערכה בשנת 1943 בככר זגודה אשר בפודגוז׳.

תלמיד־חכם הישיש רבי שמעון גלבוואקס כיהן כדיין הקהילה וכמו־כן שימש מחנך ומורה לתלמוד בין הנוער המבוגר. בשבתות אחה״צ היה מלמד משניות ופרקי אבות בביהכ״נ לפני קהל שומעים גדול.

הוא היה בן 90 שנה בערך כאשר באותו לילה גורלי, אור ל־3 ספטמבר 1939, עזב ברגל את העיר. באחת האקציות בקרקוב נלקח למחנה ריכוז בפלאשוב. לפי המסופר, כאשר התקרבו הנאצים לצריפו כדי לשים קץ לחייו התעטף בטלית, אמר וידוי ובו במקום הוציא את נשמתו. אין בידינו אישור מוסמך לדיוקו של סיפור זה, אולם בזכרונו של העם נשארה חקוקה דמותו הפטריארכלית של הדיין הישיש הרב שמעון גלבוואקס, עד שלא היה יכול לתאר לעצמו אחרת את מותו. כך נוצרה האגדה הזאת.

הדיין השני היה רבי משה מילר, בן דודו של החזן והשו״ב אברהם מילר, שהוזכר כבר בפרקים קודמים. רבי משה מילר היה תלמיד חכם וניהל ישיבה בביתו. הוא נפטר בשנת תרפ״ב (1924) והובא למנוחות בוַדוביצה.

עם גידול הקהילה נתמנה כסגן להרב זלטנרייך חתנו רבי אברהם צבי רומלט, שהיה גם סגנו בבית־הדין הרבני והתעסק רבות בכתיבת שאלות־ותשובות רבניות, שהודפסו לאחר מכן בספרו ״ארץ צבי״. הוא ניספה ע״י הנאצים בלבוב. נשארו בחיים אלמנתו לאצה רומלט ובתו רחל רייס המתגוררות כיום באנטוורפן.

בזמן הכיבוש הנאצי שימש כרב בפועל אחיו רבי מרדכי רומלט, שגורש עם משפחתו בשנת 1943 לאושוויץ.

פרשת הרב מרדכי רוטנברג ז״ל

בספר ״אלה אזכרה״, אוסף תולדות קדושי ת״ש—תש״ה, כרך שני (הוצאת המכון לחקר בעיות היהדות החרדית, ניו יורק תשט״ז) נתפרסמה רשימה, בה מאשים מחברה את קהילתנו שהיא כביכול הגישה לממשלה ולבית־המשפט הפלילי תביעה נגד הרב מרדכי רוטנברג, אב״ד ודוביצה, בהאשמה חריפה שהוא מורד במלכות כיון שחילל את כבודו של הקיר״ה משום שסירב להופיע בבית הכנסת בחג היובל של מלכות הקיסר פרנץ־יוסף הראשון ולשאת נאום לכבודו, כמחאה שהקהילה הכניסה עוגב לביהכ״נ והעבירה את הבימה מאמצע האולם לקרבת ארון הקודש כמנהג הריפורמיים. המחבר הנ״ל מתכוון לחג מלאת ששים שנה למלכות הקיסר.

חג זה חל בשנת 1908 והמחבר טוען שהמשפט נמשך עוד בשנת 1912. באותה תקופה היה אבא ז״ל מראשי הקהילה והיה מספר לי תמיד על כל המתרחש בה. במיוחד סיפר לי הרבה על הרב רוטנברג ז״ל, בגלל דמותו הבולטת והמעניינת. גם כאשר הרב עזב את עירנו נמשכו בביתנו השיחות בין אבא ובאי־ביתנו — בנוכחותי — על פעולותיו של הרב וסיבות עזיבתו את העיר. ולפלא הדבר בעיני, שאף פעם גם בעת כהונתו בעירנו וגם אחרי עזיבת הרב רוטנברג את העיר, לא הגיע לאזני אף שמץ שמועה על משפט פלילי נגדו ועל שישב כאילו על ספסל נאשמים.

בכתיבה בענין זה לא הסתמכתי על ידיעותי בלבד, אלא בררתי את הדבר אצל תושבי ודוביצה לשעבר, שהם מבוגרים יותר ממני, כמו מר שלמה ברבר (רמת־גן), מר יעקב בנדץ (בת־ים), מר אהרון שנגוט ת״א וגם אצל מר ישראל איינהורן (גבעתיים) ממשפחת השו״ב של עירנו, שמפאת עיסוקה ודאי שידעה על בוריין את כל עניני הקהילה והרבנות. כולם אמרו לי שמשפט כזה לא נתקיים מעולם. יש להביא בחשבון שבעירנו היה מקום מושבו של בית המשפט המחוזי ואם אמנם היה קורה דבר כזה, אין ספק שהאוכלוסיה כולה, ובתוכה אנו היהודים, היתה עוקבת בעירנות אחר מהלך המשפט, כדרך שעקבו אחרי כל מיני משפטים מפורסמים. משפט כזה: ״Crimen laesae maiestatis״ אם היה באמת מתקיים ורב הקהילה היה יושב על ספסל הנאשמים, לא היה יכול להיעדר משיחת הבריות.

על סמך זאת רואה אני עצמי רשאי להכחיש בתוקף, שכאילו קהילת ודוביצה הגישה תביעה פלילית נגד הרב רוטנברג. הדבר לא היה קיים לחלוטין. הרשימה הזאת היא בלתי צודקת ופוגעת קשה בכבוד חברי הקהילה שפעלו באותה התקופה ועלינו הנשארים בחיים מוטלת חובת־כבוד לדחות בכל התוקף את ההשמצה הנוראה הזאת ולהגן על כבוד הקהילה.

באותה תקופה היו אמנם חלק מחברי קהילת ודוביצה רואים את עצמם כפולנים או גרמנים ״בני דת משה״, אך היו מתייחסים בכבוד ובהוקרה למסורת מורשת אבותיהם והוקירו את הדת היהודית. הם היו יהודים נאמנים ורחוקים מהתבוללות. המלה ״מתבוללים״, כפי שכינה אותם המחבר, מתייחסת ליהודים שמתרחקים מדת ישראל, מתבישים במוצאם, וצאצאיהם אבודים ליהדות. אך דבר כזה אי־אפשר להגיד על אנשי קהילתנו דאז, על אף היותם ״מתקדמים״.

גם לא נכון שהם שאפו להיות מנהיגי הקהילה רק בגלל שלא מצאו מקום

להתגדר בו, או שעסקנותם היתה רק אמתלא למטרות אחרות לאמיתו של דבר הם קיבלו על עצמם את התפקיד הזה, כדי לדאוג לצרכי הדת של האוכלוסיה ולעזור לעניים.

יש ברשימה זו כמה דברים הבולטים בחוסר האמת שלהם:

1) לא נכון שרק שעות אחדות לפני התחלת הטקס הועברה הבימה מאמצע בית־הכנסת לקרבת ארון הקודש, כדי להתאים את צורת בית־הכנסת לטעמם של היהודים הריפורמים ושל הנוצרים. בסקירה ובתיאור על "בית־הכנסת" שבספר זה מסופר, כי מיד עם בנייתו הוקמה הבימה בקרבת ארון־הקודש וכך היא נשארה עד הסוף. החרדים היו אמנם מתלוננים מפעם לפעם שזה לא בסדר.

2) לא נכון שבימים ההם לא נרתע אחד מראשי הקהילה לפגוע ביסודי הדת, בסרבו למול את בנו. היו לדאבוננו שני מקרים של אי־מילת ילדים בעירנו. אחד מהם אירע שנים רבות לפני כניסת הרב רוטנברג לכהונתו והעיר כולה, גם חוג "המתקדמים" התרעמה אז על המחדל הזה. אבי הילד, שבשנים קודמות היה חבר מועצת הקהילה, לא העז יותר להציע את מועמדותו. צריך להיות מחותן בתמימות יוצאת מן הכלל כדי להאמין שהוא בכל זאת נבחר לכהונה הרמה נגד רצון הציבור כולו. מקרה שני היה, מספר שנים אחרי שנת 1908. אבל אבא זה לא הציע אף פעם את מועמדותו לקהילה.

ליו"ר הקהילה דאז ד"ר איזידור דניאל, נולדו שני בנים ושניהם הוכנסו על ידו בברית של אברהם אבינו.

3) לא נכון שמהרב רוטנברג נלקחה כביכול הזכות להמשיך בכהונתו כרב ע"י בית המשפט לערעורים בלבוב. לפי הרשימה לא המתין הרב רוטנברג לפסק הדין של בית המשפט העליון בוינה ועזב את עירנו כאיש פרטי ולא מילא את תפקידיו. היה אומר שאת שנות שהותו האחרונות בוַדוביצה (1911—12) הוא ישב בעירנו כאיש פרטי. דבר זה אינו נכון לחלוטין. כל ילידי עירנו שנשארו בחיים זוכרים אותו כרב בפועל עד הרגע האחרון לימי שבתו בוַדוביצה.

ואם הפרטים הנ"ל שעליהם מבוסס רובה של הרשימה אינם אמיתיים, איך אפשר לתת אימון לפיסקה זו כולה של הגשת תביעה פלילית מטעם הקהילה נגד הרב.

ברצוני להוסיף עוד כמה מלים על מהותה של הגשת תביעה פלילית באותה תקופה. בל נשכח את האוירה ששררה אז בגלות, ובמיוחד בעיירות הקטנות. יהודי "מוסר", "מלשין", דהיינו מי שהלשין ומסר יהודי אחר, ואין הבדל אם היה האחר חף מפשע או אשם, לידי פרוקורור נוצרי, נחשב היה בימים ההם כטיפוס עלוב ומנואץ. כל יהודי היה מתייחס אליו בתיעוב גדול ומחרימו. אפילו אם קרה שהמעשה הפלילי היה בולט וסכום המעילה גדול, לא הגיש הנזקק תביעה לפרוקורור נגד יהודי. הוא חיפש דרכים שונות לסדר את הענין עם הנתבע ע"י הרב המקומי, ע"י ידידים של הנתבע וע"י בית־דין רבני, אבל נמנע מלהגיש תביעה פלילית. בספר הזכרון על עירנו כדאי להזכיר מידה יהודית זו.

לכן לא ניתן להאמין שעשה זאת דוקא יו"ר הקהילה ד"ר איזידור דניאל, אדם ששמש דוגמא לכל הקהל בדרכי חייו. הוא היה עו"ד שתפקידו המתמיד היה להגן על יהודים מפני הפרוקורור ולא לספק לו קרבנות. איך יתכן להעלות על הדעת שהוא

עשה זאת בשם הקהילה הקדושה ונגד מי? נגד רב הקהילה! ואל איזה רקע? לא בשל נזק כספי ניכר שנגרם לקהילה, אלא בגלל אי הופעת הרב לטקס... פרט פעוט שאפשר היה בהחלט לתקנו על-ידי החלפתו בנואם אחר, כמו המורה רייטר, דבר שנעשה בעצם לא פעם אחת אם כי באורח דה־פקטו בלבד.

מה שעוד מבליט את חוסר האמת שבסיפור זה היא העובדה שלפשע "Crimen laesae maiestatis" דרושה פעולה אקטיבית מצד הנאשם ולא רק עמדה פסיבית (כמו "סירוב הופעה"). ממשלת אוסטריה היתה ליברלית וחופש האדם היה אחד מעקרונות החוקה. בתי המשפט שמו דגש חזק על כך בעת דיוניהם על זכויותיו של היחיד. כיצד אפוא יתכן שעו"ד מובהק כד"ר דניאל לא יסיק בעצמו שאין בכלל משום חילול כבוד הקיסר בעמדתו הפסיבית של הרב? אין גם ספק שהוא ידע שקביעת סדרי בית הכנסת זוהי זכותו הבלעדית של הרב, ואסור לאנשים חילוניים להתערב בשטח זה, ושבסופו של דבר אם הענין יוגש לבית-המשפט יגרום הדבר בושה לא להרב אלא ליו"ר הקהילה ולציבור כולו.

עזיבת העיר ע"י הרב רוטנברג היתה לא בשל רדיפות כביכול מצד אנשי הקהילה ה"מתקדמים". לאמיתו של דבר היו דוקא הם מרוצים במיוחד ממנו בגלל לבושו המודרני, השפה הגרמנית הצחה והרהוטה שבפיו, הופעתו החיצונית הנפלאה (ראה להלן במאמרה של מלכה רם). לפי דעתי הוא עזב את ודוביצה בגלל שינויים רדיקאליים שחלו בסוף כהונתו בפנים העיר, אשר קבלה פנים חדשות של עיר גליציאנית טיפוסית, עם רוב מכריע של חסידים קנאים. מצב זה הוא שגרם לכך שהרב העדיף לעבור למערב-אירופה ולקבל את כס הרבנות באַנטוורפן. אנו מצטערים שהרב רוטנברג, רב מפורסם ואיש דגול, מצא לנכון לעזוב את העיר. אמנם לא יחס ראשי הקהילה כלפיו היא הסיבה [1].

ג. בית הכנסת

בית-הכנסת העירוני והמרכזי של ודוביצה נבנה בשנים 89—1885 [1]. לבנייתו היתה השתתפות הקהל במימון התכנית גדולה למדי, בהתחשב עם מספרו הקטן, שלא עלה אז על 75 משפחות בערך. בכל זאת לא הספיקה הקהילה לגייס את כל הכספים הדרושים ובהלואה הושגה משכנתא לזמן ארוך בבנק בביליץ, שנפרעה לשעורין עד סוף מלחמת-העולם הראשונה.

בפולין היו קיימים עד לשואה בתי-כנסת רבים שנבנו לפי סגנון הרינסנס או הבארוק. בתי כנסת אלה הצטיינו בעמודים מצולעים שהיו קשורים בקשתות מגונים וקימורים. היו גם פורטלים מפוארים וציורי מוזאיקה בסמלים וציטטות מהתנ"ך.

למרות הדיכוי לא היו בהיסטוריה של יהדות פולין, בניגוד לזו של יהדות אירופה המערבית, גירושים לארצות אחרות, לכן נשארו בתי-כנסת מתקופות

---

1. הערה: בשורות הללו אין בכוונתנו להקטין את ערכו וחשיבותו של הספר "אלה אזכרה" ושל מחבר הרשימה. הוא לא היה גר בודוביצה ולא ידע את הפרטים ממקור ראשון, אלא שאב אותם לצורך כתיבת הביוגרפיה של הרב רוטנברג ז"ל ממקורות אינפורמטיביים מטעימים.

1. המגרש רשום בספר האחוזה ודוביצה בחלקה מס. 1205.

קדומות על סגנונם הרנסנסי או הבארוקאי עומדים על תלם עד השואה, בשמשם הוכחה חיה שקהילה זו או אחרת נוסדה במאות הקודמות.

הקמת בית־הכנסת בעירנו חלה בתקופה שנפסקה הבניה בסגנון הרנסנסי והבארוקאי וסגנון הבניה הגרמנית מהמאה ה־19 שימש לנו למופת: המבנה הפנימי היה פשוט בלי הקווים הנ״ל, הקירות היו בלי ציורים וציטטות, והאמנות קבלה את ביטויה בתיקרת־פאר מכוכבת בלבד. גם ציטטות מן התנ״ך היו על ארון הקודש בלבד. למרות זה היה ביהכ״נ של עירנו בנין נהדר ומראהו נפלא.

גם הבימה נבנתה לפי סגנון בתי כנסת גרמנים מתקדמים, כלומר לא באמצע האולם אלא סמוך לארון הקודש, אך היא שימשה רק לקריאת התורה ולדרשות. החזן התפלל על יד ה״עמוד״, סמוך למקום ישיבה של הרב. גם בבניית הבימה היה בולט הסגנון הפשוט, אף שהיא נבנתה מעץ הבנה ומשיש יקר. לא היו לה כל ציורים וקשוטים.

היתה אמנם תכנית להקים גזוזטרא מעל ארון הקודש עבור מקהלת נשים ועוגב. אלא שברגע האחרון נתברר, שהחרדים העתידים להתישב בעיר לא יסכימו לכך בשום פנים. המקום המיועד למטרה זו נסגר אפוא ע״י בניית קירות צדדיים. בכל זאת הזכיר המקום את התכנית הקודמת. גם החוד שמעל כיפת הגג של ביהכ״נ, שהתנוסס מעליו במשך שנים רבות, היווה מזכרת תכנית הבניה ה״מתקדמת״. עם גידול האוכלוסיה הוסר גם החוד הזה על פי בקשות החרדים, שטענו כי צורה זו לא מתאימה למקום קדוש.

ביהכ״נ נבנה ע״י האדריכל קורן מביליץ בצורה דומה לביהכ״נ אשר בביליץ, שנבנה גם הוא על ידו אולם שטחו היה יותר קטן. צודקת היתה גאוות בני העיר, שמבחינה זו היא צועדת יחדיו עם העיר ביליץ, המפורסמת בכל רחבי אוסטריה על שם התעשיה הטקסטילית המפותחת שלה.

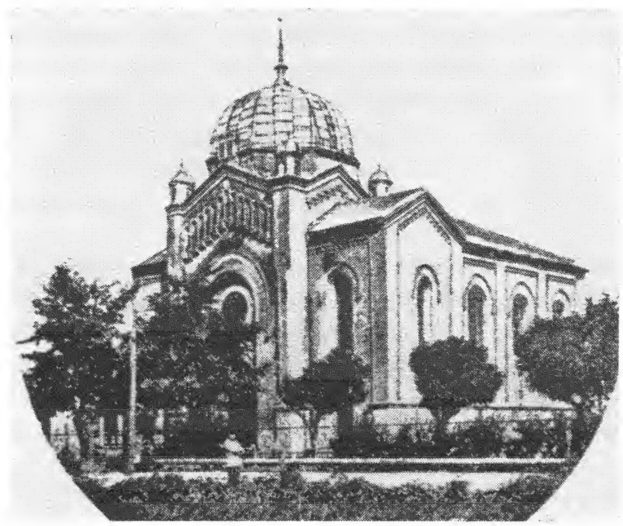
בביהכ״נ היו כמה מאות מקומות ישיבה ויחד עם מקומות העמידה היה מקום ל־700 מתפללים בערך. ע״י בנית ביהכ״נ בממדים רחבים, דאגו ראשי הקהילה גם עבור האוכלוסיה שעתידה לבוא.

בימי גנוסיא היו נערכות בו תפילות ועצרות עם והאוכלוסיה היתה מופיעה בהמוניה כדי לתת ביטוי לאהבת המולדת ולהערכתה לממשלה. אז היו מופיעות משלחות מטעם השלטון, בתי המשפט, בתי ספר, משרד האוצר, רשויות מוניציפליות ומשמר מן הצבא החונה במקום.

עדיין זכורים לנו רשמי העצרות החגיגיות של השבעת החיילים היהודים לשמור אמונים למדינה הפולנית. החיילים צעדו בסך בלווי תזמורת צבאית שהיתה עוצרת לפני ביהכ״נ. הם היו נכנסים פנימה להישבע בנוכחות הרב, ראש הקהילה ומזכירה. אז הושמעו גם נאומים והחזן התפלל פרקי תהילים. למרות האנטישמיות שחדרה גם בחוגי הממשלה והצבא, היו היהודים שואפים לשוות חגיגיות לעצרות הללו, כדי להוכיח את אמונם למדינת פולין.

ביהכ״נ היה מקום מקודש ויקר בעיני כל כמקום המיועד לעבודת הבורא בלבד. בביהכ״נ היה אסור לשאת נאומים בנושאים פוליטיים ותעמולתיים לפני בחירות וכדומה. אפילו לדרשנים, שבאו להטיף לתורה ולמוסר, לא הרשו לשאת בו את דבריהם והם הופנו לבית־המדרש. גם אסיפות כלליות של יהודי העיר לא נערכו בו.

רק בשמחת תורה כאשר קריאת התורה נמשכת זמן רב, היו הגבאים מחלקים מגדנות ו״קידוש״ בין העולים לתורה, וגם זאת רק בעליה שמעל ביהכ״נ. כך שמרה העיר על כבודו של בית תפילה זה.

1. בית הכנסת המרכזי בוַדוביצה

בתקופה האחרונה כיהנו בו כגבאים הירש גלייצמן, סַלו נסלרוט, פישל (פרדינאנד) צוייג, שמואל שרפר ועוד. שנים רבות מילא בו תפקיד שמש עזריאל ברגופן, שהצטיין בזכרון פינומנאלי. על ידו עברו אלפי אנשים והוא זכר את כולם בשמותיהם וידע לקרוא לתורה כל אחד בשמו ובשם אביו ולהזכיר ב״מי שברך״ את שמות בני משפחתו, קרוביו וידידיו של העולה לתורה. הוא נפטר לפני המלחמה. הבא אחריו היה יהושע פיירשטיין, שמילא את תפקידו באמנות. פיירשטיין ניספה בשואה.

לחלק מהמתפללים בביהכ״נ הקדשנו דברי־זכרון במקומות שונים בספרנו. כאן ננסה להשלים את הרשימה:

פסח יעקב בנדץ, מותיקי העיר. איש נבון, ישר ובעל צדקה. אשתו פראנציסקה ובנו הנריק נזכרים להלן בספר בקשר עם פעולותיהם המרובות לטובת הצבור.

יעקב בורטא. איש לבב, עזר ותמך בנצרכים תמיד בעצה ומעש.

מקס גולדברגר. אהוב על הבריות, נדבן. רופא שנים במקצועו. לעניים היה מגיש עזרה רפואית חינם.

נתן ריכטמן—גולדברג. יהודי דתי. ביושרו ובהגינותו בניהול עסקו שימש דוגמה לאחרים. נפטר בישראל בשנת 1965.

מרקוס גולדברגר. כנר. מנצח על תזמורת. איש לבב. בחתונות עניות ניגן שלא על מנת לקבל פרס.

חיים לייב הברמן—נייהוף, ירא שמים מדקדק במצוות, סוחר ישר.

חיים הס, איש תם וישר, נדבן ותומך בעניים.

יעקב ווסרטייל. סוחר אמיד, מפורסם בכל הסביבה בכשרונו המסחרי, בעל צדקה.

שמעון יוסף זלינגר. סוחר נאמן, עוסק בצרכי צבור.

יעקב לֶוֶנברג. בעל צדקה, עוזר לנצרכים בגמילות חסד.

שלמה לייבלר. יהודי דתי, חדור רוח אהבת הבריות.

שלמה לייבלר. יהודי דתי, חדור רוח אהבת הבריות.

משה ברוך לנדאו (עבר בשנת 1917 לקרקוב). מותיקי העיר ואציליה. בניו איזידור, שמואל ויעקב צבי, כולם ילדי ודוביצה, היו תעשייני-עץ מפורסמים בפולין, בתו דורותה תמרי גרה בפריס.

דוד מַרק. נדבן. חביב ע״י הנוער. תמך ביד רחבה בארגוני הדור הצעיר.

אברהם יעקב נבל. אדיב ובעל צדקה.

פסח פרידיגר, שלא פסקה ממנו מעולם רוח ההומור והיה בעל מזג נפלא וקור-רוח נדיר.

אברהם שטראוס. איש תם וישר, בעל צדקה.

אלו שנפטרו, אלו שניספו בשואה — יהי זכרם ברוך.

הגבאים דאגו לחדש ולקשט את ביהכ״נ במיוחד לפני חג השבועות. ואכן, בית הכנסת בתפארתו ישאר לתמיד חרות בזכרוננו. האוירה ששררה בכניסה לביהכ״נ בערב יום כפור לא תמחה לעולם מזכרוננו. כל אחד הביע את רגשותיו הנעלים לשני ע״י לחיצת ידיו ואיחולים מעומק לבו. זה בא לא רק בשל קדושת היום אלא גם הודות לקשרים האמיצים במסחר, בחברה או במשפחה. היתה ההרגשה כאילו כולם בני משפחה אחת.

איפה הוא עתה רובו הגדול של האנשים האלו? אף קבר אחים לא נשאר אחריהם! רובם ניספו במחנות השמדה, תוך עינויים נוראים, או לא חזרו מגולת סיביר ומקומות אחרים. כולם טהורים, כולם קדושים.

רק חלק קטן מהם ניצל ונמצא בישראל או נתפזר בכל רחבי עולם.

ביהכ״נ של ודוביצה, כמו רוב בתי הכנסת של פולין, נשרף בשנת 1939 וקירותיו נהרסו בחומר נפץ. היהודים עוד נאלצו לפנות את ההרס. פרטים על החורבן יבואו להלן בשער השואה.

השרידים שניצלו והגיעו אחרי המלחמה לוַדוביצה ראו רק את המגרש הריק של בית הכנסת ההרוס, כשהוא כבר מכוסה עשב. הלב התפלץ מכאב למראה השממה הזו והוואנדליזם הנאצי. ברגע זה עלה בזכרוננו הפסוק מתפילת ״שלוש עשרה מדות״:

״העיר הקדש והמחוזות היו לחרפה ולבזות
וכל מחמדיה שבויות וגנוזות״——

השמדת יהדות ודוביצה בוצעה ע״י הנאצים בשיטתיות הנודעת לגרמנים: הושמדו אף ספרי הרישום, הגניזה של הקהילה ואף התעודות שהיו בסטארוסט ובעיריה. ניצל רק בית הקברות שעליו מדובר באחד הפרקים הבאים.

ד׳ בתי תפילה

כאשר פחת מספר היהודים ה״מתקדמים״ ובמקומם באו חרדים רבים מגליציה, רובם חסידים נלהבים, לא התאים לצרכיהם ביהכ״נ העירוני, שנועד רק לתפילה. החסידים הורגלו לחיים חברתיים בין כתלי בית־המדרש נוסף על התפילה. בשבילם היה בית־המדרש חיוני גם כדי ללמוד בו פרק משניות ותלמוד עם פוסקים.

ביהמ״ד נבנה ע״י הקהילה בסוף המאה ה־19, בשטח ביהכ״נ, ועל ידו הוקם גם משרד הקהילה. לביהמ״ד היה כבר אופי אחר לגמרי. הוא היה פתוח כל היום והתפילות היו נמשכות בו במשך שעות תמימות ולפי נוסח ספרדי. הנוער החסידי וגם בודדים מן המבוגרים היו שוהים בו כל היום ולומדים גמרא. לעתים קרובות היו גם דרשנים מופיעים על דוכנו.

במוצ״ש נערכו בו מסיבות מלוה־מלכה. לעתים קרובות, גם בערבי חול אחרי תפילת מעריב, היו החסידים מסובים סביב השלחנות לשמוע ״תורה״ ולהשתתף בשיחות־חסידים. עם תום יום של רדיפה מייגעת אחרי פרנסה וכל הכרוך בה, היו רבים מבאי ביהמ״ד מוצאים כאן בערבים סיפוק מלא, בהאזינם לויכוחים שהיו בדרך כלל על רמה גבוהה ומבוססים על קבלה, הלכה ואגדה.

מארגני המסיבות היו, בדרך כלל, ליבל אורבך ויצחק טורנר ובזמן האחרון נעשתה הפעולה על ידי אלישע אורבך, שלמה ברונר ואברהם וינר.

גבאי בית המדרש מהתקופה האחרונה שנשארו בזכרוננו הם הירש נירנברגר וראובן שרפר. נירנברגר שהיה אהוב על הבריות התמסר גם לפעולות צבוריות אחרות. הוא דאג לתת לילדיו חנוך דתי. נשאר בחיים בנו דוד (בבונדי שבאוסטרליה).

שרטוט אופיו של ראובן שרפר יבוא להלן בסיפור השואה.

בעלי התפילה בבית־המדרש היו הדיינים שמעון גלבוואקס ומשה מילר, ליבל אורבך, בן־ציון גמינדר, אייזיק רוזנפלד ועוד. את זכות הקריאה בתורה שמר לעצמו אייזיק רוזנפלד, שהיה בעל־קורא יוצא מן הכלל.

לחלק ממתפללי ביהמ״ד הקדשנו דברי־זכרון פה ושם בספר. כאן אנו מנסים להשלים את הרשימה:

משה אורבך, בעל ידיעות ונדבן. חתנו חיים בליץ, למדן ובעל השכלה כללית רחבה.

יעקב בדר ובנו שלמה. סוחרים מכובדים. היו מדקדקים במצוות ומתפללים בכונה עמוקה.

בריש ברבר. מותיקי העיר, יהודי חרד ובעל צדקה. חתנו היה ישראל ארנהלט, בעל לב טוב. ביתו הפתוח היה מופת לכל העיר.

שמואל ברונר ובניו חיים ולייבל סוחרים מצליחים. בביתם היו מבקרים אנשים הזקוקים לסעד, למלה טובה ומנחמת.

בריש גולדברג. סוחר אמיד, חדור רוח דתית, באורח חייו שימש דוגמה לאחרים.

שמעון גולדברג. מותיקי העיר. מוצאו מקשאנוב. תודות להשפעתו התיישבו מספר יהודים מעיר זו בוַדוביצה.

מרדכי גרושוב. מותיקי העיר. בעוד האיסור על התישבות יהודים בוַדוביצה בתקפו, היה גר בגרובלה ושם דאג לבית תפלה וכשרות. כאשר בוטל האיסור היה מיוזמי הקמת בית־המדרש. נבחר כמה פעמים למועצת הקהילה.

ישראל גרוס וחתנו בריש וולף. עסקנים צבוריים ונדבנים.

צבי גרונר. יהודי דתי, בעל לב טוב.

אברהם דוד הירשפרונג. ירא שמים ובן־תורה.

חיים וינר. סוחר אמיד ועושה חסדים. היה עוזר לנצרכים בגמילות חסדים. לא פעם קרה שהלווים לא עמדו בפרעונם, והוא בכל זאת לא קפץ את ידיו.

יעקב וינר. סוחר אמיד. בעל לב רגיש. בשבת היה אוסף לשולחנו את עניי חוץ־לעיר שלא הצליחו למצוא מקום אחר.

שלמה וינר ובנו אליהו. סוחרים ישרים ובעלי צדקה.

ירוט. ירא שמים, בעל לב טוב, ישר בעסקיו, נפטר בדמי חייו לפני המלחמה.

יהודה־לייב ליטנר. יהודי ירא־שמים וישר־דרך.

שמואל ישעיה לופטגלס. יהודי אדוק שרוב זמנו הקדיש לביה״מ לתפילה ולימוד תורה, נפטר בדמי חייו לפני המלחמה.

האחים יוסף, משה ויעקב לפלהולץ. מטובי הסוחרים החרוצים בעירנו, שהצטיינו במשא־ומתן באמונה.

אברהם נבנצל, סוחר אמיד. ביושרו במסחר היה דוגמה לאחרים.

משה נירנברגר ובנו דוד זליג. חסידים נאמנים וסוחרים ישרים.

אברהם סמט, חתנו של השו״ב אברהם מילר. למדן, בעל־תפילה נפלא. בימים הנוראים היה מתנדב לעבור לפני התיבה והיה כובש לבבות בקולו.

חיים פלצמן. ירא שמים. השתתפותו בשעורי תורה של הדיין גלבוואקס בביהכ״נ היתה בולטת. נתן גמילת חסד לנזקקים.

מיכאל פצנבאום. איש תם וישר, חדור דתיות באורח חייו, שדאג לתת חנוך דתי ולאומי לילדיו.

חיים שלמה ציזנר. מהעסקנים הפעילים ביותר בעירנו, בזמן מלחמת העולם הראשונה האיר לו המזל פנים ומהכנסותיו רכש חלק מאחוזת ״לגוטה״, ומאז יצאו לו מוניטין של נדבן בכל הסביבה.

שמואל קאופמן. יהודי חרד, עוסק בצרכי צבור באמונה.

חיים קלפוס. ירא שמים ובעל לב טוב.

בריש קורץ. סוחר אמיד. היה לדוגמה ביושרו ובצדקתו.

דוד קלוגר. ירא שמים, איש ישר ונאמן ואהוב על כל האוכלוסיה.

יהושע קליין. בעל לב טוב, גם הוא ביושרו וצדקתו שימש דוגמה לאחרים.

משה ריבנר. חסיד, עוסק בצרכי צבור ואהוב על הבריות.

האחים ישראל וראובן שרפר. סוחרים מכובדים, עסקנים, זריזים למצוות ומקדימים תמיד עזרה לזולת.

שלום שמעיה. חסיד נלהב ובעל מדות תרומיות, שנפטר בדמי ימיו. בניו היו גם הם מבאי בית־המדרש והמשיכו בעקבותיו.

שמשון שובל. איש תם וישר, אדיב ובעל נימוס, שכל יודעיו חבבוהו וכיבדוהו על נועם הליכותיו וידו הפתוחה.

נתן שיכטר. אדם נבון, ירא שמים ובעל צדקה.

אלה שנפטרו ואלה שניספו — תהא נשמתם צרורה בצרור החיים.

חוץ מבית-המדרש, היו בתי-תפילה פרטיים בחלקים שונים של העיר:

ברחוב טאטשאינסקה, א) בדירת יעקב לנגר; ב) בבית גוטליב (של תנועת המזרחי).

ברחוב זאטורסקה (של חסידי רדומסק) אצל משפחת יונגוירט.

ברחוב ספאדזיסטה (של חסידי זלושיץ) אצל משפחות לויבר לפלהולץ.

ראוי לציין את התנדבותו של יעקב לנגר שהיה מחזיק את המנין בביתו כמה עשרות שנים, כדי להקל על מתפללים שהתגוררו בקצה העיר.

יעקב לנגר דאג לנקיון וחמום בית התפילה שלא על מנת לקבל פרס. בימים הנוראים היה המנין סגור כדי לא להכביד על הכנסותיהם של בתי תפילה צבוריים ממכירת המקומות.

עם פטירתו בשנת 1929 המשיכה בפעולתו אשתו רחל. אחרי חורבן בית הכנסת ובית המדרש בשנת 1939, בית תפילה על שם יעקב לנגר נשאר היחיד בעירנו בו התפלל הצבור.

אלמנתו ובנם משה ניספו בשואה. בנם השני נחמיה נפטר בשנת 1932.

גבאי בית תפילה הנ"ל, כל תקופת קיומו, היה אפרים ליפמנוביץ, איש ישר והגון שמילא תפקידו במסירות רבה. הוא וכמעט כל משפחתו ניספו בשואה. בתו טרזה ובעלה יהודה אליעזר בדנר גרים ברמת גן (ר' ספר קלווריה).

ה· בית הקברות

עם גמר הקמת בית-הכנסת, קנתה הקהילה חלקת-אדמה מיוחדת לבית-עלמין. האדמה רשומה בספרי האחוזה של העיר ודוביצה כחלקה מס' 983 על סמך שטר מכר מיום 4.10.1892. עד אז הובאו המתים למנוחות לביה"ק בזאטור. לפחות ידוע לנו על מקרה אחד כזה משנת 1880 בערך. אז הובאה למנוחות אשתו של יצחק אהרן שנקר מזמבזיץ לבית העלמין בזאטור, למרות שהמרחק מזמבזיץ לעיר זו היה כ-15 קילומטר יותר מאשר לודוביצה. ואכן לקהילת ודוביצה לא היה עדיין בשנת 1880 בית-עלמין משלה, למרות שהישוב היה כבר קיים כ-15 שנה ומנה, ביחד עם האוכלוסיה היהודית בכפרים, כ-1500 נפש. בית הקברות נוסד בחלקה קטנה על גבול כפר טומיצה. כעבור שנים מספר הורחב ע"י קניית מגרש שכן. בחגיגה השניה של החו"ק כבר השתתף אליעזר צ'כאנובסקי, הזכור היטב לכל יוצאי עירנו. כל שנות מגוריו בודוביצה כיהן כראש החברה-קדישא ומילא את התפקיד הקשה הזה בהתנדבות ובמסירות רבה. הוא היגר לעירנו מרוסיה והיה היהודי היחידי בודוביצה שמוצאו מעבר לגבול. למרות שלפי מושגי אותה תקופה, בייחוד בערים הקטנות, היה יהודי כזה נחשב לזר, מצא מיד ידידים לבביים ונבחר גם כחבר הועד של מועצת הקהילה. הוא נפטר והובא למנוחות בודוביצה. חתנו שמעון ים היה גבאי בביהכ"נ במשך שנים מספר, עד שעבר לקרקוב. גם הוא מילא תפקידו במסירות

רבה לשביעת רצון כל הקהל. אחרי המלחמה היה פעיל בקהילת קרקוב ושם נפטר עם אשתו בשנת 1964.

בשנים האחרונות לפני המלחמה היו החברים הקבועים בחברה קדישא טוביה איינהורן, ליבל אורבך, אנשיל בורגר, יעקב בורטא, יהושע גרטל, יהודה גוטליב, בריש ווקסמן, מיכאל פצנבאום, חיים שלמה ציזנר, שמואל קויפמן, דוד קלוגר, משה ריבנר, משה שטורם, מנחם מנדל שנגוט, ועוד; וכן הנשים ביילה איינהורן, רויזה בלמוט, דרנגר חמותו של ליבל אורבך, לאמפל, יטי נייהרט, ליבה רפפורט ועוד. כולם מלאו תפקידים בהתנדבות, במסירות ובסבלנות רבה, גם בחורף כאשר שררו שלג וקור חזק.

היה בעיר בית-חולים צבאי מחוזי ובו אירעו לפרקים מקרי-מות של חיילים יהודיים, במיוחד בזמן מלחמת-העולם הראשונה. חיילים רבים יהודיים שהועברו לשם מהחזית הרוסית מתו מפצעיהם וממחלות מדבקות. על הצבא היה להודיע לחברה קדישא על כל מקרה כזה וחבריה הופיעו מיד בביה״ח כדי לגמול את החסד האחרון עם הנפטר. גם בחורף ובקור, כאשר העגלה היתה שוקעת בשלג ובבוץ בשביל הצר המוביל לביה״ק, היו מעבירים את הגויה תוך קשיים נוראים ומביאים אותה לקבר ישראל. כי היתה סכנה שאם יתמהמהו יקברו אנשי השרות הצבאי את החייל בביה״ק הכללי.

עד היום אפשר לראות בבית-העלמין בוַדוביצה מצבות רבות של חיילים יהודים מכל רחבי אוסטריה. ישנן גם מצבות ממלחמת שחרור פולין, כגון זו שעל קברו של הקצין טאוב, בנו של הרופא שמואל טאוב, שהיה פטריוט נלהב למולדת הפולנית. כאשר בשנת 1920, הצ׳כים התקיפו את טשין-שלזיה, התנדב לצבא הפולני ואחרי כמה ימים נפל בקרב הראשון. כעבור שנים מספר הובאו עצמותיו למנוחות בטקס צבאי מפואר בביה״ק בוַדוביצה.

בשנים האחרונות שלפני המלחמה, כאשר נחשול של אנטישמיות עבר על פולין וכבר נפוצו שמועות שיוצאו חוקים השוללים את הזכויות האזרחיות של היהודים, היינו מסתכלים בקברים האלו בצער ודמע. בכאב היינו קוראים את המלים החרותות על המצבות, המספרות על נפילה בשדה הקרב בגיל צעיר למען המולדת — קודם האוסטרית ואחר כך הפולנית. בדומיית בית-העלמין היינו מהרהרים על תרומת הדם שנתנו היהודים והפולנים במדה שוה בעת מלחמת פולין למען עצמאותה, ועל האפליה האזרחית כלפי היהודים שקיימת כבר דה-פאקטו ושחוגים לאומיים קיצוניים, שהשפעתם גדלה והולכת, שואפים להפוך אותה לאפליה דה-יורה, כדוגמת חוקי נירנברג הידועים לשימצה.

בזמן האחרון, לפי הסכם בין חברות גחש״א של ודוביצה וקלוריה, הובאו מתי קהילת קלוריה למנוחות בוַדוביצה במקום לזאטור.

בית-העלמין ניצל אמנם מהשואה, אבל מצבות רבות נהרסו וניזוקו ע״י האוכלוסיה המקומית. אחרי המלחמה נדב מאיר יעקובוביץ, ראש קהילת קרקוב, סכום ניכר לתיקון ביה״ק. את יתרת הסכום אסף בין אנשי ודוביצה לשעבר שגרו בקרקוב. המצבות המפוזרות שנעקרו, הוחזרו למקומן, הגדר והבית שוקמו, והבית שבביה״ק הוחזר לשומר למגורי-קבע.

בשנת 1964 ביצעה הקהילה בקרקוב אקסהומאציה של 92 גויות מיהודי מאקוב-

פודהאלאנסקי, שבשנת 1942 נהרגו ע״י הנאצים, ועצמות הקדושים הובאו למנוחות בקבר־אחים בבית העלמין בוַדוביצה. בשנת 1942, בזמן גירוש יהודי מאקוב לבלזיץ, ברחו הללו ליערות הסמוכים, אולם מכיון שלא זכו לעזרת הפולנים לא יכלו להסתתר זמן רב ולסוף נתגלו ע״י הנאצים ונאסרו במלון ״מארישיה״ במאקוב, מקום בו היה מושב הגיסטאפו ובית־ספר לקציני ס.ס. הם היו עצורים במרתף המלון 3—2 שבועות בתנאים נוראים ובלתי־אנושיים. אחר־כך הוציאו אותם הגרמנים אחד אחד לחצר המלון וירו בהם לשם שעשוע עד שהרגו את כולם וקברום בו במקום. אחרי המלחמה, עשה יו״ר קהילת קרקוב מאיר יעקובוביץ את כל המאמצים להביא לקבר ישראל עצמותיהם של האומללים. הרשויות הפולניות הסכימו לאקסהומאציה של הגוויות משטח המלון, שבינתיים הפך לבית הבראה לעובדי מפעלים כימיים באושבינצים.

ההלויה שנערכה ב־26.2.64 בהשתתפות הצבא הפולני, ילדי בתי ספר, נציגי השלטון והמוני העם, נהפכה להפגנה כבירה נגד הברבריזם הנאצי.

על קבר־אחים זה הוקמה מצבת־זכרון לקרבנות הללו ולקדושים שגורשו מגיטו ודוביצה בשנות 1942—43 למחנות ההשמדה בבלזיץ ובאושביץ.

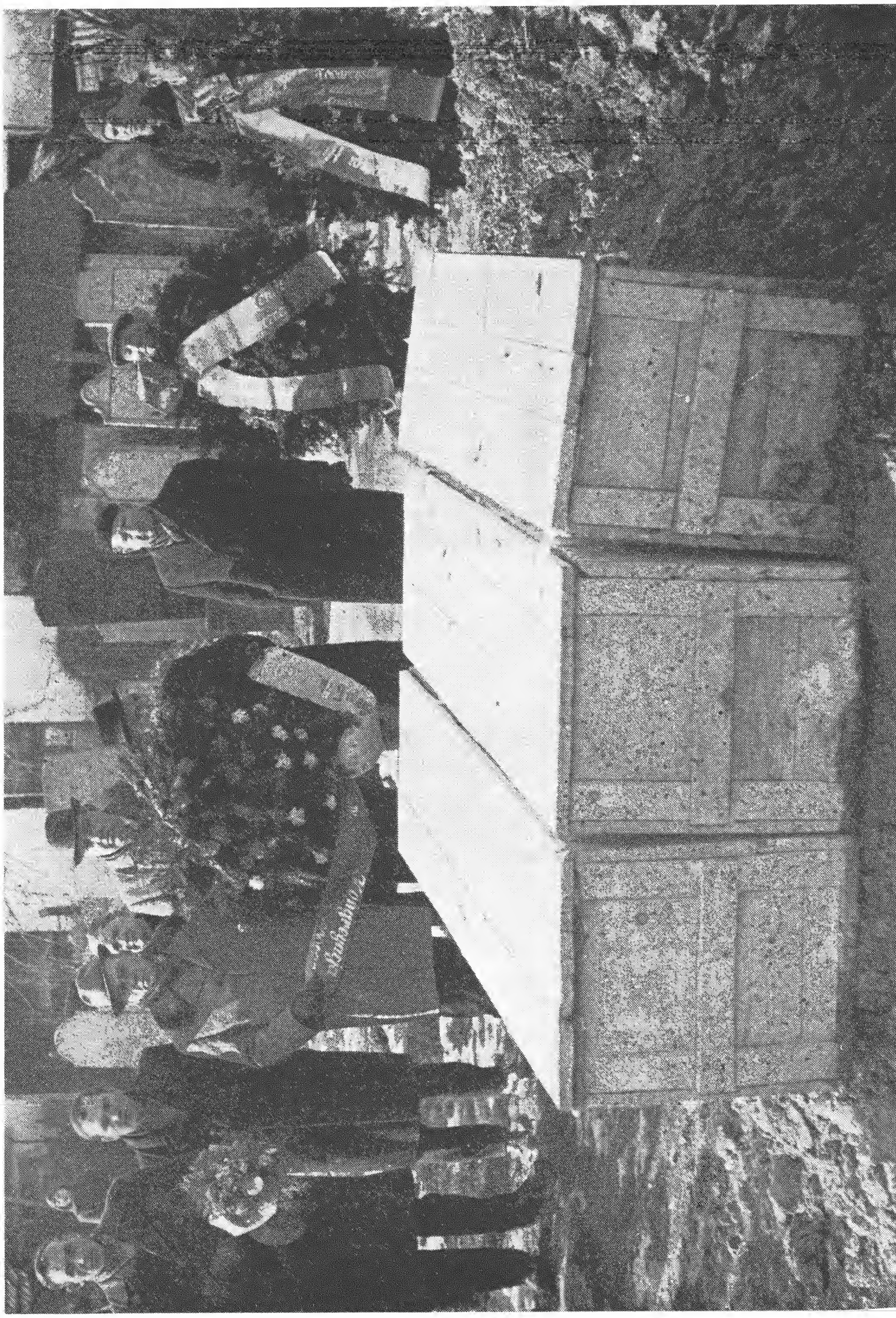

2. בית הקברות בוַדוביצה לאחר השואה
The Cemetery of Wadowice after the holocaust

בית העלמין בוַדוביצה הוא השריד היחיד שנשאר כאנדרטת־זכרון אחרי חיסול הקהילה, שהיתה פורחת משך שלושה דורות. בצל העצים הצומחים בו תספרנה המצבות על ההיסטוריה של הישוב, היסטוריה שהיתה אמנם קצרה בזמן אבל מפוארת וגדושה בשגשוגים.

3. הכבוד האחרון לקרבנות מאקוב בביה״ק ודוביצה, שהובאו למנוחות ב־26.2.64
יו״ר קהילת קרקוב מאיר יעקובוביץ, מימין: מגר׳ לאון גבירץ, יועץ משפטי של הקהילה
משמאל: חבר ועד הקהילה דוד הורוביץ וישעי׳ טאפט. בלי כובעים — נציגי המועצה הלאומית של ודוביצה.

The last honour to the Nazi victims from Maków at the Wadowice cemetery. Reinterring 26.2.64.
From left: the delegates of the City Council in Wadowice (without hats), Mgr Lion Gewirc, legal adviser of the Jewish Council in Kraków, Meir Jakubowicz, president of the Jewish Council, David Horowitz, member of the J. C. and J. Tafet.

4. מצבת זכרון לקדושי גיטו ודוביצה שניספו בזמן השואה ולקרבנות מאקוב שהובאו לקבר ישראל בביה"ק ודוביצה

Monument in honour of the Nazi-victims from ghetto Wadowice and victims from Maków reinterred in the cemetery of Wadowice

ד״ר וילהלם קלוגר

פרק שלישי

ציוני דרך בקורות העיר

סקירה קצרה על הישוב היהודי בודוביצה

מניין ימיה של קהילת ודוביצה החל זמן קצר אחרי המרד הפולני של שנת 1863. במבואות העיר נעצרה עגלה שהביאה את קרובי משפחת אשתי, הלא הוא ברוך טיברג, שהשתתף במרד, עם בני־ביתו ומטלטליהם. בוַדוביצה טרם נסללה אז מסילת הברזל ואזרחי העיר לא הרשו ליהודים לגור בה, כשם שהיה בזיביץ עד לפרוץ מלחמת העולם השניה.

טיברג לא נבהל מאיומיהם של הפולנים שהקיפו את העגלה. הוא הכריז על השתתפותו במרד, הוציא תעודות ופגיון שנשארו לו כמזכרת וכן הזכיר את שמו של אלכסנדר גוסטקובסקי בעל אחוזת טומיץ הסמוכה, שגם הוא השתתף במרד. האציל הפולני קיבל ידיעה על התקרית והופיע מיד במקום, כדי לאשר את דבריו של היהודי. המתקיפים נסוגו וטיברג השתקע בוַדוביצה.

בעקבותיו התחילו לזרום יהודים נוספים. הוקם ישוב שהתפתח מהר הודות למסילת הברזל שנסללה כעבור זמן קצר לקרקוב ובילִיץ ואחר כך גם לסוכא. ענף המסחר החל מתפתח בצעדים מהירים ויהודים יסדו בתי מסחר נהדרים ומפעלים תעשייתיים. אז נבנה ביהכ״נ של הקהילה, ע״י האדריכל קורן מביליץ, וגם בית המדרש לאורטודוקסים. ראש הקהילה הראשון, הרמן רייך, היה אדם תרבותי וסוחר גדול. הוא כיהן זמן רב בתפקידו והשפיע להעלאת יוקרתה של הקהילה.

עם תקומת פולין והקמת ממשלת המרשל פילסודסקי נשמר שווי־זכויותיהם של יהודי ודוביצה, כמו של יהודי פולין בכלל. המרשל העריך מאד את זכויות היהודים במלחמה, ובפרט את השתתפותם המסורה בלגיונות הפולניים. רק אחרי מותו הרימה האנטישמיות את ראשה: באוניברסיטאות החלו להכות את הסטודנטים היהודים, בלשכות עורכי הדין הוצא צו המטיל על כל עו״ד יהודי לפרסם את שמו המקורי, כדי שמוצאו היהודי יהיה ידוע לאוכלוסיה הפולנית; ע״י החנויות היהודיות הועמדו חוליגנים שהפריעו לנוצרים להיכנס לתוכן. בעירנו לא בוצעה הפעולה האחרונה, היות ובהשתדלותי פנה סגן ה״סטארוסט״ דאז לדימגוג הראשי של המפלגה הימנית הקיצונית ואיים עליו בצעדים נמרצים.

יום אחד הוצא ע״י ה״סטארוסט״ בזיביץ צו האוסר על יהודי זיביץ והסביבה להשתתף בירידים בשוק העירוני. במשך־דורות, אפילו שהיה איסור ישיבה ליהודים בעיר, באו היהודים לירידים אלו להציג את סחורותיהם. הסוחרים, שנשקפה סכנה לפרנסתם, פנו אלי לעזור להם. ותודות להשתדלויותי אצל הנציב בקרקוב, בוטל על ידו האיסור הבלתי חוקי הזה.

עוד לפני כהונתי כראש הקהילה הושגה ע״י הקהילה הלואה איפותיקאית מיוחדת בוורשה לצרכי בניית מקוה. בשנות השלושים נתחולל משבר כלכלי בפולין וכתוצאה מכך נוצר פיגור בתשלומי המשכנתא. מיד עם בחירתי כיו״ר הקהילה יצאתי לוורשה והצלחתי למנוע פעולות ההוצאה לפועל שננקטו נגד הקהילה ולהקטין את התשלומים ואת הריבית.

ברצוני לתאר משפט אחד על רקע אנטישמי, שנערך בזמן האחרון לפני המלחמה בבית־המשפט המחוזי בוַדוביצה, בו השתתפתי גם אני כתובע פרטי. משפט זה מתאר את האוירה ששררה אז בפולין. בבית־חרושת גדול ״סולאלי״ בזיביץ, שבבעלות המיליונר סורוק, עבד מהנדס בשם גולדברג. בעת מלחמת העולם הראשונה שרת הלה בצבא האוסטרי ונפל בשבי הרוסי. אחרי גמר המלחמה, בעקבות קריאת מרשל פילסודסקי, אורגנה דיביזיה פולנית ברוסיה ע״י הגנרל צ׳ומה (מוצאו מוַדוביצה) ואליה הצטרפו חיילים וקצינים פולניים רבים ששוחררו ממחנות השבויים. ביניהם היה גם המהנדס גולדברג. בשנת 1921, בערך, חזרה הדיביזיה לפולין אחרי הרפתקאות מרובות ובתוכה נמצא גם המהנדס גולדברג, שהיה עטור אותות הצטיינות. לאחר זמן־מה נכנס לעבודה לביח״ר ״סולאלי״ ונדמה היה, שאחר טלטולים רבים שהיו מנת־חלקו בעבר, יוכל עכשיו לבלות את שארית חייו בשקט. אבל כנראה גורל אחר מזה ציפה לו.

באותו ביח״ר עבד פועל בשם סקשיפק, שבשנת 1920 היה במקרה בויניצה אשר באוקראינה. בעת שהותו של פועל זה בויניצה פעלה שם ה״צ׳יקה״ הסובייטית שדנה למוות כ־100 אזרחים פולניים וביצעה את פסק־הדין. משפחות הקרבנות התחננו על ברכיהן בפני ראש ה״צ׳יקה״ שלא יבצעו את פסק־הדין — אבל לשוא. ראש ה״צ׳יקה״ היה חסר־רחמים ופיקח אישית על ההוצאה לפועל.

כל אחד מן הקוראים בוודאי ישאל, איזה קשר יש לזה עם גולדברג? ובכן: הפועל סקשיפק, פוטר מעבודה בביהח״ר בגלל איזו עבירה, ובהיותו מחוסר עבודה הסתכל לעתים מחלון ביתו לרחוב העיר. פעם ראה מצעד של קבוצה גדולה מפועלי ״סולאלי״ שהפגינו אהבתם למולדת ובראשם צעד המהנדס גולדברג, נציג ביהח״ר, עטור אותות כבוד על חזהו. אפשר לתאר מה חשב אז לעצמו אותו סקשיפק: אני נוצרי, תושב זיביץ, פוטרתי מביהח״ר ומחוסר עבודה והוא, היהודי, עובד... מיד נפוצה בעיר שמועה כי סקישפק הכיר במהנדס גולדברג את ראש ה״צ׳יקה״ כאב בית־המשפט בויניצה אשר הוציא פסקי־דין מוות נגד פולנים והיה גם המפקח על ביצועם. הידיעה הסנסציונית הזאת נפלה על קרקע מתאימה וכאשר כל ההשתדלויות שנעשו כי סקישפק יחזור בו מעלילתו לא הועילו, הגיש גולדברג תביעה פלילית פרטית לבית משפט השלום בזיביץ נגד סקשיפק. בדין ישב שופט צעיר, אך מיושב בדעתו, ששמע דבריהם של כמה עדים שהציע גולדברג על מנת להוכיח את הכזב שבדברים הנ״ל. כדי לספק עדים שיעזרו לסקשיפק בהגשת ראיות ״אמת״, הוקמה בוורשה התאחדות אנשי וינציה, מורכבת מקרובי ומכירי הפולנים הנרצחים בויניצה, שהשתדלו בזמנו אצל אב־בית־הדין — והוא כביכול גולדברג דנן — שלא יבצע את פסק הדין.

בעת המשפט פירסמה העתונות הקלריקלית בצנסטוחוב כל יום תמונות, שלא ידוע איך השיגום, של גולדברג השופט ״המטורף״ של ה״צ׳יקה״ כדי להקל על

העדים של סקשיפק לזהות את המהנדס גולדברג כתליין מה"צ'יקה" הבולשביקית.

בית־משפט־השלום שמע גם מספר עדים שהציע גולדברג, ביניהם גם קצינים מהדיביזיה של גנרל צ'ומה, אשר אישרו בשבועה, שכל ימי קיום הדיביזיה ברוסיה עד חזירתה לפולין לא התרחק גולדברג ממנה אף פעם ומילא את תפקידיו בנאמנות. הם שללו כל אפשרות שגולדברג התרחק אי־פעם ממקום חניית הדיביזיה. אחד מהעדים שהיה גר יחד אתו אישר זאת בהחלט ובאופן קטגורי.

בית־משפט השלום הוציא פסק־דין המרשיע את סקשיפק בהוצאת דיבה והטיל עליו עונש. סקשיפק לא השלים עם פסק־הדין, אלא הגיש ערעור לבית־המשפט המחוזי בוַדוביצה. הסניגורים היו עו"ד מוורשה ואני התובע מצד המהנדס. עוד הפעם הושמעו עדים משני הצדדים, ואחרי מספר ישיבות אושר במלואו פסק־הדין של בית־משפט השלום בזיביץ.

המשפט בבית־הדין המחוזי התנהל כמה שבועות לפני פרוץ המלחמה, ונפוצו אז בעיר קריאות ואיומים לפוגרומים. אימי השואה הקרבה והולכת ריחפו כבר אז בחלל האויר.

בסיום רשימתי זו רצוני להזכיר, כי גם חותני, ישראל הופרט ז"ל, היה מראשי הקהילה. אשתי ובתי ז"ל גורשו ע"י הנאצים לאושביץ בעת האקציה האחרונה בוַדוביצה.

(תורגם מפולנית)[1]

מלכה וינר—רם

עירנו ויהודיה

עזבתי את ודוביצה בהיותי צעירה מאד, כמעט נערה. זכרונותי אינם באים לכן מספירה כלכלית או קהילתית. לא אוכל לתת תאריכים מדוייקים ולא לציין שמות של בוני ודוביצה ופרנסיה בעבר הרחוק. אך אוכל להעלות זכרונות השאובים, חלקם מתוך סיפורים מבית הורי, חלקם משמיעה וראיה.

מפי אמי, אשר הגיעה לשיבה טובה, שדובבתי אותה — שמעתי קטעי זכרונות ועובדות שמהן מצטיירת תמונה, אמנם מעורפלת במקצת, של עירנו בעבר הרחוק.

הקהילה היהודית נוסדה במחצית השניה של המאה ה־19, ע"י יהודים גרמנים שבאו ממערב, המכונים "דייטשע יודען". הם הם אשר בנו את בית הכנסת במרחק־מה ממרכז העיר, כנראה מתוך כוונות של פיתוח העיר, או מתוך כונה להרחיק עד כמה שאפשר את המוסדות היהודיים ממרכז העיר ומוסדותיה הדתיים הנוצריים.

בית הכנסת נבנה בסגנון מודרני והיה לו אולם גדול עם כיפת תכלת מכוכבת ועזרת־נשים מסודרת. הבית עמד בתוך גן והיה מוקף דשא ירוק וגדר ברזל נאה. עוד זכורים לי ימי־הכפורים, כאשר המתפללים, לבושים ב"קיטל'ים", לבנים המרו־קמים בחוטי זהב וכסף ובכיפות שגם הן היו רקומות יפה בחוטי כסף וזהב, יצאו להפסקה בין תפלה לתפלה. הם טיילו בגן או ישבו לנוח על הדשא הירוק בצל העצים.

---

1. מחבר רשימה זו, ד"ר וילהלם קלוגר ז"ל, נפטר בלונדון בשנת 1963 (המערכת).

ללבוש ה״קיטל״ היתה גיזרה מזרחית והרושם היה ממש אקזוטי, מזרחי, פטריארכלי.

זוכרת אני במיוחד את דמות הרב מרדכי רוטנברג, אשר כיהן בעיר לפני מלחמת העולם הראשונה. בעל הדרת-פנים וזקן ארוך יורד לו על פי מידותיו. זוכרת אני אותו חבוש צילינדר ופראק ונוסע בכרכרה ברחובות העיר. הוא הזכיר לנו תמיד את דמותו של הרצל כפי שהכרנוהו מתוך צילומים מהופעותיו בקונגרסים הציוניים. הרב רוטנברג נבחר ונתמנה ע״י אותם היהודים מייסדי הקהילה, המכונים ״דייטשע יודען״.

בתי-אב של אותן המשפחות הגרמניות הזכורות לי, היו: משפחת הופרט מבית ממכר היין (״פרופינציה״), אשר הבנינים הגדולים והיפים במרכז העיר היו שייכים לה; משפחת עו״ד קורן, שבנה את ביתו היפה ברחוב מיצקביץ; עו״ד דניאל; משפחות רייך, גולדמן, בנדץ, דטנר, מינץ, ועוד. הם הניחו את היסוד למסחר ולאינטליגנציה היהודית בעיר.

בסוף המאה ה-19 הגיעו לעיר יהודים צעירים מן העיירות הסמוכות, המאוכלסות יותר. היו אלה בעיקר אברכים צעירים מקשאנוב ואושבינצים, אשר הקימו משפחות וחיפשו שטח מחיה לעצמם. חלקם הקימו את ענפי המסחר והתעשיה בעירנו, כמו משפחת יעקובוביץ (בי״ח לזבלים כימיים); משפחת שמעיה (בי״ח לסודה); משפחת רוטר (בי״ח לנעלי לבד) ועוד אחרים, אשר הקימו את המסחר הקמעוני. היתה בעיר גם שכבה של בעלי מלאכה, בעיקר חייטי קונפקציה, אשר תפרו בגדים לאיכרי הסביבה הכפרית. היו אלה המשפחות ברגר, שנהרץ, קלוגר ועוד. משפחות גליקסמן, שעסקו בפחחות ובסנדלרות, היו בעלי דרגה מקצועית גבוהה ורמת-טיב מעולה.

שכבה צעירה זו היתה נציגת היהודים האורטודוקסים, ה״פולישע יודען״. הם הגיעו לעיר לא כבודדים, אלא ״שבטים״: 4 אחים ממשפחת וינר, 4 ממשפחת גליקסמן, 3 ממשפחת ברונר ועוד. שכבה זו שהיתה מורכבת מיהודים דתיים, יזמה ובנתה את בית-המדרש, בתוספת דירה למשפחת השמש.

בין שתי השכבות הנ״ל היו חילוקי דעות, אשר החריפו מאד במרוצת השנים. בשנת 1912—13 הצליחו היהודים האורטודוקסים, ע״י בחירות חדשות, להביא רב ממוצא הונגרי, הוא הרב זלטנרייך, וע״י בחירתו עברה ההשפעה והריבונות לגוש היהודים החרדים. הרב זלטנרייך היה אדם צנוע ושקט הנתון כולו אך ורק לתפקידיו הדתיים ומתרחק מפוליטיקה קהילתית.

בשנת 1910 בערך קנו יהודי העיר חלקת אדמה סמוכה לבית-הכנסת, וביוזמת הקבלן לבנייה מר שטרנליכט, בנו שם שכונה חדשה ומודרנית. בשכונה זו, שגבלה עם גני הפרי של בעלי האחוזה הפולניים, התיישבו משפחות צעירות אשר רצו לגור בין יהודים ולהיות קרובים לביהכ״נ. כאן גרו משפחת שטרנליכט שהקימה לעצמה וילה יפה, הרב זלטנרייך, משפחת וינר, משפחת שמעיה ועוד. מאוחר יותר, השתכן גם עוה״ד ד״ר ודלר בשכונה יפה זו, שהיתה דומה לשיכונים שלנו בישראל. יתר יהודי העיר גרו מפוזרים בין האוכלוסיה הפולנית. אוכלוסיה זו לא היתה אנטישמית בדרך כלל, חוץ מנוצרים בודדים, שהיו ידועים כשונאי ישראל.

מילדותי המוקדמת זכור לי מקרה שקרה בשכונה החדשה, אשר השאיר עלי רושם חזק עד היום. היה זה מותה של הגב׳ קלפהולץ, אשה צעירה ויפה. משפחה

זו היתה גדולה ומטופלת בבנות ובבנים רבים. היה להם ביח"ר לסיד באינולד. באחד הלילות חזרה גב' קלפהולץ מקרקוב ברכבת שהגיעה לעיר בחצות הלילה, והנה כאשר התקרבה לביתה שהיה סמוך לבית-הכנסת, ראתה מול בית הכנסת עגלת ילדים עם תינוק בתוכה עטוף לבן. היא נבהלה עד מאד, עקפה את העגלה וכל עוד רוחה בה הגיעה לביתה. מרוב בהלה חלתה האשה קשה ונפטרה כעבור 3 ימים. בימינו היו קוראים לזה "הלם" או "שוק", אך בתקופה ההיא האמינו אנשים באמונות תפלות, בשדים ורוחות, חיפשו סיבות מוזרות למותה: התקפה ע"י שדים, איסור ללכת לאשה לבדה ע"י ביהכ"נ באמצע הלילה, וכדומה.

אזכור את ההלויה. ודוביצה היהודית על כל תושביה הלכה אחרי ארונה. המקרה זעזע את כולם, ועל הצער של אבדן האשה הצעירה נוסף הצער על היתומים הרבים והרכים שנשארו ללא אם.

מוסדות החינוך

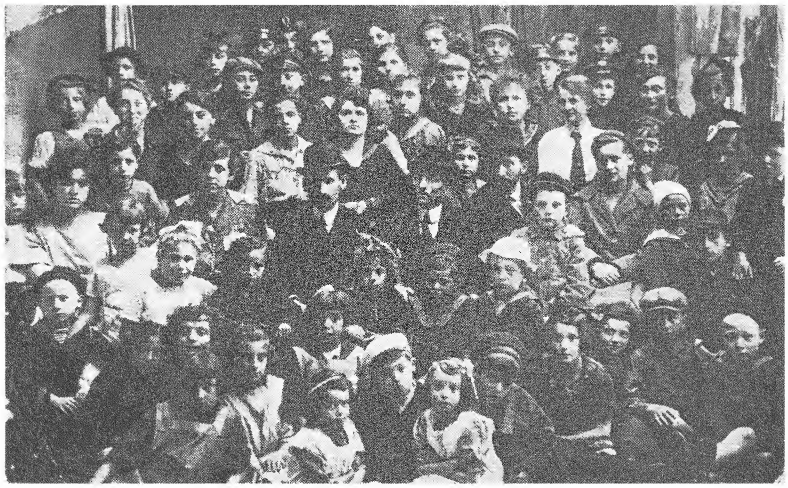
בנסותי להעלות את זכר המוסדות החינוכיים, עלי לציין כי עירנו לא הצטיינה במיוחד במוסדות חינוך מאורגנים ואף לא בבתי ספר יהודיים או עבריים. הסיבה היתה נעוצה בודאי במספר התושבים הקטן, שלא יכלו לשאת בהוצאות האחזקה למוסדות אלה. זכור לי "חדר" לתינוקות-של-בית-רבן מייסודו של המלמד רֶדנר, אשר שנים רבות לימד תורה לילדים קטנים ומגודלים יותר. נערים מבוגרים למדו אצל מר רוקח, שגר בבית דודי חיים וינר ונחשב למורה טוב ומשכיל. האיש חלה במחלה ממארת ונפטר בשנת 16—1915 בערך.

כל הבנות שבעיר, בלי יוצאת מן הכלל, חוץ מבנות המשפחות המתבוללות, למדו אצל אשה אחת, אשר את שם משפחתה לא ידענו [1]. היא היתה בודדת, נמוכת-קומה — כמעט דמות ננסית, ותמיד התנהלה במרץ וזריזות. כינויה היה: "בובלה". היא היתה מבקרת בבתי המשפחות ומלמדת את הבנות קרוא וכתוב עברית, ותו לא. היתה זו אשה משכילה שדיברה יפה גרמנית וידעה — כנראה בלי הכשרה סמינריונית — את מלאכת הקניית הקריאה והכתיב. עובדה היא, כי כל הבנות בעיר ידעו לקרוא ולכתוב עברית. כמות ידיעות זו איפשרה לבת להתפלל בסידור תפילה, ובעת הצורך לכתוב מכתב ביידיש.

בשנת 1918 הוזמן ע"י העסקנים הציונים (בֶר ועוד) מורה לעברית ונפתח בית ספר עברי. המענין היה, כי רוב ההורים רשמו את ילדיהם לבי"ס עברי זה, ששכן ברחוב זאטורסקה בבית משפחת דטנר. ימי קיומו של בית ספר זה היו קצרים. אך המורה היה טוב ועל ידו הצליחו מספר ניכר של בנות ובנים ללמוד עברית בהברה ספרדית. עצם קיומו של מוסד זה הכניס תנועה וחיים יהודיים בעיר. שם המורה היה: אליעזר פרלמוטר. יש לשער כי סגירת בית-הספר היתה בשל סיבות כספיות. הוא נסגר, אך רוב הילדים והנוער רכשו בו את יסודות השפה העברית וע"י לימוד עצמי המשיכו בקנין השפה.

---

1. שם משפחתה היה זילברשיץ. למרות מצבה הכלכלי החמור, שלחה את בניה לגימנסיה ולאוניברסיטה. אחד מהם, אברהם, היה אחרי סיום חוק-למודיו פידגוג מפורסם בלבוב; השני — פקיד בכיר במשרד האוצר בקרקוב, והשלישי, שמעון, מתמחה למשפטים באנדריכוב (הערת המערכת).

5. תמונה משנת 1920. תלמידי בית הספר העברי:
מימין, שורה ראשונה: אטקה הס, פולדק גולדברגר, אולגה רוטר, זיידג קינרייך, טולק טאפט, דולק נסלרוט, זושקה וינר, נטה וינר, שדליסקר, קובה טאפט, צילה צולמן, צולמן.
שורה שניה: פלה ספירא, דובקה גרוס, בן של ד"ר רייך, פרנקה ריבנר, סלה קה, גוסטה טורטן, רבקה וינר, רכן, השיק קינרייך, מאי נסלרוט, פולדק מרק.
שורה שלישית: משה וולמוט, מניה פרידיגר, פאנקה ליטנר, לולה לייבלר, סלה קינרייך רכן, הנקה ספירה, גינקה נסלרוט, דורה ברונר, פולה ברונר.
שורה רביעית: /—/, /—/, טונקה רוטר /—/, שמלקה פצנבאום, שבע ליטנר, המורה אליעזר פרלמוטר, בנציון בר, אשת המורה, הנקה וורצל, גינקה לייבלר, לולה צולמן.
שורה חמישית: הרמן לייבלר, אחים קורנגוט.
שורה ששית: דז'ידק גולדברג, רומן נסלרוט, קלרה וולמוט, מניה פצנבאום, טולק ספירא, בלדינגר, הלה בר, רייך, הלה מילר /—/.
שורה שביעית: ספירא, סלה גלבוקס, פייבל פורשר, רוזיה גלבוקס, נחה וולקן, רכן, פלה לייבלר, ינטה וולמוט, מניה לייבלר.

מעבר לתמונה רשומות כמה מלים בכתב יד:

"בשהותך בארץ החופש והאורה, זכרי נא את אלה שנשארו בארץ החושך ובכי לגורלם! לזכרון מאת מורך: אליעזר פרלמוטר, ודוביצה יום א כ תמוז תר"ף מוגש לתלמידה החביבה מרת מלכה וינר" [2].

מוסדות צדקה

מוסדות צדקה רשמיים לא היו בעיר, אך גם פושטי־יד לא נראו ברחובותיה. נשים צדקניות עסקו באיסוף כספים בשביל "הכנסת-כלה" או למען משפחות נחשלות. כספים אלה ניתנו בעילום־שם, שלא לפגוע בכבוד המקבלים. זכורה לי

---

2. הערת המערכת: הצילום עם הדדיקציה נשלח לארץ־ישראל בשנת 1920. הכותב המורה פרלמוטר ניבא את גורלם המר של יהודי פולין.

במיוחד הגברת לוסגרטן מ״זבוזני רינעק״, שהיתה אשה צדקנית ועסקה הרבה באיסוף כספים לצרכי צדקה.

בשנת 1915—16 הוקם בעיר מחנה שבויים רוסיים, ליד בית החולים הצבאי ברחוב זטורסקה, מאחורי נחל חוצנקה. במשך הזמן הגיע מחנה השבויים לממדים גדולים. היינו רואים את השבויים, לבושי הסחבות, יוצאים כל בוקר לעבודות שונות בעיר וחוזרים עם ערב למחנה. ביחוד זכור חורף שנת 1916—17, חורף הקרבות הקשים בחזיתות, כאשר תוך זמן קצר גדל בית הקברות הצבאי והתפשט לשטח נרחב. בחג הפסח של אותה שנה ארגנה הקהילה היהודית מטבח כשר לשבויים היהודיים מהצבא הרוסי ובמטבח עבדו בעיקר בנות משפחת איינהורן. בכל ימי אותו הפסח היו השבויים היהודיים חופשיים ונהנו מטיפול מסור ומכלכלה טובה וכשרה. היה זה מפעל מיוחד במינו, שקדם לו טיפול שתדלני מאומץ במוסדות הצבאיים, שבתנאי מלחמה קשה וארוכה לא היה פשוט וקל.

6. שבויים יהודים מהצבא הרוסי ע״י ביהכ״נ.
אחרי ארוחה שהוגשה להם ע״י בנות ודוביצה.
Russian prisoners of war in the vicinity of the synagogue after a meal with our town girls who were engaged in voluntary kitchen management.

העזרה הרפואית

עד שנות המאה ה־20 המוקדמות היו בעיר רק שני רופאים פולניים, ד״ר מוסקלה וד״ר אופידו, אשר שימשו רופאי משפחה לכל יהודי העיר. הזקוקים לריפוי מיוחד היו פונים לקרקוב, ושם היו רופאים גדולים ובתי חולים מסודרים. במלחמת העולם הראשונה, בשנת 1916 הגיע לעירנו ד״ר טאוב, הרופא היהודי הראשון בעיר. במשך זמן קצר עזבו יהודי העיר בהדרגה את הרופאים הפולניים ופנו כמעט כולם לרופא ד״ר טאוב, שהיה רופא טוב ובעל אופי עממי.

בית־החולים היחידי בעיר היה בידי נזירות ונמצא בקרבת מנזר הכרמליתים. יהודים לא אושפזו בו אף פעם. זכורתני שבשנת 1916, כאשר פרצה בעיר מגיפת טיפוס־הבטן אושפזה שם בת ממשפחת האס (בעלי המחלבה ברחוב מיצקביץ). היא סיפרה על הטיפול המסור ועל היחס היפה שזכתה בו מידי הנזירות, אך התרשמה קשות מהתמונות הקדושות שהיו תלויות מעל כל מיטה ומהצורך לקבל כלכלה בלתי כשרה ועוד: בליל המשבר של המחלה, כרעה נזירה ליד מיטת החולה, התפללה בלחש לשלום החולה והצטלבה בלי הרף. במרוצת השנים, כפי שנודע מפי בני עירנו, קיבל ביה״ח אופי יותר חילוני, בהנהלת הרופא ד״ר סולטישיק, ויהודי העיר נהנו מטיפולו בעת הצורך.

כל התינוקות היהודים בעיר נולדו על ברכי שתי מיילדות: אחת פולניה בשם קלימצק והשניה, בתקופה מאוחרת יותר, מיילדת יהודיה בשם מרת פרישר. עובדה זו שוב מעידה כי לא היתה אנטישמיות בעיר. מתוך אספקט של ימינו אלה, אחרי השואה הגדולה, קשה לקבל ולהבין תופעות כאלה.

שני בתי מרקחת היו בעיר, אשר שכנו משני צדי הככר הראשית. האחד מודרני ויפה, היה שייך לפולני בשם הומה; בית המרקחת השני, בבעלותו של יהודי בשם שפיגל, היה פחות מסודר ולא זכה להצלחה כבית המרקחת הפולני. עובדה זו מראה, כי גם מצד היהודים היו פונים למסחר הפולני, היות שגם הם לא היפלו את היהודים. לדוגמה תשמש גם עובדה זו: בככר הראשית היו שתי חנויות למכשירי כתיבה — היהודית, השייכת למשפחת בלמוט, והפולנית, השייכת לאיש בשם פולטין. במשך שנים רבות לא ידענו ולא הבחנו כי יש להעדיף את החנות היהודית על פני החנות הפולנית, עד אשר הגיעו גם לוַדוביצה נציגי התנועה הקואופרטיבית הפולנית ונוסד קואופרטיב פולני ראשון למכולת ולתוצרת חקלאית, שהיה כולו על טהרת עובדים פולנים והצטיין ברוח אנטישמית מובהקת. היה זה בשלהי מלחמת־העולם הראשונה, בשנות 18—1916, כשהמחסור במצרכים היה מורגש מאוד. יסוד הקואופרטיב הזה, ששמו היה ״קולקו״ (החוג), פגע קשה במסחר הקמעוני היהודי. הרבה משפחות התרוששו אז וחלק מהם פנו להגירה. ארצות ההגירה בימים ההם היו בלגיה — שם עסקו המהגרים היהודים הצעירים בליטוש יהלומים — גרמניה ואוסטריה. המשפחות שבניהן היגרו לבלגיה היו ריבנר, שפירא, קלפוס, לייבלר ועוד. לאוסטריה היגרו בני משפחת גליקסמן ולגרמניה — שלמה מילר, ששימש שם כשוחט ומוהל.

קורות התנועה הציונית

תחילתן בוַדוביצה, כפי שזכור לי, היתה במלחמת־העולם הראשונה, בשנים 18—1916. הבשורה הציונית הובאה לעירנו בעיקר ע״י חיילים יהודיים, אשר שרתו בגדוד ה־20 ששכן בעירנו. מוצאם היה מגליציה המזרחית, בה היו תוססים חיים יהודיים וציוניים כבר בימים ההם. חיילים צעירים אלה יסדו בעירנו את קן ״השומר הצעיר״, שכלל בתוכו את מיטב הנוער בגיל בית ספר.

במיוחד זכור לי חייל צעיר זיידה[3], שהתמסר במיוחד בארגון ובטיפול הקן. עם גמר המלחמה טיפלו בנו שליחים מההנהגה הראשית בקרקוב. בחורים צעירים ונלהבים אלה ארגנו מקהלה, הצגות וקבעו את המסגרת הארגונית לפי המתכונת שהיתה קיימת אז בקני השומר הצעיר. תנועת נוער זו היתה בימים ההם מורכבת מצופים ציונים גרידא. היא הקיפה באותה התקופה, עד שנת 1920, כ־120 בני נעורים מכל החוגים. תכנית הפעולה כללה לימוד ודיבור עברית, שירה, משחקים וטיולים צופיים, לימוד תולדות התנועה הציונית והשכלה כללית בשטח ההומני. תוך זמן קצר דיברנו כולנו עברית, אף כי למדנו בעצמנו את השפה. דירת הקן היתה בפינת "זבוזני רינק", בבית שהיה שייך לבעלת מחלבה. מבית זה היתה בוקעת בערבים שירה עברית ושמחת נעורים.

תקופה אידילית זו לא ארכה זמן רב. נמצאו בעיר חוגים ריאקציונים, שהפעולה הציונית היתה כצנינים בעיניהם והם הלשינו לפני השלטונות הפולניים על קיום אגודה בלתי ליגלית. נערכו חיפושים ע"י המשטרה ונפתח נגדנו משפט ממש. זוכרת אני את החקירות ואת יום המשפט, כאשר הלכנו בלווי שוטרים מזוינים ברובים מכודנים לבית המשפט. השוטרים התחשבו בנו והלכו בריוח של צעדים אחדים אחרינו, שלא לגרום לנו בזיון. המשפט דומה היה להצגת ילדים. יצאנו זכאים עם התראה לא לעסוק בפעולה בלתי ליגלית. מאז ירדנו למחתרת.

תקופת־מה היתה קיימת בעיר אגודה בשם "בנות ציון" שאליה השתיכו בנות אחדות בעלות רמה אינטלקטואלית: בנות המשפחות פצנבאום, האס, בלמוט ועוד. אגודה זו לא האריכה ימים. הבנות נישאו ויצאו את העיר ונסתיימה פרשת "בנות ציון", שלא היה לה המשך.

אחרי המלחמה, כאשר התחילה העליה מקני השומר־הצעיר ממקומות שונים בסביבה, בעיקר מקרקוב ואושבינצים, עלינו ארצה שתי הבחורות ראשונות, אני וסטפה פוירשטיין (כיום שושנה נחושתן בכפר ויתקין). יצאנו, שתי הסנוניות הראשונות, את ודוביצה בחודש יולי 1920. בזה תרמה עירנו את חלקה לעליה השלישית. בשנת 22—1921 היו נסיונות נוספים לעליה ארצה, אך הן הסתיימו בכשלון בעת גניבת הגבולות ובהרפתקאות הקשורות בכך או בירידה מהארץ בחזרה לוַדוביצה.

עם עלייתי ארצה לקחתי אתי זכרונות ימי ילדות, של בית הורים וחוג משפחה גדול, של תקופת נעורים יפים וסוערים, מלאי חברה טובה, שאין איש זוכה בה אלא בתקופת הילדות והנעורים; זכרונות הנוף היפה של עירנו: חלק העיר העליון, ההררי; "זבדקה", הפארק החדש, והתחלת היערות של ה"טטרים"; חלק העיר התחתון, המוקף בריכות דגים נרחבות ואחוזות אצילים פולניים פורחות; נחל סקאבה, בו רחצנו בימי הקיץ ושבענו נחת הרבה; שדרות ה־3 במאי ועוד פינות חמד בעיר ובסביבה נחרתו עמוק בלב ובתודעה. ועוד היום, בעומדי במעלה החיים, רואה אני אותם בחלומותי.

אמנם כעבור 9 שנים, בשנת 1929, הייתי פעם נוספת בוַדוביצה, לשם ביקור

3. הוא גמר פקולטה רפואית ואחרי עליתו ארצה היה מנהל ביה"ח ע"ש רוטשילד בחיפה. נפטר בשנת 1960.

משפחתי. פני העיר לא נשתנו בהרבה בשנים אלה. אותם האנשים, אותו הנוף, אלא שהמצב הכלכלי של האוכלוסיה היהודית הורע, כי היתה זו תקופת גרבסקי, המיניסטר הפולני שהכביד את אכפו ע״י מסיו הכבדים על האוכלוסיה היהודית. יספרו, איפוא, עליה אנשי עירנו, שהיו בה בתקופה זו, ויתרמו לזכר הנצחת עיירה שחיו בה יהודים ורקמו מסכת חיים, עם השמחה והעצב שבחיים וכל זה איננו יותר, כל זה נמחה מעל פני האדמה כחלום שנגוז ואיננו. אך לא חלום היה זה, כי אם מציאות שהפכה למציאות מרה.

נעלה נא את זכר בני עירנו, יהודים פשוטים שחיו, חלמו ולחמו, הקימו דורות, המשיכו שלשלת מסורת יהודית מפוארת ואינם יותר. יהי זכרם ברוך ונשמותיהם צרורות בצרור החיים יחד עם נשמות כל בני עמנו שניספו בשואה האיומה.

בסיום דברי, אני רוצה להעלות זכרונה של אמי מרים ז״ל, ילידת דומברובה בגליציה המרכזית, בת למשפחת סוחרים אמידה. אמי נחשבה בדורה לאשה משכילה ומתקדמת. בימי נעוריה הרבתה לבקר בוינה ושם, בעיר הגדולה והתרבותית, הרחיבה את אופקיה. היא היתה מכניסת אורחים, בעלת שיחה נעימה ומקובלת על אנשים צעירים ומתקדמים. עלתה ארצה מוַדוביצה בשנת 1938 וחיתה אתנו בקבוצת דגניה ב׳ עד סוף ימיה.

אמא אהבה את הקבוצה ואת אנשיה ואת החיים במשותף. אהבה את נוף עמק הירדן, את גינות הפרחים והעצים.

בת 89 היתה במותה. נפטרה בכ״ז בטבת בשנת תשכ״ג (1963). תנעם לה מנוחתה עדן. ת.נ.צ.ב.ה.

אנה גולדברג—ברונר

מן ההווי היהודי בודוביצה

את עיר מולדתי ודוביצה עזבתי עם עליתי ארצה בשנת 1938. הייתי רגישה מאוד לאוירה האנטישמית אשר שררה אז בפולין ולסיסמאות הכלכליות שליוו אותה בנוסח: Swój do swego po swoje (״אל תקנו אצל יהודי״) וכדו׳ וכאילו רוח נבואית אחזה בי ואמרה שהדבר לא יסתיים ברדיפות הכלכליות גרידא, אלא שמתקרב ובא סוף מר. הייתי שבעת־רצון מן הצעד שהצלחתי לעשות וגם בדרך נסיעתי הייתי שמחה מאד. אמנם עם כניסתי לקיבוץ תקפו אותי געגועים חזקים לעיר מולדתי, געגועים שאין לתארם במלים. שאלתי עצמי, מה קרה בעצם? הרגשתי באבדן עיר מולדתי, והרגשתי את יקרת האבדה הגדולה.

ואכן אין פלא. בעיר קטנה זו היתה רוב האוכלוסיה היהודית מרגישה עצמה כמשפחה אחת. דבר זה היה בולט על כל צעד ושעל: אם קרה למישהו אסון והיה זקוק לעזרה כספית; אם פלוני נכלא בבית־סוהר, או אם מאן־דהו היה חולה קשה והיה צריך לסדר שמירה ליד מיטתו, אם היה צורך לערוך חופה לזוג עני ולאסוף

כסף עבורם לסידור ראשון; אם נמצאה אשה עניה חולה שהיה צורך לשלוח אותה לבית הבראה — מיד הופיעו אנשים טובים מיהודי המקום והושיטו עזרה. והכל נעשה בשקט, בלי פומבי, כמעט בחשאיות גמורה.

אין פלא, איפוא, שבמשך שנים רבות הרהרתי באוירה משפחתית זו ועד היום נשארו בזכרוני דמויות שטיפחו את האוירה הזאת ופעלו למען הציבור. ארשה לעצמי לתאר כמה מהם.

רגינה טיברגר. אשה זו טיפלה תמיד בעניים והושיטה להם עזרה כספית. זוכרת אני את חתונת היתומים שנערכה בביתה. הם היו מסתובבים גלמודים בכפר פוניקב—הובוט, משוללים מכל אוירה משפחתית שכל אדם רשאי לה. החתן היה חוטב־עצים בכפר וקראו לו איצק והכלה, נֶכָה, היתה רועה פרות. רגינה טיברגר יזמה את נשואיהם. החתונה נערכה בבית וכיבוד האורחים ליד שולחנות ערוכים הוכן במו ידיה. היא דאגה גם שהזוג יופיע תחת החופה בבגדים נאים.

אֶלציה וסרטייל. למרות עשירותה היתה אשה צנועה וענוותנית. בחיוך לבבי על פניה, כמו בתמונת "מונה ליזה" קיבלה תמיד את האנשים שבאו אליה בעניני צדקה וביד רחבה הוציאה כסף ממגירת חנותה ונתנה אותו בידיהם. היא עשתה זאת בסיפוק רב, אך בלי פרסום. סבתא שלי, שהיתה ידידתה, אמרה לי תמיד: "אם יש בעולם ל"ו צדיקים הרי שהיא אחת מהם!".

Jeti Pelzman

לא ידענו למה הקן של ה"שומר הצעיר" משתדל כל־כך לקבל לידיו את רחוב זאטורסקה בעת מבצע הרקת הקופסאות של קק"ל. הסוד נתגלה כאשר לרחוב זה הגיע פעם גם תורנו ("ארגון הנוער הציוני"). ברחוב זה מאחרי פלג "חוצנקה", גרה אלמנה בשם יהודית (יטי) פלצמן. בביתה היתה הקופסה תמיד מלאה (10—8 זהובים, במקום 2 בממוצע בבתים אחרים). אשה זו, קצרת־קומה וחייכנית, קיבלה אותנו תמיד בחדר נקי למופת וברכה את עבודתנו במלים "ילדים, אספו, אספו כספים ותבנו את ארצנו!" היינו מוקסמים מנדיבותה, היות והיא נשאה בעצמה בעול פרנסתה ופרנסת 3 ילדים (בעלה, לפי המתואר בזכרונות ממלחמת־העולם הראשונה, נפל בקרב). אצילותה בלטה גם בעת ההלויות של נפטרים. היא גרה בפינת סימטא שהוליכה לבית־העלמין וכאשר ראתה מדי פעם את בני המשפחה השכולה בשובם מן ההלוויה, ובמיוחד בעת קור וגשם, היתה מכניסה אותם לביתה פנימה ומשמיעה באזניהם דברי־נחמה, ותוך כדי דבור היתה מגישה להם משקאות חמים כדי להשיב נפשם.

היו עוד מקומות עם קופסאות גדושות. לא התעצלנו והלכנו גם מרחק גדול, למשל עד גוזן. אף שם, אצל משפחת ולנר, היתה תמיד קופסה מלאה. הגב'

ולנר קיבלה אותנו תמיד באדיבות רבה. מן הטובות שעשתה אפשר להזכיר לפחות מקרה אחד. בזמן יניקת התינוק שלה לקחה אליה לשם הנקה תינוק שני, של משפחת וויינלז, אשר אמו מיניקתו נפטרה לפתע פתאום. היא טיפלה בו במשך שנה תמימה מתוך מסירות ואהבה נפלאה.

אשת חיל היתה האלמנה גוטר. בעלה לא חזר מהמלחמה והיא התפרנסה מחנותה ברח׳ זאטורסקה עם ילדיה המרובים בקושי רב, עד שהם גדלו והחלו להתפרנס בעצמם. למרות מצבה הכלכלי קיבלה תמיד אנשים בסבר פנים יפות ובביתה שררה אוירה חמימה.

האלמן נתן-אהרן קלפהולץ, בשל פטירת אשתו, המתוארת לעיל ברשימה של מלכה וינר (רם), ובגלל ירידת נכסיו היה נאלץ לנסוע לביליץ מדי שבוע כדי לחפש פרנסה אצל קרובו רפפורט בעל ביה״ח לטקסטיל. הוא היה בגיל העמידה, אך מאימת העוול והסבל שאם חורגת עלולה לגרום לילדיו המרובים, לא התחתן והצליח לחנך את בנותיו כבנות פאר של עירנו.

הרופאים ילידי ודוביצה, ד״ר אברהם אבא יעקובוביץ וד״ר יעקב טאפט, טיפלו בחולים עניים שלא על מנת לקבל פרס. ד״ר יעקובוביץ עשה זאת במשך שנים רבות, עוד בימים שהיה עדיין מתמחה לרפואה. חולים עניים חיכו באי־סבלנות ליום שיחזור הביתה לחופש קיץ או לחגים. את התנדבותו מזכירים עד היום. לשם דוגמה נצטט בזה מכתב שנתקבל בזמן האחרון ממאיר קרישר-וויינלז ברמת השרון, בו הוא כותב:

״יש להנציח את זכרו של ד״ר אברהם אבא יעקובוביץ בספר זכרון. אדם אציל, רופא מסור, אהוב ע״י האוכלוסיה, שטיפל בחולים עניים בלי לדרוש כסף. כאשר בשנת 1935 חזרתי עם שמעון ארנהלט מ״סקי״ בהרי טאטרה וידי ורגלי קפואות מקור, בא אלי ד״ר אברהם אבא יעקובוביץ בכל יום שני, הביא אתו משחות ותחבושות וטיפל בי זמן ממושך ונמנע מקבלת תמורה כספית כלשהי...״.

ד״ר ברנארד שור ישאר חרות לנצח בזכרוני, הודות למסירותו העמוקה לרעיון הכלל-ציוני של הרצל ועקשנותו לא להצטרף לשום מפלגה המייצגת אינטרסים של מעמד. כאשר נפרדתי ממנו לפני נסיעתי והחזרתי את פנקס תלושי קק״ל, הייתי מודאגת מכך שפעולתי בזמן האחרון לא הצליחה. אך כשהוא שמע דברי לחץ את ידי ואמר: ״אל תדאגי, אנו נמשיך ונתקן את המצב!״.

בשנים האחרונות הייתי אחת מהמארגנים את העצרות הציוניות בוַדוביצה, כמו כ׳ תמוז ועוד. לכן יכולני לספר על שיתוף הפעולה של כל חוגי האוכלוסיה בעריכת העצרות. ליאון טיברג ויטקה פלסנר (קריגר) הקדישו זמן רב לעיבוד התכנית; מהמסעדות של לייבלר ושרפר קיבלנו חביות; מהמחסן של פרדינאנד צוייג קיבלנו קרשים; יאן פרסטר תרם לנו נייר וקישוט; ממאיר נסלרוט, בהסכמת אביו, קיבלנו בד למסך ולתפירת בגדים. אננה אבל השיגה אולם בחינם אצל נוצריה בשם תום, ורומק שינגוט השיג טנדר, ממחסן הבירה של שלזינגר—שנצר, לשם הובלת החפצים. תאורת חשמל והתקנת זרקאורים נעשתה ע״י פולדק צימרשפיץ

ויוסף נסלרוט. ימים שלמים הוקדשו בהתנדבות לעבודות הנ"ל. והטרחה כדאית היתה. רמת העצרות היתה גבוהה והקהל ידע להעריך את עמלנו.

איך, איפוא, אפשר היה לעצור בעד גלי הגעגועים לעיר זו?

איך ניתן היה לבלום את שטף הצער, כאשר הגיעו בשורות־איוב על שואת העיר האהובה עלי והשמדת כל תושביה היהודים, אשר אתם ובתוכם ניספו גם הורי?

זכרונם לא ימוש מאתנו לנצח!

שושנה פיירשטיין—נחושתן

לזכר חברתי הטובה רגינה בלמוט־בלומנקרנץ, שמטעמי בריאות נאלצה לעזוב את הארץ ונשארה בתופת הנאצית.

תמורות־חיים בוַדוביצה — פרקי זכרונות

עיירתנו ודוביצה, כפי שהיא מצטיירת בזכרוני, היתה עד מלחמת־העולם הראשונה שוקטת על שמריה. יהודים טובים התפרנסו ממסחר ומלאכה, זה בכה וזה בכה. הרחובות היו שקטים ונקיים, בשעות הצהרים המה רחוב "שלישי למאי" מתלמידי בית־הספר והגימנסיה, יהודים ולא־יהודים, ופקידים רבים חזרו אז ממשרדיהם להפסקת הצהרים. בימי שבתות וחגים היו בית־הכנסת והשטיבלך מלאים מתפללים, ובשמחת־תורה רקדו ושרו החסידים עד אחרי חצות. בערבי הקיץ היו צעירות וצעירים מטיילים בקבוצות, אל מחוץ לעיר, כדי לבלות בנעימים על הגשר של ה"סקאבה".

יום הומה ושוקק היה יום "השוק", שחל תמיד ביום החמישי של השבוע. רוכלים יהודים ערכו על דוכניהם בככר השוק את מרכולתם. מאז הבוקר החלו להופיע עגלות של אכרי הסביבה, עמוסות תוצרת חקלאית, כדי להחליפה בדברי הלבשה ומצרכים אחרים. (אמנם, לא אחת קרה, שאיזה איכר שתוי חיבל באחד הדוכנים וגם מלות של גנאי ועלבון לא חסרו). בטבורה של העיר התנוססה כנסיה נוצרית, שצלצול פעמוניה החריד לא פעם את מנוחתנו.

פרצה מלחמת העולם הראשונה והביאה תמורות בכל שטחי החיים, הן בשטח הכלכלי, הבטחוני, הלאומי והתרבותי. קמו תנועות נוער, עמים שאפו להשתחרר ממשעבדיהם וגם בעירנו הורגשה תסיסה בין הנוער הלומד והבוגר. קמה תנועת "השומר־הצעיר", התנועה הציונית ויותר מאוחר גם ה"מזרחי". התחילו ללמוד עברית. כאן עלי להזכיר את שמו של מר פנחס וולקן ז"ל, אשר זכה גם הוא לעלות ולחיות בארץ וחלקו בהקניית השפה העברית לנוער הוַדוביצאי היה די ניכר.

אמנם היתה לנו מלחמה לא קלה עם הורינו, שרובם ככולם היו אדוקים וחשבו אותנו ל״פושעי־ישראל״. השפעה חשובה על פעולות התרבות שלנו היתה לקצינים ולחיילים היהודים, שבאו לעירנו עם הגדוד ה־20 ממזרח־גליציה בשעת נסיגת הצבאות הלוחמים. רבים מהם היו בעלי השכלה והכרה לאומית, והיטב זכורים לי החוגים למיניהם, הפגישות בערבי־שבתות, השיחות המענינות על נושאים שונים, כשבמרכז הויכוחים: השאלה היהודית ויחסינו לארץ־ישראל. כאשר נתקבלו ידיעות על הצהרת בלפור גאה כל לב משמחה ורבים הכינו עצמם לעליה ברגע שייפתחו השערים. בין הסנוניות הראשונות לעליה היתה חברתי מלכה וינר־רם, הנמצאת בדגניה, ואני.

הדבר הזה עורר התרגשות רבה בציבור ואפילו בין החברים שלנו. רבים לא האמינו שאנו נבצע את המשימה. הטרדות סביב הנסיעה היו מרובות. היות וגם אמצעים לא היו בידינו. לעזרתי באו האדון והגברת נסלרוט ז״ל. הם הבינו אותי יפה והושיטו לי עזרה כספית וגם מוסרית.

והנה בא האות! באחד מימי אוגוסט של שנת 1920 הגענו לתחנת רכבת שהסיעה אותנו מזרחה. רבים־רבים באו להיפרד ולברך אותנו לדרך, בהבטיחם לבוא בעקבותינו. ובאמת כעבור זמן לא־רב באה ארצה מוַדוביצה קבוצת חלוצים מאורגנת. גם בודדים עלו, ורובם התאקלמו ונשארו בארץ. הרגעים האחרונים שלפני הנסיעה היו קשים מאוד בשבילנו, והבכי החרישי של אמי ז״ל הדהד באזני עוד זמן רב אחרי כן.

ומה דואב הלב למחשבה שרוב הציבור ההוא, שליוה אותנו אז לתחנת הרכבת לא זכה להגיע לארץ...

הנקה אופנר—קאופמן (איינטרכט)

עירי האהובה

מדי שנה בשנה, ביום הזכרון, נפגשים אנו בני ודוביצה והסביבה לעצרת־אזכרה לקדושי עירנו. נשמעים נאומים נמלצים, חזן משמיע לנו תפלת ״אל מלא רחמים״ ואחרי כן קולחת שיחה על הא ועל דא.

זה כל מה שנותר אחרי הסערה הגדולה שהשתוללה ומחקה כמעט כליל את תושביה היהודיים של עיירתנו ודוביצה.

אולם מקווה אני, כי בלבבנו פנימה נשאר עוד משהו מהעיירה, מאורח־חייה, וזכרונות אלה מתעוררים והלב שותת דם לזכר החורבן הגדול שלא היה כדוגמתו.

אני עוצמת את עיני ומפליגה אחורנית לתקופה שלפני עשרים וחמש שנה, בעודני ילדה בתחילת ביה״ס היסודי — —

ודוביצה עיירה קטנה, ליד קרקוב עיר המטרופולין. הככר הגדולה (rynek) וארבעת רחובותיה הראשיים, בנין העיריה, הכנסיה, בית־הספר לבנות, שדרת הערמונים (planty) המשמשת כמגרש משחקים לילדים, הפארק הגדול המטופח והנאה, ההרים מסביב (Gorzeń dolny) והקסרקטין הגדול, הנהר הגדול "סקאבה" והקטן "חוצנקה", והשטפונות מדי שנה. זוהי ודוביצה הנוצרית.

ואילו רחובותיה הצדדיים, הבנינים הקטנים מסביב לבית הכנסת הגדול זוהי ודוביצה היהודית.

כאילו התרחש הדבר רק אתמול, רואה אנכי בעיני־רוחי את יום השוק והוא יום החמישי בשבוע, ככר השוק (rynek) מלאה דוכני רוכלים והומיה מרוב עם. עם רב הולך אנה ואנה, הלא הם איכרי הסביבה הבאים לערוך את קניותיהם. ההמון מגוון מאד. בצהרי היום מכריז ומודיע השוטר עם התוף הגדול במרכז הככר את דבר ראש העיר. אותה ככר שימשה גם למופעים צבוריים אחרים, כגון מצעדי צבא והתזמורת הצבאית, כשילדי העיר מקפצים סביבה. והנה רחובותיה היהודיים של ודוביצה: חיים שקטים, וילדים לרוב בבתי הספר וב"חדריים" ומבוגרים שכולם עוסקים במלאכתם ורוב עיסוקם הרי זה מסחר אם בעיר עצמה, בחנויותיהם, ואם בנסיעות לעיירות השכנות לצורך המסחר ובירידים. וכך הם עסוקים כל ימות השבוע, איש איש ודאגותיו וטרדותיו. אבל בנבכי לבו פנימה נכון כל אחד לעזור לזולת. והיה כי פגע חלילה אסון במשפחה שכנה, הרי שכם אחד היו יהודי העיירה נכונים להושיט לאומללים עזרה וסעד.

במיוחד הורגש יום השבת בעיירה: כל חנויות היהודים נסגרו עוד לפני הדלקת נרות השבת ושקט השתרר ברחובות. בתים יהודיים מצוחצחים, מפות לבנות על השולחנות ונרות דולקים בכל בית יהודי. ילדים, טף והורים לבושים בבגדי חג: גברים בשטריימל וקפוטה ממשי שחור, נשים בבגדים היפים ופאה נכרית ("שייטל"), מסורקת במיוחד לשבת; ענודי תכשיטים — בני שבת מלכתא! עם צאת הכוכבים בליל שבת ועד למוצאי שבת — אין דומה לו ליהודי. אין מדברים דברי חולין, כי השבת חשובה וקדושה ויש להתענג עליה.

ודוביצה זו, היהודית, שמיה התקדרו לראשונה ביום 4.9.1939, עם כניסת צבא הכיבוש הנאצי. מאז היתה גזירה רודפת גזירה וצרה רודפת צרה, ואחת גרועה מהשניה וככה זה נמשך במשך שלוש שנים רצופות עד לחיסולה הסופי של יהדות ודוביצה.

לא אתעכב כאן על כולן, כי רבות היו הגזירות לאין ספור. אולם אלה שנחרתו עמוק בזכרוני אסקור כאן בקצרה.

הפגיעה הראשונה, שהתבטאה בגזילת הרכוש ושלילת זכויות האדם, היתה קשה לכולנו. לפתע־פתאום נהפכה כל הקערה על פיה, אין הולכים לבית־הספר, אין לצאת לרחובות אלא בזמנים קבועים, אסור להיכנס לחנויות, חובת ענידת סרט עם מגן־דוד לכל בני דת משה החל מגיל 12 ומעלה, עבודות כפיה. כל אלה פגעו קשה בחיינו. אולם הפגיעה הקשה מכולן היתה הריסת בית־הכנסת, שהיה בנוי לתפארת. בית נאה ומקודש, אשר אפילו הגוי האנטישמי ביותר לא העז לעבור דרך חצרו ולפגוע בקדושתו. חצר בית־הכנסת שימשה לנו, לילדים, מקום־משחקים נאה ובטוח מכל פגיעה.

בית־מקדש־מעט זה, עם כיפתו העגולה, הזדקר מעל כל הבתים והשפיע מזהרו על כל הסביבה. חדשים מספר מאז הפלישה נצטוו תושבי השכונה, יהודים ונוצרים כאחד, להאפיל את חלונות בתיהם ולא לעזוב את דירותיהם. לפתע נשמעו קולות נפץ אדירים זה אחר זה, אך קירות הבתים נשארו עומדים איתנים ובית אלוקי ישראל אינו נכנע לצורר. חמתם של הגרמנים בערה על שהבית לא התמוטט. רטט האדמה הורגש בסביבה, המשטרה הגרמנית מסיירת ברחובות. חיל־צבא הגיע עם תוספת חומרי נפץ. עוברות שעות של ציפיה ולפתע פורצות להבות מן הבית. השמים האדימו והאירו את כל העיר. הבית בער. משהו בתוכנו פנימה נקרע. היתכן כדבר הזה? היתן אלוקים לזרע עמלק להשתולל בתוך משכן־קדושתו?

מבחוץ נשמעים קולות מוזרים. נדמה לי כאילו בתוך הבית מישהו נאנח ובוכה. קולות נפץ נשמעים עתה מחדש זה אחר זה. ופתאום נשמעה אנקה חזקה, קירות הבית מתמוטטים בקול רעש אדיר והלהבות עולות השמימה. שעות רבות בער הבית והשמים האדומים האירו, כאילו באו להראות ולהוכיח לנו כי זו רק תחילת הרע וכי הרדיפות והגזירות עודן בתחילתן. הדליקה התפשטה אח״כ לכל הקהילה, שבמשך שנים תמימות בערה עד לסופה המר.

היו פרנסי עיר יהודיים, בקרב ראשי הקהילה, שלא האמינו לסופנו המר והטיפו לפיוס והשלמה עם הגורל, לויתורים ולקרבנות וכיוצא בזה, על מנת לפייס את הכובש ולהציל לפחות שאריות. הם טענו, שסוף סוף תשבע ותירגע חיית־הטרף הנאצית! ואנחנו האמנו לראשי הקהילה כי ניתן להשביע את הכובשים בדמנו, אך את מי ציפו הם להציל? זאת לא אדע. פיטמו את החיה הנאצית באחינו ואחיותינו, בהורינו וטפנו.

בשנת 1940 התחיל גיוס ראשון של גברים צעירים למחנות עבודה, אחרי כן נערך גיוס שני, שלישי וכן הלאה. בקיץ 1942 (את התאריך המדויק לא אזכור) נערכה האקציה הגדולה, בה שלחו לאבדון את רוב יהודי הסביבה והעיר, וביניהם את אבי שמואל קאופמן זצ״ל ואת אחי נתן. אחרי כן נותרו לנו עוד שמונה חדשי ״מיתה אטית״, עם עבודה בשופ והעברה לגיטו מוקף חוטי תיל.

ביום 10.5.43 התקיים הגיוס הראשון והאחרון לבנות. נלקחו כמאה בחורות לעבודה, וכפי שנאמר: כדי להציל ולכפר על יתר יהודי הגיטו, כ 1400 במספר. אולם הכופר הספיק רק ל־3 חודשים וב־ט׳ באב 1943 חיסלו סופית את הגיטו.

לא העליתי על דעתי באותו יום — 10.5.43, בו נלקחתי למחנה, כי לא אוסיף לראות עוד לעולם את פני אמי היקרה, את אחי ואחיותי וקרובי משפחה וידידים שנותרו עוד בגיטו. כך נהרסה עיר יהודית נאה, עולם מלא שהיה ואיננו עוד. בשובי לוַדזוביצה אחרי המלחמה ראיתי אך חורבן גדול. לא נותר דבר ממה שהיה. יחידי הסגולה אשר נותרו בחיים אנשים שונים לחלוטין היו. לבדי נותרתי מכל בני המשפחה המסועפת.

את ראשי ארכינה בעצב ולבי מלא דוי על כל גדותיו בזכרי מאורעות דמים אלו. רק שפתותי דובבות מלים, בתפילה עתיקת־היומין:

יזכור אלקים את נשמות הקדושים
אבי: שמואל קאופמן זצ״ל

אמי: אידה (אופנר) קאופמן ע"ה
אחי: אברהם ז"ל
אחי: נתן ז"ל
אחותי: דובה ע"ה
אחותי: אמיליה ע"ה
אחותי: פייגה ע"ה.

ואת יתר קרובי המשפחה והידידים שנשחטו ונרצחו על קידוש השם. "הרנינו גויים עמו, כי דם עבדיו יקום, ונקם ישיב לצריו, וכיפר אדמתו עמו".

הנס לב

ניצני התנועה בודוביצה

נפשי קשורה בוַדוביצה בקשרי זכרונות יקרים ורבים, שהרי חברתי לחיים הראשונה והאהובה, פרידה הופמן ז"ל, היתה בת־עיר זו. לכן נתגלגלו הדברים כך שעד סוף שנת 1926, היא שנת פטירתם של הורי אשתי, הייתי בא לוַדוביצה לעתים קרובות מאד.

לראשונה נזדמנתי לשם חודשים מספר לפני פרוץ מלחמת־העולם הראשונה. מול מעונו ובית־מסחרו של חותני, ה' יוסף הופמן ז"ל, ניצב קסרקטין גדול של חיל־רגלים וליד שערו שומירה צבועה בצבעי שחור וצהוב, צבעי דגל הקיסרות האוסטרו־הונגרית. מעל השער התנוסס סמל הנשר הכפול, אשר במלוא הכרת ערכו ובטחונו הביט ימינה ושמאלה, באוחזו בצפורניו את סמלי ממשלתו, השרביט ותפוח הממלכה, בכוח כה רב כאילו עשוי הוא להחזיקם כך עד עולם. לא הרחק מן הקסרקטין מצויים היו משרדי האוצר ואף כאן נראה אותו הנשר בצבע שחור־צהוב מתנוסס מעל שער הכניסה. הצבע השחור והצהוב היו כה ניכרים ובולטים, עד שנדמה היה כאילו העיר כולה משוחה בשחור וצהוב.

אלא בככרי הדשא על גדות הנהר "סקאבה" עסקו קבוצות ה"סוקול" באימונים צבאיים. כבר בימים ההם לא היו הללו שחורים־צהובים. הם נמנו עם האדומים־לבנים. רק האזרחים היהודיים היו שחורים־צהובים מכל וכל והרגישו עצמם בנוח תחת כנפי הטורף הדו־ראשי. היו רק בתים יהודיים מועטים בעיר, שבהם לא היתה תלויה תמונתו של הקיסר פרנץ יוסף, ולעתים אף ליד תמונתו של הבארון הירש. תמונתו של הרצל לא היתה בנמצא בבתי האב של העיר. מחוץ לבתיהם היו הם מדברים פולנית בלבד, אבל בבית בינם לבין עצמם דיברו גם יידיש. בעוד שאל הילדים דיברו תמיד פולנית או גרמנית. כתוצאה מכך דיבר הדור הצעיר, הוא הדור שלי, אך ורק פולנית וקצת גרמנית. כאשר התברר בשנת 1914 שהנני ציוני בעל הכרה, קצרתי אך משיכות־כתפיים של בוז מצד רבים מבני דורי. אגודה ציונית או כיוצא בזה לא היתה אז בנמצא בוַדוביצה. אין אני יודע כמובן, אם סוחר זה או

אחר, שלרגלי עסקיו היה בא במגע עם יהודי בילסקו או קרקוב, לא נתן את דעתו לפעמים על תנועת התחייה הלאומית. בכל אופן אפילו אם נמצא אחד שכזה, היה בודאי נזהר מאוד מלהזכיר מלה על כך בפומבי, כי כבדו עליו צפורניו של הנשר השחור־צהוב וגם אלה של הנשר האדום־לבן שהוחל כבר בהשחזתן. בקרב האינ־טליגנציה המקומית היתה הציונות מנודה מלבוא בקהל.

בשתי שנות המלחמה הראשונות לא הזדמנתי תכופות לוַדוביצה. חלק של אותו זמן הייתי בצבא וחלק בבית־חרושת באושבינצים, שכל תוצרתו הופקעה ע״י הצבא. קשרי הרכבת היו משובשים ולעתים העדפנו ללכת ברגל את המרחק מזאטור לוַדוביצה מאשר לחכות 3—4 שעות בספיטקוביץ לרכבת הבאה משירשה וודנה. באותן הזדמנויות הנדירות שהגעתי לשם, הרביתי לשוחח עם גיסי הצעיר, סטיפן

7. הצד הצפוני של הככר הראשית

הופמן ז״ל. דומני כי אז היה תלמיד הכתה הששית בגימנסיה. בחוג חבריו זכורים לי שמותיהם של: נייהרד, טיברגר, צולמן והאחים צימרשפיץ. הייתי משוחח על מטרותיה ושאיפותיה של הציונות, על הרצל ופעליו ועל יתר מנהיגי הציונות של הימים ההם; על תקומתו של אדם עברי גאה ועל התחדשותו של העם העברי. יתכן כי פזרתי אז גרגירי זרע ראשונים על תלמי לבותיהם של אותם הצעירים, גרעינים שנבטו ועלו ברבות הימים.

אדם אחד היה בעיר שטיפח נבטים אלה באהבה. ביראת כבוד הנני מעלה את זכרו. היה זה שמואל פרידמן.

בשנת 1916 שוב גוייסתי ורק בשלהי 1918 חזרתי לאושבינצים. כעבור שנה שבתי

ובאתי תכופות לוַדוביצה, ולמרבה שמחתי מצאתי בה חוג של ציונים צעירים נלהבים. פרידמן, אשר היה מיטיב לנאום, היה מלהיב את שומעיו בכל עת. על חוגו נמנו כל אותם הידידים שהזכרתי קודם ואליו נוספו עוד קצת אחרים. שום אסיפה ציונית גלויה לא נתקיימה עד אז בוַדוביצה. אולם אני נזכר במיפגש ראשון — לא אדע בעצם איך אכנה זאת — נאמר:... פגישה של אזרחים יהודים, שעמדה בסימן הלאומיות היהודית המתחדשת.

היה זה בפברואר או במרץ 1919. לא אדע יותר, לפי יוזמתו של מי נערכה הפגישה הזאת. התאספו כעשרים אזרחים יהודיים, רובם סוחרים, אך גם מספר בעלי מלאכה, בחדר־מסונף שבמסעדה יהודית קטנה. מובן מאליו שגם גיסי וחבריו נוכחו. שם המסעדה נשכח ממני, אך מקומה ברחוב זכור לי היטב. היה זה רחוב זאטורסקה.

הפותח, מר בֶר (כפי שנדמה לי), דיבר על הצורך באחדות ישראל, על סכנת הפרעות, שטרם חלפה ובדרך זו ניסה להביא לייסוד אגודת אזרחים יהודית. עם סיום דבריו ביקש גיסי סטיפן את רשות־הדיבור בשבילי, כאורח. בזכרי את נסיונותי שמלפני המלחמה, השתדלתי לעורר בעקיפין את דבר ייסודה של אגודה ציונית, בספרי לנוכחים על פעולותיו של הג׳וינט, שבאותו זמן עזר הרבה לנצרכים ועל סיכויי עזרה מצידו. רק בעקיפין נגעתי בבעיות ציוניות. אחרי קיבל מר פרידמן את רשות הדיבור. היה זה נאום ציוני תעמולתי לוהט ויפה. דבריו הלהיבו את הנאספים. זו היתה האסיפה הציונית הראשונה — (אם כי פומבית רק למחצה) בוַדוביצה.

אכן, הצלחה ישירה לא היתה אז, אבל זמן קצר לאחר כך התארגנו חברינו הצעירים על יסוד התקנות הישנות שנועדו ל״אולם קריאה יהודי״ (Czytelnia Żydowska). גם הרעיון החלוצי התעורר בקרב הנוער ובשנת 1920 עלתה החלוצה הראשונה מוַדוביצה. היתה זאת החברה שושנה נחושתן מבית פיירשטיין, היושבת כיום בכפר ויתקין. אחרי פרק זמן נוסדה גם קבוצה של ה״מזרחי״.

עוד מספר מלים ברצוני להוסיף אודות מר פרידמן. כמוני היה גם הוא אזרח צ׳כוסלובקי והמריבה על העיר טשין, שהיתה נטושה בין פולין לצ׳כוסלובקיה, זימנה למשטרה שעת־כושר להיפטר ממנו. מר פרידמן גורש מפולין ומאז שוב לא שמעתי אודותיו ולא כלום. אני עצמי נחלצתי מצרה זו, משום שהפירמה שלי וגם פועליה הגנו עלי. האחרונים ראו בי את ידידם, אף כי מימי לא נמניתי על חברי ה״פ.פ.ס.״. היו אלה אותם הפועלים אשר לאחר שנה ומחצה חילצו אותי מבית דין צבאי בצ׳נסטוחוב, שבפניו הורשעתי כ״ציוני נלהב ואויב המדינה״ מקרה זה גרם להפסקה זמנית של פעילותי הציונית. במשך כל תקופת המשבר הצ׳כי נמצאתי תחת פיקוחה של המשטרה באושבינצים ואסור היה לי לעורר תשומת־לב יתירה. אלא מכיון שמפקד הג׳נדרמריה היה גר באותו בית שאני גרתי וברצון היה מקל על הבריות, ובפרט לאלה שנתנו לו אמצעים למחייתו (ואני אמנם נתתי) הונח לי והיה בידי לנסוע לעתים קרובות לוַדוביצה.

אז התארגנה הועדה המקומית של ה״קרן קימת לישראל״ וחולקו הקופסאות הכחולות. אבל עיקר פעולותי היתה מכוונת לארגן את הנוער החלוצי, וכך נוסד הקן הראשון של ״השומר הצעיר״ בעיר זו.

זכורה לי גם עצרת ״כ׳ בתמוז״ הראשונה בעיר. היא התקיימה באחד החדרים

הגדולים במלון סובייסקי. היה לי הכבוד לשאת את הנאום על הרצל. אעפ"י שעוד תכופות נאמתי במקומות שונים בעצרות־הרצל, יקר לי במיוחד זכר אותו כ׳ בתמוז.

בשנים הבאות השתתפתי עוד בכמה פעולות בוַדוביצה, כגון פעולות למען הק.ק.ל., במגביות לטובת קרה"י או לעזרת החלוצים.

8. ככר קושציושקו ("רינק זבוזני")

מאז חלפו יותר מ־40 שנה. פעולותי בציונות התרכזו לא בוַדוביצה בלבד, כך שלא זכורים לי הרבה מהתהליכים בהתפתחות הציונית בעיר הזאת. אבל שמור בזכרוני שבשנת 1926 עלתה מוַדוביצה קבוצת החלוצים המאורגנת הראשונה. לקבוצה זו נערכה מסיבת פרידה נאה ביותר. עוד מהדהדים באזני הדברים שאמרו אז חברי העולים. מעומק לבי הנני מצטער על שכל אותם האנשים הטובים והיקרים, גיסי ועמיתיו בתוכם, לא זכו לפגוש כאן את ידידיהם. הם, אשר עמלו וטרחו למען משאת־נפשנו, לא זכו לראותו במימושו. יהא זכרם ברוך.

ד״ר דוד יעקובוביץ

פרק רביעי

בראי ההווי של חיי היהודים

יהדות ודוביצה בשבתות ובחגים

עד מלחמת־העולם הראשונה, נהגו כל היהודים בדוביצה לסגור את חנויותיהם בימי ששי ובערבי החגים ובפרוס השבת נשתתקה התנועה ברחוב. היהודים מהרו אז לבתי התפלה ובסיימם להתפלל חזרו לבתיהם מתוך התרוממות־רוח חגיגית, בלווית אורחים עניים שבאו מחוץ לעיר והוזמנו ברוב אדיבות לסעוד על שולחנם את סעודת השבת.

בשבתות ובחגים לא היה נראה שום כלי־רכב ברחוב. העיר נחה. אפילו האיכרים מהסביבה ידעו שחנויות היהודים סגורות ביום זה ולא באו העירה לעריכת קניות. אף הנוער ה״מתקדם״ לא העיז לעבור דרך העיר בכלי־רכב או באופניים ולא העיז לעשן בפומבי; היו חולקים כבוד למסורת ולדעת הקהל וכיבדו את רצון ההורים.

לפני מלחמת־העולם הראשונה, היו כ־80 אחוז של התושבים מבקרים בשבתות ובחגים בבתי־התפלה בלווית הנוער. רק בעלי המקצועות החופשים וכמו״כ מתבוללים וסוציאליסטים הוקירו את רגליהם מביהכ״נ. אפילו היהודים הגרמנים המתקדמים התייחסו בכבוד לשבתות ולחגים.

אחרי מלחמת־העולם הראשונה פחת אמנם מספר המבקרים בבתי תפלה במדה ניכרת, אבל בכל זאת נשאר עדיין אחוז די גדול של שומרי שבת. כתוצאה ממלחמת־העולם השניה השתנה המצב לחלוטין וכיום, כאשר אנו מסתכלים אחורנית אל פני העבר, הרינו רואים את ההרס ששתי המלחמות גרמו גם בחיים המסורתיים.

בשבתות ובחגים אחרי הצהרים, נהג הנוער לטייל ברחוב ״שלישי במאי״, ששימש כטיילת של העיר והגיע עד הגשר אשר על נהר ה״סקאבה״, שבימים בהירים אפשר היה לראות משם את פיסגת ההר המפורסם ״באביה־גורה״; אחרים הלכו דרך האחו (״בלוניה״) ע״י הנהר או דרך רחוב טאטשאינסקה לדזבונק אשר בגוזן דולני. שם ההר נבע מהפעמון הענקי שהיה נמצא שם בבנין־עץ. היו מצלצלים בו בימי גשם ושטפונות, כסגולה לפזר את העננים.

כמובן שהיו ״קטני־אמונה״ שכפרו בתועלת של צלצול הפעמון ואמרו שהוא נובע מאמונות טפלות משנים קודמות. אם כך ואם כך, הפעמון וכל הכרוך בו היה מעורר אסוציאציה ל״מוטו״ שיר־הפעמון של שילר:

.vivos voco, mortuos plango, nubila frango

״אל החיים אני קורא, על המתים אני בוכה ואת העננים אני מפזר — — ״.

הנוער היה לוקח אתו עתונים וספרים לקריאה בזמן הטיולים, והדתיים לקחו אתם ספרי גמרא בחגים, כאשר מותר לטלטל ברשות-הרבים. היו מתיישבים בצל העצים ביער הקרוב ומתפעלים ונהנים מהנוף הפלאי של עמק ״סקאבה״[1]. ממרומי הגבעה ביער ראו היטב את הנהר הפורץ לו דרך בין השיחים; את כביש ודוביצה—סוכא ופסי מסילת הברזל שרשה וודנה—סקאבצה הנמשכים במקביל לנהר. מצד שני ראו את השדות המוריקים, שהקיפו את כל הכפר יארושוביצה, שמרחוק נראו כמו שטיחים יפים ומרהיבי עין.

בזמן הטיול התמסר חלק מהנוער ללימודים ולקריאה והחלק האחר התווכח על נושאים מדעיים או פוליטיים. לפעמים היו הויכוחים סוערים למדי. חלק מהנוער האמין באמונה שלמה ששאלת היהודים תמצא את פתרונה ב פ.פ.ס. (מפלגה פולנית סוציאליסטית) וחלק אחר, שראה את עצמו כפולני לכל דבר והשתייך למפלגות פולניות ימניות, התנגד לסוציאליסטים וראה את פתרון שאלת היהודים בהתבוללות. הציונים היוו באותה תקופה מיעוט ולחמו נגד שני הזרמים כאחד.

בתקופה הבין-מלחמתית נעשו החיים הפוליטיים סוערים עוד יותר. אז הופיעו מפלגות נוספות של ציונים מרקסיסטים, קומוניסטים ובונדיסטים.

גם הציונים בינם לבין עצמם התחילו בויכוחים קשים על מבנה מדינת-ישראל, שהיתה כמו שאומרים ״בדרך״. כבר אז נחשפה הבעיה, הנטושה במחלוקת בין החוגים הדתיים והחילוניים, מי ייחשב כיהודי במדינה החדשה. קשה עוד יותר היה הפולמוס בין הוגי הרביזיוניסטים והסוציאליסטים. עזיבת זבוטינסקי את הקונגרס הציוני עוררה ויכוחים חריפים ויותר מזה שילהבה את הרוחות הפרשה האומללה של סטאבסקי משנת 1933. זבוטינסקי נאם בעיר הסמוכה אושבינצים ומספר ציוני עירנו שנסעו לשם כדי להאזין לדבריו חזרו מלאי התלהבות מנאומו האורטורי והמלהיב להגנת המפלגה והאיש החף מפשע.

אנשים מבוגרים, שהיה קשה להם לצאת לטיול ארוך, נהגו ללכת לפארק העירוני על יד גבול זאוואדקה. שם, בישיבה על ספסלים, היו נהנים ממראה הנוף היפה, שבמרחקיו נשקף הרכס ההררי ״בסקיד״. הפארק נוסד על ידי הסטארוסט פוגלזדובסקי זמן קצר לפני מלחמת-העולם הראשונה. לצורך הטיפול בפארק שיתפו בהוצאות אנשי העיר ומרשימת משלמי דמי-חבר נתברר, כי האחוז הגדול ביותר מביניהם היו יהודים, למרות העובדה שהם היוו רק 18% מכלל התושבים. היהודים היו מעונינים בפינה נחמדה זו כמקום נופש ומרגוע להם ולצאצאיהם. הם לא זכו לכך. הפארק אמנם נשאר לדורות, אבל יהודים לא נשארו.

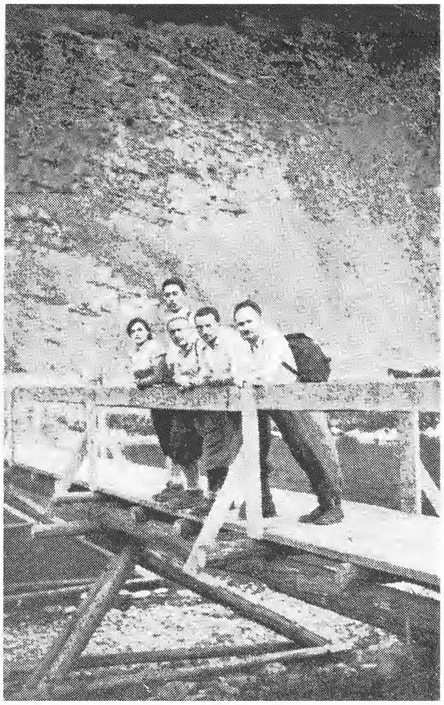
לפנות ערב בשבתות וחגים נהגו היהודים להיפגש במרכז העיר כדי לשוחח בעניני-דיומא. בעיר היו נואמים בחסד עליון, כמו יששכר וולף, סוחר מנופקטורה שהיה הרבה שנים חבר מועצת הקהילה, ובנו חיים, אשר בזכות תבונתם, חכמתם וידיעותיהם הרבות בתנ״ך ובגמרא ומהירות מחשבתם היו מסוגלים לרתק קהל רב במשך שעות רבות. יששכר וולף נפטר לפני המלחמה. משפחתו ניספתה בשואה. נשאר בחיים בנו חיים, שעבר לאנטורפן. הוא ביקר פעמיים בישראל, בשנים

---

1. עמק הסקאבה היה מתואר במדריכים שונים לתיירים כאחד מהמקומות היפים ביותר של הרכס התחתון באזור הקרפטים המערביים.

צלומים מטיולים שנערכו בבסקיד

9. מימין:
ד"ר ברנארד שור, יאן פרסטר,
ד"ר ליאון ודלר, מאיר נסלרוט,
רוזיה וינלז.

10. מימין:
מוניק וולף, ד"ר ליאון ודלר,
/—/, ד"ר ברנארד שור, רוזיה
וינלז, מאיר נסלרוט.

9—1957. הוא נפטר בניו יורק בשנת 1959. משלושת ילדיו גרה בת אחת בישראל ונשואה לעו״ד פריבס.

הקשישים עודם זוכרים בודאי את אהרן פורשר, סוחר בגדים משומשים, שלרגל עסקיו היה נוסע בכל ערי אוסטריה. לפורשר היה זכרון פינומנאלי וידע לספר סיפורים ובדיחות מענינות מנסיעותיו ומשיחותיו אשר ניהל עם אנשים מחוגי האריסטוקרטיה. בסיפוריו היה מבדח את כל שומעיו.

ביום ראשון לפני הצהרים שימשה הככר הראשית כמקום מיפגש לאוכלוסיה היהודית. הקשבנו אז לתזמורת הצבאית של הגדוד שחנה בעיר ולעתים קרובות היה עורך קונצרטים בכיכר זו.

אנשים רבים היו יוצאים לטיולים בסביבה הקרובה, מי לפסגות בהרים לסקוביץ, באביה־גורה או לסקר בפורמבקה ומי להתרחץ ב״סקאבה״. אחרי הרחצה בנחל ההררי הנפלא הזה, היינו מתיישבים במסעדה הידועה ״ונציה״.

11. קבוצת סקי־חורף בכפר קוצ׳יז בשנת 1933.

חובבי ספורט היו הולכים לככר הדשא ולוקחים חלק פעיל במשחקי הכדורגל או מסתכלים בתחרויות.

בחורף היה הנוער יוצא להשתתף בספורט ה״סקי״ (מגלשות־חורף נעולים לרגלים) בהרים לסקוביץ, ליסה־גורה או לבסקיד שהיה משתרע ע״י הכביש הסרפנטיני אנדריכוב־זיביץ. אלה שלא היו כל כך נועזים יצאו לגבעות הקטנות בזאוואדקה וגוזין.

בחנוכה ובפורים היו נערכות אקדמיות חגיגיות והצגות, שמטרתן, בין היתר, היתה לרכוש לטובת הרעיון הציוני את לב החוגים שהיו עדיין אדישים לתנועה זו. נערכו גם נשפים וההכנסות היו מוקדשות לצרכי התנועה הציונית.

לפני מלחמת־העולם הראשונה ולאחריה נהגו לקיים בפורים את מצות ״משלוח מנות איש לרעהו״ ושלחו מתנות בצרוף שטרי־כסף לרב, לדיין, לשוחט ופיזרו הרבה צדקה לעניים.

בערב של פורים לא התפללו במנין בבית־הכנסת, כדי שכל בעל־בית יהיה מוכן בביתו לקבל עניים וקבוצות אורחים שזרמו מכל העיר ואספו כספים לצרכי צדקה. בעל הבית היה יושב בראש השלחן ולידו סכומי כסף ניכרים, שהיה מחלקם במשך כמה שעות. עשירי העיר היו מחלקים סכומים גדולים ביד רחבה אותו ערב. מי שמטה ידו ונזקק לכסף והיה מתבייש לבקש נדבות, היה מתחפש באותו ערב ובמסוה על פניו אסף כסף. בעזרת דקלומים ושירים שונים השתדל הלה לכבוש את לב בעלי הבתים ולשמח אותם, ויחד עם זה לעזור להם להתפרק מכספם שהכביד עליהם...

היו גם מחופשים שאספו כסף לא לעצמם אלא לצרכי צבור, וכדי לענין את הקהל וליצור אוירה פורימית היו מארגנים הצגות אמנותיות.

מן הימים ההם זכורה לנו קבוצת מחופשים בבגדים צבעוניים, אשר הציגה באותו ערב את ״החתונה היהודית״. קבוצה זו ביקרה רק בבתים ספורים, מכיון שההצגה

12. טיול בבסקיד
מימין, שורה ראשונה: וובק פצנבאום, מכנר, /—/, יוסף צימרשפיץ, פולדק צימרשפיץ.
שורה שניה: שמעון ארנהלט. /—/, פרידק וישיק.

שלה ארכה כדי חצי שעה לפחות. אל הבית נכנסו ״רב״, ״חתן״, ״כלה״, בדרן, תזמורת ובני לוויה עם חופה. הבדרן פנה להזוג בנאום מלא הומור, שירים וחרוזים ו״הרב״ סידר להם חופה וקדושין עם הטקס הדרוש. נוכחנו אז כמה כשרונות אמנותיים טמונים בבחורים האלו ובעם היהודי כולו. למרות שמני אז ועד היום חלפו למעלה מ־50 שנה, לא נשמטה ההצגה הזו מזכרוננו.

עד שנת 1914, דהיינו עד סוף הימים שהמסורת היהודית המשפחתית עוד היתה בתוקפה, היו למסיבות פורים אופי לבבי ומשפחתי מובהק. כל משפחה היתה מתאספת בביתה לסעודת פורים, ואחרי הסעודה היו כולם עוברים לבית הרב, לבית ראש הקהילה או לביתו של איזה נגיד מכובד אחר ושם היו מסיימים את שמחת פורים בשירה ורקודים עד אור הבקר. האנשים באו בלי כל הזמנה, מכיון שכל־כך לבביים היו הקשרים הידידותיים בין יהודי אחד למשנהו. ליד שלחן אחד נפגשו

מספר משפחות. אי אפשר לתאר את אוירת השמחה והצהלה שהיתה שוררת אז במסיבה זו.

אחרי שנת 1918 עברה ובטלה המסורת היפה הזו מעירנו, וכאילו נידונה לגניזה. חלו תמורות עמוקות בחיי הנוער. הנוער חיפש דרכים חדשות. הצעירים מאסו בשלחן ההורים והלכו לנשף במועדון הציוני, בבית־העם או בהסתדרות מכבי.

בימים האחרונים לפני ראש השנה ויום־כיפור היתה שוררת בעיר אוירה של רצינות וריכוז נפשי. בני־אדם נמנעו ממריבות וסכסוכים חדשים, וגם את הישנים השתדלו לחסל. בשיחות השוטפות ובויכוחים נזהרו מלהשתמש בקללות וכיוצא בהן, מפחד פן תתגשמנה.

כאשר התחיל שבוע ה״סליחות״, היה חלק הארי של יהודי העיר מתעורר בשעה 4 לפנות בקר וממהר לבית הכנסת לאמירת ״סליחות״. התלוצצו אז שהעיר אמנם דתית, אך יחד עם זה גם ״מתקדמת״, משום שאין לה שמש שיתקרב לכל בית ויקיש במקל 3 פעמים בדלת כדי לעורר לסליחות בעזרת המנגינה עתיקת־היומין ״יהודים יקרים וכשרים, התעוררו לעבודת הבורא!״ מנהג זה היה קיים בערי גליציה עד התחלת המאה ה־20.

כמו כן היתה מסורת ללכת בערב הימים הנוראים לבית הקברות ולהתפלל על קברי אבות. אגדה היתה מתהלכת בקרב העם, שבחודש אלול עומדות הנשמות של הנפטרים ליד קברם ומצפות לביקור של משפחותיהן וקרוביהן.

בערב ראש־השנה היו באים לעירנו יהודי הכפרים הסמוכים, שלא היה להם במקום מנין להתפלל. כך היה גם בערב יום־כיפור. בתום תפילת ״נעילה״ המה הרחוב אשר לפני בית הכנסת מעגלות ומרכבות שחיכו להם כדי להחזירם הביתה.

תפילת ״כל־נדרי״ מפי החזן האהוב אברהם מילר היתה יפה להפליא, עד שמשכה אפילו פולנים נוצרים לביהכ״נ. ב״פוליש״ ועל הבמה לפני ארון־הקודש דלקו נרות גדולים שהמתפללים הביאו והדליקו לזכר קרוביהם שנפטרו. שנים רבות היה ביהכ״נ מעסיק ״שבת גוי״, מארצין הנוצרי, שהיה מיטיב את הנרות ומשגיח שלא תפרוץ שריפה מחמת הנרות.

הגברים התפללו בתלבושת לבנה וכיפות לבנות על הראש. ה״קיטל״ הלבן היה מסמל את יום הדין ואת המות, שהוא מנת־חלקו של כל בן־אדם. ישבו כל היום בביהכ״נ, התפללו וצמו ובדרך כלל לא עזבו את תחום בית־הכנסת. היו מתפללים כמעט את כל התפלות בלי קיצורים ובנחת. הריכוז הנפשי והתרגשותם של המתפללים בשעת התפלות היו גדולים מאד ואי־אפשר היה משום כך למהר. ההפסקות שבין התפלות היו קצרות, מחשש פן יחסר זמן לכל התפלות.

ברגע שהחזן התחיל בתפלת ״עלינו לשבח״, היו כמעט כולם נופלים אפיים ארצה. אסור היה לשוחח בזמן התפלה. בעצם היה כל אחד שקוע בתפלה וראשו לא היה נתון למחשבות זרות מחוץ לתפלה.

אלה שלא ידעו להתפלל־עברית, במיוחד הנשים, השתמשו בספרי תפלה בתרגים פולני או גרמני.

אנו מזכירים את כל הפרטים האלו, מכיון שברצוננו להדגיש עד כמה היו קשורים למסורת אבות ושומרים עליה גם בבית־הכנסת בוַדוביצה, שנוסד על ידי יהודים ריפורמיים לפי סגנון אשכנזי ובסגנון הזה הוא נשאר עד הסוף. היהודים

הגרמנים האלה הביאו אתם את מנהגיהם האירופאים ואת תלבושתם המודרנית (חוץ מהרב ומשפחת מילר כמעט לא היו רואים בגדי חסידים) ולמרות זאת האוירה היתה כמו בבתי־תפלה של חסידים.

התפלות דברו לנפשנו ולא היו נאמרות בשיגרתיות, אלא היתה לנו התענינות בתוכנו והרגשנו גם זיקה מיוחדת אליהן, כיון שחלק חשוב של התפלות נתחבר על רקע של רדיפות וסבל גלותי.

היינו משחזרים אז במחשבותינו את הזמנים של חמילניצקי, הזמאן, קישינוב ופוגרומים של פטלורה שהתרחשו כבר בזמננו, וכאשר החזן היה מתחיל בתפלת "ונתנה תוקף", שחוברה ע"י הרב אמנון ממיינץ כאשר עונה עד מות, או כאשר התחיל את התפלה "אב הרחמים", דימינו כאילו נתעוררו אז הקדושים ממנוחתם וכאילו קראו את המלים "וינקום נקמת דם עבדיו השפוך".

ידענו שאנו נמצאים בגלות, בתוך ים זועף של אויבים, והיתה לנו ההרגשה שטרם בא הקץ לצרותינו ורדיפותינו. היינו מחוסרי הגנה ומאמינים שרק האלוהים יכול לעזור לנו. מסיבה זו היו התפלות כנות כל־כך ונרגשות.

יום־כיפור היה גם יום זכרון למתים. יחס מיוחד רחש העם לתפלת "יזכור", שמשכה להשתתף בה גם אנשים מתבוללים קיצונים וסוציאליסטים נלהבים.

לפני המלחמה העולמית הראשונה היו בין יהודי ודוביצה מתי־מספר של מתבוללים שקראו להם "פולנים בני דת משה". אלה החרימו את הלאומיות היהודית והתנגדו להתבדלות של היהודים. הם השתיכו לארגונים נציונל־פולניים ובתוכם גם לארגון השוביניסטי "סוקול". גם בין שאר האוכלוסיה היהודית היו חברים של המפלגה הסוציאליסטית־פולנית, שבגלל עקרונות אחרים היו מתנכרים למסורת ולחגים היהודיים. הללו האמינו, כביכול, שעם התגשמות התוכנית הסוצי־אליסטית וחיסול הבדלי המעמדות, תחוסל גם הבעיה היהודית באורח אוטומטי ויעלמו כל התכונות הנפרדות של העם היהודי. אבל גם האנשים משני החוגים הללו לא איחרו אף פעם לתפלת "יזכור". רובם תפסו להם מקום בין השורות האחרונות של המתפללים, למרות שמבחינת המעמד הסוציאלי ומידת האינטליגנציה היה מגיע להם יותר. כאשר היו נשאלים מדוע הם מקפידים כל־כך להשתתף בתפלת "יזכור", נהגו להשיב שזוהי הפגנה של חלוקת כבוד להורים שהלכו לעולמם, והם חושבים שמבחינה זו חייבים הם להשתתף בטקס "יזכור".

חלוקת העליות בשמיני־עצרת נעשתה על־ידי החברה קדישא, שהיתה עורכת אחרי־הצהרים מסיבה צנועה לחבריה בדירת טוביה איינהורן שבה היה נמסר דו"ח שנתי על פעולותיה ונערכו גם בחירות חדשות.

לא כאן המקום להאריך בתיאורים, אבל כדאי להזכיר את הכבוד ומדת ההערכה שהיו רוחשים לאדם בוַדוביצה. דבר זה בא לידי ביטוי כאשר הגבאים של בתי התפלה חילקו את ה"הקפות" או קראו לעליה לתורה. קודם היו מתיעצים ביניהם כדי שחס־ושלום לא ישכחו את מישהו, או ע"י כיבוד בעליה או ב"הקפה" שלא לפי כבודו של המכובד כפי שזה מצטייר בעיני הקהל. קנה־המידה להערכה לא היתה חשיבותו ברכוש או בכסף, אלא זכויות האדם למען העיר, מעשים טובים, השכלה וגיל.

כך היה גם בשעת הבחירות לקהילה, לחברות צבוריות ובמינוי נציגים למוסדות.

עד שנת 1914, טרם היו החיים מגושמים כל־כך, לא היו מכבדים לפי גודל הרכוש בלבד בלי שום התחשבות עם ערכים רוחניים. לאמיתו של דבר, גם ההבדל בין איש עשיר ועני בחיי יום־יום לא היה כל־כך גדול. בדרך כלל לא ניהלו העשירים חיי מותרות: לא גרו בדירות גדולות ולא נסעו לטיולים ולנופש, אלא להבראה בלבד. אם המזל שיחק לו לאדם והצליח לצבור הון ורכוש, היה מייעד אותו למטרות פרודוקטיביות, להבטחת קיומם של הדורות הבאים (היתה אמונה שלמה ביציבות המטבע!). או לצרכי צבור ולא למותרות ותענוגות אישיים.

זכרונות מימי מלחמת־העולם הראשונה

כרעם ביום בהיר נפלה הידיעה על רצח יורש העצר הארכי־דוכס פרנץ פרדינאנד, שבוצע ביוני 1914 ע"י הלאומנים הסרבים בעיר סריבו, רצח שגרר בעקבותיו את מלחמת־העולם הראשונה.

גם בעירנו לא היה מחסור בחסידי המדיניות האומללה של ממשלת אוסטריה, ששאפה לדכא את הסרבים. קבוצת מפגינים לפני חלונות משרדי מושל הנפה, ה"סטארוסט" הוַדוביצאי, הביעה את נאמנותה לקיסרות בהכריזה, שהיא מזדהית עם האולטימטום שנשלח לממשלת סרביה וקראה: "הלאה עם סרביה! בכובעי חיילינו נכסה את אדמת סרביה כולה!". לא ידעו אז, המסכנים, כי מאחורי הקלעים עומדת רוסיה ובני־בריתה ממעצמות המערב.

גם בין יהודי ודוביצה שרר מצב־רוח מרומם, עד לאותו רגע מאכזב וקודר כאשר מטעם השלטונות פורסמו הכרוזים על גיוס כללי. כל יוצאי־צבא וחיילי־המילואים עד גיל 36, וביניהם מספר מיהודי ודוביצה, התגייסו. אז לא עלה על דעת השלטונות, שיש לארגן גיוס שקט ע"י משלוח צווי קריאה אינדיבידואליים, כדי שלא לעורר בהלה.

כך התחיל הקץ של הקיסרות.

מוַדוביצה יצאה פלוגה של לגיוניסטים שמקום מושבה נקבע בבסיס "אוליאנדרי" אשר בקרקוב. שם נצטרפה לפורמאציה של יוסף פילסודסקי. לפלוגה זו השתייכו גם יהודי ודוביצה, פטריוטים נלהבים של פולניה, ביניהם סטג'ר לרפואה אדמונד גרוס, שנועד לכהן בעתיד כאלוף־משנה, וסמל אשר לאמפל.

הגיוס רוקן את כפרי הנפה מאיכריהם וכאשר באחוזות התחיל לתת אותותיו המחסור בכח־עבודה, פנתה הקהילה, לפי בקשת ה"סטארוסט", בקריאה אל הנוער שילך לעבודה בכפר. הנוער, שהיה נאמן לקיסרות, נענה לקריאה ויצא בקבוצות לכפרים כדי לאסוף את היבול מן השדות.

מהחזית החלו להגיע משלוחים רבים של חיילים פצועים לבית החולים של הקסרקטין הצבאי בוַדוביצה. בי"ח זה היה קטן מהכיל את כל הפצועים והיה צורך להפוך את בנינו של בית הספר העממי, ברחוב מלינסקה, ואת מנזר "אוחרונקה", ברחוב "שלישי למאי", לבתי־חולים־צבאיים. מתוך שאיפה להפגין נאמנות לקיסרות ולהוכיח כלפי החיילים הנפצעים רוחב־לב והשתתפות ברגשות, הביאה להם האוכלוסיה היהודית אוכל חם, ממתקים ועוגות.

ההתלהבות המלחמתית החלה להצטנן, ונצטננה עוד יותר כאשר מהחזית התחילו להגיע ידיעות רעות, היינו שעם בלימת ההתקפה של חיל הגנרל אויפנברג ליד קראשניק (קונגרס-פולין), נאלצו האוסטרים לסגת בבהלה לגבולות גליציה. הרוסים פלשו אז לגליציה המערבית ואחרי שבחודש אוקטובר כבשו את העיר טארנוב, המשיכו והתקדמו עד לנפת מישלניץ. נשקפה סכנה לקרקוב המבוצרת וגם לעירנו, והחל הפינוי. חלק מיהודי ודוביצה פנה מערבה לוינה ולמהריש-אוסטרו וחלק להונגריה. בזכרם של אלה שלא עזבו את העיר נשארה לעולם תמונת זוועה ממוראות הימים ההם.

רבבות חיילים, שנסוגו מן החזית, מילאו את העיר וסביבותיה. החיילים באו מהחזית רעבים ורוקנו את כל החנויות ממצרכיהן. אספקת המצרכים היתה איטית בגלל חוסר תחבורה, ובעיר פרץ מחסור ורעב. כל יום הוסיפו להגיע מן החזית רכבות גדושות פצועים, שהובלו ישר לבית-החולים הצבאי ליד גבול טומיצה.

בעיר היו קיימים קני מרגלים של האויב. שניים מהם צ׳כים שהיו מוסקאלופילים, נתפסו ע״י השלטונות ונתלו במרכז הככר הראשית. מטעם הממשלה הודבקו מודעות על פסק הדין ועל תאריך ההוצאה להורג והמוני אנשים היו עדי־ראיה למחזה המזעזע.

אחרי נפילת אוסטריה הוצאו גויותיהם ע״י משפחותיהם מבית הקברות הכללי בוַדוביצה והועברו בכבוד רב למולדתם. כך שוטפים גלי ההיסטוריה.

באביב 1915 בוצעה אופנסיבה כללית ע״י הצבא האוסטרי והגרמני בסביבת גורליצה. אז שוחרר חלק גדול של גליציה מהכיבוש הרוסי וגם פליטי עירנו חזרו לביתם.

עוד בסתיו 1914, בעת הפינוי, נשלח הגדוד הוַדוביצאי מס. 56 ברובו הגדול לווייס-קירכן אשר במורביה וחלק אחר ממנו הועבר לכפר קלוגסדורף הסמוך, שנהפך לכפר-הדמעות ממש, כתרגומה המילולי של המלה לעברית (״קלוג״: בכי, נהי). כפר זה גרם בכי ומרירות ללא גבול ליהודי עירנו, מחמת הידיעות התכופות על משלוחי חיילינו לחזית (״מארש-קומפאניון״) והשמועות הרעות שהיו מגיעות אחרי זמן קצר מהחזית על חיילים שנפלו או נפצעו בקרב. בין הנופלים היו הסוחרים זיינבל גוטר, משה פלצמן (אב ל־3 ילדים) שנפל בקרב ליד קראשניק, משה קליפשטיין, סטודנט של האוניברסיטה בשם רוף, ועוד אחרים ששמותיהם נשכחו מאתנו. מספר הנופלים מבין המגוייסים היהודים מודוביצה והסביבה היה גדול. כאשר הגויים יצאו בעתונות של האיכרים האנטישמיים בטענות נגד היהודים, שכאילו התעשרו מהמלחמה ולא השתתפו בגופם בקרבות, פורסמה מטעם הקהילה היהודית רשימת הנופלים מבין החיילים היהודים. הרשימה היתה מאד ניכרת.

גדוד מספר 56 עבר בינתיים לקילץ, ובמקומו נכנס לוַדוביצה הגדוד לאנדווֶר מספר 20 מסטאניסלאבוב. גם מן הגדוד הזה אורגנו משלוחים לחזית. עוד חיים בזכרוננו הטקסים המזעזעים בככר הראשית, בהם הושבעו חיילים שהיו מיועדים למשלוחים הנ״ל לפני שהועמסו בקרונות. בטקס השתתפו רב צבאי ונציגי הקהילה. במשלוחים קטנים נתקבלה השבועה ע״י הרב המקומי בבית הכנסת. בכי ואנחות היו נשמעים בין בני המשפחות וקרוביהם של החיילים בעת הנאומים הפטריוטיים שקראו להתנדבות ולנאמנות למען המולדת.

בגדוד הזה היה אחוז גדול של יהודים מחוגי האינטליגנציה, שכן בסטאניסלאבוב התקיים ישוב יהודי גדול ומפותח. אגב, לגידול האינטליגנציה בעירנו גרם גם בית החולים הצבאי הנ"ל. לביה"ח הזה גוייסו רופאים יהודים מערים שונות ואחריהם הגיעו משפחותיהם, אשר שינו לחלוטין את התמונה של העיר ע"י הגדלת שכבת האינטליגנציה והרמת קרן התרבות של יהודי ודוביצה.

חלק מן המשפחות הללו השתקע בעירנו, כמו המתמחה למשפטים ד"ר זיגמונט גראף, הרופאים ד"ר שמואל טאוב וד"ר שֶרף, שהמשיכו כאן במקצועם ואף נפטרו והובאו למנוחות בוַדוביצה בטרם פרוץ מלחמת-העולם השניה. בגדוד הזה היה גם המהנדס רכן, שהיה היו"ר הראשון לועד הכללי של התנועה הציונית והסטודנט לרפואה זיידה, שהיה מדריך הקבוצה הראשונה של קן השומר-הצעיר.

היהודים היו תמיד אזרחים נאמנים של ממשלת אוסטריה והיו שונאים את רוסיה הצארית בגלל הפרעות ביהודים שנערכו בתחומי שלטונה.

בזמן הכיבוש התאכזרו גייסות הצאר כלפי האוכלוסיה היהודית בגליציה המזרחית הכבושה ובגלל זה היו היהודים תמיד שמחים בנצחונותיה של אוסטריה והתעצבו על כשלונותיה, למרות שסבלו הרבה מהגיוס המתמיד, מירידת המסחר, מקריאות בלתי פוסקות של הממשלה לחתימה על מלוות מלחמתיות ומהקשיים בהשגת מזון שהלכו והחריפו.

בשלהי המלחמה גויסו גם הגילים 50—42, אמנם לא כחיילי קרב אלא לשרותי-עזר. בין המגוייסים מגיל זה סבלו במיוחד החרדים, עטורי הזקנים והפיאות, בשל המזון הבלתי כשר בצבא. הם לא יכלו להתרגל למשמעת הצבאית ונשלחו כולם הרחק ממשפחותיהם אל הקסרקטין אשר בקילץ, דבר שמנע מהם לקבל אוכל מן הבית.

למרות כל מה שעבר על היהודים ולמרות כשלונותיה הפוליטיים והצבאיים של ממשלת אוסטריה, היתה נטועה בלב היהודים אהבת המולדת ונאמנות לממשלתם זו עד הסוף.

כיהודים בערים אחרות היינו אובדי עצות בזמן חתימת הסכם-השלום בבריסק בשנת 1917, שלפיו נקרע חבל חלם ממדינת פולין שהיתה שרויה בתהליך תקומתה. במועצת העיר ובאסיפות של אזרחים נתקבלו החלטות המגנות את אוסטריה על "חלוקה רביעית" של פולין. כך היו החיים הגלותיים נתונים תמיד בין הפטיש והסדן, תמיד בקוליזיה ובפחד ולא ידענו איזו עמדה עלינו לנקוט.

על התמורות הגורליות שחלו אז בעולם הגדול, ביחוד בשטחים הנוגעים לגורל עמנו, כגון הרדיפות האכזריות של הישוב הארצישראלי מצד התורכים שכרתו ברית עם אוסטריה וגרמניה; שיתוף הפעולה של היהודים עם האנגלים בנוגע לארץ-ישראל (גדוד גליפולי של יוסף טרומפלדור, ארגון המחתרת ניל"י) והצהרת בלפור, לא ידענו כל מאומה בגלל הצנזורה החמורה וחוסר העתונים מחו"ל. העתון הנפוץ ביותר בוַדוביצה בתקופה זו היה העתון הגרמני "מורגנצייטונג", שהופיע במהריש-אוסטרו. עתון זה התעלם בכונה מכל הידיעות הללו. רק עם נפילת אוסטריה, והידיעות שזרמו אחר כך ממערב-אירופה, הופנתה האורינטאציה היהודית לכוון הארצות האנגלו-סאכסיות ולצרפת.

כאשר התפוררה הממלכה האוסטרית החלו להגיע ידיעות מדאיגות על התנפלו-

יות מצד האספסוף הפולני על היהודים. גם יהודי ודוביצה סבלו מהתנפלויות כאלה, באחד הירידים. פרטים על כך כלולים ברשימתו של הרב אברהם שמואל זלטנרייך בספר זה. הנוער היהודי בעירנו התחיל אז לארגן הגנה עצמית. מועצת הקהילה ובמיוחד היו״ר מתתיהו יעקובוביץ והמזכיר אליהו פישגרונד היו שרויים תמיד במתח עצום ובמגע עם שלטונות המחוז. הודות למאמצם זה הגדילו את סניף המשטרה בעיר בימי הירידים הבאים למניעת התנפלויות נוספות.

היה זה בשנת 1919, אחרי ההתנפלויות הנ״ל ולפני יריד חדש. אז אחזה בהלה את האוכלוסיה היהודית, שפחדה פן יחזרו הפרעות. ליריד זה, אחד הגדולים בשנה, ייחסו תמיד חשיבות מסחרית רבה. כבר בשעות המוקדמות של בוקר אותו יום התגודד בפינות העיר האספסוף שזרם מן הכפרים הסמוכים והחזיק סלים שבהם היו מוסתרים שקים. האספסוף עמד מוכן להתקפה על היהודים ולשדידת רכושם. אבל המשטרה המוגברת, שצעדה בכביש הראשי, מנעה בהופעתה את ביצוע שאיפותיהם הזדוניות.

החיים הכלכליים

1. המבנה הכלכלי של הישוב היהודי בוַדוביצה

בעירנו היתה בתחילה הפרנסה מצויה והיהודים לא היו נזקקים לכתת רגליהם כדי לחפש לעצמם פרנסה במרחקים. בשנת 1880 היו בה 404 תושבים יהודים בלבד, היינו כ־75 משפחות. למספר יהודים כה מועט לא היה קשה למצוא פרנסה וכבר סיפרנו לעיל שבערב פסח היו התושבים מחפשים עניים כדי לקיים את המצוה של ״קמחא דפסחא״ ולא מצאו.

המצב נשתנה מן הקצה כאשר בסוף המאה ה־19 החלה לזרום לעיר אוכלוסיה יהודית חדשה, בנוסף לריבוי הטבעי. העיר היתה אז קטנה ומספר רחובותיה המרכזיים היה כמובן מועט גם הוא. ואכן, בגלל חוסר־מקום מתאים אי אפשר היה לפתוח בוַדוביצה חנויות חדשות. דרושים היו גם אמצעים כספיים לכך, בעוד שהאוכלוסיה החדשה היתה חסרת כל אמצעים. אנשים אמידים לא באו בדרך כלל לעיר קטנה. להיפך, היתה בין העשירים נטייה לעזוב את העיר ולעבור לערים גדולות. בין אלה היו הרמן רייך, יוסף שנקר, משה ברוך לנדאו ועוד.

מתוך חיפוש אחרי מקורות־פרנסה חדשים, התחילו לעסוק בחנוונות. יהודי בעל יזמה, שהונו הצטרף בקושי לכמה מאות כתרים בלבד, יזם לעצמו פרנסה חדשה: הוא בנה דוכן נודד מקרשים, קנה בדים זולים בקרקוב והתחיל לנסוע לירידים. היות והמכירה היתה רק במזומן, ומכל יריד היה מצטבר אצלו סכום כסף חדש, הסתדר יהודי כזה איכשהו למרות הונו הזעיר.

סוחרי ודוביצה היו נוסעים בעיקר לירידים בערים הסמוכות אנדריכוב, קלוריה סוכא וזאטור, אבל הם חדרו לעתים גם לירידים גדולים בסביבה רחוקה יותר, כמו מישלניץ, זיביץ, פובידרה וצרניחוב ע״י הנהר ויסלה.

בדרך זו נוצר בעירנו מבנה כלכלי מיוחד במינו, שלא היה קיים כמעט בערים אחרות. בעוד שבישובים אחרים עסקו בדרך כלל בסחר־נודד זה רק אנשים פשוטים, הנה בעירנו עסקו בפרנסה זו גם משפחות מכובדות, שהיו מצויינות בתרבות, ואפילו יודעי תלמוד.

בקשר עם המבנה הספציפי הזה של יהודי ודוביצה נשמעה לעתים קרובות ביקורת מצד כמה חוגים פולניים, בקורת האומרת:

"איך נרשה זאת, שילדינו יהיו נאלצים לבקר בבית־ספר במשך שנים רבות ולעמוד בבחינות, ואחר כך הם מקבלים רק איזו משרה עלובה או הולכים לבית־מלאכה, בעוד שלעומתם היהודים נאחזים במסחר ונוסעים לירידים עם מלאי סחורה קטן ומפרנסים בזה משפחות גדולות. ואם הם מוכרים סיגריות או ירקות הלא אין להם לגמרי צורך באמצעים כספיים".

ביקורת מעין זו, שלכאורה היתה נכונה במציאות, היה בה משום דימגוגיה צרופה. כי למעשה עלובה מאוד היתה פרנסתם של החנוונים היהודים: במשך שעות שלמות, יחד עם נשותיהם, בקור, בשלג ובגשם נדדו רבים מהם בשיירות למקומות מרוחקים ולא היה להם יום ולא לילה. היו מיטלטלים בעגלות רעועות, בסופות שלגים בדרכים הרריות משובשות, כדי להגיע לפני עלות־השחר לשווקים. במיוחד על הדרך ודוביצה־קלוריה, על הר "קופיץ" (בסביבת המנזר) קורה היה לא פעם שהעגלה נתקעה בשלג או בבוץ והיו נאלצים לרדת כמה פעמים ולדחוף ולהזיז את העגלה ממקומה. היתה סכנה גדולה שהעגלה על אנשיה תתדרדר אל התהום [1]. וכאשר הגיעו כבר למחוז־חפצם, היו החנוונים נאלצים לעמוד כל היום בקור ליד הדוכן ולשדל את האיכרים לקנות.

למעשה היו החנוונים נמצאים בביתם רק מיום ששי עד יום הראשון בערב. רק בזמן זה היתה בידם האפשרות להתמסר לחינוך ילדיהם וכיו"ב.

הרשינו לעצמנו להאריך בתיאור זה, מפני שסביב מקצוע החנוונות והפרנסה המפרכת הזאת התחוללה הסתה אנטישמית פרועה לפני פרוץ המלחמה הנאצית. החוגים האנטישמיים דרשו להעביר את המסחר הזעיר הזה לידי איכרים פולניים, מעוטי יכולת ונטולי אדמה. הם שכחו כליל כי היהודי, שהנו מטבעו חרוץ וחסכן אינו נזקק לטיפה המרה, התפרנס בצמצום ובקושי רב ממסחר זעיר זה. ברם, איך היה האיכר הגוי מסוגל בכלל להתקיים מעסק כזה?

כל התעמולה הזאת היתה רק אחיזת עיניים, כדי להסב את תשומת־לב הצבור מן הסיבות העיקריות לדלדול הכפר ומהאמצעים המעשיים לשיפור התנאים הכלכליים בכפר, ע"י ביצוע ריפורמה אגררית ושינויים כלכליים אחרים.

אגב, האם היו פתוחות בפני היהודים כל אותן המשרות שעליהן התלוננו הפולנים שהן עלובות? אם איני טועה, הרי בשנים 39—1909, הווה אומר בשלושים השנים האחרונות, היו היהודים בעירנו שהועסקו בשרות־קבע של המדינה כדלקמן:

2 עובדי הרכבת (פופר וגרבשייד);
פקיד צבא אלפרד סלומון

---

1. בשנת 1910 בערך קרה אסון. עגלה כזו התחלקה ונהפכה. והחנווני מתושבי עירנו שולים וולף, בנו של הת"ח המפורסם משה וולף נדרס למות.

2 פקידי בית המשפט (אוסטר ו־וישיק);
1 פקיד בכיר של האוצר (ד״ר טיש);
1 מורה בי״ס תיכוני (הנריק פוגל) ובזמן המלחמה באורח זמני ד״ר אורלינסקי;
2 פקידי דואר (אחד בשם כץ) שאחרי זמן קצר עברו לקרקוב;
1 רופא וטרינרי (ד״ר גולדמן);
2 שופטים: ד״ר פישלר ו־ד״ר דניאל.

האנשים הללו עבדו בתקופות שונות, ולא קרה אף פעם שבאותה תקופה יועסקו בבת אחת 12 יהודים. בשנים האחרונות לפני מלחמת־העולם השניה, היו בשרות המדינה רק שני הפקידים של בית המשפט, אשר נתמנו לתפקידיהם עוד בזמן ממשלת אוסטריה והיו ממש ה״מוהיקנים״ האחרונים.

בפירוט דלעיל לא הבאנו בחשבון את מורי הדת, הרב ד״ר פרוסט בשנים הקודמות ולאחרונה המורים חיים רייטר ואָלֶר. מובן שבלימוד הדת היהודית אין להעסיק נוצרי.

עוד מהזמנים הליברליים של ממשלת אוסטריה התהלכה אנקדוטה, שכאשר ביז המון המסמכים שהוגשו לחתימה לקיסר פרנץ יוסף הראשון היה מסמך לאישור מינוייו של כומר אחד למשרת ארכי־בישוף של אולמיץ. שמו של כומר זה היה יהודי טיפוסי — ״כהן״ — והקיסר נחפז ושאל: ״האם הוא לפחות התנצר?״ [2]. היהודים העריצו את הקיסר בגלל יחסו הטוב ליהודים, ובכל זאת סברו שהוא מתחשב יותר מדי בדעת הקהל ומהסס לחתום על כתב מינוי חשוב בו מופיע שם יהודי.

כך היה אז מצב הענינים. בתקופת שלטון פולין הורע המצב פי כמה, עד שבדרך כלל לא היה יהודי יכול לחלום אפילו על קבלת משרה במנגנון המדינה אלא לאחר שהגיש תעודת טבילה...

ראוי להזכיר מקרה אופייני: בשנת 1928 נפוצה ידיעה בבית המשפט המחוזי בוַדוביצה, שבית המשפט העליון הועיד את מתמחה המשפטים ד״ר וישניצר מקרקוב כמועמד לשופט (היהודים נתקבלו להשתלמות בבית משפט רק בתור מועמדים לעורכי דין)[3] ושולח אותו לוַדוביצה. כולם חיטטו אז בדבר וחפצו לדעת, מה גרם לכך שנשיא בית המשפט הועיד יהודי למשרה זו. התבדחו ואמרו שהוא בלי ספק פנינה שיש לו ראש של ״תלמודיסט״. לא תיארו להם אחרת מאשר שמועמד כזה יביא ודאי תפארת לבית המשפט ובכלל זה השיג את המינוי.

לעומת זאת היה בוַדוביצה מספר גדול של מומרים בשרות המדינה. בתקופה אחת בלבד, בשנות השלושים, היו בעירנו לא פחות מ־5, מהם: 3 בבית המשפט, 1 באוצר ו־1 רופא בבית־ספר.

אם נניח שבשנת 1939 היו 500 משפחות פקידים בעירנו (המספר הזה איננו מוגזם, כי העיר ודוביצה היתה עיר פקידים מובהקת בגלל מספרם הרב של משרדי ממשלה מחוזיים ונפתיים, רשויות מוניציפליות נפתיות ומקומיות, משרדי צבא שהתאכסנו בתוכה וכו׳) היה מגיע ליהודים לפי חלוקה יחסית:

---

2. זה היה מקרה בודד לחלוטין, שבעל שם משפחה ״כהן״ לא היה יהודי, אבל קרה פעם אחת כך, והיתה גם סברה שהארכי־בישוף הזה כקודמיו לא היו ממוצא יהודי.
3. בלי שכר.

א) ביחס לאוכלוסיה של העיר (9400 : 2000) 21.3% 106 משרות ממשלתיות
ב) " " " המדינה כולה
לפי ספירת אוכלוסיה משנת 1931 9.8% 49 " "

ואילו במציאות, הרי בשנים האחרונות, כמסופר לעיל, היו רק 2 משרות ממשלתיות מוחזקות בידי יהודים.

עוד יותר בולט היחס הזה בהשוואה עם מספר המשרות התפוסות ע"י המומרים. לא היתה סטאטיסטיקה רשמית של משומדים וחלק מהם העלימו את דבר התנצרותם. לפי החישוב היתה מגיעה להם בוַדוביצה לכל היותר משרה אחת ולא חמש. אמנם בימי ממשלת פולין היו מקרים בודדים שאפילו במשרה הגבוהה ביותר אפשר היה למצוא יהודים שלא המירו את דתם. כך, למשל, היה פרופ' שמעון אשכנזי מייצג את ממשלת פולין בחבר־הלאומים בג'ניבה ומגן על זכויותיה בדאנציג. קשה להגיד אם ממשלת פולין התחשבה בעת מינויו בידיעותיו הרבות בהיסטוריה או התכוונה להראות לעולם הגדול שיהודים מחזיקים במשרות גבוהות בפולין.

ברם, לא פעם הדגישו היהודים, שהמצב עבורם היה טוב פי כמה אילו במקום אישיות יהודית אחת היו מתקבלים לעבודה בממשלה שלשה דוורים פשוטים. ובצדק: כי אם פרופ' אשכנזי אי־פעם שוגה בזירה הפוליטית, הנה משגה כזה, לפי האחריות הקולקטיבית שהיתה חלה רק לגבי יהודים, היה גורר אחריו שיסוי והתקפה על היהדות כולה. לעומת זאת, אם 3 דוורים היו מתקבלים לעבודה, אפשר וצעד כזה היה עשוי להכניס שינויים במדיניות ממשלת פולין בענין העסקת יהודים במנגנון הממשלתי.

אכן, הדברים דלעיל שצוטטו מפי הפולנים, לפיהם היהודים הם שכבשו את כל המסחר, לא היו כי אם דימגוגיה ריקה וזולה, מכיון שהתעסקות היהודים במסחר נבעה בעיקר בגלל הפולנים עצמם אשר סגרו בפני יהודים את כל הדלתות במשרדים הצבוריים. אין פלא, לכן, שבתקופות מסויימות היה מספר החנוונים היהודים כל־כך גדול.

גדולה היתה השאיפה של יהודי ודוביצה להתאים עצמם לתנאים המקומיים. גדולה היתה האהבה שרחש לבם לעיר זו, והראיה: במשך כל זמן קיומה של הקהילה היגר רק מספר קטן מתושבי העיר לערים פולניות אחרות, או למערב־אירופה. את האנשים שהיגרו אל מעבר לים אפשר היה למנות על אצבעות יד אחת. עובדה זו היא הסיבה שלא נוסד בארצות הברית וכדומה "לאנדסמאנשאפט" של עירנו.

רק לאחר חיסול קהילתנו, אחרי שנת 1944, היגר חלק מהניצולים אל מעבר־לים.

ערב המלחמה הנאצית היו כ־450 משפחות יהודיות בעירנו וביניהם:

1) כ־200 משפחות סוחרים וכ־60 בעלי מלאכה במעמד כלכלי מבוסס;
2) כ־75 משפחות חנוונים;
3) 17 משפחות בעלי מקצועות חופשיים;
4) מספר קטן של פקידים שעסקו במפעלים יהודיים ומורים פרטיים;
5) מספר זעיר תעשיינים;
6) מספר קטן רנטירים, מקבלי פנסיה ואינוולידים; ולבסוף —

7) קבוצה קטנה של עניים ואנשים בעלי פרנסה בלתי מוגדרת.

סוחרים ותעשיינים שהצטיינו בפיתוח העיר, הוזכרו לעיל בפרק "חלקם של יהודי ודוביצה בהתפתחות העיר".

עורכי־הדין הראשונים בעירנו — ד"ר איזידור דניאל, ד"ר וַכסמן וד"ר יוסף קורן — לא היו ילידי ודוביצה. אמנם הדור השני של האינטליגנציה הוַדוביצאית, פרט ליחידים, היו כולם חניכי הגימנסיה בוַדוביצה וכאן קיבלו את הבסיס להמשך למודיהם באוניברסיטה היאגלונית בקרקוב. בתקופה הבין־מלחמתית כבר היו לה לוַדוביצה בעלי מקצוע חפשיים משלה והעיר היתה גאה על האינטלי־גנציה שלה.

2. בעלי מקצועות חפשיים.

א. עורכי דין

ד"ר רישארד דניאל	נולד בוַדוביצה	נספה עם אשתו בשואה
" ברוניסלאב הופרט	" "	נספה עם אשתו ובתו בשואה
" מוריץ הופרט	" בסביבת ודוביצה	גר עם משפחתו בלונדון
" לאון ודלר	" בנייצאנץ	נספה עם אשתו ובנו בשואה
" דוד יעקובוביץ	" בוַדוביצה	גר עם משפחתו בישראל
" אברהם לופטגלאס	" "	נספה בשואה
" שבח פישגרונד	" "	נספה בשואה
" אפולינארי צימרשפיץ	" בקלוריה	נספה עם חלק בני משפחתו בשואה
" וילהלם קלוגר	" בוַדוביצה	נפטר בשנת 1963 בלונדון, אשתו ובתו נספו בשואה
" ברנארד שור	" בבוצאץ	נפטר סמוך למלחמה, אשתו ובתו נספו בשואה

ב. רופאים

ד"ר קרול לזר ואשתו " לזר		גורלם בלתי ידוע
" יעקב טאפט	נולד בוַדוביצה	נספה בשואה
" אברהם אבא יעקובוביץ	" "	נספה בשואה עם אשתו ובתו
" שמעון שנגוט	" בסביבת וַדוביצה	גר עם משפחתו בישראל

ג. רופאי שינים

רגינה בורנשטיין	נולדה בוורשה	נספתה בשואה עם בנה
מקס גולדברגר		נפטר עם אשתו בזמן המלחמה בגולת רוסיה
זיגמונט ולנר ואשתו ד"ר ולנר	נולד בוַדוביצה	נספו עם משפחתם בשואה.

יהא זכרם של הנעדרים מאתנו ברוך.

3. בעלי מלאכה

מהרשימה הבאה יתברר, כי במלאכה עסקו בוַדוביצה כ־60 משפחות יהודיות, שהוא מספר די גדול בהשוואה עם מספרו הקטן של הישוב וגם בהשוואה עם עיירות אחרות בגליציה.

יש בזה משום ציון לשבחה של עירנו, בהתחשב עם העובדה שהפרנסה הזאת אמנם היתה מצויה, אם כי לא בשפע.

בלי ספק היה המספר הזה יכול להיות גדול יותר, אלמלא החוק התעשייתי הקיים שבגללו היו קשיים להשגת הרשיון לעסוק במלאכת יד, דהיינו: לימוד ממושך של 4 שנים (בלי שכר, בדרך כלל), בחינות בפני ה"צֶך" (איגוד בעלי המלאכה) וכיו"ב.

רובם המכריע של בעלי המלאכה בוַדוביצה היו נוצרים, וכדי לסלק התחרות היו מערימים מכשולים רבים בשעת הבחינות. מובן גם שהנוער היהודי החרדי, שרובו לבוש בגדים מסורתיים ולא כולו שלט בשפה הפולנית על בוריה, אף הוא לא נדחק למלאכה.

לעומת זאת, לשם פתיחת חנות או דוכן לא היתה דרושה שום תעודה. היה מספיק לגשת לשלטון התעשייתי המקומי ולמלא טופס ובזה נסתיימה כל הפרוצי־דורה להשגת הרשיון לניהול העסק. אין פלא, איפוא, שהיהודים חיפשו יותר את פרנסתם במסחר, בחנוונות וברוכלות.

מצד היהודים בתקופה האחרונה היו מיוצגים ב"צֶך": דוד מארק, מנדל וולף ועוד.

Szymon Weksberg

היה קיים אגוד בעלי מלאכה יהודי בבנין בנק העממי שטיפל בעניני מקצוע של חבריו. מספר שנים עד פרוץ המלחמה היה הגזבר שמעון וקסברג, איש ישר והגון. הוא קבל תמיד את הפונים אליו בסבר פנים יפות ועזר רבות לנצ־רכים. הוא, אשתו יוליה ורוב משפחתו ניספו בשואה. בנו רפאל גר בקליבלאנד.

להלן, בתיאור על חברות צדקה, מדובר גם על קופת גמילות חסד שנוסדה בעיקר עבור בעלי־מלאכה והיתה מושיטה להם עזרה רבה.

ואלו הם בעלי המלאכה מהתקופה האחרונה (הרשימה אינה מושלמת):

מאפיות: פני טיברגר והבן הנריק, יעקב לונברג, נתן שיכטר, שמואל שטייר;
סנדלריות: אידל גליקסמן, בריש גליקסמן (בככר הראשית), השיק מלמן ועוד;
פחחים: הרמן גליקסמן, יצחק גליקסמן, משה גליקסמן, אדולף גליקסמן;
מייצרי חלקים עליונים של נעלים: שמעון וקסברג ועוד;

חייטים: רגינה איגל, סלה בלדנגרין, לוטקה ורוזיה ברונר, לאה וסלה גליקסמן, גב' טינדל, אפרים ליפמנוביץ, יוסף מכנר, יהודה קולנדר ועוד;

חייטים לבגדים מוכנים ("טאנדיט"): פסח ברגר, הירש גרונר, וולף גולדברגר, מרדכי טאלר, מיכל פרישר, פסח פרידיגר, אברהם ציזנר, שלמה ריטר, יעקב שליידרר, שלמה שליידרר;

צבעים: לייב ליטנר, קלוזנר;

שענים: אליעזר בינשטוק, לרמר;

גלבים: איגנאצי בורגר, מאוריצי גולדברגר, הרמן גולדברגר, שמואל ריק;

כובענים: יהודה גוטליב, חיים פישר, חיים ציזנר;

בית מלאכה לזכוכית: עמנואל וולף, דוד מרק;

בית מלאכה לגרבים: יעקב זארנובסקי;

בית מלאכה למטריות: שפרינגר;

בית מלאכה לשקיות: יוסף גלבוואקס;

בית חרושת לגזוז: יצחק גוטגלאס, אחים שמעיה;

בית חרושת לסוכריות: אברהם דוד הירשפרונג;

בית דפוס: ישראל לוסגרטן.

כמה מהם נפטרו עוד לפני המלחמה. רובם הגדול של האנשים האלה, שהיו ישרים במשא־ומתן ונאמנים לעבודה, נספו ע"י הנאצים. יהא זכרם ברוך.

השתתפות במועצת העיר

בראשותה של הקהילה היוו היהודים מיעוט קטן בלבד מכלל התושבים בוַדוביצה ולא הציגו רשימת מועמדים משלהם. היו אלה החוגים הפולניים שדאגו לכך, כי ברשימה הכללית לא יחסרו גם מועמדים יהודיים.

כאשר מספר היהודים גדל ל־18 אחוז מן האוכלוסיה הכללית ובמסחר הם היוו רוב מוחלט, גדל גם מספרם במועצה. היו אז כמה חברי־מועצה יהודיים וחבר אחד בועד הפועל. בתקופה הראשונה לקיום הישוב היו חברי־מועצה מטעם היהודים: הרמן רייך, ישראל הופרט, מתתיהו יעקובוביץ, יוסף מילר ועוד. בשנים האחרונות: יחיאל בלמוט, ויקטור הס, ד"ר יעקב טאפט, ד"ר וילהלם קלוגר ועוד. ד"ר רישארד דניאל היה חבר הועד־הפועל של העיריה.

הנציגים האלו דאגו בעיקר לאינטרסים הספציפיים של הישוב היהודי, דהיינו: כאשר דנו על גובה המסים היו משתדלים שהמסים ממפעלים מסחריים, משלטים וכדומה לא יהיו גבוהים מדי, שבית־המטבחיים יהיה תמיד פתוח עבור השחיטה הכשרה, שהירידים שנועדו להיערך בחגים יהודיים יידחו לימות החול, וכו'.

ע"י נוכחותם בישיבות המועצה מנעו הנציגים היהודיים את חברי המועצה הימניים הקיצוניים מלשאת נאומים אנטישמיים, ואם לפעמים לא הספיקה נוכחותם בלבד, היו יוצאים נגדם בויכוחים ובאומץ רב היו הודפים את התקפותיהם.

לעתים קרובות היו הנציגים היהודיים מופיעים אצל מפקח המשטרה העירונית, כדי להגן על הפרט, כגון כאשר נאסר יהודי על עבירה משטרתית; כאשר ליהודי היה סכסוך עם המשטרה בענין מיקומו של דוכן; כאשר הוחרמה סחורה יהודית בגלל פגם סניטרי, וכדומה.

יצוג היהודים בבית המשפט, במיסוי ובבנקים

א. משפט

ליד בית המשפט המחוזי בוַדוביצה היה קיים אגף מסחרי, שבו היה בית־דין מיוחד, מורכב משלושה שופטים, דן בענינים מסחריים. אחרי תקומת פולין היה קיים גם בית משפט לעבודה, שהיה דן בסכסוכים בין מעבידים ועובדים.

כיו״ר של כל בתי־הדין הללו כיהן שופט מקצועי, ואילו שאר השופטים היו אזרחים, שאותם מינה נשיא בית המשפט המחוזי על פי הצעה של לשכת המסחר והתעשיה.

לפני מלחמת־העולם הראשונה היו השופטים האזרחיים בבית־הדין המסחרי: הרמן רייך, שמואל אופנר ויוסף מילר, ובתקופה הבין־מלחמתית: מתתיהו יעקובוביץ. הוא כיהן גם כשופט אזרחי בבית הדין לסכסוכי עבודה.

ב. המיסוי

רק מספר מצומצם של סוחרים ניהל ספרי חשבונות. לכן נקבעו המיסים על סמך הערכה ושומה, שבוצעה ע״י ועד האוצר, בו ישבו נציגי הסוחרים. נציגם של הסוחרים היהודים היה חיים־לוי טאפט, אחד הסוחרים המכובדים בעיר, שנתמנה לתפקיד הזה ע״י לשכת המסחר והתעשיה. היה לו כשרון גדול לנאום ולשכנע. הוא לחם בלי הרף למען הערכה צודקת, ועל ידי זה עזר הרבה לסוחרים היהודים. האוכלוסיה סבלה אז מאד מהיטלי מסים מופרזים. פקידי השומה פאבלובסקי, ניץ ולוסטיג (האחרון היה ממוצא יהודי), למרות שהיו אנשים ישרים, לא יכלו לעמוד בפני לחץ השלטון המרכזי לבצע מיסוי תקיף, וקרה לכן לא פעם שנמסרה על מישהו אינפורמציה מוטעית או הלשנה. או־אז היה חיים־לוי טאפט האדם הנכון, שנאבק למען הצדק ולא נתן לגרום עול. זכויותיו בפעולה לטובת העיר היו לכן גדולות. גם בענינים אחרים הוא עזר לעניים, עד כמה שידו היתה מגעת, בהשתדלויותיו כל אימת שאחד מהם הסתבך בסכסוכים עם השלטון.

חיים־לוי טאפט נספה בשואה בשנת 1941 בלבוב יחד עם רוב משפחתו. נשארו בחיים בנו לאופולד הגר בונצואלה; בתו לושיה, נשואה לרופא ד״ר רוטנברג וגרים בניו־יורק.

ג. בנקים

בשאיפה לפיתוח המסחר והתעשיה, פתח ״הבנק הארצי למשק ולכלכלה״ אחרי מלחמת־העולם הראשונה סניף בעירנו, שניהל גם כל עסקי קופת החסכון של הנפה ודוביצה. מהסניף הזה נסתייע המסחר היהודי סיוע רב לפני הקמת ״הבנק העממי היהודי״.

פתיחת סניף ״הבנק הארצי למשק ולכלכלה״ איפשרה לסוחרים להגדיל את מחזורם הכספי, דבר שבמדה רבה גרם להקמת מרכז מסחרי בוַדוביצה.

כדוגמת ערים גדולות, הקים הבנק ועדת ביקורת אזרחית, שהיתה מוזמנת לישיבות ההנהלה של הבנק ובדקה את השטרות וכן נתנה המלצות לאשראי. מצד הישוב היהודי השתתף בהתייעצויות אלה מתתיהו יעקובוביץ.

לאחר כמה שנים חוסל סניף זה, אבל בעת הפירוק הוסכם שקופת החסכון של הנפה תמשיך לתמוך בפיתוח המסחר והתעשיה.

* * *

בוַדוביצה היה קיים משרד רישום לידות. מנהלו הראשון ("מטרקלפיהרר") היה רוזנטל ואחריו במשך שנים רבות שמואל רייך, דמות פטריארכלית, מותיקי העיר, בעל השכלה, אדם הגון ומסורתי. קבל תמיד את הפונים אליו בסבר פנים יפות. נפטר בשנת 1924.

בניו ובנותיו שבלטו בחנוכם הטוב עברו לגור בקרקוב, מקום בו רכשו להם עמדת כבוד בחיי העיר. מהם ד"ר רישארד, רופא; ד"ר מקסמיליאן, עו"ד; מלבינה (ברוס) ומדה (שפאץ) נספו בשואה. בתו פרנציסקה (בראציובסקה) ניהלה ביחד עם בעלה בימ"ס גדול ונודע לקונפקציה בקרקוב. בת זו הצליחה להמלט לא"י עם משפחתה 3 ימים לפני פרוץ המלחמה וכאן נפטרה אחרי מספר שנים.

ילדיה יוסף וגיזלה (מארר) גרים בניו יורק ואירנה (מזור) בת"א. בנותיו של שמואל רייך גיזה (מאירזון) גרה בת"א ולולה (אֶלזנר) באוסטרליה, נכדתו אניטה (בת של מדה שפאץ) מתגוררת בת"א.

אחרי מותו של שמואל רייך מילא תפקיד זה עד השואה שמואל גרייזמן בנו של המו"צ אלימלך צבי הנזכר למעלה, ת"ח מכובד על הצבור ועוזר לנצרכים בעצה ומעש. על אחת מפעולותיו הנשגבות מסופר בפרק הקהילה.

הוא ואשתו ובני משפחתו נספו בשואה.

מבין ותיקי העיר, יש להזכיר את יואכים קליינמן, סוחר, אדם הגון וישר שהתישב בעיר זמן קצר לאחר הקמת הקהילה וייסד משפחה מסועפת, מצליחה בעסקיה, שהשתתפה בפעולות למען תנועת המזרחי המקומית. הוא נפטר בשנת 1940 ואשתו דינה, בשנת 1942.

בניו שמואל, חיים, משה וארתור, בנותיו אסתר (שטראוס), ברוניה (בקר) ומילכה ניספו בשואה. נשארו בחיים נכדיו, נתן קליינמן ועדה (ריבנר) הגרים בקנדה, חנוך, שלמה והלה (מנדלבאום) הנמצאים בישראל.

נתן קליינמן, בעל בית מסחר גדול לקונפקציה בטורונטו, נדבן ידוע ומפורסם בין יהדות קנדה, קשר קשרים הדוקים עם ארגוננו ויוצאי עירנו בישראל.

חתנו מרדכי טלר, גם הוא מותיקי העיר, היה נעים הליכות ובעל מידות טובות, עסק בצרכי ציבור ונמנה על מכובדי העיר. ניספה עם אשתו דובה בשואה.

בדאגה לצרכי הצבור הצטיינה משפחת חיים גרובנר, שהיה שומר תורה ומצוות וסוחר ישר. בין היתר היה פעיל בחברת תלמוד תורה.

בנו מרדכי (מרקוס) היה פעיל בתנועת "אגודת ישראל" ובניו אליעזר ויעקב היו חברי תנועת ה"מזרחי".

להלן בהמשך הדברים יסופר על מסירותם של אשתו חוה ובתו זושיה למען אסירי בית הסוהר המחוזי בוַדוביצה ועל מעשי הגבורה של בתו השניה רוזיה.

כולם ניספו בשואה.

נשארו בחיים בנותיהם גוסטה (ויסמן), אסתר (רובין) הגרות בתל אביב ובנם יוסף הגר בפריז ודוב ברמת השרון.

כמו כן יש להזכיר את יונס גליקסמן, אדם ישר וירא שמים שעסק במסחר עצים בסביבת ודוביצה בסקאבצה ולאחר מכן במשך שנים רבות היה בעל חנות לטקסטיל. חנות זו עמדה בפרשת דרכים ודרכה עברו יהודים רבים קשי־יום שלא היה בידם אפילו סכום פעוט להוצאות הדרך — והוא, ע״י הגשת אשל ונדבת לבו קיים את נפשם. נתן גם הלוואות גמילת חסד.

בשנת 1932 עבר לגור בוַדוביצה. ניספה עם רוב משפחתו בשואה.

נשארו בחיים בניו ליאופולד המתגורר בקנדה ופייבל וברנרד הגרים במושב מישר ע״י גדרה.

ברנרד גליקסמן, אדם אדיב ובעל לב חם ורגיש נודב לצדקה ביד רחבה.

פרק חמישי

בתי חינוך, זרמים ומפלגות

א׳ החינוך הכללי בעירנו

1. בית־ספר עממי

בשל מספרם המועט של התושבים היהודיים לא היה קיים בעירנו בית ספר ממשלתי או פרטי מוכר מטעם משרד החינוך הפולני, שבו תהא שולטת השפה העברית או האידית, או לפחות תיחשבנה כאחד ממקצועות הלימוד של בית־הספר.

גם הקהילה לא הקימה בית ספר יהודי, למרות שלפי התקנות היה החינוך הדתי אחד מתפקידיה העיקריים. במשך 60 שנות קיומה שילמה קופת הקהילה בקושי את המשכנתא שלקחה על עצמה בעת בניית בית־הכנסת ובית־המרחץ ולא היו לה אמצעים כספיים להקמת בית־ספר יהודי.

מסיבה זו היו הילדים מוכרחים לבקר בבית־הספר העממי הכללי, שסניף אחד שלו היה נמצא בככר הראשית וסניפו השני ברחוב מלינסקה. לבנות היה סניף מיוחד ברחוב שנקביץ. יום־יום, לפני ואחרי הלימוד, היו התלמידים היהודיים

13. תלמידות בי״ס עממי
Pupils of primary school

משמאל שורה ראשונה: לולה צולמן, גניה טיפנברונר, מניה נבל,
שורה שניה: לושקה בלייברג, פרופ׳ חיים רייטר, מניה פצנבאום.
From left first row: L. Zolman, G. Tiefenbruner, M. Nabel.
Second row: L. Bleiberg, the teacher Ch. Reiter, M. Petzenbaum.

נאלצים לשמוע בעמידה את התפלה הנוצרית שהתפללו הילדים הפולנים וכאשר הגיע השעה של לימוד הקתכיזם ע״י הכומר, עזבו את הכיתה. לתלמידים היהודים היתה מוקדשת שעה אחת בשבוע ללימוד הדת היהודית ודברי־הימים של העם היהודי.

המורה לדת בביה״ס העממי ובגימנסיה בשנים הראשונות היה ד״ר פרוסט מברודי שהיה לו גם תואר רב. אחר כך מילא את מקומו במשך שנים רבות פרופ׳ חיים רייטר (היה נהוג לקרוא מורי גימנסיה בשם פרופ׳), ובתקופה האחרונה גם המורה אָלוֹר (לזכרו של המורה רייטר מוקדשת רשימה מיוחדת להלן בפרק הדמויות).

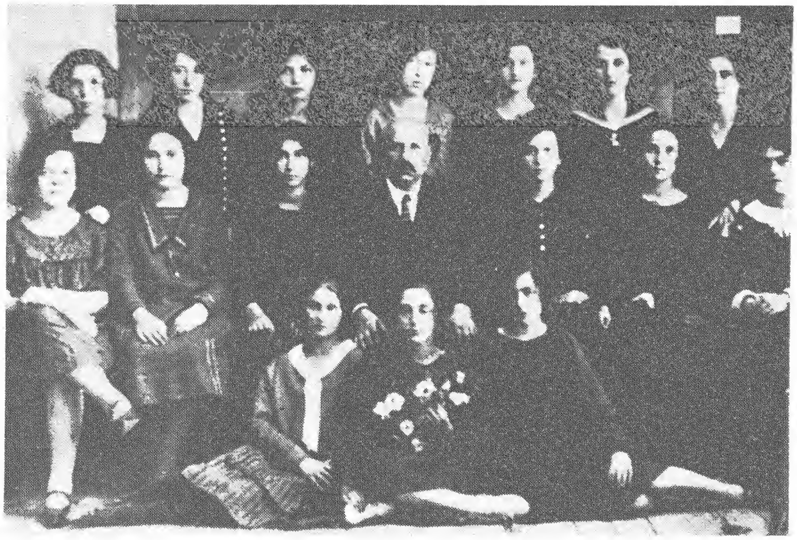

14. משמאל שורה ראשונה: רוזיה גרובנר, הנקה וורצל, בושקה (טאובה) גלבוקס, ברטה וקסברג, מילר, פפה גמינדר, מניה פרידגר;
שורה שניה: רוזיה ליברפריינד, אלזה שנצר, פרופ׳ חיים רייטר, מניה איינהורן, אסתר בלייברג.

From left first row: R. Grubner, H. Wurzel, B. Gelbwachs, B. Weksberg, Miler, P. Geminder, M. Friediger.
Second row: R. Lieberfreund, E. Szancer, the teacher Ch. Reiter, M. Einhorn, E. Bleiberg.

2. הגימנסיה

הבנין החדש של הגימנסיה בעירנו נבנה בשנת 1875 ברחוב מיצקביץ. עד תקומת פולין היתה למוסד חינוכי זה מגמה קלאסית בלבד, עם לימוד השפה הלטינית (6 שעות בשבוע) ויוונית עתיקה (4 שעות בשבוע). במקביל לשפות העתיקות, היו דברי־הימים העתיקים והתרבות הקלאסית המקצועות הראשיים בתכנית הלימוד. בזמננו, כאשר חל פיתוח המדעים הטכניים באופן ריקורדי והם אפילו נכנסו לשימוש יום־יומי בעולם התעשיה והרפואה, אין ספק שמגמה זו לא היתה מתקבלת על דעת איש, אולם באותה תקופה היתה הקניית המקצוע שייכת לאוניברסיטה ולבתי־ספר גבוהים מיוחדים, בעוד שעל הגימנסיה מוטל היה רק להבטיח הקניית השכלה כללית לחניכיה בהיקף רחב ביותר.

15. משמאל עומדות בשורה הראשונה קרולה שטורם, אנדה גולדברג, אדלה ציזנר, אנדה קומר, קלרה וולמוט, רבקה קלפוס, ארנה קלפהולץ,
יושבות בשורה השניה: אונגר, וקסברג, ברוניה ורמוט, פרופ׳ רייטר, רוזיה פלדמן, קלרה נסלרוט, אלוירה וישיק.
יושבות בשורה השלישית: רבקה בדר, גוסטה הס, סלה גוטר.
From left standing first row: K. Sturm, A. Goldberg, A. Cizner, A. Kumer, K. Wolmut, R. Kalfus, A. Klapholz.
Sitting second row: Unger, Weksberg, B. Wermut, the teacher Ch. Reiter, R. Feldman, K. Neselrot, E. Wischik.
Sitting third row: R. Bader, G. Has, S. Guter.

בכניסה לגימנסיה, בחזית, בלט קטע מדברי הוראציוס:
(בתרגום חופשי)

דברים נשגבים מוצאים חן אצל אלים,	Casta placent superis.
מצוידים במידות טובות תכנסו לטרקלינם	Pura cum veste venite
ובידים נקיות	Et manibus puris
תשאבו בחופנים מים זכים ממעינם.	Sumite fontis aquam.

קטע זה מבטא את הלך־הרוח באותו זמן, את המחשבות ואת זרמיהן. בהעברת המלים האלו לפרוזה התכוון המשורר להדגיש, שהמדע מיועד רק לאנשים שאינם רודפי־בצע ושאיפותיהם קדושות לאידיאלים ולתורה.

ואמנם כך גם היו המורים: ענוים ובעלי אספירציות חיים צנועות למדי. הם לא רדפו אחרי מותרות ותענוגות והתמכרו ביותר ללימוד ולעיצוב האופי של תלמידיהם.

המחנכים ספגו לתוכם את עקרונות הליברליזם של ממשלת אוסטריה והיו ידידים אמיתיים של הנוער כולו. הם לא סבלו אנטישמיות ואפליה גזעית. מהספרות הקלאסית ומהרינסנס שאבו תרבות גדולה וכבוד לערכים אנושיים ולחופש הפרט. ביחוד הפילולוגים לשפות עתיקות הצטיינו בהופעה יפה ובאצילות הרוח והביטוי.

המורה לגיאוגרפיה, הנריך פוגל, היה ידיד נאמן של הנוער. לעתים קרובות ערך טיולים מדעיים עם התלמידים והשתדל להרחיב את ידיעותיהם ע״י ויכוחים ענייניים.

16. קורס בית ספר למסחר
מימין שורה ראשונה : סלה גוטר, סלה בדר, מלה גייגר, ברוניה וורצל, אסתר גרובנר, הלה פרידיגר, רוזיה הס, רבקה נייגר, /—/, לולה הולצמן,
שורה שניה : מניה איינהורן, חוה ריבנר, שרה אורבך, אדלה ציזנר, אירנה וישיק, איטקה גוטגלס, מניה נבל, /—/, /—/, נטה רובינפלד, גוסטה אופנר, /—/,
שורה שלישית : סלה ציזנר, /—/, המורים,
שורה רביעית : מלכה קלוגר, נסלרוט, ליפקה, קלפה ולץ, זושיה וינר.

Course of the commercial school
From right first row: S. Guter, S. Bader, M. Geiger, B. Wurzel, E. Grubner, H. Friediger, R. Has, R. Neiger /—/, L. Holzman.
Second row: M. Einhorn, H. Rübner, S. Urbach, A. Cizner, I. Wischik, I. Gutglas, M. Nabel, /—/, /—/, N. Rubinfeld, G. Ofner, /—/, /—/.
Third row: S. Cizner, /—/, the teachers.
Fourth row: M. Kluger, Neselrot, L. Klapholz, Z. Wiener.

עד למלחמת־העולם הראשונה היתה רמת המדע בגימנסיה גבוהה מאוד. תלמידים חלשים סיימו חוק לימודיהם ב־6 כיתות בלבד ולאחר מכן היו נרשמים בעיקר במחלקת הרוקחות של האוניברסיטה, שלמטרה זו לא היתה דרושה תעודת־בגרות. (מכאן ההערה הנפוצה באוסטריה על רמת האינטליגנציה של הרוקחים).

״תעודת בגרות״ ביטאה במילואה את מובנה המלא. בוגרי גימנסיה הצטיינו ברכוש גדול של ידיעות, בהופעה חיצונית מרשימה ובכשרון מיוחד לבטא את

הגיגיהם בצורה נהדרת. מהם הפכו מדענים, אינטלקטואלים, אנשי צבור ונואמים דגולים. במיוחד היו סיכויים גדולים במנגנון הממשלה האוסטרית ובחיים הפרל־מנטריים והצבוריים ליודעי דין ולנואמים כשרוניים.

התלמידים שהתגברו על כל מכשולי בחינות הבגרות ועברו אותן בהצלחה, זרקו מעליהם למחרת הבחינה האחרונה בעל־פה את המדים המקושטים בארבעה פסים מזהבים על כתפיהם ולבשו בגדים אזרחיים. עם תעודות הבגרות ביד היו צועדים דרך הככר הראשית לכוון רחוב "שלישי במאי" כשתזמורת הגימנסיה עוברת לפניהם ומשמיעה מנגינות סטודנטיות עליזות.

חניכי הגימנסיה היהודים התפרסמו בכל רחבי הארץ. מהם היו ד"ר ארתור גלזנר, עורך דין ידוע בקרקוב, מחבר פרסומים חוקיים; ד"ר הוגו גרוס, מציוני וינה הדגולים; ד"ר אדמונד גרוס, אלוף־משנה, מנהל ראשי של קופת־חולים כללית בזאקופנה; ד"ר זיגמונט גליקסמן, חבר הסיים השלזי; ד"ר ויקטור הופרט, פקיד בכיר במשרד האוצר בוינה ואחר כך בוורשה; אברהם זילברשיץ, פדגוג מפורסם בלבוב; ד"ר מקסמיליאן רוזה, פרופ' קתידרה לפסיכיטריה באוניברסיטה בוילנה; ד"ר רוף, מנהל ביה"ח בוינה, ועוד.

בשנים הראשונות של קיום הקהילה, כאשר רובם של היהודים היו "מתקדמים", היה האחוז של הנוער היהודי בגימנסיה מתאים יחסית למספר הכללי של האוכלוסיה ובתקופות מסוימות אף עלה עליו. היהודים ה"מתקדמים", שהיו מושפעים מרוח ה"השכלה" וקיימו למעשה את הפתגם "היה יהודי באהליך ואדם בצאתך", ידעו להשתלב יפה בסדרי הגימנסיה ושלחו בחפץ לב לשם את ילדיהם.

אך המצב הזה השתנה לחלוטין עם גידול ילדיהם של ההורים החרדים שהתיישבו בעיר בסוף המאה ה־19. למרות שאחוז היהודים בוַדוביצה ובערים אחרות של המחוז גדל, ירד אחוז היהודים בגימנסיה. הסיבה העיקרית היתה ההכרח להשתתף בלימודים גם בשבתות ובחגים. כאשר התקיימו בשבתות ובחגים שיעורים בכתב, אי אפשר היה לתלמידים יהודים להמנע מכתיבה, ולזה לא רצו ההורים בשום אופן להסכים בעוד שהלימוד הפרטי בתור אקסטרניסט היה קשה ויקר. הצטרפה עוד סיבה אחת, בעלת אספקט דתי: מדע הטבע עם תיאוריית בריאת העולם של קאנט ולאפלאס פתחה בפני התלמידים אופקי־מחשבה חדשים, דבר שלפי דעת ההורים היה עלול להביא את בניהם לאינדיפרנטיזם דתי ואולי אף לאתאיזם.

ד"ר איזידור דניאל, יו"ר הקהילה, בעל רמה תרבותית גבוהה, שחזה מראש את התקופה החדשה המתקרבת שבה יפתח המדע הטכני אפשרויות למקצעות חדשים בשטח הטכניקה, דבר שישחרר במקצת את מעמסת המסחר היהודי, השתדל לשכנע את היהודים המקומיים שעתידו של הדור הגדל נמצא במדע החילוני וקרא לכולם לשלוח את הילדים לגימנסיה, שהיתה פתוחה לעניים; שכר הלימוד היה 30—60 כתרים לשנה והתלמידים המצטיינים היו משוחררים כליל מהתשלום הזה. אבל קולו היה כקול קורא במדבר. העירנות וההשפעה הדתית הלכה וגדלה, ולמרות שבין הנוער לא היו חסרים בעלי כשרון, והגימנסיה היתה במקום, לא שלחו היהודים החרדים את בניהם לבי"ס תיכוני זה.

במצב האמור חלו שינויים אחרי 1918. בהשפעת המלחמה נחלשה הקנאות הדתית והאפשרויות להסתדר במסחר פחתו עוד יותר. רק אז התחיל חלק מן

האוכלוסיה הדתית לשלוח את הבנים לגימנסיה והאחוז של הנוער היהודי בלימודי־תיכון ובאוניברסיטה עלה שוב.

חלומו של ד״ר איזידור דניאל התגשם, איפוא. אבל הוא, כחניך של תקופה ליברלית, ידיד נאמן של הפולנים וחבר תנועה לאומנית פולנית קיצונית בשם ״סוקול״, לא היה מסוגל לחזות מראש שכאשר הנוער הדתי יעזוב את ההשקפות החרדיות ויתחיל לזרום ללימודים חילוניים, בדיוק אז יונהגו הגבלות באוניברסיטאות הפולניות וייכנס לתוקפו ה״נומרוס־קלאוזוס״ ליהודים בפקולטה לרפואה ובפוליטכניקה, בעוד שללימודים בפקולטה למדעי רוח לא תהיה לצעירים כל התענינות, שכן אחרי שנות עמל בלימוד הרי בעת השתדלויותיהם להשיג משרה ממשלתית בודאי יתקלו ב״נומרוס נולוס״ ליהודים לפי שתארנו לעיל, בפרק החיים הכלכליים. נותר ליהודים רק לימוד החוק, וזאת בלי תקוה כלשהי לעתיד. כי בשטח זה היתה רק דרך אחת פתוחה לפניהם — משרד עורכי־דין, שהיה מלא עד אפס מקום ועני באמצעים.

כדוגמה להגבלות באוניברסיטה אנו מזכירים מקרה שאירע בשנת 1922, כאשר בוגר הגימנסיה הרמן רייטר, תלמיד מוכשר מאד, עשה את כל המאמצים כדי להכנס לפקולטה לרפואה, מאחר והיתה לו נטיה כל־כך גדולה למדע זה עד שעוד בלמדו בכיתה הששית של הגימנסיה קנה מיקרוסקופ ופרפאראטים של עצמות ועד שהגיע תורו לעמוד לבחינות־בגרות למד את תורת האנטומיה של גוף האדם בחריצות רבה, במדה כזו שהיה יכול להתחרות בידיעותיו עם בוגרי רפואה ותיקים. בימים ההם לא התקיימו בכלל בחינות־כניסה לפקולטה לרפואה באוניברסיטה היאגילונית. חבריו הנוצריים נתקבלו כולם ורק בקשתו של רייטר נדחתה, למרות שהיה בנו של פקיד ממשלתי ומכח זה היתה לו זכות־עדיפות. ואם כך עלה לו, איך היה מסוגל בנו של סוחר לחלום להתקבל לאוניברסיטה. רק במקרה יוצא מן הכלל וע״י פרוטקציות גדולות הצליח לפעמים גם יהודי להתקבל לפקולטה הרפואית.

הנוער היהודי נאלץ היה, איפוא, לנסוע ללימודים בחו״ל ואחר־כך היה עליו להיאבק במשך שנים עם נוסטריפיקציה של הדיפלום. כך הגיעו למקצוע הרפואה חלק של רופאי ודוביצה הנזכרים לעיל.

מובן שפרספקטיבות כאלו לא עודדו את הנוער להמשיך לימודיו. בתנאים כאלה הוא נדחף לחפש לעצמו דרכים חדשות בחיים, דהיינו ע״י פעולות התנועה החלוצית והכשרה מקצועית, במטרה לעזוב את פולניה לצמיתות ולעלות ארצה.

רק בשנים האחרונות לפני המלחמה השתנה במקצת המצב לטובת היהודים. לפקולטה הרפואית בקרקוב נתקבלו שני בנים של משפחת טאפט, בנו של אליהו פישגרונד, מזכיר הקהילה ובנו של רופא שינים מקס גולדברגר. מה עלוב היה האחוז הזה ביחס למספר כלל הבוגרים היהודים.

ב· החינוך הדתי

1. ישיבות

לפני מלחמת־העולם הראשונה התקיים בוַדוביצה לימוד הגמרא לתלמידים מתקדמים באורח בלתי מאורגן, אם בבית־המדרש ואם אצל הדיינים רבי שמעון

גלבוואקס ורבי משל מילר. בשנים שבין שתי מלחמות העולם, הודות לזרם המתמיד של מתיישבים חסידים, הפך לימוד הגמרא לחזון נפרץ שבעקבותיו הוקמו בעירנו שתי ישיבות.

הישיבה הראשונה, ישיבת "עץ חיים", נוסדה על ידי חסידי בובוב בבית-המדרש העירוני ומנתה כ-30—40 בחורים, שבחלקם היו מעיירות אחרות. את השיעורים בישיבה זו השמיעו ר' אלישע אורבך, ר' אברהם וינר וגם מלמדים נוספים שהובאו ממישלניץ.

בכלכלתם והלנתם של תלמידי הישיבה הזרים טיפלה חברת "תומכי אורייתא" בראשות שלמה ברונר, ישראל שלמה לנגר ויעקב ציזנר. חברה זו היתה דואגת גם להוצאות הנסיעה של התלמידים לבובוב, שבחגים נהגו לעלות אל הרבי להסתופף בצלו.

לעתים מזומנות היה הרבי בן-ציון הלברשטם שולח את אחד מבחירי-תלמידיו לוַדוביצה לבקר בישיבה.

Salomon Broner

ראוי לתאר את דמותו של אחד התלמידים, שלמה ברונר, בנו של יוסף ברונר. הוא נולד בשנת 1907. בני משפחתו קבלו כולם חינוך מודרני והיו פעילים בתנועה הציונית. אביו, שהיה חסיד נלהב בחצר בובוב, רצה בכל לבו להמשיך במסורת החסידות והשפיע על שלמה שיוותר על לימודיו בגימנסיה בקרקוב ויסע לבובוב ללמוד בישיבת הרבי. שם הצטיין שלמה בלימודיו, היה מאוהב על חבריו וידע לכבוש את הנוער לרעיון החסידי. בשל מרצו והכשרתו לעבודות ארגוניות הופקד ע"י החצר לעריכת עצרות, קבלות פנים וכו'. (בתקופות מסוימות היה היד הימנית של הרבי). עד היום זוכרים אותו חסידי בובוב בשם שלמה מוַדוביץ.

עם שובו לעירנו פעל רבות למען הישיבה הוַדוביצאית, בפרט ע"י התרמה.

בעת המלחמה ניספו שני ילדיו והוא עצמו נפטר מאפיסת כוחות במחנה רכוז מאטהויזן ימים מספר לאחר כניסת הצבא האמריקאי.

הישיבה השניה, "כתר תורה", נוסדה על ידי הרבי מרדומסק האדמו"ר רבי חנוך-שלמה רבינוביץ זצ"ל בבית התפלה של משפחת יונגווירט ומנתה כ-15—18 תלמידים. כר"מ בישיבה שימש רבי מרדכי רומלט, אחיו של הדיין רבי אברהם צבי רומלט יו"ר בית-הדין.

חותנו של הרבי מרדומסק, התלמיד-חכם המפורסם רבי משה'לה — הרב משה דוד רבינוביץ, היה בא לעתים מזומנות לבקר בישיבה ולבחון את התלמידים.

בעניני הכלכלה טיפל יוסף שלר. כל הכסף להוצאות הישיבה היה ניתן ע"י הרבי מרדומסק. הוא היה אדמו"ר מיוחד במינו. את מקום מושבו קבע בסוסנוביץ, ושם קיבל את חסידיו. הוא לא קיבל מהם שום "פדיון" ולעומת זאת תמך בעניים,

וגם לחסידיו שנמצאו במצוקה עזר בהלוואות; בכספים שלו יסד וניהל את הישיבה המפורסמת בסוסנוביץ, שהכילה 400 תלמידים ויותר והיתה מנוהלת ע״י חתנו רבי משה׳לה הנ״ל.

הרבי צבר רכוש גדול ע״י מסחר במניות ובניית בתים. חלק מהכנסותיו היה מקדיש להחזקת ישיבותיו בכל רחבי פולין ולעזרת חסידיו. גם חסידיו סוחרי ודוביצה נהנו מאשראי זה.

בזמן המלחמה נאלץ הרבי להסתתר בוורשה, משום שהיה אחד מהראשונים ברשימת ההשמדה של הנאצים. בשנת 1942 גילו אותו הנאצים בוורשה ורצחוהו ביריות בחצר ביתו. ה׳ ינקום דמו.

2. ה״חדר״

בגלל מחסור בבית־ספר יהודי צבורי היה כל החינוך הדתי של הילדים נתון בידי מלמדים פרטיים מן ה״חדר״. שם היו הילדים רוכשים השכלה תורנית למן גיל הדרדקות ועד שידעו ללמוד בעצמם פרק גמרא. לאחר גמר הלמודים ב״חדר״ היה חלק מהם ממשיך ללמוד גמרא ופוסקים ביסודיות בישיבה.

שיטת הלימודים הנהוגה ב״חדר״ היתה שיטת המסורת של הדורות הקודמים, שדאגה להשריש בנפש הילד הרך רוח של תורה ומצוות ולא שמה את הדגש על ידיעה מושלמת בשפה העברית ודקדוקה, לימוד דברי ימי עמנו ולימודים כלליים. ב״חדר״ הסתפקו בכך שהחניך יצוייד בידיעות יסודיות בחמשה חומשי תורה וחמש המגילות ופה ושם גם בכמה פרקים בודדים מנ״ך. כאשר הילד הגיע לגיל מבוגר יותר היה המורה מקדיש כמעט את כל הזמן ללמדו גמרא.

שיטה זו, שהזניחה את הנ״ך, נראית לנו כיום אולי מוזרה במקצת. ברם, כשישבנו בגלות אפשר היה למצוא לה הצדקה, כיון שליכוד היהודים ושמירתם כעם היה מותנה בשמירת מצוות הדת. מאז יצאו היהודים לגולה יצרו חכמינו את התלמוד ואוצר ספרי קודש אחרים, כולל השלחן ערוך, שבהם יש כל הדרוש לשמירת הדת ולקיום המצוות המעשיות ומשום כך בגלות שמו את הדגש בלימוד חמשה חומשי התורה וגמרא בלבד.

גם עובדת היותנו מיעוט אטריטוריאלי מיוחד במינו לא עוררה בנו התענינות יתירה לטפח את מדע ההיסטוריה שלנו בכל שיכבות העם, וביחוד בקרב החוגים הדתיים. כאן, בישראל, אנו שואפים להרחיב את החינוך והתחושה הלאומית של הנוער לאור ההשגים הפוליטיים והצבאיים בתקופת הנביאים הראשונים ובתקופת המלכים של בית־ראשון ובית־שני, כדי לעורר אותו להתנדבות ולגבורה למען ארצו. שאיפות כאלה לא יכלו להיות קיימות בגולה.

הילד היהודי הרגיל התחיל לבקר ב״חדר״ בגיל שלוש ולמד בו במשך כל היום עם הפסקה קלה. המלמדים עשו מלאכתם באמונה, על אף שלחמם היה דל. התינוקות־של־בית־רבן היו מתייחסים אל ה״מלמד״ בדרך־ארץ רבה. המשמעת היתה רצינית ואם לפעמים היה צורך להעניש, היה ה״מלמד״ עושה זאת מתוך מילוי חובה חינוכית ולא קרה פעם שאבא יבוא בטענות אל הרבי על מעשה כזה.

בתקופה הראשונה היו המלמדים כדלקמן:

רבי שמעון גלבוואקס,

רבי זליג מילר,
" שלום רוקח,
" מנדל שטרן,

ובתקופה האחרונה:

רבי לייביש אלסטר,
" משה ורמוט,
" פרלמן,
" נתן אהרן רדנר,
" אייזיק רוזנפלד.

היו גם מורות: גב׳ אלסטר, גב׳ זילברשיץ וגב׳ רוקח.
מבין המורים המודרניים יש להזכיר את גב׳ הניה גרוס ופנחס וולקן.

יהא זכרם ברוך.

3. בית הספר "בית-יעקב"

מבלי שתינקט יוזמה כלשהי מטעם הקהילה, אורגן בשנת 1934 ע"י קומץ הורים ועד מיוחד שהקים בי"ס דתי לבנות, במטרה להשלים את החינוך של בית הספר הכללי ע"י לימוד יהדות ודברי־ימי עמנו. היה זה סניף של רשת בתי הספר לבנות "בית יעקב", שנוסדו אז בכל רחבי פולין ביזמת הגב׳ שרה שנירר ע"ה. בי"ס זה היה במלון הס ברחוב שנקביץ.

ב"בית-יעקב" בעירנו היו שתי כתות עם 40 בנות. נשארו בזכרוננו המורות היה שטיל (רייך) וצירלה נייגרשל.

על צירלה נייגרשל, שהצילה במחנה רכוז באושביץ את תלמידתה חנה בינשטוק, מסופר במקום אחר בספר זה.

המורות היו מארגנות לפרקים הצגות ביידיש, כשחקניות השתתפו בהן הבנות המבוגרות וההצגות משכו קהל רב. על הבמה הצטיינו במיוחד מַניה בדר, שיינדל הירשפרונג, סלה קורץ, פרניה רייפר והניה שרפר.

4. גני ילדים

ליד בית ספר "בית-יעקב" היה קיים גן לילדים מגיל 4—3. עוד גן ילדים היה בבית הופמן (ברחוב "שלישי למאי"), שבו ביקרו ילדים יהודים מכל החוגים. הנהלת הגן היתה בידי ד"ר מַלגוזטה דניאל והמזכירה היתה העלמה אוסטר. בגן זה חונכו הילדים ברוח לאומית, ע"י לימוד שירים עבריים ועברית למתחילים. גן זה היה פופולרי מאד בחוגים רחבים.

בשנים האחרונות אורגנה ע"י הגברות ד"ר דניאל והעלמה אוסטר קייטנה על הר דזבונק. הילדים בילו שם כ 4—3 שבועות בבי"ס עממי שנשכר למטרה זו על הגבעה.

פעמים מספר בשנה, בייחוד לפני פורים וחנוכה, היתה נשיאת הארגון לעזרת יתומים, הגב׳ ד"ר דניאל, עורכת הצגות לילדים, שהכנסותיהן היו קודש למען היתומים. ההצגות אורגנו ע"י הגב׳ אוסטר בשיתוף פעולה עם הורי הילדים של הגן.

ההצגות נערכו באולם "יאגלונקה" בככר הראשית, ובשנים האחרונות בבית העם היהודי.

16א׳. ילדי בית הספר "בית יעקב"

מימין, שורה ראשונה: שינדל הירשפרונג, /—/, לאלה פרופר,

שורה שניה: רוזיה בליץ, הנקה טיברגר, פייקה לוסטגרטן, הנקה בורטא, אסתר הולנדר, ינטה לוסטגרטן, פרנקל, /—/, רחל שיכטר, סלה קורץ, הנקה בינשטוק, נכדה גלבוקס, רוזיה פישר, דובה קאופמן,

שורה שלישית: רות וייס, ארנה לפלהולץ, מניה ציזנר, סלה ליטנר, הנקה נירנברג, גושיה רייך, המורה חיה שטיל (רייך), הנקה רייפר, בינשטוק, קוקה רומלט, זיסה פרנקל, הנקה שרפר, לנגר, מניה בדר, רוזיה ליטנר,

שורה רביעית: רוזיה סמט, /—/, רחל הברמן, ליפמנוביץ, ברונר /—/, גניה טיברגר. איטקה גולדשטיין, פפה הולנדר, קאופמן, נכדה ברגר, שיין, גוסציה בורטא, אלה פרנקל.

שורה חמישית: /—/ וינר, /—/, הירשפרונג, רבקה שרפר, טוניה וולף /—/, /—/, /—/, /—/, רוזיה שטראוס, ילד לאימוץ במשפ׳ וסרטייל, פישר, /—/, /—/,

שורה שישית: קאופמן, פשקה ברונר, בלה שיכטר, גולדברגר, צשיה וכסמן, רבקה לנגר, /—/, /—/, /—/, שיין, וכסמן.

Pupils of the Beit Jakob School

From right first row: S. Hirsprung, /—/, L. Proper.

Second row: R. Blitz, H. Tieberger, F. Lustgarten, H. Burta, E. Holender, J. Lustgarten, Frenkel, /—/, R. Schichter, S. Kurz, H. Binenstock, Gelbwachs's granddaughter, R. Fischer, D. Kaufman.

Third row: R. Weis, E. Lefelholz, M. Cizner, S. Litner, H. Nürenberg, G. Reich, the teacher Ch. Stiel (Reich), H. Reifer, Binenstock, K. Rumelt, Z. Frenkel, H. Scharfer, S. Langer, M. Bader, R. Litner.

Fourth row: R. Samet, /—/, R. Haberman, Lipmanowicz, Broner, /—/, G. Tieberger, I. Goldstein, P. Holender, Kaufman, Berger's granddaughter, Schein, G. Burta, E. Frenkel.

Fifth row: /—/, Wiener, /—/, /—/, Hirsprung, R. Scharfer, T. Wolf, /—/, /—/, /—/, /—/, R. Straus, Waserteil's adopted child, Fischer, /—/, /—/.

Sixth row: Kaufman, P. Broner, B. Schichter, Goldberger, C. Wachsman, R. Langer, /—/, /—/, /—/, Schein, Wachsman.

17. קיטנת גן־ילדים בכפר גוזן בשנת 1934 בערך
על הנדנדה עומד נסלרוט, יושבת רוזיה גלבוקס
מימין עומדים: סימה ויינלז, חיה זרנובסקה, מטילדה ויינלז /—/, בינקה זלנפריינד, אלה לופטגלס /—/, מרים לאובר, רוזיה ויינלז, זרנובסקה צעירה, אחיות גוטר, שרה לופטגלס, שובל, נסלרוט, /—/, השק מלמן, רובינפלד, פרופ׳ חיים רייטר, קובה שפרינגר /—/
מצד שמאל יושבים: קלמן הולנדר, אברהם וחיים ויינלז,
מצד ימין יושבים: אחיות גליקסמן, /—/.

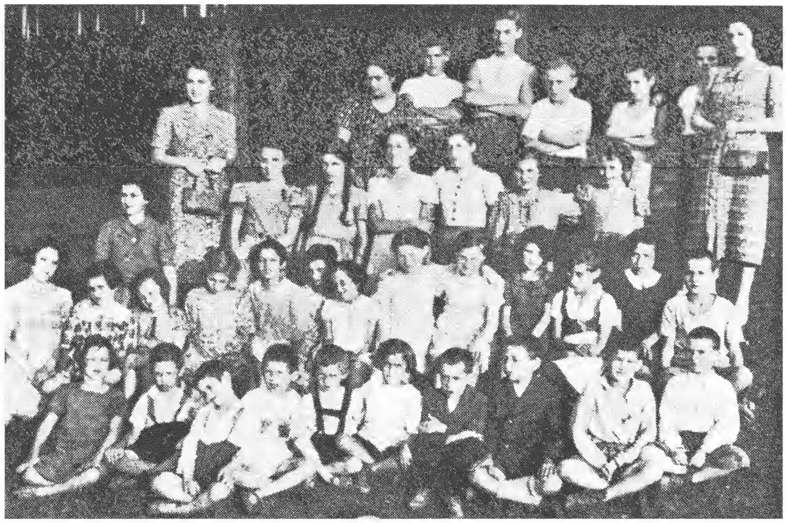
ג׳ התנועה החסידית בודוביצה

חסידי ודוביצה השתייכו לחצרות בובוב, בלזץ, זלושיץ, ורדומסק. אולם הרוב המכריע השתייך לבובוב. לאחרונים השתייכו משפחות מכובדות, כמו ברונר, וינר, לאנגר, מילר, ציזנר ואהרן שנגוט, שעליהם נמנה גם מיטב הנוער החרדי, כמו אלישע אורבך, שלמה ברונר, אברהם וינר ועוד.
על החלוקה הנ״ל השפיעו גורמים שונים, והם:

א. עד שנת 1918 היתה פולין מחולקת, כך שגור, רדומסק וזלושיץ היו מעבר לגבול.

ב. הצדיק מבובוב היה נכדו של האדמו״ר חיים הלברשטם מצאנז זצ״ל, שדמותו הנעלה נשארה חרותה לנצח בזכרונם של זקני ודוביצה. רבות סיפרו על גאונותו בשדה התלמוד והפוסקים ועל דרכיו בחיים. סיפרו עליו גם שהיה נוהג לפזר את כספו לעניים ולנצרכים בעוד שבעצמו חי חיי־דוחק. זכרו לו גם את מלחמתו הנמרצת נגד חצר הרבי ישראל מרוזין, ואת הנימוקים של הסכסוך הזה.

ג. להצלחת החסידות של בובוב גרמה גם העובדה שהאדמו״ר מבובוב, רבי בן־ציון הלברשטם זצ״ל, שם את הדגש על חינוך הנוער החרדי ולמטרה זו הקים ישיבות רבות. הוא עמד במגע נפשי הדוק עם הנוער ודאג לצרכיו הרוחניים ובני

18. קייטנת גן־ילדים על הר דובונק בשנת 1938
Kindergarten Camp on Mount Dzwonek in 1938

מימין, שורה ראשונה: העלמה אוסטר, ליטה רוזנר, ארטור רוזנר, קובה ולולק צרמק, (—), (—),

שורה שניה: הנקה אופנר (קאופמן), פפקה הולנדר, רוזיה ליטנר, רות וייס, סלה וסרברגר, אסתר קולנדר, וילמה קורנגוט,

שורה שלישית: איזק בקר, סבינה לפלהולץ, הלה ליפמנוביץ, שרה קולנדר, אסתר ודורקה טורנר, אורבך, אלזה רוזנר, לאה בורטא, אניה ז׳רנובסקה, /—/ גולדה וינר, חיה קולנדר,

שורה רביעית: גמפל /—/ ישראל לפלהולץ, גימפל, סלה וולף, רומלט, רומלט, דוד בינשטוק, /—/, חנה טורנר.

הנוער נתקבלו בחצרו בלבביות רבה. מובן מאליו שיחס זה השפיע גם על הורי הנוער.

ביזמת הצדיק מבובוב נוסדה בוַדוביצה ישיבת "עץ חיים", מקום בו קיבלו מאות בחורים את חינוכם ברוח החסידות ויצאו מתוכה תלמידי־חכמים יראים ושלמים.

הרבי מבובוב ביקר פעמיים בוַדוביצה, בשנים 1923 ו־1927 בערך. ביקורים אלו נחשבו למאורעות היסטוריים בעירנו ואלפי חסידים נהרו מעיירות הסביבה, כדי להסתופף בצלו של הרבי. בתחנת הרכבת נערך אז טקס מפואר לכבודו ע"י רבנים, נציגי הקהילה, העיריה והשלטון המקומי. האורח המכובד נסע במרכבה מפוארת אל האכסניה שהכינו עבורו בביתו של יהודה גוטליב. בפעם השניה התאכסן בביתו של יוסף ברונר.

זכורה תגובתו של הרבי כשהחסידים ניסו להתיר את הסוסים מהמרכבה ולהסיע אותה בכוחותיהם. אז אמר: "כל ימי אני מתייגע להפוך סוסים לבני אדם, ועכשיו אתם באים ומבקשים להפוך בני אדם לסוסים?".

19. קבוצת ילדים אחרי הצגת ״מלכת האביב״ שנערכה על הר דזבונק בשנת 1930 בערך
מימין : גניה צימרשפיץ, בובק מלמן, מיטק נסלרוט, דולק טיברגר, רוזיה ליטנר, /—/, מניה גרייזמן, רחל שיכטר, הנקה בורטא, רחל בדר, דולק סגל, שובל, גליקסמן, /—/, /—/, וורצל, גושיה רייך, גניה בר, לאה גליקסמן, /—/, סלה ליטנר, /—/, /—/.

A group of children after the performance of "The Queen of the Spring" on Mount Dzwonek in 1930.

From right: G. Zimmerspitz, B. Melman, M. Neselrot, D. Tieberger, R. Litner, /—/, M. Greisman, R. Schichter, H. Burta, R. Bader, D. Segal, Schwebel, Gliksman, /—/, /—/, Wurzel, G. Reich, G. Ber, L. Gliksman, /—/, S. Litner, /—/, /—/.

בבית־המדרש העירוני נערכה לאדמו״ר קבלת פנים מפוארת ואלפי אנשים נדחקו ללחוץ את ידיו. נערכו שלחנות בשביל האורחים וההתלהבות הגיעה לשיאה בעת הנאומים שנשאו לכבודו. במוצ״ש אחרי סעודת מלוה־מלכה חזר הרבי לאכסנייתו בליווי של המוני אנשים ומאות לפידים שנישאו ע״י בני הנוער.

נמצאו בעירנו נדבנים שדאגו לכלכלת ה״חצר״, לעריכת קבלת־פנים מפוארת, להחזקת הישיבה ״עץ חיים״, וכו׳. הצטיינו בכך במיוחד חיים־שלמה ציזנר ואהרן שנגוט.

חסידי ודוביצה היו רגילים לנסוע לפני החגים לחצרות הצדיקים. התחבורה היתה אז גדולה ומשרד הרכבות היה מעניק הנחות במחיר כרטיסי הנסיעה.

יש להדגיש את הסולידריות ששררה בקרב חסידי אותה חצר : הם היו מוכנים להקריב עצמם האחד למען השני והתפללו בדרך כלל יחד. חסידי בובוב היו מתפללים בבית המדרש ובבית התפלה של משפחת לאנגר, חסידי זלושיץ בבית התפילה של משפחות לפלהולץ־לויבר וחסידי רדומסק בבית התפילה של משפחת יונגווירט.

רבה היתה אצל החסידים הפופולריות של הרב אשר־אנשיל יצחק זלטנרייך. בפורים, בשמחת תורה ובימי־פגרא אחרים היו מתאספים ליד שלחנו כל חסידי העיר ולא הפריעה להם העובדה, שהרב היה מחסידי בובוב. במסיבות אלה היתה האוירה חגיגית מאד. יהושע אונגר, שהיה מחונן בכשרון רב כבדחן וזמר, היה משמח את הקהל בהלצותיו ובדיחותיו, ובאמת נתקיים בהם הכתוב ״הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד״.

עלינו להנציח את דמותם של האדמורי״ם האחרונים של ה״חצרות״ שהיו פופולריים ביותר בעירנו:

הרב ר׳ אהרן רוקח — אדמו״ר מבלז

רבי אהרן עלה על כס הרבנות בשנת תרפ״ז אחרי הסתלקות אביו רבי יששכר דב זצ״ל, נכדו של הרבי ר׳ שלום רוקח זצ״ל — מייסד שושלת בלז.

רבי אהרן התפרסם במשך הזמן כאחד הצדיקים המופלאים בדורנו. הוא התנער כליל מהויות העולם הזה, התנזר מתענוגות החיים והיה שרוי בצומות וסיגופים. התפלל מאוחר ואכל את פת השחרית שלו לפני שקיעת החמה והסתפק לרוב באוכל זה. כמעט שלא ישן יותר משעתיים ביממה.

מוניטין יצא לדרשותיו שהיה נושא ברבים לעיתים תכופות. דרשותיו היו מתובלות בתורה, בחכמה ויראת שמים, ונודעה להן השפעה כבירה על השומעים.

הרבי מבלז ניצל מהשואה ממש ברגע האחרון ובאופן מופלא, דבר שראוי להנציחו. עם פרוץ המלחמה החלו הנאצים לעקוב אחריו ונאלץ היה לנדוד ממקום למקום, מגיטו לגיטו. תחילה נדד לסוקל ומשם לפשמישלני. ביוני 1941, כאשר פלשו הגרמנים לפשמישלני והרגו הרג רב ביהודי העיר (בעת הצתת בית־הכנסת נחטפה ונשרפה בו חיים קבוצת יהודים וביניהם גם בנו הבכור הרב ר׳ משה רוקח הי״ד), ברח הרבי מן העיר ונדד שוב. ראשית עבר לווישניץ שע״י בוכניה ומשם לקרקוב ולבסוף נעצר בגיטו בוכניה.

בשנת 1943 הגיע לגבול גיטו בוכניה במכונית צבאית קצין הונגרי בעל דרגה, גבוהה, מצויד בתעודות ממשלת הונגריה, לפיהן הוצג הרבי כ״גנרל רוסי שבוי״ שנפל בשבי בחזית המזרחית. קצין זה בא כביכול להעבירו לבודפסט בשליחות מיוחדת מטעם שלטונות הצבא. בינתיים נעשו הכנות חשאיות לבריחה. אחד מחסידי הרב התנדב לפרוץ פירצה בגדר הגיטו, ושני הצליח ע״י תחבולות להטעות את משמר הגיטו במגמה שיצעד בעת הבריחה בכוון אחר. חסיד אחר התחפש בלבוש הרבי ועטוף בטליתו, ישב על מקום שהרב היה נוהג לשבת בחדרו ולהתפלל בלחש, כדי להטעות את המשטרה ואנשים מהחוץ בעת כניסתם לחדרו.

הודות לשמירת סוד הבריחה במשך יומים, עברה המכונית את הגבול ההונגרי ע״י שאנקי, במזרח גליציה ותוך סכנות מרובות שהיו כרוכות בפעולה נועזת זו, הגיע הרבי בשלום לבודפסט. בעיר זו שהה הרבי קרוב לשנתיים. לבסוף, על סמך סרטיפיקט, שנשלח ע״י הסוכנות היהודית בהשתדלותם של חסידיו בכל העולם, עלה הרבי לארץ ישראל בשנת תש״ד ונתקבל בהתלהבות רבה.

בעת שהותו בגיטו בוכניה עודד את חסידיו לברוח מהתופת הנאצית, על אף הסכנות החמורות ונתן דוגמא אישית ע״י פעולה הנ״ל. מעשה ההצלה של הרבי

עורר אלפי יהודים מאיזור קרקוב לנסות להציל את נפשם ע״י חציית הגבול הסלובקי ורבים הצליחו בכך. רבים מהנמלטים היו מגיטו בוכניה.

עם בואו ארצה קבע הרבי את דירתו בתל־אביב. מידי שבת התאספו בחצרו מאות חסידים שבאו להסתופף בצלו ולהנות מנוסח בלז בתפילה, עריכת שולחנות, אמירת דברי תורה, חלוקת ״שיריים״, ברכותיו באזני הקהל, דברי חסידות והתעוררות.

האדמו״ר ר׳ אהרן רוקח זצ״ל נפטר בכ״א מנחם אב תשי״ז.

הרב ר׳ בן־ציון הלברשטם האדמ״ור מבובוב

נולד בתרל״ד (1874). כאמור, היה סבו ר׳ חיים הלברשטם זצ״ל מצאנץ, בעל ״דברי חיים״, מיסד שושלת הרביים של משפחת הלברשטם. אביו ר׳ שלמה הלברשטם היה רב בווישניץ ואחר כך בבובוב. רבי בן־ציון התחיל בכהונת הרבנות בישיבת ווישניץ, שהועמד בראשה בגיל צעיר. מישיבה זו, יצאו תלמידי חכמים, גאונים ובעלי שם בעולם היהודי.

השלב השני היה ייסוד ישיבת ״עץ־חיים״ בבובוב אשר שימשה כדוגמה לסניפים רבים, שנוסדו על ידו בערי גליציה ובתוכם גם בקהילתנו ודוביצה. היה לו כשרון ארגוני ולפי הוראותיו אורגנו חברות ״תומכי אורייתא״ ליד כל סניף, שדאגו לכלכלה, הלבשה ודירה לתלמידים העניים. את תקציביהן כיסו אנשי העיר ע״י תרומות והקהילה המקומית והיתר שילם הרבי מקופתו.

על יחסו לנוער סיפרנו כבר. חכמתו וגדולתו בתורה משכו המוני חסידים ששמעו את נאומיו, מלאי תורה ומחשבות נשגבות.

עם פרוץ המלחמה בשנת 1939 עבר עם משפחתו ללבוב. הניצולים שביקרו בביתו בגלות לבוב זוכרים את האוירה הידידותית והלבבית ששררה שם.

כאשר פרצה המלחמה בין גרמניה לרוסיה, ביוני 1941, נחרץ גורל יהודי לבוב ובתוכם של הרבי ומשפחתו. בעזרת האוקראינים פרצו הנאצים לכל בית יהודי והוציאו את יושביו להורג בסביבה הקרובה. כך ניספה הרבי עם רוב משפחתו בח׳ מנחם אב שנת 1941. הי״ד.

ד· התנועה הציונית

1. התקופה הראשונה, עד שנת 1926

א. תיאור כללי

לפני מלחמת העולם הראשונה לא היתה קיימת תנועה ציונית בוַדוביצה. לעירנו יצאו מוניטין בסביבה כעיר מודרנית במובן תרבותי ורוחני, בשל מספרם הרב של אנשי אינטליגנציה מקצועית ופקידים במשרדים ומוסדות ממשלתיים שהשפיעו במידה רבה על כל תושביה. למרות מצב תרבותי זה לא נפתח מועדון של תנועה ציונית. הדור המבוגר היה קשור בלב ונפש לדת ולמסורת והיה שמרני במובן הטוב של המלה. שמירת המצוות ואורח־חיים של האבות עבר מדור לדור, והמשפחה היהודית לדורותיה התחנכה בעקביות על ברכי עקרונות אלו. ההתנגדות לכל תנועה מתקדמת, ובמיוחד לתנועה הציונית, היתה ידועה ועל רקע זה היו נטושים ויכוחים

וסכסוכים חמורים בין אבות לבנים. בערב המלחמה החריפו עוד יותר המריבות הללו, כאשר החלו לחדור לעירנו רעיונות חברתיים חדשים מן העולם הרחב.

השינויים הרדיקלים חלו בזמן מלחמת־העולם הראשונה, כאשר לעיר נכנס הגדוד הסטאניסלאבי מס׳ 20 ויחד אתו בא מספר גדול של חיילים וקצינים יהודיים, שרובם היו ציונים נלהבים. בפגישות תכופות שקיימו עם הנוער המקומי הניחו אלה את היסוד לתנועה הציונית בוַדוביצה.

מספר אנשים נתפסו לרעיון וקיבלו על עצמם את התפקיד של הפצת האידיאלים הציוניים והגיע זמן של תמורות עמוקות במהלך המחשבה של האוכלוסיה היהודית על החיים הלאומיים. גם ההורים לא יכלו כבר לעמוד יותר בפני הזרם הזה ומרותם נחלשה. אז חדרה התנועה הציונית לכל בית.

בתחילה נערכו הפגישות בדירות פרטיות ולאחר־מכן במועדונים שכורים. המועדון הראשון היה בבית המחלבה של אנה ריק, בככר ״קושציושקו״, לאחר זמן עבר לבית רפפורט ברחוב טאטשאינסקה.

ב. תנועת השומר־הצעיר

כבר בראשית ימי התנועה הציונית בעירנו נוסדה תנועה חלוצית במועדון אשר בבית אנה ריק, היא תנועת השומר־הצעיר. על כך מספרת מלכה רם בפרקי זכרונותיה. יש להוסיף שהתנועה הזאת הוקמה הודות להשתדלותו של יעקב חורין־שליין ויעקב פריינד, חברי התנועה בקרקוב. הראשון ביקר כמעט כל שבוע בוַדוביצה, כדי לתת הוראות להקמת התנועה וביסוסה; אחרי עלייתו ארצה עבד יעקב חורין בועד הפועל של ההסתדרות הכללית של העובדים העבריים בת״א.

ג. המשפט הפוליטי היהודי הראשון בוַדוביצה

זו היתה הכותרת בעתונות פולין, כאשר בשנת 1920 נערך בוַדוביצה המשפט המפורסם נגד הנוער הציוני. שמע משפט זה יצא בכל רחבי פולין וגם בחו״ל. גם על משפט זה כתבה מלכה רם. עלינו להוסיף שעל ספסל הנאשמים בבית המשפט המחוזי ישבו 12 נאשמים, בנים ובנות מגיל 16—15. בין הנאשמים היו לאופולד ברונר, מלכה וינר, בריש וולף, יעקב וולקן, אברהם ניהרט ופנחס פצנבוים. כתב האשמה היה חמור. הוא תבע מאת הנאשמים, שהיו כמעט ילדים, לתת את הדין על שהם אויבי המדינה בהשתייכותם למפלגה קומוניסטית בלתי־ליגלית האסורה מטעם השלטונות. הקטיגור טען שביסודותיה העיקריים כוללת התכנית של השומר־הצעיר את הפרוגרמה המרקסיסטית המהפכנית ומשום כך יש לזהותה עם התנועה הקומוניסטית. הוא דרש להטיל על הנאשמים הצעירים עונש חמור של מאסר ארוך. הסניגור בישיבה הראשונה של בית־הדין היה ד״ר רישארד דניאל. הנאשמים הודו על השתייכותם לתנועת השומר־הצעיר, אבל טענו שארגון זה הוא ליגלי בהחלט ואין לו שום סיסמאות מהפכניות הרסניות כלשהן והוא מוכר גם בכל הארצות הקפיטליסטיות, ואף אם יש לו תכנית מרקסיסטית כלשהי אין בזה משום קשר עם המפלגה הקומוניסטית.

לפי דעת הסניגוריה היתה מגוחכת הטענה שתנועת השומר־הצעיר היא אויבת

המדינה הפולנית ויש לה שאיפות הרסניות, היות וכל צעדיה מודרכות לסלילת דרכים לעלית יהודי פולין לישראל והקמת מדינה עצמאית.

הקטיגור ניצל את העובדה שהתנועה עברה על החוק האדמיניסטרטיבי, בכך שלא היתה רשומה במשרד המחוז ולא היתה מודיעה לשלטונות על תאריכי אסיפותיה כחוק. בדרך זו ניסה להוכיח שיש לה אופי מחתרתי־מהפכני.

בישיבתו הראשונה החליט בית־המשפט לברר את הבעיה באמצעות קבלת חוות־דעתם של מומחים בתחום המדע הפוליטי: ד״ר יהושע טון וד״ר ריגר בקרקוב. את דברי המומחים האלו שמע בית־המשפט המקומי בקרקוב, ולאחר מכן חודשה הישיבה הפלילית בבית־הדין של ודוביצה.

ההנהלה המרכזית של תנועת השומר־הצעיר בקרקוב נוכחה אז לדעת, שהמשפט ותוצאותיו עלולים להיות חמורים לגבי הנאשמים ולפיכך שלחה לעזרת ד״ר דניאל את ד״ר שמעון פלדבלום, שהיה סניגור מפורסם בקרקוב ובאותו זמן כיהן גם כיו״ר הועד הפועל של תנועת ציוני גליציה המערבית.

אחרי ישיבה ממושכת זיכה בית־המשפט את הנאשמים מכל אשמה. כך נסתיים המשפט היהודי הפוליטי הראשון בפולין.

ד. תנועת ״השומר״

בגלל הפחד מפני רדיפות חדשות מצא הדור הצעיר לעצמו מועדון חדש במקום בודד שהיה סמוי מעין השלטונות ונמצא בבית של חברת הבטוח שצפאנסקי, סמוך לגן העירוני ״פלאנטי״. הנוער השתדל מאז לנהל את התעמולה הרעיונית והמעשית שלו תוך שקט וחשאיות גמורה.

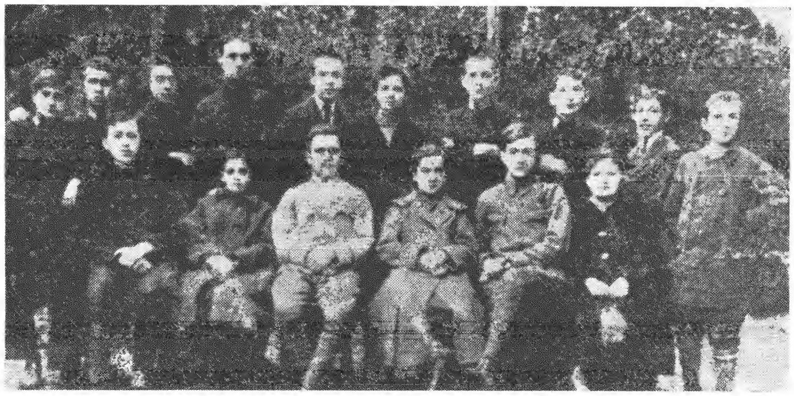
מועדון זה לא התקיים זמן רב ונוסדו קבוצות חשאיות, שכל אחת מהן כללה מספר בחורים ובנות. הפגישות נערכו בדירתו של המדריך, איש מבוגר, שבהשגחתו נמשכו הויכוחים על מהותה ומטרותיה של התנועה הציונית, וכן למדו שם את השפה ואת ההיסטוריה היהודית.

נמשכו הויכוחים על מהותה ומטרותיה של התנועה הציונית, וכן למדו שם את השפה ואת ההיסטוריה היהודית.

קנים כאלו היו קיימים בדירות של:

משפחת	ברונר, ברחוב מיצקביץ	המדריך	דורקה ברונר
״	בלמוט, בככר הראשית	״	רגינה בלמוט
״	האס, ברחוב מיצקביץ	״	שמעון שנגוט
״	לופטגלאס, ברחוב קראקובסקה	״	דולק לופטגלאס
״	שפירא, בככר הראשית	״	פנחס שפירא
״	פצנבאום, ברחוב טאטשאינסקה	״	פנחס פצנבאום

במקום ״השומר־הצעיר״, שבגלל תכניתו השמאלית־קיצונית נתעוררו סכסוכים מרובים כל־כך, נתקבל השם ״השומר״ והיתה שאיפה לתת לו אופי של צופים ע״י פעולות ספורט, טיולים בהרים וכדומה.

20. הקבוצה של תנועת השומר הצעיר
מימין, עומדים : יעקב וולקן, אברהם נייהרט, סימק (שמעון) הס, גליקסמן ואחותו,
פנחס פצנבאום, פנחס שפירה, /—/, אברהם לופטגלס, /—/.
יושבים : שדליסקר, ד"ר זיידה, טונקה רוטר, /—/, שפירה, קובה טינדל.

A group of "Haschomer Hatzair"
From right standing: J. Wulkan, A. Neihert, S. Has, Glicksman and sister,
P. Petzenbaum, P. Spira, /—/, A. Luftglas, /—/.
Sitting: Siedlisker, Dr. Seide, T. Roter, /—/, Spira, K. Tindel.

21. קבוצת השומר
מימין, עומדים : פנחס שפירא, אברהם נייהרט, יעקב וולקן, שמואל וולקן, וולף (ווּבק)
פצנבאום, לאופולד ברונר, פנחס פצנבאום, הרמן גליקסמן.
כורעים : יאנק קלוגר, /—/.
שוכבים : /—/, /—/.

ה. ההסתדרות הציונית הכללית

בדרך שונה מזו הלך הנוער המבוגר. הוא שכר דירה בבית רפפורט ברחוב טאטשאינסקה והאגודה נרשמה אצל ה"סטארוסט". מדי פעם הודיעו השלטונות על תאריכי האסיפות, שהתקיימו בדלתיים פתוחות, והשתדלו לא לעורר סכסוכים.

על ידי כך הפך הארגון לתנועה המונית בעיר והתקיים עד לשואה. בכל תקופת קיומו שמר על אופיו הציוני כללי (סתם־ציוני).

הפעילים החשובים היו:

בריש ברונר, סבינה בלייברג, רגינה בלמוט, אנה ברונר, רוזה ופייגל גרושוב, לוטקה הס פרופר, סטפאן הופמן, איטקה ווסרטייל, טונקה וינר, שמואל ויעקב וולקן, לאון טיברג, הרמן יעקובוביץ, יטקה פלסנר, ד"ר ארנולד צימרשפיץ, טונקה רוטר, רוזיה שליידרר, חוה שנהרץ, שרה נייהרט וכותב הטורים האלה.

בעבודות הארגון וניהול התנועה הצטיינו יטקה פלסנר וטונקה רוטר.

בתחילה היו העסקנים נתקלים בקשיים גדולים ובאדישות הקהל, ואף באי־רצון של חוגים מסויימים של הישוב. אולם משנה לשנה ניכרו יותר ויותר תוצאותיה של עבודה קשה זו. המעון ברחוב טאטשאינסקה הפך למרכז תרבותי וחברתי של כל הנוער היהודי שהיה חדור רוח הלאומית.

מדי ערב נערכו הרצאות על נושאים שונים, כמו ציונות, מדינת ישראל. במעון התקיימו גם קורסים מיוחדים בענף ההיסטוריה היהודית והגיאוגרפיה הא"י. בשבת אחרי הצהרים היה האולם מלא, וחלק מן הקהל שלא הספיק להכנס פנימה שמע את הנאומים מבחוץ.

הנואמים היו בדרך כלל לוטקה הס, שרה נייהרט, יטקה פלסנר, גוסטה פצנבאום, כותב הטורים האלה ובעיקר שמואל פרידמן (ראה להלן הערכה מלאה לאישיותו הבלתי־נשכחת).

לעתים קרובות בא להרצות בסניפנו מר האנס לב מאושבינצים, חתנו של יוסף הופמן, שהיה מפעילי הציונים המפורסמים בסביבה ולאחר זמן התיישב בישראל בקיבוץ אושה.

ו. שמואל פרידמן

מוצאו היה מסלובקיה. בזמן מלחמת־העולם הראשונה נשלח לעבודה בסביבת ודוביצה כפקיד מפעל הסיד אשר באינוולד שבו שהה כמה שנים. מן הראוי לציין, שלמרות הקשרים הרופפים שקשרו את פרידמן עם עירנו לא חסך זמן וטרחה כדי לארגן את התנועה הציונית ולהרצות בכל הזדמנות. כאשר עדיין היה גר באינוולד, היה לעתים תכופות חוזר מוַדוביצה הביתה בשעות לילה מאוחרות.

ש. פרידמן היה בעל כשרון פינומנאלי ונואם בחסד עליון. הוא ידע על בוריה את הספרות העולמית והיהודית. הודות לזכרונו הנפלא יכול היה לנאום בכל עת במשך שעות על כל נושא ספרותי או פוליטי ללא הכנה ואף בלי רישום ראשי פרקים. הוא היה לא רק מרצה דגול אלא גם מנחה בחסד עליון. אחרי חלקו הרשמי בעצרות, נשפים או מסיבות בצורת ספור אגדות או אפוריסמים, הצליח לרתק אליו את השומעים במשך שעות בלי להלאותם.

קרה לפעמים שאנשים הימרו בכסף או משקאות, שפרידמן יתעייף. אבל למרות שהנשף נמשך בכוונה בלי סוף לא איבד פרידמן את צלילות המחשבה שלו והיה ממשיך לרקום ולספר את אגדותיו.

בנאומיו ובהנחייתו היה פרידמן למקור־ברכה בשביל עירנו, שניצלה את כשרונו בלי הרף. התנועה בקרקוב היתה שולחת אותו לכינוסים ציוניים כנואם. נמצאו

22. חברי הסתדרות הציונית הכללית

שורה ראשונה: פדרגרין, מניה בלמוט, סלה אורבך, יטקה פלסנר, סטפאן הופמן, אנדה ברונר, סלה בלמוט, אברהם פצנבאום.

שורה שניה: סבינה בלייברג, שרה נייהרט, לושיה ברונר, יצחק טיברגר, שמואל פרידמן, גוסטה פצנבאום, הניה אורבך, שושנה פיירשטיין.

Members of the General Zionist Federation

First row: Federgrün, M. Balamut, S. Urbach, J. Plesner, St. Hofman, A. Broner, S. Balamut, A. Petzenbaum.

Second row: S. Bleiberg, S. Neihert, L. Broner, I. Tieberger, S. Friedman, G. Petzenbaum, H. Urbach, Sz. Feierstein.

אנשים שהתרעמו עליו, ובצדק, על כי אין הוא דורש שכר טרחה, כי בשנים האחרונות היה בלי פרנסה. אך הוא ענה תמיד שעבודה בשכר על במות ציבוריות מפסידה את ערכה. כיום קשה למצוא אידיאליסטים כאלו.

בגלל אזרחותו הצ׳כית היה מוכרח מזמן לזמן לבקש היתר לגור בעיר. בסופו של דבר נאלץ בשנת 1932 לעזוב את העיר יחד עם בני משפחתו וכל עקבותיהם אבדו.

ז. הכשרה בוויטאנוביצה (קבוצת עבודה)

עם התחוללות האינפלציה הגדולה בפולין בשנים 1922—1923 והלחץ הכלכלי הנורא, שהופעל נגד המסחר היהודי בשנים 1924—1926 (בתקופת גרבסקי), החל

לתת אותותיו בדלדול כללי גם בין יהודי ודוביצה, התחיל הנוער שלנו, שלא היו לו כל סיכויים לבסס לעצמו פרנסה יציבה, לעשות הכנות לעליה ארצה. הועד־הפועל של התנועה הציונית בקרקוב ערך סלקציה בכמות העצומה של בקשות לקבל סרטיפיקטים ודרש מן המועמדים לעליה שיעברו תחילה הכשרה, בעיקר בחקלאות. הצעירים קיבלו עליהם את המשימה הזאת ועברו לנקודות הכשרה.

את הקבוצה הראשונה ארגן אברהם נייהרט, שהשיג את ההסכמה להקים הכשרה זו מבעל אחוזה בשם הנריק לוינגר בוויטאנוביצה, שהיה מפורסם כבעל משק מפותח ומסודר לתפארת. אברהם נייהרט היה מדריך הקבוצה בכפר וויטאנוביצה וגם בזמן נסיעת הקבוצה לא״י, כאשר הקימה הקבוצה את המחנה שלה בפתח־תקוה שימש אברהם נייהרט מזכירו של קולקטיב זה עד לחיסולו. הוא העמיס על עצמו תפקיד קשה ומילא אותו במסירות אמתית.

העבודה והמשמעת באחוזת וויטאנוביצה היו קשים. חברי הקבוצה, שרובם לא עסק מעולם בעבודה פיזית, נאלצו לעשות כל מיני עבודות בחקלאות ובמשק, באורווה וברפת והיחס אליהם היה כאל פועלים חקלאים גרידא. היו דרושים הרבה סבלנות ועקשנות כדי להחזיק מעמד.

בין יהודי ודוביצה הם מצאו הבנה מלאה והושטה להם עזרה חמרית מטעם תנועת ״המזרחי״. במיוחד עסקו בעזרה זו דוד קלוגר וחיים קאלפוס, וזאת למרות שבחוגי הדתיים לא הביטו בעין יפה על הכשרה זו.

בתום תקופת ההכשרה וקבלם את הסרטפיקטים, נערך להם בוַדוביצה ערב־פרידה ולפני יציאת הרכבת התאספו ברציף המוני אנשים, כדי ללחוץ בפעם האחרונה את ידיהם של הצעירים האמיצים. בין חברי הקבוצה העולה היו כאלה שיכלו בהחלט להסתדר גם בבית. עזיבתם את העיר גרמה צער ועצב רב למשפחותיהם ולידידיהם.

הם ידעו שהם הולכים לקראת חיים קשים בארץ חדשה, אשר עודנה כמעט מדבר ואקלימה חם.

תודות לציוני הידוע מקס פליקס מאנדריכוב תרמו האחים צצוביצקה, בעלי בית־חרושת לטקסטיל בעיר זו, חבילת־שי לכל אחד מן החלוצים. החבילה הכילה הפצים אישיים, כגון לבנים, ציפות ושמיכות, בתוספת סכום כסף להוצאות הדרך.

עם בואם לארץ ישראל הקימו החלוצים מחנה ע״י פתח־תקוה, יסדו שם קבוצה וקראו לה ״קבוצת עבודה־ודוביצה״. הם גרו באהלים וניהלו אורח־חיים קולקטיבי, היינו שכל ההכנסות וההוצאות השתייכו לקופה משותפת. הם עבדו בפרדסים וחיו חיי־צנע, לפי התנאים דאז, ונאלצו להתחרות עם פועלים ערביים פראים למחצה. אך בחייהם הצנועים ובעזרה ההדדית שהושיטו לחבריהם היו חלוצי ודוביצה לדוגמה לחלוצים אחרים שגרו באהלים הסמוכים.

שמות העולים החלוצים מודוביצה הם אונגר, חיים בלמוט, דוד ברונר, הרמן גליקסמן, יצחק גליקסמן, שמואל וַקסמן, האחיות נטע ורוזיה וינר, אביבה וינר, יעקב ושמואל וולקן, הרמן לייבלר, חיים לנדאו, אברהם נייהרט, קאמילה קאלפוס ויאנק קלוגר.

במשך הזמן עבר חלק מהם לגור בעיר, שמצאו בה עיסוק במקצוע שלמדו בחו״ל. החלק הנותר התנחל בהתיישבות.

כך נסתיים בצורה נהדרת הנסיון הראשון של יהודי ודוביצה להתישבות קולקטיבית בישראל. הצעירים התאקלמו חיש־מהר בחיי הארץ ולקחו חלק פעיל בבנינה והגנתה.

מארגן הקבוצה, אברהם נייהרט, מכהן עכשיו כמנהל "יהב" — קופת עובדי המדינה בירושלים. אביו, משה נייהרט, היה ידוע כפעיל בעזרה לנצרכים ועוסק בצרכי צבור, ולמרות שהיה חרדי היה ביתו פתוח גם לזרמים מודרניים והוא העניק לילדיו חנוך לאומי. אחיותיו של אברהם נייהרט, והן שרה בורטא ולאה בארי הגרות בישראל, היו ציוניות נלהבות ונזכרות בכמה מקומות בספר זה, בקשר לפעולותיהן הרחבות והפוריות בארגונים הציוניים של העיר.

ח. הכשרת בנידק

מספר שנים לאחר־מכן הקימה תנועת "החלוץ" (עליה יסופר להלן) נקודת הכשרה חדשה באחוזת וליצה אשר בכפר נידק ליד אנדריכוב. על קבוצה זו נמנו שלמה ארנהלט, יעקב ברונר, אהרן ויינלז, ברונו כהנא, וולף פצנבאום, מלכה קלוגר, שלמה שנגוט, ישראל שינהרץ וצעירים אחרים מאנדריכוב, קנטי ואושבינצים.

קבוצה זו נמצאה תחת חסותו של הרב דוד אביגדור מאנדריכוב, שהיה מבקר אותם לעתים קרובות, מרצה, מנהל שיחות על ענינים אקטואליים ומאמץ את לבם של החלוצים.

בתקופה זו קלושים היו הסיכויים לקבל סרטיפיקטים, בגלל הלחץ הגדול של

23. קבוצת חלוצי וויטאנוביצה ואוהדיהם
מימין: אליעזר יעקובוביץ, פרידק וישיק, דוד וולקן, יעקב ברונר, /—/, שלמה יעקובוביץ, וובק פצנבאום, פולדק מרק, מאיר נסלרוט, שמואל וולקן, הרמן לייבלר, דוד ברונר, יעקב קלוגר, חיים בלמוט, יצחק גליקסמן, אונגר.

A Witanowice group of pioneers and their friends
From right: E. Jakubowicz, F. Wischik, D. Wulkan, J. Broner, /—/, S. Jakubowicz, W. Petzenbaum, P. Marek, M. Neselrot, S. Wulkan, H. Leibler, D. Broner, J. Kluger, Ch. Balamut, I. Gliksman, Unger.

מועמדים חברי מפלגות ציוניות מחד, והגבלות חריפות מטעם השלטון המנדטורי מאידך. מסיבה זו התפוררה הקבוצה הזאת כעבור תקופה לא ארוכה.

לפי הידיעות שבידינו השיגו שניים מהם, יעקב ברונר ושלמה שנגוט, סרטיפי־קטים ועלו ארצה.

24. קבוצת חלוצי נידק ואורחיהם
שורה ראשונה: אהרן קרישר—ויינלז, ברונו כהנא, שלמה ארנהלט, /—/, /—/, יעקב ברונר, ישראל שנהרץ.
שורה שניה: גוסטה קלפוס, וובק פצנבאום, מלכה קלוגר.
יושבים: הרב דוד אביגדור, אשתו, ווליצה בעל האחוזה נידק.

A Nidek group of pioneers and their visitors
First row: A. Kriszer, B. Kahane, S. Ehrenhalt, /—/, /—/, J. Broner, I. Schönherz.
Second row: G. Kalfus, W. Petzenbaum, M. Kluger.
Sitting: Rabbi David Awigdor and his wife, Walitza, proprietor of Nidek.

2. תקופת 1927—1939

לאחר התקדמות רבה בשנים הבין־מלחמתיות הראשונות החלה ההסתדרות הציונית הכללית להתפצל למפלגות שונות: בעלות פרוגרמה דתית, סוציאליסטית וכו׳. התהליך הזה, שבמקומות אחרים התחיל עוד זמן רב לפני כן, לא פסח גם על עירנו. הוא הביא תועלת לכלל התנועה, כי המפלגות הנפרדות והפראקציות התחילו להתחרות ביניהן וכל אחת שאפה לעלות על השניה במספר חבריה, בכמות השקלים שמכרה, באיסוף תרומות למען הקרנות הלאומיות וכו׳.

נוסדו הארגונים האלה:

א. תנועת המזרחי

למען האמת יש להקדים בהרבה את תאריך התחלת קיומה של תנועת ה״מזרחי״

לפני 1927. רעיון ה"מזרחי" כבש מעריצים בעירנו כבר עם הימים הראשונים לחדירת התנועה הציונית לוַדוביצה, בשנת 1917, אולם מפאת המחסור של כח ארגוני בחוגים הדתיים, שהיו מורכבים ברובם מבני מעמד הסוחרים הבינונים, לא יצא אז הדבר לפועל. אך מכל מקום השתתף כל הזמן מספר ניכר של אנשים מבני חוגים אלה בפעולות ציוניות כלליות, כמו במפעל השקל, בתרומות למען קק"ל, וכד'.

עם הווסד התנועה היה מעונה הקבוע בבית מלון "האס", ברחוב שנקיביץ, ואחר כך בבנק העממי ברחוב "שלישי במאי". תנועת ה"מזרחי" הצטיינה בפעילות נמרצת ובמספר חברים גדול. ביחוד השתייכו אליה אנשים מכובדים בגיל מבוגר.

כיו"ר התנועה כיהן בן-ציון בֶר, שהחזיק במשרתו זו במשך כל זמן קיומה. על החברים הפעילים מן הדור המבוגר נמנו שמחה וורצל, פנחס וולקן, סלו נסלרוט, קלמן פרופר, חיים קאלפוס, דוד קלוגר ושמואל רוטר, ומן הדור הצעיר: ארמין ברונר, האחים חיים ובריש וולף, האחים עמנואל ומשה וולף, חיים לנדאו והאחים אברהם ופנחס פצנבאום.

מדי שבת בשבתו התקיימו באולם ה"מזרחי" הרצאות ושיחות בענינא דיומא. גם בימות החול נערכו לעתים קרובות אסיפות פומביות בהשתתפות צירים מהמרכז, כמו הרב דוד אביגדור מאנדריכוב, הרב ד"ר שמואל הירשפלד מביאלה ועוד.

היינו מוקסמים מתוכנן העשיר של הרצאות הרבנים הללו, כי ידיעותינו בשטח היהדות הסתמכו רק על המאורעות והלך המחשבות שרכשנו ב"חדר", מלימודי הגמרא והספרות הרבנית. הרבנים הללו, לעומת זאת, ידעו לקשור את הידיעות האלה עם ההיסטוריה האוניברסלית ועם זרמים פילוסופיים עתיקים ומודרנים והשתמשו בפסוקים וציטטות גם מהספרות הקלאסית כדי להרחיב את אופק מחשבותינו בשדה היהדות והעניקו לנו סינטיזה של המחשבה היהודית עם הספרות העולמית.

על פעולות הארגון מוכיחה העובדה, שחברי ה"מזרחי" דאגו גם לבית-תפילה משלהם. למטרה זו שכרו אולם בבית גוטליב אשר ברחוב טאטשיאנסקה, בו התפללו כ־60 אנשים.

עד שנת 1930 כללה הסתדרות "המזרחי" גם את "צעירי מזרחי". עם גידול מספר החברים הצעירים במפלגה ודרישותיהם הספציפיות, אשר לא נכללו במסגרת הכללית של ה"מזרחי", כגון קיום שיעור לעברית, הכשרת נוער חלוצי לעליה, נבע הצורך לארגן את הנוער במסגרת מיוחדת, וכך נוסד הארגון הידוע בשם "השומר הדתי", שעליו ידובר להלן.

ב. השומר־הצעיר

על שורותיו של ה"שומר הצעיר" נמנו בני־הנוער בעלי השקפה ציונית־שמאלית. כערש התנועה הזאת נחשב ארגון ה"חלוץ", שנוסד בשנת 1927 והתחלק לשתי קבוצות: אחת בת 10 ואחת בת 7 חברים. המדריך של הקבוצה הראשונה היה שלמה ארנהלט, כיום בישראל.

המטרה העיקרית של ה"חלוץ" היתה העליה לא"י. בגלל המחסור בסרטי־

פיקטים עזב חלק מיואש את שורות הארגון והשאר התלכדו לקבוצה אחת בת 12 חברים.

בגלל הסיכוים הקלושים להשגת סרטיפיקטים, באו המדריכים לידי מסקנה שנחוץ לוותר על מטרה עיקרית זו ולהתאים את התנועה לצרכי הזמן ולתנאים המקומיים, כלומר להפוך אותה לתנועה המונית שתקלוט את הנוער היהודי של בתי הספר ותכשיר אותו לחיים החברתיים העתידים בארץ־ישראל, כדי שיהיה מוכן ומזומן לעליה כאשר יפתחו שעריה.

את הרעיון הזה גיבשה תנועת ״השומר הצעיר״. המדריכים המקומיים פנו אל המרכז בלבוב לשם קבלת הנחיות־פעולה ואחרי ריאורגניזציה יסודית קיבלה התנועה החדשה את השם: ״תנועת יהודים צופים — השומר הצעיר בוַדוביצה״. במשך הזמן אף נרשמה כחוק כאגודה מוכרת אצל שלטונות הנפה.

לא היו לה לתנועה זו אמצעים מספיקים להחזקת מעון משלה ולכן נערכו הפגישות גם בקבוצות גדולות בפארק העירוני, ליד פלג ״חוצנקה״ או באחו ע״י הנהר סקאבה (Błonia). בפגישות נשמעו הרצאות על החייאת העם היהודי ושאיפותיו הלאומיות והחברתיות ועל התמזגות הרעיון הלאומי עם המאבק המעמדי. היו גם קורסים להשתלמות בתחום המדע הכלכלי, השפה והספרות העברית. אורגנו גם קייטנות ונקודות־הכשרה.

המדריכים היו רוזקה וינר—גרטל, ברק גרובנר, לאופולד המרשלאג, שלמה הס, הנק הס, אברהם (רומק) פלצמן, רומק שנגוט ואריה שנגוט—שנהב.

לפי התקנות של התנועה נתקבלו בה כחברים רק צעירים עד גיל 18. מסיבה זו היה צורך לארגן פלוגה מיוחדת, שכללה את בני הגילים שלמעלה מ־18.

זמן־מה התמקמה התנועה במועדון של הציונים הכללים. אחר כך נערכו הפגישות בדירה פרטית של משפחת יהושע שפירא, וכאשר מספר החברים הגיע ל־120 השיגו מועדון מעבר לפלג ״חוצנקה״ וכעבור זמן ברחוב שנקיביץ, בבית המזיגה לבירה של שאנצר.

בגלל סיבות שונות היו החברים נאלצים, בתקופות מסוימות, לעזוב את המקומות האלה ואז נערכו שוב הפגישות תחת כיפת השמים. לפעמים היו חוליגנים אֶנדקים מתנפלים עליהם ופעם אחת, בהתאספם בקירבת בית חיים הס אשר על גבולות הכפר חוצניה, היכו אותם הפורעים באכזריות רבה. אבל למרות ההרפתקאות הללו, שהיו מנת־חלקם פעמים אין־ספור, המשיכו הצעירים בפעולותיהם והצליחו להקים תנועה גדולה בעירנו.

פעם קרה שהלשינו בפני הנהלת בית הספר העממי, שה״שומר הצעיר״ מחנך את הנוער ברוח סוציאליסטית קיצונית. פרופ׳ רייטר, שהיה ציוני טוב, קרא את המדריכים והעיר להם על המצב שנוצר ועל הסכנה הנשקפת לנוער המבקר בבית־הספר ומשתתף בהרצאות. המדריכים ביקשו הימנו שיסביר להנהלת בית־הספר כי הם מהוים רק תנועת צופים המקובלת גם אצל הנוער הפולני, ולכן יבקש לטובת הנוער שיראו אותו כשוה־בשוה עם הפולנים. פרופ׳ רייטר הצליח להסביר את הענין לפני הנהלת בית־הספר ברוח טובה. גם המדריכים דאגו מעתה לכך, שהנוער הלומד בבית־הספר יופיע להרצאות במדים אחידים ועם סמל מיוחד של צופים.

ההתלהבות לפעולה בקרב ה״שומר הצעיר״ היתה גדולה כל־כך, עד שבכינוס

הארצי של המפלגה הוחלט למסור לסניף הוַדוביצאי, שמושבו היה בעיר מחוזית, את התפקיד להפיץ את הרעיון של "השומר הצעיר" בעיירות אחרות של הנפה, תפקיד שהצליח להתגשם על ידי החברים במילואו בקלוריה הסמוכה. מעיירה זו היה בא אלינו כמה פעמים בשבוע הצעיר וולף מיקנברון, שלמד מקצוע בוַדוביצה. הוא היה המקשר בינינו ובין הנוער מקלוריה. גם מצדנו נסעו חברים לקלוריה ונתנו הוראות ולשמחתנו נוסד גם שם תוך זמן קצר קן חדש של "השומר הצעיר", שהצטיין בפעולה רבה והקיף מספר רב של חברים. היחסים בין שני הסניפים הללו היו כל־כך לבביים, עד שמדי שבת בשבתו היו חבריהם יוצאים קבוצה לקראת רעותה ונפגשים יחדיו בכפר ברוואלד, דהיינו במחצית הדרך שבין ודוביצה וקלוריה (בק"מ ה־7) ובמשותף ניהלו שם שיחות ופעולות.

מרכז התנועה שלח את המדריך אריה שנגוט לעיר נדבורנה לשם הכשרה, ואחר שהוא סיים את תקופת הכשרתו עלה ארצה על סמך סרטיפיקט שהשיג באמצעות המפלגה ונכנס לקבוץ "עין־המפרץ". המדריך השני, שלמה הס, נשלח לכפר ברושניוב, רוזקה וינר ואברהם פלצמן — ללבוב. יתר המדריכים נסעו להכשרה לביליץ.

מלבד זה עלו ארצה כחלוצים מחברי הסניף מוריץ דרליך, נעמי ויינלז (קרן) שהצטרפה לקיבוץ המעפילים, דולק ירוט, רגינה פיירשטיין ושמואל צוייג.

Szmuel Zweig

שמואל צוייג מת מות־גבורים בהגנת המולדת בעת מלחמת השחרור. הוא נולד בוַדוביצה בשנת 1911 לפישל (פרדינאנד) ורחל צוייג, למד בבית־הספר התיכוני והעפיל לארץ באניה "טיגר־היל" בשנת 1939. בארץ הצטרף לקיבוץ דן. כעבור זמן קצר התגייס לצבא הבריטי, נפל בשבי הגרמנים ושהה כ־6 שנים במחנה שבויים. עם השחרור חזר ארצה בשנת 1945, נשא אשה והחל בחיים אזרחיים. היה גר בשכונת אביבה בראשון־לציון ועבד בבית החרושת לשמנים "תבלין". אך הוסיף לקיים את קשריו עם כוחות המגן והיה חבר ער ופעיל ב"הגנה". בקיץ 1948 התגייס לצ.ה.ל. וכעבור חדשיים נפל חלל. אחרי שמירת לילה במשלט פלוג'ה, שכב לישון באהל וכדור אויב שחדר פנימה הרגו בשנתו. הדבר אירע ב־30.11.1948 בעירק אטויראן. בכ"ט במרחשון תש"ט (1.12.48) הובא למנוחות־עולמים בבית הקברות בראשון לציון. השאיר אחריו את אשתו חיה. ימים מועטים אחרי נפילתו הגיעה לארץ אחותו, שריד יחיד של המשפחה שהושמדה כולה בכבשני הנאצים[1].

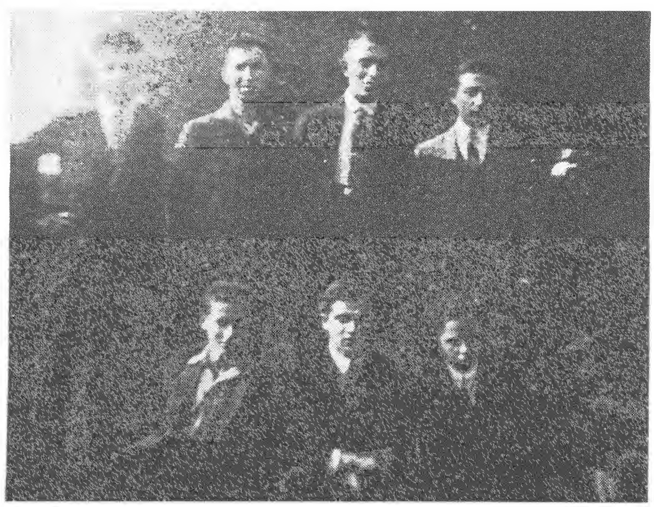
לתנועת "השומר הצעיר" זכות גדולה בדברי־הימים של עירנו. היתה זו תנועה המונית שחדרה אל תוך שכבות כל האוכלוסיה, הפיצה תרבות בין הנוער שהיה חסר

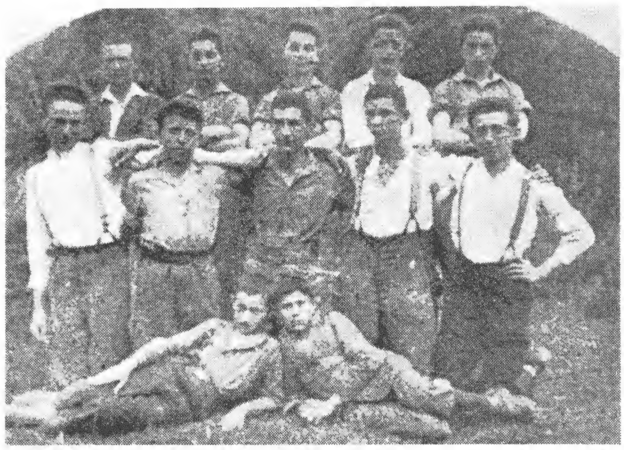
1. מתוך ספר "יזכור", הוצאת משרד הבטחון, 1955.

25. השומר הצעיר לפני מלחמת העולם השניה
Hashomer Hatzair before the II World War
קבוצה ראשונה : מימין, עומדים /—/, /—/, שלמה הס, קרול גליקסמן, /—/.
יושבים : מוניק לופטגלס, אונגר, שלמה ארנהלט, מוריץ פרידיגר, /—/.
First group, from right standing: /—/, /—/, S. Has, K. Glicksman, /—
Sitting: M. Luftglas, Unger, S. Ehrenhalt, M. Fridiger /—/.

26. קבוצה שניה : מימין, עומדים /—/, /—/, ישראל קלוגר, /—/.
יושבים : /—/, הרמן פרידיגר, אריה שנגוט—שנהב.
Second group, from right standing: /—/, /—/, I. Kluger, /—/
Sitting: /—/, H. Friediger, A. Schöngut.

27. קבוצה שלישית: מימין, בעמידה — וולף מיקנברון, אריה שנגוט—שנהב, שלמה הס, הנק הס, יעקב הולנדר.
בכריעה — /—/, יהושע שפירא, קרול גליקסמן, דולק ירוט, /—/.
בשכיבה — רומק פלצמן, נושיק גרונר.
Third group, from right standing: W. Mikenbrun, A. Schöngut, S. Has, H. Has, J. Holender.
Kneeling: /—/, J. Spira, K. Glicksman, D. Jerut, /—/.
Leaning: R. Pelzman, N. Groner.

28. טיול שנערך בבסקיד ע״י תנועת השומר הצעיר בשנת 1938 (בערך)
מימין, עומדים: /—/, שמעון ארנהלט, השיק מלמן, מוניק ירוט, שמעון קלוגר, הרמן פרידיגר, שמעון שנגוט, מוניק לאובר.
יושבים בשורה הראשונה: זיגמונט ריק, לופטגלס, קרול גליקסמן, שלמה הס, מוריץ פרידיגר.
בשורה השניה: הילדה וינר, נחה וולקן, פלה שפירא, טונקה וינר, לאה נייהרט.

אמצעים משלו להשתלמות, הכניסה סכומים ניכרים לקרנות הלאומית מתרומות שנאספו על ידה והודות לשאיפותיה עלו ארצה מספר חלוצים. כאן השתקעו עם משפחותיהם, בעיקר בקבוצים, והתערו בחיי הישוב הישראלי.

29. פגישה בין חברי ה"שומר הצעיר" מודוביצה וקלווריה בסביבת ודוביצה

ג. הנוער הציוני

למרות פעולותיו הרחבות של ה"שומר הצעיר", לא היה ביכולתו להקיף את הנוער היהודי כולו, בשל מגמתו השמאלית. בשנת 1930 נתגבשה מסיבה זו, החלטה בקרב הנוער שהיה מחונך על ברכי המסורת, להתארגן במסגרת התנועה הציונית הכללית בשם "הנוער הציוני", שתפקידו יהיה להפיץ את הרעיון הציוני הכללי בין הנוער ע"י שיחות, קורסים חינוכיים וקייטנות ולהכשיר אותו לעליה ארצה. ארגון זה הקיף כ־100 חברים.

המדריכות היו פלה ברונר (הרשטייל) ובשנים האחרונות לאופולד גולדברגר. כמזכירה שימשה הלה בר (שטיל) ואחרי עליתה ארצה מילאה את מקומה אנדה אֶבל (גרה ברחוב מיצקביץ). כחברי ההנהלה בפועל כיהנו אנדה גולדברג (ברונר) ואידה רוטר. הן עבדו במסירות והקדישו זמן רב לשיחות תרבותיות ולהפצת הרעיון הציוני גם בין האוכלוסיה המבוגרת. הארגון השתדל לקשור מגע עם הועד המקומי של התנועה הציונית, שלא היה פעיל אז, ולעורר אותו לחיים מחודשים, והמשימה הצליחה. כמו־כן משך אליו הארגון מספר אנשים מבוגרים, כמו ד"ר ברנארד שור, לאופולד ברונר, לאון טיברג, מאציק (מאיר) נסלרוט, יאנק פרסטר ועוד.

על סמך הסרטיפיקטים, שהתנועה השיגה, עלו ארצה מבין החברות הלה בר שהצטרפה כאן לקיבוץ מגדיאל, ואנדה גולדברג שהצטרפה לקיבוץ תל יצחק.

30. קבוצת "הנוער הציוני"
מימין: שבע ליטנר, סבינה בריקנר, פלה ספירא, פלה ברונר, צשיה ארנהלט, נחה וולקן, בושקה גלבוקס, לאה נייהרט.
The youth group "Hanoar Hazioni"
From right: S. Litner, S. Brikner, F. Spira, F. Broner, C. Ehrenhalt, N. Wulkan, B. Gelbwachs, L. Neihert.

ד. ארגון "ביתר"

נוסד שנים מספר לפני המלחמה והתקיים עד פרוץ המלחמה. ארגון זה מנה כ-60 חברים מהנוער ומספר יותר גדול של אוהדים. המועדון היה במלון הס. לועד הארגון השתייכו ברוך ורמוט, אמיל נבנצאל, נתן ציזנר, מילקה רוטר ועוד. המזכיר היה יוסף גרובנר.

מפעם לפעם היו מזמינים נואמים מוכשרים מקרקוב ובייליץ לשם תעמולה בין כל שכבות האוכלוסיה.

החברים עברו אימונים צבאים על מגרש שע"י המסעדה "ונציה", סמוך לנהר סקאבה, לשם הכשרה לצבא היהודי העתיד לקום.

מספר חברים היו מוכנים לעלות ארצה, ולאחר שכל ההשתדלויות מצד המפלגה להשיג סרטיפיקטים לא הצליחו נעשו הכנות לעליה בלתי-לגלית. בינתים פרצה המלחמה.

ה. השומר הדתי

ארגון זה איגד במסגרתו את הנוער הדתי. מעונו היה בתחילה בבית טאפט אשר בככר הראשית של העיר ולאחר מכן בבית טיפנברונר שליד השדרה המובילה

לתחנת הרכבת. חבריו הפעילים היו מוניק ורומק בדר, אושיק ושמואל גלייצמן ומנחם וורצל. תנועה זו מנתה כ־40 חברים.

ליד הארגון היה קיים קורס ללימודי היהדות. בשנים 1933—35 היה הרב דוד אביגדור בא להרצות בקורס זה.

על סמך סרטיפיקט שהשיגה התנועה, בשנת 1935, עלה ארצה כחלוץ מנחם וורצל, כעת ברחובות.

31. קבוצת "השומר הדתי"
מימין: דוד פרנקל, מדריך יוסף וורצל, דוד שיכטר, מוניק קליין, אשר גלייצמן, חיים קליין.

ו. נקודת הכשרה של ה"שומר הדתי" בוַדוביצה

בשנת 1934 הגיעו כ־20 צעירים דתיים לוַדוביצה, רובם מבזסקו וז'שוב, וכאן עברו הכשרה קיבוצית במשך שנה אחת. הם עבדו בחנויות ובבתי חרושת יהודיים, במטרה להסתגל לעבודה גופנית בישראל. יהודי ודוביצה העסיקו ושילמו להם שכר־עבודה גבוה מן המקובל. על המעבידים הללו נמנו שמואל אֶבל, ישראל גרוס, יעקב ווסרטייל, אהרן שנגוט ועוד.

מדריך חלוצים אלה היה יוסף גרייאר, אשר ניהל קורסים לעברית ואנגלית ולמקצועות אחרים. מהשעורים נהנה גם הנוער הוַדוביצאי. הוא קשר קשרים עם הרב דוד אביגדור, שהופיע לעתים קרובות בעירנו והרצה לפניהם.

עם בואם לוַדוביצה טרם הכירו צעירים אלה את הסביבה ואת התנאים המקומיים. מנחם וורצל הוא שטיפל בהם, שכר עבורם אולם בבית אנה הופרט (ע"י הגשר של הנהר סקאבה), והשיג עבורם עבודה אצל האנשים הנ"ל. כאשר במשך זמן רב פגרו הצעירים בתשלום שכר הדירה, ניגש הוא לגב' הופרט והסביר לה את מצבם החומרי הקשה והרעיון הנשגב שיש להם לבצע ע"י הכשרה לעבודה גופנית ולעליה ארצה. כששמעה אנה הופרט את המלים האלו, לקחה עפרון בידה ומחקה את החוב וגם הסכימה שהצעירים ימשיכו לגור אצלה בלי תשלום.

היא הצטיינה תמיד בנדיבות לבה ובמקרה הזה באופן מיוחד, בגלותה הבנה מלאה לתנועה החלוצית. היתה זו אשה שעוררה יחס של כבוד בין כל מכיריה ע״י אורח חייה ונכונותה להושיט עזרה לנצרכים.

בגמר תקופת ההכשרה עלו כמעט כולם ארצה ושמרו בלבם את זכר הכנסת־האורחים הלבבית שהעניקה להם העיר. יוסף גרייאר ממלא כיום תפקיד חשוב בסוכנות הנסיעות ״פאטרא״ בת״א.

32. שעור בקורס ליהדות ע״י תנועת ״השומר הדתי״
מימין, עומדים: אשר גלייצמן, קורץ, יוסף וורצל, סלק שרפר.
יושבים: קורץ, /—/, הרב דוד אביגדור, שמואל גלייצמן, חיים קליין,
דוד פרנקל, מוניק קליין, אחים מוניק ולייבל וולף.

33. קבוצת ״השומר הדתי״ — הכשרה לעבודה חקלאית
מימין: ניסק וינר, מנדל גולדברג, יוסף גרובנר, שלמה גרוגר, /—/.

ז. ארגון נשים ויצ״ו

ארגון ויצ״ו בוַדוביצה כלל כ־150 חברות. תפקידו היה להעניק חינוך לאומי לאשה היהודית ולארגן הכשרה לבנות. את הרעיון הזה הפיץ ע״י הרצאות, עריכת מסיבות ונשפים ותכניות בידור. המועדון היה בדירת שמעון וַקסברג.

אולם האספות של ויצ״ו נמצא בככר הראשית, בבית טאפט. יו״ר הארגון היתה פרידה פרסטר ואחרי מותה ברטה אֶבל. כחברות ההנהלה שימשו לאונורה גולדברגר, הנציה גרוס, לוטי מארק, אנטוניה שֶרפ ועוד. מבין שורות הנוער הושיטו עזרה לארגון האחיות טונקה ומילה רוטר.

ליד הארגון היה קיים סניף של ויצ״ו הצעירה, שנועד לבנות צעירות, רובן בנות של חברות ויצ״ו הכללית. בתחילה נמצא הסניף הזה באולם של התנועה הציונית, ברחוב טאטשאינסקה, ולאחר מכן עבר לדירת מרים וינר שבאותו רחוב. שם התקיימו הרצאות קבועות והקראות בעברית. אחת מן העסקניות הראשונות שארגנו את הסניף הזה היתה אידה רוטר, שמטעם ארגון ויצ״ו המרכזי נשלחה לבית החולים היהודי בקרקוב ועברה שם הכשרה, כדי לשמש כאחות־רחמניה מקצועית בישראל. אחרי יציאתה התנהל הסניף ע״י לאה נייהרט (בארי). היא, ביחד עם חוה ויינלז (גרוס), עברה הכשרה במשך 18 חדשים בויצ״ו המחוזית בקרקוב (ברחוב וילופולה). חוה ויינלז השיגה סרטיפיקט מטעם ויצ״ו בשנת 1937, עלתה ארצה והשתקעה בקרית־אונו.

הארגון דאג להכשרה מקצועית לבחורות. הוקם קורס לעבודת אריגה בבית לנגר, ברחוב טאטשאינסקה, בהדרכת פרידה פרסטר.

ח. תנועת ״גורדוניה״

במשך תקופה קצרה התקיים בעירנו, מטעם תנועת ״התאחדות״, מועדון ״גורדוניה״ שמעונו היה ברחוב ״שלישי במאי״ (מול הקסרקטין). באמצעות תנועה זו השיגו סרטיפיקטים ועלו ארצה שלמה ופרידה בֶדר.

מעל לכל התנועות המפלגתיות האלה היו קיימים ארגונים וסקציות בין־מפלגתיות, שתפקידם היה לתאם את העבודה הציונית, כדלקמן:

ט. הועד המקומי של התנועה

היה זה מוסד בלתי מפלגתי, שקישר בין הועד־הפועל ומוסדות אחרים של התנועה הציונית בקרקוב לבין המפלגות בוַדוביצה והעביר אליהן את ההוראות. בצורה זו היה ועד זה חולש כמעט על כל הפעולות הציוניות בעיר.

כיו״ר הועד כיהן בשנים הראשונות הבין־מלחמתיות המהנדס רכן ואחרי יציאתו נבחרה במקומו יטקה פלסנר (קריגר) ואחר כך לוטקה הֶס (פרופר), ובעשר השנים האחרונות ד״ר ברנרד שור.

י. עזרה חלוצית

תפקידה היה לאסוף בישוב המקומי את הכספים הדרושים להחזקת נקודות ההכשרה החלוציות בסביבה ולכיסוי הוצאות־הדרך של הנוער העולה לארץ־ישראל.

34. קורס לאריגה בשנת 1937
מימין עומדות: גוסטה מילר, אסתר קולנדר, ארנה לפלהולץ
יושבות: מניה ציזנר, סלה ליטנר, הניה שרפר.
Weaver's course in 1937
From right standing: G. Miler, E. Kolender, E. Lefelholz.
Sitting: M. Cizner, S. Litner, H. Scharfer.

הכסף הועבר מדי פעם למרכז בקרקוב, אשר מימן את הוצאות עליית הנוער החלוצי מוַדוביצה, שהיה דל אמצעים.

כאשר בשנים 39—1934 התגבר החרם הכלכלי והנוער העני נדחף יותר ויותר להכשרה, היתה לארגון זה חשיבות רבה. היהודים באו לידי הכרה שהעליה היא הפתרון היחידי של בעית היהודים בפולין, וההמון תמך ברצון רב בפעולותיו של האירגון.

מייסדת האירגון היתה פרידה פרסטר ואחר מותה מונתה ליו״ר אנה פישגרונד, אשתו של מזכיר הקהילה. המזכירה היתה אנדה גולדברג (ברונר).

יא. הקרנות הלאומיות

בשטח זה פעלה בתחילה הגב׳ ברונר, אשתו של סאמי ברונר, שהתגוררה ברחוב שלישי במאי. אחר כך המשיכו בעבודה במשך שנים רבות, עד פרוץ המלחמה, בן־ציון בֶר, לאופולד ברונר, שמחה וורצל ומאציק נסלרוט. המזכירה היתה אנדה אָבל שגרה ברחוב מיצקביץ. הודות לפעולותיהם הנמרצות נאספו מדי שנה סכומים ניכרים מעירנו למען הקרנות הלאומיות.

המקור הראשי של ההכנסות היו קופסאות הקרן־הקימת, שנקבעו בהרבה בתים,

35. פגישה בויצ"ו הצעירה
מימין בשורה הראשונה: זיסלה גרובנר, יוכבד וינר, רפאל רובינפלד, ברוניה וורצל.
בשורה השניה: איטקה וברטה וקסברג, רוז'ה גרובנר, לאה נייהרט, בושקה גלבוקס, רוז'ה גלבוקס, סלה וצילה ריטר, רחל לאובר, לאה וקסברג.
בשורה השלישית: קלרה רייטר, פנקה ליטנר, /—/, גוסטה גרובנר, חוה ויינלז, רבקה רוזנפלד.
בשורה הרביעית: נטה רובינפלד, אסתר גרובנר, מטילדה ויינלז.

A Meeting of the Young Wizo
From right first row: Z. Grubner, J. Wiener, R. Rubinfeld, B. Wurzel.
Second row: I. and B. Weksberg, R. Grubner, L. Neihert, B. and R. Gelbwacks, S. and C. Riter, R. Lauber, L. Weksberg.
Third row: K. Reiter, F. Litner, /—/, G. Grubner, H. Weinlez, R. Rozenfeld.
Fourth row: N. Rubinfeld, E. Grubner, M. Weinlez.

התרומות שנאספו בחגיגות משפחה, מכירת מברקים לנשואין ופירות מא"י בט"ו שבט.

יב. מכירת "שקלים"

בתקופה הראשונה טיפל במכירת השקלים ישראל איינהורן בשם תנועת ה"מזרחי". אחר כך עברה הפעולה לידי הועד המקומי של התנועה הציונית, אשר חילק את מכירת ה"שקלים" בין כל המפלגות. לאופולד ברונר, בשיתוף פעולה עם הלה וגניה בר, דאגו לביצוע סדיר ומאורגן היטב של הפעולה.

יש לציין, כי ביום פטירתו של תיאודור הרצל (כ' בתמוז) נערכה מדי שנה בשנה בוַדוביצה עצרת משותפת לזכרו מטעם כל המפלגות. על יד שולחן הנשיאות ישבו נציגי כל המפלגות, בראשותו של יו"ר הועד המקומי ד"ר ברנארד שור. אחרי

36. מסיבת־פרידה לחברה חוה ויינלז לפני עלייתה ארצה.
Farewell party in honour of Hawa Weinlez prior to her immigration to Israel
מימין, בשורה הראשונה: אידה וקסברג, יוכבד וינר, שרה ריטר.
בשורה השניה: מניה לאובר, צילה גלייצמן, ברוניה וורצל, ברטה וקסברג, רוז׳ה גרובנר, קלרה רייטר, רוז׳ה גלבווקס, רבקה רוזנפלד.
בשורה השלישית: לאה נייהרט, חוה ויינלז, נטה גרובנר.

נאומו של היו״ר נאמו נציגי כל המפלגות ואיש איש לפי השקפות מפלגתו תיאר את דמותו של הרצל והסביר את רעיונותיו. אחרי החלק הרשמי נתקיימו דקלומים והקראות מיצירותיו של הרצל, שהוכנו ובוצעו על־ידי בני נוער בהצטיינות ובדייקנות רבה.

מלבד האנשים שהוזכרו לעיל, אשר עלו ארצה על סמך סרטיפיקטים שהשיגו ממפלגות ציוניות שונות, הגיע לארץ־ישראל בשנים הבין־מלחמתיות בדרכים שונות חלק מאנשי עירנו, שהשתקעו כאן, והם:

	מקום מגורים
מנחם בלייברג (בשנים האחרונות לפני עלייתו היה גר בוינה) ז״ל.	
פנינה בלמוט (ארדהיים)	ת״א
גניה בֶר (ריזנפלד)	חיפה
ליפא גרושוב, ז״ל. עבד כפועל בפרדסים בפ״ת וביקב בראשון־לציון. בגלל בריאותו הלקויה נאלץ לחזור לעירנו.	
רוזה גרטל (גליקסמן)	חיפה
גוסטה גרובנר (ויסמן)	ת״א
אסתר גרובנר (רובין)	״

	מקום מגורים
סלה גרונר (זילביגר)	רמת גן
עמנואל לופטגלס, ז״ל ואשתו מלכה לבית הַס	ת״א
פנחס וסלה וולקן ז״ל.	
מרים וינר, ז״ל	
מלכה וינר (רם)	דגניה ב׳
ברוניה וורצל (פישר)	ת״א
יוכבד וינר (רוזנבאום)	
טרזה מבית ליפמנוביץ עם בעלה יהודה בודנר	רמת גן
גנקה לייבלר	חיפה
שושנה פיירשטיין (נחושתן)	כפר ויתקין
מניה פצנבאום (נביאדומסקי) ז״ל	
שלמה פרנקל	חיפה
אידה פרנקל	חולון
אדלה ציזנר (פרנקל)	ת״א
דוד וציפה קלוגר ז״ל ובנם שמעון	
דבורה קליין	נתניה
רגינה רובינפלד (רוזנבלט)	עכשיו בארה״ב
רוזיה שליידרר (וייסגלס)	בני ברק.

פרק ששי:

ארגונים ומוסדות לעזרה הדדית

מוסדות צבוריים

1. בנק עממי

לפני מלחמת-העולם הראשונה נוסדה בדוביצה "קופת אשראי הדדית למסחר ומלאכה", ע"י ד"ר איזידור דניאל. המנהל היה לאופולד לנדאו, בנו משה ברוך; למנהל-חשבונות נתמנה אליהו פישגרונד, ששימש גם כמזכיר הקהילה.

עם פרוץ המלחמה חוסל הבנק. עם תום המלחמה נוצר מסיבה זו חלל מורגש בשטח הבנקאות היהודית. אמנם פעלה קופת חסכון של הנפה, אלא שבפעולותיה לא נכללו המסחר הזעיר והמלאכה. בגלל מחסור בכסף ולחץ המסים היה הישוב זקוק מאד למוסד בנקאי. לעזרתו בא האשראי הקואופרטיבי. השלטון תמך אז בתנועה הקואופרטיבית (הנשיא של המדינה דאז וויצ'כובסקי היה מחלוציה) ועשה הקלות שונות ביסוד קואופרציות ואף העניק להן הנחות במסים ובאשראי ביד רחבה.

היהדות האמריקאית שהשתדלה אז לשקם את יהדות פולין לא ע"י מתן נדבות כי אם באמצעות עזרה קונסטרוקטיבית, הקימה איגוד קואופרטיבי מרכזי בוורשה ומעל דפי העתונות היהודית פנתה לכל הישובים בקריאה לייסד קואופרציות לאשראי בשביל המסחר הזעיר והמלאכה.

בדוביצה נרתמו לפעולה זו העסקנים בן-ציון בר וקלמן פרופר. מן הראוי להדגיש את יזמתם זו, כי בדרך כלל הניחו מפלגות פוליטיות או הרשויות המקומיות את היסוד להקמת קואופרציות, והן שסיפקו את המשרד הדרוש ואת ההון היסודי. לרשותם של בן-ציון בר וקלמן פרופר לא עמדו כל התנאים האלו. הם באו במגע עם המרכז הקואופרטיבי הזה, ערכו תקנות לפי ההוראות שקבלו ממנו, והצליחו למשוך לפעולה עוד אזרחים מן הפעילים בעיר, כמו ד"ר ברנארד שור, יחיאל בלמוט סלו נסלרוט וחיים שלמה ציזנר, ותוך זמן קצר רכשו לעצמם את אהדת הצבור כולו. הם גם השיגו אשראי לשטרות מסחריים במרכז, נכנסו כחברים באיגוד לבקורת של קואופרציות יהודיות בוורשה ותחת השם "בנק עממי קואופרטיבי בע"מ" פתחו את המוסד הבנקאי הזה, שהיה לברכה בעירנו.

בראשיתו התאכסן הבנק בדירת בן-ציון בר אשר בככר קושציושקו ואחר כך עבר למעון מיוחד שנשכר עבורו ברחוב "שלישי במאי". מנהל החשבונות היה בן-ציון בר והגזבר קלמן פרופר. ההנהלה נבחרה מתוך בעלי המניות ופעלה

בהתנדבות. כיו״ר ויועץ משפטי שימש ד״ר ברנארד שור, והסגנים בתקופות שונות היו שמואל אֶבל, סאמי ברונר, חיים שלמה ציזנר ועוד. חברי ההנהלה היו יחיאל בלמוט, הירש גלייצמן, ישראל גרוס, שמחה וורצל, עמנואל ובריש וולף, ראובן שרפר ועוד.

מן הראוי להדגיש כאן את מדת התנדבותם. שעות שלמות היו האנשים האלה מקדישים מזמנם לישיבות ההנהלה. גם ועדת הביקורת פעלה במסירות רבה, דבר שגרם לרכישת אמון מצד האוכלוסיה. מדי שנה בשנה הועלו דמי החבר והפקדונות עד שהבנק הפך למוסד צבורי, אשר היקף האשראי שלו למסחר ותעשיה לא נפל במאומה מפעולותיה של קופת החסכון הפולנית הנ״ל. ההבדל היחיד ביניהם התבטא בזה שלקופה הפולנית הוגשה עזרה כספית מטעם הרשות המחוזית, אשר בערבותה נעשו כל הפעולות. הבנק היהודי, מאידך, גדל רק בכחו שלו.

בשנים האחרונות היה הבנק משרת לא רק את ענפי המסחר והמלאכה המקומיים, אלא גם את הסוחרים והתעשיינים הזעירים בערים הסמוכות אנדריכוב, זאטור, קלווריה וסוכא. גם הפולנים הגישו לבנק בקשות של אשראי.

בבנק העממי עבדה כמזכירה הלה איינהורן, בתו של טוביהו איינהורן, שהצטיינה באינטליגנציה גבוהה והשכלה תרבותית יוצאת מן הכלל ובאופי טוב. למרות שהיתה לקויה בבריאותה מחמת מחלת לב, היתה תמיד שרויה במצב-רוח טוב ובבהירות נפשית ואהבה כל אדם וכל ילד בתום לב. היא נספתה בשואה הנאצית.

בהזדמנות זו יש להזכיר גם את טונקה רוטר, מזכירה של העו״ד ד״ר שור, ששקדה על הפעולות המשפטיות של הבנק. היא השתתפה רבות בחיים החברתיים של העיר, בתנועת ״השומר״, בארגון ציונים-כללים, ב״מכבי״, ב״ויצ״ו״, בהנהלת הבית-העממי היהודי ופעלה הרבה לטובת הצבור. גם היא נספתה בשואה הנאצית. אביה שמואל רוטר, תעשיין, היה פעיל בתנועת ה״מזרחי״ ועזר רבות לעניים. הוא נפטר לפני המלחמה. אשתו לינה היתה פעילה בחברה לטיפול-ביתומים. גם בתו אידה היתה פעילה בתנועת ״ויצ״ו הצעירה״. הן נספו בימי השואה.

מן המשפחה הזאת נשארו בחיים הבנות מילה גלאס (כיום בפריס); אולגה ברייטבארט (כיום בשוויץ).

2. אגוד נכי המלחמה

נכי המלחמה היהודים היו מקופחים בתוך האגוד הכללי של נכי המלחמה, ותמיד היו נמצאים במיעוט. לפיכך נאלצו לייסד ארגון עצמי בשם ״ארגון יהודי לנכי מלחמה של מחוז ודוביצה״, אשר מושבו המרכזי היה בעירנו.

לחברי ההנהלה נבחרו ד״ר וילהלם קלוגר, יחיאל בלמוט, יהושע (אוזיאס) גרטל, ויקטור הס ועוד. המייסד ויו״ר הארגון שמעון זוירשטרום, היה בעצמו נכה המלחמה (עיור). המשרד של האגוד נמצא בדירתו, בככר קושציושקו ואחר כך עבר לבנין הבנק העממי, ברחוב ״שלישי למאי״.

היקף תפקידי הארגון היה רחב מאוד. טיפול בעניניהם השוטפים של הנכים היה פירושו השגת זכויות והנחות שהקנתה להם חוקת-הנכים הממשלתית על תקנותיה השונות, וחלוקה צודקת של זכיונות (קונצסיות למכירת טבק וי״ש). היו מקרים

שהשלטונות ביטלו זכיונות ישנים, אשר שנים רבות היו מוחזקים בידי יהודים. כך קרה, למשל, עם הזכיון של בית הממכר הסיטונאי בככר הראשית שבמשך כ־50 שנה הוחזק בידי משפחת פישגרונד. ואז לחם הארגון בחריפות רבה, כדי להמשיך את חזקת הפרנסה הזאת בידי יהודים ע״י מסירת הזכיון לנכה יהודי.

במיוחד היו גדולות זכויותיו של היו״ר שמעון זוירשטרום בשטח זה. הוא היה מובל ע״י כלב מאולף של ״הצלב־האדום״. הוא לא נכנע תחת שבט גורלו ורוחו לא נשברה. הוא היה מלא מרץ בעבודה ציבורית זו שהמשיך בה ללא הפסק. הוא ניהל בעצמו את המשרד, השתתף בועידות ארציות של אינבלידים ובזמן הישיבות לקח חבל בויכוחים והבליט ידיעה רבה בחוקי־הנכים המסובכים. בתו סידה שלזינגר גרה בניו־יורק.

בבעלות ארגון הנכים במלון הס היה בית מסחר סיטונאי לטבק. בימ״ס זה נוהל בהתנדבות ע״י ויקטור הס, שהתמסר גם לעבודות ציבוריות אחרות כמתואר בספר הזה. הס נספה בשואה עם רוב בני משפחתו. בתו הלנה צ׳שנובר גרה ברמת גן.

3. איגוד סוחרים

לצורכי הגנת אינטרסים של המסחר היהודי בתקופה הבינמלחמתית היה קיים איגוד סוחרים יהודים בעירנו. היוזם והמייסד היה יחיאל בלמוט שהיה היו״ר הראשון ובשנים האחרונות סאמי ברונר, סלו נסלרוט וחיים־שלמה ציזנר. המזכיר היה הנריק אוסטר המנהל של לשכת בית המשפט המחוזי הפלילי.

ע״י האיגוד היתה קיימת קופת עזרה הדדית לסוחרים עניים. זמן רב היתה קופתו של האיגוד במשרדו של יחיאל בלמוט בככר הראשית ואחר כך אצל סאמי ברונר ברחוב שלישי במאי.

רחב היה היקף פעולותיו של האיגוד, במיוחד בתקופה האחרונה, שהצטיינה בחוקי מסים מסובכים, ע״י הגשת עזרה לסוחרים הזעירים, במילוי דו״ח על מס הכנסה והצהרות לרכישת תעודות מסחריות, בעריכת ערעורים נגד המיסוי והגנת המסחר מפני עלילות כוזבות על עבירות של הפקעת שערים.

כל העבירות מסוג זה, כגון אי הצגת רשימת המחירים, אי ציון המחיר על הסחורות, העדר פנקסי־חשבון מדוייקים ומה שהיה גרוע מכל — התאמת המחיר של הסחורה, כאשר שער המטבע ירד פלאים מיום ליום, לערכים החדשים. כל זה גרם לרדיפות ולנגישות קשות. במאבק הזה להגנת המסחר רשמו האיגוד והיו״ר לעצמם הישגים נכבדים וזכו להערכה רבה.

37. כנוס חברי אגוד נכי מלחמה של מחוז ודוביצה
שנערך בשנת 1935 בוַדוביצה, בככר קושציושקו
יושבים: באמצע מנהל הראשי של המשרד האוצר ניץ
משמאל: מרטה זוירשטרום, /—/, /—/, /—/
מימין: שמעון זוירשטרום, ד״ר וילהלם קלוגר, סידוניה זוירשטרום.

The Wadowice District War invalids rally, held at the Kościuszko Square in 1935.
Sitting from right: Sydonia Sauerstrom, Dr. Wilhelm Kluger, Shimon Sauerstrom, Niec, manager of the Finance Office, Martha Sauerstrom /—/, /—/, /—/

חברות צדקה

1. חברת נשים ("פרויען פאריין")

חברת נשים היתה קיימת עוד מימיו הראשונים של הישוב היהודי. תפקידה של החברה היה לתת סעד לנשים בהריון ולנשים עניות המטופלות בילדים רבים. בבית־החולים הכללי בוַדוביצה עוד לא התקיימה בימים ההם מחלקה ליולדות, ולכן היוותה החברה מקור של ישועה וברכה למשפחות העניות. היא שילמה עבור המילדת. שלחה אחת מחברותיה להשגיח בזמן הלידה ואם קרה שאשה הרה חלתה, שכרה החברה מטפלת מיוחדת לשמירה בלילות.

במשך שנים רבות עד שנת 1919 שימשה כיו"ר החברה אנה הופרט, אשתו של ישראל הופרט; כמזכירה שימשה חיה רבקה (הלנה) יעקובוביץ, אשת מתתיהו יעקובוביץ ואמו של כותב הטורים; הגזברית היתה סלומאה קלוגר, רעייתו של זכריה קלוגר.

גדולים היו מאמצי קומץ הנשים הזה להחזקת הארגון ולהעניק את הסעד הדרוש. בעיקר היה רב המאמץ בשנים 18—1914 עת שבעיר שררו רעב, מצוקה, מחלות מדבקות ובעטיה של המלחמה נשארו משפחות רבות בלי פרנסה.

אמנם, באותה התקופה היתה קיימת בוַדוביצה קופת חולים כללית בזעיר אנפין, אבל בשביל פועלים פיזיים בלבד, הווה אומר, לכן, נוצרים. באותם זמנים לא היו נהוגות קרנות פנסיה או גמלאות. על־כן מן הראוי, איפוא, להדגיש במסגרת ספר זה את פעולותיהן הכבירות של הנשים הללו ולהרים על נס את זכויותיהן המרובות.

אנה הופרט, שעל נדיבות־לבה מסופר כבר לעיל ברשימה על ה"שומר הדתי", היתה בת 90 כשגורשה עם המשלוח שהועבר ע"י הנאצים לבלזיץ בשנת 1942. חיה רבקה יעקובוביץ, אשה אצילה ואדיבה, שהיתה דוגמה לזולת באורח־חייה המופלא וידועה מתרומותיה בידים פתוחות, נפטרה בדמי ימיה בשנת 1923. כל בני העיר השתתפו אז באבלה הכבד של המשפחה.

בשנים הבין־מלחמתיות הראשונות שימשה רגינה טיברגר יו"ר הארגון, ולאחר מכן כיהנה בתפקיד זה פראנציסקה בנדץ עד שנת 1936.

רגינה טיברגר הצטיינה תמיד בעזרה לעניים. שנים רבות היו גרים בביתה עניים שונים והיא לא תבעה מהם שכר־דירה. בזמן מלחמת־העולם הראשונה, כאשר בעיר שררה צפיפות איומה והורגש מחסור נורא בדירות ומן החזית זרמו פליטים וחיילים בהיותם במצב של אפיסת־כוחות, היה ביתה של טיברגר פתוח לרווחה בפני האומללים. היא נפטרה זמן קצר לפני פרוץ מלחמת העולם השניה. כאילו מהשמים ביקשו לחסוך ממנה את הסבל של תקופת השואה, כגמול עבור זכויותיה. בעלה אדולף טיברגר, מן האנשים המכובדים בעיר, חינך את ילדיו ברוח המסורת ואהבת הבריות. הוא נפטר סמוך לשנת 1920.

נשארו בחיים בניהם בֶנו וד"ר מוריס טיברגר, נדבנים ידועים הגרים בניו־יורק וקשורים עם אנשי עירנו בקשרים לבביים.

לפראנציסקה בנדץ נודעה הכרה כללית בין יהודי ודוביצה עקב עבודתה ללא

ליאות במשך שנים רבות למען חברת הנשים. כאשר עברה לגור בביליץ נפרדו ממנה תושבי העיר בנשף חגיגי שנערך במועדון האינטליגנציה היהודית. את רגשי התודה הלבביים מטעם האוכלוסיה הביע אז בנאומו הנפלא ד״ר א. צימרשפיץ. היא נספתה בשואה בלבוב בשנת 1941.

בנה הנריק בנדץ, שנזכר בספר זה בגלל פעולותיו הצבוריות הרחבות, גר בישראל (בת־ים), בנה השני, קרול, נמצא בפולין.

פרנציסקה בנדץ
Franciszka Bendec

אנה הופרט
Anna Huppert

חיה רבקה (הלנה) יעקובוביץ
Helena Jakubowicz

רגינה טיברגר
Regina Thieberger

על ועד חברת הנשים נמנו, בין השאר, לאונורה גולדברגר, אשת רופא ה־שיניים מקס גולדברגר, פרידה פרסטר, ויטי שרפר, אשת ראובן שרפר. בפעולה רבה למען הארגון הצטיינו במיוחד החברות רבקה גולדברג וליבה רפפורט.

לאונורה גולדברגר נפטרה בגולת רוסיה. יטי שרפר וליבה רפפורט נספו במחנה ההשמדה אושביץ. עוד זכורים לכולנו פעולותיה הרבות של ליבה רפפורט באיסוף כספים למען "הכנסת כלה", לכיסוי הוצאות האשפוז של חולים עניים, וכדומה. נשארה בחיים בתה ליפקה, הגרה בסארבריקן.

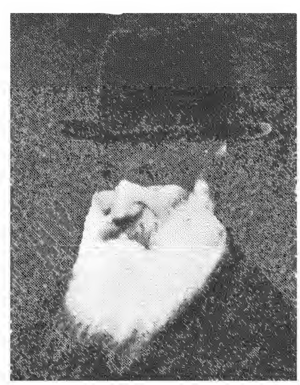
2. חברת "ביקור חולים"

חברת "ביקור חולים" טיפלה בחולים עניים, אלה קיבלו על חשבונה טיפול רפואי חנם אצל רופאי העיר והחברה שילמה גם את מחיר התרופות. בשנים האחרונות היה יו"ר החברה אליעזר בינשטוק, וכחברי הועד כיהנו אנשיל בורגר, ליבה רפפורט, אייזיק רוזנפלד ואהרן שנגוט.

במשך שנים רבות שימש כרופא של החברה ד"ר שמואל טאוב הבלתי נשכח, שנענה לכל קריאה והגיש עזרה לכל סובל.

3. חברת "תלמוד תורה"

חברה זו טיפלה בתלמידים עניים, שהוריהם לא יכלו לשאת את הוצאות חינוכם הדתי. החברה העניקה להם סטיפנדיה ללימוד ולכלכלה, הלבישה אותם וקנתה להם ספרי לימוד ועזר.

Josef Broner

שנים רבות כיהן כיו"ר של החברה ר' יוסף ברונר, תלמיד חכם ואיש נבון שתרם את כל לבו ומרצו למען פעולות החברה ורכש משום־כך הכרת־תודה עמוקה מצד ההורים והתלמידים. לא קל היה התפקיד. בזמן הראשון היה עליו לגייס כספים מקרב אוכלוסיה שבחלקה הארי היתה מתקדמת והביטה בעין זעומה על זרם הנוער הדתי שהגיע מערים אחרות כדי ללמוד בודוביצה. היה צורך לסדר מקום לארוחות צהרים חינם אצל משפחות, והיו עוד דאגות למכביר. ר' יוסף ברונר נפטר לפני המלחמה.

אשתו בריינדל (ברוניסלאבה) ברונר, היתה ידועה כאשת־חיל מהתנדבותה ועזרתה לאנשים שהיו שרויים במצוקה. על מאמציה בימי הזעם לא ללכת לטבח ולהציל את משפחתה ושכנותיה מצפורני הנאצים, מסופר להלן בפרק השואה. זכרונם ינון לנצח.

נשארו בחיים בניהם לאופולד ויעקב, ובנותיהם פולה (איינהורן) ופלה (הרשטייל), הגרים בישראל.

כחברי הועד של חברת "תלמוד תורה" שימשו טוביהו איינהורן, יהושע (אוזיאס) גרטל, שמואל גרייזמן, אייזיק רוזנפלד ואהרן שנגוט.

4. חברת "גמילות חסדים"

קופת גמ"ח של ודוביצה נתנה הלואות זעירות לבעלי מלאכה וסוחרים קטנים. היה זה מוסד האשראי שלהם, שעמד לישעם בכל שעה של מצוקה, מבלי שיזדקק לשלם רבית כלשהי עבור ההלוואות. היה זה המשך של המסורת היהודית המפוארת, בהתאם לדברי הקדמונים שבני האומה היהודית מצטיינים כ"גומלי חסדים".

בתקופה האחרונה לקחו חלק בפיתוחה חברי הועד בן־ציון בר, עמנואל וולף־פַלו נסלרוט, קלמן פרופר ועוד.

5. חברה לטיפול ביתומים

הסעיף הראשון בסדר הפעולות של חברה זו היה לסדר אפוטרופוס מטעם החברה למשפחות מיותמות. כן דאגה להלבשה ולשאר הצרכים של היתומים וארגנה בשבילם קייטנות בהדרכת המורה חיים רייטר.

בתקופת הקיץ היו מתאספים כ־40 יתומים מדי יום ביומו, בשעה 8 בבקר, בחצר ביתו של המורה רייטר ותחת השגחתו היו יוצאים לפרבר העיר גרובלה, שם בילו בנעימים עד הערב בגן של מסעדת "וַלנר" והתעסקו בשיחות ובמשחקים. לפעמים היו עורכים גם טיול להר הסמוך "דזבונק". הארגון דאג למזונם במשך הטיול.

ליו"ר החברה נתמנה ד"ר אפולינרי צימרשפיץ, ובזמן האחרון מילא את מקומו ד"ר מאלגוזטה דניאל. חברי ההנהלה היו אשת סאמי ברונר, לאונורה גולדברגר, אלה ווסרטייל, פאולה צימרשפיץ ולינה רוטר.

6. חברת "תומכי עניים"

בשנים הבין־מלחמתיות חלה ירידה במצב הכלכלי של יהדות פולין וחלק ניכר מן האוכלוסיה היה זקוק לתמיכה. אמנם בין חברי הקהילה הוַדוביצאית אפשר היה למנות על אצבעות יד אחת את העניים המחזרים על הפתחים, משום שבני וַדוביצה היו רגילים לחיות בחשבון ולעבוד בעבודה יצרנית, כדי לא ליפול למעמסה על כתפי הכלל. אלא שבאו הנה עניים ממקומות שונים בפולין הקונגרסאית ומזרח־גליציה, מישובים שחיו בדלות.

כדי לתמוך בעניים אשר באו מחוץ לעיר, היתה האוכלוסיה היהודית מעניקה להם תמיכה חד־פעמית, באמצעות חברת "תומכי עניים" שנוסדה למטרה זו. בכך חסכו מן העניים את הטירחה של סיבוב מבית לבית ולגרום לאנשים הפרעות בעבודה.

בכל שבוע היה כל אזרח נותן את חלקו בתרומות למען החברה, בעין יפה וברוח נדיבה. יו"ר החברה היה משה שליין. הגזבר אברהם קֶיי. מושב ועד החברה היה בדירת הגזבר בככר קושציושקו.

החיים החברתיים והספורט

1. הערות כלליות

עד מלחמת־העולם הראשונה לא התקיימו בעירנו ארגונים חברתיים או ארגוני ספורט יהודיים. הדתיים מצאו את סיפוקם אצל הרב וכדומה. המתקדמים ראו את עצמם כפולנים, או כגרמנים בני־דת־משה, וביקרו ללא היסוסים ב"קאזינו" של הפקידים הפולנים או של הקצינים, או במועדון "יאגילונקה" בככר הראשית. חלק קטן של היהודים אף השתתף בארגון הקיצוני לאומי "סוקול" ונהנה ממגרש־הספורט של הארגון הזה.

היחסים ביניהם ובין הפולנים היו כל כך אידיאליים, עד שאפשר היה לפגוש לעתים תכופות את האינטליגנציה היהודית כשהיא משחקת שם בטניס עם קצינים פולניים גבוהים ונשותיהם.

חלק מיהודי ודוביצה האמין, כי במקרה והם יתארגנו בארגון עצמי עלול ליפול עליהם חשד שהם יוזמים פעולות לאומיות ובדלנות יהודית, בעוד ששיתוף הפעולה בארגונים פולניים יהדק את הקשר עם האוכלוסיה הפולנית וישמור עליהם מפני תעמולה אנטישמית.

הפולנים היו מרוצים מאד ממצב זה, כיון שבמסגרת השתדלותם להגביר את כוחם נגד האוסטרים, הצליחו באופן כזה להרחיק מהיהודים את השאיפות לגרמניזציה ובזמן הבחירות לפרלמנט, אפילו לרכוש קולות של יהודים במספר רב.

האידיליה הזאת נסתיימה עם תקומת מדינת פולין, שבהרכב הטריטורי שלה נכללו איזורי־הספר המזרחיים ששם ראו היהודים את עצמם מתמיד ככת אתנו־גראפית ולא הזדהו עם עמים אחרים. המבנה שלהם הטביע את חותמו על היהדות הפולנית כולה. לבדלנות גרמה גם התנועה הציונית, אשר החל משנת 1919 התגברה בעירנו במדה רבה, והיתה לה נטיה חזקה לייסד ארגונים לאומים וחיים תרבותיים עצמאיים.

לבדלנות החברתית גרמו לא מעט גם השקפותיהם של חלק מן הפולנים, אשר בכל משבר וכשלון כלכלי ראו את הסיבה במספר המופרז של היהודים המעורים במסחר ובמקצועות חופשיים וקראו לכן לחרם כלכלי אנטי־יהודי. כמובן שהדרך מחרם כלכלי ועד להסתה אנטישמית בעתונות על חרם חברתי המרחק קטן למדי.

כאשר החלה התעמולה ההיטלרית הצטננו היחסים החברתיים בין הפולנים והיהודים לחלוטין עד שנהפכו לחרם גלוי. היו מקרים ב"קאזינו" הפולני, שפולנים אשר עוד לפני זמן קצר נחשבו כמכרים טובים ומיודדים של יהודים שונים, התחילו להתרחק מהם ואף נזהרו בפגישותיהם שלא ללחוץ את ידיהם ולא לברך אותם לשלום.

כל הסיבות הללו גרמו לכך שהיהודים התחילו לארגן ולפתח ארגונים עצמאיים, חברתיים וספורטיביים, ולאו דוקא לאומיים, שהיו בלתי תלויים בפולנים לחלוטין.

כך נוסדו בית־העם היהודי, הספריה היהודית, אגודה לספורט ולהתעמלות. הבה נספר עליהם בפרוטרוט.

2. בית־העם היהודי

בית־העם נוסד בשנת 1926 בערך, בבית הופמן אשר ברחוב "שלישי למאי". המייסדים היו הנריק אוסטר, הנריק בנדץ, סטפאן הופמן, ד"ר לאון ודלר, בֶנו טיברגר, ד"ר וילהלם קלוגר, ד"ר א. צימרשפיץ ועוד.

בתקופה הראשונה ביקרו בו רק בעלי מקצועות חופשיים וסטודנטים מן האוניברסיטה. אחר־כך, לאור מסיבות התקופה הנזכרת, כשנתבררה חיוניותה של אכסניה תרבותית זו לכל תושבי העיר ובמיוחד למען דור־הנעורים, הוחלט להקים בית מיוחד שיהא מיועד לתרבות יהודית ולבידור. למטרה זו נבחר ועד ציבורי בראשות בֶנו טיברגר, שהיה נדבן ידוע והתמסר תמיד לפעולות ציבוריות. ברם, מאחר ותכנית־הבניה נכשלה בעטיים של קשיים כספיים, הועבר בית־העם למרכז העיר לאולם שכור בבית טאפט אשר בככר הראשית. אז נבחר ועד חדש, בו היה מיוצג גם הנוער. וכך נהפך המעון התרבותי הזה למרכז ציבורי של יהודי ודוביצה, בו התרכזו כמעט כל הפעולות התרבותיות של העיר. פרט לחוגי החסידים, השתתפה בו כמעט כל האוכלוסיה היהודית, ללא שום מחיצות של גוון פוליטי והשקפות מפלגתיות.

ועד בית העם שם את הדגש על כך, שלא יהא למוסד שום צביון פוליטי בפעולות ובהרצאות. עובדה זו גרמה לפרקונציה גדולה של הקהל. לעתים קרובות באו כמרצים מקרקוב סופרים ופובליציסטים שונים, ביניהם ד"ר משה קאנפר, עורך העתון "נובי דז'נניק". התקימו גם ערבים מוקדשים למוסיקה ולהקראות.

לעת הפגישות בבית־העם לא היו ניכרים שום הבדלים בגיל או במעמד. הנוער ישב ליד שלחן אחד בצוותא עם הדור המבוגר, ניהל אתו שיחות ויכוחים או שיחק במשחקים שונים, כמו שחמט, דומינו וכו'. אחרים קראו עתונים וירחונים ספרותיים.

על ועד המוסד נמנו בתקופות שונות ד"ר רישארד ומאלגוזטה דניאל, לאון ודלר, אליעזר ושלמה יעקובוביץ, מאציק נסלרוט, ד"ר שבח פישגרונד, טונקה רוטר, ד"ר ברנארד שור ועוד.

בפורים, בחנוכה ובימי־חג לאומיים אחרים נהרו לבית העם כמעט כל אנשי העיר. החגיגות והנשפים נערכו אז ע"י בית־העם עצמו, או שהאולם נמסר למבצעים אחרים.

תמיד היתה שם האוירה תוססת ומלאה תנועה, וזאת גם משום שבקרבת מקום שכן המועדון של אגודת "מכבי" ובזמן החופשי מפעולות התעמלות היו חברי "מכבי" רגילים להיכנס לבית־העם וליהנות משירותיו. לעורכי־דין חברי בית העם היתה השפעה מרובה על גיבוש האופי של הנוער, על הרחבת אופקיו ועל התנהגותו החברתית.

האידיליה הזאת של חיי־חברה משותפים בין הנוער והמבוגרים החלה להתרופף, כאשר כשלוש שנים לפני המלחמה רכש הנוער את רוב הקולות בועד־המוסד והשתדל להכניס שינויים רדיקליים באופי המוסד, ברוח הנוער. המבוגרים, שלא יכלו להסכים לשינויים הללו, החליטו לפתוח מועדון חדש בשם "מועדון האינטלי־גנציה היהודית". אך הוסכם שגם להבא יתקיימו נשפים ומופעים חגיגיים בבית העם בלבד, בשיתוף־פעולה מלא מצד האינטליגנציה.

בית־העם על האוירה ששררה בו הוא אחד הפרקים הנהדרים בתולדות יהדות ודוביצה.

Pepi Zimmerspitz

ניהול המזנון בבית העם היה בידי פפי צימרשפיץ, שבחריצותה ובהתנהגותה העדינה כלפי האורחים לקחה חלק גדול בהתפתחותו של בית־העם. המוסד הזה וחינוך ילדיה היו במרכז תוכן חייה. ראוי לכן לציין את שאיפותיה להשגת המטרות הללו. היא ניספתה בשואה. נשארו בחיים בנותיה גניה שיקמן ו־הלה נטוביץ, הגרות באוסטרליה, ובנה שמואל פדר בפריס.

3. מועדון האינטליגנציה היהודית

כאמור, התקיים מועדון זה החל משנת 1936. מעונו היה בבית ד״ר צימרשפיץ, ברחוב ״שלישי למאי״ ולועד־המועדון נבחרו הנריק בנדץ, ד״ר מוריץ הופרט, ד״ר לאון ודלר, ד״ר ברנארד שור ועוד. היו״ר היה ד״ר רישארד דניאל.

במועדון זה התקיימו תכופות הרצאות. בחדר אחר, שהיה מיועד לקריאה, נמצאו תמיד עתונים וירחונים ספרותיים ומדעיים מכל הארץ.

4. הספריה היהודית

בשנים קודמות סיפקה הספריה הכללית הפולנית ״ט.ס.ל״ (חברת בית־ספר עממי) את צרכי הקורא היהודי המודרני. היא היתה קיימת בבנין ״סוקול״ והיהודים הסתפקו בספריה זו באין ברירה.

עם התחדשות התנועה הלאומית, לא יכלה הספריה הזאת לענות יותר על דרישותיו של הנוער היהודי ואז עלה הרעיון להקים ספריה לאומית יהודית.

המבצע בוצע בחלקו ע״י תרומת ספרים ובחלקו ע״י איסוף כספים לרכישת ספרים. תכנית זו נתגשמה הודות לתמיכתה הנמרצת של יטקה פלסנר, יו״ר דאז של התנועה הציונית, אשר ניאותה להעמיד חלק מן המועדון הציוני לרשות הספריה. כאשר במרוצת הזמן גדלה הספריה והמקום נעשה צר מהכיל, הסכים הבנק העממי למסור לספריה חדר אחד במשרדו.

בתחילה התמסרה לעבודת הספריה שרה נייהרט, שטיפלה במיוחד בקנית ספרים הדשים מכספי ההכנסות הרצופות.

בתקופה האחרונה שימש כספרן לאון טיברג ועזרו לו בעבודה, לסירוגין, יוסף צימרשפיץ, דוד ברונר, הרמן ריק, דולק נסלרוט (היה גר ברחוב זאטורסקה), נתן גרונר ואנדה גולדברג (ברונר). נוהג זה הפך למסורת ובמרוצת הזמן נכנס

הדור הצעיר לעבודה במקום הדור המבוגר שעזב את משמרתו בספריה. האנשים האלה הקדישו מזמנם לתורנויות בספריה וניהול הפנקסים, שלא על מנת לקבל פרס.

הספריה גדלה ע״י קניה מתמדת של ספרים חדשים, ונוסף לספרים יהודיים הכילה גם ספרות עולמית וספרי מדע.

בתקופת המעבר, כאשר פעולת התנועה הציונית נחלשה, היתה הספריה המרכז הרוחני היחיד של הנוער. סייע בכך רבות לאון טיברג, ידיד אמיתי של הנוער. הוא ויוסף טיברג היו בניו של ברוך טיברג, אותו התושב היהודי הראשון בודוביצה ששבר את האיסור על התישבות היהודים בעיר.

פרטים על מותו הטראגי של לאון טיברג יבואו להלן בפרק השואה. יטקה פלסנר, שעל זכויותיה למען התנועה הציונית בעיר כבר דובר, נפטרה ללא־עת לפני המלחמה. יוסף צימרשפיץ נפטר בגיל צעיר ממחלת השחפת.

הרמן ריק היה, לפי השערתנו, היהודי היחידי בעיר שנדון בעוון קומוניזם. הוא היה חשוד כקומוניסט. כאשר הלך פעם לפארק ביום סגריר עקב אחריו בלש מטעם השלטון. בהיכנסו לפארק ניגש הרמן ריק למקום סתר אחד, הרים שם אבן והוציא מתחתיה חומר תעמולתי, שהיה חבוי במקום, ומיד נאסר ע״י הבלש. ספק אם היה קומוניסט בעל הכרה עצמית, אבל ידוע שאחרי שסיים את חוק לימודיו בבית־ספר תיכון לא הצליח בשום אופן להסתדר בחיים והיה מיואש.

את עונש המאסר בן 8 חדשים, אשר הוטל עליו, נשא בעוז. העיר כולה היתה מזועזעת מהמשפט הזה, כי הרמן ריק היה מעורב בין הבריות ובן למשפחה מכובדת. הוא נספה בשואה.

נתן גרונר ודולק נסלרוט גרים כיום בארצות הברית.

5. אגודה לספורט — ״הגבור״

כמתואר לעיל, אחרי התפוררות הקיסרות האוסטרית היה הרגש הלאומי בין הנוער הולך וגואה, עד שנתגבש הצורך לייסד עבורו ארגון ספורט עצמאי. ואכן נוסד ארגון כזה בעירנו בשנת 1922. המייסד היה הנריק בנדץ, שכל ימי קיומו של הארגון דאג לתקציב, לציוד ולצוות הקבוצה והכשרתה. הוא עצמו היה רק חובב ספורט. עזר על ידו צעיר בשם כהנא.

בגלל נטיית הארגון לציונות, היה ציודו מאוחסן במועדון של ההסתדרות הציונית. האימונים והמשחקים נערכו במגרשי הספורט ליד הנהר סקאבה. היתה קבוצה שכללה 11 חברים ו־4 חברי משנה. המשחק העיקרי היה כדורגל. הקבוצה נסעה לפעמים לערים הסמוכות, כדי להשתתף במשחקים עם קבוצות יהודיות ופולניות.

חלק מהחברים, כמו אברהם נייהרט ועוד, עלה ארצה בשנת 1926. אחרים, כמו שלמה ארנהלט ועוד, עברו להכשרה חלוצית, והאגודה נתפוררה. בשנת 1930 קמה לתחיה אגודה ספורטיבית חדשה — אגודת ״מכבי״.

6. אגודה לספורט ולהתעמלות ״מכבי״

עוד לפני שנוסדה היו קיימים שיעורים לתרגילים ספורטיביים לבנות במועדון

מלון "הַס" שברחוב שנקביץ. למטרה זו הובאו מדריכים מיוחדים מביליץ שאימנו אותן באתלטיקה קלה. מספר התלמידות גדל במשך הזמן וגם בחורים רצו להשתתף באימונים. לכן יצאה היזמה לארגן אגודה קבועה לספורט בשם "מכבי" ואחר שכירת מקום בבית טאפט בככר הראשית, ע"י בית־העם, החלו השעורים לתרגילים ספורטי־ביים בשביל הנוער כולו.

בשנים האחרונות כיהן כיו"ר האגודה ד"ר יעקב טאפט. לועד השתייכו חיים בלמוט, ד"ר רישארד דניאל, לאופולד גולדברגר, ד"ר לאון ודלר, פרידריק וישיק, האחים ד"ר אליעזר ושלמה יעקובוביץ, מציק נסלרוט, יאן פרסטר, יוסף קורנגוט, ד"ר ברנארד שור ועוד.

38. פגישת חברי "מכבי"

מימין: /—/, אוסקר נסלרוט, מוניק (מאיר יעקובוביץ), /—/, דוד ברונר, שלמה ארנהלט, הרמן ריק, רומן נסלרוט, וובק פצנבאום, מאציק (מאיר) נסלרוט, ד"ר יעקב טאפט, /—/, יוסף צימרשפיץ, השיק מלמן, הרמן פרידיגר, יאנק קלוגר, מאיר קרישר ויינלז. באמצע יושב חיים בלמוט.

A "Makabi" members meeting

From right: /—/, O. Neselrot, M. Jakubowicz, /—/, D. Broner, S. Ehrenhalt, H. Rik, R. Neselrot, W. Petzenbaum, M. Neselrot, Dr. J. Tafet, /—/, J. Zimmerspitz H. Melman H. Friediger J. Kluger, M. Kriszer.

Sitting: Ch. Balamut.

במסגרת האגודה נתקיימו סקציות שונות: גימנסטיקה, ריטמיקה, אטלטיקה קלה, פינג־פונג, כדור־סל, טניס ו־כדורגל. התרגילים נערכו במועדון, פרט לשלושת הסקציות האחרונות שאימוניהן נערכו על השטח הריק מול הקסרקטין ברחוב שלישי למאי ולאחר מכן ע"י מסעדת "ונציה".

המדריכים היו שמעון ארנהלט, אידק איגל, פאול פרסטר ואולק קורנגוט.

להישגים גדולים הגיעו הקבוצות לכדור סל, טניס ופינג־פונג שזכו במשחקים עם קבוצות־ספורט פולניות בוַדוביצה ובערים הסמוכות ועברו לליגה יותר גבוהה. הקבוצה לכדור־סל נפגשה עם קבוצות מצוינות, כמו "בסקיד־אנדריכוב" (צוות פולני) ו"מכבי"־אנדריכוב. בהתחרות השיגה את המקום הראשון ובזכות זו צורפה לליגה א׳ של מחוז קרקוב.

קבוצת הכדורגל שיחקה נגד הקבוצה הפולנית "סקאבה" בוַדוביצה בנוכחות המונים מהאוכלוסיה הפולנית.

האגודה מנתה כ־100 ספורטאים. נוסף להם השתייכו אליה חברים חובבים, ששילמו דמי־חבר חדשיים. הישוב תמך בחפץ לב בארגון זה, שהיה בלתי־מפלגתי לחלוטין ואת תקציבו כיסה מדמי חבר בלבד מבלי להזדקק לעזרה כספית מצד מפלגות פוליטיות כלשהן.

המטרה היחידה שארגון זה הציב לעצמו בפעולותיו היתה הסיסמה, המוזנחת כל־כך בחיים הגלותיים "נפש בריאה — בגוף בריא!".

פרק שביעי

אישים ודמויות

הרב אברהם שמואל זלטנרייך

קוים לדמותו של הרב אשר אנשיל יצחק זלטנרייך הי״ד

ודוביצה היתה עיר מחוז (״קרייז-שטאדט״) ותושבים מהרבה עיירות גדולות היו באים אליה למשפט. בוַדוביצה נמצא בית המשפט העליון שדן גם בדיני-נפשות. גם בית המכס העליון נמצא בה (בכל זאת היו דרים בה בתקופה הקודמת מעט מאד יהודים).

לעתים נדירות בלבד אנחנו מוצאים את שמה מוזכר בספרי ״שאלות-ותשובות״ של גאוני הזמן, אשר כנהוג יש לנו מהם בין השיטין תיאור על החיים הצבוריים של העיירות והקהילות. השם ודוביצה מובא פעם אחת בשו״ת ״דברי חיים״ להגאון והצדיק רבי חיים הלברשטם מצנז, וכן מוזכר בשו״ת ״נטע שורק״, שהובאו לדפוס לפני שנת תרנ״ה (1895 למספרם).

כל מה שאנו יודעים הוא, שבעיר לא היו מרשים ליהודים לדור בקביעות. רק בסוף המאה הששית בערך, בסביבות שנת תק״ץ, היה גר בה רב מפורסם וגאון גדול מ״ה סיני שיפר ז״ל, בעל המחבר של ספר ״הר-סיני״. הוא קיבל רשיון לנהל בית-מסחר של פרופינציה (מסחר של יין-שרף ויינות) בפרבר העיר והיה מתגורר שמה במשך כל השנה. לקראת חג הפסח היה נוסע בכל פעם לעיר אולנוב (גליציה התיכונית) כדי לבלות שם את החג עם משפחתו, בהיותו יליד אולנוב.

ומספרים, כי פעם לפני פסח לא רצו הנכרים לקנות אצלו את החמץ בשטר-מכירה כנהוג והערימו עליו בסוד שהנכרי שקנה אצלו כל שנה את החמץ לא יגלה שלא יקנה אצלו הפעם, כדי להטעותו. בבוא הזמן התחבא ולא התראה אליו, ולהרב שיפר לא היה למי למכור. מיד התיישב בדעתו והחליט לפתוח את החנות ולהעמיד את כל משקאות החמץ ברחוב בתור ״הפקר״, ונסע לאולנוב. בשובו אחרי הפסח שאלוהו הנכרים ״מי היו השומרים ששמרו לבל יגע איש בחמצך ?...״ ומצא כל החמץ שלו בשלימות. ויהי הדבר לפלא! הוא נסע מוַדוביצה כעבור זמן ונפטר באולנוב. במקומו בא נכדו מר סיני שיפר, שנפטר בשם טוב בשנת תר״פ בערך. ועוד נכד היה לו בקארלסרוהה, רב מפורסם שנקרא בשמו הרב סיני שיפר זצ״ל, מהרבנים החשובים במדינת אשכנז.

במשך שנות תר״מ—תר״נ גדל מעט הישוב היהודי של ודוביצה. אז נבנה בית-כנסת גדול ומפואר (נשרף ע״י הגרמנים) וגם בית-מדרש גדול. כנהוג, התפללו

בנוסח אשכנז בבהכנ"ס ונוסח ספרד בביהמ"ד. באותו זמן נתחנך גם בית-החיים של העיר וקהילת ודוביצה נעשתה לקהילה מיוחדת בפני עצמה. נתמנו אז על ידה שו"ב וגם מורה הוראה, הוא הרב הגאון מו"ה צבי אלימלך גרייזמן ז"ל, אשר נפטר בוַדוביצה בשנת תר"ס בערך והובא בה לקבורות.

אח"כ נתקבל לרב אב"ד של העיר הרב הגאון ר' מרדכי רוטנברג הי"ד, שהיה חתן הרב הגאון של העיר צלים במדינת הונגריה. הוא היה גדול בתורה וגם דרשן נפלא והדריך את יהודי העיר כעשר שנים. משם נקרא בשנת תרע"ג לכהן כרב בקהילת "מחזיקי הדת" באנטוורפן. בשנות הזעם, בתש"ג, הובל משם ע"י הנאצים האכזריים ימ"ש למחנות-המוות ולא חזר עוד. השם ינקום דמו.

בשנת תרע"ג כבר היה בוַדוביצה אחוז גדול של שומרי תורה ומצוות, שהיו אמידים ומנהלים עסקים גדולים, וממילא היו נבחרי הקהילה מחציתם מיראים ("ארטאדאקסען") ומחציתם מבעלי השכלה ("מאדערנע"). כאשר עלתה על הפרק שאלת הרבנות היה באותו זמן ראש הקהילה משומרי התורה, יהודי בשם מתתיהו יעקובוביץ ע"ה, איש בעל נכסים ובעל השקפות רחבות, שיד ושם לו גם במשרדי הממשלה, מחמת חשיבותו. הוא גדל בעיר מלאה חכמים וסופרים, בעיר טארנא, אצל אביו המפורסם מו"ה ברוך יעקובוביץ ע"ה והיה חתנו של הגביר המפורסם מו"ה יצחק אהרן שנקר ע"ה מזמבזיץ. מכיון שהוא נטה לקבל כרב בעיר אדם גדול בתורה ויראה, נתמנה אז בהשפעתו הרב הגאון מו"ה אשר אנשיל יצחק זלטנרייך ז"ל לרב ואב"ד בעיר.

הרב זלטנרייך הגיע לוַדוביצה מהעיר אושפיצין והוכר מיד כרב מפורסם ונבון היודע לנהל את העיר בדרך התורה והמסורת. הוא נולד בעיר זבארוב (הונגריה) והיה נכד להרב הגאון מוה"ר יוסף חריף זצ"ל ולהגאון מטשנגר בעל המחבר ספר "מנוחת-אשר". כיון שהיה מפורסם לחריף גדול נתחתן עם הגביר המפורסם מוהר"ר נתן אהרן וולף ז"ל מאושפיצין ונתפרסם שמו בכל המדינה, וכך נתקבל לרב בוַדוביצה, כאמור, בשנת תרע"ג.

מחובת הרב היה להתפלל שבת אחת בבית-הכנסת ושבת שניה בביהמ"ד. את הדרשות הפומביות דרש בבית הכנסת. בימי החול נהג להתפלל בביהמ"ד. בימי חג היה יום אחד מתפלל בביהכ"נ ויום שני בביהמ"ד. הקהל שילם לרב משכרת הודשית, נוסף לדמי טירחה שקיבל עבור מתן הכשרים, סידור קידושין וכדומה.

שנה לאחר התמנותו, בשנת תרע"ד, פרצה מלחמת-העולם הראשונה ונוצרו בעיות חמורות. בעיר היה קסרקטין גדול, אלפי חיילים מצבא מלכות אוסטריה ומחנה גדול של שבויי-מלחמה, שבתוכם היו הרבה שבויים יהודים ממדינת רוסיה. גם בית-חולים גדול היה שם לנגועי מחלות מדבקות ר"ל ונוסף לזה הרבה פליטים מגליציה המזרחית, שנכבשה ע"י צבאות רוסיה. כמעט כל העיר נתרוקנה אז מבעלי-הבתים ומהבחורים אשר התגייסו כולם לצבא ללחום עם האויב, בעיר נשארו רק נשותיהם וילדיהם. על הרב החדש והקהילה הועמסה אז עבודה גדולה לכלכל את החיילים במאכלים כשרים ולהקים מטבחים כשרים בקסרקטין ובמחנה השבויים. במיוחד היתה העבודה מרובה בימי חג הפסח כאשר היה צורך לכלכלם במצות ולהכשיר את המטבח לפסח, לספק את כל מיצרכי הפסח המיוחדים ולעמוד בקשר תמידי עם שרי הצבא כדי לקבל הסכמתם. אז חדלו להתפלל בביהמ"ד הגדול,

מכיון שהיה צריך להקים שמה בית אוכל עבור החיילים. כמו־כן אפו מצות אפילו בחג הפסח עצמו. נוסף לכך הוצרכו לספק מאכלים כשרים לשוכבים בבתי החולים שהיו מלאים פצועי־מלחמה, לבקר את החולים ולהתעסק בקבורת מתים וגם לחלק את החיילים אשר היו תלמידי חכמים שיאכלו אצל אנשים פרטיים. בימים ההם שרר רעב גדול בעיר וכל אחד הוצרך לחלק את מזונו עם אחרים. הרב היה נקרא מזמן לזמן מטעם הממשלה להשביע את החיילים היוצאים לשדה הקרב. בין חיילים אלה היו תמיד בעלי־בתים מהעיר, קרובים וידידים. בתקופה סוערת זו היתה ניכרת ביתר שאת וביתר עוז עבודתו המסורה של הרב החדש בשיתוף עם ראשי הקהילה.

בשנת תרע״ט, כאשר פסקה המלחמה והעיר נפלה תחת ממשלת פולין, ירדה פורענות על יהודי העיר. נערכו פוגרומים תכופים ביהודיה בזה אחר זה ויהודי ודוביצה נשדדו ע״י הכפריים שבאו לשלול שלל ולבוז בז. בשל כך ובשל ירידת ערך המטבע נתדללה הקהילה. המשכורת של הרב ירדה פלאים ואעפ״כ חגר הרב עוז לעמוד על משמרתו בכל הענינים ולהתמסר לישע העיר.

במדה והמשטרה הצליחה להוציא מהפורעים חפצים ששדדו, נמסרו החפצים לבית המשפט והוא מסרם לידי הרב שיחזירם לבעליהם, כי נתנו בו אמון גדול.

כדאי לספר מקרה שקרה באותו זמן: פעם בא אליו נכרי, שהיה הקופאי בתחנת הרכבת, וסיפר לו שהוא בצרה גדולה, היות וחסר לו בקופה סכום גדול, שאין ביכלתו להשלימו, ושהוא חושד ביהודי אחד שהטעה אותו. הרב קרא ליהודי זה וע״י תחבולות שונות השתדל שהנכרי יקבל את המעות בחזרה. אחרי שנתיים נסע הרב לקראקא. בדרך, בתחנת סקאווין, נכנסה רכבת של חיילים מפוזנאן. כשראו את הרב אצו־רצו כולם לעברו, באמרם לגלח את זקנו ולהכותו, כהרגלם בימים ההם. אך פתאום הופיע מנהל התחנה ולקח את הרב ללשכתו וחסם בפני החיילים את הדרך מלגשת אליו ואח״כ אמר לו ״אני הוא זה שהצלתי את כבודו כגמול על שקיבלתי אז את המעות מידך...

בזמן כהונתו בוַדוביצה נתרבו בה החרדים ונתווספו בתי־מדרש וישיבות — ישיבת ״עץ־חיים״ תחת דגל חסידי בובוב, וישיבת ״כתר־תורה״ תחת נשיאות האדמו״ר מראדומסק הי״ד. הרב זלטנרייך בעצמו למד שיעור עם הבחורים, וקרן התורה עלה מאד.

בכ״ז טבת תרפ״ו קרה לו אסון גדול בהילקח ממנו אשתו הרבנית מרת חנה ע״ה, לצערו ולדאבון לב כל מכיריה, לאחר שהיתה רתוקה לערש־דוי זמן רב. היא הובאה לקבורה בוַדוביצה בו ביום ומצבת קברה עומדת עד היום בוַדוביצה. היתה זו אשה רבת מעש שנקטפה במיטב ימיה בשנת הארבעים ושבע לחייה.

לאחר זמן נשא לו לאשה את בת הרב הגה״צ מו״ה שלמה זלמן פרנקל זצ״ל, את הרבנית שפרה פרנצל ע״ה, שהיתה לו לעזר תמיד.

בפרוץ מלחמת־העולם השניה, בי״ז אלול תרצ״ט (1.9.1939), ע״י הנאצים ימ״ש, ברח מיד ביום שלאחריו והלך ברגל ביחד עם כל אנשי העיר שברחו מחמת המציק ושמו את פניהם לגליציה התיכונית. היא הדרך בה נסו עוד אלפים ורבבות מישראל כשהם יגעים וסחופים. בדרך ראה אשה בוכה באין הפוגות וילדיה סביבה. לשאלתו על סיבת בכייה סיפרה לו שהעגלון השליכה מן העגלה, משום שאין לה לשלם. מיד נתן לה מכספו לשלם לבעל העגלה ועל שאלתה הוא השיב לה שהוא הרב

מוַדוביצה. היא נסעה בעגלה והצליחה להינצל מן השונא. היא סיפרה אחרי־כן שהרב הוא שהציל אותה ואת בניה. הרב הלך ברגל, עד שהשיגוהו האויבים בעיר מילץ שבגליציה התיכונית.

בערב ראש השנה היה הרג רב ר״ל בעיר זו ע״י הנאצים. הרבה יהודים, וביניהם גם הרב, נלקחו לחצר ביהכ״נ כדי להמיתם ביריות ר״ל. כאשר הרב עמד שם לפני תפלת מנחה האחרונה של השנה בא אחד ושאלו אם מחוייבים להתפלל? והשיב: עתה הוא הזמן לייחד שמו יתברך באהבה! נעשה להם נס וניצלו, ועוד התפללו מנחה בציבור!

ממילץ חזר לקראקא ונשאר לגור בה, כי כבר לא היה יכול לחזור לוַדוביצה מפני הנאצים, ששרפו אז את בית־הכנסת הגדול שהיה בנוי לתפארת, את בית־המדרש הגדול וכל בתי הקהל וסיפחו את העיר לממשלת ה״רייך השלישי״ ונוצר גבול בין ודוביצה שסופחה לרייך ובין קראקא שנהיתה בירת הגנרל־גוברנמנט הפולני.

בקראקא התגוררו הוא ואשתו בגיטו, יחד עם כל יהודי העיר והגלילות, וסבל שמה תלאות וצרות מידי הרשעים הארורים, שהיו מתנפלים על הגיטו ומוציאים מתוכו אנשים ונשים וטף לשלחם למחנה ההשמדה בבלזיץ.

דירתו בגיטו הכילה חדר קטן שבו היו שתי מטות ושלחן. על אף זאת שימש חדר זה גם כמקום־מנוחה לפליטים מהגיטו וממחנות העבודה. גם אוכל ושתייה, ממה שהיה בבית, הציעו לאורחים. בכל ליל־שבת באו יהודים לשמוע מפיו דברי־תורה, דברי־נחומים לנפשם ולזמר זמירות של שבת. נדיבות הלב המופלאה של הרב מוַדוביצה הפכה לשם דבר בגיטו. מן החדר הצר הזה הביאו גם מזון לבית־החולים של הגיטו. חדר זה שימש קרן־אורה ממש בגיטו האפל.

לגיטו זה הגיעו אליו הבשורות האיומות על בני ביתו: האסון המחריד שקרה לבנו הצעיר דוד־מאיר ז״ל, אשר נלכד ע״י הרשעים בלמברג ביום כ״ד תשרי תש״ב; האסון שקרה לבנו הרה״ג ר׳ אלכסנדר סענדר ז״ל אשר נלכד בלמברג ביום כ״ד חשון תש״כ; והאסון שקרה לבנו בכורו הרב יהושע ברוך ז״ל, רב בעיר פראבוזנא, אשר נלכד הוא ואשתו ובתו בחודש חשון תש״ג. על אף אסונות אלה לא בא הרב בטרוניא כלפי שמיא ולא כבה נר אהבתו לכל איש ואיש מישראל.

בקיץ תש״ב שמע את הבשורה הרעה כי אביו ואמו, אשר הובלו ממדינת סלובקיה לעיר פילוב אשר בפולין, מתו ברעב, הי״ד.

ביום המר והנמהר, יום ז׳ באדר־שני תש״ג, כאשר צבא הנאצים נחל כבר מפלה גדולה בחזית סטאלינגראד והכל קיוו כי תוך זמן קצר יבוא קץ לכל הצרות, סבבו אנשי הגיסטאפו ימ״ש את גיטו קראקא והרגו הרג רב של אלפי אנשים ונשים וטף, לאחר שריכזו את הקרבנות בככר זגודא. זאת עשו לאור היום ולעיני כל עובר־ושב. בין אלה נהרגו גם הרב זלטנרייך ואשתו, שמתו על קידוש השם יתברך, בצעקם ״שמע ישראל״. הם נקברו על ידי יהודים בקברות אחים (״מאסען גריבער״) בשטח ״בית החיים״ בעיר פודגוז.

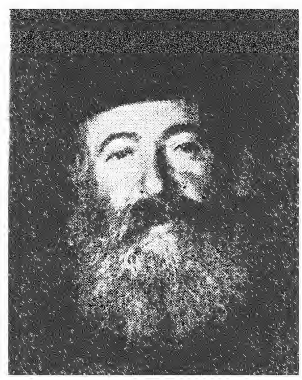
שלושה חדשים לאחר מכן, בסוף אייר תש״ג, נהרגו בלמברג חתנו הרב הגאון המפורסם מר אברהם צבי רומלט ז״ל, ששימש סגן ראש בית־דין בעיר ודוביצה ובעל המחבר של הספר שאלות־ותשובות ״ארץ צבי״, אשר כבר היו מודפסים

בבילגוריי עם הסכמת גאוני הדור ונאבדו עם מות מחברם. נספו גם בנו הרב הגאון מו"ה נתן אהרן וולף, האב"ד בעיר דאבשיטץ, עם אשתו ובנו, הי"ד.

ארץ, ארץ, אל תכסי דמם!

נשארו בחיים: בנו הרב שמואל אברהם זלטנרייך (כותב השורות הללו) האב"ד בעיר שטשאקובא, כיום בברוקלין, ניו־יורק; בתו מרת ליבא וואלף, אף היא בברוקלין; בתו הרבנית לאצא רומלט, הנמצאת באנטוורפן.

ר׳ טוביה איינהורן

Tobias Einhorn

נולד בעיר לימאנוב והתישב בוַדוביצה בשנת 1895 בערך, כאשר נשא לאשה את בתו של החזן והשו"ב המפורסם ר׳ אברהם מילר.

הוא עסק בסחר דגים בסיטונות. היה איש נבון ואדיב מטבעו. הודות למעלותיו אלו רכש אהדה אצל בעלי אחוזות ובריכות דגים בסביבה. בזמנים ההם היתה לאצילים הפולנים, בעלי האחוזות, השפעה רבה על אנשי השלטון ור׳ טוביה איינהורן ניצל את קשריו עם האצילים והשפיע עליהם שיעמדו לימין אותם היהודים שהיו זקוקים לתמיכה ולהמלצה אצל השלטונות, או שהסתבכו בעבירות על החוק. ע"י ההשתדלויות האלו הצ־ליח לעשות הרבה למען אנשי עירנו והסביבה. כל זאת שלא על מנת לקבל פרס.

היות והיה בקיא בהלכה והיתה לו סמיכות לשו"ב, התנדב להיות לעזר לחתנו השו"ב ר׳ אברהם מילר וגם כחזן בביהכ"נ, שכן היה בעל תפלה נפלא.

כעבור זמן מה לאחר מותו של ר׳ אברהם מילר, סירב בנו ר׳ עוזר למלא את מקום אביו וטוביה איינהורן קיבל על עצמו תפקיד זה, בו המשיך עד לחיסול הקהילה. את עסקיו ניהלו אז בני משפחתו.

הוא היה פעיל גם בחברה־קדישא וכו׳, כמסופר לעיל בסקירה על ארגוני העזרה הדדית. היה מקרב גם את הנוער ועומד לימינם בעצה וסעד.

הוא גורש לאושביץ בתשעה־באב 1943 עם חלק ממשפחתו.

אשתוביילה היתה לדוגמה באורח חייה ובנכונותה לעזור לנצרכים הזקוקים לסעד. לפני החגים היתה רגילה לבקר בבתי העשירים ולאסוף כספים עבור עניים. היא נפטרה לפני המלחמה.

מצאצאיהם נשארו בחיים בנם ישראל ובתם פרידה (בדר) — שניהם בישראל, בתם טושקה (לויפר) הגרה בוונצואלה.

ר׳ ליבל אורבך

היה דמות בולטת של תלמיד־חכם ובעל שאר־רוח. הוא נולד בעיר בזסקו והתישב בוַדוביצה בשנת 1900 בערך. עד פרוץ מלחמת־העולם השניה היה בעל חנות לברזל.

הוא נמנה על חסידי בובוב. בתפילתו היה מתלהב עד לידי שכחת עולם ומלואו. אבל נוסף לתפילה היתה לו שיטה משלו לעבודת הבורא. הוא סבר שלא רק התפילה ושמירת המצוות הן העיקר, אלא לא פחות מזה חשובה גם העזרה לנצרכים, במישרין והן ע״י מוסדות הציבור. בבואו בבוקר ובערב לבית־מדרש והיה שומע על נצרכים שבעיר, היה תיכף הולך לרב העיר או מתדפק על דלתות יו״ר הקהילה, עורכי דין, חברי מועצת העיר או עסקני צבור אחרים והיה תובע ומתכנן עזרה לנצרכים אלה. הוא היה פעיל בחברה־קדישא, בבנק העממי ובמוסדות אחרים. שנים רבות היה חבר המועצה הדתית ודאג למקוה כשרה, שמירת שבת ועניני כשרות.

בזה אפשר להסביר את העובדה, שלמרות היותו סוחר טוב, לא פיתח במשך 40 שנה את חנותו, בו בזמן שסוחרים אחרים מאותו הענף התעשרו. רוב זמנו ישב בבית־המדרש או עסק בצרכי צבור ואת הלקוחות בחנות שרתה אשתו. הוא היה מאותם היהודים הטיפוסיים, שחייהם היו קודש למעשים טובים.

לא קשה לתאר את סבלו וצערו של האיש הזה המדקדק במצוה קלה כבחמורה, המסור כולו לעבודת־הבורא ולצרכי ציבור, כאשר אחרי פרוץ מלחמת־העולם השניה אי אפשר היה לשמור על הכשרות, על קדושת השבת ועל יתר דיני התורה. על התקרית שאירעה עם הגיסטאפו בקשר לחוק האוסר גידול זקן, יסופר להלן. כאשר בנו היחיד והמוצלח אלישע, שהיה ידוע בין הדור החסידי הצעיר כתלמיד־חכם ואיש־חסד, נשלח ל״ארבייט־איינזאץ״ לחשו שפתותיו ודאי גם באותם הרגעים ״ובכל זאת אנו לי־ה ועינינו לי־ה!״ הוא גורש יחד עם אשתו ושתי בנותיו, חנה וסלה, למחנה השמדה. גם בנו לא חזר מגרמניה. הי״ד.

אברהם רומק־פלצמן

ישראל בלייברג

Israel Bleiberg

אדם בעל זקן שיבה מטופח המשתלשל ויורד על חזהו, מקטרת בפיו, מגבעת שחורה נקיה תמיד לראשו, קומתו זקופה ויציבה, מברך כל אדם בשלום ועונה באדיבות לברכות מכל צד, ללא הבדל אם זה נער, אשה או אזרח נוצרי. עם כולם התנהג בעדינות. זוהי בערך דמותו האהובה של תושב עירנו ר׳ ישראל בלייברג. כולם כינו אותו בקיצור דרך חיבה ״ר׳ ישראל״. אדם מופלא היה, רב פעלים בסביבתו, אדם אדוק מאד, דבוק באמונתו ותפילתו, איש טהור בנשמתו ובריא בגופו.

גרתי אצלו כמעט שמונה שנים. הורי, חיים ורבקה פלצמן ז״ל, גרו בכפר ואותי רצו לחנך על

ברכי המסורה, לכן שלחן אותי העירה אל משפחת ר׳ ישראל. וכל מה שאספר להלן היא רק תמצית שנשארה בזכרוני.

הזכרתי לעיל כי בריא בגופו היה ר׳ ישראל. כל יום שבת היה קם בשעה חמש בבוקר, בקיץ ובחורף, והיה הולך לבריכה של ״ניימן״, אחרי גשר ״חוצנקה״. וטובל טבילת־טהרה במים חיים. מים אלה היו נובעים מיובלו של הנהר הקטן חוצנקה. בסמוך היה ניצב צריף בודד ובתוכו בריכה זעירה. את הבריכה בנה השוחט ר׳ טוביה איינהורן להחזקת דגים שהיה מביא מן הפריץ באמצע השבוע, תוך שהוא מוכרם לתושבי העיר ובעיקר ליהודים לצרכי השבת. הבריכה היתה מתרוקנת מן הדגים והמים היו ממשיכים לזרום בה כל הזמן. ר׳ ישראל היה מקיים במי מקוה אלה את מצות הטבילה ואף בעיצומו של החורף, כשהמים היו מכוסים בשכבת קרח, פונה היה לשם ביום הששי אחר הצהרים, פותח לו פתח במעטה הקרח, כדי שביום השבת בבוקר יוכל לטבול ולטהר עצמו. הוא היה חוזר הביתה כשעל פניו וזקנו תלויים עדין גלידי קרח.

ר׳ ישראל היה עובר תמיד לפני התיבה. לא חלף יום מבלי שיעבור לפני התיבה. אם לא בשחרית אזי במנחה, ואם לא במנחה הרי במעריב. כל יום היה קם בשעה שלוש או ארבע לפנות בוקר, אומר כמה פרקי תהלים והולך לבית הכנסת. הוא הקדים תמיד את השמש עד כדי כך שנתנו לידיו את מפתחות ביהכ״נ עם רשות לפתוח את שעריו. הודות לכך אפשר היה לשמש ברגופן להאריך קצת בשינה.

חכמינו ז״ל אמרו: ״על שלושה דברים העולם עומד. על התורה, על העבודה ועל גמילות חסדים״. ואמנם שלשה אלה קננו בו בר׳ ישראל. בתורה היה עוסק בכל זמן פנוי. היה לומד וקורא הרבה ומתפלל בבית הכנסת, מארגן שם מנינים לאמירת תהלים לרפואתו של איש חולה. גם על ״עבודתו״ שוקד היה באמונה. הוא היה תפר, פשוטו כמשמעו. תופר את העור העליון והרך של הנעלים ומוכרם לסנדלרים. הוא היה עובד במשך כל היום, למן אחרי ארוחת־הבוקר וממשיך כך עד לשעות הצהרים. בלילה בשובו מבית־הכנסת אחרי תפילת מעריב היה קונה את העורות, מביא אותם לביתו, פורש ומחשב, גוזר ותופר. היתה זו למעשה עבודתו הקבועה ומזה פרנס את משפחתו. אחרי הצהרים ובערב היה עוסק בצרכי צבור, בגמילות־חסד ובביקור־חולים.

גמילות־חסדים היה העיסוק האהוב עליו ביותר. הוא לא היה עתיר נכסים וכספים, אלא אדיר היה ברוחו. אליו פנו אנשים נצרכים על מנת לקבל מלווה וגמ״ח. ר׳ ישראל היה פונה אפילו לאנשים אמידים כל שהם, לווה אצלם ומלווה כספים אלו לנצרכים. לא המלווה ולא הלווה ידעו האחד מן השני, אך שניהם ידעו שר׳ ישראל עוזר. היו גם תאריכים להחזרת ההלואה, ואם לא החזיר הלווה את הכסף בזמנו מיד היה ר׳ ישראל רץ אל מלוה אחר, לווה ממנו ע״מ להחזיר למלווה הראשון. כולם ידעו שדבר זה הוא עושה לשם גמילות־חסד בלבד ולא לעצמו הוא נוטל.

הוא גם יסד מוסד להכנסת־אורחים, עוד בטרם סידרה הקהילה דירה מיוחדת להכנסת־אורחים. הוא היה מביא לביתו אורח ללון, וגם נותן לפניו ארוחה חמה, אם זה בשבת או ביום חול. להכנסת אורח לסעודה היו הרבה תושבים מציעים את

עצמם, אבל לא אורח ללון. לא פעם הרגיז דבר זה את בנותיו, מפני שלא כל אורח היה נקי ומסודר והן היו צריכות אחרי כל ביקור להטריח עצמן בניקוי החדרים.

הרבה אנשים היו פונים אליו בבעיות שונות, ותמיד מצאו אצלו אוזן קשבת ולב פתוח לכל צורה של עזרה. הוא היה משתף את אזרחי העיר העשירים, כמו מתתיהו יעקובוביץ, סלו נסלרוט וסרטייל וגרוס, ועוד, בקיום המצוות של גמילות־חסדים. גם לנצרכים שלא היה להם במה להכין צרכי השבת, היה דואג. ולא אחד היה נהנה מנדבות, שהוא היה אוסף אותם על מנת לתיהם לנצרך לכבוד שבת.

הוא זכה לימים מאושרים. בניו ובנותיו הפכו לעצמאים.

בעת המלחמה עבר את הגיהנום הנאצי בוַדוביצה. אמנם הסתירוהו, אך לא עזר שום דבר והוא נכלל ביחד עם בתו אסתר במשלוח האחרון לאושוויץ.

בנו מנחם שגר בת"א ועבד בבנק לתעשיה נפטר בשנת 1967. בתו לושקה וייסמן, מתגוררת עם משפחתה בגבעתיים.

יהא זכרו ברוך.

ר' יחיאל בלמוט

Chiel Balamuth
צלום שנשאר
ממלחמת העולם הראשונה

ר' יחיאל בלמוט נולד בשנת 1872 ברופציץ, העיר החסידית אשר בגליציה, בה בילה את ימי נעוריו ורכש הרבה ידיעות בתלמוד. בעודו צעיר פנה לעסקים וכאשר עבר לוַדוביצה פתח וניהל בה בית מסחר גדול לחומרים טכניים. בהיותו מצטיין כסוחר מוכשר ובעל מרץ רב, הביא את בית־מסחרו למצב של שגשוג.

ר' יחיאל בלמוט היה האיש שתרם הרבה ממרצו ומכשרונותיו לעבודה ציבורית בעירנו. אחרי מלחמת־העולם הראשונה כיהן במשך שנים מספר כיושב־ראש הקהילה. היה זה בתקופת כהונתו כשפרצה המחלוקת בעיר בענין בית־מרחץ ומקוה כשרה. על כך סופר כבר לעיל בפרוטרוט, בתיאור על הקהילה. חלק מהיהודים המתקדמים בעיר איימו באי־תשלום מסי הקהילה באם תוגשם התכנית הזאת, היות והיא תגרום התחייבות כספית למשך דור שלם, והם רואים את ההשקעה הזאת כמיותרת. החסידים, מאידך, טענו, שעל העיר שהמקוה נמצאת בידי לא־יהודי רובצת קללה ואסור ליהודי כשר לגור בה.

רק תודות למרצו והעזתו של ר' יחיאל בלמוט, שהכריע לטובת החסידים וחתם בשם הקהילה על משכנתא, נבנתה המקוה ונמסרה לשימוש לידי האוכלוסיה. כך נפתרה הבעיה הכאובה שהעיקה על עירנו במשך שנים רבות.

הודות ליזמתו הוקמה בעיר אגודת־סוחרים. הוא שימש כנשיאה במשך שנים מספר. כדי לחסוך מן האגודה הוצאות כספיות, מסר לשימושה, ללא כל תמורה, חדר בדירתו הפרטית.

במשך שנים רבות היה חבר ועד הבנק העממי.

בהיותו נכה מלחמת־העולם הראשונה (השתתף בקרבות בחזית איטליה), התבלט כחבר פעיל בארגון הנכים.

במשך שנים רבות היה חבר מועצת העיריה. לא פעם ניצל את השפעתו האישית בהגנתו על סוחרים ורוכלים מפני ידה הקשה של המשטרה העירונית.

כאשר אחרי מלחמת העולם הראשונה פרצה הסתה איומה נגד חנויות יהודיות שהיו בקרבת הכנסיה והאספסוף שהתקיף את ביתו דרש מכירתו לידי נוצרים, הוציא אקדח ובעמידתו האמיצה הזו הכריח את החוליגנים להתפזר ולהפסיק את ההסתה.

התלאות שעברו עליו מיד אחרי פלישת הגרמנים לעירנו מתוארות כאן בספר, בפרק השואה.

ב־1942 נשלח בין הראשונים למחנה ההשמדה בלז'יץ יחד עם אשתו רוזה. אתם הושמדו גם בנותיו רגינה בלומנקרנץ, מניה הורוביץ ומרים ודלר, אשתו של ד"ר לאון ודלר, שהיה מנכבדי העיר ועורך־דין מוכשר, ידיד הנוער ועסקן צבור, שהשתתף במסירות ביסודו ובפיתוחו של "בית־העם" ואגודת "מכבי".

מן הראוי לציין את זכויותיה של הבת רגינה בהחדרת הרעיון הציוני בעירנו והשתתפותה ביסוד הסתדרות הציונית הכללית בבית רפפורט.

נותרו בחיים בנם חיים בלמוט, בעל בית מסחר ידוע בת"א, ובתם פנינה (ארדהיים) המתגוררת אף היא בת"א.

בן־ציון בר

בן־ציון בֶּר נולד ב־1888 באחוזת משפחתו בנאגנאיוב, הסמוכה לטארנוגבזג. לפני מלחמת־העולם הראשונה גר בדמביצה, בה היה פעיל בתנועה הכלל־ציונית.

ב־1915 עבר לודוביצה, בגלל הקרבות בסביבת מגוריו. כאן ניהל בתחילה מחסן יינות. ב־1925 ייסד בנק קואופרטיבי למעוטי יכולת, בשם הבנק העממי אגודה הדדית בע"מ. רק לזכותו כמנהל הבנק יש לזקוף את התפתחותו הרבה של מוסד ציבורי פיננסי זה. הוא הקים אותו ממש מלא כלום, העניק לו את התנופה והביאו לשגשוג כה ניכר, עד שלבסוף ביקשו גם הפולנים שיאפשרו להם לשתף אתו פעולה ולקבל הלוואות.

עוד בהיות הבנק בראשיתו העמיק חלק מדירתו, שבככר קושציושקו, לרשות הבנק. הוא החזיק בתפקידו עד פרוץ המלחמה.

כמסופר לעיל בסקירה על התנועה הציונית, כיהן בן־ציון בר כיו"ר של מפלגת ה"מזרחי". בהיותו מידידי הרב דוד אביגדור מאנדריכוב, היה מזמין את הרב תכופות להרצות על עניני יהדות וציונות. במסגרת המפלגה ארגן גם שעורים לעברית. הוא היה מפעילי העסקנים במגביות לקרנות הלאומיות והפצת ה"שקל".

כל שאיפתו היתה לעלות ארצה, בה היו כבר אמו ו־4 אחיותיו. בתכניתו היה לעלות ארצה ב־1940.

ביום פרוץ המלחמה ברח ללבוב. מלבוב הוגלה לרוסיה, בה נפטר מבלי שיזכה להגיע לארץ ישראל.

בנותיו הגרות בחיפה: הלה (שטיל) וגניה (ריזנפלד, אשת רופא בית החולים "רוטשילד" בחיפה).

משפחת ד"ר דניאל

ד"ר איזידור דניאל

מוצאו היה מטרנוב. בהיותו עורך־דין מוכשר התיישב בשנת 1880 בערך בוַדוביצה, בימים שבית המשפט המחוזי הבטיח שדה פעולה נרחב לעורכי־דין. שמו נתפרסם כעורך־דין שהיה מופיע במשפטים אזרחיים מסובכים ביותר.

הוא האיש שעיבד וניסח את תקנון הקהילה. במשך זמן מסויים היה ראש הקהילה ונמנה על מיסדי "קופת מלוה הדדית", שהיתה קיימת עד פרוץ מלחמת־העולם הראשונה.

בהגיעו מטרנוב, בה פעמו חיים יהודיים מקוריים והחסידות היתה בה משורשת עמוק, חשבו רבים שילך בעקבות הקהילה הטרנובאית ויארגן ברוח זו את החיים היהודיים בוַדוביצה ההולכת ומוקמת. אך לאמיתו של דבר היה הוא מחסידי הפילוסופיה של משה מנדלסון והאסכולה המנדלסונאית. בדגלו בזרם של תקופת ההשכלה, ראה ביהודים רק כת של מאמינים, שעליה לנתק את כבלי ברזל של ימי־הבינים ואת הבדלנות, לספוג את ההשכלה והשפה ולקלטם מפי העם הסובב אותם ולהתאים עצמם למנהגיהם וללבושם החיצוני.

הוא יעץ ליהודים החרדים במקום, שיזדרזו ויקבלו בהבנה את עקרונות האמנ־ציפציה, שזה לא מכבר אושרו בחוק קונסטיטוציוני משנת 1867, וישלחו את ילדיהם לגימנסיה ולאוניברסיטה, כדי שע"י למודיהם המודרניים וההשכלה שירכשו ישתלבו בחיי המדינה ויעסקו במקצועות אינטלקטואלים במקום המסחר.

כן השתייך לועד אגודת בית הספר העממי־הפולני (T.S.L.) ולהסתדרות "סוקול" (לאומית קיצונית). סיפרו עליו שעד לשנות חייו האחרונות שמר על מדי "סוקול" והיה מבאי המועדון הפולני של הפקידים, בגרסו שאין היהודים צריכים להסתגר ב־ד' אמותיהם של תנועות לאומיות בלבד.

בהתאם לתורת מנדלסון היה ממוקירי התנ"ך, אותו הוא למד בערבים יחד עם השו"ב והחזן ר' אברהם מילר.

הוא נפטר אחרי מלחמת־העולם הראשונה, והובא לקבורות בבית־העלמין של ודוביצה.

באותה רוח ואותם עקרונות חינך את בנו:

ד"ר רישארד דניאל

אשר אחרי תום לימודיו בגימנסיה בוַדוביצה ובפקולטה למשפטים באוניברסיטה היגלונית בקרקוב, כיהן מספר שנים כשופט בית־המשפט המחוזי בוַדוביצה ובשנת 1925 עבר לעבוד בפרקליטות פרטית.

הוא הרגיש עצמו בנוח בין פולנים אמיתיים והיה מבאי הקאזינו של הקצינים בוַדוביצה. אלא שמגמות ההתבוללות הללו לא רופפו את קשריו עם האוכלוסיה היהודית. כל יהודי שנעשה לו עול מצא אצלו, כמו אצל אביו בעבר, אוזן קשבת והוא לחם בעקשנות למען כל ענין יהודי.

ידוע היה שכעורך־דין היה מטפל במשפטיהם של יהודים מעוטי־יכולת, מבלי להתחשב בדבר אם זה יכניס לו שכ"ט או לא. בעיקר ראו בו החוגים הדתיים את

פרקליטם ונהרו אליו בכל הענינים הפליליים, כי נחשב לעורך־דין מזהיר והיה מקובל מאד בחוגי המשפט.

כפי שכבר סופר לעיל בפרק על מועצת העיריה, שימש מספר שנים כציר המועצה העירונית ובישיבות המועצה הצליח תמיד בבדיחות ובאירוניות להשתיק את האנטישמיים המושבעים.

הוא התאכזב מרה, כאשר החל משנת 1933 התחילה בפולין, כדוגמת גרמניה הנאצית, הסתה אנטישמית איומה. לבו דאב על המשפטים המבויימים נגד יהודים שנאשמו על בזיון האומה הפולנית. במספר משפטים כאלה הגן על יהודים חפים מפשע נגד השמצות ודיבה.

גם בטיוליו וגם בהיותו בבית העם היהודי, היה ד״ר דניאל משוחח חופשית על המשפטים האלה ועל ההתקפות של העתונות הפולנית על יהודים בקשר לשחיטה הכשרה, על חרם המסחר היהודי, על ההגבלות באוניברסיטה ועל הספסלים המיוחדים ליהודים באולמי האוניברסיטה וכו׳. באותן השיחות היה מביע את הזדעזעותו העמוקה ומציין את המשבר הרוחני העובר עליו, לנוכח העובדה שרק לפני זמן קצר היו הוא ואביו קשורים קשר הדוק עם העם הפולני ותרבותו. כיהודי גאה נפרד סופית ממועדון הקצינים ומשאר המוסדות הפולניים ונהפך ליהודי לאומי. הוא תרם רבות לפיתוח בית העם היהודי והצטרף להנהלתו. בזמן האחרון שימש נשיא מועדון האינטליגנציה היהודית. כן התענין בפעולות הסתדרות הספורט היהודי ״מכבי״ ותרם לטובתו ביד נדיבה.

מי מאתנו אינו זוכר את דמותו הנאצלת, את נועם הליכותיו וגישתו הרצינית לכל נושא.

עם פרוץ המלחמה עזב את העיר ועבר לגור בסטאניסלאבוב ושם השיגה אותו היד הפושעת של הנאצים. אשתו:

מלגוזטה דניאל

נולדה ב־1900 בערך באוטיניה (מחוז סטאניסלאבוב). בנעוריה למדה רפואה. בימי מלחמת־העולם הראשונה התישבה בוַדוביצה.

הרבה עמל ומרץ הקדישה לחיים הציבוריים בעיר. היא שיזמה ויסדה את הארגון למען יתומים יהודים ועמדה בראשו שנים רבות.

בהיותה בעלת תרבות גבוהה, הצליחה לשתף ולהפעיל את מיטב האוכלוסיה, וכמו־כן להשיג את האמצעים הדרושים למען החזקת המפעל. היא בעצמה היתה הפטרונית למספר יתומים, ובזה נתנה דוגמה לנשים אחרות ללכת בעקבותיה.

היא ייסדה גם את גן הילדים בבית הופמן ודאגה לכך שהפעוטות יקבלו חינוך לאומי. לעתים קרובות ראוה הולכת בכוון רחוב 3־למאי, בו היה גן הילדים, כדי לפקח אישית על העבודה שתנוהל כסדרה.

היתה חברת ועד בית העם, שבו מילאה תפקידים שונים.

רבות הן זכויותיה בשדה העבודה הצבורית בוַדוביצה. כאמור, התישבה בוַדוביצה במלחמת העולם הראשונה ולא היתה, איפוא, מושרשת ומעורה כל־כך בחיי העיר. למרות זאת הצליחה במשך תקופה קצרה, בטרם הספיקה להכיר היטב את יהודי המקום, לרכוש לעצמה את אהבתם.

שאיפתה היתה להקים בית ליתומים יהודים ובית ילדים כללי בעיר, שבהם יתרכזו חייהם של כל ילדי העיר. אין ספק בדבר שבמסירותה ובחריצותה, היה הדבר עולה בידה — לולא היד האכזרית של ההיטלריסטים, ששמה קץ לחייה הצעירים בשהותה בסטאניסלאבוב.

ישראל הופרט

Israel Huppert

נולד בשנת 1853 בקלווריה. היה אחד היהודים הראשונים, שעם ביטול האיסור על התישבות יהודים בוַדוביצה עברו לגור בה.

היתה לו סוכנות ראשית למכירת יין שרף בסיטונות, שבאותה תקופה היה זה עסק מכניס. על ידי התעסקותו בהקמת בתים ורכישת מקרקעין נעשה לאחד מעשיריה המובהקים של הסביבה. הודות לתכונותיו האישיות הנפלאות, ענוותנותו וצניעותו היה נערץ כאחד האזרחים הנכבדים ביותר.

שנים רבות היה ראש הקהילה וחבר מועצת העיריה. בהופעותיו אצל ה"סטארוסט" ובעיריה כדי לעזור ליהודים במצוקה, וכן בתרומותיו למוסדות צדקה פעל רבות למען האוכלוסיה.

גם בחיי המשפחה האיר לו המזל פנים. שלושת בניו ברוניסלאב, איגנאצי ו־ויקטור היו עורכי־דין. האחרון שימש במשך שנים רבות כיועץ משפטי של משרד האוצר בוינה, ואחר כך בוורשה.

חתניו היו ברונו יוספרט, מזכיר לשכת המסחר והתעשיה בקרקוב, אמיל הברפלד, שהיה תעשיין ידוע באושבינצים וד"ר וילהלם קלוגר, עו"ד, שבשנים האחרונות לפני השואה כיהן כראש הקהילה בוַדוביצה.

ישראל הופרט היה סמל ודוגמה לאוכלוסיה כולה ביחסו הפטריארכלי למשפחתו, בסדר החיים הקבוע והתקין ובחינוך ילדיו.

למרות היותו יהודי "מתקדם" שמר על מסורת והיה מבאי בית הכנסת בשבתות וחגים. בימי חול־המועד, אחרי תפילת שמונה־עשרה, היה עובר לפני התיבה בתפילת "הלל". בימי חג הסוכות היו שכניו מתאספים בסוכתו הגדולה. הוא היה מקדש על היין ואחריו כל הקרואים. חזקה היתה לו להעלות משקאות על השלחן כיד המלך לכל המסובים אתו.

כאלה היו רבים בשנים הראשונות לקיום הקהילה בוַדוביצה. אמנם, אף מלה אחת יידיש או עברית לא נשמעה בביתם, כי הם היו רואים עצמם כפולנים או גרמנים בני דת־משה. אבל למסורת ולדת היו מתיחסים בכבוד, בהפגינם זאת בפומבי.

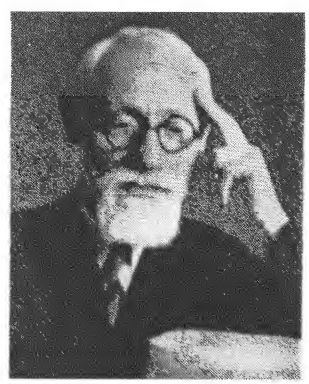
ישראל הופרט נפטר בשנת 1917. אשתו אנה, מהנשים הדגולות של עירנו, כיהנה לפחות 30 שנה כנשיאת ארגון הנשים בעירנו. היא תרמה רבות למען מוסדות הצדקה של ודוביצה. בשנת 1942 הוגלתה לבלז'יץ והיא ישישה בת 90.

בניו הנ"ל יחד עם הבן הרביעי לודביג ניספו כולם בשואה. גורלו של ד"ר איגנאצי הופרט היה טראגי במיוחד: היו לו מסמכים אריים ואף עבד כפקיד בלבוב. פעם הופיע בדירתו חייט מהימן, אקסאק, שהתגורר בקרקוב, כדי לקחת חלק מחפציו שנתן בידיו לשמירה וד"ר הופרט סיפר לו לתומו, כי הוא עומד לנסוע ברכבת ללבוב. באותו מקום היה איש בלתי ידוע. כאשר הגיע לתחנת־הרכבת נאסר ד"ר הופרט ע"י אותו האלמוני, שהיה מאנשי ה־ס.ס., והועבר לכלא במונטילופיך, ומשם לגיטו, שבו נורה למוות. אחותו גב' יוספה יוספרט, שלא ידעה על האסון שקרה, הוסגרה גם היא לגיסטאפו כאשר הופיעה בדירה זו אחרי כמה ימים. כפי שנתברר אחר כך היה הפולני אקסאק פולקסדויטש. אחרי המלחמה הוא נידון לעונש מוות, שהוחלף למאסר עולם.

על מותה של בתו רוזה קלוגר יסופר בספרנו להלן במדור השואה.

יתר בנותיו, גוסטאבה גרונר וסידוניה הופרט, גורשו מגיטו וורשה למחנה השמדה. ניצלה מהשואה בתה של גוסטאבה גרונר, רוזליה אלכסנדרוביץ, עם משפחתה (ת"א) ובנו של ד"ר איגנאצי הופרט, אורי, עו"ד ידוע בירושלים. הוא היחיד שנשאר בחיים ומוסיף לשאת את שם המשפחה שהיתה כל כך מסועפת ומפורסמת.

שמחה וורצל

Simche Wurzel

שמחה וורצל נולד בשנת 1888 בעיר קשאנוב. היה למדן ובעל השכלה כללית רחבה. כבר בגיל צעיר הצטיין כחבר פעיל בתנועת ה"ציונים־הכללים" בעיר זו. השתתף מטעם ארגון זה בכי־נוסים ציוניים בוינה וארגן פגישות ועצרות ציוניות. בזכרון ידידיו נשארה תמונת עצרת־האבל ההמונית שנערכה על ידו בבית־הכנסת הגדול בקשאנוב בשנת 1904, אחרי מות תיאודור הרצל.

בשנת 1909 התחתן במשפחתו המכובדת של מרדכי גרושוב, מן הדמויות המוכרות בוַדוביצה, והתיישב בעירנו. כאן היה פעיל כל שנות חייו לטובת העיר והעם היהודי. נבחר כמה פעמים למועצת הקהילה. כיהן כסגן יו"ר תנועת ה"מזרחי" והתרים רבות לטובת הקרנות הלאומיות.

הוא נספה בשואה בשנת 1943.

בנו מנחם, שעליו מסופר בספר זה בכמה מקומות היה ציוני פעיל. הוא ובתו, ברוניה פישר, עלו ארצה עוד לפני המלחמה.

בנו השני שלמה נשלח ע"י הנאצים למחנה־עבודה בגרמניה ובתום המלחמה, לפני כניסת הצבא הרוסי, נורה ע"י הנאצים. אשתו ברטה ניצלה בדרך נס באושביץ.

ר׳ משה אליעזר וולף

ר׳ משה אליעזר וולף היה בן הרב הגאון רבי אלקנה שמואל וולף, אב״ד בעיר קלווריה, חוטר מגזע הב״ח ומהר״ם מפדובה זצ״ל. היה ידוע בין אנשי עירנו כלמדן שידיעותיו מרובות בתלמוד ובספרי־קבלה. עסק בתורה ובעבודת הבורא. היה בבחינת לומד ומלמד. קבע עתים לתורה עם חבריו בשבתות ובחגים בבית־המדרש של עירנו והרביץ תורה ברבים.

היה אדם צנוע ועניו. בעל־קורא בתורה. חינך את בניו ע״פ התורה והמסורה. אשתו הצדקנית אסתר לבית וימר, מרימַנוב, היתה בעלת נפש עדינה וטהורת־לב, פקחית ונבונה ועמדה תמיד לצידו כעוזרתו בחיים.

חתנו, ר׳ שלמה לוי תפס מקום מכובד בעיר כתלמיד־חכם וירא שמים. אף הוא חינך את בניו על ברכי התורה. במיוחד הצטיין באישיותו בנו ר׳ זאב לוי בקשנוב, שהיה בן־תורה ואציל נפש, שהעניק כאבותיו חינוך דתי לבניו. הוא ניספה יחד עם אשתו בשואה.

ר׳ משה־אליעזר וולף, חתנו ונכדיו, היו מסתופפים בצל קדשו של האדמו״ר מהוסיאטין זצ״ל.

שמואל וולקן

פנחס וולקן

חניך הישיבה היה האיש, ספוג רוח תורה וחסידות מורשת בית אביו. כבר בנעוריו נמשך לבו אל ההשכלה הכללית והחכמות החילוניות ולא היה מוכן לוותר עליהן בשל האיסורים והנדויים דאז. מכיון שלא יכול היה ללמוד בגלוי, עשה זאת בסתר. בשנתו העשרים, והוא עדיין עטור זקן ופיאות, נטש את בית אביו ונסע לוינה, שם עבד ולמד ללא ליאות עד שהשלים את ידיעותיו בגרמנית ולאחר מכן את למודי הגימנסיה והבגרות, מבלי שביקר בבית־ספר. בוינה עשה את ההכרה הראשונה עם הציונות המעשית המגשימה ולבו נמשך אחריה בחבלי קסם. בשובו לאחר שנים מספר לאושווינצ׳ים, עיר מולדתו, נרתם כולו לעבודת ארגון התנועה הציונית ונהיה מיד לאחר מדבריה ונושאי דגלה הראשיים. כתב מאמרים שפורסמו בעתונות הציונית ועורר את הנוער ללימוד השפה העברית. מורה היה האיש כל שנותיו, ואף גיוסו לצבא בימי מלחמת־העולם הראשונה, בשנת 1915, לא מנעו ממנו את המשך ההוראה, הגם שנאלץ היה לעבור לוַדוביצה בתפקיד סרג׳נט בצבא האוסטרי הקיסרי, והוא כבר נשוי ואב לבנים ובת. במשרד הצבאי שבו שרת בוַדוביצה הכיר את הקצין וישיק ז״ל. בהשפעתו התקרב קצין זה לציונות ואף לימד את בניו עברית. מובן שהמורה היה פנחס וולקן.

אחרי תום מלחמת־העולם הראשונה נשאר בוַדוביצה, כשהוא ממשיך בהוראה כללית ובהוראת השפה העברית, מעורב בחיים היהודיים והציוניים, לוחם נמרץ נגד תנועת ההתבוללות של אותה תקופה ועושה נפשות רבות לציונות אהובת נפשו. אין כמעט אף בן־עיר שלו בארץ שלא למד אצלו עברית בתקופה זו או אחרת.

רבים מבין תלמידים אלה, החיים אתנו כיום בארץ, מעלים את זכרו בחיבה והערצה. עשה כל המאמצים לתת לבניו — השכלה כללית וציונית מגשימה. שנים מבניו היו מראשוני החלוצים שעלו מעיירתו ארצה בשנת 1926. בהשפעתו ובתמיכתו הוקם בוַדוביצה "חוג־ביאליק", שבו למדו ושרו את שירי המשורר הציוני הנערץ. בין נאמני החוג היה חיים לנדאו ז"ל, שחי מספר שנים כאן בארץ.

משאת נפשו ותקוותיו היו קשורים בארץ ורצונו לבוא ולחיות בה היוו את גולת־הכותרת של מאוויו. בשנת 1935, עשר שנים לאחר עלית בניו הראשונים, נתגשם חלומו והוא עלה הנה עם רעיתו. לאושרו כאן לא היה גבול. הוא התיישב בקירבת בניו בגבעתיים והורה את השפה העברית לעולים חדשים, בעיקר יוצאי מערב־אירופה. למענם תרגם את שירי יהודה הלוי לגרמנית ואת שירי גיתה לעברית. זמן קצר לאחר עליתו יצא שמו ברבים וחוג ידידיו ודורשי קרבתו גדל והלך מיום ליום, עד שביתו היה לבית־ועד לדורשי תורה, תלמוד וחכמה כללית, שלובים באהבת העם והארץ. משזקן האיש עבר לבית בנו בכורו בקבוץ גבעת־השלושה. גם שם לא שקט על שמריו. כתב שירים לעתון הפנימי של הקבוץ, עזר לילדים בהכנת שעורים ולא משך ידו מכל מלאכה. כל חברי המשק הוקירוהו ובאו לדרוש בעצתו בנושאים רבים שהיה בקיא בהם, כראוי לתלמיד־חכם ומורה.

ברם, לא נעדרה גם טפה מרה בכוס חייו רבי הפעלים. דאגתו לבנו דוד ובתו נחה, שנשארו בפולין, ולאחר מכן הידיעות כי נפלו בידי הצורר הנאצי, דכאו והשחו את נפשו. בסתר שמר על סבלו העמוק, כשהוא מנסה להסתירם מבני־ביתו הסובבים אותו. יומו המאושר ביותר היה יום הכרזת המדינה, אשר את דברה וחלומה נשא במשך שנים כה רבות בגולה. מאושר ושבע־ימים ופעלים נפטר, חדשים מספר לאחר קום המדינה (אוקטובר 1948), ללא מחלה ויסורים וללא התראה. לפתע נדם לבו הגדול והוא החזיר את נפשו ליוצרה במיתת־נשיקה.

והנה שלושה משיריו הרבים:

(1) שלוש שנים לפני עלותו ארצה, לרגל הולדת נכדו הראשון.

לא לכסף ולזהב
נפשי נכספה
המה כלהב
על תהו רוחפה
לא מטמוני תבל
נפשי נמשכת
הלא המה הבל
בלי עונג ונחת.
אך אתה נכדי, אתה אושרי
אך אתה שופע שמחות לי.

לדור החירות
יגדלך א־ל
הלאה מגלות —
בארץ ישראל
שם תבנה ותטע בין אחיך
וירוו נחת ממך הוריך —

אם מגמת נפשי
ימלא א־ל
ואצא לחופשי
לארץ ישראל
אז על זרועי אותך אשא
ואודה לאל רם ונשא — — — —

(2) אף שיר זה כתב עוד בפולין:

אנכי בצרה
ואין צרה אלא גלות
הוי חטאתי
ואין חטא בלי כפרה.

לכן תפילתי קצרה
א־לי, הפוך חושכי לאורה
הוי חשכת הגלות
לאור חירות.

הוי חטאתי
כי במחשכים בליתי
את ימי נעורי

ולא למדתי את ידי
למחרשה ומעדר
ועתה הוי כחי נעדר.

את ארצי אני אוהב
לה לבי שואף
שם אחיה יתר ימי
בגלות קצתי חיי.
שבויים כרשעים
בחייהם נקראים מתים.

הוי זוכרי סיר בשר
עם תבונה חסר
האינכם צריכים לאור?
שבו לכם פה עו החמור!
ואני אלך עד כה
לא אשב כאן, לא ולא!

(3) והנה שיר שנכתב על ידו בארץ.

מי הדליק את התבערה
שם בירכתי המערב?
האם עלו מנהר דנורא
מן הרחצה — מלאכי השרף

לקבל פני מלכת השמים
הנפרדת מממשלת היום
עטופה היא טלית צבע רקמתים
רקמת יד־א־ל בשמי מרום

ולברכת הפרידה שולחת קרניה
הנושקים בחיבה כל עמק והר
ונוסכת פז — נסכה ללא הבדל ואפליה
על סכת הדל, כעל ארמון השר

הנה היא יורדת נעלמה כלה
יורדת, טובעת בתכלת הים
והלבנה וצבאותיה לממשלת הלילה
עלו והדליקו שפעת אורם

גם עקרת הבית אם הבנים שמחה
מלאה תפקידה לכבוד חג הדרור,
נרותיה הדליקה בתפילה וברכה
עשתה משכנה למעיני אור.

קדושת החג בכל פינות החדר
כולו אומר קדש וברך,
הכל כבר מוכן ומזומן לסדר
השלחן כשלחן שלמה בשעתו ערוך.

ב"חגים לשמחה" הדלת נפתחה
האב ובניו מבית התפילה שבו,
ואשתו אשת חיל משיבה ברכה
ובנימוס־חן כלם הסבו.

בראש המסובים בעל הבית
מרים כוס יין לקדוש החג
בניו ובנותיו כשתילי זית
עונים "אמן" — שפתים ישק.

והנה בא התור לצעיר בחבורה
הוא שואל בנעימה את ה"מה נשתנה",
הקושיה אמנם מאד חמורה
אך האב יודע תשובה ברורה.

עבדים היינו לפרעה במצרים
ועינו אותנו בסבלותם
ישראל לחרות יצא והאויב שבעתים
בא על ענשו במצולת הים.

בכל דור ודור קם הצורר
על ישראל ונעשה ראש
פרצו כזאבים אל תוך העדר
שטנו משחית בצורת אנוש

אך עם ישראל חיה יחיה
לא יאכל הסנה הבוער!
מפלת צוררנו ראינו כן נחזה —
את היום בו היטלר ימגר

שפך חמתך א־ל קנא ונוקם
על הרשע הזה ועושי רצונו,
תרדפם באף ותשמידם
שבר זרוע רשע שבר זדונו.

בחורי ישראל פתחו לרווחה
את הדלת לאליהו משיחנו
צאו, סעו לשדה המערכה
נצחונכם... גאולת עמנו

קום נא עמי, קום התאושש
מעפר הגלות התנער, התעורר!
קום נא קום, אוד מוצל מאש
נצח ישראל לא ישקר!

ר׳ מתתיהו יעקובוביץ

Mathias Jakubowicz

ר׳ מתתיהו יעקובוביץ, אביו של כותב הטורים האלה, שנולד בשנת 1873 בטרנוב, היה צאצא למשפחת הגאון המפורסם רבי מאיר אייזנשטט זצ״ל, בעל ״פנים מאירות״. בימי ישיבתו בטרנוב רכש ידיעותיו הרחבות בתלמוד. הוא התישב בוַדוביצה בשנת 1895. כאחד מחלוצי תעשיית פוספטים בגליציה פתח בית חרושת קטן לדש־נים כימיים בכפר הסמוך גוזן ולאחר שנים מספר בית־חרושת שני גדול במוכאז׳. הודות לכשרונו, עמלו, חריצותו ובעיקר הגינותו ויושרו, הצליח להעלות את המפעלים האלו למפעלים גדולים בענף הסופרפוספטים בגליציה.

ר׳ מתתיהו יעקובוביץ היה ראש הקהילה בתקופות הקשות ביותר: בזמן מלחמת־העולם הראשונה ובימי המלחמה הבולש־ביסטית בשנת 1920. העיר היתה מלאה אז פליטים יהודים ושבויי מלחמה ושרר בה מחסור חמור במצרכי מזון. תודות למאמציו אורגנה עזרה כספית לנצרכים ע״י הקהילה והג׳וינט. בהשתדלותו ובהשפעתו הקציב הממשל האזרחי מנות קבועות לאוכלוסיה היהודית, ובעיקר קמח לאפיית מצות בפסח. הוא פעל ועשה רבות למען החיילים היהודים בשרות הצבא. הצליח לשחררם מהשירות בימי חגים, גייס כספים להבטחת מטבח כשר לחיילים ושבויים וכיוצא בזה.

בתקופה הרת־אסון ליהודים, ב־1918, בימי התפוררות הקיסרות האוסטרית, עשה מאמצים נועזים למנוע התפרעויות אנטי־יהודיות שאיימו על האוכלוסיה היהודית בעיר.

שנים רבות כיהן כחבר מועצת העיריה. בישיבות המועצה הגן על הענינים היהודיים, ובמקרה הצורך לא חסך עמל מלפעול אישית אצל מנגנון העיריה.

תודות להגינותו ויושרו רכש לו כבוד ואימון בבית־המשפט ובין האוכלוסיה, עד כדי כך ששנים רבות כיהן כשופט אזרחי באגף המסחרי ליד בית משפט המחוזי בוַדוביצה, לפי המלצת לשכת המסחר והתעשיה בקרקוב. כן מונה מטעם המעבידים לשופט אזרחי בסכסוכי־עבודה באותו בית המשפט.

ידוע היה בנדיבותו. ביד רחבה תרם למטרות ציבוריות ופיזר נדבות לעניים. מסורת היתה אצלו מדי שנה, בבוא החורף, לתרום כמויות גדולות של פחם בשביל האוכלוסיה העניה שבעיר.

על אף היותו טרוד בעסקיו הענפים והמרובים, נהג להתפלל בציבור בבית־המדרש, שבו היו לומדים בחורי ישיבה. בראותו שחלק מהם בגדיהם בלואים, היה מזמין בשבילם במשך שנים רבות על חשבונו הפרטי לבוש, נעלים ומזון.

בשנים שבין מלחמת־העולם הראשונה והשניה, כשרוב סוחרי הדשנים נתדלדלו ע״י החרם המסחרי ששרר בפולניה דאז, התאמץ לעזור להם ע״י מתן אשראי מסחרי

פרטי לזמן ארוך והנחות אחרות שסייעו להם כדי להתגבר על הקשיים ולהחזיק מעמד.

אשתו חיה רבקה (הלנה), אמו של כותב הטורים האלה, עמדה תמיד לימינו כיועצת ובניהול עסקו. תיאור דמותה הנעלה מובא בסקירה על חברת נשים.

במלחמת־העולם השניה היה בפשמישל. משם הוגלה יחד עם בנו אברהם אבא יעקובוביץ בשנת 27.7.1942 — י״ג באב, לבלז׳יץ.

בנו הבכור חיים, חרשתן, ניספה ב 13.3.43 בטבח הידוע בככר ״זגודה״ בקרקוב. ניצלו מהשואה ילדיו ציון (סיני) הגר בפולין וחיה (הלנה) הגרה בארה״ב.

בנו השני הרמן (צבי), חרשתן, הוגלה בשנת 1942 עם משפחתו לבלז׳יץ. בתו פרידה (בנט) הוגלתה לאושביץ בשנת 1943.

בנו הרופא ד״ר אליעזר יעקובוביץ, שהועבר ב־1940 ע״י השלטונות הסובייטים מלבוב לרוסיה, נהרג ע״י הגרמנים בקוקז, שכבשוה בפתאומיות בלי שיכול היה לעזוב את המקום בו עבד כמנהל בבית חולים.

בנו שלמה (סַמק) יעקובוביץ שגמר טכניון בברן ולפני המלחמה עבד במפעלי אביו, נפטר בשנת 1958 בדמי חיו בקאראקס.

הרמן יעקובוביץ היה ממיסדי התנועה הציונית הכללית בעירנו ומפעיליה החשובים עד שעזב את העיר.

ד״ר אברהם אבא ואליעזר יעקובוביץ הקדישו זמן רב לטפול בחולים עניים שלא על מנת לקבל פרס. היו בעיר חולים כרוניים עניים חסרי עזרת קופת חולים והם נענו לכל קריאה.

Dr. Lazar Jakubowicz

Salomon Jakubowicz

ד״ר אליעזר ושלמה יעקובוביץ נודעו בעיר כבעלי מזג טוב ונדבנים ביד רחבה. נוסף על כך יש להם זכויות רבות בהקמת האגוד הספורטאי ״מכבי״ ובית העם היהודי בוַדוביצה, וכחברי ועד מוסדות אלה. נשארו בחיים בניו של מתתיהו יעקובוביץ: כותב הטורים האלה, מאיר יעקובוביץ, יו״ר קהילת קרקוב, ובתו לונקה הגרה בקרקוב.

שנים מספר אחרי מות אשתו, נשא מתתיהו יעקובוביץ לאשה את אחותה, גיזלה שנקר, שהתאלמנה בצעירותה, — אשה אצילה, נעימת הליכות ונוחה לבריות.

הקנתה חנוך גבוה לבניה ד״ר חיים (סטפן) שנקר, הגר עכשיו בניו יורק ומגר׳ נורברט שנקר, הגר בריו דז׳נירו.

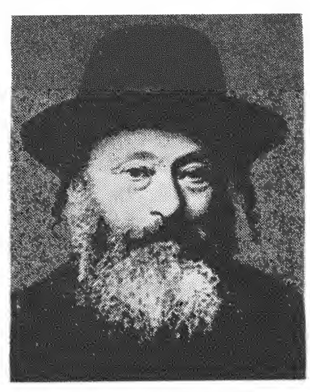
היא ואמה הישישה רבקה, אשת ר׳ יצחק אהרן שנקר, המתואר במאמר אודות הישוב זמבזיץ, נספו בשואה בעת נסיונן להמלט מצפורני הנאצים. הן נורו ביום בהיר על כביש הראשי ע״י ויליצקה, לעיני עוברים ושבים ונקברו ביער הסמוך, הי״ד.

הצלחתו הגדולה בחיים, התקדמותו בחיים הצבוריים ועושרו הרב, כל אלה לא שינו את יחסו של מתתיהו יעקובוביץ לבני אדם. הם רק הגבירו בו את הרגשת החובה הלבבית להגדלת מעשי ההתנדבות והעזרה לזולת. הוא נשאר כבעבר צנוע, אדיב וביתו היה פתוח לרווחה לכל. תמיד, בכל שעות היום ובכל מקום ללא שום אבחנה, היה מוכן להאזין לפועל, לבחור ישיבה או לכל נצרך אחר ועשה הכל שביכולתו כדי לעזור להם. ובכך היתה גדולתו.

תורתנו הקדושה אומרת: ״ואהבת לרעך כמוך״ (ויקרא פרק יט), ״פתח תפתח את ידך לאחיך, לעניך ולאבינך בארצך״ (דברים פרק טו) ו-״ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה״ (ישעיה פרק א). שלושת היסודות האלה היו בשפע אצל מתתיהו יעקובוביץ ובניו שנספו. אבל מה נעשה אנחנו — אלה שנשארו בחיים כדי לשאת ביגון ובגאון את זכרם הנעלה, כאשר בשמה גם נאמר: ״גזירה היא מלפני, קבלוה מקימי דת יומיים״ (קינות פרק אלה אזכרה). רק זאת נשאר לנו לומר, יחד עם כל הניצולים:

יתגדל ויתקדש שמיה רבא...

ר׳ אברהם מילר

Abraham Miller

ר׳ אברהם מילר נולד בברדיוב שבסלובקיה בשנת 1855. מוצאו ממשפחת חסידים. הוא התישב בוַדוביצה היהודית זמן קצר אחר היוסדה. למד הרבה בישיבות הונגריות, מה שהיה בולט בשיחות אתו בהן היה מראה ידיעות רבות בגמרא וחכמה. היה כל ימי חייו שו״ב הקהילה הוַדובי-צאית והחזן הראשי בבית הכנסת. היה חזן בחסד העליון, קולו הנעים והערב הקסים את הנפשות ותפילותיו השאירו בלב כל שומעיו הד חזק. היה לו קול אדיר, שלא הכזיבו אף פעם.

תמיד, בהתקרב שעת תפילת ״כל-נדרי״ או בחגים אחרים בהם נהוג שהחזן הראשי עובר לפני התיבה, היו נוהרים לבית הכנסת הגדול

גם מתפללים מיתר בתי־התפילה שבעיר. ביניהם אפשר היה גם לראות פולנים, שבאו לשמוע תפילתו. הוא היה אמן שידע לשלב בתפילתו חזנות עם התלהבות חסידית.

הוא היה אדם פיקח ונוח לבריות. התנהגותו והליכותו עוררו כבוד אפילו בין החוגים המתבוללים והלא־דתיים.

ר׳ אברהם מילר נפטר באופן פתאומי בשנת 1926 באושבינצים והובא שם למנוחות, בהשאירו את העיר עצובה ומתאבלת.

סלו נסלרוט

Salo Neselrot

סַלו נסלרוט נולד בשנת 1878 בהצנארוביצה (נפת ביאלה) והתישב בוַדוביצה בשנת 1901. מיד עם בואו יסד חנות מנופקטורה, אשר בזכות חריצותו ויושרו הגיעה במרוצת הזמן להתפתחות גבוהה והפכה לבית־מסחר סיטונאי מפורסם בכל הסביבה.

אמנם גם בחיים הצבוריים לא חסך מר נסלרוט עמל. שנים רבות היה חבר ועד בית־הכנסת ובתמיכתו נוסד הבנק־העממי ע״י בן־ציון בר וקלמן פרופר, בו השתתף כל זמן קיומו אם כחבר בהנהלה או בועדת הביקורת. בתקופה מסויימת כיהן כיו״ר של אגוד הסוחרים, וכן היה חבר ועד תנועת ה״מזרחי״.

פעולותיו בהגשת עזרה כספית לנצרכים לא הצטמצמה רק בבנק־העממי. כיו״ר חברת גמילות חסדים, הקים אותה לתחיה כאשר עמדה לפני התפרקות וחיסול אחרי מלחמת־העולם הראשונה. הוא המריץ את האזרחים בעירנו, שיחדשו בדמי־חבר קבועים את קרן החברה שירד פלאים עם פיחות שער המטבע. ע״י מתן הלוואות מקופה זו ללא רבית עזר הרבה לסוחרים ובעלי מלאכה עניים.

אשתו אנה, בתו של שלמה אֶבל, מוצאה ממשפחה מכובדת ומן המתיישבים הראשונים בעיר. היא הצטיינה כל ימיה כנדבנית גדולה.

אחרי מה שעבר עליהם במלחמה הצליחו לעלות לישראל בשנת 1950 וכאן נפטרו והובאו למנוחות בבית העלמין בפתח־תקוה.

בנם אדולף נסלרוט מכהן כגזבר ארגוננו ומתמסר רבות לעניני הארגון. בתם היא איגניה קורנהויזר. שניהם גרים ביהוד. בן שני רומן נפטר בדמי ימיו, כשהוא עוד למד רפואה בפראג, אחרי שנעשה לו ניתוח ברגל בגלל הזדהמות. היה זה בשנת 1933. מותו השרתה אבל כבד בעיר כולה.

Meir Neselrot

מאיר נסלרוט

מאיר נסלרוט, בנם השלישי של סלו ואנה, אשר הבריות אהבו לכנותו דרך חיבה: "מאציק", נולד בשנת 1908 בוַדוביצה, בה סיים את חוק למודיו בבית־ספר תיכוני ולאחר־מכן למד בבית־ספר למסחר בביליץ.

מאיר נסלרוט הלך בדרכי אביו. כבר מנעוריו הקדיש את כל מרצו וזמנו החופשי לעבודה ציבורית. היה אחד ממיסדי הסתדרות הספורט "מכבי", ובמשך כל זמן קיומה שימש כגיזברה. לא היה זה מהדברים הקלים לגייס בעיירה קטנה תקציב לכיסוי הוצאות ההסתדרות הזאת, אך הוא הצליח להתגבר על המכשול הזה הודות לנדיבות רוחו ותמיכת כל הנוער העברי שבעיר, אשר כיבדוהו מאד, מאיר נסלרוט התבלט תמיד בחיים הפרטיים והחברתיים בטוב־לבו ועדינותו. דבר ידוע היה בין הנוער הוַדוביצאי, כי במקרה הצורך בכספים למטרת לימודים או לעליה ארצה, אפשר לפנות למאיר נסלרוט. הוא היה עורך בו במקום מגבית ומוסיף משלו בעין יפה למען עזור לנצרך.

תמיד היה פעיל באחת ההסתדרויות, כמו "מכבי", "השומר", הספריה, בית־העם, תנועת ה"ציונים־הכלליים" ועשה זאת לא לשם ייצוג וכבוד, אלא שהשקיע ממרצו גם בעבודה יום־יומית אפורה למען המוסדות הנ"ל, עבודה שאינה זוכה לפרסום כלשהו ומוסיפה מעט מאד יוקרה.

ראויות לציון היו תגובותיו בשעת עריכת מסיבות ציוניות או חברתיות, כשהיה צורך בבדים או בשמיכות לקישוט הבמה והאולמות. כאשר פנו אליו בענין זה חברי הועדה הארגונית, בבית־המסחר הגדול של אביו, היה עוזב את קהל הקונים וממלא בו במקום את דרישות הועדה. הוא עשה זאת בלהט ובמסירות, כי היה מטבעו נוח לבריות ומעל לכל פעם בו לב ציוני חם.

אחרי מלחמת־העולם השניה, בהתיישבו בישראל, היה אחד ממייסדי "ארגון יוצאי ודוביצה" בישראל. משנת 1954 עד 1961, ללא שום הפסק, כיהן כגזברו, בעבדו בלי ליאות לטובתו. עבודה זו היתה חלק מנשמתו ודאגותיו של הארגון היו חלק מדאגותיו הוא.

כאשר נוצרו קשיים כספיים בזמן נטיעת "יער הקדושים" וחלק מחברי הועד היססו והטילו ספק אם קיימת בכלל אפשרות של ביצוע המשימה הזאת מבלי לנגוע בכספי הקופה של גמ"ח, היה הוא שקרא לחברי הועד והמריצם להתחיל בפעולה וכגזבר הבטיח להשיג כספים למטרה זו.

מחזה דומה חזר ונשנה בראשית הפעולה להוצאת הספר הזה. לדאבוננו לא הספיק לראות בהופעתו.

הוא היה הראשון בפתיחת האזכרות השנתיות והאחרון בסגירתן, בשבתו כל הזמן ליד הקופה. כאיש צנוע דחה את ההצעות לתפוס מקום ע"י שולחן הנשיאות. כיבוד

שהגיע לו בתוקף תפקידו כגזבר — כשענה שחשוב יותר התפקיד להוסיף הכנסות לארגון...

מכה קשה הונחתה על הארגון ויוצאי העיר ודוביצה, כאשר מאיר נסלרוט נלקח מאתם ללא־עת, בשנת 1961.

אף הוא הובא למנוחות בבית העלמין בפתח־תקוה.

דמותו הנאצלה של מאיר נסלרוט לא תמוש מזכרוננו לעולמים.

ד״ר אפולינארי צימרשפיץ

ד״ר אפולינארי צימרשפיץ, הפרקליט העירוני של ודוביצה, נולד בשנת 1876, בקלווריה. אחרי גמר לימודיו באוניברסיטה של קרקוב התמחה במקצוע עו״ד בזלצבורג ובביליץ. שנת 1904 התישב בוַדוביצה והיה פרקליט בעירנו עד שנת 1939. שנים רבות כיהן כנציג לשכת עוה״ד המחוזית בעירנו וכיו״ר הועד המקומי. היה יודע דת ודין דגול. הנטיה הרגשית לחוק ולצדק היתה מושרשת בלבו עמוק עמוק. מספר ניכר של מתמחים למשפטים התחנכו על ידו במשך שנות עבודתו המרובות. הוא לא השתייך לשום מפלגה פוליטית, אך מכל בחינה היה עסקן ציבורי במלוא מובן המלה. במשך תקופה מסויימת כיהן כראש הקהילה היהודית ושנים רבות שימש כיו״ר החברה לטפול ביתומים והקדיש מזמנו למען ילדים יהודיים ע״י ביקור בקייטנות שאורגנו עבורם בסביבה מדי שנה. לעתים קרובות היה מארח בביתו ילדים, בתום לב ובאהבה, והיה להם כאב.

ב 22.9.1942 נורה ע״י הנאצים, בצ׳נסטוחוב, אליה ברח בעת האקציה שנערכה בוַדוביצה בחודש יולי 1942.

אשתו, פאולה, היתה אשה אצילה ובעלת לב טוב, ציונית וידידה נאמנה של הנוער היהודי. אף היא פעלה רבות למען העיר בעבודתה המסורה במסגרת הסתדרות הנשים ויצ״ו.

בתם, ד״ר אלה בראודה, השתתפה בהגנת העיר וורשה בשנת 1939, בעת פלישת הגרמנים ומתה מות־גיבורים מפצעים שנפצעה בעת הקרבות. גם בעלה יהושע, מעסקני העיר וורשה, ושני ילדיהם ניספו בעת השואה הי״ד. נשארו בחיים: בתם אירנה, וכן בנם ליאון, הגרים בפולין.

זכריהו קלוגר

ממיסדי הקהילה. במשך שנים רבות כיהן כחבר הועד הפועל של הקהילה. הוא שיתף פעולה עם ראשי הקהילה למען הצבור במיוחד בעת המלחמה העולמית הראשונה, כאשר הקהילה הסתבכה בבעיות חמורות. הוא היה גם זמן מה ראש הקהילה.

ניהל למעלה מ־40 שנה בית מסחר לבגדים וקונפקציה בעירנו. תודות ליושרו

והתנהגותו ההוגנת עם הבריות הביא את בית המסחר להתפתחות רבה. נפטר בשנת 1937 בגיל 83. אשתו סַלומאה, ממשפחת גלזנר האצילית מזיביץ, כיהנה שנים רבות כגזברית חברת הנשים. בתו סבינה היתה אשת פיליפ צילץ, מהנדס הראשי במשרד הרכבת בקרקוב. בנו:

ד״ר וילהלם קלוגר

Dr. Wilhelm Kluger

נולד ב 25.12.1885 בוַדוביצה, גמר גימנסיה בעירנו ופקולטה למשפטים בקרקוב. עם פרוץ המלחמה העולמית הראשונה גוייס לצבא ושרת בחיל הארטילריה כל שנות המלחמה, 18—1914, ובזמן המלחמה הבולשביקית, בשנת 1920, והגיע לדרגה רב סרן. עם תום המלחמה נמנה לסגל קציני מלואים כשופט אודיטור ובמשרה זו שרת בעת המלחמה העולמית השניה. הוא היה יוריסט מובהק, הודות להכשרה מקצועית עמוקה, ונואם בחסד עליון בזכות זכרונו הפנומנאלי. לא היו לו שום קשיים לנאום שעות שלמות ובלי ראשי פרקים לפני בית המשפט ולשכנע את שומעיו במשפטים המסובכים ביותר, במיוחד לפני בית דין של מושבעים. אין פלא שהיה מפורסם כסניגור מצוין במחוז כולו, לא פחות מעו״ד פולניים הטובים ביותר.

למרות שהיה עמוס עבודה בלשכתו מבוקר עד לילה, לא חסך זמן לפעולות צִבוריות. כיליד עירנו אהב את העיר בכל לבו, מה שהביא אותו להיות פעיל כמעט בכל המוסדות שהיו זקוקים לעזרה חוקית — כראש הקהילה בשנים האחרונות לפני המלחמה, כחבר הנהלת אגוד נכי מלחמה, ארגון ותיקי מלחמה, וכו׳, וכן עזר גם בהקמה ופיתוח מוסדות חברתיים וחברות צדקה.

למרות שמוצאו היה ממשפחה עשירה, היו לו השקפות סוציאליסטיות. בעת למודיו באוניברסיטה היה חבר פעיל של תנועה סוציאליסטית יהודית (ז׳.פ.ס.) וכל שנות חייו נשאר לוחם למען מעמד הפועלים וידידם הטוב.

בהיותו בקיא בבעיות בינלאומיות, היה משוכנע שחיית הטרף הנאצית לא תשקוט. כאשר ימים ספורים לפני המלחמה היה מטייל עם כותב הטורים האלה בכביש המוביל לזאבאדקה, ובאותם רגעים היה מורה באצבעו מן הגבעה לעבר הבתים בעירנו המשתרעים מטה ואומר ״בזמן קצר ייהרס כל עמל הדורות הזה על ידי הנאצים!״ לא חשב שהגורל יהיה מר יותר שלא רק הבתים אלא גם האנשים ילכו לאבדון.

הוא נפטר בלונדון ב 24.6.1963. גורלן המר של אשתו רוזיה, אשה אצילה ועדינת נפש, ובתו סטפניה נזכר בספר זה. בנו יז׳י שנשאר בחיים גר ברומא.

חיים רייטר

פרופ׳ חיים רייטר, המחנך הוַדוביצאי הדגול, נולד בשנת 1877 בקולומיה. את עבודתו החינוכית בוַדוביצה התחיל בשנת 1904 והתמיד בה עד פרוץ מלחמת־העולם השניה. היה מחנכם של דורות שלמים בבתי־הספר והגימנסיה של ודוביצה.

בעבודתו המסורה והמפרכת רכש לו כבוד והוקרה בין הנוער. הוא היה ידיד נאמן של הנוער שהכיר את בעיותיו וצרותיו, והיה חש לעזרה ומשיא עצה לכל הפונים אליו.

את עבודתו החינוכית התחיל בתנאים קשים. אז שררו עדיין בעיר זרמי ההתבוללות וה־פ.פ.ס. (מפלגה סוציאליסטית) שנלחמו בתנועה היהודית הלאומית.

בהיותו מגליציה המזרחית, שכבר בסוף המאה ה־19 היתה הציונות משורשת בה עמוק, הציב לו למטרה לתת לנוער חינוך ציוני־לאומי מובהק, בלי להתחשב עם דעתו של זרם המתבוללים בעיר.

פרט לעבודתו הממלכתית בחינוך הקדיש מזמנו לעבודה צבורית. בימי מלחמת־העולם הראשונה מילא את מקומו של מזכיר הקהילה אליהו פישגרונר, כאשר הלה גוייס לצבא. בעצרות חגיגיות נאם בבית הכנסת, לבקשת הקהילה.

היה מדריכם ומחנכם של הילדים במחנות קיט. בו בזמן שמורים אחרים נחו ונפשו, הקדיש הוא את זמנו לחינוך יתומים (ראה לעיל) והשתדל לעודדם ולהנעים את זמנם בספורים וטיולים.

פרופ׳ רייטר ניספה בידי הנאצים עם כל משפחתו כמעט. בנו העו״ד הרמן עם משפחתו ובנותיו אנדה, לולה קלרה והלה, כולן תלמידות מצוינות שהראו כשרון רב בלימדים, ניספו.

נשאר לפליטה בנו יצחק המתגורר בת״א.

ד״ר ברנרד שור

ד״ר ברנרד שור נולד בשנת 1895 בערך. מוצאו היה ממשפחה יהודית ידועה בבוצ׳ץ. הוא התישב בוַדוביצה בשנת 1925 כיורש לשכת העו״ד המנוח ד״ר איגנאצי קורנגוט.

בהגיעו למקום חדש זה, בו לא היו לו שום קרובים או מיודעים, נעשה בכל זאת תוך תקופה קצרה לאחד האנשים הבולטים בחיי החברה והציבור, שכן העיר ודוביצה היתה זקוקה לאישיות בעלת שאר־רוח כמוהו.

הוא היה ציוני בלב ונפש והיה די אמיד כדי שיוכל להקדיש מזמנו, נוסף לעבודתו המקצועית, גם לעבודה צבורית.

הנוער מצא בו ידיד נאמן ובחר בו כיושב־ראש הועד המקומי של התנועה הציונית. לאחר זמן מה הוקם הבנק־העממי וגם בו נבחר כנשיא. בשתי משרות אלה כיהן ד״ר שור ללא הפסק עד יום מותו.

למרות שבעיר היו כמה מפלגות ציוניות, למן הימין ועד לשמאל הקיצוני, לא נזדמן לו אף פעם כיושב ראש הועד הציוני המקומי להסתבך עם אחד מן הפלגים. הוא אהב להדגיש בכל הזדמנות שהוא סתם (כלל)־ציוני במלוא מובן המלה. זאת אומרת ששאיפתו לפעול להגשמת הרעיון של הקמת מדינת־ישראל לפי חזונו

של הרצל, ושכל המצעים של המפלגות מימין ומשמאל אינן מענינות אותו. כזה נשאר עד סוף ימיו.

כשאחת מהמפלגות ניסתה למשוך אותו לצידה בחלוקת צירים או סרטיפיקטים, ע״י קיפוח מפלגה אחרת, בנסותה להסביר לו את מצעה כי טוב הוא, דחה תמיד בכל תוקף נסיון כזה, באמרו שלא יסור מדרכו כציוני בלתי־מפלגתי ויתיחס לכל ציוני שהוא באמת־מדה שווה.

גישתו זו הקלה עליו לשפוט בכל הסכסוכים הבין־מפלגתיים ולהשכין שלום ביניהן. בעיני הנוער הוא היה מעין סמכות עליונה.

כיושב ראש הועד המקומי מילא את תפקידיו שלא על מנת לקבל פרס. יתר על כן — הוא היה מוסיף מכיסו להוצאות הדרך לוורשה או לקרקוב כדי להשתתף בכינוסים ארציים ובישיבות מוסדות מרכזיים.

היו אלה זמנים כשלתנועה הציונית במקום לא היו כל תקציבים לפעולות והתרומות שנאספו הועברו בשלמות למרכז.

הוא נמצא במגע מתמיד עם הנוער, שהיה מודיע לו על שיחות מטעם תנועת ״הנוער הציוני״, ״השומר־הצעיר״ או אחרת, שהתקיימו עפי״ר בשבתות בבוקר על הדשא שעל־יד ״ונציה״, ויכול היה להופיע במקום מבלי שיקבל הזמנה מראש, לשבת בצד ולהאזין. לאחר מכן הביע את השקפתו והורה איך לקיים את השיחות בעתיד.

על עבודתו ותרומתו בהקמת הבנק־העממי, והיותו נשיאו, סופר כבר בסקירה המוקדשת לבנק הזה. שעות רבות בשבוע הקדיש לדיונים והתיעצויות משפטיות של הבנק.

קרוב לפרוץ מלחמת־העולם השניה נפטר ד״ר שור לאחר מחלה קשה, והובא למנוחות בוַדוביצה.

אשתו ובתו חזרו לבוצ׳ץ וניספו בזמן המלחמה על־ידי הנאצים ימ״ש.

אנו גומרים את הפרק הזה. לפנינו מרחפות ועולות הדמויות היקרות, פאר עירנו — למדנים, בעלי השכלה גבוהה, אנשי צבור ונדבנים שפעלו רבות למען העיר והשפיעו במדה רבה להתפתחותה.

אנו מדוכאים מן העובדה שהרוב מהם ניספה ע״י הנאצים במלחמת העולם השניה. כולם צדיקים, כולם טהורים, כולם קדושים.
תהא נפשם צרורה בצרור החיים.

(פרקי דמויות שעל ידם לא סומן שם המחבר
שורטטו ע״י ד״ר ד. יעקובוביץ).

הערות־סיכום בשולי דברי־ימיה של יהדות ודוביצה

כיום, כשאנו מסתכלים דרך פרספקטיבה היסטורית על דברי הימים של עירנו, שלדאבוננו אינה קיימת יותר, הרינו מתמלאים השתוממות לנוכח עובדת־הפלאים, כי הנה היא, בקוצר ימיה, שקיפלו בסך־הכל 2 דורות בערך, הגיעה בשטח הכלכלי, האינטלקטואלי, הפוליטי, החברתי והתרבותי להישגים לא־פחות נכבדים מאשר ערים יהודיות אחרות, בעלות ותק של דורות רבים.

כמתואר בפרק הראשון, יצרו היהודים מרכז מסחרי בוַדוביצה.

כמתואר במאמרים הבאים יצא מהעיר מספר רב של אנשי רוח, כך שכבר בדור השני לקיומו של הישוב היו רובם של עוה״ד והרופאים בעיר מילדי ודוביצה וחלק מאלו שעזבו את העיר שמותיהם מפורסמים היו בפולין.

על הישגיה בחיים הפוליטיים מתואר בפרק החמישי, הלא הוא דבר קיומם של 11 ארגונים ציוניים, למן הימין ועד לשמאל הקיצוני, שפעלו בשנים הבין־מלחמתיות בתחום העיר ועל ידי הפצת הרעיון הציוני הכשירו את הקרקע לעליה ארצה.

על החיים החברתיים שבה נמסר בפרק השישי — מספר המוסדות (בנק־עממי, אגוד נכי־מלחמה, אגוד־סוחרים וכו׳) שעמדו על משמר האינטרסים של הישוב, או שהושיטו עזרה לאוכלוסיה העניה ע״י פעולה פילאנטרופית (חברת־נשים, ביקור־חולים וכו).

ולבסוף, בנוגע לחיים התרבותיים, מתואר באותו פרק מספר הארגונים (בית־העם, ספריה, ״אגודת־מכבי״ וכו׳) שהצעידו קדימה את העיר הזאת, אשר לפני זמן קטן עוד היתה בעריסתה, והם שהעניקו לה דמות של עיר תרבותית.

בתיאור פעולותיהם של מוסדות העיר ומפלגותיה, הזכרנו מאות שמות של אנשים שהקדישו את מיטב זמנם וכוחם להתפתחות העיר ועשו את העבודה הזאת שלא על מנת לקבל פרס. יש לציין שהתפקיד שמלאו לא הצטמצם רק בהשתתפות בישיבות, בנשיאת נאומים, בויכוחים וכדומה, אלא הוא דרש גם עבודה ממשית, כגון ניהול קופה, כרטיסיה, חליפת מכתבים וכו׳. בקיצור: הם היו מוכרחים להקדיש חלק מזמנם החופשי למען הציבור והכל שלא על מנת לקבל פרס.

אבל לא רק הרבה טרחה וזמן גזלה העבודה הזאת. הם גם נאלצו להוציא מכספם הפרטי כדי לכסות הוצאות אישיות שונות, כגון נסיעות לכנוסים ולועידות, מסיבות אורחים. כאשר ד״ר שור או פעילים אחרים נסעו לועידה בוורשה, אפילו לא עלה בדעתם להמציא חשבון הוצאות־נסיעה למנגנון התנועה. אף אחד מן העסקנים לא העלה על דעתו שהוצאות התעמולה לבחירות וכדומה יכוסו מכספים צבוריים.

כיום אנו מרכינים ראשנו בפני האנשים המפורטים בספר הזה. כמובן, שבגלל שכחה שהזמן גרם אין ביכולתנו לפרט את כולם ממש, והקורא ישלים לעצמו את השמות.

ליד הפעולות הציבוריות המאורגנות מן הסוג האמור, היתה קיימת גם פעולה ספונטאנית של אנשים פרטיים, שמיהרו להחיש עזרה ליהודים שהיו שרויים במצוקה כל אימת שחסרה בשטח הזה הפעולה הצבורית. כאשר מישהו חלה או הסתבך בקשיים כספיים, או פגע בו אסון אחר והפעולה הצבורית המאורגנת לא

היה די בה, מיד נמצא חוג אנשים שלא חסכו עמל וטירחה כדי לחלץ את האדם הזה מצרתו.

כזו היתה הסולידריות בין כל יהודי ודוביצה. כל אחד ראה את עצמו אחראי לא רק לגורל משפחתו אלא, לפחות, גם לגורל ידידיו.

הפתגם "ישראל ערבים זה לזה" נתגשם במלואו. הסולידריות הזאת תישאר אחד הדפים המפוארים בתולדות יהדות פולין.

ד"ר דוד יעקובוביץ

הישוב היהודי בזמבזיץ

בכפר זמבזיץ התקיים ישוב יהודי זעיר. מן הראוי להקדיש לישוב הזה מאמר מיוחד, כיון שזהו הכפר היחידי אשר גורלו היה שונה מכפרים אחרים במחוז. סיפרנו לעיל על עזיבה המונית של יהודי הכפרים, כך שבתקופה האחרונה לא נותרו שם כי אם משפחות בודדות בלבד. והנה, לעומת ההגירה הזאת, נשאר כפר זמבזיץ הכפר היחידי בו הוסיפו היהודים להחזיק מעמד עד פרוץ השואה. בשנים האחרונות הכיל הכפר כ 30—25 משפחות.

לפי מה שסיפרו לנו הקשישים מן הדור העבר, היהודי הראשון שהתיישב בזמבזיץ בשנת 1826 היה שלמה גולדפינגר. אחריו באו משפחת זוירשטרום, יונה פדר ויצחק אהרן שנקר.

במחצית המאה ה־19 היו כבר בזמבזיץ כ־20 משפחות. פרנסתם היתה ממסחר ועיבוד עורות. ר' משה זוירשטרום, שכבר נולד בזמבזיץ, נמנה על צאצאי משפחת זוירשטרום האמורה. יונה פדר הנזכר היה ירא־שמים ועוסק בצרכי צבור.

Icchak Aron Schönker

יצחק אהרן שנקר (1932—1848), סבו של כותב הטורים, בנו של הגביר הנגיד חיים שנקר, בעל אחוזת אושבינצים, היה ת"ח, נדבן גדול, מפורסם בכל הסביבה בחכמתו, בנדיבות לבו וביושרו. הוא היה דתי, אבל בלי צל של היפו־קריזיה או קנאות. בזמבזיץ ניהל בית חרושת לדבק נגרים ודשנים חימיים במשך למעלה מ־50 שנה. על אף היותו מתגורר בכפר נידח ידע לנהל את ביהח"ר ללא עזרת מהנדסים וכימאים, הודות לכשרונותיו ונסיונותיו שרכש במשך שנים רבות. היה לו נסיון לא רק במסחר ותעשיה אלא גם בחקלאות ובעסקי בורסה. משום כך נתפרסם שמו בכל הסביבה.

המנהל הראשי של אחוזות הארכידוכס קרל סטפן בזיביץ היה מבקרו ומתייעץ

אתו בענינים חקלאיים. הוא רכש לו אמונים אצל האכרים, הכנסיה ואצל הרוזנת ברניצקה בסוכא. כהוכחה לכך תשמש העובדה, שבעת הפרעות של צבא האלר, בשנת 1919, נשדדו כל בתי היהודים בזמבזיץ ובביתו לא נגעו, אפילו שמשה לא נשברה.

ממקום נידח זה ניהל עסקים ספקולטיביים בבורסה בוינה. היה זה ההובי שלו. למטרה זו ניהל פנקסים מיוחדים, בהם רשם מספרים מסוימים בשטח קניית ומכירת מניות. במשך שנים רבות אסף חומר סטאטיסטי נרחב, ששימש כחומר עיקוב אחרי נטיות ונדידות שערי המניות בבורסה.

בביתו היתה לו מקוה שממנה נהנו כל יהודי זמבזיץ וכפרי הסביבה. הודות להשתדלויותיו ותמיכתו הכספית הוקם בביתו בית תפילה. הוא תרם את ספר התורה ומדי שנה היה מזמין חזנים לימים נוראים.

בביתו היו מבקרים רבנים שירדו מנכסיהם והתביישו לקבץ נדבות. הוא נהג לשלם להם תמיכה חודשית.

לבניו אברהם אבא, יוסף, משה, בנימין, חיים ומרקוס נתן חינוך דתי וכללי ע״י מורים ת״ח, שהיו סמוכים על שולחנו שנים רבות ומקבלים משכורת.

הבנים היו לתעשיינים וסוחרים מפורסמים, שהמשיכו ללכת בעקבות אביהם, הן בהתנהגותם והן באורח-חייהם בכללו. בנותיו חיה רבקה, אמו של כותב הטורים, וגיזלה.

אחיו שמואל יהודה שנקר (קרקוב) היה נציג של כולל מאיר בעל הנס למערב-גליציה בתואר נשיא.

כאשר עזב ר׳ יצחק אהרן שנקר את הכפר ועבר לקרקוב בשנת 1920, עבר בית התפילה לביתו של ר׳ עזריאל ויכנר. המקוה, כמובן, נשארה במקום. למרות מספרם הקטן היו יהודי זמבזיץ מתפללים פעמיים ביום בציבור, כי כולם היו חרדים. בזמן האחרון היו הגבאים של בית-התפלה נפתלי גינסברג ולייביש מור.

במשך שנים רבות היה מוזמן לימים הנוראים ר׳ זליג מילר, אחיו של השו״ב אברהם מילר מוַדוביצה, לשמש כבעל-תפלה. אחרי פטירתו עברה ה״חזקה״ הזאת בירושה לבנו ר׳ משה, שהיה דיין העיר ודוביצה, ואחר מותו לנכדו ר׳ יחזקאל מילר.

בשנותיו האחרונות היה ר׳ זליג מילר לקוי בראייתו ואף שהיה מתפלל בעל-פה לא שגה. המתפללים היו משתוממים לזכרונו הנפלא.

אף על פי שהמקום היה קטן ותנאי הלימוד בו גרועים, שכן התקיים בו רק בית-ספר עממי קטן והמרחק מן הכפר לעיר היה גדול, הצטיינו בכל זאת ילדי הכפר בידיעותיהם בתלמוד ובידיעות כלליות, הודות לשאיפתם ללמוד בעצמם ובהדרכת הוריהם.

היה זה פלא שמכפר זה המרוחק ממרכזים תרבותיים, יצאו אנשים בעלי-השכלה ותרבות מקיפה שהיו לפאר בקהילות גדולות בהן התיישבו, כמו למשל יוסף שנקר הנ״ל, ששמו נודע בעיר אושבינצים ובסביבה כעסקן צבורי ותעשיין מפורסם. הוא היה גר בשנים הראשונות אחרי נשואיו בוַדוביצה והיה פעיל בקהילה. בנו אליעזר, יליד ודוביצה, היה צייר מפורסם. הוא צייר את בהכ״נ רמ״ו בקרקוב בצורה נפלאה. אחרי המלחמה, עם קום המדינה היה גר באושבינצים ונמצא בקשר הדוק עם

השגרירות והקונסוליה הישראלית בוורשה. הוא פעל רבות למען מדינת ישראל ותרם למענה סכומים גדולים. הוא נפטר בישראל בשנת 1965.

כאשר פרצה המלחמה בשנת 1939 עזבו כל תושבי זמבזיץ את הכפר, אבל כמעט כולם לא הספיקו להתקדם מזרחה וחזרו. רובם הועברו בשנת 1942 לגיטו במשאנה דולנה (הכפר היה מעבר לנהר סקאבה ובגלל זה לא נשלחו לגיטו ודוביצה). שם נהרגו רובם ויתרם נשלחו למחנה-מעבר בסקאבינה (ראה להלן) ומשם למחנה ההשמדה בבלזיץ. רק יחידים נמלטו ונשארו בחיים.

פרק שמיני

בימי עברה ושואה

יהודי ודוביצה במצור ובמצוק
(מתחילת המלחמה עד להקמת הגיטו)

1. תמונת העיר ערב המלחמה ובימים הראשונים לפלישת הנאצים.

בימים האחרונים לפני פרוץ המלחמה עדיין נתון היה רוב יהודי ודוביצה לאותן האשליות שהיו מנת חלקו של הרוב הגדול ביהדות פולניה, שנטו להאמין כי היטלר לא יסתבך במלחמה נגד פולניה, היות והוא ירתע מן הערובות שנתנו לה ממשלות בריטניה וצרפת. אפילו אם מישהו כן חשב על אפשרות של מלחמה, היה גם הוא בטוח כל־כך בעזרת אנגליה עד שלא הביא בחשבון כי במקרה של מלחמה אין שום אפשרות להפעיל את הערובות הללו אלא אחרי שנים מספר, וזאת משום שבריטניה אינה מוכנה למלחמה ואין לה הציוד המלחמתי הדרוש להגשת עזרה לפולין. איש לא העלה על דעתו כי דוקא גורם זה ינוצל ע״י היטלר ויערוך מלחמת־בזק נגד פולניה.

גם האנשים שנחשבו כבר לפסימיסטים וכאילו ניבאו מראש שהמלחמה תפרוץ, היו משוכנעים אף הם שהאופנסיבה הגרמנית תתעכב ע״י הנהר ״ויסלה״ לפני המרכז התעשיתי ״צופ״, ולא עלה בדעתם שאחרי ימים ספורים בלבד תבוא התבוסה האסטרטגית והכלכלית המושלמת של פולין. ליהדות ודוביצה היו במיוחד סיבות משלה שגרמו להשקפה זו. בעיר חנה הגדוד הצבאי מס׳ 12 ובזמן האחרון צעדו פלוגותיו במלוא הציוד ברחובות העיר בהפגינם את כוחם. לעתים קרובות נשמעו מפי הקצינים התפארויות שונות בנוסח הגנרל ריץ ס׳מיגלי ״אף כפתור אחד לא ניתן״, וכדומה.

יהודי ודוביצה תרמו בחפץ לב למען קרן ההגנה הלאומית. בתמימותם הם חשבו כי בכסף הזה, שהם והיהדות הפולנית כולה תורמים, יהפוך הצבא הפולני לכח עצום שיבטיח שלום ובטחון לאוכלוסיה כולה.

רוב יהודי ודוביצה לא חשב כלל, כי במקרה שתפרוץ מלחמה יהיו הם הקרבנות הראשונים, משום שהם גרים סמוך לגבולות המדינה, וזאת בשעה שמצידה הדרומי מעבר לרכס ״בסקידים״ וההר בביה־גורה נמצאת סלובקיה שכבר היתה בכיבוש הנאצי, ואילו מצידה המערבי, במרחק קטן נמצאת העיר טשין הצ׳כית, שהיא עם מדינת צ׳כיה כולה היו בידי הנאצים.

ואכן, הראשון לספטמבר 1939, בו פרצה המלחמה, בא עליהם כהפתעה בלתי צפויה, כרעם משמים ביום בהיר. היהודים לא היו מוכנים כל עיקר לתוצאות שבאו לאחר מכן.

כבר בשעות הבוקר של היום הגורלי הזה נשמעו אזעקות ההגנה האנטי־אוירית, שבישרו את התקרבות האוירונים הגרמנים.

אחרי-הצהרים החלו לזרום מכוניות-משא ואופנועים בכוון לקלווריה, כשהן גדושות אנשים שפונו מהאזורים טשין, סקוצ׳וב ובילי׳ץ.

אנשי ודוביצה המשיכו גם עתה לחיות באשליה שהצבא הפולני יילחם ויבלום את הפלישה הגרמנית. בערב היה פתוח המועדון של האינטליגנציה היהודית וע״י השולחנות ישבו כרגיל אורחים שונים, כשהם שקועים בקריאת עתונים או בשיחות. לפתע התפרץ למועדון הרופא המקומי ד״ר ובר ובקול רועד צעק והכריז, שהגיעה ידיעה רשמית כי הגרמנים שברו לחלוטין את התנגדות הצבא הפולני בגבול שלזיה וסלובקיה וכי ספורות השעות עד לכיבוש העיר בידיהם ושבריחה מידית של כל התושבים הכרחית.

כך לא עמדו האשליות של יהודי ודוביצה במבחן אפילו במשך 24 השעות הראשונות. האנשים קמו מן הכסאות ורצו ישר מהמועדון לרחוב, כדי לחפש אמצעי תחבורה. אך לצערם, גם אם נמצאה עגלה הוחרמה מיד ע״י הצבא לצרכיו. הפינוי באמצעות הרכבת לא בא בחשבון, כי הרכבות הראשונות שקרונותיהם היו עמוסות פליטים שבאו בערב משלזיה נתקעו בתחנת-הרכבת המקומית, מאחר שהגרמנים הפציצו את כל תחנות הקשר כדי למנוע בואן של רכבות מהסביבה.

למחרת, ביום השבת, נתארגנה קבוצת מתנדבים בראשותו של יוסף בינשטוק והיא הביאה לחם ועוגות אל התחנה עבור היהודים הנמצאים בקרונות.

בשבת לפני הצהרים החל הפינוי של משרד האוצר ואחה״צ של משרדי הסטארוסט. גם המשטרה הממשלתית והעירונית עשו את כל ההכנות לפינוי.

במשך השבת השתכנעו היהודים כי נותרה עבורם רק ברירה אחת, והיא לפנות את העיר. כל הרכב הממוכן או עגלות סוסים הוחרמו ע״י הצבא. רק העשירים הצליחו, תמורת כסף רב, לרכוש עגלה ולברוח עם משפחתם ועם חלק זעום מרכושם לכיוון המזרח.

לעומת זאת נמלטה יתרת האוכלוסיה מן העיר באותה שבת גורלית ללא שום רכוש בידים. האנשים דאגו להציל רק את נפשם, ואילו את כל רכושם שעליו עמלו דורות שלמים השאירו למשחק הגורל.

הרב של ודוביצה, רבי אשר-אנשיל-יצחק זלטנרייך ומשפחתו, עזבו את העיר ברגל רק בלילה, במוצאי שבת, כדי שלא לחלל את קדושת השבת.

כך נהפכו יהודי ודוביצה בן-לילה לקבצנים עוד בטרם החלו רדיפות הנאצים, וזאת בגלל הבריחה המבוהלת והכאוטית. גורלן של עיירות אחרות שלא היו סמוכות כל-כך לגבול נחרץ גם הוא להשמדה, אלא שלא במהירות כזו.

באותו לילה התרוקנה כמעט העיר כולה מתושביה היהודים.

הדרך מוַדוביצה היתה מלאה באמצעי תחבורה והולכי רגל, דבר שהפריע את ההתקדמות. כבר במרחק 3—2 קילומטר מן העיר, בסביבת ההר ״קופיץ״, היה צורך לרדת ולדחוף את העגלה. היו מקרים שהיה הכרח להחליף את הסוסים ולהפריד בן המשפחות.

כתוצאה מבריחה מבוהלת זו הצליח רק חלק קטן של האוכלוסיה, אשר המזל האיר לו פנים, להגיע לפולין המזרחית. הרוב הגיע עד לקלווריה, קרקוב, טרנוב או שאר עיירות בגליציה המערבית וכאן אזל לו הכח והאמצעים הכספיים לנדוד

הלאה, או שהגיע לאזור התעשיתי "צופ" שהוקף ע"י הצבא הגרמני, או שהפצצות הגרמניות היו כל־כך קשות שפשוט אי־אפשר היה להמשיך בדרך.

אין פלא, אפוא, שאחרי ימים מספר חזר חלק מכריע מהבורחים לוַדוביצה. לפי האומדן חזרו 1300 נפשות לדירותיהם, כך שביחד עם המשפחות שלא ברחו מנה הישוב הוַדוביצאי במחצית ספטמבר כ־1400 נפשות. לפני המלחמה מנתה העיר כ־2000 נפשות.

כל יום נוסף הגיע עוד מישהו בחזרה לדירתו כשהוא קורן מאושר על שאחרי נדודים קשים, לילות חסרי־שינה ומחסור במזון הריהו נמצא שוב בביתו.

ביום הראשון (3.9.1939) נשמעו בעיר רעמים חזקים של טנקים ותותחים, שכן התנהלו קרבות כבדים בכפר חוצ'ניה הסמוך. הצבא הפולני החזיק שם מעמד עד הערב, אולם אחר כך נסוג בבהלה.

ביום הזה, דהיינו עוד לפני כניסת הצבא הגרמני העירה התנפל אספסוף על מחסני המונופולין לטבק, שהיו נמצאים בכניסה לרחוב "שלישי למאי" ובזזו אותם כליל. אחר־כך התנפל אותו אספסוף על בית המסחר הסיטוני של סלו נסלרוט שהיה נמצא באותו הרחוב. היהודי טיפנברונר השתדל להגן על המפעל הזה מפני האספסוף, ואף הצליח להציל חלק מהסחורות, אבל כבר ביום השלישי נמסרו כל הסחורות שניצלו, ע"י הגרמנים, לידי איש נאמן מטעם שלטונות הכיבוש "טרייהנדר".

הגרמנים נכנסו לעיר ביום שני 4.9.1939 בבוקר ומיד ניתנה על ידם פקודה לפתוח את כל החנויות.

למחרת הופיע שומר העיר אצל אליעזר בינגשטוק, מ/מ יו"ר החברה־קדישא, ודרש ממנו בשם הנאצים שיגש מיד למשטרה. (השומר הזה הוא היחידי מאנשי המשטרה העירונית שלא ברח מזרחה. הוא מוכר היטב לתושבי עירנו, כי מדי שנה בחודש מאי היה תוקע ממגדל הכנסיה בקריאה ל"תפלה"). בבואו למשטרה נמסרה לאליעזר בינגשטוק גויה יהודית ונאמר לו שבוצע בה פסק־דין מות בעוון ריגול לטובת פולין. את זהותה של הגויה אי־אפשר היה לקבוע. וכך הובא למנוחות הקורבן הוַדוביצאי הראשון של הנאצים.

ביום החמישי פנה הכומר של הכנסיה בחוצ'ניה לחברה־קדישא העירונית בדרישה להופיע אצלו כדי לבצע פינוי והעברה ("אקסהומציה") של גוית חייל יהודי שנפל ביום הראשון בקרבות הנ"ל ושנקבר בטעות בבית־הקברות הנוצרי. התעודות שהכומר הגיש ושנמצאו אצל החייל הנהרג לפני קבורתו, היו על שם נתן באס שנולד באושבינצים. נשלחה הודעה להוריו ומיד הופיע אחי המנוח, שהכיר וזיהה את הגויה. היא הועברה לבית הקברות היהודי בוַדוביצה והובאה שם למנוחות. זה היה קרבן המלחמה שני שהובא לקבורה בבית העלמין היהודי בוַדוביצה.

2. הרדיפות ההיטלריות הראשונות.

אחרי הפקודה לפתוח את החנויות פרסמו הנאצים פקודה שניה, לפיה כל החנויות והמפעלים של היהודים עוברים למינהל כונס נכסים "טרייהנדר". יחידות מסחר יותר גדולות, נמסרו מטעם העיריה, בשיתוף פעולה עם הנאצים, לידי פולנים שונים שהצהירו על השתייכותם לעם הגרמני (פולקס־דויטשע") והתחייבו לנהל

אותן. חנויות קטנות ומפעלים זעירים, שלא היה כדאי לנהל בנפרד, חוסלו על המקום והסחורה נשלחה לגרמניה, או הועברה לבנין "סוקול" לצרכי העיריה.

כבר בתקופת הביניים בזזה האוכלוסיה הנוצרית המקומית את הרכוש היהודי, ובמיוחד את הסחורות שהיהודים החביאו במקומות־סתר.

היות והנאצים לא יכלו לתפוס את כל הסחורות של היהודים, נעזרה הנהלת העיר למטרה זו באספסוף המקומי, שהודיע לה היכן כדאי ואפשר לחפש. עשו זאת במיוחד פולנים ששאפו להשיג בזה את הזכויות של חבר מוכר כ"פולקס־דויטשע". הללו היו מופיעים עם הגרמנים ומוציאים את הסחורה המוסתרת.

הקרבן הראשון של השוד המאורגן הזה היה יחיאל בלמוט, בעל בית־מסחר לכלי־נשק ואבק שריפה בככר הראשית. עוד ביום הראשון לכניסתם העירה פרצו הנאצים לחנותו, ובטענה שהוא מחזיק נשק מיועד נגד הגרמנים הרסו את החנות ושדדו כמעט את כל המלאי. קמה מהומה, ואז בא אליעזר ביננשטוק והתחנן בפני הגרמנים שיפסיקו להתעלל בסוחר חף־מפשע, שבחפץ לב הנו מוכן למסור את כל הנשק שנשאר בידו. כל הטענות לא הועילו.

ימים ספורים לאחר מכן הובל אליעזר בינשטוק עם בנו יוסף למשטרה והנאצים דרשו מהם למסור היכן הסתירו את סחורותיהם. כאשר כפרו באשמתם זו איימו עליהם בהוצאת פסק־דין מות אם ימשיכו בסירובם. כאשר גם האיומים האלו לא הועילו והנאצים ראו שכל לחץ יהיה לשוא, הרביצו בהם מכות אכזריות וזרקום מהמדרגות.

יומיים לאחר מכן הופיעו שוב הנאצים בדירתו של בינשטוק, הפעם בטענה שהוא הסתיר מספר אופניים. הם הפכו בחיפושיהם את כל הדירה אך לא מצאו שום דבר.

מקרה דומה היה אצל משפחת ברונר, שלפני הבריחה הצליחה להסתיר מלאי עורות במרתף של חנותה. אחרי שובה הביתה נכנסו הנאצים למרתף הזה בשעת החיפושים הכלליים, אולי בגלל הלשנה של השכנים, ומצאו שם את העורות וגם מלאי גדול של משקאות שהסתיר שם הירש גלייצמן, בעל המסעדה הסמוכה, לפני בריחתו מזרחה. האם ברונר ובתה פלה נאסרו ע"י הנאצים והובלו לבית־הסוהר העירוני, בו נמצאו יהודים אחרים שנעצרו בעבירה דומה.

גורל עוד יותר קשה חיכה למאיר יעקובוביץ, בנו של מתתיהו יעקובוביץ, בעל תעשיה לדשנים כימיים. כמה ימים לפני פרוץ המלחמה גויס מאיר יעקובוביץ לצבא הפולני כקצין־מלואים. כאשר הגדוד שלו הובס ונלקח בשבי, הצליח לברוח מהשבי וחזר לוַדוביצה ביום 1.10. כאן מצא את דירתו תפוסה ע"י הגסטפו. גם לבית־החרושת של אביו מנעו ממנו הנאצים דריסת רגל.

במרירות נגש ליו"ר החדש של העיריה, מחאליצה, שהיה גם המנהל של הקו־אופרטיב לחקלאות ("ספולקה־רולנה") ועד למלחמה נחשב לפטריוט פולני, חבר המפלגה הממשלתית "אוזון", וגינה אותו על שהחליף את עורו והנו משתף פעולה עם האויב. הוא גם אמר לו "אני הלכתי לחזית, מוכן לתת את דמי עבור המולדת ואתה נשארת בבית, ועכשיו שללת ממני את דירתי ומסרת לידי הגיסטפו גם כל רכושי". מחאליצה הקשיב בזלזול להערות הללו ואף לא עלה בדעתו למסור לפחות עלית גג אחרת לקצין שחזר מהקרב. מאיר יעקובוביץ הלך ללון אצל משפחת ארנהלט. למחרת הופיעו שם אנשי גיסטפו וצוו עליו לגשת לבנין הממשל הנפטי

ושם, אחרי חקירה קצרה, נאסר כפושע פוליטי ונשלח לבית־סוהר מנטילופיך בקרקוב. כאן נחקר למעלה משנה תוך עינויים נוראים. האשימו אותו בפעולות חתרניות נגד הצבא הגרמני, מה שבעצם גם היה נכון, היות והוא ארגן ביערות בילגורי התנפלות מאחורי גבם של הגרמנים ועשה בהם הרג רב. אולם בסוף כאשר נשלח למחנה רכוז הצליח לברוח מהמשלות.

הגרמנים לא ישבו בחיבוק ידים. אחרי גזרת החרמת הרכוש היהודי הוציאו גזירות חדשות, שכוונתן היתה להגביל את החופש האישי של היהודים ולהשפיל אותם, כמו איסור נסיעה ברכבת, איסור החזקת כסף מזומן בסכום העולה על 2000 זלוטי, איסור הליכה בככר הראשית וברחובות הראשיים "שלישי למאי", "מיצקביץ", "סלובאצקי" ו"קרמליצקה".

התושבים היהודים שגרו ברחוב "שלישי למאי" נאלצו מעתה ללכת העירה רק דרך השער האחורי, מול המונופולין לטבק.

כן הוכרזה חובה על כל יהודי מגיל 10 לשאת על שרוולו השמאלי סרט לבן עם ציון "מגן דוד". לזהוי קל יותר הוסיפו במשרדים ובדאר לשם המשפחה של כל יהודי שם נוסף, "ישראל" או "שרה". באותו זמן הוצאה פקודה על גזיזת שער הזקן.

במסגרת ההגבלות נאסר ליהודים לגשת לחנויות פולניות לשם קניית מצרכים. היו נאלצים ללכת בסתר לכפרים ושם לקנות מזון. מותר היה לעמוד שעות ארוכות בתור לפני המאפיה הקולקטיבית בלבד ולרכוש שם ככר לחם. התורים האלו החלו מיד עם פרוץ המלחמה בגלל קשיים באספקת מזון לעיר.

רגעים קשים עברו על היהודים, כאשר זמן קצר אחרי כניסת הגרמנים לעיר נזרקו לבית־הכנסת ולבית־המדרש פצצות תבערה, שכתוצאה מהן פרצה שריפה בתוך בתי־התפילה ולאחר מכן הופצצו הבנינים בדינמיט והועפו באויר. רעם ההתפוצציות היה כל־כך חזק עד שבכל הבתים הסמוכים התנפצו השמשות והדיירים ברחו בבהלה.

בבצוע הפעולה הזאת נוכחו היו"ר לעתיד של העיריה, הגרמני קונטר, ואנשי המשטרה. לבסוף אולצו היהודים לפנות את המפולות.

ככה נהרס ונעלם הבנין המפואר, שנבנה בכוחות משותפים ובתרומות של כלל האוכלוסיה היהודית ושהיה גאות כולנו. בית־הכנסת הזה, שבו התפללו דורות שלמים, היה עד לאירועים מפוארים וחגיגות מרוממות־רוח שנערכו בו לרוב.

היד הגרמנית האכזרית והארורה לא יכלה לסבול שבית כנסת כה מפואר ישאר עומד על תילו למען הדורות הבאים, כזכר לקהילה היהודית שחרבה.

3. המועצה היהודית.

שבועות מספר לאחר כניסת הגרמנים, הוקמה על פי דרישתם המועצה היהודית. הקהילה לשעבר לא היתה קיימת עוד, היות וחלק מחברי הועד וביניהם היו"ר ד"ר וילהלם קלוגר עזב את העיר ולא חזר אליה עוד.

הצורך לארגן את המועצה הורגש בגלל ההכרח לספק יהודים לעבודות־כפיה. בתחילה היו הגרמנים חוטפים יהודים ברחוב באכזריות ממש ומבלי לבדוק אם הם מסוגלים לכך היו מכריחים אותם לבצע עבודות שונות, כגון רחיצת מכוניות צבאיות

בחצר הגימנסיה, נקוי קסרקטינים, מילוי חפירות שנכרו לפני פרוץ המלחמה וכדומה.

היהודים הדתיים סבלו כפליים, כי הם היו עוד עטורי זקן ופיאות. הגרמנים שהתנכלו בעיקר לרוח היהדות ושנאו עד מוות את בעלי הדיוקן היהודי הטיפוסי, בהחשיבם אותם כשומרי גחלת הקודש, היו מתאכזרים אליהם בדרכים שונות. יהושוע בינשטוק, למשל, נצטווה על ידם להרכין את ראשו על בול עץ, ובמסרם גרזן בידי אחיו יוסף אילצוהו לקצץ לו באמצעותו את הזקן.

בינתיים נוספו מקומות עבודה: ניקוי רחובות ובתי־שימוש עירוניים, ניקוי הדירות של הגרמנים, וכדומה.

היה הכרח לתאם בין כל עבודות־הכפיה ולהכניס בהן שיטה וסדר. לפי דרישת הגרמנים הוקמה למטרה זו המועצה היהודית, אשר עליה נמנו הסוחרים ראובן שארפר ובריש וולף, אליהו פישגרונד, מי שהיה מזכיר הקהילה במשך שנים רבות, וקלמן פרופר, הגזבר לשעבר של הבנק העממי. המוציא לפועל של כל עניני המועצה, מיד עם הקמתה, היה יצחק בורגר.

עם הקמת המועצה פסקו לפי שעה החטיפות ברחובות. המועצה היתה מספקת אנשים לפי התור ובהתחשב עם הגיל.

הנשים היו נשלחות לניקוי המשטרה, הקסרקטינים והדירות של הגרמנים, בעוד שהגברים גויסו לעבודה בויסות הנהר "סקאבה", כפי שעוד יסופר להלן.

באותו פרק זמן הוטלה על המועצה משימה חדשה של גבית מסים מהיהודים, היות והגרמנים החלו להטיל קונטריבוציות.

היתה גם מטרה נוספת לגבית הכספים: כאשר שוטר גרמני רצה להשיג כסף, תכשיטים או דברי ערך אחרים, היתה ראשית דרכו להציק ליהודי פלוני או אלמוני. הוא היה נטפל אליו ברחוב ומאשימו בעבירה משמעתית כלשהי, אוסר אותו או ניגש ומתאכזר בו בזמן העבודה. מיד כשהרגישו במועצה שבכסף המדובר, היו נשלחים אליו אישים מהימנים על מנת לספק לו תאוות־לבו ובדרך זו לשכך את ההשתוללות!

כדוגמה יוכל לשמש המקרה הבא. פעם הלך ברחוב אחד מבני יונגוירט ששערות זקנו היו אמנם גזוזים, אבל פניו בלתי מגולחים למשעי זה כמה ימים. ניגש אליו קצין גרמני, שהגיע זה עכשיו והפליא את מכותיו באכזריות. המועצה הבינה תיכף שבכופר מדובר. למרות שהקצין היה בלתי מוכר, הוזמן לדירתם של יו"ר המועצה ברוך מאירצ'יק לארוחת ערב דשנה, בה הוגשו המאכלים היקרים ביותר שהובאו ממסעדתו של ישינסקי. כפי הנראה הוגשו לו אז מתנות יקרות. בדרך זו הצליחו להיטיב לזמן מה את לבו של הקצין הזה.

פרט לתשלומי כופר מתמידים ותשלומי־חובה אחרים, תפס מקום נכבד בתקציב המועצה־הסעיף של "עזרה לעניים". לאחר שאזלו כל מקורות ההכנסה, התקיימו האנשים מחסכונותיהם ולאחר שאכלו גם אותם ומכרו את כל שניתן היה למכירה, נאלצת היתה המועצה לתמוך בנזקקים כאלה בכדי למנוע את גויעתם מרעב. הודות לעזרתה של המועצה, לא היה אף מקרה של מות מרעב וכתוצאה מכך נמנעו גם מגיפות.

המועצה היתה מחולקת ל"סקציות" (מחלקות): סוציאלית, תרבות, אספקה ועבודה. בכדי לעמוד בכל הנטל הכספי הזה, היתה המועצה נאלצת, כפי שצויין

כבר לעיל, להטיל מדי פעם על האוכלוסיה היהודית מסים נוספים ומוגדלים, שנגבו בכל מיני דרכים. לא פעם קרה שהוטל מס גדול ובלתי־צודק. אך מאחר ולא היה באפשרותם של האנשים להתגונן, נאלצו למכור את כל מה שנשאר להם ולשלם את המס.

בין השאר, הקימה המועצה קורסים עבור הנוער. מנהלי הקורס של גיזרה ותפירה היו פלה ברונר ודורה ברונר (בת אברהם) ודובה קאופמן. מקום מושבו של הקורס היה בבית מתתיהו יעקובוביץ, ע״י בנין ה״סטרוסט״ והשתתפו בו כ־50 בחורות.

39. קורס לגזירה ותפירה שנערך בשנות 1941—42 ע״י ה״יודנראט״ בבית מתתיהו יעקובוביץ.

מימין : סטלה צוייג, סלה שלר, שנצר, וולף, לופטגלס, בתו של אלפרד טיברגר, קלרה שנצר, וינר, שיין, שרה בדר, רבקה שרפר, טנדזיה וולף, בחורה מביליץ שנפטרה בגיטו, פלה ברונר, דורקה ברונר, הנקה בינשטוק, /—/, נושקה הופמן, ליברפריינד, הנגה טיברגר.

Cutting and sewing course conducted by the Judenrat during 1941-42, and held at Mathias Jakubowicz home

From right: S. Zweig, S. Scheler, Szancer, W. Luftglas, Tieberger, K. Szancer, Wiener, Schein, S. Bader, R. Scharfer, T. Wolf, girl from Bielsko dead in ghetto, F. Broner, D. Broner, H. Binenstock, /—/, N. Hofman, Lieberfreund.

המועצה היהודית, ששכנה תחילה ב״רינק״ (הככר הראשית) בבית עו״ד ד״ר וילהלם קלוגר ולאחר מכן במלון ״האס״ ע״י תחנת הרכבת, לקחה לידיה את אספקת המזון וההלבשה. הדבר היה הכרחי, מאחר שהחנויות היהודיות נסגרו או נמסרו ללא־יהודים, וכמסופר לעיל נאסר על היהודים לערוך קניות בחנויותיהם של הנוצרים. ליד רחוב טאטש'אנסקה, בחנותו לשעבר של מרקוס ברונר אשר בבית טיברגר, נפתחה תחנת אספקה בה היו הקונים והמוכרים יהודים בלבד.

מנהלי החנות היו בריש קורץ, נאשיק גולדברג וחיים בן־שמואל ברונר. כגזברית שימשה לאצקה רומלט.

בגלל מצב המלחמה ששרר וההתאכזרויות של הגרמנים, היה בפתיחת תחנת אספקה כזו וניהול אספקה סדירה של מצרכי מזון ליהודים משום הישג גדול. האוכלוסיה קבלה כרטיסי מזון והלבשה והתחנה סיפקה את תמורתם. הדבר השפיע

על אחדים מיהודי עיירות וכפרים סמוכים שיעברו מרצונם לגור בוַדוביצה. הם קיוו למצוא בה, הודות לפעולות מועצת היהודים, חיים מסודרים פחות או יותר. פליטים כאלה הגיעו מטשין, קאטוביץ, ז׳יביץ וביליץ. המועצה עשתה את הכל למען הקל על הפליטים ומסרה להם בהסכמת העיריה את הדירות שנעזבו ע״י יהודים שברחו מזרחה. אף הגרמנים שלא התכוננו לפתוח בטשין־שלזיה גיטאות וברצותם לרכז את היהודים במקום אחד * (כדי להקל את מלאכת ההשמדה...) העבירו בכח לוַדוביצה כ־300 משפחות יהודיות מביליץ, טשין, צחוביץ ודזידזיץ. המועצה מסרה להם לצרכי דיור את החנויות היהודיות, אשר בגלל ההחרמה לא היה בהם יותר צורך. ליהודי הסביבה שהועברו בכח הרשו הגרמנים לקחת אתם מחפציהם האישיים, אך מעט, ובהגיעם אלינו בחוסר כל עזרו להם יהודי ודוביצה, בשיתוף פעולה עם המועצה היהודית, והקלו עליהם במדת האפשר את מצבם העלוב.

4. המשך הרדיפות.

הגרמנים לא הסתפקו בצווים המכבידים על חיי היהודים, שהוצאו מיד עם כניסתם לעיר, אלא פרסמו מדי פעם צווים ואיסורים חדשים, שהכבידו עוד יותר על חיי הפרט והכלל עד לבלי נשוא. כך פורסם למשל הצו המחייב למסור למשטרה את מקלטי הרדיו וכל מיני פרוות.

ב״ריינהארט־אקציה״ המפורסמת (שמו של הידריך, אחד מהתליינים הגרמנים שנהרג ע״י הצ׳כים בלידיצה [1]) נאלצו היהודים למסור זהב, כסף וכל שאר תכשיטיהם.[2]

הוקם משרד גרמני, שהכריח את כל האזרחים היהודים לשלם עבור מעונותיהם שכר דירה. התשלום הזה נגבה גם מבעלי־בתים.

הוצא צו המתיר ליהודים לצאת לרחובות רק בשעות מסוימות בלבד. מותר היה לצאת רק בין השעות 11—8 לפנה״צ ו־5—3 אחה״צ. היציאה מחוץ לעיר הותרה רק על פי רשיונות מיוחדים.

הוצא צו האוסר על יהודים לבקר בבתי קולנוע, במסעדות, בגנים ציבוריים ועירוניים.

בערב ראש־השנה הוחלפו הסרטים, שעל היהודים היה לשאתם, במגן־דוד. אלה האחרונים נתפרו על החזה בצד שמאל.

גם על המשומדים לא פסחה גזירה זו. את האות הזה נשאה גם משפחת ד״ר סטניסלאב קורן. בתו מרינה, לאחר שנה של נשיאת מגן־דוד, מתה מצער על שהכתימו אותה בסימן זה. משפחת קורן הועברה לגיטו. גם עליה לא חסו בזמן החיסול, כי שני בני־הזוג היו ממוצא יהודי. יש להזכירם בספר זה, מפני שבשנים האחרונות סבלו גם הם כיהודים ולמרות שהשתמדו מתו כיהודים.

לעומת זאת ניצלו משומדים שנישאו נשואי תערובת, למרות שבתחילה היה גם עליהם לשאת את הסרט היהודי ולצאת לעבודת הכפיה (למשל ד״ר דיוניזי אַרב).

---

1. ממשלת הגולה של צ׳כוסלובקיה בלונדון חרצה דין מות על הידריך ושיגרה 3 צנחנים, אשר זרקו ב־29.5.40 פצצה במקום הזה ופצעוהו פצעי־מות וכך הגיע סופו.
2. השלב הבא בתוכנית הידריך שאושר בועידת וואנזה (אגם בברלין) ב־20.1.42 היה ההשמדה הטוטלית הפיזית של יהדות אירופה.

את בעל האחוזה בויטאנוביץ, הנריך לוינגר, הנזכר לעיל בסקירה על התנועה החלוצית, נאלץ היה הכומר להסתיר, כי לא הוכר כמשומד מנשואי־תערובת. מספר שנים לפני המלחמה הוא התנצר ביחד עם בניו. היה אלמן. אשתו מבית עמנואל גולדמן, המפורסמת ביופיה ובכך ששיחרה את פני הקיסר פרנץ יוסף הראשון בראיון קיסרי בוינה (בזמן שמשפחתה ירדה מנכסיה והאב היה זקוק לחנינה מטעם הקיסר), מתה בדמי ימיה כיהודיה. בנו הבכור, אולק, שהתחתן במשפחה פולנית של ד"ר באנאחובסקי ניצל. בנו השני, סברין, שופט בית־המשפט, הותקף ימים ספורים לפני פרוץ המלחמה בדכאון נפשי קשה, תחת גל ההסתה וההשמצות שפרצו ערב המלחמה נגד היהודים, והתאבד.

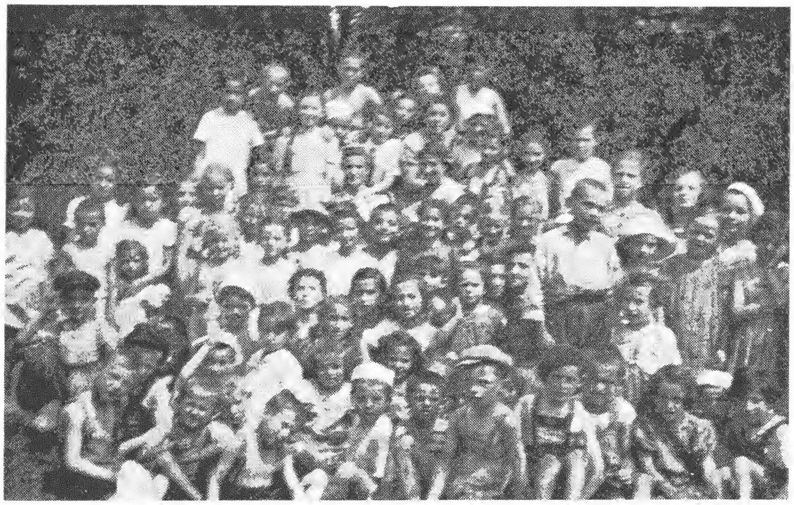
גם אשת הרוקח סובינסקי וטכנאי השניים טינדל, נשואי־התערובת ניצלו באופן זה.

יש להניח, כי על הפעלתם של חוקי נירנברג בוַדוביצה בצורה כזו השפיעה עובדת השתייכותה לרייך השלישי.

40. לאחר הצו לשאת סרט מגן דוד על שרוול שמאלי בשנת 1940.
מימין: קלרה נסלרוט, גניה צימרשפיץ, לושיה בלייברג, הלברייך, ברטה נסלרוט, הלברייך.
Jewish girls after implementation of order to wear the Magen David ribbon on the left arm during 1940.
From right: K. Neselrot, G. Zimmerspitz, L. Bleiberg, Halbreich, B. Neselrot—Goldberg, Halbreich.

לעיר הגיעו מכתבים מקרובים שנשלחו למזרח־פולין, שהיתה אז כבושה בידי הרוסים ואשר הוגלו לאחר־מכן ע"י השלטונות הסוביטים לערבות רוסיה ולסיביר. המכתבים הכילו בקשות למשלוח בגדים ואוכל. היות ובתקופה ההיא שררו יחסי ידידות בין הגרמנים והרוסים, לא הפריעו הגרמנים במשלוח חבילות כאלה.

41־42. קייטנות לילדים בכפר גוזן שאורגנו ע״י המועצה היהודית בחודש יולי 1941.
Kfar Gorzen children camps organized by the Jewish Council in July 1941

היהודים המקומיים, למרות היותם עניים ומנושלים מכל, נענו לקריאת העזרה של אחיהם שהוגלו והחלו להופיע בדאר עם חבילות, אשר עברו בדיקות מדויקות ושונות, חיטוי וכו׳. עוד בטרם נשלחה החבילה השלישית או הרביעית הרגישו כבר הגרמנים שגם זוהי הזדמנות נאותה להציק ליהודים ולהתאכזר בהם, לפיכך לא התמהמהו הרבה והוציאו צו האוסר משלוחים כגון אלה.

אנשי הגיסטאפו לחיה ופורמן היו קוראים מדי פעם, ללא כל סיבה, יהודים שונים למשטרה. שם היה פורמן מתאכזר בהם באופן מיוחד ומכה אותם על כל דבר קטן, ולפעמים גם על לא דבר.

ליבל אורבך נקרא פעם למשטרה ותחת מבול של מכות גזזו לו את הזקן. גם לאשתו הורידו את הפאה הנכרית, תוך כדי תלישת שער ראשה.

לא פעם היו אנשי הגיסטאפו הולכים, סתם־כך, מבית לבית והיו בוזזים את הבית לאור היום.

כבר עם כניסתם לעיר הוציאו הגרמנים צו האוסר על ילדי יהודים ללמוד בבתי־ספר עממיים. ליהודים לא היו בתי־ספר משלהם. המועצה היהודית ארגנה קורסים מקצועיים לנוער המתבגר וקייטנה לילדים בכפר גוז'ן. מחוסר מורים מקצועיים הדריכו בהם בחורות צעירות. ביזמתו של מזכיר המועצה, קלמן פרופר למדו שם את שירת "התקוה" ועוד שירים עבריים. על הקומיסאר ברוך מאירצ'יק שעל פעולותיו נעמוד להלן, חובר שיר מיוחד המתחיל במלים "לך תודה על עמל הקייטנה". מובן שהשיר הזה, המלא צביעות, אינו תואם את המציאות והאמת.

ילדים ממשפחות אמידות קיבלו שעורים פרטיים על־ידי בחורות מבוגרות. הנוער המבוגר קיבל שעורים מפי וילמה קורנגוט, בחורה משכילה מאד, בתו של עורך־דין. לאחר מכן שלחוה לעבודה בויסות הנהר בסוכא. מסוכא נשלחה יחד עם בני המקום למחנה השמדה.

הנוער התכונן להתייצב לבחינות בגרות אחרי שיסתיים המשטר הנאצי... נתעורר בקרבו דחף מיוחד במינו ללימודים, מתוך אמונה במחר טוב יותר.

5. מותם של מוניק מלמן, משה ודבורה שטורם, קבוצת שמואל ריק ושבויי מלחמה.

מוניק מלמן בנו של סנדלר, נגן התזמורת של מרקוס גולדברגר, שמילדותו היה טיפוס של אינפנט טריביל שאינו מאפין את משפחת סנדלר, חלם תמיד על דברים מוזרים ורצה להתבלט בין הנוער.

בחודש נובמבר 1939, בשתוף עם קבוצת צעירים פולנים, הדביק מלמן כרוזים על קירות הבתים בשפה פולנית, שלא לפי רוח הנאצים. בעיקבות הכרוזים נאסרו כולם והועברו לכלא מונטילופיך בקרקוב. לאחר חודש הועבר ביחד עם 10 אנשים לגיסטאפו. אחרי חקירה שהוגדרה בקביעת תאריך הלידה והמוצא בלבד, נדונו 7 אנשים וביניהם מלמן למות. זמן קצר הוחזקו בתא מות במונטילופיך ואחר כך, השכם בבוקר של ה־24.12, הועברו לכפר פשגוזאלי ונורו ליד ביה"ח ללבנים.

בשנת 1941 קיבלה דבורה, אשתו של משה שטורם, חבילת־דאר שהגיעה עבורה ממחנה אסירים פוליטיים (כמדומה לנו מאורנינבורג) שהכילה תיבת אפר, חליפה ושעון, כשרידים שנותרו מבעלה. סיפרו אז שאחרי בריחתו מוַדוביצה הסתתר שטורם בקרקוב בבית מסויים, שממנו נורו יום אחד מספר יריות לעבר שורות צבא גרמני שצעד ברחוב. לאחר חיפוש שנערך בבית שלחו הגרמנים את משה שטורם למעצר, בהאשימם אותו כיורה. דוקא הוא, יהודי חסיד, שכל חייו לא מש מאחורי הדלפק בבית המרזח והמסעדה שלו בככר קושציושקו, דוקא הוא נאשם כיורה. אוי ואבוי

למתנקשים כאלה. אשתו דבורה מתה כעבור זמן קצר מרוב צער. בהלויתה השתתפו המונים וחתנה מרדכי רומלט, ששימש כממלא־מקום של רב, הספיד אותה במלים נרגשות.

מותה של משפחת שטורם ניבא כאילו על האסון המתקרב ובא על יהודי העיר.

באותה תקופה קיבלו במפתיע צווי התייצבות לגיסטאפו שמואל ריק, החייטת רגינה איגל, הספר איגנצי בורגר, אויגניה ורגינה גליקסמן, הסטודנטית הברמן, בינה זלנפריינד והשען לרמר. עצם הקריאה לגיסטאפו היה בה משהו מאיים, אבל אחרי החקירה שוחררו כולם.

כעבור ימים מספר אסרה שוב המשטרה בלילה אחד את כל הקבוצה והגלתה אותם לאושביץ. האנשים בעיר העלו כל מיני השערות. אמרו עליהם שהיו נפגשים לעתים קרובות במשחק קלפים. אחרים אמרו שכאילו הגיעה לגיסטאפו ידיעה שהנם קומוניסטים.

כפי שסופר לעיל בפרק על החיים התרבותיים, היה זה הרמן ריק, בנו של שמואל ריק, אשר נשפט בזמנו בעוון קומוניזם. אבל מה עול מצאו באביו האומלל, או מה חטאו האנשים האחרים שאתם נפגש. לגרמנים הארורים פתרונים?! עד שניספה היתה אשתו של ריק שולחת לו חבילות מזון לאושביץ. העיר זועזעה עמוקות מהמקרה וחרדה לבאות.

כפי שהתברר לאחר מכן, היה זה אחד מתושבי ודוביצה שהכריז על עצמו כ״פולקס־דויטש״ וקיבל לרשותו את חנות הברזל של משפחת ראובן שרפר. ברצותו לגמול לגרמנים על כך, הגיש להם רשימה ובה פירוט שמות של אנשים הידועים לו כקומוניסטים. רק בדרך נס ניצלו מהקבוצה הנ״ל באושביץ ונשארו בחיים אויגניה ורגינה גליקסמן.

עם פרוץ המלחמה גויסו אנשים רבים לצבא הפולני. רע ומר היה גורל החיילים היהודים שנפלו בשבי. שבויים פולנים נשלחו הביתה, אולם היהודים הובלו למחנות שבויים ורבים מהם ניספו שם. לוַדוביצה הגיעה הידיעה המעציבה כי אחדים מהנוער העירוני שגויס לצבא, והם שֵיק גרונר, הנק הַס ויחזקאל שנגוט, נורו ע״י הנאצים. השנים הראשונים מצאו את מותם במחנה־שבויים במחוז לובלין. מן הראוי להנציח כאן את פרטי מותו של שיק גרונר: כאשר מפקד ה־ס.ס. הכריז פעם כי כל חייל עשירי העומד בשורה יירה התנדב שיק במקום חברו, שהיה מבוגר יותר ואב למשפחה, לשמש כעשירי והנאצים הסכימו לחליפין הללו. לסוף נורה גם האב הנ״ל באקציה אחרת.

6. רוח האחוה והריעות בין היהודים.

למרות ההשפלות והדאגות היום־יומיות, לא נחלשה רוח האחדות והאחוה בין היהודים. הנצרכים, ובעיקר הפליטים מעיירות סמוכות ומקומות אחרים שבאו כמגורשים לוַדוביצה ומסיבה זו התרוששו מכל אמצעיהם, הלכו ורבו. ברם, נוסף לעזרה שהושיטה להם מועצת הקהילה, היו גם אנשים פרטיים מארגנים מדי פעם, מתוך יזמה עצמית, פעולות עזרה לנצרכים.

מימין: רוזיה ומרקוס גרובנר, בנו פישל ואמא חוה.

נדיבות־לב הראויה לציון הוכיחו חוה גרובנר ובתה זושיה, אשר עוד לפני המלחמה התנדבו וטיפלו באסירים יהודים שנחבשו בבית־הכלא. עיקר פעולתן היתה לפני החגים, עת היו מספקים לאסירים אוכל כשר. מסיבת הגזירות האכזריות שהוצאו בזמן המלחמה חדשים לבקרים, עלה מספר האסירים היהודים ועד להקמת הגיטו המ־שיכו השתיים את עבודתן בהושטת העזרה, למרות התנאים הקשים ובלי להתחשב בסכנות הכרוכות בכך. בתה השניה של חוה גרובנר, רוזיה, הפגינה הקרבה עצמית עילאית כאשר גיסתה מלה גרובנר קנתה תפוחי־אדמה בשוק, כשהדבר היה אסור ליהודים (בתקופות מסוימות היה מותר למן השעה 10). איש המשטרה רשם פרוטוקול בו במקום ולמחרת הופיע פטרול משטרתי בדירתה על מנת לעצור אותה. כדי להציל את האם וארבעת ילדיה, הציגה רוזיה את עצמה כמלה גרובנר. רוזיה נשלחה מיד למחנה מיסלוביץ ועקבותיה נעלמו.

בעתונות ובמודעות־רחוב היו הגרמנים מנסים להוקיע את היהודים ולתארם בנוסח של שטרייכר, כפשפשים המפיצים טיפוס ומגיפות אחרות. נוכח הסתה זו הגבירו היהודים את מאמציהם להרגיע את המיואשים ולפחת בהם רוח אחוה, רצון־חיים כביר ותקוה להתגבר על הזמנים הקשים האלה. רובם הראו אפילו מדה מופרזת של אופטמיזם, למרות הידיעות המדאיגות שהגיעו בלי הרף על חיסול ישובים יהודים שלמים בשלזיה ואושביץ [1] והעברתם לסוסנוביץ ובנדין. קבוצת אנשים מוַדוביצה נסעה מעירנו לאושביץ, כדי לעזור שם בהעברת הישוב לגיטו סוסנוביץ.

7. עבודת כפיה.

פרט לעבודה בנקיון העיר היו היהודים עסוקים בויסות הנהרות ובעבודה בביהח״ר הנקרא ״שופ״.

בוקר בוקר, תחת ליווי משמר מזוין היה הנוער, שגויס לשם כך ע״י המועצה היהודית, מובל לעבודת ויסות הנהר ״סקאבה״. הקבוצה היתה עולה לרכבת שהובילה אותה למקומות העבודה אצל שפת הנהר הזה:

1. לסקאבה כ־80 איש
2. לסוכא כ־50 איש

---

1. אושביץ נועדה לשמש בעתיד כמקום ההשמדה הגדול ביותר באירופה ובתולדות האנושות כולה. הגרמנים שהכינו את התכנית הזאת, ידעו שהעשן שייתמר מהמשרפות יעלה ריח של גופות שרופות ויזהם או יעכיר את האויר בסביבה, לכן החלו להעביר משם גם את האוכלוסיה הפולנית בעוד מועד.

3. לראדוצה קבוצה קטנה
4. לאנדריכוב קבוצה קטנה לשם ויסות הפלג "ויפשובקה".

העבודה המפרכת נעשתה מן השעה 8 בבוקר עד 4 אחרי־הצהרים. היו ממלאים מריצות בחול, אבנים וחצץ ומעבירים אותן על גבי קרש צר לצדו השני של הנהר, שעומקו במקומות מסוימים הגיע לכדי 3—2 מטר. אוכל לא סיפקו לעובדים. התמורה הכספית היתה אפסית ולפעמים רק סמלית. המועצה התקשתה למצוא כח מספיק שיהא מסוגל לעבודה פיזית קשה. לפיכך היתה נאלצת להפנות לעבודה זו גם אנשים שלא יכלו לעמוד בה. הנאצים לא התחשבו בחלשים והיו סוחטים מהם בכל זאת תפוקה מוגברת באמצעות קללות ואיומים. לאחר הגירוש הראשון לא עבדו יותר בויסות הנהר וכל העובדים הועסקו בבתי־חרושת.

עם התפשטות המלחמה יותר ויותר פועלים גרמנים גויסו לצבא החליטו הנאצים לנצל את כוח העבודה של האוכלוסיה היהודית, שכמעט ולא עלה להם בהוצאות, לצרכי המלחמה ע"י העסקתם ב"שופים", שהיו מייצרים נשק ומצרכים עבור המכונה הצבאית הגרמנית, מכונת המוות.

היהודים בוַדוביצה קיבלו את הרעיון הזה בחפץ־לב ובתקוה, שבעבודתם הפרודוקטיבית בשביל הצבא ב"שופ" המקומי יינצלו מחיסול והגרמנים לא יגרשום למקומות אחרים. הגיעו הוראות ממועצת היהודים האזורית בסוסנוביץ לאסוף אצל היהודים את כל מכונות התפירה שברשותם ולהקים "שופ" שנועד לשמש כסניף של מפעלי גומי בטשבניה ושמו: Oberschlesische Kautschuk und Kunsthaut Schuwarenfabirk G. m. b. H. Schneidersammelwerkstatt Wadowitz Műhlstrasse 62, Ober Schlesien.

נשלחו חייטים ותופרות לקורס בן שלשה ימים ל"שופים" בקשאנוב וטשביניה. מילרד, בעלה של מלכה נסלרוט, אחד החייטים המעולים בביליץ, נתמנה כמנהל מקצועי. ה"שופ" שוכן במבנה שבין רחוב מלינסקה והגשר של מסילת הברזל. היה זה בנין בן קומותיים שעד לפרוץ המלחמה לא היה מאוכלס.

ב"שופ" יצרו בעיקר מדי צבא, מעילי גומי, חגורות וחולצות. חומרי הגלם הובאו מטשביניה. העבודה התנהלה במשמרות. ניהלו אותן מאוריצי מאצנר, חתנו של עמנואל גולדמן, וזילברמן מאנדריכוב. שני ממונים על המשמרות התגוררו במבנה ה"שופ".

החייטים עבדו ב־4 אולמות בהשגחתם של 8 "גרופן־פירר", עליהם נמנו לוטקה ודבורה ברונר, בנותיו של אברהם, פלה ברונר, אירקה גליקסמן וגב' מלר מעיר קנטי.

היתה תקופה שב"שופ" הוַדוביצאי הזה עבדו כ־1000 איש. כולם קיוו שע"י עבודתם ב"שופ" יינצלו מגירוש. אפילו נשים קשישות כמו ברוניסלבה ברונר ולוטי מארק, עבדו ב"שופ" בתפרם כפתורים למדים. האומללים לא ידעו עדיין שכבר נפלה ההכרעה (בועידת ואנזה מינואר 1942) על ה"פתרון הסופי", דהיינו על חיסולם הפיזי של כל היהודים.

באולם אחד בלבד, עליו השגיחה פלה ברונר, היו לא פחות מ־80 מכונות תפירה. המטבח היה משותף, אבל היהודים הדתיים סרבו ליהנות ממנו. היו מחלקים בו

ארוחת בוקר מורכבת מלחם, ריבה וקפה שחור. נוסף לכך היו מקבלים שם תלושים ולפיהם קיבלו העובדים מנות־ערב ממחלקת האספקה של הקהילה.

לשוא היה כל המאמץ. חלק מן העובדים חוסל כבר ביום 2.7.42. כשירד מספר העובדים חוסלה המשמרת השלישית ושתי המשמרות שנשארו עבדו 10 שעות כל אחת.

מוניק מרין, יו״ר מועצת־היהודים המחוזית בסוסנוביץ, היה מופיע מדי פעם באסיפות־עם ופונה בקריאות נלהבות ליהודים להוסיף מאמץ בעבודתם. פעם, באסיפה כזאת שכונסה על־ידו במטרה להצדיק בעיני הציבור היהודי את המשלוחים למחנות־עבודה, קרא ״אין אנו רוצים ללכת בדרכי צרניאקוב[1], אין אנו רוצים למות מות גבורים. אמנם, אין אנו יודעים מי מאתנו ישאר בחיים, אבל רוצים אנו בכל מחיר להשאר בחיים״. כך הבין את העבודה ב״שופ״.

לא ידעו אז שאותו מרין לא יאריך ימים. זמן קצר לאחר מכן נאסר וחוסל בשל כשלונו, כביכול, באיסוף הזהב, הכסף והתכשיטים כפי שנדרש על ידי הנאצים. (ראה להלן).

מה גדולה היתה האשליה בין היהודים, בקוותם שע״י עבודה יינצלו, תוכיח תוכנית העבודה הבאה: הילדים עד גיל 12, שלא נתקבלו ל״שופ״, אורגנו בעבודה של ניקוי רחובות הגיטו ובעיבוד גינות ליד הבתים ברחובות פיאסקובה וקרנטה. מדאיב היה לראות ילדים בגיל 10—8 עומדים שעות שלמות ברחובות עם מטאטא או כלים אחרים בידיהם, כי על כן רצו ההורים שגם הילדים ייחשבו בין האנשים הפרודוקטיביים.

8. יודנראט.

פעולות המועצה היהודית שהוקמה שבועות מספר אחרי כניסת הגרמנים, פעולות שהיו רצופות הקרבה והתמסרות להקלת סבלם של היהודים הנרדפים, היו כמובן למורת רוחם של הצוררים. עד מהרה הוחלפו המוסדות הקהילתיים ב״יודנראט״ שנקרא גם ״Ältestenrat״. ה״יודנראט״ היה כפוף למחוז סוסנוביץ. מסוסנוביץ נשלח לוַדוביצה קומיסאר בשם ברוך מאירציק, איש זר שלא היה לו שום קשר עם וַדוביצה. עליו הוטל התפקיד לפקח שה״יודנראט״ המקומי ימלא בדייקנות את הוראות היודנראט המחוזי ויציית לפקודותיו. פעולתו המעציבה של מאירציק מתוארת להלן בספרנו, ברשימתו של איזידור קרומהולץ על חיסול קהילת אנדריכוב.

כיושב־ראש ראשון של היודנראט בוַדוביצה נתמנה ראובן שרפר, מי שכיהן בעבר כיו״ר הקהילה היהודית. הוא הסתלק עד מהרה מתפקידו, בעמדו על טיבם של הפעולות אותן נדרש לבצע ושהיו נגד רצונו. הוא היה מטבעו איש ישר ואציל המסוגל רק למעשים טובים.

היושב־ראש השני היה בריש וולף. גם הרכב הועד השתנה מפעם לפעם, מאותן הסיבות הנזכרות ביחס לראובן שרפר.

---

1. המהנדס אדם צרניאקוב היה יו״ר ״היודנראט״ בוורשה ואיבד את עצמו לדעת, כאשר קיבל מהנאצים הוראה לערוך רשימות של אנשים המיועדים לגירוש אל מחנות המוות.

ליד היודנראט היתה קיימת משטרה יהודית, הקרויה "Ordnungsdienst". עליה הוטל לבצע את כל הפקודות של היודנראט, שהיו למעשה פקודות של הגיסטאפו.

אנשי המשטרה היהודית חבשו כובעים לבנים וענדו לזרועם סרט כחול עם מגן-דוד. למשטרה הצטרפו נוסף ליצחק בורגר, המוזכר לעיל, מפקדה מונדק לייבלר מרחוב "3 למאי", מוטק גולדברג, צבי הורנונג. ישראל מילר, שגורש ב-1938 מגרמניה, נתמנה בזכות שליטתו בשפה הגרמנית כאחראי על חלוקת עבודת כפיה.

בניגוד לשוטרים יהודים באי-אלה גיטאות אחרים, השתדלו השוטרים בוָדוביצה להציל יהודים. הם היו מזהירים בעוד מועד אנשים שנכללו ברשימות ה"איינזאץ" למשלוח למחנה-עבודה. ע"י כך אילצו בתקופה האחרונה את הגיסטאפו להביא שוטרים ממקומות אחרים לשם עריכת ה"אקציות" הנודעות לשמצה.

קשה להבין את המניעים שדחפו את בריש וולף לקבל עליו את תפקידו האומלל ולעמוד עד הסוף בראש היודנראט. מוצאו היה ממשפחה מיוחסת ומכובדת (ראה לעיל). בתוקף משרתו הסתבך במאורעות טראגיים שלא הנחילו לו כבוד. קשה להגיד אם כונתו היתה להציל את נפשו ואת משפחתו, תאוות בצע או שמא הכבוד שהיה כרוך בכך.

האיש הזה שהיה תמיד רודף כבוד הושפע כנראה ע"י מוניק מרין וברוך מאירציק, כי הוא ורק הוא היחידי שראוי לשמש בתפקיד היו"ר. בהרגשה זו חי כנראה עד לרגע שהוא ואשתו וילדיו הועלו לקרון והובלו לאושביץ להשמדה.

יש לזכור כי עוד בצעירותו, בטרם היה טרוד בקיום משפחה היה פעיל מאד בחיים הפוליטיים והצבוריים של העיר. תמיד היה בריש וולף רודף כבוד. הוא רצה להיות בין הראשונים בהסתדרות ה"מזרחי", בכנוסים פוליטיים ובהכנות לבחירות. בכל מקום השתדל להופיע כנואם ראשון ולזכות למחאות על נאומיו. התלוצצו עליו שהוא היה עורך מסיבות כדי שיוכל לנאום. מסיבות כאלה, שכרוכות היו בהוצאות כספיות שאותם היה ברוב המקרים מכסה מכיסו, איפשרו לו לספק את תאוותו החולנית ולהשיג פרסום כאישיות מקומית. הוא היה מטבעו בעל אופי טוב, רגיש לאי-צדק שנעשה אי-פעם לאנשים ובחפץ לב היה עוזר לעניים ונצרכים. כשהוכרז בעיר על מגבית פילנטרופית, היה תמיד בין הראשונים לנדב ואליו פנו המתרימים בהכרה, שהוא בודאי יהיה בין המרבים לתרום. קשה להבין שאיש כזה עמד בראש היודנראט בשל תאוות בצע או נטיות סאדיסטיות גרידא. יש להניח, שרק הכרה מוטעית כאילו הוא ורק הוא יציל את העיר מהשואה, היא שקשרה אותו עם התפקיד האומלל הזה.

אמרו עליו שחי חיי מותרות בגיטו, שהיה מקבל אורחים, ובעיקר את מוניק מרין ופמליתו, ועורך להם סעודות מכספי הצבור. נכון הוא שבריש וולף עשה כך כדי להשפיע על מרין לטובת כלל האוכלוסיה, כי היתה סברה שלמרין יש השפעה עצומה על שלטונות הגיסטאפו. שכן היו שמועות שמרין נוסע בקרון מיוחד לברלין ושיש לו גישה חופשית לגרינג.

היתה גם דעה מוטעית שמרין הוא האופוטרופוס מטעם הנאצים על ודוביצה, והיו גם סיבות מספיקות להאמין בכך. לודוביצה התיחסו אחרת בעניני אספקה מאשר לערים אחרות. במסגרת המועצה היהודית, ולאחר מכן במסגרת הגיטו, היה מרין מרשה לקיים בודוביצה כעין שלטון עצמי, שהשתדל להקל על האוכלוסיה

בסבלה. הגיטו הוקם בזמן מאוחר, כאשר היהודים בערים רבות כבר חוסלו. הוקם שופ והיתה לכן אשליה שברגע המכריע ודוביצה תינצל.

בריש וולף היה מטבעו אופטימיסט החי באשליות. אחרי סעודות עם מרין היה עובר לאופטימיזם קיצוני. אמרו עליו שבהרימו כוס בשעת הסעודות היה מכריז: "ממשה עד משה לא קם כמשה", בהתכוונו למרין. לא היתה זו המצאתו. כבר קודם לכן, בסעודות שנערכו בסוסנוביץ, ציטטו את הפסוק הזה לכבוד מרין.

יש גם להביא בחשבון שהגיסטאפו שהיתה מעונינת להטעות את האוכלוסיה ולהרדים את חושיה, היתה מצהירה לפני היודנראט אחרי כל אקציה, שהנה זוהי האקציה האחרונה וליהודים שבגיטו לא יאונה יותר כל רע וכי עליהם להמשיך לעבוד בשקט.

בריש וולף, שידוע היה כנוטה להאמין, נתן ודאי אימון בהצהרות הגסטאפו וחי באשליות שלכל הפחות חלק מהיהודים יינצל והוא יהיה גואלם.

43. "ודוביצר שטוב" באוטמוט.
Room of the Wadowicer prisoners in Otmut

ממעט החומר שנשאר מאותה התקופה, שהרי רק מעטים מכלואי הגיטו נשארו בחיים, ידועים מעשים טובים מצדו. לאה נייהרט מספרת, כי ביום 2.7.42 המפורסם, בזמן הסלקציה על המגרש בקסרקטין החוצימסקי, כשעמדה בקבוצה אחת לחש לה וולף לעבור מיד לקבוצה שניה בה היו נשים צעירות. לאחר מכן הבינה שע"י כך הציל את חייה.

כמתואר להלן, הצליח להציל גם את חייה של אשתו וילדו של מרדכי רומלט. בריש וולף היה כפי שמסתבר דמות טראגית. לא עלה בידו להציל את חייו הוא ואת חיי משפחתו. גם אמו, חותנו ואחיותיו נח עליהם הגורל של כל יהודי הגיטו.

מוניק מרין היה אדם צעיר בעל קומה בינונית. תמיד היה עליז. אהב להשמיע הלצות ושבע רצון מעצמו וכן אהב חניפות. היו שמועות שהיתה לו השפעה רבה על הגיסטאפו, אבל הנכון הוא שהוא שימש כדור משחק בידי הקומיסאר דרייר ממחוז סוסנוביץ של הגיסטאפו בקאטוביץ.

מוניק מרין היה אוהב לארגן אסיפות ולנאום בפני המונים. כאשר בשנת 1942, אחרי הגירוש הראשון בבנדין, דרשו הגרמנים לארגן משלוח חדש של יהודים קרא אליו את הרבנים מנדל לוין וגרוסמן ואנשי ציבור של בנדין וסוסנוביץ להתיעצות ודיבר אליהם במלים הבאות: "מן הגסטאפו פנו אלי בדרישה שאמסור לה 10.000 יהודים לגירוש. אחר כך הסכימו ל־5000. אני מציג את השאלה הזאת לדיון. אם נמלא דרישתם זו, יש תקוה כי לפחות יהודים רבים אחרים יצילו את חייהם, משום שתהא לנו האפשרות לבחור לגירוש, לפי שיקול דעתנו, מלשינים, מרגלים וכדומה. אני מציע לקבל הצעה זו!".

הוא שאף להשיג מהרבנות הסכמה לשרותו הרצחני בשביל הגיסטאפו. נכונה היתה התשובה של הרב מנדל לוין (אחיו הצעיר של ר' איצ'ה מאיר לוין, מנהיג "אגודת ישראל" ונכדו של ה"שפת אמת" מגור) כי את השאלה הזאת אין לפתור במסגרת האמונה וההלכה.

בשנת 1943 עדיין המשיך מרין את הפעולה של מסירת זהב, כסף ותכשיטים בגיטו בנדין. בראותו שהפעם נכשלה פעולתו זו, מסר באסיפה פומבית את שעונו, קופסת־הסיגריות הזהובה שלו וטבעתו, כדי לשמש דוגמה לאחרים. זמן קצר לאחר כך נראה כשהוא מלווה קבוצת יהודים לדולאג (מחנה מעבר של אסירים). מן הדרך הזאת לא חזר יותר. הוא סולק ע"י הגיסטאפו על חוסר הצלחתו בפעולה הנ"ל.

9. האקציות הראשונות.

בסוף חג הסוכות בשנת 1940 שלחה הקהילה מכתבים לאנשים צעירים, בקריאה להתייצב בפני ועדה רפואית במשרד הקהילה. הבדיקות נעשו ע"י רופאים יהודיים, שאחד מהם היה ד"ר בטר מבילניץ. הקבוצה שנבדקה מנתה כ־100 איש (ראה צלום), שבליווי המשטרה הגרמנית נשלחו לגלייביץ ומשם למחנה עבודה באוטמוט ע"י אופולה. היה זה "ארבייטס־איינזאץ" (משלוח אסירים למחנה עבודה) ראשון בעירנו.

בהשוואה למקומות אחרים היו תנאי החיים במחנה זה לא קשים. במקום שררה רוח של סולידריות והתנדבות רבה בין אנשי ודוביצה. היה להם אולם מגורים משותף בשם "ודוביצר שטוב". הם חילקו ביניהם את חבילות המזון שהגיעו עבור חלק מהם מן הבית וגם עזרו אחד לשני במנת הלחם הזעירה שקיבלו משלטונות המחנה.

מן הראוי לציין את אומץ לבה של גב' באדר, אמו של אחד האסירים. בסיכון חייה הגיעה לאוטמוט והתגנבה דרך גדר התיל הדוקרני לתוך המחנה, כדי לראות את בנה ולהביא לו מזון.

ממחנה זה הובלו אנשי ודוביצה למחנות שונים בשלזיה. רק מספר קטן מהם ניצל ונשאר בחיים.

"ארבייטס־איינזאץ" שני נשלח מוַדוביצה בחודש אפריל 1941. קבוצת יהודים גדולה היתה אז עסוקה בעבודה על מגרש העיריה. לפתע הופיע איש הגיסטאפו,

הצורר הידוע לינדנר, לקח אתו כ־50 אנשים, העמיס אותם על מכונית־משא והעבירם ל״דולג״ אשר בסוסנוביץ. משם הובלו למחנה עבודה בגוגולין ע״י אופולה.

10. האקציה השלישית ב־2.7.1942 — י״ז בתמוז.
(האקציה הכללית הראשונה)

כבר ימים מספר קודם הילכו שמועות בוַדוביצה על ״האקציה״ המתקרבת. בערים הסמוכות אושבינצים, קשנוב, יאבוז׳נו ובחבל דומברובה כבר בוצעו ה״אקציות״ קודם לכן. האוירה בעירנו היתה איפוא ספוגה מתיחות ומריטת־עצבים עד לאימה.

השכם בבוקר ביום הגורלי הגיעה לוַדוביצה קבוצת אנשי גיסטאפו מסוסנוביץ. הם סיפחו אליהם את המיליציה היהודית המקומית ולפי רשימה מפורטת הלכו מבית לבית וציוו להתכונן במשך 2 דקות ליציאה לדרך. הרשו לקחת רק תרמיל אחד. כל אחד הצטייד במקצת מזון ובמגבת ויצא לרחוב.

הסוחר הידוע שלמה שנהרץ קיבל שבץ־לב מרוב התרגשות ומת בו במקום. אחרי יציאת התושבים מדירותיהם סגרו וחתמו אותן הנאצים, בלקחם עמהם את המפתחות. היהודים הסתדרו שורות שורות והנאצים פקדו עליהם, כשבידיהם מגלבים ואקדחים.

הקרבנות הועברו לקסרקטין שע״י רחוב זאטורסקה, מעבר לפלג חוצנקה. כאן פקדו עליהם הנאצים לשבת על המגרש ולחכות עד גמר ריכוז האנשים המגורשים כולם. חלק מיהודי ודוביצה היו מועסקים ב״שופ״ וכאשר גמרו בערב את העבודה, לא ניתן להם לחזור הביתה. כאשר הגיעה משמרת הלילה נצטוותה ללכת לקסרקטין בליווי המשטרה.

גם אלה שהיו צריכים לנסוע השכם בבוקר ברכבת אל העבודה ליד הנהר ״סקאבה״ נצטוו להצטרף אל השורות שעברו ברחוב. הגיסטאפו לא שכחה לפקוד את דירותיהם עוד לפני השעה 6 בבקר.

וכך הובלו לקסרקטין כל יהודי ודוביצה עם תושבי עיירות שלזיה, שגורשו לודוביצה זמן קצר לפני ה״אקציה״ (ראה לעיל) ויהודי קנטי, סוכא וזאטור שהוגלו לודוביצה ברגע האחרון.

ועדה מיוחדת שהורכבה מראש הגיסטאפו קופצינסקי, מראש המשטרה בורסוצקי, מנציגי מחלקת ״דינסט־שטלה״ ומשליחים לענינים מיוחדים, התחילה ״בפעולה״. מצד היהודים היו נוכחים מוניק מרין, ראש ״היודנראט״ המחוזי, הקומיסר ברוך מאירציק, ובריש וולף, יו״ר ה״יודנראט״ המקומי.

בשורות הראשונות סודרו עובדי ה״שופ״ בנפרד, בלי המשפחות. בקבוצה השניה, עובדי ״סקאבה״ עם משפחותיהם. הקבוצה הגדולה ביותר, שעמדה אחרונה, הכילה זקנים, שלא עבדו, ואמהות עם ילדיהן.

קבוצה נפרדת היוו ״זונדרים״, היינו מנהלי עבודה של ה״שופ״ ועובדי מינהל משק־מים.

ראש הגיסטאפו, קופצינסקי, היה חולש בשעה זו על הסלקציה ומכוון את האנשים במקל שבידו לימין ולשמאל.

אלה שמוינו לעבודה בגרמניה נשלחו עוד באותו יום ברכבת ל״דולג״ אשר בסוסנוביץ. משם הועברו למחנה עבודה בסאקראו ולגרוס־רוזן.

ידוע על גורלם של האחים יונה ויעקב בינגשטוק שהיו ביניהם. הראשון איבד במחנה בראודה, ע״י אופולה, חלק קטן משעון של איש הגיסטאפו בעת התיקון. כעונש נשלח לבית־מרחץ. שם פתחו עליו זרם מים אדיר ששטף אותו זמן כה ממושך עד שנפח את נפשו. השני, יעקב, הוחזר לגיטו ודוביצה לאחר שנתברר כי אינו מסוגל לעבודה והוא נכלל במשלוח לאושביץ בתשעה באב 1943.

האנשים שמוינו להמשיך לעבוד ב״שופ״ הועברו לשם בשעות אחה״צ. הם נשארו במקום 48 שעות ואחר־כך נשלחו לגיטו, שהוכן עבורם באותו זמן.

את הממוינים לגירוש החזיקו כל הלילה בקסרקטין ולמחרת, בשבת, הובלו ברכבת לכיוון המזרח.

לרכבת זו צורפו הזקנים והנכים, שקשה היה ביום שישי להעבירם לקסרקטין לסלקציה.

הסגרגציה בוצעה בשיטה ברוטאלית. רבי מרדכי רומלט, שהיה ממלא־מקום הרב, עם בניו מוינו לעבודה ב״שופ״ ואשתו עם ילד קטן נועדו למשלוח. כאשר הרב רומלט התקרב למרין והתחנן לפניו שלא יפריד אותו ממשפחתו, נדחף על ידו בצורה ברוטאלית. בריש וולף ובריש קורץ הוציאו בסתר את האשה והילד והסתירום במלון ״האס״ ורק לאחר שהמשלוח נסע ומרין עם אנשי הגיסטאפו עזבו את העיר הביאו אותם לגיטו.

היו משפחות שהבנות מוינו ללכת ל״שופ״, הבן נשלח לסאקראו וההורים הובלו ברכבת מזרחה (כגורלה של משפחת המוסיקאי גולדברגר), או שההורים נשלחו מזרחה ושלוש בנותיהם הועברו ל״שופ״ (כמשפחת אלפרד טיברגר). בני אדם נחשבו כבהמות או עצמים דוממים שאינם חלים ואינם מרגישים.

גם צעירים שהיו עוד מסוגלים לעבודה נשלחו ברכבת מזרחה, לאחר שברגע הגורלי סירבו להיפרד מהוריהם שהיו במצב של אפיסת־כוחות. לדוגמה ישמש יוסף טיברג, שהלך אחרי אמו עם תינוק בידו מבלי שיאבה לעזבה.

ר׳ עוזר מילר, חזן בית־הכנסת, עם אשתו ו־8 ילדיו הועברו למשלוח. נשארו מהם בוַדוביצה רק הבן הבכור שלמה ובתו גוסטה, שנשלחו אחר־כך למחנה עבודה באנדריכוב ושם אבדו עקבותיהם.

קבוצת זקנים וילדים, שידעו כי אין להם סיכויים להתקבל לעבודה ב״שופ״, התחבאה בעלית הגג של בית באדר ברחוב מלינסקה. ביניהם הסתתר אליעזר בינגשטוק עם אשתו, בנו הקטן דוד ובתו לושיה הורנונג עם ילדה. כעבור כמה ימים הוגנבו כולם אל תוך הגיטו. אולם אליעזר בינגשטוק ואשתו, שהגיסטאפו חיפשה אחריהם והיו מוכרים לה היטב מהרדיפות הקודמות מסרו עצמם לגיסטאפו, כדי שלא לסכן את הכלל ולא לגרום עונש קולקטיבי שהנאצים היו בודאי מפעילים נגד היהודים. התוצאות היו פאטאליות. עם הסגרתם לידי הגיסטאפו נעלמו עקבותיהם.

היה זה אותו אליעזר בינגשטוק אשר כל אימת שעבד במוסדות שונים (חברה־קדישא, ביקור־חולים וכדומה) ריחפה תמיד נגד עיניו טובת הכלל. עתה, כאשר בא הרגע הקריטי והיתה צפויה סכנה לחיי היהודים בגללו, העדיף שוב להקריב את עצמו ואת אשתו כקרבן על מזבח הכלל.

ראוי גם במקום הזה להזכיר זכויותיו בהתפתחות תנועה חסידית בעירנו. הוא

דאג עבור צרכי התנועה. היה ידיד נאמן של הרב אשר אנשיל יצחק זלטנרייך ובין באי ביתו. נמצא בקשר מתמיד אתו בהתיעצויות על בעיות דתיות.

הוא יחד עם ליבל אורבך, שלמה באדר ויוסף ברונר יזם את הקמת בי״ס ״בית יעקב״ המתואר לעיל ודאג עבור קיומו.

מותם של רוב בני משפחתו בשואה מתואר במקומות שונים בספר זה.

נשארו בחיים בתו חנה (הנקה) גרוס הגרה בפתח תקוה ובנו יוסף המתגורר בנתניה.

עוד בשבת פרצו הנאצים ל״שופ״ והוציאו אנשים שכבר עברו את הסגרגציה. המכסה של הטראנספורט עוד לא נתמלאה לדבריהם.

האחד שהוחזר מן הרכבת היוצאת ״מזרחה״ היה שלמה באדר. בת אחיו רבקה באדר, שהיתה יפת־תואר ועוררה תשומת־לב כללית, ישבה עצובה ב״שופ״. כי לא מזמן נפטר אביה ועכשיו בא הגורל על דודה שהיה מפרנס את משפחתה. אחד מאנשי הגיסטאפו שהוקסם מיופיה ניגש אליה ושאל לסיבת עצבה. כאשר סיפרה לו, ניגש לרכבת וקרא את השם ״שלמה באדר״ וכאשר הלה נענה הוציאוהו ברגע האחרון והובילוהו בחזרה ל״שופ״.

בשבת בצהרים נשמעה ב״שופ״ הצפירה של הרכבת, שזזה אותו רגע מן התחנה לכיוון מזרח. אין לתאר את אבלם ובכיותיהם של האנשים שהיו ב״שופ״, בשמעם את הרכבת המתרחקת עם יקיריהם.

באותם הימים היתה כל העיר שרויה בעצב ובתאניה. היהודים ידעו כי האנשים שגורשו במשלוח יומתו בזמן הקרוב. בערים אחרות בוצעו הגרושים הראשונים בתקופה קודמת ואנשי הגיסטאפו עדיין יכלו לרמות את הקרבנות ולהוליכם שולל בסיפור־בדים שכאילו הם נוסעים לישוב יהודי חדש (במחוז ניסקו, לובלין וכד׳). היו יהודים שהצטרפו למשלוחים מרצונם הטוב ולקחו אתם כלי עבודה, כדי ״להתחיל חיים חדשים בישובים החדשים״. בוַדוביצה היה הגירוש בזמן מאוחר וכאשר ביצעו אותו כבר לא נותר שום ספק בלב ביחס למשמעותו האמיתית של המושג ״גירוש״.

טראגי היה מצבה של העיר, אשר ביום אחד איבדה את הדור המבוגר ביותר שלה, ביניהם משפחות אצילות ומכובדות שבמשך שנים רבות תרמו כל־כך הרבה עבודה מסורה למען פיתוח העיר, כגון המשפחות אורבך, בלמוט, אנה הופרט, וסרטייל ועוד. ומזאטור המשפחות האצילות של שמואל אדלמן, שלמה גרינאפל והרמן פירר, אדם תרבותי ונדבן.

אין ספק שרכבת זו, שבתחילה קראו לה ״הרכבת לאי־שם״, הגיעה למחנה ההשמדה בבלז׳ץ. היא נסעה בקו ודוביצה—קלווריה ששימש כשלוחה של הקו נייצאנץ—קרקוב—פלאשוב והיה מוביל דרך תחנות־קשר אחרות לבלז׳ץ המרוחקת מוַדוביצה כ־250 קילומטר. לא נתן לשער שהרכבת הזו נסעה למחנה אושביץ, שהיה מרוחק רק כ־30 קילומטר מערבה מוַדוביצה. כי במקרה זה היה על הרכבת לנסוע בקו ודוביצה—ספיטקוביצה. יש להניח שבאושביץ טרם הופעלה אז מכונת ההשמדה במלוא הקיטור.

על גורלם של מגורשי הרכבת שנסעה לאושביץ ב־10.8.43 ידוע לנו פחות או יותר מעדויותיהם של האנשים הספורים שחזרו משם, ואילו ההיסטוריה של יהודי

ודוביצה שהועמסו ברכבת המוליכה לבלז'ץ נסתיימה ברגע שהרכבת זזה. איש מהם לא חזר.[1]

את הנותרים בעיר אי־אפשר היה אפילו לנחם בתקוה שהרצח ההמוני הזה ינוקם. כאשר יצאה הרכבת לאושביץ נחרצה כבר תבוסת היטלר. הקרבנות הלכו למות כשהם משוכנעים כי קץ הנאצים מתקרב ובא, וכל הנאצים יבואו על עונשם. ברם, אז בשנת 1942, כאשר יקירנו אבדו בבלז'יץ, היה זה הקיץ המיואש בו עמד היטלר בשיא נצחונותיו. באותו זמן היתה העיר לנינגראד במצור, בקאוקז פתחו הגרמנים אופנסיבה גדולה וע"י סטאלינגראד נמשכו קרבות עזים וכיבוש העיר ע"י הנאצים היה צריך להכריע את גורלה של רוסיה. הרושם היה אז שמתקרב הס־וחלילה הקץ של העם הנצחי. לכן לא היה במה לנחם.

מניה בדר (קרויטהמר)

תפילה

מדוע ולמה לסבול יצרת,
חיינו הפקר יום־יום גזרת,
מי יעזור לנו במצוקתנו?
תעזור לנו אתה אלוהי יחידנו!

אליך אלוהים שלוחה תפילתנו
אל תתן להאבד, עזרנו —
אליך מופנות עינינו הדומעות
כי הצרות על גדותיהן עולות

ראה את עמך העם הנבחר
שנפשו יוצאת בצר לו ומר,
המנודה והנרדף מכל קצוות תבל
תאזין לקולו, קול מלא סבל

הקול בו כרוכים תלונה ותואנה
בקשה וגעגועים לחופש ומנוחה
ממות בטוח תצילנו אלוהים
כי צדקתך אנו מחפשים

---

1. מחנה בלז'יץ היה המחנה האכזרי ביותר. מ־600.000 קרבנותיו הציל את נפשו רק איש אחד, שמת אחר כך באמריקה ובגלל זה נבצר מן התובע במשפט אייכמן להציג לבית־דין הוכחות עדים והיה מוכרח להצטמצם בקריאת דו"ח על בלז'יץ, שנערך בשנת 1944 עבור שלטונות הכיבוש של הצבא האמריקאי ע"י קצין גיסטאפו, גרשטיין, ששירת בבלז'יץ.

ואולי, אין אנו שווים
שתביט אלינו בעין רחמים
אבל תעזור לנו אלוהים
ולו בגלל קול התחנונים

בגלל האמונה בך, התמימה
החזקה וכל כך עתיקה
שהיא יסוד כל קיומנו
תפארתנו וכל ישותנו

תעזור לנו למען יווכח העם
כי לא הטבע הוא שבראם
עשית כל זה רק אתה
לכתרך תהלה ולך ברכה.

שנת 1941.

(תרגום מפולנית)

היום הטראגי של גירוש יהודי ודוביצה 2 ביולי 1942
עדי־ראיה מתארים

הלה שטראוס—מנדלבאום

לעולם לא אשכח יום גורלי זה, שהיה אחד הימים הטראגיים ביותר בחיי. כבר כמה שבועות לפני־כן הכין אותנו ה״יודנראט״ לאקציה זו והבטיח שנקבל לחם וריבה לדרך. כפי שהבינו אז מדבריו יגיע המשלוח למזרח־פולין ושם יקבלו עבודה גם אנשים בגיל מבוגר וילדים, בהתאם לגילם. בלילה שקדם לאקציה הגיעו לוַדוביצה אנשי ה־ס.ס. במספר גדול וכן המשטרה היהודית מסוסנוביץ ובנדין. אמי עבדה ב״שופ״ וכפי שסיפרה לי אחר־כך, צבטו האנשים ב״שופ״ את פניהם כל הלילה, כדי להיראות צעירים מכפי גילם.

כבר משעה 5 בבקר הובלו יהודים לקסרקטין שהיה מאחורי פלג ״חוצ׳נקה״. אלה שהתנגדו נסחבו בכח על־ידי המשטרה.

על המגרש שע״י הקסרקטין הסתובבו אנשי ה־ס.ס. ובתוכם היה כמובן גם מוניק מרין, המלך הלא־מוכתר על היהודים, שהיה משרת את הגרמנים ולנו הבטיח הרים וגבעות. היו שם גם ״אודומנים״ אנשי המיליציה היהודית.

אמי, כעובדת ״שופ״, עברה את הסגרגציה בהצלחה. בשעה 12 בצהרים בערך הגיע התור שלנו, היינו של אבי ו־4 ילדיו. התקרבנו עם תרמילים על שכמנו לועדת־המיון בה היה אחד מאנשי ה־ס.ס. מחליט מי לחיים ומי למות, בהורותו בתנועת מקל קטן לצד ימין או שמאל.

את אבי שלח לגירוש ואחותי רוזיה, שלא הבינה מה שצפוי לה, הצטרפה בעצמה אל אבא. אחותי הצעירה ממנה, סבינה, ניצלה את הרגע המתאים ועברה בקפיצה אל אמא. אותי ואת אחי מיינו לעבודה.

בין מרין והגרמנים התנהל ויכוח קצר. אחר־כך העמידו דלי גדול באמצע המגרש והכריזו שעל כל יהודי למסור את כל התכשיטים וחפצי־הערך שברשותו, אחרת יירה בו במקום. אבל אהא, מי שם אז לב לתכשיטים! התרחשו סצינות אכזריות, אמהות הופרדו מילדיהן וברגע אחד נשללנו ממשפחותינו. היינו לבז ולמשיסה, נטולי בית וקורת־גג. ידענו שגם אלו שישארו בוַדוביצה לא יחזרו הביתה, כי בעת שעזבו את דירותיהם סגרו הנאצים את כל המעונות והחרימו את המפתחות.

האנשים כאילו חזו מראש מה שצפוי להם. מי שהיה בידו אמצעים השתדל לתת כופר נפשו. לאנשי ה״יודנראט״ היה הרבה מה לומר בשעה זו והם הוציאו אנשים לפי בחירתם. החום הציק נורא. הבריחה לא היתה אפשרית, כי היינו מוקפים ע״י המשטרה הגרמנית שזקיפיה צוידו במקלות־גומי ואקדחים. לבושתנו ולהוותנו שיתפה אתם פעולה גם המיליציה היהודית, גם אנשיה היו מצוידים במקלות גומי.

התקרבה השעה 4 וכבר סודרו שורות האנשים שהיו מיועדים לגיטו, כאשר שוב בא לעומתנו, במפתיע, זרם חדש של נאצים. הוברר שהקונטיגנט המיועד למות עוד לא מלא ולכן עושים שוב סגרגציה.

ראיתי כשלקחו את מלה גרובנר עם שני ילדיה. הייתי נרגשת עד עומק לבי מגורלה המר של המשפחה הזאת. הדבר הזה הוציא אותי מהכלים. רגלי מיאנו לשאת אותי ונפלתי על האדמה. אנשים לקחו אותי על אלונקה ונשאו אותי ל״שופ״. מזלי היה שזה התרחש כבר כמה דקות אחר סיום הסגרגציה הנוספת.

ל״שופ״ התחילו לזרום האנשים המיועדים לעבודה. מסביב נשמעו קולות בכי. עדי ראיה סיפרו לי שהיו אנשים שניסו לברוח, אבל הם נפגשו ב״אודומנים״ שלנו והם, היהודים המשרתים נאמנה את הגרמנים, מסרו את הקרבנות לידי המרצחים.

למחרת התחילו לארגן את הגיטו. הוכנסו לשם יותר מ־1000 איש. לחדר אחד הוכנסו שתי משפחות, ואם החדר היה גדול הכניסו עוד יותר. ה״יודנראט״ הבטיח שאם נעבוד בשקט וביעילות בתפירה ובתיקון מדים צבאים וכו׳, נזכה לעבור את המלחמה ונישאר בחיים.

רק מתי־מספר הצליחו להימלט ולהסתתר אצל הפולנים. כמעט כולם אמרו ״מה שהיה עם כולם, יהיה גם אתנו!״

כל יום שעבר אחר־כך ראינוהו כמתנת שמים וכמי שמקרב אותנו אל קץ המלחמה, ועל אחת כמה וכמה כאשר הידיעות המרנינות מהחזית אמרו שהגרמנים נחלו מפלות במזרח. כבני העם היהודי שמטבעו היה אופטימי במשך כל הדורות נהיינו גם אנחנו אופטימיים וגירשנו ממוחותינו את המחשבה שהגרמנים ימשיכו בתכניתם ויצליחו לבצע את טיהור היהודים עד הסוף. ברם, המציאות הנוראה טיפחה על פנינו כעבור זמן קצר. החיה ההיטלרית נשארה צמאה לדם וביצעה את השמדת יהדות פולין, ובתוכה גם יהדות ודוביצה, עד הסוף.

לאה נייהרט—בארי

ימים מספר לפני הגירוש הראשון הגיעה קבוצת אנשי ה־ס.ס. למקום עבודתנו ע"י הנהר "סקאבה" וחקרה אותנו בשאלות על גילנו, על מצב משפחתנו ומקום מגורי ההורים.

אחרי כמה ימים סיפרה לי ידידתי, יהודיה שהיה לה מכר במשטרה, כי בקרוב תתקיים "אקציה". "הסתירי את אמך" אמרה לי. רצתי ל"יודנראט" להתייעץ מה לעשות. שם יעצו לי לבקש את אנשי המשטרה, כאשר יופיעו, להשאיר את אמי בביתה בגלל מחלתה.

למחרת, היה זה בתחילת חודש יולי, והנה לפתע אני רואה דרך החלון שוטרים יהודיים, ז'נדרמים גרמנים ואנשי גיסטאפו מסוסנוביץ. הם נכנסו לכל בית והוציאו אנשים. כאשר נכנסו לדירתי התחלתי לבקש שישאירו את אמי, כי היא חולה. הוספתי ואמרתי שהיא לא תוכל להישאר בודדה. הם נענו לבקשתי והשאירו את אמי ואת אחותה הזקנה אמיליה. הלכנו רק אני ואבי. לקחנו בתרמילים קצת אוכל, בגדים ומגבת. יצאנו החוצה, כשברחוב כבר עמדו כל תושבי העיר בשורות. הובלנו דרך העיר כשמשני הצדדים מלווים אותנו אנשי הגיסטאפו כשמגלבים בידיהם.

הובלנו לקסרקטין מעבר לפלג "חוצ'נקה". שם ניתנה פקודה לשבת על האדמה. בינתיים הובאו עוד קבוצות של יהודים מכל רחובות העיר. אנשי הגיסטאפו צרחו וירו באויר כדי להפחידנו.

כעבור כמה שעות ניתנה פקודה לקום ולהסתדר בשורות. אני עמדתי ליד אבי, אבל היו"ר של ה"יודנראט" הוַדוביצאי, בריש וולף, הוציא אותי מהקבוצה הזאת שכללה אנשים זקנים ואמר לי להצטרף לצעירים. אחר־כך הבינותי שהוא עשה זאת כדי להצילני.

החל המיון. עברנו ליד איש ה־ס.ס. והוא, מבלי להוציא הגה מפיו, רמז בידו באיזה צד עלינו לעמוד. אחר כך נתברר לי כי הקבוצה שבה אני נמצאת היא של צעירים בלבד. אבל גם צעירים הועמדו בקבוצה השניה. היו שם כאלה שלא רצו לעזוב את הוריהם הזקנים או נשאו ילדים על ידיהם. כך נלקח למשלוח של הזקנים הצעיר טיברג. הוא צעד עם אמו והחזיק תינוק על ידיו. הקבוצה המאושרת שניצלה לפי שעה מן המות מנתה 50—40 איש, השניה שהיתה מיועדת למשלוח היתה הרבה יותר גדולה. היו שמועות שקבוצתנו תחזור העירה.

מרחוק ראיתי את אבי בקבוצת אנשים מבוגרים יותר. היה כבר ברור שהם יוצאים, אבל להיכן יובלו לא היה ידוע. שתי האחיות כאצנר בקשו את הז'נדרמים להרשות להן להיפרד מאביהם. גם אני הצטרפתי לבקשה זו. איש ה־ס.ס. הסכים וניגשתי אל אבא. "האם אני אלך אתך" שאלתיו. "הישארי", ענה לי, "הלא השארנו כאן את אמא"! אלה היו המלים האחרונות שלו.

בקבוצה של הזקנים היתה דודתי אלה וסרמן. נפרדנו בבכי מר. גב' רפפורט וקאלפוס ניגשו אלי וביקשו הימני להודיע ל"יודנראט", אולי יצליחו להוציאם מהמשלוח. מלאתי את בקשתם, אבל ה"יודנראט" כבר לא היה יכול לעשות מאומה.

היה כבר ערב כאשר ניתנה הפקודה להתיצב בשורות ולחזור העירה. ברם, גם ברגע האחרון הוציאו אנשים נוספים מקבוצתנו, מכיון שהיו חסרים להם להשלמת מספר הקרבנות של המשלוח הנוכחי.

בין היתר נלקחו צביה לאנגר ומלה רפפורט-גרובנר עם שני ילדיה. כולנו בכינו בהסתכלנו על מלה וילדיה. יתר ילדיה עברו בהצלחה את הסגרגציה. בזמן הגיטו טיפלה בהם זושיה גרובנר והיתה להם לאם. יחד אתם ניספתה באושביץ.

הובילונו שוב ל״שופ״ ושם הוסגרנו. עוד למחרת נלקחו אנשים מקבוצתנו, כי שוב חסרו אנשים לטרנספורט. כדי להוציא קרבנות חדשים, שלחה הגיסטאפו ל״שופ״ את חבר ה״יודנראט״ בריש קורץ ועוזרו אמיל נבנצאל. הם הוגיעו את מוחם איך להציל את היהודים והלכו הלוך וחזור אל הגיסטאפו ומן הגיסטאפו, כדי לקבל הוראות נוספות כביכול, עד שהרכבת זזה ממקומה. בינתיים קבלתי פתק מאלה וסרמן, ובו היא מסרה לי ידיעה נוראה ביותר, כי בלילה נלקחו גם אמי ודודתי. גב׳ וסרמן ביקשה שאשלח תרמיל עם חפצים לאמי. עוד היינו בלי לדעת את האמת המרה. חשבנו שזה שינוי מקום מגורים והאנשים יהיו זקוקים לחפצים. כך בכל אופן היתה נימת הדיבור מצד ה״יודנראט״. במקרה של גירוש יעץ לכל אחד להכין לעצמו תרמיל עם חפצים חשובים.

התחננתי שירשו לי להצטרף לאמי, אבל מכרים לא נתנו לי. הם אמרו לי שגורלי יהיה מר. בשבת בצהרים נשמעה צפירת הרכבת שהובילה את יקירינו אלי אבדון. לפי המשוער יצא המשלוח לבלז׳יץ.

בכינו נורא. נדמה היה לי שהבכי מבקיע למרחקים ונשמע גם בארץ-ישראל. אבל מה זה עזר?!

נשארנו ב״שופ״ עד יום ראשון בבוקר ואחר-כך הובלנו לגיטו, אשר לפני כן לא היה קיים בכלל בוַדוביצה. הגיטו הוקם בשכונה נפרדת.

בגירוש האמור נשלח מספר רב של אנשים. לפי המשוער כמחצית האוכלוסיה. אני הורשיתי לגור בחדר קטן עם כמה משפחות. אירע לי הנס שלמרות כל התלאות שאפפו אותנו לאחר מכן נשארתי בחיים וניצלתי.

פרק תשיעי

תקופת גיטו ודוביצה וחיסולו

בגיטו

1. הקמת הגיטו

גיטו ודוביצה היה קיים מ־3.7.1942 עד 10.8.1943. ודוביצה היתה במשך תקופת־שנים ברוכה, מרכז לערים ועיירות שבקירבתה, משום שהיה בה ריכוז של הרבה משרדים מחוזיים. והנה דווקא המעמד הזה של עיר מרכזית, במקום להיות בעל יתרון חיובי נהפך לשלילי כאשר הוקם בה הגיטו המרכזי לכל יהודי הסביבה, אותו גיטו שהיווה תחנתם האחרונה לפני אושביץ.

כאן בוַדוביצה, רוכזו יהודי הסביבה, כי לנאצים לא היה כדאי לפתוח גיטאות נפרדים בכל עיר. כפי שתיארנו לעיל, הרי זמן קצר לפני האקציה מיום 2.7.42 הועבר לוַדוביצה חלק היהודים תושבי העיירות קנטי, סוכא וזאטור, ביחד עם חלק של תושבי טשין־שלזיה. אלו שנחשבו כמסוגלים לעבודה הועברו ל״שופ״ ונשארו שם עד החמשי ליולי ביחד עם אנשי ודוביצה הנותרים, מאלה שעברו בהצלחה את המיון של הגיסטאפו. אחרי־כן הועברו כולם בלווי משטרה לגיטו שהוקם באותם הימים. 1400 נפשות בערך מנתה אוכלוסיית הגיטו.

העיירות קלווריה ומישלניץ לא נכללו בגיטו. הן היו נמצאות מעבר לנהר ״סקאבה״ והשתייכו לגנראל גוברנאמנט של פולין.

כדי לתת תמונה נאמנה של הגיטו יש להוסיף כי אחרי 3 שבועות לקיומו הועברה אליו כמעט כל שארית אנשי אנדריכוב. זמן קצר לאחר מכן חזר חלק רב מהם לאנדריכוב, וכן הצטרפה אליהם קבוצה קטנה של אנשים זרים מעיירות אחרות.

מלבד זאת חלו שינויים קטנים נוספים כאשר הנאצים גירשו אל תוך הגיטו את שארית יהודי הכפר ואתם אלה שהסתתרו שם.

התמונה של העיר ויושביה השתנתה מאד. לפני המלחמה היו כמעט כולם מכירים אחד את השני. עכשיו לפחות מחצית האנשים זרים היו איש לרעהו.

לשטח הגיטו השתייכו הרחובות מידלארסקה, קרנטה, פיאסקובה, כולל המקוה הישנה (שהיתה לפנים בבעלות משפחת מארק) ומהרחוב זאטורסקה הצד השמאלי לכיוון טומיצה עד למאפית שיכטר. חוץ מזה היה שייך לגיטו הבית הפינתי של הככר הראשית, שבין היתר התגוררה בו משפחת בינשטוק, מכיון ששער בית זה יצא לשטח הגיטו ברחוב מידלארסקה. החנויות החזיתיות של הבית הזה, שפתחיהן

יצאו לככר, לא נכללו בגיטו וסופחו לצד הארי. ברם חלונות החנויות יצאו לחצר הבית, הוה אומר לגיטו, כך שנוצר כאן הפתח לעולם החופשי — מקום להברחת דברי ערך ומכתבים לצד הארי. בחלונות הללו השתמשו היהודים כפי שמתואר להלן לצרכים שונים.

להוציא את רחוב זאטורסקה, הוקם הגיטו בחלק העני ביותר של העיר, ברחובות עלובים שהזכירו את הימים העתיקים ביותר של העיר. היו שם בתים קטנים מעץ וצריפים מאוכלסים ע״י תושבים עניים ביותר. רוב הבתים היו מיועדים להריסה עוד מלפני זמן רב.

עם הקמת הגיטו נסגרו לחלוטין השערים החזיתיים של הבתים ברחוב זאטורסקה. כל יהודי נאלץ להכנס לבית ע״י שער אחורי שיצא לרחוב פיאסקובה. כל שטח הגיטו הוקף בגדר תיל. כך הופרד הגיטו כליל מן העולם החיצוני, אין יוצא ואין בא.

השער הראשי סודר ברחוב זאטורסקה, ליד המאפיה של שיכטר, בפינת הדרך המובילה לבית הכנסת. שם הועמד משמר של המיליציה היהודית, אשר בדק יום ולילה את רשיונות הכניסה של האנשים. לפי המפה המצורפת היו עוד 3 שערים בפינות אחרות, אך לא תמיד הם היו פתוחים.

ביום השני ליולי כאשר ריכזו הגרמנים על שטח הקסרקטין את כל היהודים, עזבו הפולנים בקצב מהיר את דירותיהם העלובות שנמצאו בשטח הגיטו שעתיד היה לקום, כדי לעבור לדירות טובות שהיהודים פונו מהן בבוקרו של אותו יום. היהודים נכנסו לדירותיהם העלובות הללו של הפולנים כעבור שלושת ימים ב־5 ליולי.

בגיטו נוצרה צפיפות נוראה. 1400 נפשות (בערך) לא יכלו להסתדר בשטח כל־כך צר. קרה שבחדר אחד היו מוכרחים לגור 20 אנשים ויותר, ולכן אי־אפשר היה לדיירי הגיטו לישון כולם בעת ובעונה אחת. כאשר משמרת אחת של ״שופ״ היתה בעבודה ניצלה השניה את האפשרות לישון.

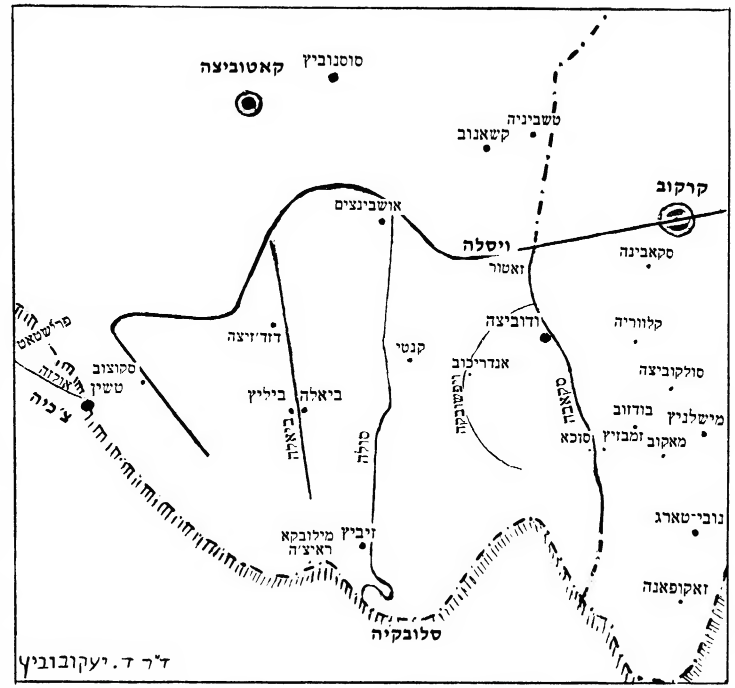
כאשר נכנסו היהודים לגיטו, ניתנה להם רשות חד־פעמים לגשת בלווי משטרה לדירותיהם הישנות ולקחת משם חפצים מסוימים.

במסעדה של אדולף אֶבל נוסד מטעם ה״יודנראט״ מטבח וחדר אוכל עבור כל היהודים בהנהגתו של ויקטור הֶס, בעל מלון לשעבר, ודוד שֶרפר, בעל מסעדה לשעבר. המטבח הוקם מפני כורח השעה, כי בשום פנים אי־אפשר היה לבשל בדירות הצפופות. נוסד גם גן ילדים ברחוב קרנטה, וכן סודר אמבולטוריום עם בית־חולים בזעיר אנפין בהנהלתו של ד״ר בטר.

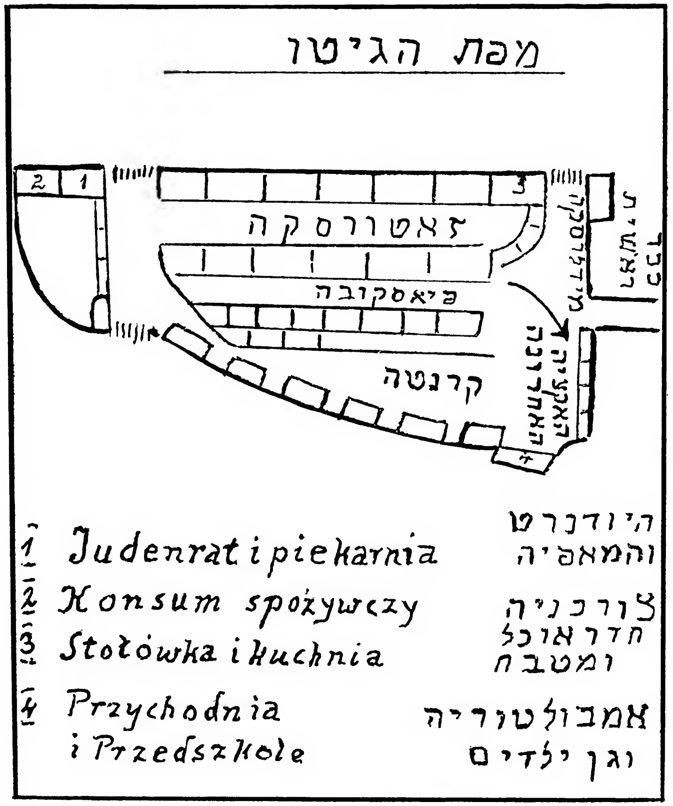
ד״ר ברוניסלב הופרט השקיע עבודה ומאמץ רב בניהול גן הילדים. אותו דבר עשו אשתו מארטה ובתם אנדה, בעזרתם החשובה בניהול חדר האוכל הצבורי. בעזרת ד״ר הופרט אורגנו ברחוב קרנטה קורסים ללמודים יסודיים לילדי הגיטו, שנוהלו ע״י מאיה וקסברג מאנדריכוב. משפחת ברוניסלב הופרט, כמו הוריה שלה, היתה מפורסמת עוד מימים עברו בפילנטרופיה ובהתמסרות לעבודה ציבורית. גם באותם הזמנים הנוראים לא עזבו את המסורת המשפחתית הזאת והם עשו רבות להקלת מצבה של האוכלוסיה הדוויה.

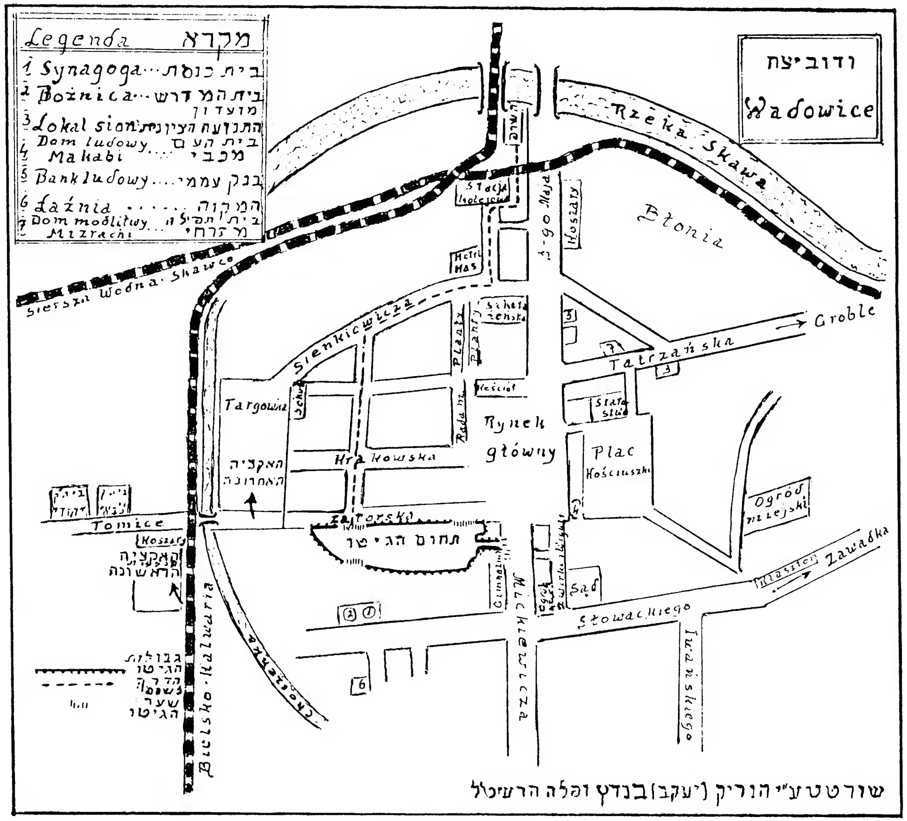
44. מפת מחוז ודוביצה והסביבה

לפי מצב משנת 1938

עיר נפתית
עיר מחוזית
וויוודשאפט
גבולות מדינת פולין
גבולות רייך השלישי (1940)

ודוביצת
Wadowice
Legenda
מקרא
1 Synagoga … בית כנסת
2 Bożnica … בית המדרש
3 Lokal sion. מועדון התנועה הציונית
4 Dom ludowy … בית העם
Makabi … מכבי
5 Bank ludowy … בנק עממי
6 Łaźnia … המקוה
7 Dom modlitwy … בית תפילה
Mizrachi … מזרחי
Rzeka Skawa
Błonia
Groble
Tatrzańska
Hostatz
3-go Maja
Rynek główny
Plac Kościuszki
Ogród miejski
Zawadka
Słowackiego
Iwańskiego
Mickiewicza
Sienkiewicza
Plantz
Hrakowska
Zatorska
Targowica
Tomice
Bielsko-Kalwaria
Choczenka
Siersza Wodna Skawce
תחום הגיטו
האקציה האחרונה
האקציה הראשונה
גבולות הגיטו
הדרך לשאול
שער הגיטו
שורטט ע"י הוריק (יעקב) בנדץ ופלה הרשיכל

46. מפת העיר

2. חיי הגיטו

אחרי ימים של תדהמה, שאפפה את העיר בעקבות משלוח הרכבת בכוון בלתי־ידוע, חזרו החיים אט אט למסלולם הנורמלי. העבודה ב״שופ״ היתה קשה והדאגות לקיום החיים העלובים מרובות. היה צורך להסתיר את הכאב לאבדן הנפשות היקרות בתוך הלב פנימה ולהסתגל למשמעת ולסדרים של הגיטו וה״שופ״. היו אפילו אנשים שהמשיכו לשלוח חבילות למחנות, מתוך שחיו עדיין באשליות ביחס לגורל המגורשים ולעתיד הצפוי להם עצמם.

בקומה השניה של בית שיכטר נמצא המשרד של ה״יודנראט״. למטה פעלה תחת השגחתו המאפיה שסיפקה לחם עבור הגיטו. הקהילה עבדה בימים ההם עבודה הראויה לשמה; היא חילקה את הדירות ויישבה סכסוכים. כן דאגה לסידורים הסניטאריים, בניגוד לגיטאות במקומות אחרים בהם הוזנח מאד הענין החיוני הזה ואנשים רבים מתו עוד לפני הגירוש, בהיותם נפוחים מרעב או נגועי מחלות מדבקות.

בימי חופש המה הרחוב פיאסקובה העלוב מאנשים כמו בימי האביב. האנשים טיילו ברחוב להנאתם, כדרך שטיילו לפנים ברחוב ״שלישי למאי״, וניצלו כל הזדמנות לבידור.

בחג הפסח נערך בגיטו ״סדר״ משותף לכל הבנות הבודדות. השרידים שנותרו בחיים לא ישכחו לעולם את ה״סדר״ הזה. הודות להשתדלויות הקהילה קיבלה כל אחת מנת בשר וביצה. גם מצות לא חסרו לשלחן ה״סדר״.

לתפקיד המנחה של ה״סדר״ הוזמן בנו של השוחט מזאטור. הוא קרא את ההגדה בהטעמה מיוחדת ואף הוסיף הסברים ופרשנות. לכל פסוק של ההגדה מצא אסוציאציות מתאימות למצב בהווה. כאשר מנה את המכות שהקדוש־ברוך־הוא הנחית על המצריים במצרים עשו כל המשתתפים השוואה בלבותיהם עם פרעה של היום, בדמותו של היטלר שחיק־עצמות.

באפריל 1943 החלו להגיע ידיעות שהגרמנים הובסו בסטלינגראד על ידי הרוסים, שצבאו של רומל ספג מהלומות קשות באפריקה הצפונית, עד שנאלץ לסגת, וגם חיל האויר האנגלי הפציץ את ערי גרמניה. ידיעות אלה רמזו על ראשית תבוסתו של היטלר והיו צריכות לעודד את היהודים, אילולא נמצאו כבר אז בשלב של אפיסת־כוחותיהם ואזילת טיפת דמם האחרונה.

דמעות כמים נשפכו באותו ליל הסדר. כל אחת מהבנות שהשתתפו באותו מעמד היתה בודדה ואת יקיריהן, אם לא נמלטו מזרחה, אבדו לנצח. הן זכרו בשעה נרגשת זו את הזמנים הקודמים, עת ישבה המשפחה כולה לסדר...

יש לציין בהערכה את גילויי ההתנדבות והגבורה של אנה, אשתו של הירש גלייצמן, כאשר היה נחוץ לחדש את הקשר בין יושבי הגיטו עם העולם החיצוני. מחופשת כאיכרה התגנבה אנה מהגיטו וברגלים יחפות עברה את נהר ״סקאבה״ (על הגשר שמרו הנאצים ועוזריהם) והגיעה בסיכון רב לקלצה גורנה, שבו גרה המשפחה קודם. בשובה הביאה אתה מזון, רפואות וחפצים אחרים.

מקרה מעציב זעזע את הגיטו והוא מותו של פקיד בכיר מבית המשפט, סלו

וישיק. בשנים קודמות הוא שירת בנאמנות כקצין לקיסרות האוסטרית ולממשלת פולין ואחר־כך שימש כגזבר בית המשפט המחוזי וכמנהל לרישום מקרקעין. הוא שירת את המדינה הפולנית בכל לבו ונפשו. עתה לא היה ביכולתו לסבול את ההשפלה והדיכוי שהיתה מנת־חלקה של היהדות, והוא איבד את עצמו לדעת. אכזבתו היתה עוד יותר גדולה, מכיון שעם פרוץ המלחמה נמלט עם משפחתו ללבוב. בשנת 1940 עבר את הגבול הסובייטי, כרבים אחרים, בחזרה לפולין, כדי ליפול בגיהנום ההיטלרי. הוא מיאן להשלים עם מעשי־הזוועה החוליגנים והעדיף לגמור עם חייו. איבוד לדעת, שבזמנים רגילים נחשב כמעשה אוילי ובכלל היה אסור לפי התורה ("ונשמרתם מאד לנפשותיכם"), נראה הפעם באור אחר. במקום דנן ראו בזה גבורה והתעלות מעל לחיים העכורים האלה.

הצער והיגון היו משותפים לכל בעטיו של המקרה, מפני שכל האוכלוסיה היתה מכירה אותו כאדם מאד שקט שעזר רבות לאנשים שלא על מנת לקבל פרס וגמל להם הרבה טובות.

מספרים שכך גם גמר את חייו לאון טיברג, אשר זכויותיו למען העיר הוזכרו כבר לעיל בספרנו. כאשר הועבר באחד המשלוחים ל"דולאג", בלע כדורי רעל ושבק חיים לכל חי.

3. האקציה הרביעית — 10.5.1943.

בתאריך זה הגיעה הפקודה של גירוש 100 בנות לגרמניה. היא באה בהפתעה, כי במשך 10 ירחים אחרי הגירוש מיום 2.7.1942 שרר כביכול שקט יחסי. כולם התקוממו נגד הפקודה הזאת וניסו להתגונן מפניה. לא עלה בדעת האנשים שבמחנה עבודה בגרמניה יהיה קל יותר להתקיים עד סוף המלחמה, וכאן בגיטו צפוי לכולם המות. במיוחד התנגדו לציית ולהיעתר לדרישה משפחות בעלות בת יחידה. פנו ל"יודנראט" ותחת לחץ הציבור נסוגו ראשיו ובנות יחידות שוחררו מגזירה הזו.

מן הבנות הובלו לגרמניה, בין השאר, פסיה ברונר, מאניה ושרה באדר, עדה בקר, לושקה בלייברג, האנקה בינשטוק, הלה האס, שינדל הירשפרונג, ארנה וסביה לפלהולץ, ברוניה מאצנר, לאה נייהרט, מינדה פיירשטיין, האנקה קאופמן, רבקה רוזנפלד, גניה וגושיה רייך והלה שטראוס.

הגורל שיחק ל־100 בנות הללו. כמעט כולן הצילו את נפשן. היות והיה זה מאורע בלתי רגיל בקורות השואה, שהמשלוח כולו יינצל, לכן מן הראוי לתאר ולהנציח את קורותיהן של הבנות אחרי ניתוקן מן הגיטו.

הבנות הובלו במכוניות לתחנת משטרה יהודית בסוסנוביץ ונשארו שם 8 ימים. היו ביניהן גם כמה בנות, כמו האנקה בינשטוק, שרה באדר, גניה וגושיה רייך, אשר הוריהן או קרוביהן הצליחו ע"י השתדלות להביא אותן בעזרת ה"יודנראט" מסוסנוביץ בחזרה לוַדוביצה. כעבור 3 חודשים פגע בבנות הללו גורל יותר גרוע באושביץ.

כה פאטליים היו הזמנים הללו, שאם נעשו מאמצים נמרצים להציל לכאורה מי שהוא והמאמצים הצליחו, נתברר לבסוף שההצלחה היתה לרועץ. מקרה כזה אירע גם למשפחת ראובן שרפר: הבן רומק היה חלש. כאשר מויין למשלוח למחנה עבודה בגרמניה, בא אביו, שהיה מפרנס את משפחת גיסתו האלמנה באדר, בהסכם עם

האלמנה, לפיו היא מסכימה לשלוח את בנה מוניק לגרמניה כחליפין תמורת בנו. גם ה״יודנראט״ נתן הסכמתו לפעולה זו. אחרי כמה חודשים נשלח רומק שרפר לאושביץ ואילו באדר, שהועבר למחנה עבודה בגרמניה, הציל את נפשו וחי. כעת הוא גר בסאן־פאולו בברזיל.

אחרי שמונה ימים הועברו הבנות לצריף מלוכלך של ״דולאג״ בסוסנוביץ שם ישנו על נארוב וקבלו אוכל עלוב. עוד היו נאלצות לחכות שעות בתור כדי להשיג אוכל. מכאן הועבר חלק מהן ל״דולאג״ באננאברג. במחנה זה היו רוב האסירים יהודים מהולנד, רעבים וחלשים. שם היו מתרוצצים כמו זאבים רעבים אחרי קליפות תפוחי אדמה. רבים מהם נפלו באין אונים כזבובים, מחוסר אוכל ובגלל תנאים סניטריים איומים. בנות ודוביצה היו יותר מסוגלות לחיים הקשים במחנה, שכן עברו נסיון של 3 שנים בפסבדו־גיטו וכמעט שנה שלמה בגיטו סגור.

מחנה אננאברג השאיר בלבות יושביו השרידים זכרונות עגומים ביותר — בכי, צעקות ומכות אכזריות.

משם נשלחו הבנות לבתי־מלאכה לנשק אוירי בקלטנדורף, לעבודת תפירה. זמן־מה אחרי כן נתחלקה הקבוצה. 20 בנות נשלחו למחנה רייכנבך ומשם ללאנגבילאו והיתר למחנות אחרים. החיים בלאנגבילאו היו קשים ללא־נשוא. לשם הגיעו משלוחי אסירים מאושביץ, בעיקר יהודיות אונגריות, שהיו לבושות בחלוקים אפורים ומגולחות ראש. כל אימת שהגיע טראנספורט כזה, היו כל האסירות נאלצות להופיע ערומות לפני ועדת הגיסטאפו.

באכזריות ללא גבול התיחסה לאסירות במחנה זה ה״לאגרפירריין״ מאחרציק. כשהיא מצוידת במגלב נהגה להלקות באכזריות רבה לפחות 20 מלקות עבור חטאים פעוטים או הפרות־משמעת קלי ערך, אפילו כאשר שמעה שיחות בין האסירות מעבר לקיר לפני השינה. עונש עבור ״עוון פלילי״ כזה פגע באסירה אחת מגיטו ודוביצה, שחזרה ממשרדה של מאחרציק עם סימנים כחולים על גופה.

חלק אחר מהבנות נשלח מ״דולאג״ בסוסנוביץ לבית חרושת של חוטים אשר בגאברסדורף. תנאי החיים באותו מקום היו הטובים ביותר מכל המחנות.

בסוף המלחמה שוחררו כמעט כל הבנות האלה ע״י הצבא הסובייטי ולפרק זמן קצר עברו לעיר רייכנבך הסמוכה, שם התגוררו בדירות של גרמנים שברחו מפני הרוסים. אחר כך יצאו הבנות בדרך לעיר מולדתם.

4. האקציה האחרונה ביום 10.8.1943 — תשעה באב

אחרי גירוש 100 הבנות הגיעו כל פעם ידיעות מעציבות מגיטאות אחרים. מרד גיטו וורשה דוקא בחודש אפריל. 50.000 יהודים העדיפו למות מות־גיבורים בחורבות הגיטו במקום ללכת לטרבלינקה. מלאך־המות השתולל בגיטאות פולין.

ברור היה ליהודי ודוביצה שגם להם מחכה אותו הגורל, וכי ביצועו נדחה על־ידי הנאצים רק מסיבות טכניות. אחרי כניסת ארצות־הברית למלחמה גבר והלך קצב חיסול היהודים במהירות עצומה.

ברם מהחזיתות החלו להגיע גם ידיעות טובות. אחרי תבוסת צבא הגנרל רומל בחזית האפריקנית נטו היהודים הפולנים לנחם את עצמם, כי מדינות בעלות־הברית תכננו בודאי פלישה לבלקנים דרך יוגוסלביה. מן העתונות הגרמנית היה

ברור שהפרטיזנים שולטים שם על אזורים שלמים. היהודים ציפו, איפוא, שבעלי־הברית יגיעו דרך יוגוסלביה להונגריה ומשם לגבולות פולין וכך ינצלו בצורה זו הגיטאות האחרונים בדרום פולין — וביניהם גם הגיטו בודוביצה.

בחודש מאי אמנם פתחו צבאות בעלי־הברית את האופנסיבה, אבל לא דרך הבלקנים, כמקווה, כי אם דוקא בסיציליה. אחרי כיבושה של סיציליה נתקלו בהתנגדות חריפה מצד הנאצים והאיטלקים וההתקדמות נבלמה. הישועה שיהודי פולין קיוו כי תצמח מנצחונותיהם של מדינות־הברית לא הגיעה בזמן. בינתיים החישו הנאצים והאיצו את גלגלי ההשמדה וגורלם של 3½ מיליון היהודים הפולניים נחתם ביחד עם גורל שארית היהודים שבכל ארצות הכבוש הנאצי.

גם בחזית המזרחית חלה תמורה רבתי. בסטאלינגראד נחלו הגרמנים תבוסה מוחצת. לידיעה זו היה אישור גם בעתונות וגם ברדיו של גרמניה. הרוסים כבשו בחזרה את השטחים שהפסידו וכיתרו את הגרמנים במלכודת. אבל החזית הרוסית השתרעה במרחק של אלפי־קילומטרים מדרום־פולין, וכמעט ברור היה שההצלה תאחר לבוא.

נוכח המוות המתקרב הואט ורפה הקצב של העבודה ב"שופ". האנשים נוכחו שבחריצותם ובהתמסרותם לעבודה לא יוכלו לרצות את התליינים. מנהלי העבודה ראו את האוירה המיואשת ועצמו את עיניהם מבלי להגיב.

בתחילת חודש אוגוסט נשאר בוַדוביצה הגיטו היחיד מכל האזור כולו. חיסולם של הגיטאות האחרים הגיע לקיצו, כדלקמן:

1. בקשאנוב בו היו גם נמצאים יהודי ביליץ באפריל.
2. בסוסנוביץ בו היו גם נמצאים יהודי אושביץ ב־1 לאוגוסט.
3. בבנדין בו היו גם חלק מיהודי שלזיה ב־2 לאוגוסט.

בימים הגורליים האלה קשה היה להשיג קשר טלפוני עם החוץ. מעט האנשים שהצליחו להימלט מגיטו סוסנוביץ ונקלטו בגיטו ודוביצה הם שסיפרו על הטרגדיה הנוראה של יהדות סוסנוביץ ובנדין המחוסלות.

רק עכשיו נפקחו עיניהם של ראשי ה"יודנראט" בוַדוביצה, אשר עד עתה חיו באשליה מתמדת כאילו הנאצים ישאירו לפחות אותם ועוד כמה אנשים ספורים בחיים. עכשיו, ברגע האחרון, ניסו הללו עם מאירציק בראש לחפש בקדחתנות דרכים להצלה באמצעות בריחה לגבול סלובקיה. למטרה זו שלחו שליחים פולניים נאמנים לזוארדון, אשר בסמוך לגבול הסלובקי אבל היה כבר מאוחר.

גם בגיטו עצמו חיפשו ברגע האחרון דרכים להצלה. היו ידיעות מויליצקה, לפיהן יש אפשרות לעבור משם את הגבול דרך מושינה. אבל אי־אפשר היה, לדאבון הלב, להתגנב עם הורים זקנים לגנרל־גוברנמן דרך הנהר "סקאבה", שהיה שמור היטב על ידי הנאצים.

פאולה קליין עשתה מעשה גבורה. היא התגנבה עם ילדתה לצד הארי, ניגשה אל הכומר פרוחובניק והתחננה לפניו שיציל את בתה ממות. הוא יעץ לה להיכנס למנזר. כאשר התכנית הזאת לא הצליחה פנתה למשפחת אלמנתו של אוריש גולדברג, מי שהיה לפנים בעל מסעדה בשבינינה־פורמבה. אחת מבנותיה התחתנה

עם רב-סמל של הז׳אנדרמריה האוסטרית. לפי השערתה של גב׳ קליין לא חל צו הגירוש על מומר, אם בן-הזוג שלו היה מגזע ארי. ואמנם במשפחה זו מצאה הילדה מחבוא אבל רק לזמן קצר, כי גם עליהם עברה כוס התרעלה. נתברר שהאלמנה שייכת למגורשי האקציה. גב׳ קליין נאלצה איפוא להוציא את בתה ולחפש עבורה מקום מקלט חדש.

קבוצת אנשים ניסתה לחפור מנהרה במרתף בית-ברונר, הסמוך לרחוב זאטורסקה. בעברו השני של הרחוב, שהיה שייך לחלק הארי, התגוררו אזרחים פולניים שהיו ביחסים טובים עם היהודים משנים קודמות. הרחוב האמור היה רחוב מרכזי ורחב, והיה לכן צורך בעבודת-חפירה מרובה והעברת דליי אדמה לאין ספור בחשאי-חשאין למקום אחר, כדי שלא יתגלה הסוד לשכנים. ברגע האחרון הצטרפו אנשים חדשים לעבודה. אולם כאשר הקרדומים התקדמו לצד הארי של הרחוב היו אנוסים להפסיק את העבודה, מכיון שרחוב זאטורסקה נתמלא בינתיים באנשי גיסטפו ושאון חפירת הקרדומים היה עלול לגלות להם את המזימה.

בערב חיסול הגיטו, ב-9.8.1943, נכנס איש ה-ס.ס. יאקובק בשעות הלילה לסנדלריה של השקו ניימן ולקח בחזרה את נעליו שמסר לתיקון לפני כן, כשהן בלתי גמורות עדיין. ניימן סיפר זאת לשכניו וכך נמסר הדבר מפה לאוזן והידיעה הגיעה לכל פינות הגיטו, רבים ראו בזה משום רמז, כי למחרת תתקיים ה״אקציה״.

היהודים ארזו את חפציהם כל הלילה, תפרו תרמילים והכינו את עצמם לדרך האחרונה. היה זה בליל תשעה-באב, יום האבל הלאומי, יום מועד לפורענות בעמנו מזה עידן ועידנים.

ואכן, למחרת בבוקר התפרצו לגיטו קלגסי הגיסטאפו כשהם מזויינים ברובים, הציבו משמרות בכל פתח, כך שכל התנגדות ובריחה היתה בלתי אפשרית, והיהודים נצטוו לעזוב את הדירות ולצאת לרחוב זאטורסקה.

במקום הריכוז הוקראו שמות האנשים לפי רשימה שנערכה מראש. איש הגיסטאפו הכריז והודיע כי ה״שופ״ עובר לאושביץ ושם ימשיכו אנשי עירנו את העבודה ואף מותר להם לקחת אתם כל חפצים שהם. היה זה שקר מכוון שנועד בראש וראשונה לרמות את הקרבנות, כדי שיטפחו בלבם אשליה נואלת, כאילו ימשיכו שם לחיות חיי ״שופ״, וגם בשביל להמריץ אותם לקחת את שארית רכושם, כדי שלאנשי הגיסטאפו יהיה יותר קל לרשת את רכוש הקרבנות לאחר שירצחו אותם בידיהם הטמאות.

לאקציה זו הם בחרו במיוחד את תשעה באב. שיטה זו היתה מקובלת אצל הנאצים להתחיל פעולות של השמדה ביום חג יהודי או ביום אבל לאומי של היהודים, כדי לתת סיפוק ליצרם הסאדיסטי ולדכא ביתר אכזריות את רגשי הקרבנות. הפעם בחרו את יום האבל הלאומי, יום חורבן בית-המקדש.

אין לתאר במלים את הבכי והיגון של אותו יום, כאשר כל אחד ידע מה שמצפה לו וראה לפניו אך ורק גדר תיל דוקרני סביב-סביב, קני רובים ומכונות-יריה מכל צד וצד, ששללו ממנו כל אפשרות להימלט.

היהודים המגורשים סודרו שורות שורות. זקנים, חלשים ונכים הוצאו על אלונקות. תמונת הוצאת הזקנה החולה שוסטרמן מסקוצוב, חמותו של אדולף אבל על אלונקה מביתו אשר ברחוב זאטורסקה היתה מזעזעת. בתה התחננה בפני

האנשים שיסייעו לה בהובלת האלונקה. היתה זאת הלויה של בן אדם חי, שטרם נגאל ע״י המלאך הגואל, מלאך המות.

את המצעד הזה של האומללים הצעידו הנאצים עד ככר טארגוביצה אל המקום שהוכן עוד לפני כן לצורך ה״אקציה״ והוקף בתיל גבוה. אנשי ה־ס.ס. ציוו על מאירציק ראש ה״יודנראט״ שיאסוף את כל הכסף והתכשיטים הנמצאים ברשות הקרבנות וימסור את הכל לידי הגיסטאפו. מאירציק ניגש לכל אחד ואחד מן היהודים ושיכנע אותם שימסרו את הכסף והתכשיטים שבידיהם ואז לא יאונה להם כל רע.

צשקה ארנהלט־יעקובוביץ הוציאה מכיסה שטרות כסף וקרעה אותם לחלקים בפני מאירציק, בהכריזה בקול רם: ״גם כסף ניתן להם?״

בין הקרבנות היה כנר מבילייץ, שלפי דרישת אנשי הגיסטאפו התחיל לנגן בנגינות עליזות. היהודים הפצירו בו להפסיק לנגן, מפני שזה מזכיר להם את ה״מה־יפית״ במהדורה הגרועה ביותר.

קרוב לשעות הצהרים, אחרי ששידוליו של מאירציק למסור כסף לא פעלו יותר, ציוו על הקרבנות שימשיכו בדרכם לתחנת הרכבת. שם הועמסו כולם על קרונות. הצפיפות בקרונות היתה איומה. בתאי שרות הרכבת ישבו שוטרים מזויינים בנשק חם, בכדי לירות במקרה אם ינסה מישהו לקפוץ מהקרון בזמן הנסיעה.

הפרטים דלעיל מתוארים על פי הידיעות שנמסרו מפי האנקה בינשטוק־גרוס, אשר נוכחה במשלוח זה ונצלה.

המשך גורלה של רכבת־מוות זה מתואר להלן במאמר: גורל היהודים מגיטו ודוביצה באושביץ.

5. גורל האנשים שהסתתרו בבונקרים.

בהלה ואנדרלמוסיה השתררו בגיטו בשעת חיסולו. רק שתי הגברות לאצה רומלט, בתו של הרב אשר־אנשיל־יצחק זלטנרייך, ובריינדל (ברוניסלבה) ברונר, אלמנתו של יוסף ברונר, לא איבדו את עשתונותיהן. זו האחרונה לא נרתעה משום דבר ועוד באותו רגע, כאשר כבו החיים בגיטו ודוביצה, הוליכה קבוצת אנשים לעלית־גג בבנין של ביתה, שהיה מתאים למחבוא. שם הסתתרו היא, בנותיה פלה ופאולה עם משפחתה, משפחות שמואל וישראל שרפר, גמינדר, אנה גלייצמן עם שני ילדיה, קרובת־משפחה בשם הניה כץ, אשר הגיעה ממאקוב, ועוד שני יהודים מזאטור.

אמנם הנאצים חיפשו אחרי נמלטים בכל המקומות ובמרתפים של הגיטו, אך למחבוא הזה לא נכנסו באורח פלא. אנשים אלה הסתתרו שם כל היום בלי אוכל ושתיה. למחרת יצאו פלה ברונר והאנשים מזאטור ממחבוא זה לדירות הקרובות העזובות והביאו אוכל ומים לכל האנשים.

כמובן ש־23 נפשות לא יכלו להישאר זמן רב במחבוא קטן בימי הקיץ הלוהטים. לכן הוחלט שמדי יום ביומו, לפני עלות השחר, יעזבו אחד־אחד את המחבוא בשקט. את הצעד הראשון עשו שלושת האנשים שהצליחו להביא את המזון הראשון.

וכך עשו: הם עברו את גבולות הגיטו וניגשו לאשה פולניה אחת בעיר שהסתירה אותם במרתף וגם הבטיחה לשלוח מדריך לגיטו שיוציא גם את האנשים שנותרו במחבוא ויעבירם למקום־מבטחים. מן הידיעות הסודיות שהגיעו לגיטו עוד לפני כן

נודע להם, כי באחת הנקודות בהרים הסמוכים יש סיכויים לעבור את הגבול ולהגיע לסלובקיה. הם ניסו את מזלם בחירוף נפש וכך הצליחו לעבור את הגבול הפולני ולהגיע לעיר צאצה. משם שלחו לאשה הפולניה גלוית־דאר ובה הוראות בראשי־תיבות איך והיכן לעבור את הגבול. בגלויה צויינה גם כתובת המדריך שיעבירם את הגבול.

הפולניה עמדה בהבטחתה ושלחה מדריך לגיטו, שבחסות הלילה עזר לכולם לצאת מהמחבוא. ראשונה יצאה בריינדל ברונר עם בתה פאולה ובנה בגיל 3. פאולה ניגשה למשפחת אוריש גולדברג, היכן שבתה היתה מוסתרת. אחר־כך נדדה זמן־מה עם הילדים בוַדוביצה ולבסוף הצליחה לעבור את הגבול הסלובקי. עם סיום המלחמה שבה לפולין.

גורל טראגי פגע באמה. היא הסתתרה בעיר אחרי צאתה מהמחבוא, אבל אחרי כמה ימים נמצאה ע״י הנאצים בנסיבות בלתי ידועות וכל עקבותיה אבדו. דמותה נשארה חרותה בזכרוננו כאשה אצילה, פעילה ועוזרת לעניים.

אותו גורל פגע גם ביתר האנשים. אחרי יציאתם מהמחבוא הסתתרו מחוץ לעיר בבית איכר בשם ואסיל, אשר שאף בנאמנות להציל אותם. אנה גלייצמן, אשה בעלת אומץ בלתי רגיל, ביקרה אצל איכרים נאמנים מהסביבה והביאה מזון וגם ידיעות מהאשה הפולניה שהוזכרה לעיל. ממנה קיבלה את הגלויה ששלחה אליה פלה ברונר מצאצה.

אנשי המחבוא התחילו בהכנות לצאת לגבול סלובקיה, כאשר לפתע פתאום הופיעו בסביבה אנשי הגיסטאפו. ואסיל רתם בחפזון סוסים לעגלה וכל הקבוצה, שמנתה כ־20 איש, הועמסה על העגלה ויצאה לדרך. אבל באמצע נסיעתם, במקום בלתי ידוע, נעצרה העגלה על־ידי הגיסטאפו וכל נוסעי העגלה נורו בו במקום יחד עם האיכר ואסיל.

לפי המשוער שלחה הגיסטאפו הודעות טלפוניות לכל הנקודות בדרך לכיוון סלובקיה, עם הוראות לחקור ולחפש אחרי עגלה עם יהודים נמלטים וכך הם נתגלו.

באופן אחר ניסו להימלט באותו תשעה־באב משפחותיהם של לאצה רומלט והרוקח שפיגל. הם הצליחו להתגנב לצד הארי דרך התיל הדוקרני ודרך רחוב קרנטה, משם, דרך השער האחורי של בית מאפיית עוגות (הרליק) שחזיתו פנתה לרחוב מיצקביץ, נכנסו בהיחבא לעלית הגג של הבית.

כאן היתה כבר אשתו של לוסטגרטן (בעל דפוס בעבר) שגורש עם ילדיו אשתקד לבלזיץ. אשה זו, למרות שנפגעה כבר כל־כך ממוראות השואה, עדיין ניסתה להציל את חייה. אבל באומרה שההצלה בלתי אפשרית בלי כסף, וכי ידוע לה באיזה מקום בגיטו נמצאים דולרים חבויים, יצאה ממקום הסתר כדי להביאם. לאחר שיצאה לא חזרה יותר.

למחרת החל הרעב להציק לילדי גב׳ רומלט והיא נאלצה לעזוב את המחבוא. בלילה ניגשה אתם לדירתה אשר בככר קושציושקו, בה התגוררו לפני הקמת הגיטו. בעלת־הבית הסכימה שיסתתרו בעליית הגג. כאשר הרעב הציק להם שוב העיז הבן יונה לצאת לרחוב, במטרה לחפש תפוחי אדמה. אבל מיד כאשר יצא, ניגשו אליו כמה בחורים פולניים ובצעקות ״זידק הולך״ סחבו אותו לכיוון המשטרה. כל זה התרחש לעיני האם אשר השקיפה מן החלון של עליית־הגג וראתה את

בנה נאבק עם מלאך־המות, האורב לו ומתקרב אליו עם כל פסיעה נוספת. היציאה מהבית כדי להציל את בנה מידי הבחורים הפולניים או לגשת למשטרה ולהתחנן בעד שחרור בנה היה מסכן את חיי בתה וחייה היא. כדי להציל לפחות את חיי ילדה נאלצה האם האומללה לדכא את הכאב שבלבה.

כפי שנתברר אחר־כך, עונה הילד יונה רומלט באכזריות, כדי שיגלה את מקום המחבוא של משפחתו. אמנם הוא לא גילה את המקום.

מפאת מחסור במזון ופחד מתמיד פן יגלו אותם לבסוף, אי־אפשר היה להישאר בעליה זו. אחרי כמה ימים יצאו משם גב׳ רומלט עם בתה והלכו בכיוון הגבול של סלובקיה. על פי חזותן החיצונית היו נראות כאריות ודיברו בפולנית צחה. באותו זמן חל גירוש הפולנים מטשביניה למחוזות שעל הגבול הסלובקי כעונש על מעשי סבוטז׳ה בתחבורה של הרכבת והיתה להן איפוא אמתלה להצדיק את נדידתן לעבר הגבול הסלובקי. אך כל זה לא עזר. בדרך נפגשו בפולנים שונאי ישראל, שהכירו במוצאן וסירבו לתת להן מקום ללון, וגם מזון לא יכלו להשיג מסיבה זו. גם כאשר התחננו לפניהם בכל לשון של תחנונים, הקשיחו הפולנים את לבם ואיימו עליהן שימסרו אותן לגיסטאפו. בגלל הפחד שיתגלו, ומחוסר מזון, היו השתיים נאלצות לחזור לעיר ודוביצה אל בעלת־הבית הנ״ל ומצאו אצלה מחבוא בפעם נוספת.

כאן באו במגע עם מכר מקומי, שעזר להן לעזוב את העיר ולהגיע שוב לגבול סלובקיה. עוד בהיותה בגיטו, הגיעו ללאצה רומלט מכתבים מאחיה הרב שמואל אברהם זלטנרייך (כיום בברוקלין) שכתב אליה בלשון סתר, לפיה היתה קיימת האפשרות להתגנב לסלובקיה דרך הגבול במושינה.

מכר זה התנדב לשמש להן כמדריך, ליווה אותן ברכבת לקלווריה ומשם דרך קרקוב לוויליצקה. שם הצליחו להתקשר עם מדריך חדש, שעזר להן ולעוד ילד קטן, שהיה מחופש כילדה, לנסוע ברכבת למושינה. משם עברו את הגבול דרך שבילים הרריים.

דוד יעקוביץ, בנו של יהושע, היה הילד הזה. הוא נמסר להן כאשר בדרך נשארו לזמן קצר בקרקוב. אמו, שהיתה באפיסת־כוחות והרגישה את הסוף המתקרב, הלבישה אותו בבגדי ילדה וכך עבר את כל הדרך מקרקוב עד סלובקיה.

כך הצליחה גב׳ רומלט להציל את חייה ואת חיי בתה וחיי דוד יעקוביץ. כמובן שנדודיהם טרם נסתיימו בזה. אחרי הנסיון המר של יהודי פולין, הן ידעו מראש מה צפוי ליהודי סלובקיה. בגלל זה מיהרו ויצאו לאונגריה. כאשר גם כאן התחילה האדמה בוערת מתחת רגלי היהודים, התגנבו דרך הגבול לרומניה.

בינתיים הגיעה המלחמה לקיצה וגב׳ רומלט נסעה עם בתה לאנטוורפן. דוד יעקוביץ התגלגל בכל מיני מקומות עד שהגיע לבסוף לישראל.

הגורל התאכזר מרה למשפחת הרוקח שפיגל, שגם היא הסתתרה במחבוא ברחוב מיצקביץ. הם עזבו את המחבוא עוד לפני משפחת רומלט ובחסות הלילה הלכו אל הגנן ברחוב זאטורסקה, אשר הבטיח להם עוד בהיותם בגיטו שיוכלו למצוא אצלו מקלט בשעת צרה.

כעבור ימים מספר גילו אנשי הגיסטאפו את המקום. כנראה שמישהו הלשין. מיד באו וחיסלו את כולם.

גם אחת מבנותיו של הכנר גולדברגר הסתתרה בגיטו, אבל גם אותה מצאה

הגיסטאפו. פרידריך וישיק, בנו של סלו, אחד הצעירים היחידים שניצלו מהמשלו־חים לגרמניה, הצליח לברוח מהגיטו ולהסתתר אצל פולני כאשר החלה האקציה, ובגלל הלשנה באו הנאצים למקום המחבוא. הוא ניסה להימלט על־ידי ירידה במרזב מי הגשמים של הבית, אולם שיסו בו כלבים במפתיע וכה נפל בידי הגיסטאפו ונשלח לאושביץ.

הסיכום של פרק זה, המתאר את נסיונותיהם האחרונים של אלה שהצליחו באיזה שהוא אופן להתחמק מידי התליינים ולהסתתר בבונקרים ובמקומות מחבוא אחרים, הוא: מתוך כארבעים הנפשות המסתתרות הצילו את חייהם רק 8 (5 מבוגרים ו־3 ילדים.) כ־32 נפשות יקרות ניספו.

מאמר זה מוכיח שחזקה היתה שאיפת יהודי ודוביצה להישאר בחיים ומאבקם הנועז נגד החיה הנאצית יעיד על כך. המאבק הזה בכוחות על־אנושיים היה ללא שום תקוה. השארית הקטנה של השמונה ניצלה בנס, כשהם ראו את המוות מרקד לפני עיניהם על כל צעד ושעל.

6. גורל היהודים מגיטו ודוביצה באושביץ.

ביום 10.8.43, אחרי שהרכבת מוַדוביצה פורקה בבז׳זינקה, ניתנה פקודה להשאיר את המטען במקום ולהיכנס לחצי המעגל המוקף ע״י אנשי ה־ס.ס. באמצע העיגול עמד רופא המחנה ד״ר מנגלה. בידו האחת, הנתונה בכפפה לבנה, החזיק מקל קטן, בו מיין את הקרבנות. אם הפנה את המקל לצד ימין היה זה סימן לחיים, כלומר למחנה־עבודה. אם לצד שמאל, היה זה סימן לתאי־הגאזים, לחיסול.

אלה שמויינו למוות הועמסו על מכוניות־משא והועברו מיד לתאי־הגאז. ביניהם נמצאו גם בנות צעירות שהיו עוד מסוגלות לעבודה, כמו סלה לנגר, צשקה ארנהלט (יעקובוביץ), פרידה ארנהלט, הניה שרפר, בתו של ראובן. הן נלקחו למוות מכיון שהמיון שלהן בוצע אחרי שהמיכסה בת 195 נשים שהיו צריכות להישאר בחיים היתה כבר מלאה.

במכוניות־המשא היו, בין השאר, יו״ר ה״יודנראט״ בריש וולף, היו״ר הקודם ראובן שרפר עם משפחתם וברוך מאירציק. הנאצים לא חסכו גם אותם. אפשר לתאר את יאושם ואת אכזבתם של וולף ומאירציק, כאשר נוכחו לדעת שזהו התשלום והגמול עבור השרות הנאמן ששרתו את הנאצים.

מאירציק זה, כפי שמתואר לעיל, הרי עוד שעות אחדות לפני מותו, בעת ריכוז היהודים בככר טארגוביצה, מילא בהכנעה את פקודת הנאצים בכך שהוציא את הפרוטה האחרונה מכיסי הקרבנות. הוא שירת את הגיסטאפו בחריצות לא רק בוַדוביצה, כי גם באנדריכוב, כמסופר להלן בספרנו בפרק השואה של קהילה זו.

בימים ההם כבר נוכחו הנאצים שהפסידו את המלחמה, וכדי לטשטש את עקבות הרצח שלהם היו מוציאים מהקברים ההמוניים מאות אלפי גוויות ושורפים אותן. איך יכלו להרשות לעצמם להשאיר בחיים אנשי ״יודנראט״, שבעתיד יהיו עלולים להיות עדי־התביעה החזקים ביותר שיספרו לשופטי הצדק על מעלליהם של הנאצים.

מזעזעת ביותר היתה התמונה של הילד דוֹדֶק בינשטוק, אשר ביום האחרון בגיטו ואחר־כך ברכבת הדריכו אותו שיצטרף לאנשים צעירים ובאופן זה יציל את

חייו. כאשר עמד בחצי עיגול והאיש הצעיר שעמד על ידו נלקח, רץ וקרא: "למי אני שייך" ושוב נאחז באחד האנשים הצעירים. כאשר דבר זה חזר ונשנה כמה פעמים והוא חיפש שוב אופוטרופוס, נורתה לעברו יריה והילד האומלל נפל חלל על הארץ ולעיני משפחתו הוציא את נשמתו.

הקבוצה שכללה 195 נשים, וחלק מהגברים הנ"ל, נשלחה למחנה העבודה הסמוך. שם גזזו את שערותיהן של הנשים, גילחו ראשיהן והן הולבשו בבגדי אסירים.

היו ביניהן גב' בליץ עם בתה רוזיה, סלה, הנקה ואלה בינגשטוק, לוטקה ואטקה איינהורן, רבקה שרפר, סבינה פיירשטיין, מרטה הופרט, אשת ד"ר ברוניסלב, עם בתה וַנדה, רוזליה ואנטונינה הַס, מלה ודובה קאופמן, ינטה ליטנר, רבקה פרישר, זושיה גרובנר, רוזיה ליברפריינד, ארנה שנצר, צילה שווּבל, גושיה ורניה רייך, גוסטה טורטון, בוסקה טיברג, אלוירה וישיק, גניה צימרשפיץ ועוד.

בתחילה נשלחו לבלוק הסגר מס' 20 (ל"קוראנטינה") והוחזקו שם זמן מסויים. בבלוק זה הוחזקו מקרים רבים של מחלות מדבקות ובאופן זה דימו הנאצים לגמור עם הקרבנות. כתוצאה מכך נדבקו רובן במחלות אלה, בעיקר בטיפוס־הבהרות, או חלו מאפיסת כוחות ומתו במקום או בתאי־הגאז, אליהם נשלחו ברגע האחרון לפני מותם.

כך ניספו בבלוק הנורא הזה מרטה הופרט עם בתה, סבינה פיירשטיין, רבקה פרישר, זושיה גרובנר, מלה ודובה קאופמן, ארנה שנצר, גוסטה טורטן, ואלוירה וישיק.

להידבק בטיפוס היה קל מאד. באותו זמן הגיעו מִשלוחים מיוון עם אנשים, אשר בגלל הנסיעה הארוכה ותנאים סניטריים נוראים חלו ונחלשו ומתו בהמונים ממחלה זו בבלוק ההסגר. מלבד זאת הרעילו הנאצים בכוונה תחילה את המים לשתיה בחידקים שונים. בניגוד לנשי יוון, היו נשי ודוביצה רגילות לאקלים הפולני והן הסתגלו מכבר לחיים במחנה. היו להן סיכויים לעבור גם את מבחן ההסגר, אילולא אילוח המים על־ידי הנאצים.

אלה שעברו גם את בלוק ההסגר הנורא הזה נשלחו לבלוק עבודה. לפי ידיעות שקבלנו ניצלו בסופו של דבר ונשארו בחיים רק ארנה ולוסיה גליקסמן, גניה צימרשפיץ, צילה שוובל, ברטה וורצל, קרולה הורוביץ, והנקה בינגשטוק. האחרונה נשלחה לבלוק מס' 6 ופעם אחת נפגשה באקראי ליד בלוק מס' 20 עם המורה לשעבר של "בית־יעקב" בוַדוביצה, צילה נייגרשל, אשר מילאה תפקיד של אחות מוסמכת במחנה אושביץ. הנקה בינגשטוק חיפשה שם בכוחות אחרונים מים לשתיה. צילה נייגרשל שהכירה את תלמידתה לשעבר, הזהירה אותה מפני הסכנה הצפויה משתית מים ורשמה את מספרה.

כעבור ימים מספר הופיעה בבלוק מס' 6 אחות אחרת, פולניה, עם שמיכות. באמצעות המספר מצאה את בינגשטוק ועטפה בשמיכות האלה אותה ואת השכנה ששכבה על ידה, בוסקה טיברג, והביאתן לבלוק אחר שהיה מאוכלס על־ידי אסירות פולניות בלבד, שלהן לא היה צפוי חיסול בהמתה. באופן זה ניצלו. יום אחד אחרי זה נשלחו כל הנשים מבלוק מס' 6 לתאי־גאז. צילה נייגרשל האצילה גרה כיום בירושלים.

ברם, סופה של בוסקה טיברג, אשר הגורל כה שיחק לה לכאורה, היה אכזרי. יום אחד הופיעו אנשי ה־ס.ס. בבלוק שלה קראו מספר שמות של נשים וציוו עליהן להיכנס כעבור 3 ימים לתאי־הגאז. בין השמות נכלל גם שמה. בדרך כלל נשלחו לתאי־הגאז הקרבנות המיועדים מיד אחרי המיון, כך שעד הרגע האחרון לחייו היה האסיר נאחז באשליה שיינצל ממות ויישלח לעבודה. אך הפעם נהגו אחרת.

אין לתאר את מצבה הנפשי של טיברג במשך שלושת הימים שחיכתה לביצוע המות. היא התמוגגה בדמעות ואמרה שהיא מרגישה כבר את החנק בגרון. היתה צלולה בידיעתה שאחרי 3 ימים יחנקו אותה ומקנאת באלה שכבר הומתו, אשר עד הרגע האחרון היו שרויים בתקוה שיצילו את חייהם. כך ניספתה אשתו של יוסף טיברג.

צילה שובל ניצלה בדרך נס. ניספו באושביץ אביה שמשון, אמה חיה ואחיה אֶלק ויצחק. אמנם בתחילה הצליח הראשון להימלט לעיר לבוב, אבל לאסונו לא נשלח לגולת רוסיה. הוא חזר מלבוב לטוחוב. בטוחוב השיגה אותו היד הרצחנית של הנאצים.

כך נספתה במחנה נורא זה רובה של משפחת שובל שהיתה אהובה על כל בני עירנו בגלל אדיבותה, יושרה ועזרתה לנצרכים.

על הבחורים אשר כדוגמת 195 הנשים לא נשלחו מיד לתאי־הגאז כי אם לעבודה, נמנו שמעון בליץ, יעקב בינשטוק, ינק גליקסמן, יצחק הורנונג, דולק טיברגר, בן של היינריך, רומן וזיגמונד לֶוֶנברג ומוניק קליין. הם לא החזיקו מעמד בבלוק ההסגר מס׳ 20 ומתו שם מאפיסת־כוחות או מטיפוס הבהרות, או נשלחו למוות בתאי־הגאז.

הבחורים הללו היו צעירים, ועובדה זו השפיעה על שילוחם לעבודה. אך פושעים נאצים אחרים השתדלו לחסל אותם תוך זמן קצר במחנה ההסגר.

כמתואר לעיל גורש פרידריך וישיק לאושביץ בנפרד ובגלל בריחתו מהגיטו נחשב כפושע פוליטי. הוא לא הלך לכבשני הגאז, אלא נכלל ברשימת האסירים הפוליטיים הנידונים לעבודות פרך, מסיבה זו היו לו סיכויים להינצל, אבל הוא חלה במחלה קשה, — ״פורונקולוזה״ בשל אויטאמינוזה. כשזכה לשחרור נפטר מאפיסת כוחות.

זיגמונט לונברג הצליח להימלט, דרך צינורות הביוב, למפעל הנסירה ברבר ביארושוביצה ששם התחבא. כאשר פעם אחת לא נזהר ויצא החוצה, נתפס ונמסר לידי הגיסטאפו.

7. הצלת ילדי אהרן קרישר (וויינלז).

אהרן קרישר, חתנו של דוד גלבוואקס שהיה בנו של הדיין רבי שמעון גלבוואקס, נמצא בגיטו עם אשתו ו־2 ילדיהם הלינקה, שנולדה בשנת 1939, ורוזיה שנולדה בשנת 1940. כאשר התקרב ״הפתרון״ הסופי לקח קרישר את שתי הילדות, האחת בידו והשניה על שכמו, התגנב מהגיטו והצליח להיכנס עם הילדות לכפר בוצקוביצה הסמוך לביאלה. שם השאיר אותן אצל עקרת בית אחת שהיתה מכירתו משכבר הימים. אשתו סירבה להיפרד מהוריה.

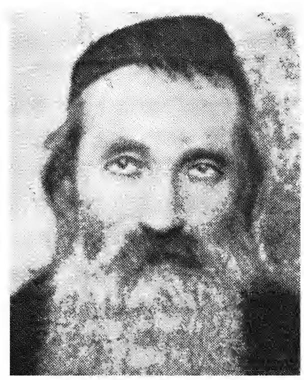
לוַדוביצה לא חזר קרישר יותר, כי בינתיים חוסל הגיטו ואשתו עם הוריה הובלו לאושביץ. הוא סיפר לפולנים נאמנים בביליץ על גורלה המר של משפחתו ועל החבאת הילדים בבוצקוביצה. אחרי־כן נדד למקומות שונים וניספה. משערים שנורה ע״י הנאצים בעת נסיון לעבור את הגבול.

הילדות הלינקה ורוזיה הוחזקו בכפר והיו רועות אווזים. כאשר עם תום המלחמה הוקם ועד יהודי בביליץ הופיעה עקרת־הבית הנ״ל בפני הועד ומסרה את מקום מגוריהן של הילדות ולקחה חבילות מזון עבורן.

כאשר הגיעה הידיעה אל הועד להצלת ילדים יהודיים בלודז, שתפקידו היה לחפש ילדים שניצלו מהשואה, הוא שלח לבוצקוביצה אדם מתאים שהצליח לקחת את הילדות ולהעבירן ללודז. משם הועברו למחנה־ילדים במרסיל.

כאן נאבדו עקבותיהן, כי המחנה חוסל במרוצת הזמן. את הילדות קרישר היה קשה במיוחד למצוא, כיון שהן לא ידעו את שם משפחתן, אחרי שנפרדו מהוריהן בגיל 4—3 ומכל העבר לא ידעו דבר. חיפשו אחריהן קרובים ששמעו על הצלתן מפי הפולנים הנ״ל.

לאחר חיפושים ממושכים בארכיונים וברשימות שונות, בין היתר אצל הרב שנפלד בלונדון, שטיפל בילדים רבים מסוג זה, נתברר שבשנת 1947 הופיעה אשה אמריקאית עשירה בשם ברקר במחנה מרסיל, שאימצה לה לבנות את שתי הילדות והעבירה אותן לארצות־הברית. שם חונכו במשפחה זו בעיר סאנסט. המזל שיחק להן לנכדותיו של הדיין רבי שמעון בלגבוואקס, הן גדלו באוירה מסורתית ובמשפחה עשירה. אחת מהן נשואה כיום ושם משפחתה שוורץ והיא גרה בניו־ג׳רסי. לה שני ילדים. השניה, רות, סיימה חוק למודיה באוניברסיטה. כאשר נודע להן על משפחתן האמיתית בישראל, מיהרו להתקשר אתה.

Feiwel Weinlez

מן הראוי להנציח במקום זה גם את זכר הסבא שלהן, פיבל ויינלז. הוא ברח לגרודק יאגלונסקי. בעת אקציה נאצית ציוו עליו לחפור במו ידיו את קברו ואחר־כך ירו בו. ויינלז היה חלבן בעירנו במשך שנים רבות, שומר מצוות נאמן ומסור לתפקידו. יום יום לפני עלות־השחר היה יוצא עם ילדיו לאחוזות הסמוכות, כדי להשגיח על הכשרות בעת החליבה. בעל לב טוב ומסור לעניים, ולמרות שבעצמו היה עני, סיפק להם חלב בהקפה וחיכה זמן ארוך לתשלום. הוא נשאר אלמן עמוס ב־11 ילדים, ולמרות זאת לקח לביתו עוד 3 ילדים מיותמים ממשפחת ווייס. בביתו שררה אוירה ציונית וילדיו פעלו בתנועה הציו־נית. בסקירה אודות התנועה הציונית (ראה לעיל) מתואר כיצד שתי בנותיו, חוה ונעמי, עלו לארץ־ישראל, אחרי גמר תקופת ״הכשרה״, לפני המלחמה. כיום גרות בישראל גם בנותיו הנותרות: רוזה זילברמן ומטילדה שמלצבך ובניו מאיר, חיים ואברהם.

8. סיבות השואה הטוטאלית של גיטו ודוביצה.

אנשים שבכלל לא היו בגיטאות משמיעים לפעמים הערות על היהדות הפולנית, ושואלים: מדוע הלכו כצאן לטבח, למה לא התגוננו? למה לא ברחו?

במשפט אייכמן בירושלים נתבררו הסיבות שעשו את ההתקוממות נגד הנאצים ואת הבריחה לצד הארי לבלתי אפשרית כמעט. ואלה הן:

1. אפיסת כח פיזי ופסיכי.
2. אפטיה ואי־רצון לחיים בגלל תנאי החיים הנוראים.
3. פחד מפני האחריות הקולקטיבית, שכן הבריחה תסכן את שאר בני המשפחה או יהודים אחרים.
4. פחד מפני עינויים ברבריים במקרה של תפיסה, בו בזמן שההמתה ההמונית מהירה יותר וגורמת פחות סבל.
5. סיכויים קלושים למצוא מחבוא בצד הארי, נוכח התנהגותה השלילית, או לפחות הפסיבית, של האוכלוסיה הפולנית ברובה הגדול.

דברי־הימים של גיטו ודוביצה מוכיחים עוד יותר באיזו מדה לא נכונות ההערות הללו, המושמעות על־ידי אנשים שלא עברו את גיהנום הגיטו. כאן היו סיבות מקומיות נוספות, כך שהסיכויים להצלה ירדו עד לאפס.

ראשית כל, ודוביצה היתה עיר קטנה ובדרך כלל היו היהודים והפולנים שבה מכירים היטב אחד את השני. הפולנים הכירו גם את היהודים מהעיירות הסמוכות שהוגלו לוַדוביצה, שכן לפני המלחמה היו הם באים ומבקרים בוַדוביצה, אם כדי להשתתף בירידים מסחריים ואם כדי לסדור עניניהם במשרדים המחוזיים.

ולכן, בהשוואה לגיטאות אחרים שהוקמו בישובים גדולים, מובן שהיציאה מגיטו ודוביצה היתה כרוכה בסכנה יוצאת מן הכלל. כבר הפולני הראשון או לכל היותר השני שהיה פוגש ביהודי הנמלט לא היו לו שום ספיקות בענין מוצאו. אין פלא, איפוא, על כי מבין המשפחות הבודדות שהתגנבו מהגיטו נפלו קרבנות מיד אחרי הבריחה, כמו משפחות רומלט, שפיגל, ברונר, פרידק, וישיק.

פי כמה וכמה הכביד על דרכי ההצלה המבנה הפטאלי של הגיטו, ונוצרו קשיים נוראים בגללו. במקומות אחרים [1] היו מצילים את החיים לא פעם באופן זה, שכאשר הזקיף ליד שער הגיטו צעד ופסע תוך כדי הילוכו קדימה ובסיבובו היה נמצא בקצהו השני של השער, קפץ הבורח דרך התיל המקיף את הגיטו, או שטיפס באמצעות סולם, ועבר לצד הארי ומיד היה נבלע בין המון האנשים שהלכו לעבודה וכה הצליח לגשת לתחנת רכבת ולהמשיך בבריחתו.

לא כן בוַדוביצה, שכפי שניתן להיווכח תוך כדי עיון במפה הניתנת בספר היה השער שלידו ניצב הזקיף הנאצי או אנשי המיליציה היהודית כל־כך צר, עד שכל נסיון של בריחה היה נדון לכשלון והיה בלתי אפשרי כל עיקר. הרחובות בוַדוביצה היו שקטים ומעטים מאד היו העוברים־והשבים בצד הארי, כדי שאפשר יהיה להתערב ביניהם מבלי שיכירו בך ומבלי לעורר תשומת־לב כלשהי.

---

1. לדוגמה: גיטו צ׳נסטוחובה, כמתואר בספר "התועים בדרכי המות", הוצאת "יד־ושם" ירושלים.

בגיטאות אחרים אירע לא פעם, שמכונית מצויידת במסמכים מזויפים, או שאנשיה היו מחופשים בבגדיהם של קציני ה־ס.ס., נכנסה אל תוך הגיטו פנימה, הועמסה באנשים והוציאתם לצד הארי.

גם מבצע כגון זה נחשב כבלתי־אפשרי בעיר קטנה כוַדוביצה, בה היו כולם מכירים אחד את השני.

בניגוד לגיטאות אחרים, לא נמצאו בצד הארי של ודוביצה ידידים שיעסקו באספקת ניירות מזויפים. ואגב, איזו תועלת יכלו להביא ניירות כאלה כאשר כולם היו מכירים אחד את השני והיו גם משתפי־פעולה בין הפולנים.

בעיר קטנה כוַדוביצה לא היתה קיימת תנועת התקוממות, לא היו פרטיזנים ולא נוצרו ארגוני־מחתרת כמו באזורים אחרים (למשל: וילנה), שהיו מעוררים את האנשים לבריחה ומושיטים עזרה לנמלטים. לא היה ה״הינטרלאנד״ שהיה יכול להתקשר בחשאי עם הגיטו ולהבטיח מקלט ונשק הדרוש בעת הבריחה.

מכשול לא קטן היה המקום בו נמצא הגיטו, סמוך לגבול ״הרייך השלישי״ שעבר ע״י הנהר ״סקאבה״. כדי לצאת מהעיר היה צורך לעבור ביקורת דרכונים ע״י הגשר של ״סקאבה״. לא היה גבול ירוק (גבול של יער וכדומה).

נוסף לכך, העיירות הסמוכות קלווריה, מישלניצה וסוכא היו בעת החיסול הסופי של גיטו ודוביצה ריקות לחלוטין מיהודים ובגלל זה אי־אפשר היה בשלב הסופי לקשור עם החוץ אפילו קשרים אינפורמטיביים, כדי להיוודע מה מתרחש בסביבה.

היתה נקודת־בריחה במושינה, ע״י גבול סלובקיה, שחוטיה החלו בויליצקה.

בחדשים האחרונים לפני החיסול הסופי, כאשר הרב שמואל־אברהם זלטנרייך כתב איגרות לאחותו לצקה רומלט, בהן קרא בלשון סתר לצאת בחשאי מהגיטו ולהגיע לויליצקה. גב׳ רומלט הראתה את המכתבים לשכנותיה ד״ר ברוניסלב הופרט ולרוזה קלוגר (אשתו של יו״ר הקהילה האחרון) אך הם ענו ואמרו לה מיואשים, כי בתנאים המקומיים של גיטו ודוביצה אי־אפשר לחשוב על זה. כי על כל צעד ושעל אורב המות.

כזכור לבני עירנו, הרי המשפחות הנ״ל הצטיינו במרץ ויזמה מיוחדת, ועד שנת 1939 תמיד שיחק להן המזל, ואולם בגיטו ודוביצה נסתם הגולל על כל שכל ויזמה. לכולם היה ידוע, כי בתחנת הרכבת בקלווריה, בעת העברה מרכבת ודוביצה לרכבת שניה המסיעה בכיוון קראקוב, מסתובב פקיד רכבת אחד שעוקב אחרי כל נוסע, ואם הוא יהודי הריהו מוסר אותו לנאצים.

לאור המתואר לעיל, ברורה מעתה בכל היקפה הטראגדיה הנוראה שהיתה מנת־חלקם של יהודי ודוביצה והסיבות שמ־1400 אנשים שהיו בגיטו ניצלו לסוף בקושי רק 11, והם 4 אנשים ממשפחת ברונר, 2 ממשפחת רומלט, 2 ילדים ממשפחת קירשנר, זיגא ארנהלט ו־2 אנשים מזאטור.

אפשר שניצלו עוד כמה בודדים. ניתן איפוא לקבוע בוודאות כי מצפורניהם של התליינים לא שרד אפילו אחד למאה מיהודי גיטו ודוביצה. כ־1390 אנשים בערך נלכדו בתופת הנאצית וחרב־הכליון הונפה על צווארם ושמה קץ לחייהם. אם אחרי המלחמה נתברר שחוץ מ־11 אנשים האלה מספר נוסף מיהודי ודוביצה שהיו בכבלי הנאצים נשארו בחיים, היה זה רק משום שבשנים 1940—43 נשלחו מעירנו 4

משלוחים למחנות־עבודה בגרמניה, ששם לא עבדה מכונת המות בקצב כה מהיר ובשקדנות מרובה כל־כך כמו בפולין.

אי־אפשר לעשות חשבון מדויק כמה אנשים נמלטו מהמשלוחים הללו. אפשר לסכמו לפי אומדנה משוערת כך:

נשלחו לעבודה:

במשלוח הראשון, בחג הסוכות 1940, לגלייביץ ומשם לאוסטמוט	כ־100	אנשים
במשלוח השני, באפריל 1941, לגוגולין	כ־50	″
במשלוח השלישי, ב־2.7.1942, לסקראו וגרוס־רוזן	כ־50	″
מהמשלוח הרביעי, ב־10.5.1943, של 100 בנות לחבל הסודטים		
יש לזקוף לעיר ודוביצה, שהכילה מחצית מן האוכלוסיה בגיטו,	כ־50	″
ס"ה	250	אנשים

יש להניח שמהם נשארו בחיים כ־150 אנשים. חלקם הגיעו ארצה וחלק נתפזר בכל רחבי העולם.

כדאי גם להביא בחשבון את 7 הנשים שנשארו בחיים מהמשלוח האחרון לאושביץ ו־2 בחורות שנמלטו מקבוצה חשודה בקומוניזם, לפי שמתואר לעיל. אולי ניצלו באושביץ עוד כמה אנשים. בסיכומו של דבר ניתן לקבוע כי בסך־הכל ניצלו מהגיטו כ־170 נפשות מתושבי ודוביצה. תמונה זו עצובה ומזעזעת מאד, אם נביא בחשבון שלפני המלחמה היו כ־2000 תושבים יהודיים בעירנו.

אנשי ודוביצה רבים שהצליחו להמלט מזרחה ניספו גם הם בשואה, אחרי פרוץ המלחמה נגד ברית המועצות, בחודש יוני 1941 וכיבוש פולניה המזרחית ע"י הנאצים.

הלה שטראוס — מנדלבאום.

היום הגורלי: 10 במאי 1943
(האקציה הרביעית)

אני זוכרת היטב את היום הזה, למרות שכבר חלפו 20 שנה מאז. היה זה היום האחרון שביליתי ביחד עם אמי ואחותי.

הובלתי למחנה עבודה ביחד עם 100 בנות. זה היה הטרנספורט היחיד של בנות ודוביצה. כל הזמן התפארו אנשי ה"יודנראט" שמוַדוביצה לא יצא אף משלוח של בנות, כי הגיסטאפו מוקירה את העיר ובגלל זה אינה לוקחת בנות. בבואם עתה לקחתנו ונתברר שההבטחה שלהם היתה שקר, נדמה היה לנו כי הקיץ הקץ על כולנו.

נתמזל המזל כי דוקא אלה הבנות שנשלחו נגד רצונן ניצלו ונשארו בחיים, בעוד שהנותרות בוַדוביצה ניספו יחד עם כל יהדות פולין. אבל מי היה יכול אז לדעת היכן אורב המות?

בבוקרו של אותו יום יצאתי להיודע מה נשמע בגיטו ונודע לי כי השם שלי לא מופיע ברשימה. גם אנשי ה"יודנראט" עצמם חשבו כבר, כי ביחס למשפחתי כבר הגדישו את הסאה: גירשו את אבי ואחותי בת ה־15 ואחי היה במחנה. כך הסתובבתי בלי פחד ועזרתי לבת־דודי, שהיתה ברשימה, לארוז את חפציה.

חברי ה"יודנראט" הסתירו את ילדיהם ואת אלה שלהוריהם היה פרוטקציה אצלם. אולם כדי לרמות את דעת־הקהל הכניסו גם אותם לרשימה, כהוכחה שב"יודנראט" כביכול אין פרוטקציה. היו גם אמהות שהסתירו את ילדיהן בארובות. כתוצאה מכך הוסגרו לידי הנאצים בנות חסרות מגן.

המיליציונרים היהודיים ובראשם הקונפידנט יצחק בורגר, שהופעתו היתה תמיד מטילה עלינו פחד, באו כשליחי הגיסטאפו לקחת את הקרבנות. למרות שלא הייתי ברשימה, כאמור, נכנס לביתנו הקונפידנט יצחק בורגר, בשעה אחת בלילה בערך, בלוויית מיליציונר יהודי אובשטנדר מעיר קנטי, ודרש שאצטרף אליו. לכתחילה אמרו שעלי לצאת למחנה־עבודה, כתחליף במקום הילדים של ראשי "היודנראט" שנמצאים במחבוא. כאשר אמי בכתה וסירבה למסור אותי הצהיר אובשטנדר לעומתה והכריז: "אני מבטיח לך גב' שטראוס שבתך תחזור הביתה והם יוכרחו לצאת מהמחבוא!"

בטוחה הייתי כי הנה כבר הגיע קצי. אין לתאר את צערי וצער אמי בשעה זו.

בדרך התקרבנו למאירציק, המבקר של ה"יודנראט" ואיש אימונו של מרין. אמי התחננה לפניו שיעזוב אותי. והוא ענה: "גב' שטראוס, יבוא זמן שגם אני אבקש שישלחו אותי למחנה עבודה. אולי יותר טוב שבתך נוסעת..."

אני עניתי לו, כי רצוני למות ביחד עם אמי ואחותי.

התקרבתי למכונית מלאה בנות. המכונית כבר זזה ממקומה. חברתי שישבה במכונית אמרה לי שאני יכולה ללכת, כי אני לא נחוצה. אבל ברגע האחרון הושיט לי איש ה־ס.ס. את ידו וציווה עלי להכנס למכונית שהתחילה כבר לזוז.

אמי מסרה לי גלויה עם עפרון כדי לכתוב לה מהדרך. כך בעצם התרחש הנס שהודות לו נשארתי בחיים.

פאולה ברונר — איינהרון

אוירת הגיטו בחדשים האחרונים לפני חיסולו

בעלי, אני וילדינו, הסתתרנו במכונית־משא תחת דליי פחם ונסענו לגיטו ודוביצה ימים מספר לאחר הקמתו. שכן במקום המגורים הנוכחי, ביווז'נו, אי אפשר היה להישאר. כאן חוסלה היהדות כולה.

חשבנו שבוַדוביצה, בהיותנו שרויים על־יד אמי ומשפחתי, יהיו סיכויים להצלה.

ודוביצה האהובה עלי, זו העיר בה גדלתי מילדותי ושנים רבות ביליתי בה. הבית שלנו, שנמצא בתחום הגיטו, היה עדיין קיים. האוכלוסיה היהודית שנשארה רוכזה בכמה רחובות עלובים, בבתים קטנים וצריפונים מיושנים.

באפלת הערב לא ראו אותנו ונכנסנו בשער הגיהנום החדש, בו הסתובבו צללי

אדם, שנידמו לתולעים שהמגף הגרמני האכזרי טרם הספיק לרמוס. רזים, מדוכאים ומושפלים הסתובבו הצללים הללו, שהיו לפנים אנשים אצילים ומכובדים, כשהם מחפשים פינה באחד החורים הצפופים כדי להניח עליה את הראש. אבל לא קל היה להשיג מקום למנוחה, כי כמעט לכל מנין אנשים הוקצה רק חדר אחד.

למרות הצפיפות הנוראה הזאת שרר שלום ביניהם וכבוד הדדי. הבו גודל לערכים האנושיים ששרדו לפליטה בקרב היהודים, בו בזמן שערכים אלה נעלמו כליל מלב האויב, שעסק בהשפלתם עד דכא.

ובעצם, למה לא? הרי בכל זאת קיננה התקוה שאולי יהיה עוד טוב...

מכניסים סדר בגיטו. רועדים מפחד בפני המשטר שאורגן מיהודים מתנדבים המשרתים את הגיסטאפו. אנשים עומדים בתור לקבל מרק-מימי עלוב ומלוכלך ומנה עלובה של מצרכים.

אין שומעים צחוק, אין רואים צל של חיוך על הפנים, ואין שומעים מלה באוקטאבה גבוהה. מכל הפרצופים ניבטת רק אימה ופחד והטראגדיה מציצה מבין ריסי העינים.

איפה, העם הנצחי, חכמתך ובינתך שליוו אותך בכל שנות הגלות הארוכה? והלא פעמים אין-ספור הזהירו אותך.

בהשגחת המיליציה יוצאות שורות של זקנים וילדים עגומים (צעירים כמעט ולא נשארו לאחר המשלוחים הקודמים), צועדים הם לבית החרושת, כדי לתפור שם מדים עבור קלגסי צבא "הגזע העליון".

ועל מה מדברים בלחש?

— אהא כמה רזית! אין בך אף טיפת שומן. למרות זאת עוד ישתמשו בך הנאצים לסבון "ריף".

— מוטב לך לשתוק. אתה אף לזה אינך מסוגל. בגופך רק מים.

טוב שלא רחוק ללכת...

— לאן?

— לאושביץ. בין כה ובין כה אין לי כוח ללכת ברגל...

— אל תדאג. יעבירו אותך.

לשמע מלים אלה אמרתי: נברח ולא נמסור את עצמנו בידי המרצחים. כבר כמה פעמים הצלתי את עצמי. אולי גם הפעם אצליח. אברח ליערות או להונגריה.

אולם השאלה מה יהיה עם ההורים היא שהתחילה לנקר במוחי ולא נתנה לי מנוח. מאידך, כאן בוַדוביצה קיים "שופ" ועובדים במקום. העבודה אינטנסיבית ואיכותה גבוהה ביותר — אחרת דמנו בראשנו. אמנם גם כאן אורב המות. אבל אולי, עם הזמן, ישתנה המצב וכאן אנו מרויחים זמן.

המאמצים העל-אנושיים ב"שופ" נותנים תוצאות נפלאות. המצב הוא פרדוקסלי. אנו יוצרים בשביל הרוצחים. עובדים 12 שעות ביום. הזמן נראה לנו ממושך עד לאין-סוף. היום ארוך. ארוך נורא הוא השבוע, החודש פי עשרה והשנה — פי-מאה.

בינתיים החלו מהלכות שמועות על חיסול הגיטו, ככל הגיטאות בשלזיה העליונה. אנו כבר האחרונים להשמדה. והיו עוד אנשים שהוסיפו לחיות באשליה: אולי אני אשאר, אולי אני נחוץ.

אנו עובדים כל היום בשקידה, עובדים בלי נשימה כמעט.

לא הייתי תמימת־דעים עם האדוקים באשליה זו. מעיני לא נעלמו הרבה דברים. בימים הנוראים ההם שלטה בי האינטואיציה, והיא לחשה לי שהקץ מתקרב. האינסטינקט האמהי דחף אותי לפעולה ואני יוצאת לצד הארי, בו כמעט כל אחד מכיר אותי ורבים יכולים למסור אותי למשטרה.

אני הולכת אל הכומר ומבקשת ממנו שיקח ממני ילד אחד, את הבת. ״לא אוכל״ ענה לי הכומר, ״אני אחראי עבור כל המאמינים״. ניגשתי שנית אליו. לבסוף הבטיח לי, אבל יש לו הסתייגויות שונות. ״תצילי גם את עצמך״ הוא אומר, ״כי הילדה בלי אמה תהיה תמיד אומללה״. אבל איך להמלט אין לו מושג.

לא התיאשתי. הוצאתי את בתי מהגיטו כדי למסור אותה להסתרה בכנסיה, אבל לא יצא מזה כלום. לבסוף סידרתי אותה במקום אחר. חזרתי לגיטו, שבינתיים התחילו לחפור בו בונקר אחד או שנים עבור הגיטו כולו. לא הסכמתי בלבי לפעולה זו, כי ידוע היה שהם מפוצצים בונקרים.

בשעה 12 בלילה חזרתי מן העבודה. בשעה 2 בלילה רואה אני דרך החלון כמו גדר עשויה מפגיונות המרצחים. הם באו! הקיפו את הגיטו, נכנסו מצופפים פנימה וצרחו! Raus (החוצה!). אנו מתלבשים לדרך האחרונה. אין הגיון לקחת משהו.

״לכו לבונקר״ לחשתי אל חברי לגורלי. כולם מיואשים, הם לא רוצים, הם לא רוצים לברוח והולכים כשיות תמימות אחד אחרי השני.

אני ומשפחתי עלינו לעלית הגג ומשם שמענו איך כמעט כולם מכינים את עצמם לדרך ובצעדים כושלים יוצאים החוצה. המבצע לא נמשך יותר משעתיים ואחר כך שמעתי קול גרמני שצרח: ״חסרים מספר אנשים, אבל זאת לא בעיה, הם בעצמם יצאו!״.

השתרר שקט מוחלט. נשמעו צעדי המשמר שהועמד בגיטו.

במחבוא נאספו למעלה מ־20 איש, ביניהם כמה ילדים. הפה השתתק מפחד ומהתרגשות. הילדים יודעים שאסור לבכות, כדי שהגרמנים לא ישמעו.

אחרי זמן קצר אנו מתחילים להרגיש חוסר אויר. למחרת יצא מישהו לחפש מים. אבל אין מים, סגרו את ברזי המים! הגרמנים הבחינו בנו וכמה מהם מצוידים בכלבים התקרבו אלינו. אנו שומעים את נשימותיהם ונשימתנו נעצרת. לבסוף לא התקרבו, אולי בגלל הפחד שמא נמצא שם מספר גדול של אנשים. אם היו מוצאים אותנו, היינו בעצם הולכים אחריהם בלי התנגדות. אולי אחד או לכל היותר שניים מבינינו היו מנסים לברוח.

המצב הבלתי נסבל, ללא צל של תקוה, והיאוש דחפו מדי יום ביומו איש נוסף לצאת מהמחבוא. אני הרגשתי כי בקרוב יבוא גם יומי לצאת. כאשר יצאתי עם בני לא ידעתי לאן ללכת ומה להתחיל. ככה התחילה פרשת הנדידות שלי, שיסוי ורדיפה, בכל הדרך שעשיתי מודוביצה לקרקוב ומשם להונגריה. בבודפסט נכלאתי בבית־הסוהר. ביליתי באושביץ ובפריידנטאל ומחנות ריכוז אחרים.

היה זה גיהנום ממש והחוויות האלה נחרתו בלבי עמוק עמוק, שלא אשכחן אף פעם.

זכור אזכור את אשר עשה לנו עמלק!

ברטה וורצל—הולצמן

מאבק על־אנושי שנכשל, להצלת משפחה אחת

הנני ילידת טרנוב והחל משנת 1936 גרתי בוַדוביצה. הייתי עובדת בחנותה של גב׳ המרשלג בתפירת מחוכים.

עברתי בעיר זו את כל צרות הגיטו, ובינ‌יהן גירוש בעלי שלמה וגיסי יוסף וורצל למחנות עבודה בגרמניה. גם אחותי נשלחה מטרנוב למחנה כפיה. נשארתי בוַדוביצה עם חותני שמחה וורצל ועם דודו של בעלי ליפא גרושוב ואשתו סידה.

הייתי עוזרת למגורשים במדת יכולתי ושלחתי להם חבילות מזון. גם חותני האלמן וסידה גרושוב, כאשר נתאלמנה מבעלה, נזקקו לעזרתי.

בגיטו התקיים שרות דואר, באמצעות משרד הקהילה. נתקבלו חבילות למשלוח אל האסירים בגרמניה. אספתי לבנים ובגדים בין אנשי הגיטו למכירה בצד הארי. הצטרפתי מדי פעם למשמרות־לילה שהלכו לעבודה ל״שופ״ וכך התגנבתי לצד הארי. כאן הייתי מוכרת את החפצים הללו בין פולנים ובשכר שהשגתי הייתי קונה לחם ועושה ממנו צנימים, אותם ארזתי ושלחתי למשפחתי.

אחותי שהיתה במחנה גרינברג כתבה לי לא פעם שהנאצים מראים לה רק את אריזת החבילה ואת תעודות המשלוח, והיא מבקשת לכן שאשלח לה סלק לבן במקום לחם, בתקוה שאת זה ימסרו לה הנאצים. הנקל לתאר לעצמנו איזה רעב שרר בין היהודים האסירים במחנות, עד שבקשו לשלוח להם סלק.

סיכנתי את חיי בעת ההתגנבויות הללו. שיחק לי המזל בזה שהיתה לי ידידה טובה שהכרתי עוד מלפני המלחמה, שנקראה בשם הניה פורמבסקה והתגוררה ברחוב מלינסקה. הייתי גרה באותו בית עד להקמת הגיטו. היא שנתנה לי מחבוא בדירתה ועזרה לי במכירת ה״סחורה״.

ידידתי זו ניסתה בלי הרף לשכנע אותי שאשאר אצלה, להצטייד בניירות האריים הישנים שלה מלפני נשואיה ולנסוע לכפר אל אחיה, שם אוכל לעבור בשלום את המלחמה. לא יכלתי לקבל את עצתה זו. כי לא נתנה לי מנוחה המחשבה שהנסיעה לכפר תגרום להפסקת משלוחי החבילות לשלושת המגורשים מבני משפחתי ולא אוכל גם לטפל ביתר בני המשפחה שנשארו בגיטו. חשבתי שהבורא שלח אותי לוַדוביצה ראשית כל למען הצלת הקרובים.

נשארתי בגיטו עד הסוף, בלי לנצל את אפשרויות ההצלה המוצעות.

פעם אחת, עוד לפני שהוקם הגיטו, כתב לי גיסי יוסף וורצל שבגלל העינויים וחיי המחנה הנוראים הוא נמצא על סף המות, ועלי לעזור לו אצל רופא המחנה. מיד שלפתי ממעילי את הסרט היהודי בצורת מגן־דוד ונסעתי לשלזיה אל אותו רופא והתחננתי בפניו שיעזור לגיסי האומלל. ואכן כעבור זמן קצר קבלתי מכתב מיוסף שתנאי חייו השתפרו והוא חוזר לכוחותיו.

ביום הגורלי 2.7.1942 נלקח חותני למשלוח לבלז׳ץ. הלכנו אני עם ליפא וסידה גרושוב אל גרמני אחד שמילא תפקיד חשוב ב״שופ״ והיה מכירנו, והתחננו שיציל

את חותני. הוא נענה לבקשתנו, ניגש באמצע הלילה למקום ריכוז הקרבנות, קרא את שם חותני והביא אותו בחזרה ל״שופ״.

הייתי על יד ליפא גרושוב כאשר נפח את נפשו. הוא היה מהחלוצים הראשונים שעלו לארץ־ישראל ובגלל מחלת סכרת נאלץ לחזור לוַדוביצה. מצב בריאותו הורע בעת המלחמה. הוא עבד כשומר ב״שופ״, שם היה גר ושם גם נפטר.

בני משפחתו לא הורשו להשתתף בהלווייתו, כיון שבית־הקברות היה מחוץ לתחום הגיטו, ורק מספר מסוים מאנשי חברה קדישא ליוו את הארון לבית־העלמין.

אחרי מותו גרתי יחד עם אלמנתו ועשיתי הכל כדי להקל עליה. חילקתי את המזון שרכשתי בעת שהברחתי סחורות לצד הארי לשלוש מנות, שתיים מהן הייתי מוסרת לחותני ולסידה.

ברם כל מאמצי להציל את משפחתי היו לשוא. סידה גרושוב גורשה לאושביץ יחד אתי בעת חיסול הגיטו. גיסי ניספה מענויים במחנה ובעלי נורה ע״י הנאצים לפני כניסת הצבא הסוביטי, בעת פינוי מחנה העבודה. גם סופה של אחותי היה מר וטראגי.

אני הייתי באושביץ בבלוק ההסגר מס׳ 20. נוגעתי שם במגיפת טיפוס־הבהרות בגלל המים הנגועים שהושקינו בהם, אך נשארתי בחיים. בסופו של דבר שלחו אותי למחנה עבודה מס׳ 2, שמשם הייתי הולכת כל יום העירה לעבודה בביח״ר לנשק ״אוניון״. לעתים תכופות נערכו אצלנו מיונים ואנשים נלקחו למות, אבל ההשגחה העליונה רצתה שאני אשאר בחיים. כאשר היה מגיע התור שלי, היה תמיד מקלו הקטן של הקצין נוטה לצד ימין וכך ניצלתי.

לושיה בלייברג—ויסמן

בימי עברה וזעם

ברצוני להקדיש מספר מלים בספר הנוכחי, כדי לתאר את האוירה ששררה בוַדוביצה בעת הכיבוש הנאצי.

היה זה בשנת 1941. גרנו עוד בדירתנו. ה״יודנראט״ שלח הזמנות לעבודות שונות, כגון נקיון במשטרה וקילוף תפוחי אדמה בקסרקטינים. יום יום הלכנו לעבודה אחרת. חלוקת העבודה היתה בידי חבר ה״יודנראט״ ישראל מילר. יום אחד קיבלתי פקודה בכתב להופיע במשטרה בשעה 4 בבוקר השכם כדי לבצע נקיון. המשטרה היתה בבנין ה״סטארוסט״ והמרחק מדירתי אליו היה קטן. למרות זאת אחז אותי ואת אבא פחד גדול. הוא כל־כך חרד לי עד שכל בוקר היה מלוה אותי אל מקום העבודה. זוכרת אני עד היום את תוי פניו העצובים בעת הליכתנו. כאב עליו הלב והוא הלך בכוחות אחרונים כשהוא לוחש תפילה שלא יקרה לי אסון.

עבדו שם יחד אתי בנות אחרות. לא יכולתי בשום פנים להשלים עם העובדה שעלי לסדר את המצעים במטות שהיו עוד חמות. העבודה עוררה בי תיעוב ודיכאון. ניקינו גם רהיטים, חלונות, תנורים ואריחי חרסינה. הכל היה צריך להבריק. בעת העבודה נשמעו דברי לגלוג שהופנו כלפינו מצד השוטרים. השתדלתי לא להסתכל

עליהם ולא לשמוע מלים גסות. לא יכולתי לסבול מבטיהם ולא פעם ביקשתי ב״יודנראט״ שישלחו אותי לעבודה אחרת. הם היו מנחמים אותי, שרק בחורות נבחרות שולחים לעבודה ב״סטארוסט״. ראיתי בתנחומים אלה אירוניה.

אחרי זמן ממושך נלקחנו לעבודות ויסות הנהר ״סקאבה״. נסענו למקום העבודה ברכבת. עבדנו במשך השעות 8—16, העברנו מריצות מלאות חול או אבנים על קרשים צרים לגדת הנהר מנגד. עבודה זו היתה יותר טובה מהעבודות בניקיון, כיון שעבדנו בחוץ ותחת פיקוחם של פולנים (פולקס-דויטשן) בלבד.

פעם אחת, כאשר סחבנו מריצה מלאה, זזו הקרשים ממקומם ונפלנו ביחד אתם אל תוך הנהר. אני הייתי זריזה, הודות לכך שעברתי בנעורי תרגילי התעמלות, קפצתי ותפשתי בקרש והאנשים שהתקרבו אלי סחבו אותי אל שפת הנהר. חברה שלי וילמה קורנגוט, ניסתה להתקרב אל שפת הנהר, אבל המים סחפו אותה. לבסוף ניצלה בנס. היינו רטובות עד החוט האחרון של בגדינו והמנהל שלח אותנו לתא ליד המשרד כדי לייבש את הבגדים.

עבודה זו נמשכה עד הקמת הגיטו. מאותו יום ואילך היו כל העבודות מרוכזות ב״שופ״. הקבוצה שלי תפרה מעילי גשם עשויים ניילון ומדים עבור הצבא. לעתים קרובות קיבלנו מעילים מלוכלכים, מוכתמים בכתמי דם ומלאי כנים, אך לא התמרמרנו ועבדנו בשקט. היתה רק דאגה אחת: להתקיים ולהשאר ביחד עם המשפחה בוַדוביצה.

אמנם הגורל שציפה לנו היה אכזרי: תחילה הגיעה ידיעה איומה, ע״י איש שחזר ממחנה אוטמוט, אודות אחי שנשלח במשלוח הראשון והועבר למחנה בראודה. לפי ידיעה זו מת אחי מרעב. הוא היה מעשן תאוותני ואת כל מנות הלחם הזעירות שקיבל היה מחליף תמורת סיגריות. כתוצאה מכך מת ברעב.

ב־10.5.43 נלקחו 100 בנות מוַדוביצה למחנה-עבודה בשלזיה. גם למשפחתי פנה ה״יודנראט״ עם תביעה למסור בת אחת לעבודה. התנגדנו בחריפות לגזירה זו, כי רצוננו היה להשאר בכל מחיר בוַדוביצה עם אבא, אבל ה״יודנראט״ לא זז מתביעתו. לבסוף הצטרפתי אני למשלוח, כדי לחסוך זאת מאחותי החולה. עזבתי את ביתי במצב עגום מאד. מרוב התרגשות הוכתה אחותי בהלם ואיבדה את הכרתה. אותי דחפו למכונית מבלי לאפשר לי להיפרד ממשפחתי. במחנה העבודה הגיעני מכתב מהבית ואחרי זמן קצר גם חבילה. היות ובזמן האחרון לפני הגירוש הסופי נאסר לשלוח מכתבים, מצאתי במרכז החבילה סליל צמר כרוך על גבי נייר, בו כתבה לי אחותי את המכתב האחרון שלה, הנשמר אצלי עד היום כמזכרת. והרי תוכנו בתרגומו העברי:

״יקירתי

אל יאוש, יהיה טוב, בקרוב נתראה שוב. אל תלכי נגד הגורל ואל תשקעי בעצבות. אולי ככה יותר טוב. הגענו למסקנה זו אחרי זעזועים קשים שעברנו בימים הראשונים, כשנלקחת למשלח. היינו במצב נפשי נורא עד לבלי-נשוא. חשבנו שנשתולל, אמנם נזכרתי שזה עוד לא הסוף ומי שיחזיק מעמד יציל את חייו.

אנו לא נשכח אותך, ואנו תקוה שנתראה שוב בזמן קרוב. יכולה את לתאר לעצמך את הסבל שלנו בעת אריזת המשלוחים עבורך, בעת קריאת גלויותיך וכתיבת מכתבים אליך. הם רטובים מדמעותנו.

היינו כולנו שבורים אחרי מות הרמן, אבל התאוששנו ויש ניצוצות תקוה בלבנו שהגורל לא יהיה כל כך אכזרי כלפינו כמו לאחינו, שהגורל יפנה פניו אלינו ויחייך לנו.

אנו מדברים כך גם לאנשים אחרים שנמצאים באותו מצב כמונו.

תשלחי הביתה את החפצים המיותרים.

אני מדגישה שאנו נשתדל לשלוח לך כל מה שתפצך ואל תתיאשי. רצוננו שאת תהיי שמחה ושתכתבי לנו גלויות טובות, מה שגם ישפיע על המצב־רוח שלנו.

אצלנו שקט יחסי בכל הבחינות. אבא מרגיש את עצמו לא־רע. אנשים באים אליו. החיים הולכים הלאה ועדיין לא ידוע מתי תבוא הישועה.

עוד הפעם אני מבקשת ממך: הירגעי ותאמיני בקץ טוב. אולי תימצא על ידינו איזו דרך־הצלה עבורך, ורק שזה לא יבוא מאוחר.

אלף נשיקות ממני, אבא כבר ישן.

ארנה"

מהאגרת הזאת בולטת איגנורציה גמורה בנוגע לגיטו, דאגה לאנשים שנשלחו לגרמניה ושאיפה לנחם ולעזור להם — כאשר המות כבר התדפק על דלתות כל בית בגיטו.

פלה ברונר—הרשטייל

קטעי זכרונות מגיטו ודוביצה*

כבר ביום הראשון של המלחמה פרצה בהלה בין התושבים בוַדוביצה ולמחרת, ביום השבת, התרוקנה העיר כמעט כולה מבניה. אני ואמי יצאנו, כמעט האחרונות למנוסה, בשעה אחת אחרי חצות לאחר שכנועים נמרצים של שכננו הירש גלייצמן. הוא הצליח להשיג עבורנו עגלה, אבל בדרך סבלנו מהפרעות קשות בתנועה שנגרמו על־ידי המוני ההולכים ברגל. נאלצנו להחליף את הסוסים ואת העגלה, וכך נפרדנו מהירש גלייצמן.

נשארתי עם אמי לבדה. בקושי הגענו לטרנוב. שם פגשנו את יתר בני המשפחה שלנו מקרקוב וצנץ. בלב שבור קבלנו את פני הגרמנים בעת כניסתם לעיר זו. הגברים המשיכו בדרכם ואני עם אמי חזרנו הביתה אחרי ימים מספר, במכונית גרמנית, כדי לשמור על רכושנו. היה זה בערב ראש השנה. בכוחות אחרונים ירדנו מהמכונית בככר הראשית של וַדוביצה וחיילים גרמנים קיבלו אותנו בסבר פנים יפות. היינו שבעי־רצון שאחרי הנדודים המרובים נוכל שוב לנוח במיטתנו ולבלות את החגים בבית. "חבל שיתר בני המשפחה עוד לא הגיעו" אמרה אמא.

בעיר שרר שקט. באין יהודים היו מרבית החנויות סגורות. כל רגע חזר עוד מישהו והוא מאושר על היותו בביתו. פה ושם קבעו שגנבים פקדו את הבית וגנבו, אבל אין שמים לב לזה. אחרי החגים אנו פותחים מחדש את החנות שלנו. המכירה גדולה מן הרגיל, כי כל אחד משתדל להכין לעצמו מלאי עורות. אט־אט אנו מתחילים להבין שלא כדאי לנו להיפטר מכל הסחורות. בינתיים הוקמה גם עיריה חדשה, שהכריחה את האזרחים להירתם בחזרה לגלגלי הכלכלה.

לפני הבריחה הספקנו להסתיר חלק הסחורות במרתף ביתנו ולהעמיד ארון בכניסתו. בעת הרביזיה הראשונה שנערכה ע״י הגיסטאפו לא נמצא אצלנו שום דבר. אבל אחרי כמה ימים הופיעו 5 גרמנים עם שני פולנים שהשתדלו להשיג תואר ״פולקס-דויטש״ והם מיד מצאו את הסחורות הנסתרות. השמחה שלהם היתה גדולה, כי מלבד העורות היה שם כמו־כן מספר עצום של בקבוקי יי״ש השייכים להירש גלייצמן. על חטא זה אסרו את אמא ואותי, בתא אחד. בתאים שכנים ישבו יהודים אחרים הנאשמים גם הם בעבירות דומות. הסתכלתי מבעד החלון המסורג של תאי וראיתי את ביה״ס בו למדתי. הותקפתי ברעיונות ומחשבות נוראים. אחרי יומיים קראו אותנו לקומה הראשונה, מקום מושבה של המשטרה הנאצית. קיבלנו פקודה להסתובב עם הפנים לקיר. כאשר ראיתי שעוד כמה יהודים עומדים בצורה זו, חשבתי שהגרמנים רוצים לחסל אותנו. הרמתי את ידי למעלה והמחזה העלוב עורר צחוק בין הגרמנים. למרות שהייתי מוכנה לדברים הגרועים ביותר, הרי הם מסרו לנו בחזרה את המפתחות עם עוד כמה חפצים פעוטים שהוציאו לפני כן מכיסנו. נדמה לי שנהגו כך בגלל שעדיין לא היו בידיהם הוראות אחרות.

את הימים האלה שביליתי בבית-סוהר זה אני זוכרת היטב, כי על כן הם שעוררו בלבי גלי רגש עמוק. אמי שכבה אתי על מזרון אחד ורצתה לחמם אותי בגופה. עד כה היו לה מעט הזדמנויות להביע לי רגשות כאלה, כי הייתי הילד העשירי שלה. אבל מצוקה וצרה מקשרים אפילו אנשים זרים אחד לשני, על אחת כמה אמה עם בתה. מרץ חדש זרם אז לגופי. רציתי לחיות, ללחום ולראות את הקץ.

לוַדוביצה התחילו אז לזרום משפחות של פקידים גרמניים, שמצאו כאן דירות נאות, רהיטים מפוארים, וגייסו עובדות נקיון ואנשים לפינוי שלג. בינתיים הוקמה הקהילה עם שרפר וקורץ בראש, והגרמנים דרשו ממנה שהיא תתחיל לפעול. נמצאו בינינו אנשים העלולים להכריח בכח את אלו שמרצונם הטוב לא ימסרו לגרמנים את הדבר שבדיוק ״באותו רגע״ היה נחוץ להם. הכל נעשה מתוך אמונה תמימה, כי לאחר תשלום השוחד הזה ישתרר שקט. לא פעם היה לי ריב-דברים עם איזק בורגר בגלל רהיטי אחי ואחותי. הם לא היו בעיר ואמי חפצה מאד שהרהיטים יוחזרו להם לפחות בעת שובם. אך לא היתה בידינו שום ברירה, כי ראשית-כל נלקחו חפצי נעדרים.

מועצת הקהילה עשתה הערכות והטילה מסים שנהיו מדי פעם כבדים יותר, בה במדה שהלכו וגברו דרישותיהם של הגרמנים. הפקודות באו מן החלונות הגבוהים.

יום אחד, כאשר כל היהודים היו בבתיהם, נפלה כמו רעם מהשמים הקריאה ״בית הכנסת בוער!״ באותו רגע היתה לכל אחד השאיפה לקפוץ לתוך האש, להוציא ולהציל משהו מן המקום הקדוש. אבל אף אחד לא העיז לעשות זאת. רק דמעות חמות נראו בעיני האנשים וקול בכיים היה נשמע היטב. אפשר היה רק להשקיף ממרפסות הדירות ומגג הבית על המחזה הקודר הזה. אני זוכרת שבשעות האלה, בעת שביהכ״נ היה בוער, התקרבו מאד האנשים איש לרעהו. ישבנו בצוותא והאחד עזר לשני. סיפרנו לא-פעם ידיעות דמיוניות שבצבצו בין טורי העתונים, רצנו כל פעם לקרוא ״חדשות״ כדי לנחם אחד את השני ולהגיד לו שמצבנו הרע לא ימשך זמן רב. בינתיים התקדמו הגרמנים בתכנית הכיבוש ובכל הישגיהם, גם הפעוטים ביותר, היינו מרגישים מיד ע״י שינויים שחלו לרעתנו. וכך הגיע תור

המשלוח הראשון למחנה כפיה, החרמת מקלטי רדיו ופרוות. גם צוארונים קטנים היה צריך לפרום מהמעיל. חששנו אז לענוד טבעות קדושין.

באותו פרק זמן הוקם משרד מיוחד שהכריח לשלם מסים גבוהים עבור דירה. הם נגבו גם מבעלי בתים. אני זוכרת איך הכל היה מכאיב ואיך האיסורים הקודמים היו קטנים בהשואה לחדשים שהיו אכזריים פי כמה.

לא ידעתי מה עובר על הפולנים תחת משטר הכיבוש, אבל יום אחד נחרת בזכרוני. אסרו עלינו לצאת מהבית. צפינו לבאות. נודע לנו אחר־כך שהיתה פעולה נגד האינטליגנציה הפולנית בעיר. הוציאו אותם מהבית וסידרום בשורות בככר טרגוביצה. לכל אחד היה תרמיל בידו והם נשלחו לאי־שם. אני זוכרת שמהחלון ראיתי את אלמנתו של ד״ר וודז׳ינסקי עם בתה ובכיתי למראה זה. היא היתה אחת האמהות החשובות בעירנו. שוב השתרר שקט מוזר. לא ידענו איך להביע את השתתפותנו בצער הפולנים וכאבם, כדי שלא יחשבו ששילמנו כופר־זהב לגרמנים כדי שיקחו את אנשיהם במקומנו.

התרגלנו לחיים הקשים. העיר צורפה לרייך הגרמני. הנהר ״סקאבה״ סומן כקו הגבול ונפוצו שמועות שהיהודים יעברו לגוברנמנט. כל מי שעוד היו לו דברי־ערך שלח אותם אל מעבר לגבול. לבסוף נשארנו בעיר ולא פעם היינו מצטערים על ששלחנו את ההון האחרון שנשאר לשעה שחורה. שכן אסרו עלינו לנסוע אפילו לכיוון קלווריה.

החיים אצלנו התארגנו איך שהוא. קיבלנו פנקסי מזון לצרכניה ולשם קניית בגדים. הגברים נשלחו לעבודות־כפיה שונות, אבל שוב לא חטפו אותם ברחוב. הקהילה היתה מספקת מכסת עובדים לפי סדר וגיל. בחורות היו עובדות מפעם לפעם במשטרה, בדירות פרטיות ובקסרקטינים. השתדלנו להיות הדורי־משמעת, בתקוה שהמצב לא ימשיך זמן רב ונעבור את הכל בשלום. אני זוכרת שסיפרו בצחוק, שאחת הבחורות, שהיתה צריכה לבוא לעבודה בשעה 6 בבקר, העמידה ליד מיטתה שעון שהקדים בצלצולו. היה חורף ואפילה. כשבאה למשטרה אמר לה התורן שהשעה עתה 3. היא יצאה החוצה וחכתה עד 6. הכל כדי שלא לאחר...

למרות המאמצים מצדנו, היה היחס של אנשי המיליציה כלפינו ברוטאלי למדי. שמות אחדים מהם אני זוכרת עד היום, כמו, למשל, השוטר פורמן, אשר לא פעם היה מכה יהודים עבור עבירות קלות. פעם עבדתי בקסרקטין פישר, שהיה גדוש חיילים. לפי פקודה הייתי נאלצת לנקות בתי־שימוש. מן הנסיון ידעתי כבר, שמי שאיננו ממלא את העבודה בקפדנות צפוי לגידופים וגם לסטירות לחי. נקיתי לכן בית כסא אחד אחרי השני בקפדנות, למרות שהעבודה היתה מאוסה עד כדי הקאה והידים היו רועדות. הגרמני שפיקח עלי שאלני לבסוף, איזו השכלה יש לי ואילו בתי ספר סיימתי.

ביום בהיר אחד נלקחו צעירים וגם בעלי משפחות לעבודה במחנות־כפיה. המחזה היה טרגי: צעקות, בכי ויאוש תקף את כולם. שום דבר לא הועיל, מיכסת האנשים מוכרחה להיות מלאה. אחר־כך באו המכתבים הראשונים מהנלקחים, בהם הודיעו שאפשר להתקיים במחנה. אמנם העבודה קשה, אבל אפשר לסבול, וכי תוך זמן קצר יגמרו את העבודה. נשים ואמהות שלחו למחנה לחם, כי שמעו שיש שם מחסור בלחם.

ראש ה״יודנראט״ המרכזי בסוסנוביץ, מרין, הציע במשא־ומתן עם הגרמנים שיקחו כסף במקום אנשים. שוב קונטריבוציה. הם אמנם לקחו זהב, אך כעבור זמן קצר דרשו שוב עובדים יהודיים. הרי כח אדם יהודי לא עלה להם בכסף.

בסוסנוביץ היו יהודים עשירים שהיו משתחררים מעבודות הכפיה תמורת שוחד, בהשתדלותו של מרין. בעירנו גרמו סיבות שונות שהיהודים התרוקנו מכספם, ולכן נלקחו כולם לעבודות־כפיה.

היקף התפקידים של מרכז ה״יודנראט״ בסוסנוביץ היה הולך וגדל. הוא שלח לוַדוביצה את הקומיסר מאירציק לשלוט על הקהילה. הלה גר אצלנו בשנה הראשונה לבואו. הדירה היתה די רחבה ובחפץ לב השכרנו לו חדר מרווח עם ארוחות בוקר וערב. באופן זה הייתי קרובה לקהילה וגם יצאה לי תועלת, שהרהיטים בחדרו היו מובטחים, כביכול, הרי כל זמן שהוא גר אצלנו לא יוחרמו. היתה לי גם הזדמנות לראות איך מנגנון הקהילה פועל...

פעמים רבות נעשו צעדים שונים מטעם הקהילה, אם כי לא בכל פעם היו גם התוצאות טובות. בין היתר הוקמו קורסים מקצועיים לנוער. משכו אותי לקורס כזה לעבוד בו כמורה ביחד עם דורקה ברונר. היה זה קורס לגזירה ולתפירה.

וכך עבר חורף וקיץ, ושוב חורף וקיץ. המצב היה הולך ורע והאשליות מתנדפות עם הזמן. אני זוכרת היטב יום אחד בערב חג פסח 1942. יהודי אושבינצים הועברו לסוסנוביץ ואנשי עירנו התנדבו ונסעו לאושבינצים כדי לעזור לאומללים בעת העברת חפציהם. את הכל מותר היה לקחת, פרט לרהיטים. הזמן היה קצר. עזרתי לבת דודי ולאחרים באריזת חפציהם. בישלתי מרק כדי להגיש לאנשים שעמדו ברחוב והמתינו לעגלות. אבל כל המאמצים הללו לא היו שווים אלא בזאת שהראינו להם, כי בעת האסון אנו נמצאים על ידם ומשתתפים בסבלותיהם כאחים לצרה.

בינתיים הגיעו ידיעות רעות מקשאנוב. שם בוצעה ״אקציה״ וחלק מאנשי העיר חוסלו, אחרי שנשלחו לאושבינצים (אושביץ). אותו דבר נתרחש בערים של חבל דומברובה. הנאצים ערכו אקציה אחר אקציה.

יום יום באים אלינו פליטים מן הערים הסמוכות ומחפשים מקלט. תחילה באו בעצמם ולאחר מכן על פי צו הנאצים. האנשים באים בעגלות במצב איום עם שארית חפציהם. אז כבר ברור היה שגם לוַדוביצה צפוי גורל דומה לגורלן של העיירות האחרות. לפתע באו הוראות מסוסנוביץ שעלינו לאסוף מכונות־תפירה ולארגן ״שופ״. נשלחו חייטים ותופרות לקורס של שלושה ימים ל״שופ״ בקשאנוב וטשביניה. יהודי עירנו מרגישים עצמם עכשיו יותר טוב, כי נחסך מהם לנדוד למקומות אחרים. הם משבחים את מאירציק, שהוא מארגן מצוין, ואני מרוצה מזה שמאירציק עוזב את דירתנו.

הייתי בין אלו שנשלחו לקורס זה. עם שובי עסקתי בלי הרף כשלושה ימים ולילות רצופים בקבלת אנשים לעבודה. הכל באו, למן ילדים בני 12 ועד לישישים באים בימים. הכל ביקשו עבודה, כדי להינצל מהגירוש הצפוי. הרבה התאכזבו מן התקוה כי יינצלו מגירוש, שכן הנאצים ביצעו תוך זמן קצר ״אקציה״ ורבים מאלה שעבדו ב״שופ״ מוינו להשמדה. יום זה, ה־2.7.1942, השאיר בי זכרונות קודרים ובלתי נשכחים. עוד היום אני זוכרת את הבכי והאנחות משלושת הצריפים בקסרקטין ע״י רחוב זאטורסקה, בהם נדחסו האומללים שמוינו להשמדה.

אמי לא היתה בוַדוביצה בעת ה״אקציה״. תמורת כסף נתן לה מאירציק אישור נסיעה ליוזנו, שם גרה אחותי. בעת שאנו עברנו את ה״אקציה״ הראשונה עברה כבר העיר הזאת ״אקציה״ שניה, ורק דרך נס הצליחה אמי ואחותי עם משפחתה להימלט לסוסנוביץ.

תנאי החיים שם היו נוראים ואמי החליטה לחזור לוַדוביצה עם אחותי. הן באו כאשר הגיטו כבר הוקם ולדירתנו נכנסו 4 משפחות: מרים ברבר וילדיה, האחיות לוטקה, דורקה ורוז׳קה ברונר, ד״ר ברוניסלאב הופרט עם אשתו ובתו וכן שמעון יוסף זלינגר עם אשתו. אפשר לתאר את הצפיפות שנוצרה בדירתנו, אבל לא התלוננו. היתה לנו שאיפה אחת בלבד, שיהיה שקט.

הלכתי תמיד לעבודה ביחד עם אמי. באולם בו הייתי מנהלת־עבודה היו 80 מכונות־תפירה ומספר גדול עוד יותר של עובדים. היום כאשר אני עובדת בקונפקציה ויש לרשותי רק 3 תופרות, הריני מתפלאה מאין היה לי אז מרץ לנהל מפעל כל־כך גדול. היה עלי להקפיד שהעבודה תיעשה כיאות. תוצרת מקולקלת היתה נחשבת למעשה סאבוטז׳. גרמני צעיר אחד, נכה מלחמה, היה משגיח עלינו. הוא התאכזר אלינו והתנקם בנו בכל הזדמנות, אולי בגלל הסבל שהגורל הסב לו. כל אחד מאתנו השתדל לעשות את עבודתו בקפדנות, אבל היו רגעים של יאוש ואפיסת כוחות, ואז היה עלי להקפיד שלא לדרוש יותר מדי. נקבעה מיכסת עבודה והאנשים היו משתדלים למלאות אותה.

פעם אחת, כאשר באתי לעבודה עם אמי, קפצו האנשים ממקומות עבודתם, התקרבו אלי והקיפוני. לא ידעתי מה קרה. מסרו לי איחולים בלווי מחיאות כפים ליום ההולדת השלושים שלי. אני בעצמי שכחתי כבר את התאריך הזה. הגב׳ מרק ומצנר הגישו לי שעון כסף כמתנה בשם כל העובדים. הייתי כל כך נרגשת, שקשה היה לי להגיד אפילו כמה מלים ולבסוף בכיתי מהתרגשות. ידעתי מה האנשים מרויחים בזמנים אלו. ידעתי שהתשלום שהם מקבלים מהגרמנים אינו מספיק אפילו לקניית סכרין...

היו גם ימים חופשיים מעבודה, ואז היה רחוב פיאסקובה מתמלא באנשים שהיו מטיילים ברחוב להנאתם או מסדרים את עניניהם. את הזמן החופשי בילו בבידור. במיוחד עשו זאת אנשי ה״יודנראט״ והמיליציה היהודית. היה בולט שהם רוצים ליהנות במידת האפשר מן הזמן שעוד נותר להם לחיות. הם ניצלו כמה וכמה אפשרויות שהיו פתוחות לפניהם: באמתלאות שונות היו מקבלים רשיונות להיכנס העירה והבריחו הרבה כסף בסחר בלתי חוקי. ברם, יותר מכולם עסקו במסחר זה הפולנים, אשר למטרה זו התגנבו לגיטו וסיכנו את חייהם. לא מרחמנות ולא מתוך רגש אנושי עשו זאת, אלא פשוט כדי להרויח הרבה כסף. דרך החלונות האחוריות של חנות ז׳יצקי הבריחו זהב וחפצי ערך שונים ותמורתם הביאו אל פנים הגיטו מצרכים.

היו גם מקרים של דימורליזציה, דבר שלא היה יכול לקרות לפני המלחמה בעירנו השקטה.

בינתיים נלקחו 100 בנות לעבודת־כפיה. כמעט בכל משפחה שרר אבל ובכי. אבל הבנות לא מתיאשות. הן שולחות הביתה מכתבי תנחומים.

מהעיירות הסמוכות הגיעו ידיעות מצערות על קונטריבוציות חדשות. הישוב

חוז׳וב חוסל. בסוסנוביץ שוררת אנדרלמוסיה. מרין נאסר. הפחד מתגנב ללב. הלא לא ישאירו אותנו בחיים כאשר כל העיירות חוסלו. בכל זאת עדיין מאמינים כי שעת השחרור מתקרבת ובאה, היות והגרמנים מודים במפלות שנחלו בחזית המזרחית.

מישהו משיג ניירות אריים ונעלם. אחר ברח ממחנה עבודה לגיטו ודוביצה וחשב כי אצלנו אפשר יהיה להציל את חייו. יש שמועות על אפשרויות לברוח מהגוברנמנט להונגריה. כן, אפשר לברוח, אבל לאחד יש אב, לשני אמא ויוצא שכולם רק מדברים ומתכננים לברוח. בסופו של דבר נשארים בגיטו...

ה״אקציה״ האחרונה נערכה לפתע באמצע הלילה. אמי קראה אלי ואל השכנים לעלות לעלית-הגג, ששם יש מקום להסתתר. אנו קופצים למעלה ומהמחבוא אנו שומעים כל מה שמתרחש למטה. שומעים את הקולות של הגרמני: ״יהודים ארורים לצאת!״ אחרי שעתיים היה השטח מטוהר כליל מיהודים, השתרר שקט מוחלט. הגרמנים בלווי כלבים הגיעו עד העליה שלנו בחיפושיהם, שמא הצליח מישהו להסתתר. אנו עוצרים את הנשימה. אבל, או שהכלבים איבדו את חוש הריח או שהגרמנים מפחדים להיכנס פנימה והם שבים על עקבותיהם...

יום זה היה תשעה-באב לפי התאריך ולפי המצב. אין אוכלים, אין שותים ואף לא מדברים מאומה. גם שני הילדים הקטנטנים מחרישים ואינם פוצים פה. למחרת יצאתי עם שני אנשים מהמחבוא בחיפוש אחר אוכל בדירות הגיטו. היה שקט בכל מקום. החפצים בבתים היו מפוזרים. הנאצים הפסיקו את זרימת המים לברזים. מים היו רק בכלים. בכל מקום מוצאים מזון מפוזר, אשר היהודים המגורשים לא הספיקו לקחתו. בשקט אנחנו לוקחים אתנו כל שאפשר לסחוב בידים ועושים חישוב לכמה זמן זה יספיק.

אי-אפשר להישאר במחבוא. צריך לקשור קשרים עם העיר ולצאת. אני ושני האנשים הנ״ל עשינו זאת, למרות שמדי פעם נשמעו צעדים של פטרולי המשמר הנאצי הצועד בתחום הגיטו. הבטחנו לנשארים כי לא נפקירם לחסדי הגורל ונעשה הכל כדי להבטיח גם להם יציאה מוצלחת מן הגיטו, וכך נפרדתי מאמי ויתר היקרים לי.

יצאנו בשעה 4 בבוקר. עברנו את הגיטו ודרך החצר של בית-הכנסת נכנסנו לרחוב מיצקביץ ומשם דרך הככר הראשית לרחוב ״שלישי-למאי״. בצעדים מהירים ובאמתלה שאנו ממהרים כביכול לתחנת הרכבת, הלכנו לפולניה מכירה שהכניסה אותנו למרתף דירתה. שם שוחחנו אודות יציאת האנשים מהבונקר. הענין לא היה קל, כי בעיר הודבקו כרוזים חדשים, לפיהם כל מי שיעזור ליהודים לברוח ייענש למוות. לכן החלטתי לדבר על לבה של הפולניה על רקע אהבת מולדת. סיפרתי לה שאני הולכת לפרטיזנים והאנשים שליוו אותי באו לקחתני, ויש לי רק בקשה אחת הימנה שהיא תטפל באמי ויתר בני משפחתי הנמצאים במחבוא. המלים הנרגשות האלו שהוצאתי מפי כבשו את לבה והיא הבטיחה לי את העזרה, למרות הסיכון שהיה כרוך בזה. הפולניה קראה מיד לאיכר ואסיל, שהייתי מכירה אותו ממעשיו הטובים בגיטו שלא על מנת לקבל פרס, והם התיעצו יחדיו איך להוציא את האנשים.

נפרדתי מהם בנשיקות חמות ובמלים ״להתראות בפולניה המשוחררת״. קויתי

כי בזה פתחתי דרך הצלה לאמי וליתר האנשים. לאחר מכן נודע לי על גורלם המר. רק אחותי וילדיה הצילו את חייהם.

אני התגנבתי דרך הגבול להונגריה. גם שם עברתי את כל מוראות הגיהנום הנאצי. לבסוף ברחתי לרומניה.

בשם המשפחה ברילה השתמשתי כ־20 שנה אחרי המלחמה. בעת הבריחה היה זה השם הארי של בעלי. שם זה היה לי כמזכרת מן השנים הקודרות.

עיר בלי יהודים

בינואר 1945 שוחררה העיר ע״י הצבא הסובייטי. העיר קאטוביץ, מרכז שלזיה עליונה, שוחררה ביום 1. 27.

התחבורה האזרחית שותקה כמעט לגמרי. שרידי עירנו הנצולים הלכו ברגל לוַדוביצה, על מנת לחפש את משפחותיהם.

כל אחד קיוה שלפחות מישהו מבני משפחתו עבר את המלחמה בשלום וחזר הביתה. כאן נשארו הדירות, החנויות, העסקים וכל רכוש הוריהם. קשה היה לוותר על כל זה ולמחוק את העבר מן הזכרון כליל.

השבים חזרו במצב איום כשהם עטופים בסמרטוטים ונעולים בחורף רק בסנדלים לרגליהם ומדולדלים בגופם ובנפשם הן מהחיים במחנות או במחתרת והן מההליכה האחרונה של מאות קילומטרים ברגל. חלק מהם היה נפוח מרעב וחלק כחש בצורה נוראה. האנשים נראו כשלדים. היו מקרים שהאסיר המשוחרר השיג את המטרה אליה שאף ונכנס לעיר מולדתו, אך מיד נפל מאפיסת כוחות.

כך היה עם אברהם בינשטוק, אשר חזר ממחנה דירנפורט. הוא הרגיש שהוא עומד על סף המות וניגש לביה״ח הכללי בוַדוביצה, שם נפח את נפשו. בעיר שרר רעב ומחסור ברפואות. אין פלא שבביה״ח אי־אפשר היה להציל אותו. האומלל זכה לשחרור, אבל לא זכה אפילו לראות את אחותו הנקה, שכעבור כמה ימים אחר מותו הגיעה ממחנה אושביץ.

באפיסת כוחות ניגשה לרופא ד״ר שמעון שנגוט, שחזר בינתיים ממחנה נאצי, וביקשה עזרה. לשבחו יש להדגיש, כי נתן לה תרופות כאלה שבשום מקום אי־אפשר היה להשיג וגם ככר לחם, שעל מנת להשיגו היה צריך ממש להילחם ולעמוד בתור. הרופא אמר לה שהלחם יהיה התרופה המועילה ביותר עבורה.

אכזבה גדולה היתה לשרידים שחזרו. את משפחותיהם הם לא מצאו. דירותיהם היו תפוסות בידי הנוצרים. חלק מהחנויות היהודיות הפכו לבתי מלאכה ולצרכניות. ניהלו אותן אנשים חדשים שבאו ממזרח־פולין.

הפולנים בזזו את כל המטלטלים שלא נפלו בידי הנאצים. לא אחד מהחוזרים הכיר את רהיטיו, לא בדירתו הקודמת אלא במקום אחר... הפולנים לא רצו מרצונם הטוב להחזיר את הדירות שכבשו וכדי להשיג בחזרה את הרכוש הגזול היה צריך לנקוט בצעדים משפטיים. אבל מי מהשרידים היה זקוק לדירות הקודמות. האם לקן משפחתו שחרב ונהרס?

כל אחד בא חיש־מהר לידי הכרה, שכאן לא מקומו וכי על אפר קרבנות משפחתו לא יבנה מחדש את קיומו. כולם היו בדעה להישאר בעיר לזמן קצר בלבד כדי לשפר את מצב הבריאות ואחר כך לנסוע אל העולם הרחוק...

לעיר היה מראה עזוב ומוזנח. ודוביצה נהפכה לעיר פרובינציונאלית. חסרו לה המרץ והכשרון היהודי. נעלמו לגמרי החנויות הסיטונאיות של היהודים וחלונות־הראוה המפוארים. במקומם הוקמו קיוסקים לגזוז ופירות או בתי מלאכה קטנטנים.

את החוזרים הראשונים שלח ראש העיריה לגור למלון הַס. אחרי זמן קצר חזר מאיר יעקובוביץ, שעל הצלתו סופר במדורי הספר הראשונים, והוא מסר את הדירה הגדולה של אביו, מתתיהו יעקובוביץ, לרשות השרידים. מרקוס ברונר, יחזקאל גולדברג וקלמן ריבנר דאגו להחזיק בה נקיון וסדר. לאספקת מזון דאג אדולף אֶבל, אשר חזר גם הוא. מנות האוכל נשלחו מהועד האזורי היהודי בקרקוב.

אדולף אֶבל היה היהודי היחידי שהתחיל מחדש בפרנסתו הקודמת ופתח מסעדה ברחוב זאטורסקה. בשנת 1949 הוא אמנם חיסל את המסעדה והיגר למארוקו, כדי לחזור לוַדוביצה כעבור כמה שנים, אחרי מות אשתו, בגלל געגועים לעיר מולדתו. כאן נפטר.

גם ד"ר שמעון שנגוט עזב את העיר אחרי גראקטיקה קצרה ועלה ארצה. כאן השתקע בראשון־לציון.

בוַדוביצה נשאר יהודי בודד בשם שֶנצר, בן משפחה יהודית שגרה על גבול טומיצה.

בעת המלחמה, ואחר כך גם ע"י השלטון הפולני הועבר חלק מהמשרדים המחוזיים למקומות אחרים. כאמור חוסל המסחר הסיטונאי לחלוטין עם שואת היהודים והמסחר הקמעוני שירת את התצרוכת המקומית בלבד.

מספר האוכלוסיה ירד פלאים, לפי ספירת שנת 1956, ל־8700 נפשות [1]. כה נהפכה שוב ודוביצה לעיר פרובינציונאלית שקטה ועזובה, כפי שהיתה לפני המרד הפולני משנת 1863 כאשר היהודים עדיין לא היו גרים בתוכה.

נעלמו והלכו לעולמם דמויות כהרמן רייך, ד"ר איזידור דניאל, ישראל הופרט ואלה שבאו אחריהם: מתתיהו יעקובוביץ, ד"ר רישארד ו־מאלגוזאטה דניאל ועוד. יד הנאצים פגעה בהם. בתים, עסקים, ריהוט וספריות מפוארות נשדדו ע"י הנאצים הארורים והאספסוף המקומי ומכפרי הסביבה, וכן ע"י הפולנים שזרמו מהספר המזרחי.

נמזיס של ההיסטוריה היא לא פעם אכזרית. החוגים האנטישמים שכל־כך חלמו על חיסול המסחר של היהודים השיגו את חיסול היהודים גופם, אבל יחד עם זה גם את חיסולו של כל הסחר הגדול והמסועף של העיר, אשר עליו היתה גאותה.

בשל חסרון היהודים בולט מאד ההפסד במאזן הכלכלי של מדינת פולין כולה. למיליוני יהודים מיוצאי פולין, שגרו בעולם כולו, היה קשר הדוק עם יהודי פולין. תודות לעובדה זו היו היהודים הפולניים תמיד החלוצים ביצוא סחורות מפולין לכל רחבי העולם, ובגילוי שווקים חדשים, ביסוד ומימון התעשיה הפולנית ע"י הון חוץ. אבל לא כאן המקום במסגרת ספר זה, לטפל בכך.

---

1. האנציקלופדיה הכללית הקטנה "פון", וורשה.

אין עתה יהודים בודוביצה, אין זכר מהחיים היהודיים. רק שריד אחד נשאר על גבול העיר. הלא הוא בית־הקברות היהודי על מצבותיו המזדקרות, אשר בדממת בית־העלמין יספרו את האגדה של יהדות ודוביצה, זו שפעלה ותססה חיים, אם כי חיים קצרים שנסתכמו בכמה דורות, אבל חיים פוריים ונעלים.

יהא זכרה ברוך.

ה ע ר ו ת: רוב הפרקים על השואה נלקטו מהמקורות הבאים:

1. מסמכים שנתקבלו מהמכון להיסטוריה של היהדות הפולנית בוורשה.
2. שאלונים שנתמלאו עבור הועד המרכזי של היהודים הנצולים באיזור האמריקאי במערב־גרמניה.
3. עדויות שנמסרו ע"י אסירי הגיטו לשעבר לארגון עולי ודוביצה והסביבה.
4. אינפורמציה שנתקבלה מרשות "יד ושם" וממקורות אחרים. דרך זו נבחרה במקום לפרסם את כל המסמכים במקורם, כי בעדויותיהם של עדים שונים ואשר נרשמו בזמנים שונים מתוארים אותם המאורעות כמה פעמים ללא שמירת הסדר הכרונולוגי. אחדים מהם הנם חלקיים בלבד ומתייחסים רק לתקופות מסוימות, שכן העדים, ברובם, לא היו בגיטו עד הסוף.

נזכור

את אחינו ואחיותינו המומתים הי״ד, קדושי קהילות ודוביצה, אנדריכוב, קלווריה, מישלניץ, סוכא והסביבה, אנשים נשים וטף, אשר עונו למוות על ידי הנאצים ימ״ש.
את אנשי עירנו המצויינים בחכמה, בטוב טעם וישוב הדעת, משכילים, אנשי מעשה ועסק, בעלי קניין וחרושת, עוסקים בצורכי צבור באמונה, נושאים ונותנים ביושר ובדרך ארץ, מכניסי אורחים, בעלי צדקה.
את נוער עירינו בתפארתו ובחן עלומיו, תלמידי בתי אולפנא, גימנסיה ואוניברסי־טאות, בני תורה ושוחרי דעת, ממשיכי מסורת מפוארת של דת ישראל ותרבותה.
יהא להם ספר זה יד־ושם ומצבת־נצח, על קברותיהם אשר לא נודעו, לדורי דורות.

יתגדל שמם לעד ויתקדש זכרם לנצח נצחים.

ואלה שמות קדושי עירנו ז״ל
קרבנות השואה קהילת ודוביצה

ראשי משפחה	בני משפחה
איינהורן טוביה	אטקה (מרזל), רוזיה (שטרנשוס), סידה (גרושוב), לוטקה (הירש־פלד) ומשפחתם, הלה, מניה
אורבך ליבל, ויטה	אנה, סלה, אלישע ומשפחתם
אורבך משה, גננדל	סלה (גרסטנר) עם בעלה ובתה
אָבל שמואל וברטה	
אָבל אברהם, ברטה	פאולה, אנה, מניה, רניה
אלסטר לייביש	יוסף, הניה (אקרמן) ומשפחתה, דבורה
איידלמן שמואל, פפה (מזאטור)	גוסטה, בעלה זיגמונט וילדיהם יאנק ואוה
ארנהלט רוזליה	צסקה (יעקובוביץ), פרידה, שמעון חיים
אלזנר טובה	חלק ממשפחתה
איגל רגינה	
אופנר אדלה	
אפפלבאום טוני	

ראשי משפחה	בני משפחה
אלכסנדר, אשתו אנטונינה	יוסף
בלמוט יחיאל, רוזה	רגינה (בלומנקרנץ), מניה (הורוביץ) ומשפחתם
בינשטוק אליעזר, רוזליה	יהושע, יונה, יעקב, אברהם, לושיה (הורנונג) ומשפחתה, סלה, אלה, דוד
בֶר בנציון ואשתו	
בנדיק פרנציסקה	אחותה סלומאה, בני אחותה לאופולד, שמואל וליאונורה לנדאו וחלק ממשפחתם
ברונר בריינדל	אדולף, הרמן, שלמה, ליאונורה (פלאשן), דורה (פרבר) ומשפחתם
ברונר אברהם, נטליה	לוטקה, רוזיה, דורה, לאופולד, ברנארד
ברונר חיים, הלה	וחלק מבני משפחתם
ברונר לייב, אשתו	ושני בניהם
בדר שלמה, אביו יעקב	רבקה (גרין) ומשפחתה, הניה, רומק, רוחציה, יהושע, שמואל, סלה
בדר מרקוס, סטפניה	רומק, רבקה, שרה, פנחס
ברבר בריש	הרמן, אשתו מרים ושני ילדיהם
בלייברג ישראל	הרמן, אסתר
בליץ חיים, הניה	שמעון, רוזיה
בורגניכט שמעון ורוזיה	
ד"ר בורנשטיין רגינה	אישון
בקר אליהו, ברוניה	שמעון, יצחק, מניה, נתן
ברגר אסתר בלה	טונקה, צילה (ספיר), הלה (ולנר), רבקה (ליידר), פלה, איזידור, שמעון, הרמן, ישראל וחלק ממשפחתם
בורטא שלמה, אנדה	ושלושת ילדיהם
בורטא שלמה, חיה	הֶשל, סַמק
בורגר יצחק, אשתו	וילדיהם
בורגר אדולף	ומשפחתו
בורגר איגנאצי	

ראשי משפחה	בני משפחה
ברגופן הרשל, אשתו	ובני משפחתו
בלאוגרונד ישראל וזלטה	
בלדינגר יעקב ואסתר	
דיין גלבוואקס שמעון	וחלק משפחתו
גלבוואקס יוסף, אשתו	רוזיה
גלבוואקס דוד, רניה	שתי בנות
גולדברגר מקס, ליאונורה	ד״ר מאוריצי
גולדברג בריש, שרה	הרמן, מנדל, סלה, גוסטה, חנה וצילה
גולדברג וולף ואסתר בלימה	
גולדברג מרקוס ואשתו	
גולדברג יוסף ושרה	
גולדברג יצחק	
גלייצמן הירש, אנה	צילה, שמואל
גמינדר בן ציון, מכציה	יחזקאל, פפה ומשפחתם
גמינדר אליעזר, אשתו	שעיה סַמואל ומשפחתו
גרובנר חיים, חוה	רוזיה, זושיה, יעקב
גרובנר אליעזר, לאה	שני ילדיהם
גרובנר מרקוס, מלה	פישל, אטקה, גיטל, יוסף
גרונר צבי, צפורה	יהושע, מינקה, שלמה ואשתו מינה עם שני ילדיהם
גרוס ישראל ואשתו	
גרטל יהושע (אוזיאס) וחנה	
גרוס אמיליה,	
גרוס הניה	
גרייזמן שמואל, אשתו	יעקב, בלימה ומשפחתם, צבי אלי־מלך
גנצלר גיזה	וֶירה
גליקסמן יואכים, פרנציסקה	פליציה
גליקסמן נתן, רוזיה	ילד
גליקסמן אדולף, ברטה	וילהלם
	גליקסמן מוריץ, סלה, הלה, ינקה (מקלצה דולנה)
גליקסמן יצחק, שיינדל	הלה (פאלץ), נתן ואשתו רוזיה ומשפחתם
גליקסמן פנחס, נֶלה	

ראשי משפחה	בני משפחה
גליקסמן חיים, אשתו	ובתם
אשת גליקסמן	סַלה ורוזיה
גליקסמן הרמן, גוסטאוה,	יאן
גליקסמן יונה, אדלה	לושיה (שנצר), הלה (וייס), רוזיה (גולדברג) ומשפחתם
גליקסמן ברנארד, חנה	קרולה
גליקסמן אידל, פרימה	שלמה, צבי, ישראל, רוזיה (ליבר־פריינד) ובתה חנה
גולדברגר מרקוס, רוזליה	וילהלם, זניה, הרמן
גולדברגר הרמן, רגינה	רומן
גולדברגר לאון ואשתו	
גולדברגר הוגו, ברטה	ילד
ד"ר גולדברגר לאופולד ומַלוינה	
גוטליב אלה	
גולדשטיין יעקב זלאטה	פייגה, צילה, יוסף
גולדשטיין יוסף, רוזיה	אלזה, פניה, אידה
גוטלגלס יצחק	ומשפחתו
גרינאפל שלמה, רגינה (מזאטור)	פפה, הלה, וסַלה
גוטר ברטה	לאופולד, הסיה
גרוספלד אברהם, מילה	הנדל, ראובן
	גוטר מרים, סלה ופייגה
גוטהרץ הניה	
גייגר סימל	ומשפחתו
גייגר ביילה	פני, רגינה, אברהם, גוסטה, מלה (שוורץ) ויתר המשפחה
אשת גייגר	זושיה, שמעון, אליוקים
גייגר ואשתו (בנין ביה"ק)	ובני משפחתם
גולדברגר רבקה	חנה, דוד
ד"ר דניאל רישארד ומאלגוזאטה	
דטנר מניה	אנדה, שרה (ברגמן) ובנה הנק
משפחת דרליך	
ד"ר הופרט ברוניסלאב, מרטה	וַנדה
הופרט רפאל, אירמה	גרדה
הס ויקטור, יטי	רוזליה, גוסטה ואנטונינה
הירשפרונג אברהם דוד, גוסטה	שבע, שמואל

ראשי משפחה	בני משפחה
הופמן סטפאן ואשתו	
הברמן (נייהוף) חיים לייב, אנה	ברוניסלאבה, רוזיה, מלה, שמואל
אשת הברמן	הרמן, אוה ברטה, הניה
המרשלאג ברנארד, אנה	אלה, ליאופולד
משפחת הולנדר	
ד״ר וַדלר לאון, מרים	יורק
וורצל שמחה	חנה ומשפחתה, שלמה, גוסטה, יוסף
ויינלז פייבל	סימה, מכל, אסתר, אהרן ואשתו סלה
וינר שלמה, ברוניה	ניסן וזילק
וינר אליהו, גוסטה	אידה
וינר יעקב ואשתו	הירש, בנימין, פלה, טונקה (פור־מן), יוכבד (גרוס) ומשפחתה
וַסרטייל יעקב, אֶלה	אדולף, אשתו איגניה בנם וילד לאימוץ
וַכסמן בריש ואשתו	
ואלנר יעקב, אשתו	זיגמונט, אשתו ובתם מושיה
ואלנר, אשתו הלה	
וולף עמנואל, אשתו	פנד׳זיה, רוטי׳ ואחיו מוניק
וולף שמואל, חיה	חלק משפחתם
וולף רגינה	שמואל, חוה
וולף פייגל	בריש, אשתו דבורה וילדיהם
ויינפלד הסה	ישראל אלתר, שלמה, אברהם משה, מנשה יחזקאל
וקסברג שמעון, יוליה	ברטה (גרובנר), בנה נחמן, אידה ולאה
וישיק סלו, יטי	פרידריק, אלוירה
וינר ארנה	מניה
וינר גולדה	יצחק, הירש, בנימין, טונקה (גרינ־וולד) ומשפחתם
וינר חנה ביילה	שרה, פייגל, רייזל, טויבה, פריידל
וולמוט שלום, אשתו	משה, קלרה, יוסף, יהושע
וייס יוספינה	רומק ויתר המשפחה
הרב זלטנרייך אשר אנשיל יצחק והרבנית שפרה	
זגורסקי חיים ובלימה	
ז׳רנובסקי יעקב	וילדיו

ראשי משפחה	בני משפחה
זוירשטרום שמעון, מרטה	איגנאצי, ליאון ואירנה
זלצברג, אשתו פסלה	וילדיהם
זלינגר שמעון יוסף, רגינה	זיגמונט
זילברמן ארנולד, רוזיה	וילדיהם
אלמנה זלנפריינד	בינה
טאלר מרדכי ואשתו	
טאפט חיים לוי, אשתו	יוסף, ד״ר יעקב, ד״ר נפתלי (טולק)
טיברגר אלפרד, רוזה	וילדיהם
טיברגר איזידור, אשתו	אחיותיו יוליה (גרוס), גוסטבה (סגל) עם חלק משפ׳
טיברגר הנריק, אשתו	וילדיהם
טיברגר אנה	יוסף, אשתו בוסקה ובנם, לאון ואשתו
משפחות טיפנברונר	
טורנר יחיאל, אשתו	וילדיהם
טורטון הרמן, אשתו	גוסטה ווושקה
יעקובוביץ מתתיהו, גיזלה	חיים ואשתו אנה, הרמן—צבי, אשתו קוינה ובנם שלום, פרידה (בנט), ד״ר אברהם אבא, אשתו הלה ובתם הלינקה
	ד״ר אליעזר
ירוט רגינה	מרילה (בורגניכט), פרנקה (הופ־מן), אידה (מרקוס) ומשפ׳
ירוט נתן, גוסטה	ובתם
יונגווירט הירש, ברכה	יצחק מאיר ומשפחתו, לאה
כהנא זלמן, לנה	יוסף, אלפרד הרמן, יעקב, ברונו, שמואל, פנחס, פרידה (ואלנר) עם משפחתה
כהנא זיינבל	ומשפחתו
לאובר ברוך, דבורה	אחותו לולה (מנספלד) ומשפחתה
לאובר שמואל גוסטאב	סַלה
לאובר גרוינם	שיינדל

ראשי משפחה	בני משפחה
לנגר משה, פייגה	יוסף מאיר, מינדל טרנא, ישראל שלמה, שרה מרים
לנגר צביה וחמותה רחל	אליקום
לונברג יעקב, גוסטה	רומק, זיגמונט, פולדק
ליטנר לייב	שבע, רוזיה, ינטה
לייבלר מונדק, אשתו	ואחותו
לייבלר שלמה ורוזיה	
ליברפריינד יעקב, אשתו	וילדיהם
ליברפריינד שמחה, אשתו	וחלק ילדיהם
לפלהולץ יוסף, אשתו	וחלק ילדיהם
לפלהולץ משה, אשתו	וילדיהם
לפלהולץ יעקב, אשתו	״
ליפמנוביץ אפרים ואשתו	
לופטגלס שמריהו	ד״ר אברהם, שלמה, חנה, סלה, פרידה ומשפחותיהם
לוסטגרטן אמליה	הרש, אשתו וילדיהם, מינה ורוזיה
לוסטגרטן נפתלי, חיה	ינטה
לוסטגרטן ישראל, לאה	2 בנים
	לופטגלס אלה
לינצר מנדל, מלכה	שמילק
לוטרינגר דוד, מינדה	לוטקה
לרנר שמואל, אשתו אנדה, אחיו הרמן	ושני ילדים
משפחת למפל	
מארק דוד, לוטי	פולדק
מצנר מאוריצי, הלה	אלזוניה
מצנר הרמן, לוטי	ברנארד, שמואל, וילהלם, הלה
מילר עוזר, מכה	וילדיהם
מילר יחזקאל, גיטל	וילדיהם
מילר ישראל יצחק, פרנקה	
מכנר יוסף, אירה	
מנשה איגניה	
מלמן איסר, אידה	השיק, אסתר
אלמנה מלמן	2 ילדים
משפחת מלמן שלישית	

ראשי משפחה	בני משפחה
מינץ גוסטי	
מנספלד אפרים, זלטה	הירש
נירנברג משה, סימציה	דוד זליג
נבנצל אברהם, אשתו	הרמן, יונה, אמיל, נטה ומשפחתם
נירנברג הירש	חיים, חנה, צשקה, רונקה
נירנברג נפתלי, פייגה	רגינה, אברהם, דוד, אינקה
ניימן הנריק, טוני	שמואל, רוזה
ניימן יוסף	שמואל
ניימן חנינה, בתיה	משה, שמואל, שושנה, מלכה, מוניק ואשתו מלה
נייהרט משה, יטי	
משפחת נייגר	
נייהוף חיים לייב, אנה	מלה, ברונקה, רוזיה שמואל
אלמנה נסלרוט	יוסף, קלרה, מלה (מילארד) ומשפחתה
סמט אברהם, חיה	חוה, רוזיה, מנדל, פרה (דומסט), סלה (מילר) ומשפ׳
סַמט ישראל, גוסטה	אסתר, שיינדל, חנה, פנחס
סַמט יעקב וולף, חנה	איטה
סינדל בן-ציון, רוזיה (מ-קנטי)	חנה, לאה, השיק ועוד בת
פישר משה ואשתו	
פישר אברהם, טונקה	הינדה וחיה
פישר חיים, אשתו	וילדיהם
פצנבאום מיכאל	גוסטה, פפה עם משפחותיהן, וולף (וואַבק)
פַבר יואכים, אשתו	2 בנות
פרסטר	
פרנקל דוד, אידה	וילדיהם
פישגרונד אליהו, אנה	זיגמונט, מרסל ורישארד
פישגרונד ברטה	ד״ר שבח, ד״ר איזידור, דורה (גולדברגר), אנה (טבק), אירנה (גרינבאום), סלומאה (גולדמן) וחלק ממשפחתן, רחל, לאורה
פיירשטיין יהושע, זיסלה	סבינה, רומק, הלה, שבע
פיירשטיין פרימה	מרים, ברכה

ראשי משפחה	בני משפחה
פרידיגר פסח, אשתו	מניה (בירנבאום) ומשפחתה, הלה, רוזיה
פלצמן יהודית	מנחם, אסתר
פורשר שמואל, אשתו	פייבל
פרישר יצחק, גולדה	וילדיהם
פרישר מכל	וחלק משפחתו
פרישר דוד, סלה	
פרישר אברהם, ארנה	אידל
פרנקל יעקב, פסלה	
גב׳ פריינד	
פלצמן חיים, רבקה	
פלצמן מנחם, צילה	
מורה פרלמן	שפרינצה
פירר הרמן, לאה (מזאטור)	פלה, יטי, ישעיה, בן אחיו מוניק, בת אחיו גיזה
פרופר קלמן, לוטקה	לאלה, טושקה
משפחת פנסטר	
ד״ר צימרשפיץ אפולינארי	ד״ר אלי (בראודה) ומשפחתה
צימרשפיץ חיים, פפי	יוסף, פולדק
צוייג פרדינאנד (פישל), רחל	מקסמיליאן, סלומאה, לאופולד
משפחת צולמן	
ציזנר חיים שלמה	רטקה, רוזיה ומשפחתן
ציזנר יהושע	דוד, שמחה, מלכה, אטקה ומשפחתם
ציזנר אברהם ומרים	
ציזנר נתן, הלה	ילד
ציזנר פרידה	מניה
קורץ בריש, הלה	וילדיהם
קליין יהושע	פסיה, מוניק
קויפמן שמואל, אידה	אברהם, נתן, דובה, אמיליה, פייגה
קלפוס חיים, סלה	
קלוגר רוזה	סטפניה
קליינמן שמשון, גיטל	פסל (פאולה), יחזקאל
קליינמן חיים, סלה	
קליינמן ארטור, אשתו	רגינה
קליינמן משה, חוה	רות, יעקב

ראשי משפחה	בני משפחה
קולנדר יהודה, חנה	עובדיה, אסתר, חיה, שרה
קלוגר פולה, אמא	ובני משפחתה
קורנגוט טינה	פרידריק, וילמה
משפחת קומר	
דיין רומלט אברהם צבי	יונה
הרב רומלט מרדכי, קרולינה	וילדיהם
רייטר חיים	אנדה, לולה, קרולה, הלה, הרמן
	אשתו אסתר וילדיהם
רייפר אברהם יעקב, מאשה ליבה	אטקה (קלוגסבאלד), רוזיה (צלנר)
	עם משפחתם, שמואל, הנקה
רפפורט חיים, ליבה	גוסטה, ליפה, זישא, פייבל ומשפ׳
	ונכדה צילה
רוטר לינה	טונקה, אידה
רייך וילהלם, אשתו,	סטלה, לולה, רניה, גושיה
ריק שמואל, אמליה	רוזיה, הרמן וזיגמונט
ריק אנה	אדולף, רוזיה והלה גוטר
רדנר בנימין, חנה	לאה
רוזנר חיים	אנדה, מלכה
רוזנר אידה	2 בנות
רוזנפלד אייזיק, אשתו	רבקה, ברוניה, זליג לאה
רובינפלד דוד, יטי	רפאל, יוסף, נֶטָה ומשפחתה
חלק משפחת רוזנפלד שניה	
רייכר שמואל, שרה	וילדיהם
משפחת ריטר	
ריכטמן סידוניה (מביליץ)	לולה
רוף יחזקאל (מזאטור), אמא	ובן אחיו
רוזנר שלמה, סלה	קריינדל, בלומה, ליאונורה, הלנה,
	אברהם
שוֶבל שמשון, חיה (הלנה)	יחזקאל אליעזר (אֶלק), יצחק
שטורם משה, דבורה	
שנהריץ שלמה, חנה	אוה (ברונר) ומשפחתה
שיכטר נתן, שבע	חיים, צבי, שיינדל, דוד, שרה
שרפר ראובן, יטי, אמא טוני	הניה, רומק, נחום, רבקה
שרפר שמואל, מינדה	זלמן
שרפר דוד, גולדה	

ראשי משפחה	בני משפחה
שרפר ישראל, הלה	יוסף, נחום, גניה
שמעיה חיה שרה	שיינדל (אברהם) עם משפחתה
שמעיה ישראל, נושקה	שמעון יהודה, פייביש
שוורץ משה שלום, גננדל	יהושע, הדסה וילד קטן
שוורץ ישראל, מינדה	רומק
שליין משה, אשתו	וילדיהם
שֶרפ אנטונינה	מגר׳ לודויג
שפרינגר פייגל	שמואל, רייזל, זלמן
שנצר אדולף, ארנסטינה	פולדה, אירנה (ארנהלט)
אלמנתו ויקטור שנצר	פרנציסקה, הֶנק, הדה ולולה (שלזינגר) ועוד ילדים
שנצר מרדכי, חנה	חיה (שטיינברגר), ארנה ומשפחתם
שנצר חיים, יטי	מינה, פולוש
שנגוט מקס, רוזיה	אולק
שנגוט אהרן, לאה	שמעון, אברהם, מיכאל, יחזקאל
שנגוט מכל, אשתו	אחיות שיינדל, רבקה, ינטה, פייגה ואטי ויצחק
שוינגר שלמה, רוזיה	ברוניה, מריקלה
שֶלר משה, רבקה	דובה, רומק, פייגה
שלר יוסף, אשתו	וילדיהם
שטייאר יוסף ואשתו	
שטראוס אברהם, אסתר	רוזיה, סלה, שלמה
משפחת שיין	
שבייגר הלה, אמא	וילדיה
שליידרר שלמה, צילה	ניסן
שליידרר נתן, רגינה	
שפרלינג אמיל, גיטה	וילדיהם
שרוט לייזר, אסתר	רחל
שרייבר יוהנה (מדז׳דיץ)	רוזה (גרינבאום)
משפחת שוסטרמן (מסקוצוב)	
שרטר הלה ואמא	
שטייאר אדולף ואשתו	
שנצר אברהם, אסתר	אירנה, טיבה, אריה

כפר זמבזיץ והסביבה

ראשי משפחה	בני משפחה
בורגר ליפמן ורוזליה	ברנרד
גינסברג נפתלי ודבורה	חנה, יהושע, מרים, מאיר
גולדברג (מכפר טארנאבה)	יצחק, אשתו סלומיה וילדיהם גולדה ולאה
גליקסמן (מכפר סקאבצה), אשתו	5 בניהם
ויכנר עזריאל, רוזליה	דב, יצחק, אלכסנדר, דוד, אברהם, אלטילה
זילביגר איסר, זלטה	3 ילדיהם
זוירשטרום משה, אשתו	יעקב, דוד, צבי
ירט פתחיה	3 ילדיה
לינקר יעקב, אסתר	6 ילדים
מור לייב, פנינה (פס"ל)	לאה (טגני) ובעלה, אסתר (שוויצר), ישראל, שרה, יחיאל
מנדלבוים צבי, אשתו	דוד, שרה, סידיה
פדר יונה, אשתו ואחיו שמעון	
צימרשפיץ אדולף, רוזה (מכפר סקאבצה)	ארוין, איגנאצי, ברטה, סבינה
ריכטמן יוסף (סקאבצה)	2 בניהם
שפילמן זלמן, חיה	6 ילדיהם.

תהיינה נפשותיהם צרורות בצרור החיים.

הערות:

רשימות קרבנות עיירות אנדריכוב, קלווריה, מישלניץ וסוכא ניתנות במקומות אחרים בספר זה. הרשימות כוללות גם מספר קטן של שמות האנשים שבאו בזמן המלחמה לעיירתנו מערי הסביבה ולסוף גורשו למחנה השמדה, כמו כן מספר אנשים שניספו בגלות רוסיה מחמת קור, רעב ומגפות.

ייזכרו גם כל אלה מקדושי קהילתנו שקצרה ידנו לפקוד את שמותיהם. כל היודע ירשום־נא שמותיהם לזכרון בעמוד זה או של יתר הקהילות.

מפתח שמות אנשי קהילת ודוביצה המתוארים בספר

הספר כולל אלפי שמות. מסיבות טכניות נאלצים היינו לצמצם את המפתח רק לשמות יהודי קהילת ודוביצה המתוארים בו. מאותה הסיבה לא כללנו בו שמות האנשים המופיעים בתמונות ושמות האנשים המופיעים בספר ושלא תוארו מחוסר ידיעות.

קהילת אנדריכוב

ד״ר דוד יעקוביץ

הקמתה והתפתחותה של הקהילה היהודית באנדריכוב

עד החלוקה הראשונה של פולין, בשנת 1772, היו באנדריכוב רק יהודים מעטים ולא היתה קיימת בה קהילה. והסיבה לכך פשוטה. אנדריכוב (בעבר קראו לה: ינדריכוב) היתה כפר למן המאה ה-14 עד 1767. כמובן שמקום בעל סטאטוס של כפר לא משך אליו יהודים לבוא לגור בו. בשנת 1767 קיבלה אנדריכוב סטאטוס של עיר מן המלך סטאניסלאב אוגוסט פוניאטובסקי [1]. המעמד של עיר ממלכתית הוא שהשפיע ודירבן את ההתיישבות היהודית. במדה רבה עוד יותר השפיע לכוון זה סיפוח גליציה לאוסטריה.

באנציקלופדיה יודאיקה של ד״ר קלצקין [2] נמסר, שהתיישבות יהודים באנדריכוב החלה בתחילת המאה ה-19. מפיה של גב׳ אנטונינה הֲמֶר, כיום בנתניה, ידוע לנו שסבתה נולדה באנדריכוב בשנת 1806 בערך.

לפי ספר ״המחוז הוַדוביצאי בממשלת גליציה״ [3], נתקיימו בשנת 1843 במחוז זה שתי קהילות בלבד — אושבינצים וזאטור. לכן ניתן לקבוע בוודאות כמעט, כי בשנת 1843 עדיין לא היה לישוב באנדריכוב סטאטוס חוקי של קהילה.

להלן מספר היהודים בעיר:

שנת	מספר הכללי של האוכלוסיה	מספר היהודים	% היהודים	לפי מקור
1851	1051	181	17.1	(5
1880	2947	482	16.4	(4
1890	4053	654	16.1	(4
1900	4047	621	15.3	(4
1919	4514	511	11.3	(5
1921	4171	409	9.8	(2
1939*	6299	387	6.1	(5
1939**	6441	370	5.7	(5

* לפני פרוץ המלחמה
** בחדש דצמבר

1. Wielka Encyklopedja Powszechna וורשה 1955.
2. ברלין 1928 כרך וו, עמ׳ 827.
3. Der Wadowitzer Kreis-Mehofer וינה 1843 שם עמ׳ 17, 23.
4. טבלה מס. 2 בראשית ספר זה.
5. ארכיון עירית אנדריכוב.

לפי המספרים הנ״ל גדל מספר היהודים במחצית השניה של המאה ה־19 ויש לראות בזה קשר עם התעשיה הביתית לאריגת בד לבן, שהיתה קיימת באנדריכוב מדורות קודמים. עוד בשנת 1839 הופיעו בתערוכת תעשית בד בוינה 4 תעשינים פולנים בלבד מאנדריכוב ומהכפרים הסמוכים[3]. הפולנים ניהלו את התעשיה בזעיר־אנפין ובשיטה פרימיטיבית. לעומתם, היהודים שזרמו אז לאנדריכוב החלו לייסד בה בתי חרושת המעסיקים פועלים שכירים. במרוצת הזמן החדירו לאנדריכוב מכונות מודרניות מוינה ומאנגליה, וע״י שיפור איכות הסחורה וכיבוש שווקים חדשים בכל רחבי אוסטריה השכילו להפוך את התעשיה הביתית לתעשיה מודרנית, שיצאו לה מוניטין ברחבי אירופה.

אין ספק שחוסר מעמד קהילתי לישוב תעשייתי בעל אחוז יהודים ניכר היה אז בלתי נסבל. הרישום בספרי האחוזה של החלקה להקמת בית־הקברות (בשנת 1884) על שם הקהילה מעיד, שלישוב ניתן סטאטוס חוקי עוד לפני תאריך זה. אי־אפשר לקבוע בדיוק את השנה, אבל ברור שהיה זה בין 1843 ו־1884 ולפני הקמת הקהילה החוקית בוַדוביצה (השווה עם תאריכי בניית בתי הכנסת והקמת בתי הקברות בשתי הקהילות הללו להלן ולעיל בפרקי בתי הקברות).

ראשי הקהילה שפעלו באנדריכוב הם:

1) מוריץ אונגר,
2) מוריץ הרבסט,
3) תיאודור פליקס,
4) פרדינאנד שטמברגר,
5) ברנרד שטמברגר,
6) אהרן (ארנולד) וינזפט,
7) ד״ר יואכים לוביץ.

בשנים הקודמות היה קיים בית־כנסת בנוי מעץ. כאשר בגלל התיישנותו התחיל המבנה להתפרק, נבנה בשנת 1885 בית־כנסת חדש ומפואר באותו מקום על־ידי ראש הקהילה מוריץ אונגר.

עד שנת 1879 היה קיים ליד הקהילה בית־ספר דתי עממי, בו למדו הילדים של יהודי אנדריכוב. המלמדים היו הרב המקומי ועוזרו. על המורים האלה נמנה גם הרב יוסף קובק[1]. את ההפרדה בין ילדים נוצרים ויהודים יש לזקוף לחוק החינוך שהיה קיים באותה תקופה. שינויים רדיקלים חלו משנת 1867/68, כאשר הקיסרות האוסטרית הפכה למדינה ליברלית וליהודים ניתן שוויון אזרחי חוקי. אז פורסם חוק דתי (Konfessionsgesetz) שביטל את האפליה בין יהודים ועמים אחרים. אחרי שנים מספר ניתנה באנדריכוב רשות גם לילדים יהודיים ללמוד ביחד עם ילדים פולניים, ובית הספר היהודי העממי חוסל.

המגרש בשביל בית־הקברות נקנה בשנת 1884. בשנות 1922—1924 נבנה ליד

---

1. אנציקלופדיה יודאיקה ד״ר קלצקין ברלין 1928 כרך X, עמ׳ 142, Еврейская Энциклопедия Ленинград, 1916 בעריכת ד״ר קצנלסון כרך VIII, עמ׳ 995.

ביהכ״נ ע״י ראש הקהילה דאז, פרדינאנד שטמברגר, מקוה חדשה, בנין קהילה חדש עם אולם אסיפות ובית־מגורים בשביל הרב.

לפי המספרים הנ״ל החל מספר האוכלוסיה היהודית לרדת למן שנת 1919. עם תחית פולין ופתיחת גליציה ליבוא של תוצרת אריגים מבתי החרושת של לודז, לא היתה אנדריכוב יכולה לעמוד בהתחרות והתעשיה שלה החלה להצטמצם משנה לשנה. מצב זה גרם להגירת חלק היהודים לביליץ ולערים אחרות. בדרך כלל לא באו יהודים אחרים, כי בנגוד לוַדוביצה היה הרוב המכריע באנדריכוב מורכב מיהודים ״מתקדמים״ והיהודים מן העיירות הסמוכות קשאנוב, אושבינצים וזאטור, שהיו מאוכלסות בדרך כלל ביהודים חרדים, העדיפו להגר לוַדוביצה.

גרוע יותר היה המצב בכפרים הסמוכים. עוד בשנת 1894 היו בכפר אינואלד 97 יהודים וקרוב לפני המלחמה נשארו משפחות בודדות בלבד. הסיבות להתמעטות זו מתוארות לעיל בדברי־ימי קהילת וַדוביצה (הוצאתו לפועל של החוק למכירת יי״ש, תנועה אנטישמית בכפרים והקמת צרכניות פולניות).

רבנים ודיינים

אין לנו פרטים ברורים על הרבנים הראשונים באנדריכוב. הראשון שתולדותיו נחקרו על ידינו הוא הרב ד״ר יוסף קובק (1913—1828), שנולד בלבוב. הוא היה למדן גדול ולמד גם באוניברסיטה בלבוב. החל משנת 1860 היה מנהל ביה״ס היהודי באנדריכוב, ומשנת 1862 עלה בה על כסא הרבנות. זמן־מה היה מטיף ומנהל ביה״ס בליפטו־סנטמיקלוש (סלובקיה) ואחר־כך, עד 1888, פעל כרב בעיר באמברג שבגרמניה. בשנת 1889 חזר ללבוב והיה שם מטיף ומורה־לדת.

הרב קובק יסד ירחון למדע היהדות בשם ״ישורון״, שהופיע בגרמניה בשנים 78—1856 ב־8 כרכים. כן חיבר ספר דקדוק השפה העברית לבתי ספר ואוטודידקטיקה. הוא נפטר ב־7.2.1913 בלבוב.[1]

לא ידוע לנו מי מילא את מקומו כאשר עזב את העיר.

מספר ״אהל־יהושע״ (שאלות־ותשובות), חלק שני, מאת האב״ד דאושפיצין הרב יהושע־פנחס באמבך, ידוע כי:

א) בשנת תרס״ד (1904) שימש באנדריכוב כדומ״ץ רבי אשר ראבין, מי שכיהן לאחר מכן כרב בעיר קורטשין.[2]

---

1. אנציקלופדיות ד״ר קצנלסון ו־ד״ר קלצקין הנ״ל; סוקולוב, ספר זכרון; צייטלין, ספריה 174; מאיר בלבן, רב קובק 1913 — A.Z.J. No. 19.
2. תוכן האגרת שנשלחה ע״י המחבר:
(סימן כ״ט) ״הרב החריף ובקי החסיד שלשלת היוחסין מו״ה אשר ראבין דומ״ץ בק׳ יענדריחאוו: מכתבו הגיעני היום ואם אומנם כי ידי עצורות במועד אך לאשר ראיתי כי הדבר נחוץ למעשה ולכבוד שמחת יו״ט יצאתי בכותבת הדקה ע״י שינוי להושיבו ע״ד שאלתו ששכחו להסיר הנייר הדבוק בכותלי החביות יין מבחוץ ונדבק שם בפסח וחותך כת״ה על שתיית היין בפסח ומכח כבוש כמבושל״ וכו׳.

ב) בשנת תרס״ט (1909) היה באנדריכוב דומ״ץ בשם ר׳ יעקב שלמה (שם משפחתו לא נזכר) [3].

בזמננו כיהן כרב באנדריכוב הרב אבא מַצנר, יליד זאטור ומורה-לדת לילדי היהודים בבית-הספר העממי באנדריכוב. הוא היה רב נאור, דיבר גרמנית ופולנית צחה והשתדל לתת לילדיו השכלה חילונית. בתו לולה סיימה חוק-למודיה בגימנסיה בוַדוביצה והשתלמה בפקולטה לרפואה בקרקוב. הוא היה אהוב ופופולרי באנדריכוב, ונאומיו בפולנית ובגרמנית עשו רושם. דור שלם קיבל ממנו חינוך דתי.

בתקופה מסויימת של כהונת הרב אבא מצנר שימשו באנדריכוב גם דיינים אורטודוקסים. אחד מהם היה הרב מנדל שטרן. כאשר עבר הרב מנדל שטרן לשבת על כסא הרבנות בביליץ, מילא את מקומו בנו רבי משה. גם הוא, אחרי מות אביו, כיהן כרב בביליץ.

אחרי פטירת הרב אבא מצנר נתקבל במקומו, בשנת 1925, הרב דוד אביגדור, שנולד בטיראווה-וואלוסקה בשנת 1897. אביו שהיה רב בטיראווה-וואלוסקה, לימד אותו בימי נעוריו. אחר כך לימדו אחיו הבכור הרב יעקב, שבזמנו היה רב מפורסם בדרוהוביץ ובוריסלאב ואחרי מלחמת-העולם השניה רב ראשי במקסיקו-סיטי.

הוא השתלם גם בלימודי חול ולמד את אמנות הציור.

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, כאשר הצבא הרוסי פלש לגליציה, נמלט עם הוריו לפראג. שם היה מבקר לעתים קרובות אצל הרב הראשי של פראג הרב ד״ר חיים בראודי והמשיך להשתלם במדע.

עם תום המלחמה חזר לעיר מולדתו וכאשר בשנת 1921 התחתן בעיר סאנוק, ניהל שם מסחר בספרים וכלי קודש ועמד בראש תנועת ה״מזרחי״ של המחוז.

בעת כהונתו באנדריכוב פעל רבות למען קדום לימוד התורה בין הצבור המקומי ובעיירות הסביבה (ר׳ ספר ודוביצה) ע״י מתן שעורי יהדות לנוער ושיעורים בתלמוד לדור המבוגר.

הוא היה אחד ממנהלי הגימנסיה ״תחכמוני״ בקרקוב. הוא פעל רבות למען תנועת ״המזרחי״ ע״י נאומיו הנלהבים בכל רחבי גליציה המערבית. כתב מאמרים רבים על נושאים דתיים פוליטיים בעתונים הפופולריים בורשה והודות לזכויותיו הרבות להפצת הרעיון הציוני הדתי נתמנה כחבר הועד הפועל של ״המזרחי״ בגליציה המערבית ושלזיה בקרקוב, ואחר כך כיושב ראש מועצת ״המזרחי״ ותנועת ״תורה ועבודה״.

עם פרוץ המלחמה העולמית השניה נמלט ללבוב וכאשר הגרמנים פלשו ללבוב, בשנת 1941, עבר לטארנוב ומשם כנראה נשלח למחנה השמדה בראש השנה 1942. גם שני בניו אברהם ישׂשכר ושלמה זלמן ניספו בשואה.

כל ימיו היה כותב מאמרים, שפירסם בהתחלה ״באידישעס טאגבלאט״ בלבוב ואחר כך ב״אידישע שטימע״ בורשה. כן כתב פילטונים שבועיים בחתימת ״רודגיבא״

---

3. (סימן ל) ״להרב מופלג מו״ה יעקב שלמה דומ״ץ בק׳ אנדריכו: מכתבו הגיעני והנני לתשובתי ע״ד האשה אשר הי׳ לה פצע ברגלים והי׳ תמיד פתוח והרופא נתן לה סמים שהתרפא ועלה גלד על מקום הפצע והוא אדוק מאוד ומשוקע בתוך הפצע ועתה שואלת אם תוכל לטבול בלי שתצטרך להסירו, כי הרופא אמר שבאם תקח עוד תוכל לבוא לידי סכנה חו״ש שיהא פוסבראנד״ וכו׳.

(אביגדור בהיפוך אותיות). בזמן הכיבוש כתב יומן ושלח לידידיו בא״י מכתבים מלאי יאוש.

דמותו נחרתה לתמיד בין חוגי תנועת ה״מזרחי״ בגליציה המערבית. בישיבת הועדה היוזמת להנצחת זכרו, שהתקיימה ב־16.2.66 במועצה הדתית בת״א, הוחלט לנקוט צעדים להקים ״ספריה על שם הרב דוד אביגדור״ ברמת קרניאל (ע״י פרדס חנה).

לקהילה הקטנה אנדריכוב היתה הצלחה מיוחדת בבחירת רבנים. במקרים רבים נתפרסם הרב על שם עיר כהונתו. פרסום העיר הודות לרבניה ומלומדיה הקודמים היה התחלת שבחו. מגדולתה ומדברי־הימים שלה שאף הרב את הרוח ואת הדרך לעלייתו ולשגשוגיו. באנדריכוב היה הדבר להיפך. לא הרבנים הם שרכשו את פרסומם בגלל שכיהנו בעיר קטנה זו, אלא הקהילה רכשה פרסום תודות לרבניה.

באנציקלופדיה יודאיקה (קלצקין, הנ״ל) שבה בדרך כלל לא מופיעות קהילות גליצאיות קטנות, מופיע השם של העיר אנדריכוב עם תיאור דברי ימיה אך ורק מפני ששם פעל הרב קובק. זהו פלא שבעיירה קטנה כזו, הרחוקה ממרכזים יהודיים, פעלו רבנים מפורסמים ועורכי כתבי־עת מדעיים, כמו למשל ״ישורון״, שהופיע בברסלאו ובפרנקפורט, או עתונאים שכתבו בעתונים בוורשה. אחד מהם, הרב אביגדור, היה גם חבר הועד־הפועל ויו״ר מועצת תנועת המזרחי שנמנתה עם הגדולות בתנועה הציונית בגליציה המערבית ושלזיה, והיה נציגה בקונגרסים העולמיים.

בלבן, סוקולוב, צייטלין, רפאל וזיידמן כתבו ערכים מיוחדים על רבנים שכיהנו באנדריכוב. וכאמור ישנה כעת תכנית להקמת ספריה בישראל על שם אחד מהם — כל־כך רבות וגדולות היו זכויותיהם ופרסומם. הקהילה עצמה הושמדה, אבל הודות לרבנים הללו אנשי מדע, סופרים ואישי־רוח, ישאר שמה חרות לנצח בדברי הימים של היהדות הפולנית.

מקורות: אנציקלופדיה של הציונות הדתית, כרך ראשון בעריכת יצחק רפאל, מוסד הרב קוק, ירושלים 1958.

א. כ״ץ: על הרב אביגדור כי איננו, במישור, שנה ה׳, תש״ד גליון ק״פ, ״אלה אזכרה״, אוסף תולדות קדושי ת״ש—תש״ה, הוצאת המכון לחקר בעיות היהדות החרדית, ניו יורק, תשי״ט, עמ׳ 187—192 (ד״ר הלל זיידמן).

פינחס שינמן
יו״ר המועצה הדתית בת״א—יפו

הרב דוד אביגדור הי״ד

אויה לנו כי שודדנו, כי נגדעה זרוע אף קדקוד, בשואה האיומה בתולדותינו, שגם עמנו רווי היסורים לא ידע כמוה בכל אלפי שנות קיומו.

נגדעה היהדות השרשית — בלשונו של הצורר ימ״ש — היהדות הביולוגית, זו שמסוגלת להוליד ולהצמיח דורות חדשים. ובלשוננו־מושגינו — נגדעה יהדות השרשים, זו שריוותה והשקתה עסיס־חיים את האומה כולה, לגלויותיה ולתפוצותיה.

ובבואנו כיום להעלות זכר ולהציב מצבה לאותם מיליונים של זקנים וזקנות, אנשים ונשים, ילדים וילדות — עולה ומזדקר מקרב ההמונים, המורם מעם, הרב המנהיג, ההוגה והסופר, ההולכים בראש העם ומכוונים דרכו. ומבין אלה עולה ומתרוממת דמות קורנת ומזהירה, עינים יוקדות המביטות עמוק ללבות בני אדם והמשקפות עולם ומלואו, עולם של חוויות והרגשות, עולם של הגות ומעש. ניצבת לפני עינינו דמות ענק, מורה דרך לרבים, מושך המוני נוער בחבלי אהבה, מנהיג אותם, מכוונם ומדריכם לחיים מלאים, לעלות ולהתעלות, כדי להגיע לחיי המעשה של בנין ארץ־ישראל על אדני תורה ועבודה.

* * *

הרב דוד אביגדור, השם יקום דמו, רב מרבני גליציה, בדור האחרון של יהדות זו, נצר למשפחת רבנים, נולד בכ׳ בתשרי תרנ״ח (1897) לאביו ר׳ אברהם־יששכר־בר, רבה של טיראווה־וולאסקה (בגליציה המזרחית) ואמו הרבנית שרה־רחל, אף היא מגזע רבנים.

מילדותו הצטיין בכשרונותיו. בגיל שלוש — כמנהג הימים ההם — החל לומד בחדר, בגיל ארבע למד חומש, ומגיל 5 — גמרא.

עד גיל בר־מצוה למד אצל אביו ואצל מלמדים שונים בעיירת מולדתו ומגיל 13 קבע לו מקום קבוע, ללימוד עצמי, בבית־המדרש. בעל כשרונות. בגיל 14 החל מפרסם מאמרים בעתונות האידיש. סופרים הביעו התפעלות מסגנונו. למד בעצמו את ספרות ימי־הביניים ואף עסק בכתיבת שירים.

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה עבר עם הוריו לפראג, שם היה בין באי ביתו של הרב הראשי בראדי.

בשנת תרע״ט נשא אשה ולא הרבה זמן לאחר זאת נענה להפצרת בני משפחתו וקיבל על עצמו עול הרבנות בעיירת אנדריכוב, אצל ביליץ.

* * *

בזכרונו של כותב טורים אלה נחרתה דמותו של הרב מאנדריכוב, כאחד ממנהיגיו הדגולים של ״המזרחי״ ותנועת תורה־ועבודה. צעירים היינו ומלאי מרץ ואמונה באידיאלים של בנין הארץ ברוח המזרחי, כלומר: ״ארץ ישראל לעם ישראל

על פי תורת ישראל". היתה זו סיסמה שדשנו בה רבות. רעיוננו משועבד היה לאותו חזון גדול של "תורה ועבודה" — תורה כמשמעותה ועבודה כמשמעותה. תלי־תלים של פלפולים, של מחשבות ושל תקוות תלינו בסיסמה זו. מיטב הגיגינו באותה תקופה נתונים היו למשמעותה של הסיסמה ולדרכי הגשמתה.

והוא, הרב ר' דוד אביגדור, רבה של אנדריכוב, היה מורנו ורבנו במשנה זו. את מאמריו שנתפרסמו בעתונות התנועה בזמנים ההם, שתינו בצמא. מתווכחים היינו ולומדים כל תג ותג, כל אימרה ואימרה. כי שפתו היתה עשירה ומדוייקת, סגנונו מלוטש, ורעיונותיו שופעים. ואנחנו, דור תלמידיו, התברכנו בשפע זה.

ראיתי את הרב אביגדור בכל שלבי פעולותיו והופעותיו, ובכולם באו לידי הבלטה רחבות לבו, הגות רוחו העמוקה והדרת נפשו הצנועה. שמעתי ממנו הרצאות על נושאים חברותיים או פוליטיים, הקשבתי מתוך הנאה מרובה לדבריו החביבים והנעימים, בהשמיעו ברכה בעת קבלת פנים או בעת הכרזה על מגבית ציונית או חינוכית, התרשמתי עמוקות מהספדיו על אישים וגאונים, במיוחד מהספדו בקראקא בשנת תרפ"ח בביכ"נ "בני אמונה" על הרב הגאון ר' גדליה שמלקיס זצ"ל, רבה של פשמישל; היו לי לחוויה נעימה דבריו והרצאותיו בפני הנוער במושבות קיץ של השומר־הדתי ובועידות וכינוסים, וגם שיחותיו — שיחות החולין של ת"ח — היו צריכות לימוד ועיון.

ועם כל אלה היה הרב אביגדור רב בעירו, רועה רוחני, חביב ומחבב, שכל עניני דמתא רובצים עליו. ברח מן הכבוד — ועל כן כולם כבדוהו והעריצוהו. באהבה, בחיבה ובדרך־ארץ להפליא היו מקבלים את פניו בכל מקום — ובאיזה כבוד וגאון ייצג הוא את הצבור, בעמדו על הבמה בבית־הכנסת המהודר באנדריכוב ובהביעו את רחשי לבו בפני ציבור המתפללים ובני העיר בשבתות, בחגים ובכל מאורע חגיגי.

תכונות נעלות ומידות טובות ייחדו את אופיו, מזג טוב, ללא כעס וקצף, דיבורו בנחת עם הבריות, תמיד מוכן להושיט עזרה וסעד, עצה ותושיה. כל אלה היו לנו מקור לתענוג עילאי. הרגשנו תמיד, כי לפנינו עומד המורה החוצב מפנימיות לבו ונפשו את אימרותיו; ראינו לפנינו את מוקד ומקור האמונה, המשפיע מלהטו הרב על שומעיו. פתחנו, איפוא, את לבותינו ואמרנו לשפע: הרווה!

* * *

ברוך כשרונות היה מנוער, מנגן ומצייר. היה הוא מאותו דור רבנים שבגליציה שמלפני עשרים שלושים שנה, אשר אחרי שמילאו כריסם בש"ס ובפוסקים, שמו את פעמיהם למכללות (אוניברסיטאות בלע"ז), כדי לשאוב מלוא חפניים גם חכמה ודעת.

הרב דוד אביגדור, בעידוד הרב בראדי מפראג, ביקר שם באקדמיה לציור והשתלם במקצוע זה, והצטיין ברישום שחור על גבי לבן.

לתלמידיו הוא השתדל להקנות את היופי שבמשחק הצבעים, הוא שיעבד את כל כשרונותיו ואת כל הידע שלו למטרת חינוך דור של עסקני תורה ועבודה, נושאי רעיון "המזרחי" ומגשימי דרכו.

* * *

תלמידים רבים נתאספו סביבו מכל עיירות האזור: מקראקא, מוַדוביצה, מביאלה, מביליץ ומכל הסביבה. הוא הרביץ תורה וחכמה, לימד, הירצה, נאם וכתב. היה משמיע שיעורים בבית הספר "תחכמוני" בקראקא, השתתף בכל הועידות, הכנסיות והאסיפות של המזרחי; היה תמיד בין ראשי המדברים בהן.

* * *

הרב אביגדור השתתף בשנת תרצ"ט בקונגרס הציוני בשוויץ, כציר תנועת המזרחי ותורה־ועבודה, כשהשמים התקדרו בעבֵני מלחמת העולם השניה.

הוא חזר מן הקונגרס ימים אחדים לפני פרוץ המלחמה. זו פרצה ביום השׁשי, אחד בספטמבר 1939 — וכבר ביום השבת שלמחרתו נכנסו הנאצים לאנדריכוב.

יחד עם כל יהודי העיירה ברח והגיע לאחיו בדרוהוביטש, בה משלו הרוסים במשך כשנתיים.

בחודש יוני תש"א נטשו הרוסים את העיר ושוב נכנסו לכאן הגרמנים.

בראש השנה תש"ג נהרגו הוא ואשתו בהריגה הגדולה שהיתה באותו יום בטארנוב, לשם הוא נמלט. (לפי גירסה אחרת הצליח להגיע לגיטו ורשה, וניספה שם).

שני בניו שברחו מטארנא נהרגו בחורף תש"ג בדרוהוביץ, וכן ניספתה כל משפחתו.

* * *

העין דומעת בהיזכרנו ברבים ויקירים, שניספו על לא עוול בכפם, בעוונותינו הרבים, לפי גזירת שוכן עליון, שאין מוחנו מסוגל להבין דרכיו.

והלב מתפלץ לזכרון מנהיגים דגולים, רועי הדור, מחנכיו ומדריכיו — וביניהם אחד המעולים שבהם: הרב דוד אביגדור, קדוש עליון — שהחכמה העליונה גזרה על מותו ללא עת, מיתה משונה, בטרם מילא אף חלק ממה שמסוגל היה למלא, בטרם הקנה למעריציו אף חלק ממעיינו הנובע והמתגבר.

כתוב בספר בן סירא: "במופלא ממך אל תדרוש, ובמכוסה ממך אל תחקור, במה שהורשית התבונן, אין לך עסק בנסתרות. (חגיגה, י"ג).

עלה הכורת על היהדות, השמיד ענפים ופארות, קיצץ בשרשים — ואנחנו בעניות דעתנו ובמיעוט הבנתנו נצדיק את הדין:

ה' נתן ה' לקח, יהי שם ה' מבורך.

לולה בדר

איכם?

האם אמת היא כי באה כליה
על אבי, על אמי — בחלד היחידה?
איכם?

היכן אבקשכם בהגיגי?
הלבבי הפצוע סבל עוד לא די?
האמצא לו נוחם והיכן?

האם אי פעם עוד יותן?
את ידך, אמי, לחבוק
ומצליל קולך המתוק
לרוות נוחם וחום
בנוח ראשי בחקך עד תום?

אבי יקירי, יחידי —
האם ידיך שכה יקרו
שאותנו לדרך קשה זו ברכו
הלעולם כבר לא תניחן על ראשי?
לתשובה אצפה, מי יענני — מי?

שתיקה מסביב — רק תקתוק שעון על הקיר ישמע
ולבי היגע ודפיקתו אטומה
ואנו — כבר ידענו
כי לא נקים המצבות
לדמויות האהובות

ורק לבבותינו היוקדים — אתכם כה אהבו
האם לכם גל־עד חי — ידמו עד יכבו...

8 בודזוב, 1942/43 (תורגם מפולנית)

יצחק קורן

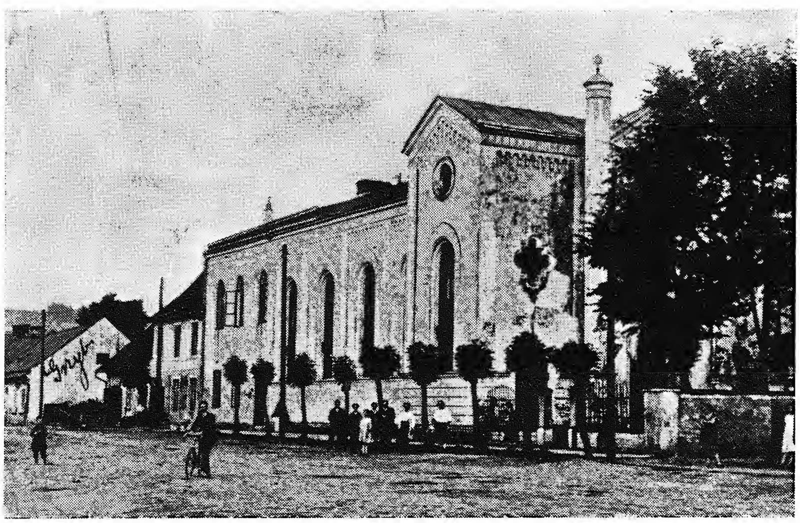
בית הכנסת

בית הכנסת באנדריכוב הוקם בשנת 1885. הישוב היה אז בשיא פריחתו הכלכלית והקהילה דאגה לכך, שביהכ״נ ייבנה בצורה מפוארת, ולפי סגנון בתי כנסת מודרניים בגרמניה, ויהיה לתפארת הישוב כולו.

את רוב הכסף הדרוש לבניית ביהכ"נ תרם ראש הקהילה מוריץ אונגר מכיסו. בכניסה לביהכ"נ הוקם לוח שיש בו הונצח המעשה הנדיב שלו.

בית הכנסת הכיל 600 מקומות־ישיבה. לנשים נבנה יציע מיוחד. לביהכ"נ היתה אקוסטיקה נפלאה. עבודות הצביעה נעשו ע"י אברהם טיברגר מזאטור, סבו של כותב הטורים האלה. זמן קצר לפני המלחמה חידשו את צבע הקירות.

בחג השבועות קושטו הדלתות, העמודים והארון הקודש בענפי עץ רעננים. ביום־הכפורים פקדו את ביהכ"נ גם ה"מתקדמים" הקיצוניים והרבנים היו נואמים ברגש ובהתלהבות. אף ביום פטירתו של הרצל היתה נערכת כאן עצרת חגיגית בהשתתפות המוני הקהל. גם בחגים ממשלתיים נערכה בבית־הכנסת חגיגה רבתי

47. בית הכנסת באנדריכוב

בנוכחות נציגי העיריה, המשטרה ומוסדות ציבוריים אחרים. נשארו בזכרוננו גם טקסי־נשואין מפוארים שנערכו בביהכ"נ.

ביהכ"נ היה מרכז החיים של יהדות אנדריכוב.

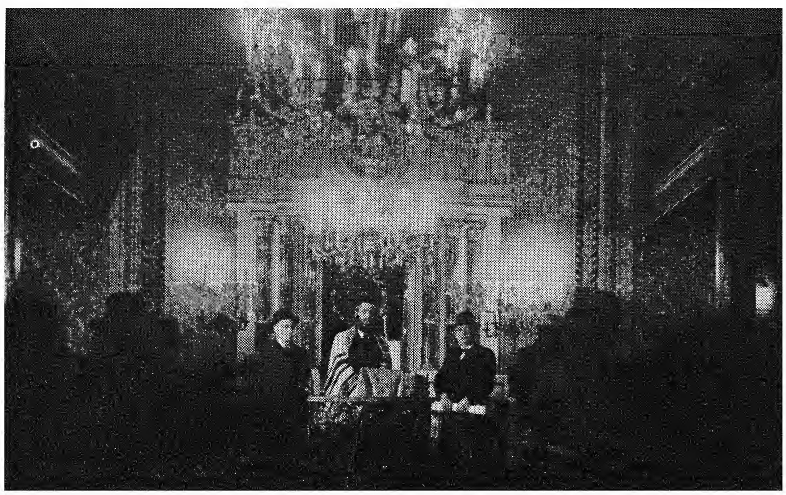
בתקופה האחרונה שימש בו כחזן חנינה גולדפינגר. היה לו קול נפלא ותפילותיו משכו המוני אנשים. הפולנים היו מוקסמים מהופעותיו בעת החגיגות הממשלתיות. הוא מילא גם את התפקיד של שו"ב. הוא נהרג חדשים ספורים לפני פרוץ המלחמה, בשנת 1939 בבית המטבחיים העירוני, על־ידי אקדח שבו היו הפולנים משתמשים לפני השחיטה כדי להמם את הבהמה. באותו זמן היה בפולין פולמוס חריף נגד

שחיטה כשרה וכתוצאה מזה נחקק חוק השחיטה של האנטישמית הידועה פריסטור.

במצב של גסיסה הובל גולדפינגר לביה"ח בוַדוביצה, אבל עוד בדרך נפטר בלי שהכרתו תחזור אליו. המשטרה לא מצאה את עקבות הרוצח וקבעה שכאילו היה זה מקרה התאבדות, כמובן שדבר זה היה בניגוד להשקפותיו הדתיות ומסורתו. היה שומר מצוות וחסיד נלהב. השאיר אחריו אלמנה ושני ילדים.

השיטה של הרצח והחקירה של המשטרה, היו סימניה הראשונים של טראגדיה שריחפה באויר מעל יהודי אנדריכוב ופולין כולה.

ב־25.11.1939 נשרף ביהכ"נ ע"י הנאצים. בפינוי ההריסות היו עסוקים יהודים והם השתדלו לנתץ את כל הלבנים, כי בתכנית הנאצים היה למכור אותם לפולנים.

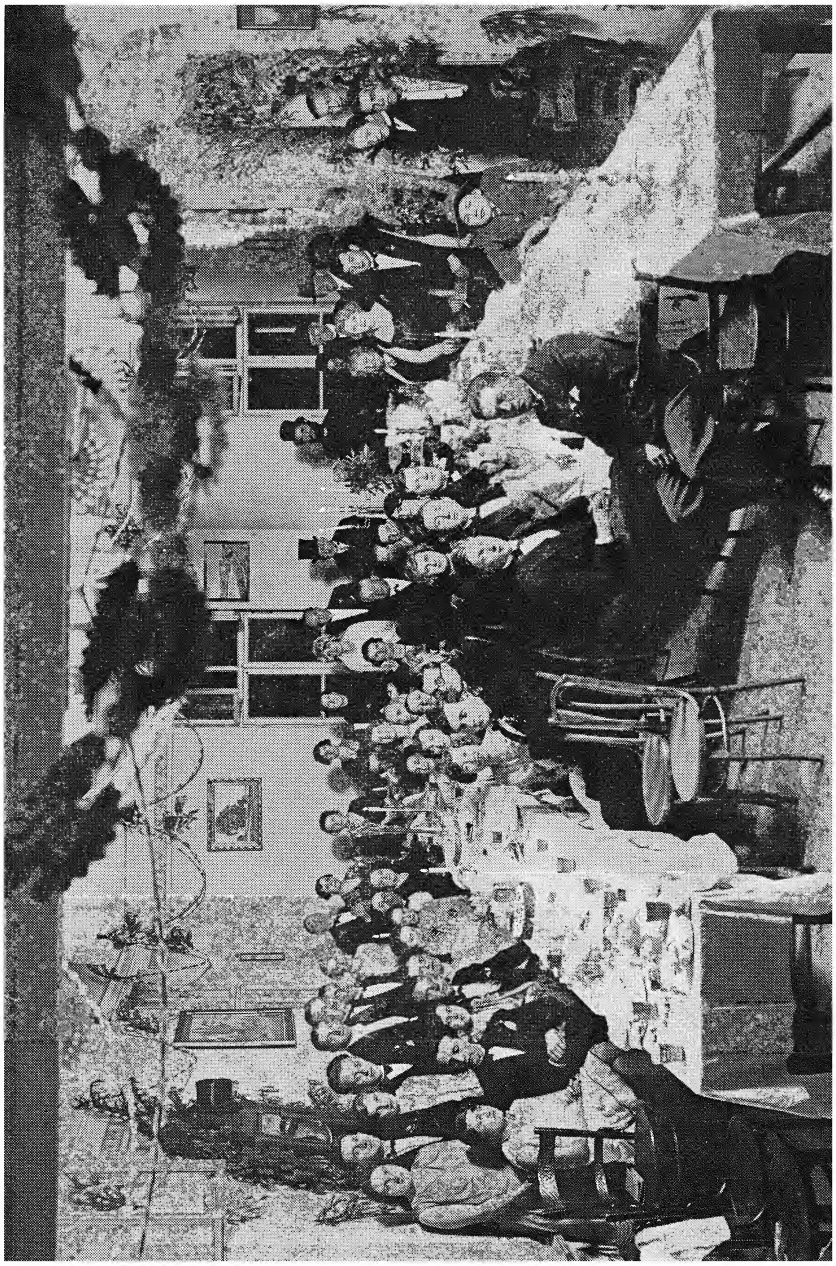
48. עצרת חגיגית בשנת 1937 לרגל גמר שיפוץ יסודי של בית הכנסת
באמצע: הרב דוד אביגדור. מימין: ברנרד שטמברגר. משמאל: ד"ר יואכים לוביץ.
A festive ceremony in 1937 to mark completion of comprehensive renovations carried out in the synagogue
From left: Dr. Joachim Lowicz, Rabbi Dawid Awigdor, Bernard Stamberger.

בניני הקהילה

בשנים 24—1922 נבנה בית הקהילה, שהכיל 2 קומות. בבית זה שוכנו משרדי הקהילה, מוסדות צבור וההסתדרות הציונית. היה בו אולם גדול לחתונות ונשפים, ששימש גם לתרגילי התעמלות, להצגות דראמטיות ולהרצאות.

במשרד הקהילה היתה ספריה שמנתה אלפי ספרים. אחרי פרוץ המלחמה העבירו הנאצים את הספרים לביח"ר צצוביצקה ושם שרפום בתנורים.

בנין הקהילה נשאר שלם והפך בזמן המלחמה לנגריה.

A48. אולם בבנין הקהילה, צילום שנערך בסעודת חתונה.
Photograph depicting a wedding meal. The hall of the Jewish Community Building.

החיים הדתיים

מהישוב היו 80% "מתקדמים" ו־20% אורטודוקסים. בשביל החרדים נבנה בית־המדרש ע"י ביהכ"נ. מעל בית־המדרש היתה דירת הרב. בחג הסוכות היה הרב אביגדור מזמין את כל הקהל ל"קידוש" בסוכתו. הסוכה היתה רחבה ומקושטת באופן נהדר. הרב קיבל בסבר פנים יפות את כל האורחים ואירחם באדיבות רבה.

בחג שמיני־עצרת ערכה החברה־קדישא "קידוש" גדול במשרדי הקהילה.

בשמחת תורה שררה שמחה רבה בין היהודים. נערכו הקפות מסורתיות, שאורגנו על־ידי קבוצות חסידים וכל הישוב לקח חבל בשמחה זו, בלווי כ־100 ספרי תורה שהיו בקהילתנו. כן נערכו רקודים חסידיים.

לפני הפסח נאפו מצות כשרות בתנור מיוחד בהשגחת הרב.

החרדים לא היו קנאים. הם הסתפקו בשמירת תרי"ג מצוות והיו תמימים בכל אורח חייהם. הם היו לדוגמה לכל העיר בנאמנותם וביושרם. כן הצטיינו בעזרה הדדית ובתמיכות לעניים. למרות המצב הכלכלי החמור, היה להם זמן לבוא לביהמ"ד ולהמשיך בלימוד תורה ועבודת הבורא.

במיוחד ראוי להעלות את זכרונם של הבעל קורא פנחס צוייג, ת"ח חדור דתיות, שבאורח חיים שימש דוגמה לאחרים; חיים גולדברג ושמואל שפַנגַלט, בעלי מזג טוב ועוסקים בצורכי צבור; והחזן משה רוסבך, בן תורה ואהוב על הבריות.

בית הקברות

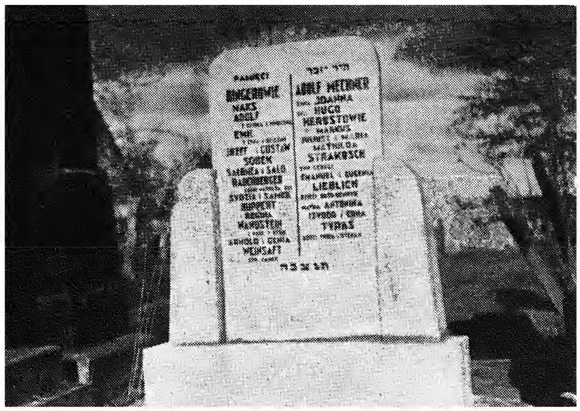
את המגרש להקמת בית הקברות, על גבעה שנקראה גורניצה, רכשה הקהילה בחוזה קניה מיום 5.5.1884, הוא רשום בספר האחוזה של אנדריכוב בחלקה מס. 58. ביה"ק נוסד כ־10 שנים לפני בית־העלמין בוַדוביצה. הוא ובית־העלמין הישן בזאטור היו עד שנת 1894 אתרי הקבורה היחידים בנפה כולה. עד שנת 1884 הובאו הנפטרים למנוחות בזאטור.

אנשי החברה־קדישא מילאו את תפקידם בנאמנות ומסירות.

אחרי מלחמת העולם הראשונה שימש כראש חברה־קדישא הנריך אָבל, ובזמן האחרון יוסף זילברמן.

בית הקברות נשאר שלם ועד היום אפשר להתפעל מהכבוד שהאזרחים היו חולקים למתים ע"י הקמת מצבות מפוארות מאבן יקרה, על־פי־רוב משחם שבדי. זוהי גם עדות על עושר יהודי אנדריכוב. כל המצבות, כולל אלה שמאבן יקרה, נשארו בשלמותן עד היום ובמקומן, תופעה המעידה גם על אופיה התרבותי של האוכלוסיה באנדריכוב. היו עיירות בפולין, ביניהן מישלניץ (ראה להלן: שואת מישלניץ) שבזמן המלחמה נעקרו המצבות מבתי־העלמין שלהן ושימשו לריצוף המדרכות.

במרוצת הזמן שקעו חלק מהמצבות באדמה והיו זקוקות לתקון. בשנת 1961 תוקנו החומות והבית שליד ביה"ק על־ידי קהילת קרקוב ולתקונים האלו נלקחו חומרים מחדר הטהרה שמט לנפול.

49. מצבת זכרון שהוקמה בשנת 1946 בבית הקברות באנדריכוב,
לזכר מספר משפחות שניספו ע״י הנאצים.
Monument erected in 1946 at the Andrychów cemetery in memory of the families perished in the holocaust

השתתפות במועצת העיריה

מועצת העיריה מנתה:

בשנת	1867	10	חברים	מהם	2	יהודים
״	1894	24	״	״	3	״
״	1927	40	״	״	8	״
״	1939	16	״	״	1	״

מספרים אלה מעידים שבתקופות מסוימות נבחרו כמה יהודים בקולותיהם של הפולנים. כי היהודים היו ידועים כאנשי ציבור ישרים, בעלי מרץ ופעילים לטובת העיר כולה. למשל, ניהול בניית בריכת השחיה המפורסמת נמסר לחבר המועצה ברנרד שטמברגר. זכויות רבות בעבודה למען העיר נזקפו לחברי המועצה יוליוס ישראלי, מאוריצי אונגר ויואכים גרינשפן במחצית השניה של המאה ה־19.

במועצה היה קיים שיתוף פעולה בין היהודים והפולנים. היהודים הצביעו בעד הצעות להושיט עזרה לפולנים שבתיהם נשרפו, או למען הקמת בית עניים פולני ובעד תיקון הכנסיה המקומית, והחברים הפולנים הצביעו (1897) בעד הצעה לאשר תקציב בסך 17.50 גולדן באמצעות הקהילה למען יהודים עניים.

כדאי לצטט הצעות שנשמרו בפרוטוקולים של ישיבות המועצה, שהן אופייניות לתקופה זו:

בישיבה מ־8.2.1884 התנדב מאוריצי אונגר להקים מכספו קרן בסכום 100 גולדן על שמו, לשם הגשת עזרה לתלמידים עניים בבי״ס העממי באנדריכוב, בתנאי ששנה אחת יהנו ממנה ילדים פולניים ובשנה השניה ילדים יהודיים.

בישיבה מ־24.11.1893 התנהל ויכוח אם לאשר תמיכה למען התיאטרון הלאומי הרוטני בלבוב. חבר הועד הפועל של העיריה, יוליוס ישראלי, התנגד באמרו, שכאשר נבנה התיאטרון הפולני בקרקוב לא שמענו שהרוטנים יעזרו באיזה אופן שהוא לבנייה. ההצעה נדחתה.

החיים הכלכליים

במחצית השניה של המאה ה־19 הפכה תעשיית הבד הביתית, שהיתה קיימת ממאות קודמות באנדריכוב ביזמת היהודים, לתעשיה מודרנית שיצאו לה מוניטין ברחבי אירופה. תוצרתה: בד (Drelichen), פֶּרקאלן (Blaudrucke) וגובלין כבשו שווקים באוסטריה ובמשך הזמן גם באונגריה, בוסניה, הרצוגובינה, רומניה ובולגריה.

במרוצת הזמן נפסקה תעשיית הבד ובמקומה התפתחה תעשית פרקאלן ואפרטורה (בדים מודפסים). לפי מדריך התעשיה משנת 1913 (ארכיון עירית אנדריכוב) הועסקו לפני המלחמה העולמית הראשונה בבתי החרושת:

של תיאודור פליקס — 40 פועלים
של יצחק ואדולף מכנר — 42 פועלים
של פרדינאנד וברנרד שטמברגר — 30 פועלים.

תעשיה זו התפתחה אחר־כך עוד יותר וברי החרושת האלה ביחד עם מפעליהם של דוד קרומהולץ ולאופולד שטמברגר היו מעסיקים למעלה מ־100 פועלים כל אחד.

כמתואר לעיל, עם הקמת פולין לא יכלה אנדריכוב לעמוד בהתחרות עם הסחורות הזולות שזרמו מלודז ותעשייתה נאלצה להתחסל. בשנים האחרונות לפני המלחמה העולמית השניה נשאר קיים ביהח״ר של ברנרד שטמברגר בלבד. היתר סגרו בעצמם את מפעליהם. כך נעלמה תעשיה זו, שנוסדה על יסודות בריאים ואשר התפתחה בהצלחה במשך כמה דורות.

בתעשית גובלין הצטיין ביותר יואכים גרינשפן, שבא בשנת 1864 מקרוסנו והקים בעירנו את ביהח״ר הראשון לגובלין, בו הועסקו 40 פועלים. הגובלינים שלו היו כל־כך נהדרים עד שהקיסר פרנץ־יוסף הראשון מינה אותו לספק חצר המלך. אחרי מותו המשיך בנו נתן בעסק עד זמן קצר לפני פרוץ המלחמה.

יואכים גרינשפן יזם לייסד בעירנו גם מפעל טקסטילי גדול. אחרי השגת הסכמת העיריה והבטחת עזרתה, פנה אל הועד הארצי של הנציב בלבוב והוא אישר לו הלואה בסך 400.000 כתר למשך 10 שנים, בתנאי שימציא ערבויות. אך את הערבויות לא הצליח להשיג. האחים צצוביצקה, יהודים מצ׳כיה, ניצלו במקומו את ההצעה הזאת ונתנו את הערבויות הכספיות וכך נבנה בשנים 7—1906 המפעל העצום הזה, שגדל מדי שנה ובשנים האחרונות לפני המלחמה היה מעסיק כ־4000 פועלים ומאות פקידים ותוצרתו סופקה לכל רחבי אירופה וגם אל מעבר־הים. תודות למרץ ולהון היהודי שהושקע במפעל הזה התעשרה העיר כולה ורכשה מוניטין בכל רחבי פולין.

מהיהודים שהיו עסוקים במפעל יש להזכיר את מנהל החשבונות הראשי איגנאצי ויסברג ואת מנהלי העבודה פרידריק וישיק, יליד ודוביצה, הנריק זילברמן ויוסף רוזנברג, שסיימו את ביה״ס המפורסם לטקסטיל שבצויקאו.

לאחר המלחמה הולאם המפעל ע״י ממשלת פולין והוגדל ע״י בניית סניף בביהח״ר לדשנים כימיים לשעבר (של מתתיהו יעקובוביץ) במוכאז׳.

ציינו לעיל כמה מעבידים יהודים, שסייעו בכלכלת העיר אנדריכוב. כדי לתת תמונה יותר נאמנה אנו רואים צורך להביא את הרשימה דלהלן. לצערנו אין הרשימה שלמה:

מאוריצי מיטלר — בי״ח לעבוד עורות.
נתן־אהרן קלאפהולץ, שמעון קורן — בי״ח לסיד.
שלמה פרבר — בי״ח למוצרי מלט.
שמעון בדר, לודויג אנוך — בי״ת לגזוז ומיצים.

בעלי מקצועות חופשיים:
עורכי דין: ד״ר יואכים לוביץ, ד״ר לנדאו.
רופאים: ד״ר אובז׳נסקי, ד״ר שמעון מסינגר, ד״ר אדולף ציילנדר.
רוקחים: מגר׳ הנריק הַס.
מרפאות שנים: אדולף גולדברגר, שמואל מונדרר.

סוחרים:
בימ״ס עורות — ישראל טירַס, שַנצר.
בימ״ס ברזל — שלמה ומקס הַמֶר, שמואל ניימן, איזידור ווילהלם קורנהאוזר, לאופולד שטמברגר.
בתי־מזיגה לבירה — אדלה והרמן אנוך, מקס בטשטאד, זיגמונט ליבליך.
מנופקטורה — אליהו גוטר, גוסטה גולדברג, אדולף ויינזפט, פליקס, וילהלם פילצר, יעקב פרידהבר, שלמה קינסטלינגר, יעקב רוטברט, שמואל שפנגלט.
מוצרי סריגה — פנחס צוייג, ליבה שפנגלט.
סיטונאי למצרכי מזון — יעקב גז׳יב.
מכולת — גולדפינגר, טירַס, שמעון מֶל, מרכוס מוזס, יעקב רינגר.
אטליז — הַנקם, שאול זיגל.
מחלבה — גולדברג.
קיוסקים — איגנאצי זילברמן, קריגר.
מסעדות ומזיגת יי״ש — פרדינאנד בטר, יוסף זילברמן, מאוריצי לַנגר, שלמה פרבר, שלמה ראוכברגר.
מחסן חומרי הסקה — שמואל רינגר.
הובלה — חיים לרמר, יז׳י מיטלר.

בעלי מלאכה:
סנדלריה — פנצר.
שענים — חיים גולדברג, דוד זילברשיץ.
חייטים — זילברמן, סטפניה קורן, אליעזר קיכלר.
זגג ורפד — שמואל הירש.
כובען — יעקב הפטל.
פחחים — ברנרד מַרמור, רייך.

היו גם פקידים שכירים, שרובם היו עסוקים בביהח״ר של אחים צצוביצקה.

רוב האנשים הנ״ל ניספו בשואה ע״י הנאצים. כולם היו אנשים ישרים ופרודוק־טיביים, אשר מעמלם ללא־ליאות נהנתה האוכלוסיה כולה.

יהודי אנדריכוב היו מושרשים בעיר זה דורות ועד מלחמת־העולם הראשונה לא חשבו על עזיבת העיר ואת חסכונותיהם היו משקיעים בבניית בתים וייסוד מפעלים. רוב הבתים במרכז העיר נבנו ע״י היהודים. גם היחסים ההגונים ששררו בין היהודים והפולנים היתה להם השפעה מעודדת בכלכלה. ואמנם, עד מלחמת־העולם הראשונה כמעט, שלא הורגשה כל אנטישמיות גם מבחינה הכלכלית, כי היו די פרנסות בשביל פולנים ויהודים.

רק למן שנת 1919 חלו שינויים כבירים. קמו תנועות אנטישמיות, שהתחילו לדחוק את רגלי היהודים מן המסחר והכלכלה ומדי שנה ירד מצבם הכלכלי של היהודים. הנוער היהודי, שראה שאין לו עתיד במסחר, החל לחפש דרכים חדשות ע״י לימוד מקצועות־מלאכה שונים, כדי שיוכל להצטרף לתנועה החלוצית ולעלות לארץ־ישראל.

התנועה הציונית

הרמן גז׳יב היה מהציונים הפעילים הראשונים באנדריכוב, ובשנת 1912 ייסד ארגון צופים בעל תכנית ציונית־כללית. החל משנת 1916 היה מבקר בעירנו ומופיע בעצרות חנוכה פרופ׳ מיכל ברקוביץ מביליץ, שבזמנו היה מזכירו של הרצל. הוא היה מרצה בעניני דיומא.

אחרי מלחמת העולם הראשונה אירגן הרמן המר מחדש את התנועה והיה פעיל בה מאוד. הוא היה מרצה על נושאים ציוניים גם בערים הסמוכות ודוביצה, קלווריה וקנטי. כאשר הוקמה נקודת הכשרה בנידק ובגלמבוביצה שע״י אנדריכוב (רוב קבוצת נידק היו תושבי ודוביצה), היו אלה יהודי עירנו, עם הרמן המר בראש, שסיפקו להם את צרכיהם היומיומיים.

באותה תקופה פעלה גם הסתדרות נשים ציונית ויצ״ו, מיסודה של ״אוניון״ (התאחדות נשי אנדריכוב: פרויען־פאריין), שעליה ידובר להלן. בשורות ויצ״ו הצטיינו רגינה ויינזפט, ברטה וולף, אלה לנדאו, מניה לוביץ, פני ובטי קרומהולץ וברטה קופרמן.

בתכנית פעולותיה הנרחבות של ויצ״ו נכללו עריכת הרצאות, הצגות, התרמה למען קק״ל ולצרכי פילנטרופיה.

ביזמת המהנדס מקס פליקס הופיע פעם בעירנו כמרצה הרב ד״ר יהושע טון, ממנהיגיה הדגולים של תנועת ציוני קרקוב.

בשנים 30—1925 היה קיים קן ה ש ו מ ר ה צ ע י ר בבנין הקהילה. משפחת פליקס המפורסמת העמידה לרשות הקן בית וקרקע להכשרת הנוער בעבודה חקלאית. בקן זה השתתפו בחשאי גם כמה מבני החרדים. מקן זה עלו ארצה שני חבריו ארטור ניימן וארנולד רייך. ברם, בגלל פעולות מהפכניות, כביכול, הוחזרו אלה ע״י השלטון המנדטורי לפולין בשנת 1936 ובשנות השואה ניספו ע״י הנאצים.

החל משנת 1930 עד פרוץ המלחמה עברה כל הפעולה הציונית לידי תנועת הנוער הציוני ״ע ק י ב א״, שנוסדה ע״י פולה ביטר מדז׳דיץ. תנועה זו זכתה

בתמיכת הישוב כולו בראשות הרב אביגדור. היתה השתתפות רבה בקורסים לשפה העברית ובדברי־הימים של עמנו והיה צורך לארגן שלוש כתות — לפי הגיל. ההנהלה היתה לסירוגין בידי סטלה ויינזפט ונתן גולדברג, ולבסוף בידי ועד המורכב מהחברים יטקה לרנר, גרטה קיכלר, כותב הטורים האלה עם ברנרד מרמור בראש.

מדי חדש בחדשו נאספו ע״י הארגונים האלה תרומות למען הקרנות הלאומיות. בתחילה נעשתה הגביה בהשגחתם של ארנולד ויינזפט והמהנדס מקס פליקס, עם איזידור קרומהולץ בראש, כאשר בשנת 1937 עזב איזידור קרומהולץ את העיר, עסקה תנועת ״עקיבא״ בפעולה זו והגזבר היה מר זיידנפלד. מקור ההכנסה הראשי היה בקופסאות שנמצאו בכל בית ובית, תרומות בעת חתונות וחגיגות משפחתיות, רישום בספר הזהב של הקק״ל, וכו׳. נוער ״עקיבא״ עסק גם במכירת ״שקלים״. תודות לפעולה נמרצת זו נאספו רבבות זלוטים מעירנו בתקופה הבינמלחמתית והועברו למרכז בקרקוב.

בשנת 1935 עלו ארצה מחברי ״עקיבא״ סטלה ויינזפט (דורון) וויקטור זילברמן הגרים בישראל. כמו כן עלו בשנת 1934 המהנדס מקס פליקס ואשתו, מוצק הורוביץ וכן אחד האחים צצוביצקה.

מפעילי תנועת ״עקיבא״ היתה מאיה וקסברג, מורה ומחנכת יוצאת מן הכלל, שאחרי גמר הגימנסיה בקנטי והכשרה למקצוע ההוראה ניהלה באנדריכוב קורסים להשתלמות לנוער ברוח לאומית וציונית מובהקת. זכויותיה היו רבות, כאשר בעת המלחמה נסגרו דלתות בתי־ספר לנוער היהודי והיא המשיכה את עבודתה החינוכית בתנאים קשים וניהלה גם גן ילדים באנדריכוב ואחר כך בגיטו ודוביצה. דמותה מתוארת במקומות שונים בספר זה.

בזמן האחרון נעשו נסיונות ע״י אדולף הס לארגן תנועת ״גורדוניה״, אבל בלי תוצאות. יתר הצלחה היתה לתנועת ברית טרומפלדור ״ביתר״, שפעלה בעיקר בין הנוער מגיל 15—10 והקימה מחנה קייט על ההר קוציז. המפקד היה שליח מארץ־ישראל בשם און. הוא ניהל את המחנה על עקרונות לאומיים ומשמעתיים מובהקים. בפרוץ המלחמה היה המחנה הזה במלוא פעילותו, כשעליו נמנים לפחות 200 משתתפים מביליץ והעיירות הסמוכות.

הנוער באנדריכוב, שנתחנך ברוח לאומית ומסורתית, נשא ברמה את הדגל הציוני. היתה לפניו מטרה אחת בלבד — לעלות ארצה! רק בגלל חוסר סרטיפיקטים לא הגשים את העליה. רעיון העליה ליווה אותו למחנות־עבודה בעת השואה או לערבות־רוסיה. גם אז המשיך בחלום הזה ועם משאת נפשו זו נפח את נפשו. רק יחידים זכו לעבור את אימי המלחמה והשואה ולעלות ארצה.

חינוך

בתיאור על הקמת הקהילה כתבנו על הסיבות שגרמו לכך שעד שנת 1879 היה קיים בית ספר עממי נפרד לילדים יהודים. למן 1879 החלו ילדים יהודים לומדים ביחד עם נוצרים בבית־ספר ממלכתי. בביה״ס הממלכתי כללה תכנית הלימודים גם דת ישראל ודברי־ימי עמנו. השעורים המיוחדים לתלמידים היהודים ניתנו ע״י הרב המקומי הרב אבא מצנר ואחרי פטירתו ע״י הרב דוד אביגדור. הרבנים היו מוסמכים להוראה בבי״ס ממלכתי.

רוב הנוער המשיך את לימודיו בבית־ספר תיכוני בוַדוביצה או בביליץ. תלמידים שלא יכלו להרשות לעצמם לשכור חדר, היו נאלצים לקום בבוקר השכם ולנסוע ברכבת לבית־הספר ולהכין את השעורים אחרי שובם הביתה בשעות מאוחרות אחה״צ. אפשר לתאר את המאמץ של הנוער בשאיפתו לרכוש השכלה ולהשיג תעודת בגרות.

משנת 1930, בערך, נתקיים באנדריכוב גן ילדים בהנהלת הגננת המוסמכת מלכה ברגמן (וקסברג) מקוטי. היא היתה בקיאה גם בלשון העברית והתמסרה בכל לבה להעניק לילדים את היסודות לרכישת השפה העברית. כן היתה מלמדת שירים עבריים.

את הקמת הגן יזמו הרב אביגדור, אהרן (ארנולד) ויינזפט וחיה פליקס. הם גם דאגו לתקציבו. בחנוכה היו נערכות הצגות לילדים באולם הקהילה, ובשקיות תכלת־לבן חלקו לכולם ממתקים ופירות מארץ־ישראל.

לנוער היתה שאיפה רבה ללימודים, וההורים האמידים היו מביאים מורים מיוחדים מהערים הגדולות, שנתנו שעורים בהשכלה כללית, בשפות לועזיות (אנגלית וצרפתית) ומוזיקה, במיוחד בנגינה בפסנתר.

היה קיים ״חדר״ בו למדו הילדים, בזמנם החופשי מלימודיהם בבית הספר העממי, תנ״ך עם פירוש רש״י וכתיבה ביידיש ועברית. המורה אלישע שפילמן וקודמיו עשו מאמצים נמרצים להחדיר בלב התלמידים את רוח היהדות והמסורת אשר יקשרום בקשרים הדוקים עם העם היהודי וא״י.

מוסדות צדקה

עוד משנים קודמות קיים היה בעירנו איגוד נשים יהודיות ״א ו נ י ו ן״ (פרויען־פאריין), שדאג לנשים עניות בהריון, לעניים וחולים וכן להכשרת בנות עניות במקצועות שונים. המייסדת היתה רגינה פליקס, אשתו של תיאודור פליקס.

שנים רבות עמדה בראש הפעולה אדלה אֶנוך, המתוארת להלן במדור הדמויות. לועד השתייכו:

קורנליה אֶבל, אנטונינה המר, ברטה קרומהולץ, ברטה בטר, רגינה ויינזפט, ברטה רינגר, סלה גולדברגר, מכנר, מלניה שטמברגר.

במיוחד יש להדגיש את התמסרותה של אנטונינה המר (כעת בנתניה) למען האיגוד. היא השקיעה עמל רב והרבה מכספה תוך כדי טיפול בחולים.

אדלה אנוך ורגינה ויינזפט גורשו למחנה השמדה; קורנליה אבל נסעה מגולת רוסיה לפרס, בשאיפה לעלות ארצה, אך בדרך נפטרה בטהרן ממחלה מדבקת. ברטה בטר שהיתה באפיסת כוחות נורתה במיטתה באנדריכוב בעת אקציה שערכו הנאצים.

היתה קיימת חברת ביקור־חולים, בראשותו של ישראל טירס. החברה טיפלה בחולים עניים שהיו זקוקים לעזרה רפואית.

בעניים שבאו מחוץ לעיר טיפלו חיים גולדברג וברנרד גולדברגר. הם היו אוספים כספים מן הציבור ומעניקים תמיכה חד־פעמית לעניים כדי שלא יצטרכו לחזור על הפתחים מבית לבית. לקראת החגים חולקו לעניים מטעם הקהילה מצרכי מזון ובגדים, ובפרוס חג הפסח אורגנה פעולת ״קמחא דפסחא״ וחלקו מצות ויין בין כל המשפחות העניות.

ראוי לציין את ההשתתפות של כל התושבים בהגשת עזרה בכל מקרה שהוא לעניי העיר. הנכונות הזאת היתה אחד הקשרים ההדוקים ביותר בהתלכדות יהודי אנדריכוב. כולם, ללא הבדל מעמד או מפלגה, נהיו למשפחה אחת כשנתגלה הצורך להציל יהודי ממצוקה.

תרבות וספורט

הנוער ששאף לחיים תרבותיים בגוף בריא מצא את סיפוקו באיגוד הספורטאי "מ כ ב י", שהתקיים בעירנו במשך שנים רבות. ב"מכבי" השתתפה כמעט כל האוכלוסיה היהודית בני כל הגוונים הפוליטיים וההשקפות המפלגתיות, וכך נהפך איגוד זה למרכז תרבותי של העיר כולה.

יו"ר האיגוד היה ברנרד שטמברגר, ואחריו ד"ר שמעון מסינגר וזיסקינד.

הרוח החיה בו היה אברהם (אדולף) שטמברגר, אדם בעל מרץ וידיד הנוער. הוא אירגן כל מיני סקציות ופגישות. יוסף רוזנברג עזר לו בענינים האדמיניסטר־טיביים. היו סקציות להתעמלות, פינג־פונג, סקי־חורף, טניס, שחיה, כדורגל וכדור־סל.

הקהילה העמידה את אולמה לרשות האיגוד לשם עריכת תרגילי התעמלות. לאיגוד היו מגרשים לטניס, לאטלטיקה ולכדור סל.

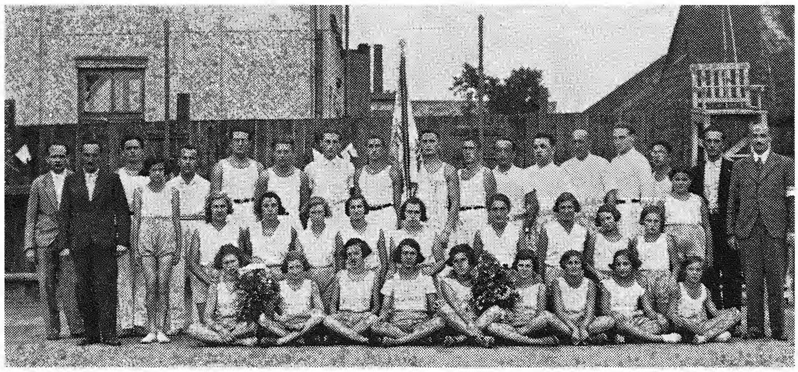
ל"מכבי־אנדריכוב" היו הישגים גדולים במשחקי־התחרות. קבוצת פינג־פונג כבשה את המקום הראשון במחוז ודוביצה; קבוצת כדור־הסל עברה לליגה "א" של אזור קרקוב. גם לסקציה לשחיה היתה הצלחה רבה. החברים מהאיגוד הספורטאי בביליץ היו מספר שנים אורחי הסקציה האנדריכובית בימי הקיץ והתאמנו אתה יחד בבריכת השחיה המפורסמת של עיריית אנדריכוב. בהתחרות המירוץ שנתקיימה בזאקופנה בשנת 1935 הגיעו הראשונים זיגמונט פורשירם מקבוצת הנוער ולולה בדר מקבוצת הנשים.

איגוד "מכבי־אנדריכוב" בנה אכסניה על הר קוציז במרחק 10 קילומטר מהעיר. הישוב נהנה מהמפעל הזה תודות לעבודה האינטנסיבית של מקס המר, ראש הסקציה של סקי־חורף, ועוזרו יצחק קורן. בימי החורף יצאו כמעט בכל שבוע לקוציז עגלות עם חובבי סקי ואפשר היה לבלות כל היום על מגלשות במסלול שהשתרע על מספר קילומטרים. בקיץ נערכו טיולים בסביבה הנהדרת של רכס בסקיד.

המדריכים היו אדולף שטמברגר, דניאל גרוס, חסקל גולדברג, יטקה זילברמן ולולה בדר. רבה היתה התמסרותם לעבודה ונפלאות היו תוצאותיה.

בין הראשונים שטיפחו את הספורט באנדריכוב היה שמואל רינגר, שנמנה על ספורטאי סקי החורף הטובים ביותר בענף זה. הוא פעל רבות למען הציבור, במיוחד בשטח הספורט ולציון זכויותיו נערכה מסיבה חגיגית לכבודו במלאות לו 50 שנה.

אחרי המלחמה, בשנת 1946, הקים שמואל רינגר מצבת זכרון בבית הקברות באנדריכוב לזכר מספר משפחות שניספו בשואה (תמונת המצבה ניתנת בפרק בית הקברות). הוא ואשתו ברטה עלו ארצה ונפטרו לפני כמה שנים. הבת רניה (פרבר) גרה בחיפה.

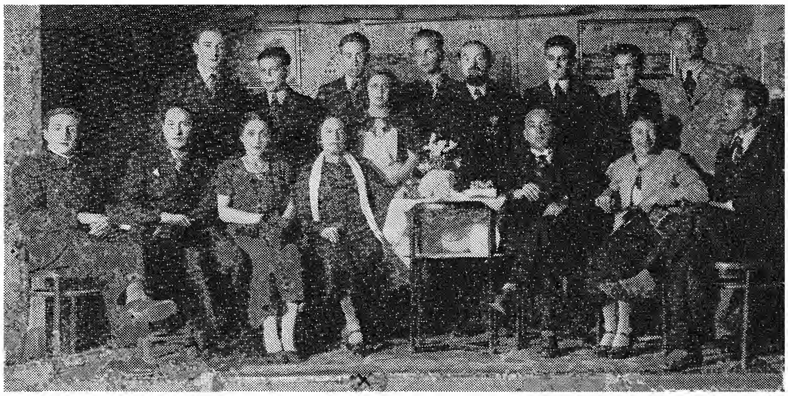
50. חג הספורט ב 15.8.1935.
יושבים מימין בשורה הראשונה: רינגר, מאיה וקסברג, ליזה קורנהאוזר, מינה בטשטאדט, אניטה שטמברגר, רוזה קורן, מטילדה ראוכברגר, מינה לנגר, טושיה טירס.
בשורה השניה: רוזיה רינגר, אירנה ויינזפט, הלה גולדברג, לולה בדר, גרטה קיכלר, גולדה גולדברג, ברטה לנגר, יטקה זילברמן, ידזיה אֶבל.
בשורה השלישית: טירס, מוריץ בדר, שנצר, דולק הס, אמיל פורשירם, רוזנברג, זיסקינד, אדולף שטמברגר, סטפן שטמברגר, חיים זילברמן, זיגמונט לנגר, זיגמונט פורשירם, ולטר זיברט, אדולף בטשטאדט, הנריק זילברמן, /—/, נתן שפנגלט, ראוכמן, אדולף גולדברגר.

Sports festival held on the 15th of August 1935
From right first row: Ringer, M. Weksberg, L. Kornhauzer, M. Betstadt, A. Stamberger, R. Korn, M. Rauchberger, M. Langer, T. Tyras.
Second row: R. Ringer, I. Weinsaft, H. Goldberg, L. Bader, G. Kichler, G. Goldberg, B. Langer, J. Silberman, J. Ebel.
Third row: Tyras, M. Bader, Szancer, D. Has, E. Vorschimer, Rozenberg, Süsskind, A. and St. Stamberger, Ch. Silberman, Z. Langer, Z. Vorschirm, W. Sibert, A. Betstadt, H. Silberman, /—/, N. Spanglet, Rauchman, A. Goldberger.

״מכבי־אנדריכוב״, על פעולותיו הנרחבות והאוירה החברתית הנעימה ששררה בין שורותיו, מהווה אחד הפרקים הנהדרים בתולדות יהודי אנדריכוב.

היו בעירנו חובבי תיאטרון רבים והם יסדו חוג דרמאטי, שאירגן הופעות אמנותיות שונות בביומם של אדלה אנוך, רגינה ויינזפט ואדולף שטמברגר. לשחקניות מוצלחות נחשבו האחיות אירנה וסטלה ויינזפט ולוניה קרומהולץ (רמבישובסקה). במיוחד הצטיינה הקבוצה ששיחקה על רקע החסידות ונושאים תנ״כיים. ההצגות נערכו בכל הזדמנות, במטרה לתת סיפוק לחובבים ובאותה עת לשמש כמניע להתרמת כספים לצרכי צבור. בפורים, במיוחד, התקיימו הצגות ושעשועים כגון מכירת יוסף, פדיון הבן וכו׳. אדולף שטמברגר ומוריץ בדר עם קבוצותיהם היו הולכים מבית לבית ויוצרים אוירה של שמחה כללית ובהזדמנות זו אספו כספים למען קק״ל.

היה גם חוג לריקודים בהדרכת מרים שטמברגר.

51. קבוצת שחקנים באנדריכוב, אחרי הצגה.
יושבים מימין בשורה הראשונה : מוריץ בדר, הלה גולדברג, אדולף שטמברגר, רגינה ויינזפט, לולה ראוכברגר, יעקב ויינזפט, זיגמונט פורשירם.
עומדים מימין בשורה השניה : חיים זילברמן, יצחק קורן, זיגמונט לנגר, מוזס, נפתלי שפנגלט, אדולף רינגר, ולטר זיברט, אמיל פורשירם.

52. הסקציה לטניס.

53. קבוצת סקי־חורף על הר קוציז בשנת 1931 מימין : סטלה ויינזפט, הילדה בטר, מרגוט גרינשפן, גולדברג, אמיל פורשירם, זיגמונט פורשירם, לאון פריס, ולטר זיברט, ארנסט אָבל.

.54 הג הספורט משנת 1933 בערד.
יושבים מימין, למטה: ארתור גרוס, ליאופולד שניידר.
בכריעה: אירנה זילביגר, מיה בטשטאדט, מלה קורנהאוזר, אירנה מסינגר, גינה צוייג, רוזיה רינגר, לולה ראוכברגר, אירנה ויינזפט, זיסקינד, מטילדה ראוכברגר, מלכה צוייג, רוזיה קורן.
עומדים, בשורה השלישית: וילהלם שניידר, נתן שפנגלט, סטפן שטמברגר, נפתלי שפנגלט, רוזנברג, זינקה זילברמן, טירס, ד"ר מסינגר, הנריק זילברמן, יטקה זילברמן, זיסקינד, אדולף שטמברגר, ברטה לנגר, פרומוביץ, אדולף רינגר, אדולף בטשטאדט.
בשורה הרביעית: זיגמונט לנגר, לושיק שניידר, אחים זיגמונט ואמיל פורשירם, ולטר זיברט, דניאל גרוס.

.55 קבוצת סקי־חורף, בשנת 1933.
מימין: /—/, מלכה ברגמן, אדולף שטמברגר, לולה ראוכברגר, קובה רייך, קובי קרומהולץ, גולדברגר, ולטר זיברט, מרגוט גרינשפן, הילדה בטר.

56. במסיבה שנערכה ע"י איגוד "מכבי" בשנת 1935
לכבוד שמואל רינגר במלאות לו 50 שנים.
יושבים מימין בשורה הראשונה: זיגמונט לנגר, /—/, נתן שפנגלט, זיגמונט פורשירם.
בשורה השניה: זיברט, מלה שטמברגר, ברטה רינגר, שמואל רינגר, הרב דוד אביגדור, אשתו, משיה אבל, זינקה ליבליך.
עומדים מימין בשורה השלישית: וילהלם גרוס ואשתו, ולטר זיברט, לולה ראוכברגר, סטלה ויינזפט, טירס, אדולף שטמברגר, רוזנברגר, מקס המר, מניה גולדברג, פרידה קורנהאוזר, גולדה והלה גולדברג.
בשורה הרביעית: וסרברגר, הוגו זילביגר ואשתו, הילדה בטר, ידזיה מסינגר, אמיל פורשירם, יטקה זילברמן, ברטה לנגר, ליאופולד רינגר, מלכה ברגמן, דורי בדר.

57. קבוצת ילדים שחקנים באנדריכוב, אחרי הצגה.

ד״ר דוד יעקובוביץ

דמויות ואישים

הרב דוד אביגדור

Rabbi Dawid Awigdor

ברצוני להשלים בכמה מלים את הביוגרפיה של הרב אביגדור ז״ל.

הוא היה למנהיגם הרוחני של יהודי אנדריכוב מיד עם הופעתו בעיר. העיר הזאת, שהיתה בחלקה אדישה לרעיון הציוני ואף מתבוללת, התחילה ליהפך תחת השפעתו לאט לאט לעיר ציונית, עד שלבסוף היו כל תושביה לציונים נלהבים. דמותו הפטריארכלית עשתה רושם כביר בכל הופעותיו. ואכן זכה לכבוד והערכה מצד כל אנשי העיר. נאומיו, בהם היה מטיף לדביקות במסורת, לשמירת שבת וקיום המצוות, היו נש־מעים לעתים קרובות בביהכ״נ. הרב לא חשש לומר את האמת ולגנות מעשים בלתי צודקים. הוא לא חסך מאמצים להפיץ את הרעיון הציוני ולהלהיב את שומעיו לעלות ארצה.

היה משתתף בכל חגיגות ״מכבי״ ועודד אותה להמשיך בעבודתה למען הנוער ובריאותו והיה לה ליועץ ותומך. בנוער הציוני ראה את עתיד העם וזמן רב היה מקדיש למענו, ע״י מתן שעורים ביהדות ודברי ימי עמנו. למטרה זו נסע גם לערים הסמוכות ודוביצה, קלווריה וכו׳.

מעולם לא הבדיל בין שכבות העם. העני היה קרוב לו באותה מדה כמו העשיר. הוא השתתף בכל החגיגות המשפחתיות ובכל ההלויות.

הרב אביגדור היה אוטודידקט. הוא לא ביקר בבית־ספר עממי או תיכוני ולמרות זאת סיים בעת כהונתו באנדריכוב את חוק לימודיו בבית־ספר תיכון בקרקוב, כבוגר שלא מן המנין.

ימים מספר לפני פרוץ המלחמה השתתף כציר בקונגרס הציוני בג׳ניבה. חלק מן הצירים נשאר שם וכך הצילו את חייהם. אולם הוא, שנפשו היתה כל־כך קשורה למשפחתו ולעירו היקרה, חזר ברגע האחרון לפני המלחמה. אחרי כמה ימים נאלץ להימלט. בגלל הופעותיו ונאומיו האנטי־נאציים בעבר, ידע שיימצאו פולנים שימסרוהו לנאצים והם לא יסלחו לו.

Adela Enoch
צילום מן הגיטו

אדלה אנוך

נולדה בשנת 1860, בערך, באנדריכוב. סבה מוריץ אונגר היה ראש הקהילה שבנה את בית הכנסת. היא קיבלה את החינוך בליצאום לבנות המפורסם בפראג. עמדה בחילופי מכתבים עם קארין מכאליס, והידידות הלבבית עם הסופרת המפורסמת עוררה אותה לכתיבת יצירות ספרו־תיות: אגדות לילדים, שירה ובלדות. כן תרגמה סיפורים של הסופר הפולני קורנל מאקושינסקי לגרמנית, חיברה יצירות בשביל התיאטרון לחו־בבים באנדריכוב, אותו אירגנה וניהלה במשך שנים רבות והיתה הבמאית שלו. טקסטים רבים להצגות ילדים שנערכו בו היו פרי עטה.

גם בחיים הציבוריים היו זכויותיה רבות. היא היתה היועצת והעוזרת לסבה ולפרדינאנד שטמברגר כאשר ראשי הקהילה עסקו בבניית הקהילה. במשך שנים רבות כיהנה כיו״ר איגוד הנשים ״אוניון״.

כמו־כן היתה פעילה בתנועה הבינלאומית למען שוויון זכויות הנשים. בשנת 1905 השתתפה בקונגרס הבינלאומי בוינה למען האמנציפציה של הנשים וקשרה שם קשרים לבביים עם יו״ר הקונגרס גב׳ הַיניש, אשר בנה נבחר אחרי נפילת קיסרות אוסטריה לנשיא הרפובליקה האוסטרית. היא עמדה אתה בקורספונדנציה מתמדת וכאשר עם התפוררות הקיסרות נשארו בוינה מספר אנשי אנדריכוב והסביבה, עובדי ממשלה לשעבר, שהממשלה החדשה סרבה לתת להם פנסיית־זקנה הצליחה אדלה אנוך באמצעות גב׳ היניש לעזור לאנשים אלו במצבם הקריטי.

היא גורשה עם בתה מטילדה ע״י הנאצים בשנת 1942 למחנה השמדה. בתה קלרה מתה באופן טראגי בעת כניסת הגרמנים לעיר. בתה השלישית, אירמה, ניספתה במחנה טרזינשטאט. (הפרטים נתקבלו מהגב׳ יאג׳ה נויברגר מבת־ים).

רפאל ציילנדר ובנו ד״ר אדולף ציילנדר

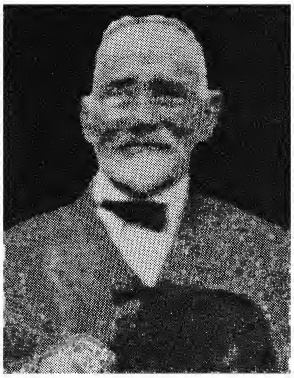
הראשון היה דמות מפורסמת בכל הסביבה, בגלל הצלחתו המרובה בריפוי חולים באמצעות עלוקות וצמחים. הציבור, ביניהם גם אנשי השכלה, היו מאמינים בתורת הרפואה שלו, למרות שלא היה מוסמך לטפל בחולים. בפרוזדור ביתו חיכו במשך שעות שלמות חולים, לא רק מאנדריכוב והסביבה אלא אף מעיירות רחוקות, כדי לקבל טיפול רפואי. מובן שנמצאו אנשים שקנאו בו והלשינו עליו למשטרה, אך הוא היה גורם טרדות חמורות לבית המשפט בעת הוצאת פסק הדין.

הוא לא הזניח מלהנחיל את מקצוע הרפואה לבנו אדולף בצורה חוקית. הוא

שלח אותו לאוניברסיטה בוינה ואחרי השלמת הלימודים היה הבן מפורסם לא פחות מאביו, כדיאגנוסטיקן ורופא מצוין. גם הוא משך אליו פציינטים מכל הסביבה.

ד"ר אדולף צייִלנדר ואשתו נורו בשנת 1943 ע"י הנאצים בטרנוב. ילדיו גורשו מאנדריכוב למחנה השמדה. הי"ד.

פרדינאנד שטמברגר

Ferdynand Stamberger

היגר לאנדריכוב ב 1864, בערך, מקרושצ׳ינקו שע"י דונאיץ ובנה בית חרושת ראשון לצביעה והדפסת בדים (אפרטורה). שנים רבות כיהן כראש הקהילה ובנה מקוה חדשה מודרנית וגם אולם לישיבות הקהילה ולנשפים. כיהן כחבר הועד הפועל של מועצת העיר עד יום מותו. כן הצטיין כנדבן גדול. הוא פעל רבות למען הציבור ע"י השתדלויותיו אצל הרשויות המקומיות. נפטר בשנת 1925 בגיל 85.

בנו הצעיר זיגמונט (זיגה) מת מות גבורים כקצין אוסטרי על שדה מלחמת־העולם הראשונה.

בנו הבכור:

ברנרד שטמברגר

Bernard Stamberger

נולד בשנת 1876 והיה בעל בי"ח גדול לטקסטיל. גם הוא הלך בעקבות אביו והתמסר רבות לפעולות ציבוריות. היה יו"ר הקהילה מספר שנים ודאג להחזקתם וטיפוחם של בית־הכנסת, בניני הקהילה ובית הקברות. הוא היה היו"ר הראשון של איגוד "מכבי" ופעל רבות למען פעולות הספורט של הישוב ביחד עם בנו אברהם. הוא היה חבר הועד־הפועל של מועצת העיר, וכאשר העיריה החליטה לבנות בריכת שחיה נמסר ביצוע פעולה זו לידיו. הבריכה שנבנתה בהשגחתו היתה לתפארת העיר, מפורסמת בכל רחבי פולין ומשכה אליה שחיינים ארציים ובינלאומיים.

בהוקרת תודה על זכויותיו למען הישוב, נערכה בשנת 1937 עצרת מפוארת לכבודו בבית־הכנסת בהשתתפות המונים וניתן לו תואר־כבוד: "מורנו" ע"י הרב אביגדור ז"ל.

הוא נפטר בעיר חוזוב בשנת 1950. בנו אברהם גר בת"א.

אהרן (ארנולד) ויינזפט

Arnold Weinsaft

אהרן ויינזפט נולד בשנת 1885 בגזימלוב. לאחר שסיים את חוק לימודיו בבית־ספר גבוה למסחר נשא את רגינה פליקס מאנדריכוב לאשה. הוא ניהל בהצלחה סוכנות למוצרי טקסטיל של האחים צצוביצקה. המזיגה של ההשכלה היהודית אשר ספג בבית הוריו ולימודיו החילוניים הכשי־רה אותו לעסוק בצרכי צבור באמונה. בשנת 1925 נבחר כיו״ר הקהילה ומלבד ההפסקה בשנים 1937—39 כיהן בה עד 1940, כאשר הודח מתפקידו ע״י הנאצים ונאסר בעוון דאגתו לשחיטה כשרה לשם הבטחת בשר לתושבי העיר היהודים.

היתה בו נאמנות לאחיו ללא פניות. הוא פעל ודאג לתושבי העיר בכל, למן הקמת גן־ילדים ועד לטיפוח התנועה החלוצית; למן אוסף כספים למען קק״ל ועד להפצת השקל; עמד לימינם של ארגוני הנשים כ־ויצ״ו ו״פרויען־פאריין״; היה אב וריע לנוער, אשר עתידו עמד בראש דאגותיו, הושיט לו את עזרתו בצרכיו התרבותיים והחומריים; עמד בגאווה על זכויות הציבור והגן בחירוף־נפש על דרישת הפרט. לבו היה פתוח לכל דורשיו, כי מסירותו לתושבי העיר לא ידעה שיעור. פעילותו היתה בולטת בקשרי האוכלוסיה היהודית עם העיריה. כחבר מועצת העיר במשך שנים רבות היה עומד על המשמר בסכסוכים של האוכלוסיה עם העיריה או עם משרדי־רשות אחרים, ולא חסך מזמנו כדי לעזור ליהודי.

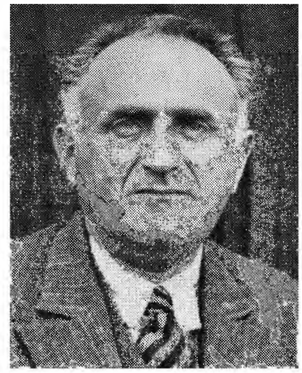
אשתו רגינה היתה עזר כנגדו והלכה בדרכיו. היא היתה פעילה בארגוני הנשים ויצ״ו ו״פרויען פאריין״ ועשתה רבות להחדרת הרעיונות הלאומיים בין נשי המקום. היא היתה בעלת תחושה סוציאלית עמוקה וחדורה אהבה לזולת. סעדה עניים ועודדה רפי־רוח. בכל יום היו אחדים מבין עניי העיר סמוכים על שולחנה והרבה מנות מזון חולקו על ידה בין אביונים. עסקה הרבה בשדה התרבות וערכה הצגות תיאטרון, שהכנסותיהן היו קודש לצרכי צבור.

בית אהרן ויינזפט ואשתו רגינה היה בית של קידמה ואהבת־עם. שניהם היו מחולמי ציון ונשאו את לבם לארץ־ישראל. בשנת 1935 עלתה כחלוץ של בני המשפחה בתם הבכירה סטלה (דורון), כשבעקבותיה צריכה היתה לבוא המשפחה כולה. אך רק הבת השניה אירנה (וישניצר) זכתה לכך. ההורים והבן לא זכו.

ויינזפט ואשתו גורשו בשנת 1942 לאושביץ. מקום קבורתם לא ידוע. רק על מצבה משותפת בבית־העלמין באנדריכוב ועל לוח לבם של אודים מוצלים מבני עירם חרותים שמותיהם לזכרון נצח. כה הלכו, אבדו מן העולם ראשי משפחה יפה, אחת מני רבות אליהם היו הילדים קשורים בעבותות אהבה. כנראה שטוהר הנפש אינו מגן מול עריצות.

בנה מגר׳ יעקב נפטר בלבוב, לאחר שנפצע קשה ע״י אוירוני ה־״לופטוַפה״ במנוסתו מזרחה בספטמבר הגורלי של שנת 1939.

המהנדס מקס פליקס

Ing. Max Felix

בנו של תיאודור פליקס, תעשיין מפורסם בטקסטיל, ניהל את ביהח"ר של אביו בשנים 1920—34 וגם היה מרכז בידיו את כל הפעולות הציוניות בעירנו. הוא היה מזמין נואמים, מארגן את החגיגות הלאומיות, ובשיתוף פעולה עם איזידור קרומהולץ את ההתרמה למען קק"ל. הוא השתתף כציר מחוזי בקונגרסים ציוניים; דאג לציוד בשביל החלוצים ול"מכבי". בין שאר פעולותיו יסד גם גן־ילדים.

הוא היה מוקסם מדמותו של הרצל ומטיף לרעיונותיו בין חוגי הנוער. כבר בשנת 1921 ביקר בארץ־ישראל וכאשר חזר נהפך לציוני נלהב והטיף לעליה לא"י. עלה ארצה בשנת 1934 ויסד את החברה "וולוו" (מחסני א"י למכונות בע"מ). נפטר בשנת 1958. אשתו, חיה, מתגוררת בת"א.

אישים יהודיים ילידי אנדריכוב

המהנדס אדולף גרינשפן, בנו של יואכים, הגר כיום בניו־יורק, המציא המצאה לתעשיית נפט מפורסמת בעולם. להמצאה זו ניתנו תעודות זכות־יוצרים (פאטנטים) בארצות שונות.

פרופ' ד"ר ארתור פליקס, בקטריולוג, בנו של ראש הקהילה תיאודור פליקס, נולד בשנת 1887 באנדריכוב. הוא היה ידיד אישי של פרופ' חיים וייצמן, נשיאה הראשון של מדינת ישראל, ושיתף אתו פעולה במלחמת־העולם הראשונה במחקר מדעי. הוא נתפרסם בכל העולם בשטח הסרולוגיה ע"י קביעת אבחנת מחלת טיפוס הבהרות וטיפוס הבטן. המציא ביחד עם ד"ר וייל מפראג, בשנת 1915, את שיטת האיבחון של טיפוס הבהרות, שכונתה על שם שניהם "Weil-Felix-Test" ונמצאת בשימוש רב ברפואה עד זמננו.

בשנים 1921—25 שהה בארץ־ישראל בשרות הארגון הרפואי "הדסה" בירושלים, ולבסוף נתמנה כמנהל המכון הבקטריולוגי של "הדסה". עם שובו בשנת 1925 ללונדון היה חבר המכון ליסטר לרפואה מונעת. נפטר בשנת 1956 ועצמותיו הובאו למנוחות בישראל. על שמו נקרא המכון הבקטריולוגי של משרד הבריאות באבו־כביר בת"א: "המעבדה לבריאות הציבור ע"ש ד"ר א. פליקס".*

---

* מקורות: "אידישער לקסיקון", כרך שני, עמ' 618 (ד"ר הרליץ—ד"ר קירשנר) Bacterial and Mycotic Infections of Man-Dubos 1948, page 382. 383 ss.

אמליה זיסקינד, אחותם של ארתור ומקס פליקס, היתה הנשיאה הארצית של "ויצ"ו" במערב-גליציה, שמרכזה היה בקרקוב. היא פעלה רבות למען ארגון זה. היא נפטרה בדמי ימיה.

ד"ר ליאופולד קירשנר, בנו של שמואל, בקטריולוג מפורסם, שהועסק אחרי מלחמת-העולם הראשונה ע"י ממשלת הולנד כבקטריולוג במושבותיה באסיה. הוא חי כיום בניו-זילנד.

איזידור קרומהולץ

השמדת קהילת אנדריכוב

הרדיפות הראשונות של הנאצים

כשפרצה מלחמת העולם השניה גרתי עם משפחתי בביליץ. ביום 2.9.39 עזבתי אני ואשתי ובני את ביליץ ובאנו אל הורי לאנדריכוב. ביום 3.9.39 נכנסו הגרמנים לאנדריכוב. חלק גדול של יהודי אנדריכוב הספיק עד אז לברוח, מי בעגלות שכורות ומי באבטומובילים.

בראשית ימי הכיבוש התנהגו הגרמנים כלפי היהודים במתינות יחסית, בהשוואה עם נסיונות השיסוי של כמה מהתושבים הפולנים, שהסיתו את הגרמנים והציעו להם לערוך חיפושים והחרמות אצל היהודים. הגרוע מבין כל הפולנים היה יוסף מזיגוד, מי שהיה אז שוטר עירוני ולפני כן התפרנס כסנדלר. הוא הוביל את הגרמנים לכל המקומות, לכל בית יהודי ולחנויות של היהודים, וגרם לנו צער, סבל רב ופחד ללא גבול.

הרבה פולנים, במיוחד אלה שעבדו במפעלי האחים צצוביצקה, אשר בזמנו באו רובם מלודז' לעבוד בבית החרושת הזה, נרשמו תיכף כ"פולקס-דויטשה" ושיתפו פעולה עם הנאצים. המרושע והאיום ביניהם היה הרטמן. הוא ביצע על דעת עצמו החרמות ושוד בבתי-המגורים ובבתי-המסחר של היהודים.

באותו זמן כיהן אדם ויצני כראש העיר באנדריכוב. הוא נשאר גם אחר כך בתפקיד זה למשך כמה חדשים אצל הגרמנים, אך ורק משום שדיבר גרמנית רהוטה, ויותר מזה — משום שידע לצרוח בקול "הייל היטלר". הוא נשאר בתפקיד עד שהוכנסו שינויים בהנהלת העיריה ולתפקיד ראש העיר נתמנה גרמני מגרמניה.

ויצני מיהר והחרים את כל החנויות של היהודים, מבלי שקיבל הוראות על כך מהגרמנים. הוא מינה את קרובי אשתו לנהל את העסקים שהחרים, והם חיסלו את העסקים מבלי להחזיר אף פרוטה לבעליהם החוקיים. גם הרטמן המשיך להחרים כל מה שעוד נותר לפליטה. ניצלתי את היכרותי עם ראש העיר ויצני עוד מספסל הלימודים בביה"ס והשתדלתי להיות נוכח במקומות שהרטמן החרים רכוש יהודי. הייתי פונה אז לראש העיר והרבה הצלחתי להציל מידיו, עד כמה שהרכוש היה עוד בנמצא.

כן פעלתי אצלו שכל היהודים שחזרו לאנדריכוב נרשמו מחדש בעיריה וכתוצאה מזה הצליחו לקבל כרטיסים למצרכי מזון. הצלחתי לקבל את הסכמתו, שגם פליטים יהודים שבאו לאנדריכוב נרשמו וקיבלו גם הם כרטיסי מזון. זה נחשב אז להישג גדול, שכן כל תושב חדש שנרשם היה מוכרח לקבל אישור מאת ראש המשטרה הגרמנית, היות וראש המשטרה היה אדם נוח מאד, יכולתי לסדר אצלו הרבה דברים בשביל היהודים. להלן עוד אמשיך לספר על כך. הדבר לא מצא חן בעיני ויצני, שהגרמני מתיחס אל היהודים בצורה אנושית מדי. הוא התחיל להערים קשיים על דרכנו, אבל למרות מאמציו לא הצליח הפעם מאומה.

פעולות המועצה החדשה של העיריה. עבודות כפיה.

תנועת הרכבות והדאר היתה במשך חדשים רבים מושבתת מכל פעולה. היינו, איפוא, מנותקים משאר חלקי הארץ. מפה ומשם קיבלנו ידיעות שבעיירות מסביב נבחרו מועצות יהודיות ובראש ובראשונה בסוסנוביץ, בנדין ובביליץ הסמוכה. לפי שעה נמנענו מלעשות זאת, עד שהמשטרה הגרמנית קראה לאהרון (ארנולד) ויינזפט, מי שהיה חבר המועצה העירונית עד פרוץ המלחמה, והורתה להעמיד לרשותה יום־יום גברים יהודים מגיל 18 עד 50, לצרכי עבודות שונות בעיירה. נוכחנו לראות כי הנה בא הרגע לעשות את הצעד הזה ובחרנו במועצה יהודית בראשות אהרון ויינזפט הנ״ל. אני נתמניתי למזכיר ולממלא מקום. שאר חברי המועצה היו ישראל טיראס, יוסף זילברמן, שמואל שפנגלט, עמנואל ליבליך, הרוקח היינריך הס והגב׳ אלה לנדאו. ביום 25.11.39, בשעות הערב, באו ויצני עם מזיגוד אל שמש בית הכנסת שפילמן ודרשו הימנו שימסור לידיהם את מפתחות ביהכ״נ (הדבר נודע לנו מאוחר יותר). בלילה הזה, ליל שבת, נשרף בית־הכנסת המפואר של אנדריכוב על ידי הנאצים.

באותו זמן הגיעו לעתים תכופות מכתבים מקהילת ביליץ, מאת היושב־ראש שלה יוסף רוטר, ובהם דרישה להמציא לו רשימת כל שמות היהודים שנמצאים באנדריכוב. השארנו את כל המכתבים האלה ללא תשובה. נודע לנו שרוטר מוסר מספר מסויים של צעירים מביליץ וסביבתה לידי הגרמנים לצורך משלוחי עבודה (בסוף נודע לנו שהאנשים האלו נשלחו למחנות השמדה).

בחורף 1939/40 היה קור גדול, סופות זעף השתוללו ושלג ירד בלי הפוגות. בכל יום, מ־8 בבקר עד 4 אחרי הצהרים, היינו מוכרחים לנקות את הרחובות תחת פיקוחה של המשטרה הגרמנית. כמובן שגם אני הייתי משתתף בעבודות אלה. הפולנים נהנו מזה ואמרו בלעג ״סוף סוף גם אתם מוכרחים לעבוד!״ ענינו ״הענין מתחיל עם היהודים ויגמר בכם...״

כאשר הקור הלך והתגבר ביקשתי את מר ויינזפט שיבחר בכמה נשים שיביאו משקאות חמים לעובדי־כפיה לפחות פעם — פעמיים ביום. הדבר מצא חן בעיני המשטרה הגרמנית וגם הם לגמו מן המשקה המהביל, תה פשוט או קפה.

בחורות רבות ביצעו עבודות נקיון בדירות הפקידים הגרמנים. הבחורים היו מנקים את כלי הרכב של המשטרה.

כאשר נכנסו לתוקפם תלושי האוכל, סירבו מספר חנוונים פולנים למכור

ליהודים מצרכי מזון, אך המשטרה קבעה ימים ושעות מסויימים בהם היו הפולנים מוכרחים לשרת את הקונים היהודים.

בתחילת שנת 1940 קבלנו דרישה מאת ה"יודנראט" המרכזי בסוסנוביץ למסור לו את שמות התושבים והגילים. כאשר סרבנו לענות, כי לא היה לנו אימון באנשים הללו, הופיע יום אחד אצלנו במכוניתו יושב ראש המרכז הזה, מוניק מרין, והציג לפנינו צו מהגסטאפו בקאטוביצה, לפיו נכללת קהילת אנדריכוב במסגרת שיפוטו של המרכז היהודי בסוסנוביץ. מעתה לא נותרה לנו כל ברירה אחרת מאשר למסור לידו את כל שמות התושבים שלנו.

בימים ההם נכנס לתוקפו מטבע חדש, המרק הגרמני, מאחר והעיר אנדריכוב סופחה לרייך השלישי כחלק משלזיה העילית. רוב האנשים התחמקו מחליפין אלו מתוך השערה שהמלחמה לא תימשך זמן רב והערך של המטבע הפולני יעלה שוב. לאחר מכן נתברר שהחישוב הזה היה מוטעה ונוצר מחסור בכסף. לא היו מרקים לקנות מזון. כשנודע לנו שהאוכלוסיה הנוצרית מקבלת כל חודש תמיכה כספית מהעיריה ניגשנו גם אנחנו לראש־העיריה דאז, ויצני, וביקשנו סעד עבור עניים מסויימים. ובאמת היינו כבר כולנו עניים. היו לנו גם יותר זכויות מהנוצרים, מכיון שהעיריה השיגה סכומים עצומים על ידי מכירת סחורות מהחנויות היהודיות. ויצני ענה לנו שהוא אינו רשאי לעשות זאת. מיד ניגשנו אל מנהל המשטרה והסברנו לו את המצב. הוא נענה לבקשתנו ונתן פקודה למזכיר העיר, ועל סמך זה היינו מקבלים כל חודש סכומים מסויימים כדוגמת הפולנים. דבר זה נמשך יותר משנה, עד שכל האנשים והנשים המסוגלים לעבודה גוייסו לעבודות־כפיה במשק המים ובמקומות אחרים.

מאסרו ופיטוריו של יו״ר הקהילה אהרון (ארנולד) ויינ־זפט ובחירת ד״ר לוביץ במקומו.

באותו זמן הגיע שוחט מביאלה לאנדריכוב בחשאי, כדי לספק עופות משחיטה כשרה למספר משפחות. עד היום אינני יודע איך נודע הדבר לפולנים, אולם על סמך הלשנה נאסר השוחט וגם מר ויינזפט ביום אחד, מאחר והצוררים פגשו את השוחט בביתו.

השניים הובאו בפני בית משפט מחוזי בביליץ. שלחנו מיד הודעה למרכז, כי ימסרו את הענין לועד יהודי אשר היתה לו סמכות להגן עליהם מטעם ה"גיסטאפו". עשינו את כל המאמצים להציל את מר ויינזפט. ביקרתי אותו כמה פעמים בבית הסוהר, הבאתי לו מזון ואחרי 2 חודשים חזר מר ויינזפט בריא ושלם הביתה, אולם מכאן ואילך נאסר עליו לשמש בתפקיד יושב־ראש הקהילה.

במרכז דרשו ממני שאקבל על עצמי את המשרה הזאת. סרבתי בגלל גילי הצעיר. הצלחנו לשכנע את עורך הדין ד״ר לוביץ שיקבל עליו את התפקיד הזה, ואני נשארתי כממלא מקום של היושב־ראש ומזכירו.

הקמת הגיטו

כעבור זמן־מה החלה העברת האוכלוסיה היהודית לגיטו, צעד שכבר בוצע לפני כן בכל הישובים בשלזיה העילית. כל היהודים היו מוכרחים לעזוב את דירותיהם ולהיכנס לבתים פולניים ריקים, אשר נמצאו בכוון המזרחי של העיר וכמעט מחוץ לעיר. הפולנים פלשו אז לתוך דירות היהודים העזובות. נמסרו לנו כמה סימטאות של החלק המזרחי בעיר, שהיו מוזנחות מאד. קראנו להן: "na brzegach". כך הוקם הגיטו.

הפולנים, כמובן, עשו חליפין טובים יותר. היהודים הסתדרו במקום החדש בשקט ובלי מרירות, כי היתה לנו השאיפה היחידה להישאר במנוחה באנדריכוב ולהמתין בלי תלאות יתירות לסוף המלחמה.

הקמת הצרכניה היהודית

רק מספר זעום של סוחרים פולניים התייחסו אלינו יפה במכירת־מזון ועזר לנו במה שהיה ביכולתו, ואף היה מסכן את עצמו כדי להקל עלינו. אך ברובם הגדול, כאמור, גרמו לנו הסוחרים האלה צרות רבות. ניגשתי לכן אל מפקד המשטרה ותיארתי בפניו את המצב הבלתי־נסבל וביקשתי שיעמיד לרשותנו לפחות אחת מהחנויות היהודיות הריקות אשר נמצאו בקירבת הגיטו. היתה זו החנות של הסוחר מוזס, שבצחוק קראו אותו באנדריכוב "צופקאץ". אמרתי לו כי צרכניות יהודיות דומות ישנן כבר בסוסנוביץ ובבנדין וההרשאה לכך ניתנה על ידי ה"גיסטאפו" בקטוביצה. הוא הסכים והביא אתו מהעיריה את מפתחות החנות. תוך שבוע ימים, אחרי נקיון יסודי, נפתחה החנות.

היות ולא היה לנו כסף כדי לקנות סחורות, קבלנו הלואה בסך 1000 מרק מהמרכז היהודי בסוסנוביץ ו־1000 מרק נוספים גייסנו בקרב תושבי הגיטו. כמנהל החנות נבחר הסוחר לשעבר יעקב רינגר, וכמנהלת חשבונות הועסקה חברה במועצת הקהילה, הגב' אלה לנדאו, שרשמה את החנות בלשכת־האוצר וערכה את פנקסי החשבונות הדרושים.

לתפקיד קונה הסחורות נתקבל מר מצנר, בעל מלון לשעבר בשצירק שעל יד ביליץ, אשר לפני חודשים מועטים גורש אלינו על ידי שלטון קהילת ביליץ. גרנו בשטח צר וצפוף, אך למרות זאת מצא הלה מקלט אצלנו. במיטב יכולתנו סידרנו אנשים כאלה, שהיו אומללים עוד יותר מאתנו.

מהמרכז היהודי קיבלנו סחורות שנמצאו למכירה בשוק החופשי. עוד לפני פתיחת החנות סידרנו את כרטיסי המזון לכל התושבים, גם לחדשים, ובאמצעות הכרטיסים קנינו מצרכים אצל סיטונאים גרמנים, אשר מדי פעם בפעם היו מודיעים לנו על המחירים הרשמיים.

הצלחנו להגיש ללקוחותינו יותר סחורות ובאיכות יותר טובה מאשר סיפקו הסוחרים הפולניים ללקוחות הנוצריים. היינו שמחים כאשר הרגשנו שביעות־רצון אצל כל הלקוחות שלנו, שכן הכל היה מסודר והכל פועל אצלנו. תוך חודשים מספר הצלחנו לשלם את ההלואות הפרטיות, ואילו המרכז היהודי ויתר על מחצית ההלואה שנתן לנו, כפרס על ניהול מופתי של החנות והקהילה.

עשינו הסכם מיוחד עם אופה וקצב פולניים. מסרנו לידיהם את כל כרטיסי המזון של קמח ובשר, והם סיפקו לנו את המצרכים האלו לשביעת רצוננו. במחצית 1941 היינו נאלצים להעביר את החנות לבית הקהילה, כי השטח של הגיטו צומצם ונאסר על היהודים להיכנס לפנים העיר אחרי שה״פולקס-דויטשה״ התלוננו אצל הרשויות המקומיות שהרבה יהודים עם כוכב יהודי מסתובבים על הכביש הראשי, שבו היתה החנות היהודית. בבית הקהילה לא היה שער גדול מהצד האחורי. כניסה זו יצאה לרחוב צדדי של הגיטו, כך שלאנשינו היה נוח מאד להיכנס מכאן לבית הקהילה ולחנות. הגברת אבל, בעלת הבית הזה, היתה אדיבה מאד כלפינו והעמידה לרשותנו מקומות-מגורים נוספים, כך שהיתה לנו אפשרות לחיות בשקט יחסי ותנאים אנושיים עד היום הגורלי, 2.7.42, שבו בוצע הגירוש הכללי על ידי המרכז היהודי.

מאסרי ושחרורי

במשך הזמן אירעו אצלנו מאורעות שונים. אספר לפחות על כמה מהם. בסתיו נעשו שיפוצים ב״וילה״ שלי, בשביל יושב ראש העיריה לצרכיו האישיים. בהזדמנות זו נמצאו על ידי הפועלים רדיו ומכונת-כתיבה בעליית הגג. הם קראו אותי ורצו להחזירם לי תמורת שוחד. אני, כמובן מאליו, סירבתי לתת ואמרתי שאודיע בעצמי על החפצים למנהל העבודות הציבוריות, מהנדס מביליץ, שבמקרה הייתי מכירו אישית עוד מימים קודמים. פניתי אליו והסברתי מה שהוא בעצמו ידע, שהייתי גר בביליץ עד 2.9 ואין לי מושג למי שייכים החפצים שהיו בעליית הגג. הוא האמין לי, אבל יושב ראש העיריה הצהיר בפני בגלוי שהוא היה עוד לפני המלחמה אנטישמי וגם עכשיו הוא אנטישמי ואינו מאמין ליהודי. אחר הוסיף ואמר שיתלו אותי בשוק בגלל העבירה הזאת, ומיד טלפן למשטרה שיאסרו אותי.

נכלאתי במשטרה העירונית בתא מבודד. בתא היה אשנב היוצא לחצר העיריה. במקרה ראיתי בחוץ את בן-דודי, נתן לרמר, שעבד בעיריה כבעל עגלה. ניפצתי את זגוגית החלון וקראתי את לרמר, סיפרתי לו בקצור מה שקרה וביקשתי שיגש למפקח המשטרה ויגיד לו היכן אני נמצא, כדי להשיג את שחרורי. אחרי כמה שעות בא איש המשטרה והביאני אל מפקח המשטרה. סיפרתי לו על כל האינצידנט. הוא טילפן לראש העיריה ומסר לו על שחרורי, בהטעימו שהוא מקבל עליו את האחריות שאני לא אברח עד סוף המשפט, כי הוא מכירני כאיש נאמן.

אחרי כמה שבועות הוזעקתי שוב למפקד המשטרה והוא הראה לי מכתב מבית המשפט המחוזי בביליץ, לפיו אני נאשם בענין הנ״ל ועל המשטרה לערוך במעמדי פרוטוקול מפורט. המפקח הרגיע אותי ושלח אותי הביתה. אחרי חודש נערך הפרוטוקול במשטרה. מני אז לא שמעתי יותר מאומה מה עלה בסופו של משפטי.

סדור משפחות חדשות

כאשר החל הגירוש משלזיה העליונה באו אלינו משפחות יהודיות מביליץ ומהסביבה, כולם עניים, וביקשו מקלט. למרות שאצלנו היה שטח המגורים מאד

מצומצם, נענינו למשפחות האומללות והן מצאו אצלנו מקלט ועזרה. סידרנו אותם כמיטב יכולתנו. היו אז אצלנו כ־50 נפשות בערך מערים אחרות. הם חשבו לתומם שיצליחו יחד אתנו לעבור בשקט את המלחמה. ברם, מיד נתברר שאין לנו מספיק מקומות מגורים. הלכתי למפקד המשטרה וביקשתי שימסור לנו את הצריפים הנמצאים בשטח הגיטו, כדי לסדר את הפליטים החדשים. כן ביקשתי הימנו שיספק כרטיסי־מזון עבור האנשים הללו. הלה נענה לבקשתנו וכך אפשר היה עוד באותו יום לסדר את כל המשפחות החדשות.

היות והדבר היה כרוך בהוצאות, הוטל מס מיוחד על האנשים שעוד היתה להם יכולת. דרשנו מהם שישלמו כמה מרקים בכל חודש, וכן הם עשו.

התמנותי כיו״ר הקהילה; הגשת סעד לחולים ולעניים; הבאת מתים לקבורה.

אחרי זמן קצר התפטר ד״ר לוביץ מכהונתו. המרכז היהודי בסוסנוביץ הכריח אותי אז לקבל עלי משרה זו כמובן בלי תשלום. הדאגה הראשונה שלי היתה להושיט עזרה רפואית לחולים. השגתי במשרדים הגרמניים הסכמה לביקורים של שני רופאים פולניים בגיטו, והם ד״ר מאטלאק וד״ר ויצני. הם התנהגו כלפי היהודים בהגינות רבה, ובמקרים רבים אף לא דרשו כל שכר עבור הטיפול.

עבור העניים ביותר פעלתי שהעיריה תשלם את שכר הרופאים. סידרנו גם בית מרקחת זעיר, אותו ניהל הרוקח מגר׳ הס, חבר הקהילה. תרופות רבות השגתי בבית־מרקחת בביליץ, שם עבד כרוקח מכיר טוב שלי, והוא שמכר לי את כל התרופות הדרושות וגם חומרים סניטריים בכל כמות ובמחירים נמוכים.

במקרים דחופים ביקרו אצלנו הרופאים היהודיים ד״ר הרברט בטטר וד״ר אוגניוס רייך מביליץ, אשר הגישו עזרה ואמצעי הקלה לאנשינו.

בתחילת קיומו של הגיטו קבלנו, מר ויינזפט ואני, רשיונות נסיעה למרכז היהודי בסוסנוביץ שהיו מאושרים על ידי ה״גיסטאפו״ לשימוש ברכבת. רשיונות אלה איפשרו לנו לנסוע לביליץ, לסוסנוביץ ולבית המרקחת הנ״ל כל אימת שהיה צורך בכך.

במשך כל התקופה מ־1.9.1939 עד 1.7.1943 היו לנו כ־8 מקרי מות בלבד. ביניהם היה אבי, שנפטר ב־12.2.42 בגיל 76 מחולשת לב. בכל המקרים האלה קיבלתי רשיון ממפקח המשטרה להביא את הנפטרים למנוחות בבית־העלמין לפי דת ישראל. קיבלתי גם רשיון מיוחד למספר חברי החברה־קדישא, שיוכלו לתת את השרות האחרון לנפטר עד בית־הקברות. במקרה שמת עני מרוד, פעלתי אצל מזכיר העיריה שזו תשלם את כל הוצאות הקבורה (ארון, העברת הגויה וכריית הקבר).

בערב יום־הכפורים רצו מספר אנשים ללכת לבית־הקברות ולהשתטח על קברי אבות. הקהילה התנגדה בדרך כלל שהיהודים יופיעו ברחובות שנסגרו בפניהם, אבל הפעם נענינו לדרישות הנמרצות של הקהל. הלכתי למפקד המשטרה והשגתי את הרשות וגם את הסמכות לסדר תעודת־מעבר לכל אדם, כדי שיוכל להציגה בפני אנשי־משטרה במקרה שיפגשוהו בדרך. גם כל אנשי המשטרה קבלו הוראות מתאימות.

אך חלפו כמה ימים ואני נקראתי אל מפקד המשטרה והוא הראה לי מכתב כתוב על ידי פולני, בשפה גרמנית רצוצה, כי היהודים המבקרים בבית־הקברות קוברים שם חפצי־ערך בזהב וכסף. עניתי שזוהי עלילה טפלה. הוא נתן אימון בדברי ולעיני קרע את המכתב, זרק את גזריו לסל והעיר: ״כך נראים ידידיכם הפולנים״. השתדלויות מרובות כאלו היו מזדמנות לי כל אימת שהגיעה הלשנה למשטרה, כי מישהו מאנשינו ביצע דבר־מה שלפי החוק הגרמני היה אסור ליהודים. היו הרבה התרוצצויות כדי להשקיט את הענין אצל הגרמנים. לא פעם היה הדבר מסכן את חיי, אבל הייתי שבע רצון שהצלחתי לעזור.

במרוצת הזמן היו אנשים רבים זקוקים לדברי הלבשה, במיוחד ללבנים ונעליים. שוב הלכתי לעיריה וביקשתי ואף הצלחתי לקבל את הרשיונות הנחוצים לכך במספר הדרוש. אותו דבר היה עם רשיונות לקבלת חומרי הסקה — פחמים ועץ.

המשלוח הראשון של 60 אנשים לסוסנוביץ

באותו זמן החל המרכז היהודי בארגון משלוחים לעבודת־כפיה, וכמובן שלא פסח גם על קהילתנו. סירבנו לספק אנשים, בטענה שאצלנו באנדריכוב עסוקים כבר כולם בעבודת־כפיה. סירבנו גם משום שנודע לנו באי־אלו תנאים חיים האנשים שנשלחו למחנות העבודה וכיצד מתנהגים אתם. כאשר המרכז בסוסנוביץ שלח אלינו אחד מעובדיו החשובים (אם אינני טועה — את מגר׳ סמטנה) כשהוא מצוייד בפקודת־משלוח, כדי לאלץ אותנו לשלוח אחוז מסויים של אנשים לסוסנוביץ, ניגשתי אל מפקד המשטרה והוא הצהיר שבשום אופן לא ימסור אף יהודי אחד, היות ובעירנו יש מספיק עבודה הזקוקה לאנשים. סמטנה היה מוכרח לחזור לסוסנוביץ כלעומת שבא. מובן שזה לא מצא חן בעיני המרכז, ותיכף־ומיד נשלח לאנדריכוב איש ה״ס.ס.״ הידוע, שטורמבנפירר לינדנר, שהופיע עם כמה מאנשיו ובחר 60 גברים, צעירים ומבוגרים, והעבירם מיד במכונית משא למחנה עבודה בסוסנוביץ. הפעם לא עזרו כל ההתנגדויות של מפקד המשטרה ומנהל משק המים בו עבדו היהודים.

מיום זה ואילך היינו חיים במתיחות ופחד־תמיד. כאשר נודע לנו המקום אליו נשלחו האנשים, שלחנו להם כל שבוע חבילות עם מזון ובגדים. משפחותיהם לא ראו אותם יותר. אני פגשתי אחדים מהם, כאשר אחרי ה־1.7.1943 נשלחתי גם כן לעבודת־כפיה.

היחס האנטישמי של סובל, מנהל ביהח״ר היהודי צצו־ביצקה, בענין סדור העבודה.

כדי ליזום עיסוק ועבודה ליהודים הוקם ״שופ״ לתפירה על ידי קהילת ודוביצה ומדי יום ביומו נסעו מאנדריכוב מספר נשים וגברים לעבודה. לא היה לנו אימון בפעולה זו. נתברר שבקהילת ודוביצה שרר אי־סדר שהשפיע על מהלך הענינים בניהול ה״שופ״. מטעם המרכז בסוסנוביץ נשלח לשם הקומיסר מאירציק, ידיד נאמן של מרין יושב ראש המרכז. אני מתבייש להעלות על הנייר את אשר התרחש בסוסנוביץ ובוַדוביצה. השתדלנו בכל מחיר לחסוך מאנשינו את העבודה בשופ־ודוביצה. ניגשתי, איפוא, לסובל, אשר במשך שנים רבות קודם שימש כמנהל

בית החרושת היהודי של האחים צצוביצקה וביקשתיו שיתן תעסוקה לאנשינו. הסברתי לו כי לפני המלחמה היו אנשים רבים מקהילתנו מועסקים במפעל זה. בית חרושת זה היה שייך עתה למפעלים סוג "א", היות ויומם ולילה היה עובד לצרכי המלחמה ותמיד היו חסרים לו עובדים. אבל סובל זה, אשר עם כניסת הגרמנים לאנדריכוב הצהיר על עצמו כ"פולקס-דויטש", סירב לקבל יהודים לעבודה בטענה שהיהודים אינם יכולים לעבוד ביחד עם פולנים. הבהרתי בפניו שהיהודים יכולים לעבוד באולם נפרד ולגור במקום נפרד, בדירות ריקות הנמצאות בשטח הגדול של בית החרושת ואנו מוכנים אפילו לסדר שם מטבח כללי. אך גם להצעה זו לא הסכים. בלב שבור הייתי מוכרח לעזוב את משרדו של סובל, שמעל שולחן הכתיבה שלו היתה תלויה תמונתו של אדולף היטלר ימח שמו.

נסעתי למרכז בסוסנוביץ והבאתי את ההצעה לפני מרין. מרין התלהב מן ההצעה והבטיח כל עזרה שביכולתו, אבל בתנאי שיתקבלו לעבודה גם מספר מסויים של אנשי סוסנוביץ ובנדין שהם באנדריכוב... ברם כיצד יכולנו להבטיח זאת?

השגתי ממרין הבטחה, שאם בעת הגשמת התכנית נצטרך לכסף יעמיד המרכז לרשותנו את הסכום שיהיה דרוש. כאשר שמעתי את הדברים האלו התחלתי לחשוש, שמא בסופו של דבר ירצה מרין לעזור רק לאנשיו ואילו אותנו יהפוך לקרבנות וישלח מי יודע לאן?..

החלטתי לעבד בעצמי את התכנית, כיצד להעסיק את אנשינו בבית החרושת "צצוביצקה" ושלחתי בקשה ישר למשרד העבודה בברלין, בתוספת המלצה מהרשויות המקומיות באנדריכוב. לאחר זמן קצר קבלתי אישור ממשרד העבודה הברלינאי עם הסכמת "הרשות לתעסוקת כפיה של עמים זרים", כי אנשינו רשאים לעבוד בבית החרושת "צצוביצקה" במקרה שיווצר שם מחסור בעובדים. אך שמחתנו ארכה רק כמה שעות בלבד. כאשר ניגשתי אל המנהל סובל ולאחיו שהיה ממלא מקומו והצגתי את המכתב הזה, אשר העתקו הגיע ישירות למשרדי המפעל, ענו לי שני המנהלים בצחוק ובלגלוג כי הם לא יעסיקו יהודים למרות האישור מהרשויות העליונות, היות ויש להם כח־אדם מספיק. וכך, בלב שבור, חזרתי למשרד הקהילה, בו חיכה לי הקהל בחוסר־סבלנות ובקוצר־רוח.

החיים בגיטו

למרות שהיינו סגורים בגיטו, השתדלנו להקל על החיים במידת יכולתנו. במיוחד עשה הנוער הרבה בשטח זה. היו לנו צעירים אינטליגנטיים ובכל שבת נערכה מסיבת "עונג־שבת". היינו חוגגים את ימי החנוכה ופורים וממשיכים בכך גם אחרי הגרוש של 2.7.42.[1]

אחרי העבודה, ובימים החופשיים מהעבודה, היה הנוער המבוגר מלמד את הנוער הצעיר ממנו, וכך השתלמו רובם בחומר הלימודים של כמה כיתות בית־ספר עממי ותיכון.

עד הגירוש של 2.7.42 היתה אשה אחת מטפלת בילדים הקטנים, גילאי 2—10, אשר הוריהם הלכו לעבודה. תפקידה היה הגשת מזון ולבוש לילדים ודאגה לבלוי

---

1. ראה להלן: יומן רות ליבליך (הערת המערכת).

זמנם במשחקים. אשה זו היתה גינה מרקוביץ מביאלה, אשר בסוף שנת 1943 ניספתה ביחד עם נשים אחרות מאנדריכוב באושביץ. לפי השמועה ניצל בעלה ארטור מרקוביץ וגר אחרי המלחמה בחיפה.

אני גאה להצהיר כי במשך כל תקופת הגיטו, עד יום 1.7.43 בו נשלחו כל הגברים למחנות־כפיה, לא סבל איש אחד מרעב או מקור בקהילתנו. חיינו כ״מדינה בתוך מדינה״, כפי שאנשים רבים שביקרו אצלנו תיארו את מצבנו. אנשים רבים שבאו אלינו התפעלו מהצורה והסדר שאנו חיים, איך שאנו עובדים ומתגוררים בצוותא.

בעיות כלכליות בגיטו

היתה לנו הצלה פורתא, למרות כובד האסון שנחת עלינו, בזה שמפקח המשטרה ומזכיר העיריה התיחסו אלינו יפה ואפשר היה להשפיע עליהם בדברים שונים וחשובים. לדוגמא: כל אימת שהיתה בבית המטבחיים העירוני שחיטה דחופה, היה מפקח המשטרה ממהר ומודיענו על כך, בשאלו אם אנו זקוקים לבשר. מובן שכל הצעה כזאת היתה מתקבלת על ידינו ברצון רב, כי במקרה כזה לא היה צורך למסור תלושי בשר ואפשר היה להשיג בשר בכל כמות שהיא.

בחורף קבלנו רשיונות לקניית מספר קרונות־פחמים. בבנק בביליץ, אליו נשלחו הרשיונות, היתה חלוקת הפחמים בידי פקיד ממכרי משנים קודמות ולא חיכינו זמן רב למשלוח והיתה לנו תמיד כמות מספיקה של פחמים ועצי הסקה.

גם כאשר חלק מאנשי אנדריכוב הועבר לוַדוביצה, שבה היה מחסור בחומרי הסקה, שלחנו לשם פחמים כמעט בכל שבוע בעונת החורף. ואם ישאל השואל, מהיכן היו לנו סכומים כה עצומים לכיסוי כל הקניות הללו? התשובה לכך היא שראשית כל, כאמור לעיל, הוטלו על בעלי־יכולת מסים קטנים ושנית, היו הכנסות מהצרכניה. אכן, כל ההכנסות האלה לא הספיקו לכסות את ההוצאות, מאחר שלאנשים רבים היינו מוכרחים לספק מזון, עצים, פחמים ודברים אחרים בחינם, וגם לאנשים שהיו עסוקים במשרדי הקהילה היה צורך לעזור. משום כך החלטנו להטיל מס על כל העובדים שהיו עסוקים אצל הגרמנים ומקבלים שכר עבודה. המשכורת הועברה לידינו על ידי מקומות־העבודה והמס הזה נוכה ישירות על ידי הקהילה.

בצורה כזאת אפשר היה לפתור כל מיני בעיות כלכליות לשביעת־רצון כולם עד למחצית מאי 1943, כלומר עד הזמן שהמחנה נמסר למפקח ה״ס.ס.״ ולארבע אנשי המשטרה הגרמנית. שם המחנה היה: ״מחנה יהודי, משרד משק מים קאטוביצה, סניף ביליץ, מקום בניה אנדריכוב.״

במרוצת הזמן היו כל המסוגלים לעבודה עסוקים במשק־המים, בויסות נהרות באנדריכוב וקנטי. הוקם מטבח משותף, בו קיבלנו כולנו שלוש ארוחות ליום.

מנהלת המטבח היתה הגב׳ אלה לנדאו, שהיתה לנו כמו אמא. האוכל היה מוכן בטוב־טעם, טעים מאד ובכמויות מספיקות. בעת ביקורי המפקחים במחנה היו הם מתפלאים, כיצד הכל אצלנו מסודר, יפה ונקי כל־כך. הם היו ממש מוקסמים כאשר הגב׳ לנדאו היתה מגישה לפניהם מאכלים מאותו סיר שהיה מיועד לכולם וכמעט לא האמינו שבמחנה־עבודה יתכן להכין אוכל כל־כך טעים.

חלק מאנשינו עבר לעבוד בקנטי, לויסות הנהר "סולה", ומשרד משק־המים העמיד לרשותנו מטבח קטן במקום הבנייה. כל בוקר כאשר העובדים נסעו לקנטי היו מקבלים מצרכי מזון. האוכל הוכן במקום העבודה על ידי שני אנשים.

סירוב לתביעת המרכז היהודי בסוסנוביץ בדבר מסירת רשימות אנשים

ביום 2.7.1942 בוצע הגירוש הכללי הראשון באנדריכוב, יחד עם יהודי הקהילות הסמוכות זאטור, קנטי, סוכא ווַדוביצה. שבועות מספר לפני כן קיבלנו פקודה מהמרכז היהודי בסוסנוביץ לערוך רשימת אנשים המיועדים למשלוחי עבודה ולהעבירה אליו. סירבנו לעשות זאת, כי דבר כזה לא היה בהתאם למצפוננו.

באמצע חודש יוני נקלעתי במקרה עם מר ויינזפט בתחנת הרכבת בסוסנוביץ וראינו באיזו צורה אירגן המרכז היהודי משלוחים וכיצד התנהגה המשטרה שלו עם הקרבנות. לא רצינו להאמין למראה עינינו כי יהודים מתנהגים כך. חזרנו לאנדריכוב שבורים ברוחנו נוכח הטראגדיה הנוראה שהתרחשה לעינינו. הציקה לנו הדאגה החמורה — מה יהיה בסופנו?

המרכז בסוסנוביץ חזר בינתיים ודרש שוב רשימות. אנחנו סירבנו שוב ועניני כי לא נעשה זאת, היות וזה סחר בבני־אדם ונפשנו סולדת מכך. לא ידענו כמובן אם בכלל יהיה אצלנו גירוש ואימתי, כי המרכז לא רצה לגלות. בימים הגורליים האלו הלכתי ונסעתי לכל הממונים עלינו ובקשתי שיתנו לנו חסות ושיתנגדו במקרה שה"גיסטאפו" תחפוץ להוציא אותנו מאנדריכוב. קיבלתי הבטחות ועידוד בכל המקומות. לאמיתו של הדבר הופיעו אמנם הממונים ביום הגירוש במקום ריכוז המגורשים והשתדלו להציל אותנו, אך לשוא. הגירוש היה מתוכנן מראש על ידי המרכז בסוסנוביץ.

הגירוש ב־2.7.1942

אותו יום, בשעה 4 לפנות בוקר, הקיפה משטרה זרה את הגיטו והתחילו בהכנות לקראת הגירוש. בשעה 8 הובילו אותנו למקום ריכוז בחצר בית החרושת של האחים צצוביצקה, שם המתינה לנו אשה מה"יודנראט" של סוסנוביץ בשם צארנה כשהיא מוקפת על ידי כ־20 אנשי המשטרה היהודית. כולם היו במגפיים גבוהים ומגלבים בידיהם. צארנה זו הקריאה באזנינו צו מיוחד, לפיו תטוהר אנדריכוב מיהודים ועלי להכין מיד אוכל עבור כולם במטבח הכללי; חברי הקהילה יעברו אל המרכז בסוסנוביץ וכל הקהל יישלח בטרנספורטים. לרגע־קט נדהמתי ולא יכולתי להוציא אף הגה מפי, אך מיד התאוששתי ואמרתי לה שזוהי בושה וחרפה שהמרכז הסגיר אותנו בידי ה"גיסטאפו". היא אפילו לא רצתה לשמוע מה בפי ואיימה שתיכף־ומיד יופיעו במקום אנשי ה"גיסטאפו". לאחר כמה דקות הגיעו כמה מכוניות עם אנשי "גיסטאפו" ומאחת מהן יצא הקומיסאר דרייר. אמרתי לצארנה שברצוני לדבר אתו. היא התנגדה והורתה לי לסגת הצידה. התפרצתי מן השורה וניגשתי ישר אל הקומיסאר הנ"ל, הזדקפתי לפניו בעמידת־דום וביקשתי רשות לדבר, וזו ניתנה לי. היה לי העוז והמרץ לגשת אליו, מכיוון ששמעתי אותו אומר לחבריו שהוא מתפלא על

יהודי אנדריכוב שהם כל־כך נהדרים ונקיים במידה שלא ראה באף מקום בעת הגירוש, ואף הוסיף "אלה הם יהודים אחרים לגמרי ממה שאנחנו רגילים לראות".

אמרתי לו שצארנה הודיעה לי כי אנדריכוב תטוהר מיהודים. הוא נענע בראשו ואמר: "כן, זה נכון, כך הוחלט!" עניתי לו שזה לא יתכן, שהרי כולנו עובדים והשלטונות הגרמניים מרוצים מהעבודה הזאת. אנו מבקשים, איפוא, להשאירנו במקום ולשלוח הנה עוד יהודים אחרים, כיון שאנו זקוקים לכוח־אדם נוסף. את דברי אלה אישרו מפקח המשטרה ומנהל משק המים שהיו נוכחים במקום.

חזרתי על בקשתי להשאיר אותנו במקום והראיתי לו את רשימת אנשי אנדריכוב ומקומות העבודה שלהם. הקומיסאר בחן בעיניו את הרשימה וביטא את התפעלותו במלים:

"זה נפלא, כמעט כל היהודים עסוקים כאן!"

"כן, אדוני הקומיסאר!" עניתי, ושוב ביקשתי לא לנגוע בנו לרעה.

"האם הכנת את רשימות הטרנספורטים?" שאל אותי הקומיסאר.

— "לא!" עניתי. "את זה לא רצינו בשום אופן לעשות, כי זה מסחר פשוט בבני־אדם. זה לא אנושי וזה נגד כל מצפון אנושי!"

הקומיסאר הגיב על דברי בשאלה:

"הלא בכל מקום ומקום הכינו רשימות והעבירו אותן למרכז היהודי?" —

"זה נכון, אבל עירנו היא יוצאת מן הכלל ואני מבקש את כבוד הקומיסאר שיתחשב עם כך ויתיר לנו להישאר במקום!"

כאן פנה דרייר לצארנה במלים הבאות:

"את שומעת, גב' צארנה, מה שקרומהולץ אמר? למה הוא לא ערך את הרשימות?" ושוב הוא פנה אלי והודיע:

"ובכן מר קרומהולץ! נוסף לאנשי הקהילה, הריני נעתר ומשחרר 100 אנשים..."

כמובן שלא הייתי מרוצה וביקשתי שוב שישאיר את כולם באנדריכוב. כשחזרתי והתחננתי הוסיף הקומיסאר ושחרר עוד מספר אנשים וציין בעצמו כי צעד יוצא־מן־הכלל כגון זה עדיין לא נעשה בשום מקום. צארנה דחפה אותי בצלעותי, בהעירה בלעג כי כנראה יש לי אצל הקומיסאר הצלחה גדולה... "הקשב מר קרומהולץ לדברי צארנה! זה נכון! בשום מקום לא עשיתי דבר כזה, אתה הראשון ובודאי האחרון! שלום לך". אלה היו המלים האחרונות שאמר לי הקומיסאר דרייר, ראש ה"גיסטאפו" בקאטוביץ. תוך כדי שיחה זו השמיעה צארנה פקודה להתחיל בסלקציה. כאשר באתי למקום הריכוז ראיתי שהאנשים הטובים ביותר מויינו ל"טרנספורט" ורק מספר מסויים של אנשים יישלחו, לפי הוראות הקומיסאר, לעבודה. לא היתה כל אפשרות לפעול מה למען האנשים הללו. נשברתי והיה צורך לקחת אותי הצידה, עד שהתאוששתי. ברגע האחרון לפני שמטה ה"גיסטאפו" התקרב אלינו, אמרתי בנוכחות צארנה למפקד המשטרה היהודית וליתר אנשי המשטרה: "אם תעשו אצלנו באנדריכוב כפי שאתם עושים בטרנספורטים בעת גירושים ממקומות אחרים, יהיה סופכם רע ומר, גם אתם תלכו עם הטרנספורטים האלו!...

כפי שתיארתי לעיל, בעת ביצוע הגירושים התרחשו דברים מסמרי־שער, שקשה להעלותם על הכתב. הדברים שנעשו על ידי המשטרה היהודית, אני פשוט מתבייש

להכתים בהם את הנייר. האנשים שמויינו לעבודת־כפיה הובלו עוד באותו יום ל"דולאג" בסוסנוביץ, ואלה שמויינו למשלוח נשארו במשך הלילה באנדריכוב ולמחרת נשלחו לוַדוביצה ושם צורפו לרכבת של אנשים אשר עברו את המיון. היה זה מחזה מזעזע שלא נשכח.

כשלון המאמצים להשאיר באנדריכוב את האנשים שמויינו לעבודה

כאשר המבצע האומלל נסתיים וצארנה מסרה דו"ח טלפוני למרכז בסוסנוביץ, קיבלתי ממנה פקודה לחסל את הגיטו ולשלוח את יתר האנשים לוַדוביצה, בתוספת הבטחה שהקומיסאר מאירציק יתן לנו דירות. היות שידעתי היטב את התנאים בגיטו ודוביצה והמתרחש שם, לא מהרתי לבצע את העברת האנשים לוַדוביצה. הלכתי למשרדים הגרמניים במקום. נסעתי גם למשרד משק־המים בביליץ וביקשתי שימליצו עבורנו ב"גיסטאפו" בקאטוביץ שישאירו אותנו באנדריכוב, מתוך נימוק שכולנו עסוקים ושיש בשבילנו עבודה מספיקה באנדריכוב. הענין נסחב. בינתיים דרשו מהמרכז, ובעיקר מאירציק, בשיחות טלפוניות גירוש מידי. נאלצתי לנסוע לוַדוביצה, כדי לראות מקרוב היכן בדעתו של מאירציק לסדר אותנו. אחזה אותי פלצות כאשר הוא הראה לי את המקומות העלובים היכן שאנשי יצטרכו לגור. לא יכולתי להסכים. אמרתי למאירציק שכאשר יוכל להציג לנו תנאי מגורים טובים יותר, אוכל להתחיל בהעברת האנשים לוַדוביצה. נסעתי בחזרה לאנדריכוב מבלי לסדר את הענינים.

אחרי שלושה ימים שוב נתקבלה קריאה טלפונית מוַדוביצה. נשאלנו מדוע אין אנו עוברים? עניתי תשובות מתחמקות כדי לדחות את הענין, מאחר שקיבלתי הודעה סודית ממנהל משק־המים סניף ביליץ ומהמשרד בקאטוביץ, שהובטח להם ע"י ה"גיסטאפו" ועל ידי הממונה על משלוחי זרים לעבודות כפיה, כי עבודת הבניה באנדריכוב תימשך במקום ולכן יוכלו היהודים להישאר ולהשתתף בעבודה זו.

כה חלפו כמעט שלושה שבועות. עד שביום אחד הופיע אצלנו שליח מיוחד מהמרכז היהודי בסוסנוביץ בלוית מאירציק והצהיר, שאם תוך שלושה ימים לא נעבור לוַדוביצה נישלח לאושביץ.

העברת אנשי אנדריכוב לודוביצה והחזרתם לאנדריכוב

לא נותרה לנו ברירה כי אם להתחיל בהעברה. אלא שזו בוצעה לא במשך שלושה ימים, כפי שנאמר בפקודה, אלא ב־10 ימים. לבסוף נשארו שלוש משפחות באנדריכוב. היה זה בחודש אוגוסט, ביום הששי. אני זוכר את היום הזה היטב. אני, אשתי ובני ועוד 2 משפחות (לנדאו וליבליך) היינו מוכנים כבר להעברה בעגלות שנמסרו לנו על ידי המשטרה, כאשר לפתע־פתאם התחוללה סערה נוראה בלווי גשם זועף, רעמים וברקים. העגלונים סרבו לצאת וחיפשו מחסה בבתים הריקים עד שהסערה תשקוט ותעבור. כאשר פסק הגשם בא שליח בלתי־צפוי מטעם העיריה ודרש שאבוא מיד למשרד העיריה, כי מבקשים לשוחח אתי בטלפון מביליץ ומקאטוביץ. מיהרתי לשם בכל כוחותי ואחרי כמה דקות נמסרה לי הודעה ממשרדי משק־המים, שלפי הוראות ה"גיסטאפו" והממונה ל"משלוחים מיוחדים של עמים זרים" עלינו להישאר באנדרי־

כוב והחל מיום השני הבא עלינו להמשיך מיד בעבודתנו במשק־המים. עניתי שכולם עברו כבר לוַדוביצה. בתשובה שנתקבלה נאמר, כי עלי לדאוג שכולם יחזרו כדי להמשיך בעבודה שנפסקה, ושהיות והאנשים האלו לא יספיקו, עלי להביא מוַדוביצה אנשים נוספים.

אין לתאר את השמחה כאשר הבאתי הודעה זו אל האנשים שעוד נשארו לפי שעה בַאנדריכוב. הכנסנו את כל החפצים שהעמסנו על העגלות בחזרה לדירותינו. טלפנתי למאירציק ומסרתי לו את הפקודה שקיבלתי. הוא לא רצה להאמין וענה שישאל את מרין, שמא יודע הוא על כך. למחרת קרא לי מאירציק אל הטלפון, ובסגנון יבש ואדיש דרש שאבוא אליו לדבר בענין החזרת האנשים.

בינתיים נתפרסם הדבר בגיטו ודוביצה ומאירציק עם אנשיו הכניסו פחד בלבות אנשי אנדריכוב באמצעות סיפורים ואיומים שה"גיסטאפו" כביכול יקיף את גיטו אנדריכוב בתיל דוקרני, יעמיד משמר של ה־"ס.ס." ויהפוך את הגיטו למחנה עבודת־פרך. אנשינו התחילו לסגת מהרעיון לבוא בחזרה, למרות שתנאי החיים בוַדוביצה היו נוראים. מאירציק לא נתן להם דירות מתאימות, למרות שהם שילמו כסף עבור הדירות.

נסעתי לשכנע את אנשינו שאין שמץ של אמת במה שמספרים בוַדוביצה ורק בקושי הצלחתי לשכנע את רוב אנשי אנדריכוב לחזור. היות ומשרד משק־המים דרש לפחות 250 איש ולרשותי לא עמדו אפילו 200 אנשים הצטרפו אלינו מרצונם הטוב קצת אנשים מוַדוביצה וממקומות אחרים. כה חזרו אנשינו לגיטו אנדריכוב.

הקמת מחנה אנדריכוב בשנית
החיים מחודש אוגוסט ועד מאי 1943

במחנה שהוקם מחדש דאגנו גם בשביל האנשים החדשים. סידרנו את כולם בצורה נאותה. אחרי כמה ימים התחילו לעבוד מחדש בויסות הנהר. גברת לנדאו ניהלה את המטבח הציבורי כמקודם והכל פעל לשביעת־רצון כולם. היה לנו אוכל וחומרי הסקה בכמויות מספיקות. השגתי ממשרד משק־המים אישור לקבלת בגדים מיוחדים עבור האנשים והנשים שעבדו בויסות הנהר, וגם מגפים ונעלי גומי. כן סודר חשמל בדירותינו.

כאשר נודע לאנשי ודוביצה שכל מה שמאירציק סיפר להם היה שקר ואחדים מהם אף נוכחו לראות במו עיניהם איך שסידרנו יפה את הדירות ואיזה מזון טוב יש אצלנו רצו הרבה מהם לעבור אלינו, אבל מאירציק עיכב בעדם. כמובן שהוא הסתכל בעין רעה על כך שבהשוואה לוַדוביצה אנו חיים בתנאים אנושיים וגם יחס המשרדים כלפינו הוגן. היינו מספר קטן, לעומת 1200 אנשי ודוביצה. כמעט בכל שבוע היינו שולחים מזון — בעיקר לחם, תפוחי־אדמה, פחמים ועצים לאנשי אנדריכוב שנשארו בוַדוביצה והיינו שמחים בכך שיכולנו לעזור לאחרים.

מצב זה נמשך מחודש אוגוסט 1942 ועד לחודש מאי 1943. במשך כל אותו זמן היו באים אלינו מבקרים ומפקחים שונים מטעם המרכז היהודי והמשרדים הגר־מניים, ואפילו ממשרד הבריאות בברלין. כולם התפלאו לראות את הסדר והנקיון למופת השוררים במחנה שלנו. גם מרין ביקר אצלנו כמה פעמים ותמיד היה מהלל

אותנו. בעת ביקור אחד חילק מרין פרסים מ־50 עד 200 מרקים, וכמה פעמים הביע את רצונו שאני והגברת לנדאו נעבור לסוסנוביץ ובנדין כדי לארגן שם הכל במתכונת עירנו. מובן מאליו שלא קבלנו את הצעתו, כי לא רצינו לעזוב את אנשינו. יום אחד, כמדומני שזה היה בחודש אפריל, אמר לי מאירציק שלא נוכל לשמוח עוד הרבה זמן באנדריכוב, כי יבואו שינויים. לא ידענו למה הוא מתכוון, מכיון שהוא לא רצה לדבר יותר. ידענו שהוא עויין לנו ומשמיץ אותנו בכל הזדמנות. לעתים קרובות אמר מאירציק שבו ברגע שדוביצה תיעלם יגיע גם תור חיסולה של אנדריכוב. לדאבוננו אמת דיבר.

העברת המחנה בחצי מאי 1943 לפיקוד אנשי ה־"ס.ס." והעברת כל האנשים

במחצית חודש מאי 1943 עבר ניהול המחנה למפקח מטעם ה"ס. ס." ו־4 אנשי משטרה וחלו שנויים. הגברים והנשים הופרדו. המטבח הכללי המשיך להתקיים, אבל מפקח המחנה הוא שסיפק את המזון. דבר זה לא היה הגרוע מכל, כי אם הפחד והאיום המתמיד שהרגשנו. ידוע היה שהמרכז בסוסנוביץ לא סובל שאצלנו היה טוב באופן יחסי עד הנה, וכן שחבריו מסיתים נגדנו בכל המקומות ובכל הזדמנות.

ביום הראשון ליולי הפך מחנה־אנדריכוב למחנה נשים בלבד. כל הגברים נשלחו למחנות עבודה בקרבינה ובביסמרקהיט. כה נגזר עלי להיפרד מאשתי ומני אז שוב לא ראיתיה. נפרדנו לנצח. כפי שנודע לי אחר כך, נשלחו הנשים שנשארו באנדריכוב ביחד עם יהודי ודוביצה להשמדה באושביץ בחודש אוגוסט. היה זה בדיוק ביום תשעה־באב.

כזה היה סופה המר והנמהר של יהדות אנדריכוב. הי"ד.

דברי סיום

הייתי יחד עם בני במחנה עבודת־כפיה בביסמארקהיט. משם נשלחנו למחנות שונים. במחנה ויזאן סבלנו עינויים נוראים. שם הופרדתי מבני. היה זה בחודש נובמבר 1943. מני אז לא ראיתיו יותר. בתחילת ינואר 1944 הגעתי לאושביץ אל תאי הגז, כי בגלל העינויים בויזאן נפצעתי קשה בידי הימנית ולא הייתי מסוגל יותר לעבוד. בדרך נס ניצלתי ברגע האחרון מתאי הגז, ואחר כך עברתי למחנות ריכוז שונים, כמו גרוס־רוזן, בוכנואלד, שרצינגן וביסינגן. ביום 22.4.1945 שוחררתי על ידי הצבא הצרפתי בסמוך לאגם בודנזי.

יכולתי לכתוב דו"ח ארוך, אלמלי רציתי לתאר במפורט את דברי־הימים של הסבל שעבר עלי מיום 1.7.1943 עד ליום שחרורי. אפשר היה לספר אגב־כך קצת מכל מה שהתרחש במחנות־הריכוז, מה שקרה ומה שאפשר היה למנוע. אולי אנסה לעשות זאת בעתיד. בכל אופן, רצוני בזה להדגיש דבר אחד: אלוהים ומלאכיו הטובים שמרו עלי מכל משמר, שאוכל לעבור בשלום את כל הסבל הזה ולהישאר חי וקיים. ואולי זכיתי לכך על שהשתדלתי רבות בהצלת בני עמי ודתי, אחינו בני אברהם יצחק ויעקב. אלוהים הוא שנתן לי את הכח והמרץ לעבור את השעות

האיומות האלה, הימים הגרועים ביותר בחיי. עברתי את כל מדורי הגיהינום הנאצי ויצאתי מתוכו. לדאבוני הרב שיכלתי בדרך את אשתי ובני.

הי״ד.

ניו־יורק, מרץ 1963.

יצחק קורן

יהדות אנדריכוב בשנות השואה

בפרוץ המלחמה היו באנדריכוב 387 נפש יהודים וכולם עזבו את העיר מפחד הפעולות המלחמתיות. מהם חזרו כ־70%. יתרם עברו למזרח פולניה, שנכבשה על ידי הרוסים. מספר החוזרים הסתכם, איפוא, ב־270 נפשות בקירוב.

כאשר נערכה בדצמבר 1939 ספירת האוכלוסיה על ידי הנאצים, התברר שישנם בעירנו 370 יהודים. כשליש מהם היו חדשים במקום. בחלקם היגרו לכאן משלזיה. במפקד האמור הצהירו כל יהודי אנדריכוב שלשונם המדוברת היא פולנית, בניגוד לפולנים שחלק ניכר מהם הצהירו על עצמם כ״פולקס־דויטשן״ אופייני למדי הוא היחס הזה מצד היהודים, ובמקביל להם מצד הפולנים, למדינתם שהיתה שרויה במיצר.

כבר בחודשים הראשונים נלקחו היהודים לעבודות־כפיה שונות, כגון נקיון הרחובות, פינוי השלג מהמדרכות, העברת רהיטים יהודיים, שהוחרמו לדירותיהם של ה״פולקס־דויטשן״. המטרה היתה לא רק ניצול כח־האדם חינם, אלא, בעיקר להשפיל את היהודים לעיני הפולנים. ואכן השיגו פעולות אלו את מטרתן. האוכ־לוסיה הפולנית, במיוחד הכפרית, שמחה לאיד בראותם את היהודים בדכאונם ושפלותם. אבל לא עבר זמן רב והשמחה הזאת הפכה גם להם ליגון ואנחה. היה זה כאשר פולנים רבים הועברו לעבודה בגרמניה אצל ה״באוארים״ (איכרים) העשירים. האוכלוסיה החקלאית מסביבות אנדריכוב, אשר מדורי־דורות היו פולנים במאה אחוז, גורשה מזרחה ובמקומה באו גרמנים מבוקובינה, שלפי ההסכם של הגרמנים עם הרוסים הוכרחו לחזור למולדתם.

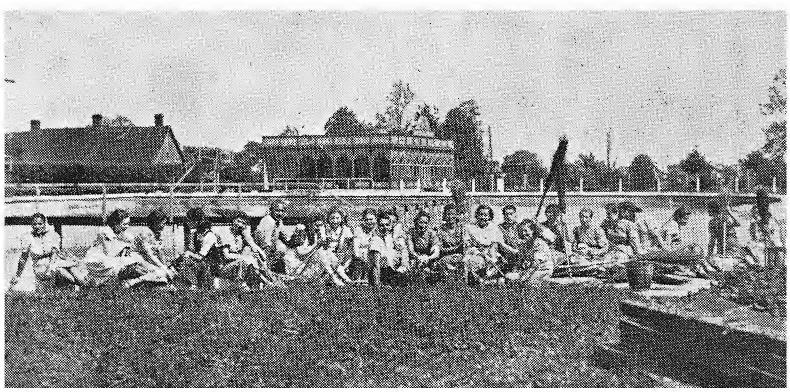
היהודים נאלצו לסדר ולנקות את הדירות העזובות, והנאצים לא התביישו לשרוף לעיני היהודים את כל התמונות ה״קדושות״ לנוצרים. בעבודות הללו השתמשו הנאצים גם בצעירות יהודיות, והן לעגו לשוטרים הגרמניים ושרו באזניהם שירים פטריוטים פולניים ויהודיים. הלכנו לעבודה בשורות. בכל שורה היו שלושה אנשים. פעם ציוו עלינו הנאצים לשיר. היינו מדוכאים וסירבנו, אולם תחת לחץ הנאצים התחלנו כולנו לשיר — בתחילה בלחש ואחר כך בקול־רם את השיר האנטי־גרמני:

"Hej strzelcy wraz nad nami orzeł biały,
a przeciw nam śmiertelny stoi wróg".

הפולנים לא העיזו לעשות כדבר הזה.

הצעירים נלקחו גם כדי לבצע נקיון במשטרה ובמשרדי הגרמנים. קבוצות־קבוצות של 100 איש, שכללו גם אנשים מוַדוביצה, הועברו לויסות הפלג "ויפשובקה". ברשימה אחת שנשתמרה בארכיון עירית אנדריכוב, מופיעים 150 אנשים שעסקו בעבודה זו, מהם 47 נשים, 10 ילדים בגיל 14 וילדה אחת בגיל 15; ומהגברים אחד בגיל 68. בבית המפואר של משפחת פליקס סודרה לשכת העבודה. הפולנים היו מקבלים דמי־אבטלה ששולמו לכל האזרחים, פרט ליהודים אשר היו משוללי כל זכויות. יהודים לא יכלו לקנות מזון אצל הפולנים. הם עשו זאת בהסתר ותוך קשיים מרובים.

בשנת 1940 הופיע באנדריכוב מוניק מרין, ראש ה"יודנראט" המרכזי, בלווי מספר שוטרים, כדי לקחת את כל הנוער היהודי לעבודת־כפיה. יושב ראש הקהילה אהרן (ארנולד) ויינזפט הזעיק, אחרי התיעצות חשאית עם ראש המש־טרה, את כל הנוער שיברחו מן העיר. מרין לא מצא, לכן, באנדריכוב אף צעיר אחד.

58. עבודת כפיה בנקיון הבריכה באנדריכוב בשנת 1940. צולם בהפסקת מנוחה.
Compulsory labour in cleaning the Andrychow pool in 1940
Photographed during rest interval.

באחד מימי יוני 1941 נשלח לעבודת־כפיה המשלוח הראשון. האנשים שעבדו בעיריה או בויסות־מים ניצלו מגזירה זו. כ־60 אנשים נשלחו לשלזיה. באותו זמן נערכה רשימת האוכלוסיה היהודית, כנראה עם תכנית משלוחים לעבודות־פרך. ברשימה זו שנשתמרה בארכיון העיר, מופיעים 456 נפשות באנדריכוב, 5 בכפר ויפש, 13 בזיקי, 13 באינואלד ו־11 בזאגורניק. הישוב באנדריכוב הוגדל במשך התקופה (מספטמבר 1939) ב־200 אנשים בערך, שכללו מגורשים ונמלטים מהסביבה הקרובה והרחוקה.

ראש הקהילה, אהרן ויינזפט, עשה את כל המאמצים להבטיח לישוב בשר כשר. על פעולתו זו נאסר ביחד עם פנחס צוויג. הוא נשלח לבית סוהר בביליץ ומר צווייג נשלח לוַדוביצה. אחרי מאמצים רבים חזרו השניים לאנדריכוב, אולם ויינזפט הודח מכהונתו. הוא היה משתדל למלא את פקודות הנאצים מתוך שיקול דעת. אחרי דחייתו החמיר המצב מאד.

אולגה פרבר נלקחה בשנת 1940 למחנה ריכוז, כחשודה במכירת זהב. זמן קצר לאחר מכן נשלח אחיה הנריק לאושביץ, בעוון הברחת מזון. הוא ניספה באושביץ. מן הנוער שנשלח לשלזיה הגיעו ידיעות רק לעתים רחוקות, ולא טובות. הידיעות אמרו שהעבידו אותם בפרך ושהיו מקבלים אוכל רק בצימצום. שלחנו להם חבילות־מזון. רק חלק קטן מהמשלוחים נמסר להם.

ב־26.9.1941 הוקם ברחוב שבסקה ו״בזגי״. ב־2.7.42 היתה האקציה הגדולה הראשונה. השכם בשעה 4 בבוקר העירו את כולם מתוך צריחות וצעקות. ניתן צו לצאת לרחוב והאנשים סודרו בשורות של 3, כשהם מצויידים בתרמילים על שכמם. הם הועברו לחצר של בית־חרושת צצוביצקה ושם סודרו ב־5 קבוצות על ידי אנשי ״ס.ס.״ בשיתוף עם צארנה, המזכירה של מרין. ואלה הם קבוצות המגורשים:

1) מבוגרים ובחורות מגיל 13, ס״ה כ־70 נפש, נשלחו לעבודת כפייה בגרמניה.
2) נשים ובחורות בלי ילדים, ס״ה כ־40 נפש, נשלחו לעבודת כפייה בבולקנהיים.
3) הורים עם ילדיהם, ס״ה 100 נפש, צורפו לרכבת ודוביצה שנשלחה לבלז׳יץ.
4) קבוצה בת כ־40 אנשים, ביניהם יקירי העיר אהרן ויינזפט, אשתו רגינה ואדלה אנוך הוחזקו כמה ימים בקרון־משא ואחר־כך נשלחו לאושביץ.
5) קבוצה של כ־60 אנשים עם ה״יודנראט״ והמשטרה היהודית הועברו לגיטו ודוביצה לעבודה ב״שופ״. מוַדוביצה הוחזרו לאנדריכוב לאחר כמה שבועות.

מהקבוצה הראשונה והשניה ניצלו אחרי נדודים במחנות שונים וחיים איומים ארתור גרוס, מיטלר, אדולף נייגר, פלה ניכטהויזר, אירקה ויינזפט, כותב הטורים האלה, ארתור וארנה קיכלר, הלה שמידלר, מוניק רוזנבאום, נתן והנריק שפנגלט (עתה בישראל), אדולף הס, ברטה לַנגר (בארצות הברית), אדוף ורוזה קורן (באיטליה) והלה גולדברגר (באוסטרליה).

הגברים מהקבוצה החמישית נשלחו כולם ב־1.7.1943 לעבודות פרך. מהם ניצלו ארתור מרקוביץ ואיזידור קרומהולץ בלבד. הראשון עלה לארץ־ישראל ונפטר בה, השני גר בניו־יורק. הנשים מהקבוצה החמישית צורפו כולן לרכבת שנשלחה בח׳ אוגוסט 1943 לאושביץ ושם ניספו. בנוגע לגורלן של קבוצה 3 ו־4) אין צורך בהסברים. כולם ניספו. אני הצלתי את חיי אחרי נדודים מרובים וחיים איומים במחנות גרדיץ, בראנדה (במחנה זה הנחיתו מכות נוראות עבור אי־משמעת גרידא), אנאברג, אושביץ. משם גררו אותנו בעת פינוי המחנה עד למחנה בוכנוולד. בבוכנוולד שוחררתי על ידי הצבא האמריקאי ב־11.4.1945.

על ידי בריחה ניצל בעירנו רק דוד זילברשיץ, שהסתתר בעת האקציה. הוא עלה ונפטר בארץ־ישראל. גם לולה בדר הצליחה לברוח ממשלוח בסקאבינה ולהסתתר בכפר סמוך לעיר מאקוב ביחד עם בנה שמעון ובן־אחותה אדם.

כפי שמתואר לעיל ניצלו בס״ה 25 נפשות, היינו פחות מ־10% מהאוכלוסיה

הכללית שבעת פרוץ המלחמה לא הצליחה לברוח מזרחה. גם מאלה שברחו לגליציה המזרחית רובם ניספה ברעב וקור, בסיביר ובמקומות אחרים.

בולט למדי הוא המספר 4 נפשות (!) שניצלו על ידי בריחה. ה״יודנראט״ לא רמז לנו אפילו שההתיצבות במקום הריכוז פירושה השמדה! להיפך, לפני האקציה קבלנו הוראות לעשות הכנות לנסוע למקום חדש, לתפור תרמילים ולקחת ציוד אישי במשקל שלא יעלה על 20 ק״ג עם כסף וחפצי־ערך. (הכסף וחפצי הערך הוחרמו מיד במקום הריכוז).

מר קרומהולץ, שאין לפקפק ברצונו הטוב להצילנו, ניסה למנוע את רוע הגזירה על ידי מתן שוחד. הוא נתן כמה פעמים סכומים עצומים ככופר בעדנו. אבל מאמציו אלו עלו לבסוף בתוהו. אם היו לפחות מגלים בסוד לנוער היהודי את הצפוי לו, היו הרבה מן הצעירים בורחים ליערות. והיה לאן לברוח! בסביבה היו היערות המפורסמים של הארכי־דוכס מזיביץ, שהשתרעו על פני קילומטרים רבים. הלא כך עשה מר ויינזפט ז״ל בעת כהונתו בשנת 1940. הרי סוף־סוף עד חודש מאי 1943 לא היה גיטו אנדריכוב סגור לחלוטין כמו גיטאות אחרים והיתה היכולת להימלט. ברם אנשי ה״יודנראט״ הוחזקו באשליה כי אנו נהיה יוצאים מן הכלל וכי ה״גיסטאפו״ תחמול על עירנו בגלל הנקיון לדוגמא שהיה שורר אצלנו, בגלל העבודות המסורות והקשות של אנשי אנדריכוב למען משרד משק־המים ובגלל השוחד הנ״ל. היתה זו מצידם תמימות מופרזת למדי. עד היום אין אנו יכולים לעבור בשקט על העובדה, שהילדים הנפלאים, שהיו עתידים להיות פאר עירנו ועמנו, נשארו בגיטו עד לחיסולו ולא נעשה שום מאמץ כדי להצילם. היו פולנים בכפרים, שהיו בלי ספק מקבלים אותם כדי להחזירם בתום המלחמה. אם לא היו מוחזרים להורים שניספו, לפחות לעמנו. אלא, שה״יודנראט״ סבר כי יעלה בידו להצילנו אך ורק על ידי משמעת וציות לפקודות ה״גיסטאפו״. נפוצו גם שמועות, שהבריחה תגרום להטלת אחריות קולקטיבית ועונש קיבוצי ושבגלל בריחת בני משפחה יישלחו למוות ההורים. מי ידע אז כי נחרץ גורל כל היהדות כולה? הלא היינו מנותקים כליל מהעולם החיצוני.

האסון הטוטאלי של השמדת כל ילדינו בכבשני־הגאז, כאשר הם אפילו לא ידעו מדוע מעוללים להם זאת, זעזע אותנו כל כך עד שאחרי תום המלחמה לא אבה אף אחד מהניצולים להישאר בעירנו על חורבות הישוב. כל פינה הזכירה את החיים המפוארים אשר שגשגו ותססו כאן עד שנת 1939 ואת הימים הטראגיים האחרונים. הכל התרחקו מהעיר, מי לישראל ומי אל מעבר־הים.

נחלוק כבוד לזכר הקהילה הקדושה, כבוד לחללים שנפלו על קידוש־השם, כבוד לאלה שהיו במחנות־כפיה ולחמו על קיומם ונשארו בחיים כדי לספר לדור יבוא מה שהתחולל שם וכדי לשמור את הדברים בלבנו, כדי שאנו לא נשכח את מה שעוללו הנאצים לנו ולעמנו.

ד״ר דוד יעקובוביץ

רות ליבליך

Rut Lieblich

בת אדמונד וזינה ליבליך. נולדה באנדריכוב ב־6.12.1926. כבר בילדותה הבחינו בכשרון הספרותי המבורך שלה וניבאו לה עתיד ספרותי מזהיר. עד שנת 1939 הספיקה לגמור רק 6 כתות של בי״ס עממי ועם פרוץ המלחמה נסגרו בפניה דלתות ביה״ס הממלכתי. אלא שגם הנאצים לא יכלו להחניק את שאיפותיה העמוקות ללמוד. גם בתנאי־האימים המשיכה רות את למודיה בעיר ואחר כך בגיטו, בקורס־ההשתלמות של מאיה וקסברג. כמו־כן למדה הרבה בכוחות עצמה וקראה שפע של ספרים מדעיים וספרותיים. התקדמה מהר בלימוד השפות העברית והאנגלית. היתה אוטודידקטית במלוא המובן של מלה זו.

כמעט שלא שמה לב לדיכוי ולהשפלה שסבלו הוריה והאוכלוסיה היהודית כולה מהנאצים; היתה מאמינה באמונה שלמה, למרות הכל, בעתיד הטוב של האנושות וברוח זה כתבה את יצירותיה. בתחילה כתבה נובלות ונושאים להצגות ילדים ואחר־כך שירים ויומן.

ביצירותיה היא מתארת ראשית־כל את נפשה היא, את שאיפותיה, מגמותיה ורצונה העז להגיע למעמד ספרותי פורה. היא מספרת גם על יחסיה החברתיים ומתארת בהצלחה את הטבע והנוף.

הרינו מפרסמים בספר הזכרון של עירנו־עירה קטעים מיומנה המביעים את רגשותיה הלאומיים והתקשרותה לעם היהודי, את שאיפותיה העמוקות לעלות לארץ־ישראל ולהכנס למסלול חיי הקיבוץ האידיאליים, וכן קטעים המביעים את אמונתה בערכי־הנצח של האדם ובנצחון הצפוי על הנאצים.

הפרקים הללו יסייעו בידי הקורא להכיר גם את הווי העיירה בעידן השואה; את התלהבות הנוער לרעיון הציוני ואת משאת־נפשו להמשיך בלימודיו, למצער, בקורסים פרטיים, ובעת ובעונה אחת — להכיר את דמותה הנעלה של המורה מאיה וקסברג.

ביומן שלפנינו מתבלטת במיוחד התפתחות כשרונה של רות משנה לשנה. בסופו היא כבר כותבת כסופרת מבוגרת. אנו מלאים הערצה לכשרונה המחונן ומזועזעים מסופה הטראגי ואבדן כח־יצירה כה חשוב לעם.

רות ליבליך נשלחה לאושביץ בטרנספורט הנשים האחרון, באוגוסט 1943, ושם ניספתה, כנראה, ביחד עם הוריה. הי״ד.

היומן ניצל בדרך נס ואחרי המלחמה נמסר ע״י פולנים לבת דודה רינה רינגר בביליץ, אשר העבירתו לדודתה גב׳ מניה נייפלד בחולון.

מתברר, איפוא, כי גם לאנדריכוב היתה אנה פרנק משלה. ההבדל שבין יומנה של אנא פראנק ובין זה שלה הוא, שבמשך 20 שנה לא היה היומן הזה ידוע לציבור

בכלל. רק תודות להופעת הספר שלפנינו מובאים קטעים מסויימים מתוך יומנה לידיעת הקהל היהודי, קטעים שיספרו בפעם נוספת על הטרגדיה של יהדות אירופה בתקופת השואה.

דפים מיומנה של רות׳קה ליבליך, הי״ד

:2.11.40

אני קוראת בספר ״משה של זמננו״. זהו ספר על היהודי הגדול תיאודור הרצל. האדם הגדול הזה בנה את היסודות למדינת היהודים העתידה לקום, ארץ ישראל מולדתנו. בחזונו הוא ראה את ארץ־ישראל פורחת כגן עדן עלי אדמות.

אני לפחות אסע לארץ־ישראל, כדי לבנות שם מחדש ולקומם את בנין מולדתנו העתידה. כי היא תקום לבטח ותתנוסס על מפת העולם כארצו הלאומית של עם ישראל גדול ועצום. זה יהיה! כי כמונו כאן באנדריכוב מוכרחים כל היהודים לחפוץ במולדת משלהם, למקום־מנוחה שקט אחרי תלאות הגלות.

הוגה אני מחשבה לכתוב הרצאה בשם ״היהודי הגדול תיאודור הרצל״. אכתוב זאת, כי אני מרגישה צורך פנימי, אני מוכרחה, משהו דוחף אותי לזה. נראה כיצד יעלה הדבר בידי?!

יום שני, 9.12.1940:

בששי לדצמבר היה יום הולדתי. עבר טוב למדי. החוג היה אצלי. יתן ה׳ בשנה הבאה במולדת בארץ־ישראל...

אני נורא רגשנית. נפשי בתוכי פנימה מתגעגעת למשהו. כלפי חוץ אני מין רות׳קה כזאת, שובבנית, קצת רעה וקנאית. הייתי מאד רוצה להיות טובה שיאהבוני כולם, וכן הייתי רוצה להיות יפה. אני כותבת סיפורים. אולי יצא ממני משהו. הייתי רוצה להיות לעזר להורי ולהביא להם נחת־רוח ולגדול כאדם הגון (וגם רישיק, וגם מַניק). הלואי ויתגשם הכל, כי לעת עתה הכל להיפך.

יום שלישי 17.12.40:

כבר חורף וקר מאד, אך בכל זאת יפה הטבע בקסמיו. אך אני אינני שמחה, עצוב לי משהו על הנשמה. לפנים הייתי מאושרת כשיכולתי לכתוב סיפורים. כתבתי ואחדים מהם היו מאד יפים, כמו ״האושר״, ״היערנית״, ״הפרח הנובל״ וכו׳. הייתי כשיכורה מהם, עד שבא השבר! ביום ראשון היה מבחן־כתה. הייתי מפוזרת, לא יכולתי לכתוב, והיה נושא יפה — ״כשאני מביטה למרחקים״, אך הוא לא עלה בידי יפה. הן טושיה והן החברות, אשר קודם התפעלו מכל סיפורי, השמיעו ביקורת חריפה. הן אמנם לא אמרו שהוא גרוע, אלא שהראשון היה הטוב שבכולם. הריאלי ביותר (אני מודה!).

אבל מה? אני לא אוכל אחרת, אני כותבת משום שאני מרגישה שאני מוכרחה לכתוב. אבל עכשיו אולי עוד אפסיק, תלוי מה תגיד לי מאיה מחר. אינני רוצה לעשות צעדים נוספים בלעדיה. נראה עד מחר.

ימים ספורים לאחר מכן: מאיה כתבה מכתב. זה עזר. כתבתי מחזה קטן לחנוכה. הוא עלה יפה מאד (גם תודות למצב־רוח). טושיה, מאיה והאחרות היו נרגשות. הן בכו. ואני כותבת עכשיו דברים ריאליים. אני מקוה שאזכה ואצליח...

נ. ב. (19.12) כתבתי וזה הצליח למדי. היה ויכוח. אחרי־כך נשאתי הרצאה בנושא "יהודים שונים בחלקי העולם השונים". וביום ראשון הרציתי על "תפקיד האשה". כתוצאה מהרצאתי היה ויכוח נלהב. חבל שהייתי מעוצבנת מהשעור (היה מבחן־כתה) ובשל עצבנותי לא הצלחתי כל־כך להוכיח ולנמק את הנחותי.

יום רביעי 5 בפברואר 1941:

...עכשיו זמנים נוראים. מאיימים עלינו בגירוש. רוצים לעשות גיטו כמו בימי הביניים...? אין אפשרות לארגן חוגים, אין ראש אליהם וגם לא מקום. הכל הולך לעזאזל. אלי חזרה ההשראה, שוב אני כותבת סיפורים ("ההקרבה והאושר העצמי"). בחוץ שלג, החורף יפה, אך מה יוצא מזה? אנו איננו יוצאים לא במזחלות, לא במגלשים או במחלקיים. אפילו להסתובב ברחוב אסור...

יום רביעי 19.2.1941:

היום החלטתי לכתוב בעברית. לומדת אני עברית כבר זמן רב. ומדברת אני וכותבת טוב, ביחוד בשנה האחרונה, שנה של מלחמה, מזמן שאני לומדת אצל מאיה. לה יש שיטה אשר אני אוהבת. לומדות אנו (שושנה ואני) את הספרות העברית החדשה. עברנו כבר את תקופת ההשכלה ורוב התקופה הרומנטית. התקופה הרומנ־טית מצאה חן בעיני, כי אני גם־כן רומנטית. אני גם כותבת רומנטית כי אני כזו.

אני מתארת לי איך אכתוב הכל בעברית בארץ־ישראל. ולארץ אני אעלה, כי אני אוהבת אותה מאד. אני יהודיה. שם מולדתי, ושם, בעבודה־ציבורית, מקומי. ואם אני אהיה בארץ אני חפצה להיות בקיבוץ. לפעמים הקיבוץ מתואר לי כמקום אידיאלי ולפעמים אינני מאמינה בזאת, כי איך יכול להיות בכלל מקום אידיאלי על העולם השטוף בדם?

אני כותבת סיפורים ("נובילקי") וגם היום גמרתי אחד שבו 9 כרטיסים (דפים). זה רומנטי.

אני מאושרת אם אני כותבת. אני שבעה רצון ולבבי שמח.

מחשבות

ארץ:

ארץ זאת מולדת, מדינה, ערים, כפרים, פרדסים, קיבוצים ומושבות, הכל מההרגשה של נפשי.

קיבוץ זה שחרור מהחיים הפשוטים, זה שחרור משעבוד הכסף.

קיבוץ זה נשימה רעננה וחופשיה של הריאות העיפות.

הורה:

הורה זוהי שלהבת, זוהי אש המשקפת את הטמפראמנט היהודי. הורה משחררת, מרוממת ומעלה על הדעת: ארץ־ישראל. הורה מוסיפה כח, תקוה, בטחון עצמי וששון. היא מחיה. הורה היא מלכת הריקוד הישראלי.

עבודה זוהי ברכה.

חרוזי האדמה הם שיבולי התבואה.

"המחרשה יקרה מהעט, אדמה חרושה יקרה מנייר מלא כתיבה" (קורצאק).

(תירגום מפולנית)

חג הפסח

יום שני 14.4.1941, חול המועד:

כבר עברו שני הימים הראשונים של פסח. בשני הימים האלה היה סדר. ביום הראשון היה חג אמיתי, הרגשתי שזה פסח. קראתי את ההגדה והכל הבנתי. אצלנו החגים הם לא כמו לפני־כן. אין לנו כלים לפסח. רק אוכלים אנו מצות ומה שיכולים. סיפור הפסח הוא טוב לימים עתה. גם אנו בגלות בין זרים וסובלים אנו מאוד, מאוד, והשחרור אינו בא. מדוע? הלא יש קב"ה כמו לפני־כן, אשר הוציא אותנו ביד חזקה ובזרוע נטויה ממצרים, ובהגדה גם כתוב שהוא עשה הבדל בינינו ובין עמים אחרים.

מדוע מוכרחים אנו כל ימי חיינו להיות רחוק מארץ אבותינו — מארץ ישראל, זאת שואלת אני, ילדת גלות. אבל, יהודים, מדוע אני פה ולא שם, איפה שלבי חפץ? אולי עונש זה לכן שיהודים אינם טובים, שאינם מאמינים בה׳? באדוני? אינני יודעת. שוכחים את ארצם אם טוב להם, ורק אם רע להם מביטים למזרח וחפצים לנסוע שם. — (עברית במקור).

יום רביעי 16.4.1941:

היום אני פשוט מתגעגעת אחרי האָמן. הייתי רוצה להשתפך. כל־כך הרבה מחשבות מתרוצצות בראשי. אלא שאין לי אף־פעם הזדמנות לרשום. ואני טובעת במבול המחשבות הבאות אחריהן. אני שוכחת. והיום כבר יום אביבי. החמה שלי האהובה מפזרת קרני זהב. אמנם אביב, אך עדיין לא חם מאוד, אלא שלמרות מזג־האויר אני אינני במזג־רוח טוב ביותר. פסימיות אחזה אותי. אינני יכולה משום־מה להאמין היום בשום דבר. אני מפקפקת בכל. האם החיים יפים באמת? הקיימת האהבה? האין אלה אולי מליצות ריקות? מי יודע, אני פעמים ככה ופעמים ככה, או שאני מאמינה בלהט בכל או, בימי האפורים, אינני מאמינה בשום דבר מלבד באלוהים.

זהו המפלט היחיד. כבר עברתי את גיל הילדות, כשאפשר היה לספר לי על נסים ונפלאות ועל ישיש עם זקן אפור. אך האם אלוהים לא חולל נסים? הן את כל העולם, הטבע הנפלא, הארץ, בני אדם, החי והצומח והרבה דברים אחרים הוא ברא. האין אלה נסים? זאת יכול לחולל רק כח עליון. מישהו היה צריך להיות בלתי־רגיל. היה צריך לסדר כל פרט בדייקנות, בשלמות, שיפעל כתיקונו. מיהו זה? אדוני, אני מאמינה בו. כי מי היה יכול ככה...

יש אלוהים, ומדוע עוולה כזו משתררת בעולמו. הגרמנים לקחו כבר ¾ אירופה. הם מושיטים כבר את ידיהם הלוחמות לאפריקה. ולנו רע כל־כך, ובלבד שלא יגיעו לארץ־ישראל, כי אז תקוותנו היתה אובדת. האידיאלים היו הופכים לעפר, מר ועלוב היה עתידנו, שעבוד מנוון — אז מוטב למות. אבל מה זה למות, מה נמצא אחרי זה? חיים חדשים? חידה טמירה, רז, מסתור.

17.5.41:

ל"ג בעומר הוא חג של ילדים, חג שמחה, תורה, ואביב. ישארו ממנו זכרונות נעימים. במקום מסע ערכנו הצגה נעימה באולם הקהילה למען הילדים. היא עלתה יפה. עכשיו באות חברותי ולוקחות אותי לטיול. אני מפסיקה את הכתיבה.

יום שלישי 17.6.41:

הרבה פלאים יש בעולם. הרבה יופי. כל כך הרבה דברים נהדרים יצר עמל האדם ושכלו. ואני עוד לא ראיתי מאומה. עוד מעט אהיה בת 15 ועוד לא נסעתי לשום מקום. הייתי פה ושם בבילסקו, קרקוב, לובלין, אבל לא הפקתי מזה שום תועלת או משום שהייתי קטנה, או משום שלא היה מי שיסביר לי, או משום שלא היתה לי ההבנה. גם עכשיו אין לי הרבה. אך בכל זאת אני חושבת, מתעניינת, שואלת, רוצה הכל לדעת, לרדת לעומקן של חכמות העולם. יותר מכל מושכות אותי האמנויות היפות. ללכת לתיאטרון, לאופירה ולתערוכות של תמונות אלה חלומותי. להיכלל פעם בין דגולי העולם-הזה, על כך אינני רוצה לחלום אפילו!

לפרוש כנפיים, לעוף אי־שם לעולם, לסייר באירופה, אמריקה, להכיר את הספרות הכלל־עולמית, לשלוט בשפות זרות על בוריין, לרכוש דעת!...

כבר עכשיו אינני חפצה להיות כבולה תמיד בארץ־ישראל. אכן, רוצה אני להיות שם, לעבוד ולתרום לטובתה, אך אני רוצה גם להכיר את העולם ולצלול במצולותיו.

אני מיקרוסקופית ועלובה לעומת העולם. אני לא כלום. אך אני צעירה. העולם פתוח לפני. כך אומרים. אך האין אלה מליצות ריקות? אני צעירה, אבל כנפי כפותות. רוצה אני לדאות לארץ־ישראל ועלי לשמוט את כנפי, כי העולם נעול לפני. מלחמה. אירופה זה מרכז המדע והאמנויות. אירופה היפה נתונה באש המלחמה המכלה והקטלנית. אוצרות נעלים, פעלי השכל והעמל, אובדים.

התרבות נוצלה כמכשיר מלחמה נפשע, לבושתה ולבושת אירופה, שנכנעה לרודנותו של אדם אחד. אני רוצה לצאת לעולם, והעולם אובד. אך נקוה. אף אם התקוה היא "אם הטפשים", מוטב להחזיק בה, כי היא מעודדת את הרוח. העולם ישוב לקדמתו וישוב לפתותני בפלאיו הבלתי־נדלים. מתי אכירנו? הייפתחו אי־פעם שעריו לפני, היגלה לפני מעמקי נפלאותיו?... רוצה אני ביופי ובטוב! רשעות ולכלוך בעולם ראיתי דיי. יופי, טוב, אושר, אמת, ומעל לכל ד ע ת אני חפצה. זכותי היא לכך. ללמוד, לרכוש דעת, זה המפתח לעולם. ללמוד!... אולם נדמה לי שלא תהיה לי האפשרות. אולי יקרה נס, כי אני מוכרחה ללמוד!

יום שלישי 15.7.1941:

אני יהודיה תוך תוכי, יהודיה לאומית. בחזקה אני מרגישה את השתייכותי אל הלאום. אני קצת לאומנית, אך האם זה מפליא. אני בנכר, שבויה בגלות, רחוקה ממולדתי האהובה. אני שומעת עליה. קוראת ולומדת. נפלאות כאלה! וכיצד לא אוהב אותה? כיצד זה לא אהיה לאומנית וכיצד לא ארגיש גאוה על השתייכותי לעם היהודי, העם הנצחי הזה.

נפלו אבדו עמים, שנקברו תחת עיי ארצותיהם. נפלו לנצח ולא יקומו עוד, נעלמו מתמונת העולם ונשאר מהם הד רחוק בלבד מהעבר. ואילו האומה שלי, האומה היהודית? עיי ארצו ובית מקדשו, ולרבות ירושלים הקדושה, לא קברוהו תחתם. כי רוח האומה חזק ונצחי, למרות כל מיני אסונות ותלאות שפגעו בו. העם חזק בנפשו ובגופו בהרבה מעמים אחרים. והיסוד, עליו מושתת כח האומה, היא ה א מ ו נ ה המשמשת מסד יציב, חי וקיים. אמנם עם הזמן היא התחלפה אצל מעטים

בקנאות, אך בכל זאת נתקיימה טהורה, אמיצה ובלתי־מעורערת עד עצם היום הזה. ושוב היא קמה לתחיה. במי? בנוער ובחלוצים האידיאליסטים.

התקוה והאמונה בת האלפים, משיבות לתחיה את המולדת, שהיא ארץ־ישראל. בעצם אפילו הפרספקטיבה של מולדת חופשית מושכת כמגנט, כאור הזוהר באופל, את לבבותינו היוצאים אל החופש והחרות. היא עמוד האש למחשבותינו. היא חלום עתידנו. אני אוהבת אותה וחולמת עליה מאז ילדותי. ככה גידלוני, ומאיה הערתה לתוכי הרבה מרגשתה החמה אל הארץ.

מאז שהתחלתי לחשוב אני חושבת על ארץ ישראל. מחשבה זו השתרשה בקרבי כה עמוק, עד שנראה לי כי צמחתי בה וקריעתה ממני, קריעת הבטחון שאסע ואעבוד למען ארצי, תהא הרס רוחני עבורי. להיות שם, האפשרות ללמוד ולשוחח בשפת מולדתי האהובה, השפה העברית המתנגנת, מלאת השירה, רכה אך מלאת עוז; לעבוד בקיבוץ או במושב, בהרגשה שעובדים למען המולדת, שמשרתים את האומה, הרי זה אושר!

ולזה יש עוד להוסיף את האפשרות לכתוב ספרים עבריים, להתאהב, להיות אהובה, שיהיה לי בית, בעל וילדים. להשיג באחת את האושר הרב הרי זה שיא. אך לעת־עתה לא הגעתי עוד לכך. לעת־עתה מלחמה, שבי ומצוקה, אך למרות הקשיים אני לומדת וכולנו בצוותא לומדים עברית.

בשבת כ׳ בתמוז נתקיימה אזכרה להרצל וביאליק, שני גדולי האומה היהודית. מאיה דיברה בריגשה ובעוצמה כה נפלאות בעברית. לראשונה בחיי חיברתי מחזה קטן בעברית.

אני מתפעלת מהרצל ומעריצה את פעלו, אהבתו לעם והקרבת עצמו; את הרצל, שהניח את היסודות לארץ־ישראל, מולדת היהודים הקמה לתחייה; את הרצל שחזון חייו הנהדר והנאצל יוצא אל הפועל; את הרצל, שהיה כה גדול, אציל, הדור ובעל נשמה גדולה, וזכרו יהיה קיים לעד.

ואת ביאליק אני מעריצה על שיריו הנהדרים, על תחושת הלשון ואהבת האומה והמסורת. אני אוהבת מאוד, הרבה מאוד ובעומק, את עמי, את מולדתי ואת היהודים הגדולים וכן כל מה שהנו יהודי.

יום ראשון 10.8.1941:

10 ימים לא כתבתי, לא היה לי מצב־רוח. כמה דברים גדולים וחשובים אירעו בימים אלו. עכשיו, בשעת־פורענות זו, מתרחש משהו משעה לשעה ומדקה לדקה. גם באנדריכוב קרה אסון גדול. מת, ובעצם עונה, במחנה רכוז אביה של רות׳קה גרוסר, אדם צעיר. החיות הללו, פראי־אדם, התעללו בו ואחר כך שרפוהו. כה פריכים חיי אדם. אבל מה? האחד מת והשני חייב לחיות, למרות שהחיים לפעמים אכזריים! וכמאמרה של רותה: ״חובלים בכל המקלות, בכל זאת כל אחד נמשך אליהם ונאחז בהם כבעוית״. מה הם החיים בעצם? איזה מגנט טמון בהם?

יום ראשון 17.8.1941:

״בית הורי״, מלה יום יומית שגורה, ובכל זאת כשמבטאים אותה היא מחדירה באדם רגש של בטחון, של אחדות ואהבת המשפחה. אך כאשר רוצים לנתק אותך

מהבית הזה, שאהבת אותו מכוח ההרגל, מהבית בו נולדת, בילית כל ימי ילדותך ושחר נעוריך, בו שמחת, התעצבת והשתעשעת, חשבת ואהבת, אז צף ועולה מובנו של "בית הורי", זה משהו כה קרוב ויקר.

כשרוצים לנתקנו מן הבית, נדמה לי כאילו תולשים משהו מתוכי פנימה, אז נשארים ריקנות, געגועים ופחד־המחר.

כעת מאיים עלינו, על יהודי המקום, האסון הזה. עומדים להעביר אותנו לשולי העיירה, אלהים יודע איפה. יודעת אני שאי־פעם בין־כה־וכה יהיה עלי לעזוב את בית הורי. הן מגמתי היא ארץ־ישראל, וכן רוצה אני לבקר בעולם וקודם כל הריני אשה ויהיה עלי להקים בית חדש (מוקד משלי), בית אחר, עם איזה גבר, שמטבע הדברים יהיה לביתו. אכן יצאנו כבר מדירתנו, אך נשארנו בבית, עדיין ישנו הגן שלנו, המקום החביב עלי, בו אני קוראה ולומדת, חושבת וחולמת.

ואת כל זאת עלי לזנוח בפקודת אנשים רעים. הוי, מדוע רע עתה כל־כך, מדוע האנשים והעולם רעים עתה?

אני בוערת כולי בשלהבת פנימית, הפורצת בסומק כהה על הלחיים. הלב מקפץ ומתרונן. מה טוב שאני יהודיה. אני רואה עוצמתו, כוחו ותקוותו של העם הזה אשר כעת הנו משועבד. כי לישראל יש אישים חזקים וגדולים בעלי שלימות של עוצמה. כל כך הרבה רגשות בתוכי: אהבה, תחושת הכוח היהודי, כל כך הרבה רוח יהודית בתוכי, למרות המון הדגלים האדומים עם צלבי־הקרס הממלאים את העיר ואף את ביתנו, למרות ההעברה הצפויה מחר. למרות הכל!

מאיה, מאיה האהובה. אפשר שלא מדעת מחיה רוחה את כל העיירה, את הנוער והילדים. רוחה היהודית החזקה והאינדיבידואלית מאחדת את כולם. היא מחנכת אותנו. היא "יודעת הכל ומסוגלת לכל".

ההצגה בקהילה, שערכה מאיה לסיום "מושבת־המלחמה", גרמה (נדמה לי) להתרגשות בלב כולם. הלב עלז כשראינו את הילדים האלה, יהודים "הבונים את הארץ". ו"התקוה", שהושרה בעוצמה וברגש, רוממה את רוחי. היהודים הם אחים, שלהם (למרות חסרונותיהם) סגולות שוות ומטרה משותפת: חרות וארץ ישראל! הארץ האהובה הזאת, ארץ החלומות החפשית, אדמתנו היהודית, המקודשת ומדושנת בדם בניה, היא המולדת. התפתח שערי גן־העדן שלה לפנינו? לפני? התשמיע באוזנינו את סאון מי הירדן וגלי הכנרת? התצלצל בפינו מנגינת השפה העברית האהובה, היפה? התראינה אותנו אי־פעם השמש הארץ־ישראלית ואדמתה, עובדים בשדה או בפרדס לטובת הכל? היתגשם החלום המקסים? הו, אלי, אלי הטוב, החזק והחכם, עשה, חולל נס ושחרר אותנו. הביאנו אל הארץ, אל האושר, התורה והעבודה. הגשם חפצנו הלוהט.

(תורגם מפולנית).

I shall learn English history and Hebrew Literature and perhaps I shall not be so stupid. With God's help will be good. With his help no Jew will go from flat. The world and people will be good and nice. —

(אנגלית במקור)

יום ראשון 28.9.1941 שנה 5701 (תש"א):

ראש השנה. היום היה וחלף ראש־השנה בפעם השלישית במלחמה: בראשונה על העגלה, בפחד פצצות ודליקות, בעת הבריחה המטורפת, כאשר פולין כולה היתה על גלגלים. בשנית, אחר שריפת בית־הכנסת הקדוש והאהוב שלנו; למול החרבות התפללנו תפילותינו העבריות הנאות, שאין דומה להן, באולם בית המרזח. וכעת בשלישית, בבית־חרושת (לפחות יהודי).

בין ערימות קרשים, כסאות ושולחנות עמד ספר התורה בארון־קודש קטן, עשוי בחפזון, ומשם עלו קולות התפילה. מלאות תחינה, שוועה ותקוה התעופפו המלים הנפלאות, המתנגנות בעברית, המבוטאות בהטעמה בפינו, בפי הנוער; והמלים הנוגות, המלאות כאב ודאגה, המייבבות באידיש, קוראות לעתיד וקיום טובים יותר; גם מלים בגרמנית השתרבבו בקולות התפילה בחללם את הקודש (לפי דעתי). קם לתחייה העבר בהשפעת קול השופר, מנגינת התפילות, שירתן ותוכנן.

הו מתי, תתמזגנה סוף־סוף כל התפילות לשלימות, לקול מתנגן ונפלא של שפת מולדתנו? מתי נתפלל יחד בעברית בארצנו? מתי?

ראש־השנה, התחלת חיים חדשים, שנה חדשה של מאבק עם החיים, שמחה, אושר, עושר או דלות, אסונות ומצוקה? גם אותי חג לא הורשה לכל היהודים לחוג. הפועלים עבדו בלא שיוכלו להתפלל ולקדש את המסורת. ואתה, אלי, אתה רואה זאת ואינך משנה מאום? אינך גואל אותנו ואתה נותן לדכאנו? אותנו המאמינים בך בלהט כה רב!

בעצם ראש־השנה קיבלנו, כל יהודי אירופה בשטחים המוחזקים בידי הגרמנים, מגן־דוד־צהוב עם הכתובת "יודה" (—Jude—). לנו לא איכפת הדבר. אנו יהודים ומרגישים זאת עמוק גם בלי סימון זה.

והגרוע מכל, שהשנה החדשה הזאת התחילה בסימן גירוש אל שפת־הפלג (na brzegi) שם שוכנו במערות ומחילות, אף כי אחדים מאתנו הוכנסו לדירות נאות. המהומה, הרעש, השאון, אי־הצדק וההעדפה היו פשוט נוראים. האנשים רבו, קינאו וחרצו לשון זה לְזה. בין היהודים, כבכל מקום יש טובים ויש רעים, צדיקים ורשעים. אך כולם התאחדו בצרתם, יחד עזרו זה לזה בלי לחסוך מעצמם עמל. ראויים להתפעלות היו העמידה וההקרבה העצמית. אלא שגם כאן היו יוצאים מן הכלל. הכל עמלו בפרך.

לנו מחכה ההעברה אולי אחרי יום־כיפור.

יום ראשון 10.10.1941

אנשים שפופים, קפואים, מודאגים, מוכי אסונות וצרות ממהרים ברחובות ומבוססים בבוץ, לאן? לדירות לחות, קרות, מזיקות לבריאות, לפעמים דירות טובות יחסית. מה עוללו לאנשים? מבתיהם היפים, הנוחים, היבשים ומוארים הוציאום והושיבום במחילות. אך ורק בפרוטקציה וכסף ניתנו דירות טובות יותר. והחורף מתקרב בצעדים מהירים. כבר היום ירד גשם ושלג. החורף יהיה קשה, קר.

ואנחנו, היהודים המסכנים, כאן בגיטו "החדש" ברחוב שבסקה וכמה רחובות סמוכים, נאבד כולנו. כלואים ללא גישה העירה למזון ולמחייה, עלובים, מדוכאים ומעונים. אנו, היהודים, האומה המדוכאה והמושפלת ביותר, אך אומה בעלת נשמה

חפשית, לוהטת, ללא כבלים, אומה גדולה באמונתה והכרתה ובזה גבורתה. עם ישראל, אומה נצחית!

בלא ארץ, בלא ידידים, בלא אדמה, בלא דבר, ורק עם אמונתו באל אחד גדול, נתקיים עם ישראל ועבר את כל הרדיפות וההשפלות במשך אלפי שנים. באין ביכולתו לחיות במציאות האכזרית היה חי בזכרונות עברו. בנגינות, בזמירות ובתפילות, בשירה המסורתית ובלימודי הקודש היה מוצא ארוכה, ניחומים ותקווה שהנסים שבעבר יחזרו. היה חי והמשיך "לחיות" בעברו למרות הכל וצופה בשלווה ובתקווה אל העתיד. עוצמת התפילות, אוצר החכמה העליונה הגנוז בהן, התולדות והמסורת הנוסכות איתנות מיוחדת ביהודים, נתנו כוח ונשק לעם שנחלש מתלאות העבר, לעם שכל העולם נלחם בו, לעם הכלוא בגיטאות והכבול בכבלים, להתגבר על זדון מדכאים. לא יועיל כלום אף כי האויבים שואפים למטרתם בלי לבחור באמצעים. לא ישפיעו האזיקים הרוחניים, הגיטאות ואפילו המוות. כי הרוח האיתנה, רוח ישראל סבא לא תתמוטט ותמיד תהא מסוגלת לשוב ולגדול. אחרי כל פגיעה מחדשת האומה את כוחה ושבה לתחייה, כדי להמשיך במאבק החיים. והמטרה הנשגבה: "גאולה, חרות, ארץ־ישראל" מאירה באור גדול. ואף על־פי שקשה נורא לחיות, אף על פי שהמכשולים רבים, בעזרת השם והנוער שלנו נלך קדימה, נילחם ונשיג בכוח את חפצנו!

יום שני 27.10.1941:

כרגע גמרתי מפה קטנה של הארץ. על גבי פיסת נייר קטנה העליתי בקסמים ערים, מושבות, נהרות, הרים, בקיצור: את כל הארץ. כל עיר ועיר, כל מושבה ומושבה בנפרד. אני אוהבת, מכירה ומבינה. כל נקודה אומרת לי משהו. כל מושבה שנוצרה בעמלם, מאמציהם ורצונם של אלפי אחים, חלוצים יהודיים. כל אחת מהן ספגה דם וזיעה של יהודים. אוהבת אני כל אחת מהן. וחזוני הוא להמשיך וליצור עמדות חדשות לבקרים, עמדות יצירה לעבודה יהודית.

קדימה, הלאה, לכבוש, לבנות ולעבוד. עם נשק ביד לעבוד שם בארץ האהובה, במולדת בה דבקתי, עליה אני חולמת ולמענה אני רוצה לחיות ולעמול. רוצה אני לחיות למען עצם החיים, למען תחושת האושר בעבודה; לחיות ולהיאבק על האושר האישי ועל המולדת, אושר העם היהודי, ועל הטוב, האמת והצדק, שהם אושרו של עולם. כה עז רצוני לכתוב, לכתוב סיפורים, מאמרים, ספרים ומחזות, להילחם בעט. עז רצוני להיות כשרונית בכיוון זה. לפחות זאת, אם לא דבר אחר. תחביבי הוא היופי. יופי זו מלה הגנוזה בכל. צריך רק לבקשו בכשרון ואז מוצאים אותו. היופי הרב הוא בחיים. זה היופי המעניין אותנו, כי החיים הם בשבילנו הכל.

והיופי שבטבע זה משהו שמרגישה בו כל נפש, אף אם קהת־חושים היא. בטבע נמצא היופי המושלם, האמיתי, בטבע נמצא הפלא העליון, ומי יודע אם לא נשמתו של היופי? כי יפי הטבע מושך, צודה לב, מביא להתפעמות. הוא נפלא היופי הזה. הוא הארגעה, הוא הצרי לעיניים ולנפש.

(תורגם מפולנית)

יום חמישי 6.11:

מסביב אנשים זרים, ואינני יכולה לכתוב ביומני אם הם מביטים בי בעיניהם בלי

הבנה, עינים רעות או מלאות אירוניה. רק לפעמים, לפעמים בעינים טובות עם אהבה לכל.

אני כותבת בעברית, בשפה היקרה והחביבה, שאף איש אחד לא יודע. עברית היא שפתי ואינני יכולה לדבר בה עם כולם, על אף שהם יהודים, כי הם אינם מבינים, פרט לכמה מהנוער הצעיר! מדוע אינני במולדתנו? מדוע לא נולדתי שם בארץ? מדוע איננו מגיל ילדות שומעים ומדברים בשפת אבותינו הפיוטית, מדוע? מדוע לנו כל כך רע? כל אומללות שבעולם — עלינו ירדה! בעד אילו אשמות סובלים אנו?

זוהר האושר נוצץ מרחוק. געגועים באים כדי להתעופף, כי החיים הם עצובים ומלאים עוני ורוע עד אין קץ. כבר איננו יכולים להתאפק, כבר די, די בשביל לבבנו ונפשנו. כי הכאב הוא כבר בלי גבול ובלבי הקטן פועמים רגשי כעס ועצב על הזמנים והמציאות. אני חפצה לחיות, לחיות בכל כוחותי, ללחום ולנצח!

ואתה, אלוהינו, תן לנו כוחות לעבור את החיים המרים והרעים האלה ותן תקוה כדי שנוכל להתאפק. תן כוח, אושר, יופי והכרת עולם טוב, שירוממו את הרוח והנפש. (עברית במקור).

6.12, מוצאי שבת:

...חגגתי היום את יום הולדתי. חברותי היו עד כדי כך חכמות, שהביאו לי מתנות במידת יכולתן. וכי אין עורכים מסיבת יום הולדת משום־כך? אולם הבנתי זאת. אולי זוהי גאוה ושאיפה נבובה. אך בכל זאת כל־כך לא נעים לבוא בלי מתנה. אלא שהתשורה המלבבת ביותר נתנה לי מאיה: ספר עברי "שבי־ציון" ומלבדו עוד אגרת, בה שמחתי אולי עוד יותר; אגרת עברית נפלאה ושיר "אל הצעירים". מאיה מחבבת אותי באמת. היא קראה לי "בתה האהובה", ולכל חברותינו — "משפחתה היקרה". היא חשה והבינה את האידיאלים שלי, שהם האמת, היופי והטוב. יקירתי שולחת לי באגרת עצה לחיי, קריאה אל נעורי, אל כוחותי ותחושת הצדק שבי...

מלאו לי 15 שנה, שנים אבודות ללא־שוב בים השנים. עוד מעט אהיה מבוגרת, ואני עדיין ילדה! כה עלובות שנותי החולפות. שוב ללכת לישון ולקום. כה חיבבתי את מיטתי הנאה הלבנה, אבל בעצם יום ההולדת לקח אותה ממני זונו המתועב. מילא צריך להשלים עם הגורל. שרק לא יהיה יותר גרוע.

לשנה הבאה בירושלים!

להיות ביום הולדתי הבא בארץ. שיהיה אחרי המלחמה. ישוחרר עמנו המדוכא, יזכה למלוא זוהר ותהילה. תן אלוהינו ומלא תחנונינו ובקשות לבנו ונפשנו. אתה האל הכל יכול, אדוננו היושב בשמים.

יום שני 21.12:

בכל אדם ואדם זיק אלוהי החיים. אך הבחירים, יש בהם מלבד זה משהו מבונה העולם והם מחזיקים על שכמם את יופיו וסודותיו, את הכשרון.

יש גם גאוני רשע, שהופרו בהשראה לא־טהורה על־ידי מלאכי חבלה ורוחות רעות, אשר במקום להוליך את האנושות אל־על מפילים אותה אל שאול אפילה, אל תהומות הרע. אכן כעת מתדרדרת האנושות במדרון. היא מביטה אחורה ביאוש

ומסתכלת אל הרמות הזוהרות. לחפש את האור, את הרוח העוזר והגואל? אבל ההמון הנרצע נותן עצמו להידחף לשאול תחתיות, שממנה נושבת צינת רשע ושנאה; ההמון נרצע עתה לגאון-הרשע בדמות אדם, שנדבק ברעיונותיו השגיוניים והמאבידים ובארס הרע, היורק פצצות וכדורים על האנושות החלושה והסובלת לעת-עתה.

אך חכה, שטן, עוד תיעור האנושות מתרדמתה! נשענת על כוח האמת, הטוב והיופי תטפס ותעלה על שפת התהום ותשוב לראות בקרני השמש המאירה בנוגה אלוה?! אנושות! אל תתני להאבידך. בקשי אלהים בלבך ותשוחררי ותנצחי!

(תורגם מפולנית).

נגמר חג החנוכה, חנוכה — שיר גאולה, חרות, פדות, חנוכה המסמלת ע"י הנרות את גדלות ונצחיות העם היהודי.

בכל שנה, שנים על גבי שנים, דלקו אצלנו נרות במנורות כסף. שלהבתם גדולה, אור ורוד-אדמדם היה נוצץ בגוונים שונים. כל שמונת הלילות בחנוכה דלקו הנרות, אבא היה מתפלל ואנו שרנו שירים אהובים, השירים היפהפיים, שירי חנוכה. ובשנה הזו חסרו נרות ובבתי יהודים לא יאירו נרות. שלהבתם לא תאיר את צלם פני האנשים. קרירות בחדר...

לא, בחג החנוכה לא היו נרות. הסמל היהודי, מסורתנו החביבה, לא בא לנפשנו. לא היו נרות, אבל בלבבנו גדלה אש אהבה ותקוה, שזה לא יחזור כבר בתולדותנו. העם היהודי לא יהיה יותר כה עני שלא יוכל להדליק נרות ובארץ זרה, ארץ רעה מלאה קנאה בשבילנו.

הדלקנו נרות רק ביום ראשון ואחרון, כדי לדעת שהיום חנוכה. אבל מלבד זה הרגשתי רגש עמוק וחם, שזהו סמל רצוננו, שבאהבה וקול פנימי קרא חזק: "חג החנוכה". חנוכה כזאת היתה הפעם הראשונה בחיי. (עברית במקור).

יום ששי 26.12:

תיאור חורף פולני. ההמשך הוא:

...אך המחשבה ניתקת מהנוף הזה ויוצאת לחזות בעתיד. בדמיוני נראית אדמה מוארת באור ירוק, והיא כל כך מגוונת; הנהר זורם במרץ, גליו סואנים; השדות מעובדים, מכוסים שיבלי דגן זהובות. מושבים, קיבוצים וערים חדישות על שפת הים. תל אביב, "גבעת האביב", המחייכת תמיד בשמי התכלת, והים העמוק שלה. העיר פועמת עמל רב כעיר מדע ותרבות. השירה והספרות מצאו כאן ריכוז יהודי, עיר לאומית האהובה על היהודים בשל יופיה.

חיפה, העיר הלבנה של חולות וגנים, של רובעי פועלים ונמל, עיר אשר עתיד גדול לה. היא מוקפת בשלוחות הכרמל המקסימות ועמק יזרעאל הפועם חיי עבודה ואושר. חיפה היא עיר העמל והנופש.

ארץ ישראל, ארץ הניגודים באקלימים וביישובים: הנה כאן עיר חדישה וכאן שוב עתיקה ומראיה כפני המזרח.

ירושלים היפה, הגאיונית וההדורה, בת-ציון, אם ישראל, קן הדת, שפניה פני המזרח. אך גם שם פוסע החדיש ועיר חדשה נבנית ליד העתיקה.

הדור בלבושו, לבוש נהדר של הטבע, עומד הגליל ההררי הגאה והכנרת שלו

משקפת במצולותיה את כחול הרקיע הדרומי. מרחוק נוצצות בלובנן הפסגות המושלגות של הלבנון והחרמון. הרים קדומים, אגדתיים, שיר נפלא של הלב היהודי! ארצי, ארץ חלומותי הנלבבת, בלתי ידועה ורחוקה, אך קרובה ללבי כל כך. מולדתי האהובה. היביאני הגורל לשם, אל אן שהלב יוצא? התחזינה עיני הכָלות בארץ מולדתי האהובה? אומרים לי, שיש לי כשרון. שמחה אני! כמה טוב! אם יתן ה׳ אביאנו ואעלנו על מזבח המולדת, אשיר את יופיה. כשרון זהו דבר־מה אלוהי הפועם בנשמה ומבקש להשתפך, החבוי ומצפה לשעה היעודה לצאת החוצה. לעתים אני ברקיע השביעי, בוערת בלהבה לוהטת וכותבת, מוכרחה לכתוב.

12.6.1942:

שלום לך, יומני־ידידי. שלום לך, אולי לנצח... שנתיים ימים היית שומר נאמן להגיגי ולרגשותי. אינני יודעת לידי מי תגיע. צר לי עליך, צר לי על הגיגי שלי, על הכל[1].

אוגוסט, שנת 1942, ליצובשטראסה 141:

...ושוב חזרתי אליך, יומני האהוב, שוב יתמלאו מחדש דפיך בתיאורי הרגשותי ותחושותי. רק חודש חלף מאז נפרדתי ממך לשלום, ביאושי חשבתי שלנצח. אולם ה׳ נתן ושבתי, חזרתי![2] בין העמוד הקודם והעמוד הזה מתוחה תהום!... לוואי וישקעו לתוך שאול תחתית כל הרשע והזדון. אנחנו נשארנו פה על שפת התהום. תבהיק נא השמש הבהירה של געגועינו על עתידנו!

4.10.42 שמחת תורה:

...ושוב שעת ״אושר״, גנובה מהחיים ומהמציאות הקודרת. כמה שונה היא מהקודמת! היום פרצו נעורינו, הרגליים הרקידו עצמן במחול ה״הורה״ ומחזנו פרץ שיר רם ועז, מלווה רוח לאומית נפלאה.

בחדר הקטן והצר שוררת אפלה מדמדמת; החדר דחוס נוער יהודי, נוער המביא עמו חיים, שמחה ואור.

נערות נאות מאוחדות במעגל ה״הורה״. כולם מחוללים את ה״הורה״ שלנו, הלאומית, היפה, העברית, הלוהטת והעזה. והשירה הרמה מצטלצלת בעוז הרגש ובעוצמה. כי הלב עולץ שיהודים אנו, נוער יהודי, עתיד עמנו. בתיבות ״התקוה״ גילינו את עצמנו, עד שעולפה נפשנו מגודש הָרגשות! וכה טוב היה לנו בהתחבר קולותינו, זרועותינו ומחשבותינו. היה רצון לחבק את כולם בחיבוק חם ונשיקה לבבית ולצעוק כלפי הכוכבים בלילה, אל הכוח העליון שבשמים: מה טוב לנו היום!

אני אוהבת את עמי, את הנוער היהודי, את כל היהודים...

מוצאי שבת 6.11:

הערב שוב חלף רגע נפלא. שוב בקעו מתיבת הגרמופון הקולות והצלילים של שירת ״המבדיל בין קודש לחול״. נגעו ללב האיחולים הלבביים: ״אַ גוטע וואָך״ עליהם חזר קולו של החזן הנרגש ואחריו החרו־החזיקו קולות אביבים צעירים של

---

1. המלים האלו נכתבו באוירה של הגירוש, שבוצע ב־2.7.
2. מגיטו ודוביצה (ראה לעיל: המאמר של איזידור קרומהולץ).

מקהלת בנות. ״אַ גוטע וואָך״ עשה רושם עמוק כל־כך, כאילו בא כאן לידי ביטוי רגש השייכות לעם היהודי הזה, כאילו נתבטאה כאן תחושתו ותפיסתו של העם את הקשר הלבבי המקשר אותו באמצעות השפה המשותפת.

״התקוה״ — הד העתיד וקריאת החיים החדשים:

״לשוב לארץ, ארץ אבותינו,
לעיר בה דוד חנה — — ״

שיר זה, המושר באמונה כל־כך הרבה פעמים, זעזע עוד יותר בצליל המוכר כל כך. המנון של העם היהודי הלאומי המפואר, שחזונו יתגשם בארצנו החפשית!

יום שני 30.11:

מתקרב חג החנוכה... הצגה לחנוכה. בימים הטרופים נדמה שזה אבסורד, פרדוקס. אך אין זה כך. הצגה זו אינה השתטות. אלו הן הופעות לילדים. הרי לילדים צריך גם כן משהו מהנה, בידור כלשהו. והרי זה בידור נאצל, המעורר רגשות לאומיים, אהבה למסורת העתיקה ולארץ.

...נרות החנוכה, הדולקים במנורה על השולחן המכוסה לבן, יוצרים אוירה כל־כך נעימה וחגיגית. האורות המרצדים מעוררים איזה חלום מתרונן.

כה אהובה עלי המסורת של עמי, אהובה עלי בשל קסמה העתיק, הבלתי מובן וכל־כך נוגה! מסורתנו ספוגה ברוח העבר, עבר הזהב של תקופת מלכות בית דוד, השזור בתוגת גלות בבל והכאב של חורבן בית המקדש, תקופת מלחמות הדמים ואחריהן התקופה הארוכה של האות המתה, כביכול: החקר בספרי הקודש, ויכוחי הדת, הגלות. בכל תקופה עומד על המשמר רוח עמנו העז. זה רוח היופי, האמת, הטוב והדעת. זוהי הרוח השומרת את עמנו מכליון, והיא תשמרנו גם אנו.

(תורגם מפולנית).

לולה ראוכברגר—בדר

בריחה גורלית מגיא־ההכחדה

סיפורה האישי של שרידת־התופת מבנות אנדריכוב.

בספטמבר 1939 עלו הגרמנים על פולין. לאחר שלושה ימים כבשו צבאותיו של היטלר ימ״ש את העיר אנדריכוב. כמה עשרות משפחות הספיקו לצאת את העיר בטרם תיכבש בידי הגרמנים. ביניהם היה בעלי, אני והתינוק שלי, בן שלושה חדשים, ואחותי מטילדה. הגענו עד קילצה, אך בעלי חזר משם אחר־כך לקחת את יתר בני משפחתו. לדאבוני לא ראיתים עוד. נשארתי, איפוא, לבדי וברחתי עם אחותי ובני הקט עד לבוב. הגרמנים התקדמו הלאה, בהפציצם ובכבשם עיר אחר עיר. בהיותי בלבוב באו הרוסים וכבשוה.

הגיעה שנת 1941. שוב מלחמה, מלחמת רוסיה־גרמניה. שוב נופלות פצצות על לבוב. לבני מלאו כבר שנתיים. אנו גרים במקלטים נגד התקפות אויריות וסובלים מחסור במזון ובמים. לבסוף כבשו הגרמנים את לבוב.

עננים כבדים כיסו את שמי היהודים בלבוב. מרגע כניסת הגרמנים נפלו הרבה חללים. ואכן, לרוצחים היה כבר נסיון של שנתיים...

תוך ימים מועטים לכניסת הנאצים נקבעו רחובות אחדים לגיטו. החלטתי לא

ללכת לגיטו בכל מחיר ולחזור לבית־אבי לאנדריכוב. הדבר לא היה קל. ליהודים אסור היה לצאת מתחום לבוב. אולם המזל האיר לי פניו. תודות למכר, שעבד אצל הגרמנים ותודות לשעון זהב, שקיבל הגרמני תמורת השרות, עליתי עם ילדי ואחותי על משאית, בשיירת מכוניות החוזרת מחזית קיוב.

עזבתי את לבוב בליל ה־24 בדצמבר 1941. ישבנו מכורבלים במשך 24 שעות, נחבאים מאחורי חביות. כל כמה שעות היתה המכונית נעצרת לביקורת והלב היה משתתק עד שהיינו זזים שוב. בלילה הבא עצרה המכונית לפתע פתאום, הנהג השפיל את היריעה ופקד עלינו לרדת במהירות מהמכונית. לשאלתי, היכן אנו נמצאים? ענה לי הנהג שבסביבות קרקוב.

ירד שלג והרוח היתה עזה. עמדנו חסרי־אונים ולא יכולנו לראות סביבנו לא בית ולא דרך. את "שימוש" (שמעון הקטן) החזקתי בזרועותי, כשהוא רועד מקור. לפתע, במרחק צעדים אחדים מאתנו, נצנץ אור בחלון אחד. הלכנו בכיוון לבית, הקשתי בדלת וביקשתי בלחש שיפתחו. ואכן פתחו מיד. אמרתי שהמכונית נתקלקלה בדרך ונשארה שם. המקום היה הכפר סולקוביצה, ליד קלווריה. נשארנו שם עד הבוקר.

בו ביום היינו בקלווריה. הגענו ישר לככר העיר (ה"רינק") מבלי לדעת שיהודי העיר כולם כבר בודדו בגיטו. למזלנו לא שם איש לב אלינו. נכנסנו, אני עם אחותי ושמעון הקטן, לבית גיסי. הם נדהמו לשמע מעשינו.

עד היום חידה היא בעיני, כיצד נודע לגרמנים, בעצם לנציב העיר, על בואנו לקלווריה באורח בלתי־ליגאלי. רצו להוציא אותנו להורג וגיסי הלך אל נציב העיר ונתן "כופר" מה שניחן למצוא (דברי זהב וכדו') והענין נשתתק.

לאנדריכוב לא יכולתי להגיע, לדאבוני. הגיעו אלי שמועות שמוציאים משם למחנות עבודה. מהורי הייתי מקבלת דואר. הם היו מרגיעים אותי במכתביהם כפי יכולתם. "אחרי הגשם תזרח שוב השמש", כתבה אמי המסכנה. אולם עבורם היא כבר לא זרחה...

בשני ליולי 1942 נערך הגירוש (wysiedlenie) הראשון מאנדריכוב. אחיותי סידזיה ורותוסיה היו עם ההורים. כשהפרידו ביניהם בירך אותן אבי ואחר־כך הושיט ידיו למרחב ובקראו בשמי, בשם מטילדה, ובשם שמעון הקטן, בירך גם אותנו. על־כך כתבה לי אחותי.

מדוע לא הרגה אותי הידיעה הזו? פליאה היא בעיני עד היום! אז הרי חשבתי שלא אוכל להמשיך לחיות. חבטתי את ראשי בקיר כשקיבלתי את הידיעה. "אלי, אלי", קראתי, "איך! מדוע אתה מרשה זאת? למה? מדוע?"

אחותי שלחה לי סינור שלבשה אמי, כדי שיהיה לי דבר־מה למזכרת (עד היום הזה אני נושאת פיסת־בד מהסינור הזה, בתוך "תליון", על צוארי).

המשכתי לחיות, אף־כי לבי שתת דם. נודע לנו, שהסיעו אותם לבלז'יץ ושם רצחום.

כחדשים אחרי־זה, הקישו בכל הדלתות בגיטו קלווריה: "לארוז החפצים. גירוש. מותר לקחת חבילות או מזוודות קטנות; ומלבד זה, לפני היציאה, יש לנקות את הדירה ולסדרה". הו, הלעג הנתעב הזה! נקה יהודי, את הדירה, שלא תתלכלכנה רגליהם הארורות וידיהם המגואלות בדם של רוצחים!

טור עגלות עומד בככר. הנדונים לגירוש עלו עליהן, בהחזיקם בידיהם כל

רכושם, היינו מזוודות, מעט צידה. נסענו אל "הבלתי־נודע". אחר־כך נתברר שלסקאבינה, ששמה כינסו יהודים גם ממישלניץ והסביבה. ימים אחדים (כשלושה־ארבעה) נשארנו שם במתבנים, היכן שנמצא מעט מקום. שמעון הקטן בכה, פחד ותמיד נלחץ אלי.

יום אחד, אולי היום השני לשהותנו במתבן, באה איזו ילדה פולניה קטנה וביקשה שנלך אתה לביתם יחד עם הילד. אמא שלה מזמינה אותי. הלכתי, הבית עמד מעבר לרחוב. כשנכנסתי חיכתה לי אשה בשם אווה וקיבלה את פני במלים: "ילדי לא נתנו לי מנוח מאז ראו את הילד שלך בוכה במתבן. הישארי כאן, יש לנו מטה פנויה".

היה זה הרגע שהכריע את גורלי לחיים או למוות. נשארתי כאן אצל אווה יומיים עם מטילדה ושמעון הקט. ביום השלישי, עם בוקר, באה בריצה שכנה מתנשפת, ואמרה: "מוציאים כבר את היהודים מהמתבנים ומכל פינה. השאירי את הילד שמעון, אנחנו ניקח אותו תחת חסותנו. הרי את צעירה... עם הילד זה להורג! ואילו לבדך יקחוך לעבודה."

מרישה הקטנה, בת אווה, לקחה את שמעון בידו והוליכתהו בדלת אחורית לשדה. בדלת השניה נכנס איש־גיסטאפו בלויית שוטר פולני "כחול־כהה" [1] ופקדו "לוז! ראוס!" (החוצה!). יצאנו אני ואחותי והצטרפנו לקבוצה, שהלכה וגדלה. פנים נפחדות, מי לא ראה אותם? לטבח מובילים אותנו, כעדר. מזמן לזמן היה הזקיף הגרמני דוחף מישהו, שכוחותיו לא עמדו לו להחזיק מעמד. הובילו אותנו לככר ("הרינק") בסקאבינה. כאן ידעו כבר מה שמצפה לנו. מישהו הביא ידיעה, שבימים אלה "גירשו" לקבר אחים את כל היהודים, וגם בבוכניה, כך.

שעות הציפיה הנוראות! גניחות, בכי. הגיע הערב. האנשים שכבו על המדרכות, בפרוזדורים, בכל מקום שאפשר היה, כשהם נשמרים על־ידי המשטרה הגרמנית והפולנית עם אנשי ה"גיסטאפו". מזמן לזמן נורתה יריה במי שניסה לברוח. ירד הלילה, הלילה האחרון לנדונים. לילה נורא. שכבתי עם אחותי זכרונה לברכה על הרצפה בפרוזדור. כבר לא יכולנו לבכות. לפתע שמעתי מישהי שואלת: "האם נמצאת כאן בדרובה"? דימיתי שאני חולמת. התרוממתי. "כן" אמרתי, "מי השואל?" — "זו אני, ידביגה, מצאתי אותך, תודה לאל. אסור לך למות", היא אומרת, "יש לי הצלה בשבילך. שוטר פולני עומד לפני הפרוזדור, בואי ותצאי". יצאתי. היא הציגה אותי. סוכם שמחר בצהרים הוא יעביר אותי.

לא האמנתי שזה יהיה אפשרי, אמרתי לידביגה: "היכן נשאר שמעון? אם יירו בי, קחי אותו תחת חסותך!"

בא הבוקר ויצאתי עם אחותי לפני הבית. לפתע אומרת אלי אחותי: "הביטי שמה, הנה אווה הולכת בכיוון אלינו" (היא האשה שאצלה השארת את שמעון). אווה גילתה אותנו ורמזה בחשאי שאגש אליה.

לא יכולתי לזוז ממקומי. מטילדזיה דחפה אותי קלות: "לכי, הלא ראית שהיא קוראת לך!" אלו היו המלים האחרונות ששמעתי מפיה, אחר־כך לא ראיתיה עוד. אחותי המסכנה, הקדושה. סלחי לי, מטילדזיה האהובה, יקירתי. עזבתי אותך, לבדך והלכתי לקראת גורלי...

---

1. כינוי לשוטרים הפולנים על צבע מדיהם.

קרבתי אל אווה, על זרועותי עטפתי מטפחת, שכיסתה את הרצועה עם "מגן־דוד". איזה נס, אין רואים שוטרים, איש אינו דורש תעודותינו, כי כיום גם על הפולנים נאסר לצאת לככר. "היי שקטה והקשיבי", אומרת אווה, "שמעון בכה כל הלילה וקרא לך. בבוקר, עוד לפני שהאיר היום בחוץ, מישהו דופק. נכנס שוטר, ביקש מעט מים ושאל על הילד שבכה כל הלילה. "זהו בן אחותי", עניתי לו. אולם הוא, בלי לשאול, נכנס לחדר והסתכל על שמעון הקט, שישן במיטה אחרי ליל־נדודים. השוטר יצא, הביט עלי ואני רעדתי מפחד. לבסוף אמר לי: "יפה שהצלת ילד יהודי. אך אם ילד חי, אז גם האם צריכה לחיות. לכי אל הככר, קחי את תעודת־הזהות שלך, וחפשי את אמו עד שתמצאי אותה. בלעדיה אל תחזורי, אחרת יבולע לך." בחומרה דיבר אלי וידעתי שלשווא אתנגד. הלכתי. הוא שמר על הילד. האל שלח לך מלאך, והוא בטח יעזור עוד".

התקרבתי אל הבית. בפתח עמד שוטר פולני. נפלתי לרגליו ונשקתי אותן. "מלאך מן השמים אתה!" — קראתי. הוא אמר לי להתחפש לאשה כפריה, לקחת סל ומגל ביד ולצאת מהר מתחומי סקאבינה. שכנה של אווה הוליכה אותי עד קורבניק, כפר ליד סקאבינה. שם עבר עלי שוב לילה קשה. אווה שלחה עם בתה את שמעון, כי לא רצתה להחזיק בו עוד. על כך נודע לי מאוחר בלילה.

אל החדר, בו שכבתי על הרצפה, נכנס בעל הבית ותוך גידופים ודחיפות אמר לי, שאווה רצתה להיפטר מהילד ושלחה אותו הנה, אך הוא שילח אותו חזרה עם הילדה הזאת. כאשר שמעתי זאת רציתי לרוץ אחרי הילד, להצילו, אך הוא תפס בי בחוזקה והיכני עוד פעם. יותר אינני זוכרת מאומה. האנשים סביבי החזירו אלי את הכרתי וסחבוני אל המתבן.

לפנות בוקר בא בעל־הבית ואמר לי להסתלק מכאן. הלכתי לבודזוב, אל מכירים של יאדוויגה, שכך יעצה לי יאדוויגה אז בלילה. לא הלכתי, כי אם רצתי, יחפה, בשדה הפתוח. הדם שתת מרגלי, אך אני באחת: רק מהר יותר, צריך להציל את הילד! אף־כי כבר יומיים לא בא אוכל לפי, הוסיפה לי כוחות המחשבה שיש להציל את הילד וכי עלול להיות מאוחר. אחרי כמה שעות, לפנות ערב, דפקתי בדלת משפחת סטיפולה.

ששה שבועות עברו עד שהשגתי את ילדי בחזרה. ששה שבועות של עינוי, של ציפיה בכליון־עינים. סטיפולובה נסעה לסקאבינה ולא מצאה את הילד. אווה לא רצתה להגיד היכן הוא נמצא. באיומים ובבקשות גילתה סטאשקה סטיפולובה לבסוף את הסוד: הוא היה בקרקוב אצל אחות בעלה. היא רצתה להפטר ממנו בכל מחיר. מן השמים השגיחו עליו. בקרקוב הוא היה חולה מאוד, הרופא לא נתן תקווה שיקום מחליו. אך הוא כנראה נכתב בספר החיים ונגזר עליו לחיות.

כאשר סוף־סוף החזקתי אותו בזרועותי אחרי ששה שבועות, לא היה יכול לדבר כלל. במשך שעות תמימות נלחץ אלי, בכה בשקט ובסוף שאל: "לא תעזבי אותי כבר אף־פעם, אמא? חשבתי שהם ירו בך". הוא היה בסך־הכל בן 3 שנים ושלושה חודשים. הילדים מהגיטאות היו כאנשים מבוגרים. ילדים אלה ידעו לשתוק. הוא ידע, כי אסור לבכות. כשהיינו מסתתרים לעתים אחר־כך ולמרות שהיה רעב, חולה, הוא שתק ולא התאונן.

בבודזוב הייתי נערת־פרות, ואילו אחרי שקיבלתי את שמעון, לא רצו להחזיק אותי עם הילד. כסף לא היה לי, עבודתי בלבד לא הספיקה, שכן גם הילד היה צריך לאכול. סטאשקה מצאה עבורי פינה בבית אחר, התחלתי לתפור. החורף עבר. חידשתי את הקשר עם אחיותי סידזיה ורותוסיה. הן הועברו לגיטו בנֻדוביצה.

סידזיה כתבה לי, שאשתדל לעבור את "הגבול הירוק" [1] ולבא לגיטו ודוביצה. כשסיפרתי זאת לסטאשקה היא יעצה לי לא לעשות זאת, שהרי לא ידוע מה עלול לקרות שם מחר. אחרי ימים אחדים הביאה לי סטאשקה מכתב מאחותי (הדואר היה מגיע אליה). אחותי ביקשה ממני שאציל את ילדה, שבעצמה לא ידעה כיצד, כי מתהלכות שמועות על חיסול גיטו ודוביצה. אותה יקחו לעבודה ואילו את הילד, הרי ידוע שלהשמדה.

ביקשתי עזרה מסטאשה. נדברתי עם סודזיה, שבשעה מסויימת, כשילכו לעבודה ישתדלו לקחת את דולוש אתם, כאילו אל הרופא. סטאשקה חיכתה ברחוב, שדרכו עברו. ברגע מסוים רץ דולוש אליה, היא אחזה בידו (הוא היה בן 8) והלכו. גבול הרייך היה הנהר סקאבה, ושם עמדו המשמרות, בודזוב היתה שייכת לאזור "הגוברנמט" הפולני. מכר של סטאשה לקח על עצמו להעביר את דולוש על פני הנהר בלילה. כשהיה כבר באמצע הנהר, הרגישו בהם הגרמנים והתחילו לירות, אך הם הצליחו לחמוק ולחזור. בלילה השלישי ניסו שוב את מזלם והפעם הצליחו!

בשלוש לפנות בוקר הקישה סטאשה בחלוני, ובעד החלון מסרה לי את דולוש. הוא היה חיוור, פניו כחושות כפני ילדי הגיטו. אך הגרוע מכל היה מראהו היהודי. מה לעשות. כשיבחינו בו אנחנו מחוסלים. ביאוש כמעט התפללתי להצלה, לרעיון־הצלה כלשהו. הרעיון הבריק בצורת אגד דביק: פשוט הדבקתיו על אפו ומשכתי אותו כלפי מעלה; גזרתי את האגד ואת חלקו האחד הדבקתי לרוחב. הייתי צריכה לבחור בין לחם ובין אגד דביק. כסף לא היה לי, אך חשיבות האגד היתה קודמת לכל.

הגיעה עת חיסול הגיטו בנֻדוביצה. מאחיותי לא הגיעו יותר מכתבים, לא מסידציה ולא מרותושיה. מהיכן לאדם הכח הזה להחזיק מעמד בכל המכות? שם בסקאבינה השארתי את מטילדזיה, וכאן שוב "אושביץ!" "אסור להתמוטט". אמרתי לעצמי, "הצילי את אלה שבידך, את שני הילדים!"

יום אחד גירשה אותי בעלת־הבית שאצלה התגוררתי, כי מישהו אמר שאני בודאי יהודיה ואין לי ניירות (תעודות). לא היתה לי ברירה, צריך ללכת ליער. לקחתי את שמעון הקטן על שכמי ואת דולוט בידו והלכנו, חסרי־בית, מגורשים. איש לא רצה לקבל אותנו; לפי השמועה, הרי "פולקסדויטש" אחד שגר בשכנות הלשין עלינו ל"גיסטאפו".

הלכתי ליערות מקוב. הימים היו שלהי הקיץ. היה חם במשך היום, אך קר בלילה. הייתי מחממת את הילדים בגופי. הייתי משאירה אותם ליד האיקונין (Kaplica), שעמדה ביער והולכת לתפור בבתים תמורת קצת לחם. סטאשקה ידעה, שאני בסביבת האיקונין. יום ראשון אחד, בשעות הצהרים, שמעתי שקוראים לי. עניתי. היתה זו מרישה, חברתה של סטאשה, שעבדה אצלה. אתה בא סטאש, בנה של סטאשה.

---

1. ודוביצה סופחה ל"רייך" הגרמני עם הסביבה מצד המערבי יחד עם שלזיה כולה, ואילו יתר שטחי גליציה, כולל המקומות, בהם נמצאה הכותבת, היו תחת שלטון הכיבוש.

הביאו לי תעודת זהות (Kennkarte) מזוייפת ורישום יציאה מאחד הישובים שליד קרקוב. רגע בלתי־נשכח... אני זוכרת שפרשתי ידי לשמים ומעיני זלגו דמעות: אלי, אלי, שוב אתה מצילני! — —

בטוחה בעצמי, על סמך התעודות, יצאתי עם הילדים מן היער. על פיסגת ההר היו בתי משק אחדים, הלכתי מן האחד אל השני, אבל בשום בית לא רצו לקבל אותי, אפילו לא ללילה אחד. "יהיה זה במתבן", ביקשתי, ולשוא. מיואשת הלכתי אל הביקתה העניה ביותר. כאן, כאילו מתוך האדמה, צמחו שתי דמויות של גברים. "התעודות האישיות שלך", אמרו. הוצאתי מכיסי את תעודותי והאנשים הסתכלו בהן. "בסדר", הם אומרים. "ומה יכול להיות לא בסדר?", שאלתי בתמימות. הם ענו לי שסוקרים עתה את היער, מפני שכאן מצאה מחבוא יהודיה עם שני ילדים שברחה מבודזוב בלי תעודות. הם הלכו הלאה. בתוכי הלם לבי כתוף ורגלי לא נשמעו לי. שוב הייתי כה קרובה לקץ. מחפשים אחרי. עמדתי לפני הביקתה העניה הזאת, בלי לדעת מה אעשה בעצמי ובילדים.

כעבור רגע יצאה אשה מהבית, הביטה בי ובילדים. ברכתי אותה לשלום ושאלתי אם אין עבורי עבודה לכמה ימים. "כן!", ענתה לי. את בעלה לקחו הגרמנים ושלחו לעבודות־כפיה בגרמניה, ולה קשה להסתדר לבדה. אוכל לעזור לה בהוצאת תפוחי־האדמה. נשארתי אצלה ימים אחדים. העבודה נסתיימה וצריך ללכת הלאה. עלי למצוא עבודה, כי גם הילדים צריכים לאכול. הלכתי למקוב. שמעון הקט על שכמי, דולוש לידי והניירות בכיסי היו כל מטעני. נכנסתי לעיריה. הפנו אותי לועד הסיוע הפולני. קיבלתי כמה גרושים וכרטיס ללחם, אך רישום במקום אי־אפשר לקבל. מחר צריך לנסוע ל"גיסטאפו" בנובי־טרג ולבקש את ההיתר.

בעיריה היו אדיבים מאוד כלפי, כתבו עבורי את הבקשה בגרמנית. תודות לכסף שקיבלתי מהועד הפולני, נסעתי לנובי־טרג. עם תפילה על שפתי עמדתי לפני איש ה"גיסטאפו" והגשתי את בקשתי. באמצעות מתורגמן עניתי לשאלותיו: מדוע רוצה אני לגור באזור המוגבל הזה? עניתי, שהילד זקוק לאויר־הרים. הוא הסתכל בתעודת־הזהות ("קנקרטה") המזוייפת שלי, לא הבחין במאום ונתן את האישור להירשם במקום. כשחזרתי לעיריה במקוב, ברכו אותי. הם לא האמינו שאני אצליח בזה.

שכרתי חדר קטנטן, ליד היער ממש (על־כל־צרה שלא תבוא). היינו אנשים ליגאליים. עבדתי בשדה ובכל מקום שניתן. תפרתי. עד שהגיע יום ה־26 בינואר 1945 — ומקוב שוחררה.

כה חייתי והתקיימתי והגעתי עם הילדים לזמן הזה. מאחר שחסר לי אגד דביק בשביל האף של דולוש, הוא נשאר בלעדיו. כראות אותו בעלת־הבית צעקה באימה: "הרי זה יהודי. לגמרי כמו יהודי!".

אחרי כמה ימים באה סטאשה עם בעלה לקחת אותנו אליהם. בדרך, כשעברנו את הר־מקוב, שמעתי מפיהם מה שסיפרו בבודזוב אחרי גירושי. מתברר, כי ה"פולקס־דויטש", אשר הודיע ל"גיסטאפו" על היהודיה המתחבאת עם ילדיה בבודזוב, נורה בידי הגרמנים, כשעבר ביער עם שק סכרין על שכמו, ימים אחדים אחרי לכתי. "עונש מן השמים על כך שהוא רצה במותה", אמרו הגויים. הוא השאיר אחריו אשה וילדים, אך איש לא רצה לעזור להם.

והנה החרות הגיעה. שמחתי בה, הייתי נרעשת, אך בלבי גדל החשש לקרובים:

האם חיים הם? היחזרו? אחרי כמה ימים שוחררה אנדריכוב. החלטתי ללכת לאנדריכוב לראות, אולי חזרו.

השארתי את הילדים אצל סטאשה ויצאתי לדרך ברגל; הרכבות עוד לא הופעלו. בדרך נכנסתי לוַדוביצה. כאן פגשתי בכמה אנשים שחזרו ממחנות-הריכוז. תקוותי, שאולי גם מישהו מקרובי חזר, גדלה.

לבסוף מצאתי את עצמי באנדריכוב. הנה תחנת הרכבת, והבית הקטן שממול, בו נולדתי. את ימי ילדותי המאושרים ביליתי כאן. יחד עם סידזיה אחותי התרוצצנו באחו הסמוך לכאן. דמעות עולות בעיני. אני ממשיכה ללכת. מישהו הביט עלי, אולם כנראה לא הכיר. אולי אני רק דומה ללולה זו? הגעתי אל הככר. דבר לא נשתנה. עצי הערמונים הגאים עדיין עומדים סביב, אותם הבתים עצמם, וכן הכנסיה; רק בית הכנסת איננו.

עמדתי לפני הבית שלנו. אני מסתכלת וממתינה: אולי יתחולל נס! אולי אבא, או אמא, או אחת מאחיותי, יצאו ויקראו לי? איש לא יצא. איש לא חזר. אני היהודיה הראשונה באנדריכוב הריקה מיהודים. נשארתי צמודה אל הקיר. לא היה לי עוד כח. סביבי עמדו אנשים רבים. הראשון שדיבר אלי היה השתיין המובהק וויטוש, בקבוק וודקה היה בידו ואמר: "שתי מזה בובה, חממי את ראשך. אין איש משלכם. בני הכלבים רצחו אותם. את בית הכנסת שרפו לכם". "ובית-הקברות" שאלתי בדמעות. "בית-הקברות ישנו, לזה כנראה לא הספיק להם הזמן".

בשמעי זאת נתלשתי מההמון, שגדל סביבי בינתיים, ורצתי בכל כוחותי בכיוון לבית-העלמין. בדרכי נעצרתי ליד המקום, בו עמד בית-הכנסת. הוא נשרף, והיהודים היו צריכים לפנות במו-ידיהם את השרידים השרופים. הכאב כיווץ את לבי. לברוח מכאן מהר, לא לראות! נחפזתי. כבר אני רואה את החומה, המקיפה את בית-הקברות. עוד צעדים אחדים והנה אני בתוך בני-עמי...

התהלכתי בין שורות הקברים, ליטפתי אותם, את המצבות המיותמות בבית-העלמין היהודי. "היכן ילדיכם? מי יבקר אתכם?". הרגשתי שהם שמחים, מברכים אותי לחיים... דיברתי אליהם... לבסוף הגעתי אל המצבות של סבא וסבתא: אהרן רינגר וסידזיה רינגר לבית פליקס. אני קוראת שמותיהם מעל גבי המצבות ונלחצת אליהם. מתאוננת בפניהם. "היכן ילדיכם?", שאלתי. הלכתי ללא מענה. נפרדתי מהם, נפרדתי לשלום מכל הנחים פה באדמת נכר. חזרתי אל סטאשה, אל הילדים, שבורה.

עוד-פעם נסעתי לאנדריכוב. לדאבון-לבי לא חזר מקרובי איש. אדאש (דולוש) נשאר יתום. מכל בני-הנוער שנלקחו למחנות-הריכוז שרדו 5 בחורות ו־10 בחורים בלבד. מהמבוגרים לא שרד איש. הקהילה היהודית באנדריכוב חדלה להתקיים.

את בעלי מצאתי בחיים לאחר השחרור; ודאי תודות לתפילתו של שמעון, אשר תמיד התפלל אל אבינו שבשמים וביקש את שובו.

בכתבי זכרונות אלה אחרי 23 שנים מיום ה"אקציה" בסקאבינה, קיבלתי מכתב ראשון מיאדוויגה, שהקשר אתה אבד לי, כיון שגם היא הסתתרה ואיש לא ידע היכן. רק עכשיו נודע לי ממנה שהשוטר הפולני, אשר היה צריך להוציא אותי מה"אקציה", וכן זה השני, אשר שלח את אווה אל הככר בסקאבינה להביא אותי, היו פרטיזנים פולניים ושמותיהם סטאניסלאב וירוואלה ומייצ׳יסלאב אולאָיניק. שניהם לוחמים

ידועים ורבי־זכויות. לדאבוננו נרצחו בידי הגרמנים בצורה זוועתית, לאחר שהשתתפו שניהם בהתנקשות הבלתי מוצלחת בחייו של הגוברנטור פרַנק בקרקוב. כבוֹד לזכרם!

בשנת 1948 יצאתי את פולניה, בדרך למולדתנו. חלומי לחיות על נחלתי התגשם. כאן, על אדמתנו, בנינו את ביתנו מחדש. בשנת 1947 נולדה לי בת, ושמה שרה־גאולה — שרה על־שם אמי זכרונה־לברכה; גאולה, משום שנולדה ביום בו הכירו האומות המאוחדות בזכותנו למולדת משלנו, יום 29.11.1947.

לדאבוננו, מעטים כל־כך זכו להגיע לרגע המאושר והמקווה הזה. ישראל! ליהודים יש שוב מולדת משלהם. יהי רצון ותבורך בשלום ושלא תחזור עלינו לעולם ההיסטוריה הנוראה והטרגית של אלפיים שנות נדודים תוך השפלה, רציחות ורדיפות.

לולה בדר

שלום תן לנו, האל!

פרוש רחמיך עלינו, האל —
שמע לקולות עלובי החיים
אשר אם גם היו מלאי חטאים
כלפיך — היום שוטחים תחינתם לשחקים;
שלום תן לנו, האל!

אדם בידי אדם עד עפר דוכא — נדרס בעקבו,
לא יעז לתת אות חיים ולא לשאת ראשו
לא זהותו לגלות לזולת
כי ממות אז אין לו מפלט.

"לאחר ימי סגריר, יוצאת החמה" —
כך נהגה לומר אמא היקרה.
מתי הו, האל, יהיו לאמת
דברי אמי? — ההגיעה העת
ושמי העופרת המעוננים
יקרינו ניצוצות־חרות ראשונים?

ויחם ללבותינו הקפואים
ותקות החופש תאיר לנדכאים.

החופש!

מתי תשוב אלינו, המיוחל?
מתי הרוע וחוק הגזל יחדל
להשתלט עלינו
הו, מתי תגרשם מפנינו?

הה, בואי חרות נפלאה!
אל נוסיף להמתין לך עת כה רבה
כי הוגדשה כבר סאת הקרבנות
רבים מדי המעונים ורב מספר האסונות.

הוא הולך !...
התשמע שקשוק הכבל המשתחרר ?
— שעת החופש הנו מבשר.
התשמע את דופקו החזק של הלב
ובעינים שביב תקוה מהבהב ? —
זוהי הצפיה לחופש, אשר לתחיה יקום.
האם לנו הוא ? הלכל היקום ?

השקיקה לחיים כה כבירה
למקומות היקרים לשוב חזרה
ושם לאמץ אל הלב את הקרובים
להם הענקנו את החיים —

יבש מעיין הדמעות
עיניים, שפתיים בוערות
ולוחשים זו התפילה
למחר של הגאולה

שמש צדקה ומרפא בכנפיה

היום חמה זורחת — ומסביב שמחה
ממצחך המתקדר הסירי עננה
לא אוכל —
התצווה שחוק על שפתיים
והלב פצוע ?
התצווה על צפור שמים עוף —
וכנפה פצוע ?
השמש שוב תזרח לה —
תגיל אם תעצב
כדור זהב שלה — לו אך היה לו לב —
את גודל כאב אנוש לו פעם אך ראה —
מתוך עצבות מזמן הוא כבר כָּהָה, קָפָא
הוסף־נא, שמש, זרוח — הבט אל שמי התכלת
כי בן־חלוף הוא כאב, כמו נעורינו אלה
כי מאור קרניך הברוכות
כמעין מַרְוֶה לחלד הן דרושות — —

בודזוב, ינואר 1943 (תורגם מפולנית)

שמות קרבנות השואה מעיירת אנדריכוב והסביבה

ראשי משפחה	בני משפחה
הרב אביגדור דוד, אשתו הרבנית	יששכר בר, שלמה
אָנוך אדלה	אירמה, מטילדה
אָבל משה, אשתו	מרטה, גוסטה
אָבל ארוין, אשתו	ובתם
אָבל מרים	רישארד
ד"ר אובאזאנסקי, אשתו	ושני ילדיהם
אובשטנדר קורט ומרים	
בדר זיגמונט, מרטה	גינטר
בדר דוד, רוזה	טושיה
בדנר רומן, אשתו	ושני ילדיהם
בטר פרדינאנד, ברטה	אנדה, אירמה, סטפה, מלוילנה, הילדה, ליל, פריצה
בטשטאדט מקס, לולה	אדולף, הרמינה
בורגר איזידור, חנה	וילדיהם
גולדפינגר הנריק, רבקה	סלה
גולדברג חיים, גוסטה	גולדה, רנַטה ולאה (וינר) ומשפחתה
גולדברגר אדולף, צשקה	רישיק, רות
גולדברגר איגנאצי, נלי	רוזה
גליקסמן משל, זיסל	
גוטר אליהו, אשתו	וילדיהם
גוטר יהושע, אשתו	"
גוטר משה, אשתו	וילד
גרינשפן נתן, חנה	מרגוט, אלי
גרוס וילהלם, סלומאה	אלכסנדר
גרונר קורט	
מגר' הס הנריק, לולה	יוליה
הורוביץ לאופולד, אשתו	ואחיו אוזיַס (יהושע)
הורנביין יוליוס	ומשפחתו
הירש קטי	שמואל
הופרט שמואל וסידוניה	
הפטל יעקב, רגינה	הנריק, ברוך, מוריץ, רוזיה
הרבסט יוליוס, הלה	ובנם
הרבסט מרקוס	
הרבסט דוד	

ראשי משפחה	ראשי משפחה
הנקאם שמואל, גוסטה	רוזה, לולק
הרזאס שמואל, ארנה	הנקה, לושקה ובן
וינזפט אהרן, רגינה	מגר׳ יעקב
וולף ברטה	ריטה
וייסברג איגנאצי ורוזה	
וייסברג יוסף, אשתו	ובתם
וייצנברג קלמן, אשתו	וילדיהם
ויינשטיין רוחציה	יעקב, אשתו לילי וילדיהם
וקסברג, אשתו	מאיה
וסרברג ואשתו אולגה	
זילברמן יוסף	רוזיה, יטקה, זינקה
זילברמן הנריק, רות	טושיה
זילברמן מלה	ולטר, סטלה
זילברמן זניה	מַנק ובת
זילברמן גימפל, שיינדלה	חיים
זילברמן יוסף, סלה	וילדיהם
זיגל שאול ואשתו	
זילביגר פריצי	רומן, אירנה
זילביגר הנריק, פני (מאינוַלד)	
זיברט סלה	
זיידנפלד ואשתו	
זילברשאץ רגינה	איזידור ואחותו
זיסקינד אנה	נלה
זייפרט אלפרד, אשתו (מביליץ)	ובתם
זייפרט לאופולד (מביליץ)	ומשפחתו
טיראס ישראל, ארנה	סטפן, טושיה
טיראס הלנה ומושיה	
יונגר יוסף, סלה	וילדיהם
ד״ר לוביץ יואכים, מניה	הנריק, רניה
ד״ר לנדאו, אלה	רות ובן
ליבליך מונדק, זינקה	רישיק, רוטקה
ליבליך אנטונינה	
ליבסטר יצחק, אשתו	וילדיהם
לנגר מאוריצי, רוזליה	זיגמונט, הרמינה
לרמר חיים, רוזליה	רפאל, יטקה, רגינה

ראשי משפחה	בני משפחה
לרמר נתן, סטפניה	אדולף
ד״ר מסינגר שמעון, ידויגה	2 בנות
מכלוביץ, אשתו אוה	לילי
מֶל שמעון	פרידה
מצנר לאופולד, אשתו	ברוניה, לולה
מיטלר מאוריצי, אשתו	חלק מבני משפחתם
מיטלר יז׳י, אשתו	וילדיהם
מסנר מרקוס, אשתו	״
מכנר אדולף, אשתו	הוגו
מוזס מרקוס, אשתו	דוד
מרמור שמואל, רוזה (אינולד)	פרידה
מונדרר מרילה	2 בנים
מרקוביץ גינה	ביאנקה, מקס
מלמן רוזה (מביליץ)	רות, בְנו, יוסף
נוימן שמואל, אשתו	בני אחיו ארטור, אירמה
ניכטהויזר שלמה, אשתו	דוד
נייגר אנה	סוסי
נייגר יעקב	
סקובלסקי פאול	ומשפחתו
פליישר יצחק, אשתו	בת
פישגרונד הרמן, סלה (אינולד)	
פרומוביץ סלומאה	ולטר, יוסף
פילצר אמאליה	מהנדס וילהלם, סלומאה
פליקס יוליוס	
פליקס יוסף	
פליקס וילהלם, פניה	ריטה
	פליקס קלרה, גניה
פרידהבר יעקב, הלנה	
פורשירם דורה	מילק, זיגמונט
פריס ואשתו	פרידריק
פרבר שלמה, פניה	הנריק, אולגה, נורברט, אמיל
ד״ר ציילנדר אדולף, אשתו	אמא ושני ילדים
צוייג פנחס, אשתו	אברהם, ברוך, ארטור, מלכה, גניה, פפי
צנגוט משה, חיה	גינה
קרומהולץ ברטה	כלתה לילי עם בנה ארנסט

ראשי משפחה	בני משפחה
קורנהאוזר וילהלם, ברטה	פרידה, ליזה, מֶטה
קורנהאוזר איזידור, קלרה	ובתם
אשת קלאפהולץ	נחמה, שרה (גולדפינגר)
	עם משפחתה
קופרמן, אשתו ברטה	ובנם
קיכלר לאון, גוסטה	
קהלר, אשתו	רפאל
קורן רגינה	סטפניה
קינסטלינגר שלמה, טונקה	ושני ילדים
קירשנר יטי	סלה (פרומוביץ) עם משפחתה
קול דורה	שלמה, מקס
ראוכברגר שמואל, סלה	מטילדה, רות
רינגר יעקב, אמאליה	לאופולד, אדולף, רוזאליה
רינגר מקס	
רוטברט יעקב, אסתר	
רוסבך משה, שיינדל	דובה, סלה ומשפחתה
ראוכמן אדולף, פרידה	רוזה
רוזנבאום, אשתו רוזה	דוד
רוסבך חנה	
רוזנברג יוסף, מטילדה	לאון
רייך שלמה, אשתו	מאוריצי, ארנולד, אלזה
רייך יעקב, סטלה	וילדיהם
רייכמן, אשתו	״
	אחיות רוט
שטמברגר לאופולד, הלנה	סטפן, אניטה
שפנגלט שמואל, ליבה	
שנצר הרמן, אשתו	ושני ילדיהם
שפילמן אלישע, גוסטה	״ ״
שניצר אדמונד ויוליה	
שטיינר מקס, פאולה	
שפֶט סלה	
שמולוביץ פרניה (נידק)	
שנצר אנה (גראלטוביצה)	סטפן, טושיה

תהיינה נפשותיהם צרורות בצרור החיים

קהילת קלווריה

אברהם אביש צנוירט

הספר והסייף ירדו כרוכים מן השמים

(ספר עקב)

כשירד הסייף מן השמיים על שש מאות רבוא יהודי אירופה לא ירד הספר. ששה מיליון אנשים, נשים וטף יהודיים נשמדו, נהרגו ונטבחו על ידי הצורר הגרמני ועוזריו בדם קר ובתכנון מלא מראש. הם תכננו איך ובאיזו אופנים להוציא לפועל את ההשמדה בערים ועיירות, בגיטאות ובמחנות ריכוז; הם תכננו את כבשני הגז באושביץ, טרבלינקה ומיידנק וכל מיני מיתות משונות ואכזריות.

הסייף הורם והורד בידי האשמדאיים על ראשי היהודים בכל קהילות הקודש, שנהרגו הם ונשיהם, בניהם ובנותיהם וכל אשר להם. הרוצחים הטמאים לא רק הרגו והשמידו, אלא גם עקרו מן השורש ומחו מעל פני האדמה את הקהילות האלה על מוסדותיהן ובניניהן, בתי הכנסיות ובתי המדרש.

היהודים שנשמדו במחנות המוות לא זכו לבוא לקבר ישראל ושמם וזכרם לא הונצח לא באבן ולא בגל.

אלה הקדושים נמצאים למעלה בצוותא; אבי הנביאים, "לא ידע איש את קבורתו"... הנביא המבשר, כשרכב אש וסוסו אש הפרידו בינו ותלמידו "ויעל בסערה השמימה", לא נקבר בקבר ישראל. אבותינו ואמותינו, אחינו ואחיותינו וכל קרובינו הקדושים, כבשני אש הפרידו בינם ובין החיים ויעלו בסערה השמימה בקדושה וטהרה וגם הם לא באו לקבר ישראל.

ברם הקב"ה הסכים לדברי משה, שכתבם על עצמו בדמע "ולא ידע איש את קבורתו", אם כי הוא הוביל אתו ארבעים שנה את עצמות יוסף, כדי לקברם בארץ ישראל. לא דאג לעצמותיו הוא ולא ציווה להביאן לקבר ישראל. אבל ל"מחני נא מספרך" לא הסכים אתו.

את המשימה להנציח בספר את קהילותנו לקחתי על עצמי בהיותי נע ונד עם משפחתי בכל מיני מחנות ריכוז. כשזכינו לעלות ארצה, דחקה בי ההרגשה, שהפעם עלי לגמור את המלאכה, שכן אם לא עכשיו — אימתי?

קלווריה היהודית

תאור קהילה זו, אישיה, מוסדותיה ומפעליה היא מטרת ספר זה. חבור זה יהיה נחמה פורתא לצער שאין לו גבול, צער אבדן בנים, קרובים וידידים, ועל כולם צער אבדן קהילה שלמה, שהיינו עצם מעצמה ובשר מבשרה.

"למען ידעו דור אחרון, בנים יולדו, יקומו ויספרו לבניהם" (תהלים ע"ו, ו').

הקמת הקהילה

בספר ״פנקס ועד ד׳ הארצות״ (י. הלפרין, הוצאת מכון הרב קוק ומוסד ביאליק ירושלים 1945), הכולל את כל הישובים היהודיים בפולין, ובתוכם עיירות קטנות בתקופת 1580—1764, אין כל ידיעות אודות קלווריה זבזידובסקה. גם במפת יהדות פולין המצורפת לספר זה לתקופת 1667—1764 לא מופיעה קלווריה. ויש לציין שמפה זו נערכה בדיקנות רבה. ידוע גם שעד מחצית המאה ה־19 לא היה בית תפילה ומקוה בקלווריה אלא בכפר הסמוך ברודי במרחק של 2 ק״מ מגבול קלווריה.

להלן, במאמר של ד״ר לייבל, נזכר שבמחצית המאה ה־18 היה גר בקלווריה יהודי בשם נחמן. יש לכן להניח שבזמן השלטון הפולני כמו מיד אחרי חלוקת פולין רק מספר קטן של יהודים היה גר בקלווריה. היהודים היו מעדיפים אז לגור בכפר ברודי מחמת קדושתה של קלווריה לנוצרים, לפי שמתואר להלן במאמרי ד״ר לייבל וחנה גרינבוים. בכפר ברודי היה בית תפילה, מקוה ושוחט. כמו כן נמצאו יהודים בעיירה הסמוכה לנצקורונה (ר׳ טבלה מס׳ 2 בראשית ספר זה) ובכפרים הסמוכים זבזידוביצה, הרבוטוביצה, סטרישוב, זקשוב ועוד.

אבל כאשר מספר היהודים בברודי ובמקומות הנ״ל הלך וגדל והרבנות הסמוכה היתה בקרקוב, מרחק של עשרות ק״מ, הם ראו צורך להקים רבנות מקומית במקום מרכזי הקרוב ביותר בשביל יהודי הכפרים הסמוכים. למטרה זו היתה קלווריה המקום האידיאלי. אפשר לקבוע שבשנת 1843 נכנס לכהונתו הרב הראשון של קלווריה הרבי הגאון אלקנה שמואל וולף זצ״ל, סבא של כותב הטורים האלה, והודות לאישיותו הפופולרית התחילה הגירת יהודים לקלווריה מהכפרים הסמוכים, להשתקע ולהתבסס בה.

עוד אחרי שנת 1843 היו יהודי קלווריה נאלצים להמשיך את התפילות בצבור בברודי, עד שנבנה בית מדרש בקלווריה. הוא נבנה על חלקה מס. 139 (מס. קאטאסטר 7588). כאשר בשנת 1874 נערכו ספרי האחוזה, נרשמה החלקה זו ע״ש הקהילה בלי רישום בעלה הקודם וזמן קנייתה.

ננקטו גם צעדים לתת לישוב צורת קהילה עם סטאטוס חוקי. אבל היהודים נתקלו בהתנגדות נמרצת מצד האוכלוסיה הנוצרית והרשויות המקומיות, שטענו שקלווריה היא מקום קדוש לנוצרים ואסור לקבור מתים יהודיים באדמה זו. בלי בית קברות אי־אפשר היה להשיג אישור לתקנות מצד הנציב. קל היה לנוצרים להתנגד, לאור החוקים שהיו קיימים באוסטריה עד שנת 1867/66, שהגבילו את זכויותיהם האזרחיות של היהודים.

באין ברירה הצטרף הישוב לקהילת זאטור, שבאותו הזמן היתה הקהילה היחידה בגליל כולו [1]. הושג הסכם לפיו ניתן שוויון ליהודי זאטור וקלווריה בהרכבת מועצת הקהילה. ישיבותיה התקיימו לסירוגין פעם בזאטור ופעם בקלווריה. רק את המקום של ראש קהילת אנשי זאטור שמרו לעצמם.

במשך הזמן נוצר מצב מוזר משותפות זו. כשהוקמה נפת אושבינצים, שהיתה כוללת את העיר זאטור, נשארה העיר קלווריה בנפת ודוביצה, אבל קהילת זאטור

---

1. המחוז הודוביצאי J. Edlen von Mehoffer וינה 1843.

ובתוכה קלווריה השתייכו לסטארוסט אושבינצים. הישוב בקלווריה גדל והתעשר באנשי תורה, בעלי תעשיה וסוחרים אמידים והיה זקוק לקהילה נפרדת. ננקטו מחדש צעדים בכיוון זה. פעמיים בזמננו נקנתה חלקה לשם תכנון בית-עלמין והוקמה גדר מסביב. לאור החוקה החדשה של אוסטריה הפכו לבטלות הטענות הנ"ל של הנוצרים, אבל הם בכל זאת לא שתקו. בלילות היו קנאים נוצריים פוגעים בגדר והורסים אותה. עד חיסול קהילתנו לא היתה, איפוא, עצמאית בשל היעדר בית-עלמין.

לפי הספירה הרשמית היה מספר האוכלוסיה היהודית בקלווריה כדלקמן:[2]

שנה	מספר היהודים	אוכלוסיה הכללית	אחוז היהודים
1880	269 נפשות	1208	23.9%
1890	428 "	1477	29.0%
1900	444 "	1564	28.4%

בשנת 1939 היו בערך 700 יהודים. בהשואה עם מספר האוכלוסיה הכללי, 2154 נפשות (ע' ט. 5 בראשית הספר), הגיע אז הישוב היהודי ל-32.4%.

למרות שקלווריה היתה תמיד עיירה קטנה, נתפרסם שמה בפולין תודות לתעשיית הרהיטים שהטביעה את חותמה על קלווריה כ"עיר רהיטים". היהודים מלאו תפקיד חשוב בהתפתחותה של העיר ע"י ענף תעשייתי זה, שהיה ברובו בידי היהודים ושהרימוהו למדרגה עליונה. לתעשייה זו יצאו מוניטין בכל רחבי פולין.

תודות ליזמה וכוחות היצירה הטבועים בדמם, הצליחו היהודים במעשי ידיהם. הם התעשרו, בנו להם בתים והביאו שפע וברכה לכל תושבי קלווריה וסביבתה. הם היו מעסיקים מאות נגרים ופועלים פולניים מהאוכלוסיה המקומית ומהכפרים הסמוכים, שמקודם היו עניים בגלל הטבע ההררי והאדמה הבלתי פוריה. עם פתוח תעשיית רהיטים ע"י היהודים התעשרו גם הפולנים הללו ועלתה רמת חייהם במידה רבה.

מראשוני חלוצי תעשיית הרהיטים בעיר היה ר' יצחק נטוביץ. יצרנים חרוצים ומוצלחים היו: שמעון מאנגע, מאיר יקובר, יצחק אייזיק בדנר, שמריל אניספלד, אליהו נטוביץ, יצחק פצנבוים, יוחנן פצנבוים, קלמן שרף וכו'.

הודות לחריצותם סודרה כל שנה בחדשי יולי—אוגוסט, תערוכת רהיטים בעירנו, אליה באו קונים מכל פינות הארץ וכמו-כן מחו"ל. לתוצרתם היה ביקוש גדול בכל רחבי המדינה.

חברי הקהילה

בבואי להנציח בספר את הקהילה הקלוורית מרגיש אני חובה להזכיר בשמותיהם את האנשים, שזכו לעמוד בראשה ולנהל את עניניה.

בראשה עמדו אנשים שנבחרו על-ידי יהודי העיר ומסרו לידם את עניניהם הצבוריים בדעתם, כי מסורים הם בידים נאמנות. כלם הצטיינו במידותיהם הטובות,

---

2. מילון גאוגרפי פולני (Słownik Geograficzny Polski), טבלה מס. 2 בראשית ספר זה.

יראת ה׳, אהבת תלמידי חכמים, עשיית חסד וצדקה, מצוות אלה הנחילו להם אהבה ואמון כל התושבים.

ואלה הם:

זאב הופפרט
יצחק אייזיג־בדנר
אברהם בוכבוים
יוסף בוכבוים
דב נבנצאהל
יוחנן פצנבוים
קלמן שארף
חיים ריגלר
יחיאל מכיל זאטלר
שמריל אניספלד
יצחק נטוביץ
קופל זאטלר
ישראל שלמה וובר
שמואל אריה בדנר
אלטר חיים אקרהאלט
שמשון מושל
חנוך אפטרגוט
יהודה צבי אפטרגיט
זליג וובר
מרדכי לייבל
יוסף ביטנר
אלי נטוביץ
קלמן שארף הצעיר
ישראל מאיר שארף
אהרון קלאפהולץ
אהרן קלר
יחזקאל שרגא ניכטבורגר
מאיר יקובר
יוסף שארף
פנחס קוראל
יצחק פצנבוים
משה ברוך בדנר
יעקב נטוביץ
אלכסנדר זיסל יקובר
צבי שנגוט

רבני קהילת קלווריה

הרב הראשון ואב״ד של קהילת קלווריה, שהיה סבה של אמי, היה הרב הגאון הגדול ר׳ אלקנה שמואל וולף זצ״ל. הוא היה מגדולי התורה ומחסידיו המובהקים של אדמו״ר רבי יוסף מדומברובה זצ״ל. הוא היה בן הרב הגאון ר׳ נתן אהרון וולף אבדק״ק אושבנצים מגזע הב״ח זצ״ל. נכד של מהר״ם מפדווה זצ״ל ונכד של הרב ר׳ שאול וייל זצ״ל המתייחס לבית דוד המלך ע״ה.

מלבד יחוס אבות היה לרב אלקנה שמואל וולף ז״ל גם יחוס עצמו. הוא היה גאון בתורה ובפלפול דאורייתא. היה חביב על אנשי קהילתנו שכולם העריצוהו והתגאו ברבם זה. הוכתר בכתר הרבנות בשנת 1843.

בא מווישניץ סמוך לבוכניה. הפיל את קרני זיוו במישרין על בני העדה וקידש את המקום ואת יושביו.

אחרי פטירתו, בשנת 1868, עלה על כסא הרבנות הרב הגאון ר׳ נפתלי רובין זצ״ל, בן הרב ר׳ מנחם רובין אב״ד מקורצין ז״ל, חתן של אדמו״ר הרב ר׳ יחזקאל שרגא הלברשטם זצ״ל משיניבה. הוא היה למדן גדול ובעל מידות טובות. עזב את הרבנות בשנת 1890 והוכתר כרב בעיר ווישניץ.

נזכר בספרים:
מהרש״ב, חלק א, מאת הגאב״ד ברעזאן ס׳ קס, ״ברכת יצחק״ (וינה תרפ״ג), מאת הרב

חיים יצחק ירוחם אבד"ק אלטשטאדט, "דובב מישרים" (ירושלים תשי"א), מאת דוד בעריש ווידנפלד אבד"ק טשעבין, ס' קמג וירא, תרצ"א.

Rabbi Isascher Blaugrund

בשנת תרנ"ז זכה בכתר הרבנות הרה"ג ר' יששכר בלויגרונד זצ"ל, בן יחיד להגביר החסיד המפורסם ר' זישא בלויגרונד ז"ל מלימנוב. מצד אמו היה נכד של הרה"ג ר' ברוך אברהם בינדיגר זצ"ל אב"ד האנשוויץ (הונגריה). בגיל צעיר נשא לאשה את נכדת הגה"ק מרן יחזקאל שרגא האלברשטאם האדמו"ר משינאווי זצ"ל והיה סמוך על שולחן חותנו זקנו הנ"ל שנים אחדות. היה ת"ח ויר"ש, איש נעים הליכות ומעורב עם הבריות. אהוב ונערץ היה על כל בני קהילתנו וגם על שאינם בני ברית. דמותו וקלסתר פניו הוד וחן היה נסוך עליהם ופקחות השתקפה ממבטו. יחד עם זה היה הרב בעל מנגן בחסד עליון וספרא רבא. נפטר בתקופת השואה, בשנת 1940. זכה למות טבעי. מקום מנוחתו בקרקוב.

אשתו הרבנית הצ' מרת אסתר גיטל ע"ה, בת הרב החסיד המפורסם ר' אליעזר בינדיגר ז"ל חתן האדמו"ר משינאווי ונכד בעל נועם אלימלך מליזנסק זצ"ל. אשה אצילה ומשכילה. בילדותה נתיתמה מאביה ז"ל, חונכה וגדלה בבית סבה הגדול משינאווי.

חתנם הרב יוסף בירנבוים ואשתו מטל לאה עם ב"ב נספו בזמן השואה.

נזכר בספרים:
אהל שם, שמואל נח גוטליב, פינסק, 1912 ע' 437, "דובב מישרים" הנ"ל פ' פס'.

Rabbi Baruch Abraham Blaugrund

מ"מ הרב יששכר בלויגרונד היה בנו הבכור ברוך אברהם בלויגרונד; ת"ח ויר"ש, רודף צדקה ושם לילות כימים בתורה ובעבודת השם. נספה הוא ורעיתו הרבנית חיה עק"ה בשנת 1942 במחנה השמדה בלזץ.

דיינים

בשנת 1869 נבחר לכהונת מורה הוראה הדיין ומו"צ ר' ישראל אירום מטרנוב, למדן ות"ח גדול, ירא שמים, העמיד תלמידים בני תורה, בתוכם ר' יצחק נטוביץ, מרדכי יצחק פצנבאום, ישראל שלמה וובר ועוד. נפטר בשנת 1925. מקום מנוחתו בעיר ודוביצה.

בשנת 1926 נתקבל כדיין ומו"צ הרב ר' אברהם נייהוף מעיר קשאנוב, למדן גדול, ירא שמים, העמיד תלמידים רבים ולומדי תורה. נספה עק"ה עם משפחתו בשנת 1942 במחנה בלזץ.

נזכר בספר "דובב מישרים" הנ"ל ס' ו.
הפרטים הביבליוגרפים נאספו ע"י יואל יעקובוביץ (כפר סירקין).

בית המדרש

בכל קהילה וקהילה יהודית היו קיימים בתי כנסת או בתי מדרש. כשנצטבר מניין יהודים, היתה ראשית דאגתם בנין בית מקדש מעט, שישמש כמרכז לכל עניני הצבור. בבית הכנסת התאחדו היהודים היחידים נעשו לכלל, לעדה, לקהילה.

בבהכ"נ ובקהילה היה חבוי הסוד של קיום כנסת ישראל פזורה בין הגויים בתקופה כה ארוכה, תקופת אלפיים שנה. בהכ"נ מילא בנדון זה לא רק תפקיד דתי אלא גם תפקיד לאומי גדול; הוא שמר על אחדותו וקיומו של עם ישראל בגולה.

גם קהילת קלווריה לא נחה ולא שקטה עד שזכתה לראות בית מדרש בתוך גבולה.

בבית המדרש היו גבאים, נבחרי המתפללים, שהיו משגיחים על סדריו הפנימיים ועל כבוד המקום הקדוש. כמובן נבחרו לגבאים רק אלה, שעטרת הגבאות היתה הולמתם, אלה שהיו רצויים וחביבים לרוב המתפללים.

בית הכנסת היהודי! מה עוללו לך הזדוניים הטמאים הללו, לבי מתפקע בקרבי בראותי את המעשים המתועבים שעשו בין כתליך הקדושים.

ואלה הגבאים בבית המדרש:

שמואל לייב בדנר	יצחק נטוביץ
חנוך אפטרגוט	יצחק פצנבוים
חיים כץ ריגלר	אברהם בוכבוים
יוסף ביטנר	מאיר יקובר
יוסף בוכבוים	יוחנן פצנבוים
ישראל שלמה וובר	אהרן קלאפהולץ
אלכסנדר זיסל יקובר	שמשון מושל
שמואל בך	קלמן שארף
ברוך נטוביץ	יהודה צבי אפטרגוט
אהרן קלר	פנחס קוראל
מרדכי לייבל	

בעלי קורא בתורה בבתי כנסת

שמריל אניספלד	יוסף בוכבוים
שמואל באך	אפרים גוטרייך
שמעון צנירט	ישכר בלויגרונד אבד״ק
משה דויטשר	ישראל אירום דיין ומו״צ
אברהם אביש צנוירט	אלקנה שמואל וולף אבד״ק
איסר שגרין	נפתלי רובין אבד״ק

ר׳ משה אופנר היה שמש בית־המדרש. אחריו מילא את תפקידו ר׳ אלחנן אֶבל.

חברה קדישא וחסד של אמת

לא היה ליהודי קלווריה בית עלמין משלהם והנפטרים הובאו לקבורה לעיירות זאטור או וַדוביצה.

לא כל אחד זכה להתקבל כחבר בחברה קדישה, הבחירה נעשתה בקפדנות יתירה וחבריה היו יהודים בעלי בתים, יודעי תורה ויראי שמים. הח״ק קבעה בשיתוף עם מוסדות הקהילה את מקום הקבר של הנפטר, השגיחה שאנשים לא מהוגנים או אויבים בחייהם לא יהיו קבורים זה אצל זה ונתנה רשות להקמת מצבה.

בית העלמין שימש אחד ממקורות ההכנסה של הקהילה, כששבק איש חיים לכל חי, קבלה הקהילה תשלום בעד הקרקע. מהיורשים של עשירים דרשו סכומים יותר גדולים.

ראויים אנשי הח״ק אלה לאות כבוד ולזכרון נצח על עבודתם הקדושה שעשו. תפקידם מילאו במסירות ולפי דיני ישראל.

ואלה שמותיהם:

אהרן קלאפהולץ	שמואל בך
יוסף ביטנר	חנוך אפטרגוט
חיים כץ ריגלר	יצחק פצנבוים
קלמן שארף הצעיר	צבי שנגוט
יחזקאל שרגא ניכטבורגר	קלמן שארף
יוסף בוכבוים	אברהם אבא צנוירט.
אלתר ניימן	

חברי מועצת העיריה היהודים

לפי החוקה של מדינת פולין העצמאית היתה לכל תושבי המדינה ללא הבדל גזע ודת זכות בחירה אקטיבית ופסיבית למועצות העיריות ולשלטונן הקומונלי.

היהודים השתמשו בזכות זו ובחרו בחברי מועצת העיריה וגם נכנסו לשלטון העיריה.

חברי מועצת עירית קלוריה היהודים הצטיינו בשטחים שונים והיו מסורים בעבודתם בעיריה ובשלטון העיר לטובת היהודים.

ואלה שמותיהם:

יהודה צבי אפטרגוט
זאב הופפרט
שמריל אניספלד
זליג וובר
חנוך אפטרגוט
ישראל שלמה וובר
יצחק נטוביץ
אהרן קלאפהולץ
מאיר יקובר.

חברות צדקה

בקור חולים: היתה קיימת חברת צדקה, שמתפקידה היה לטפל ולספק אמצעי רפואה לחולים עניים, לינה אצל חולים הזקוקים לטפול תמידי ופעולות דומות; ביחוד, כשראש הבית שכב על ערש דוי ובני ביתו צפויים היו לרעב. חברה זו היתה מוסד עממי, שנתחבב על רבים מתושבי העיר וחבריה נתרבו משנה לשנה.

ראויים הם כל אלה, שפעלו לטובת אחיהם, שנזכירם כאן בשמותיהם:

יחזקאל שרגא ניכטבורגר
אשר ישעיהו לוי
אלתר ניימן
חיים ריגלר
יוסף בוכבוים
יוסף ביטנר
קלמן שארף
שמשון מושל
אהרן קלאפהולץ
אהרן קילר
יצחק פצנבוים
צבי שנגרוט
אלי נטוביץ
אלי אקשטיין
שמעון נטוביץ

חברת גמילת חסד

אהרן קלאפהולץ
חיים כץ ריגלר
אשר ישעיהו לוי
קלמן שארף הצעיר
אלכסנדר קנובלוך
חנוך אפטרגוט
ברוך נטוביץ
פנחס קוראל
יוסף בוכבוים
יצחק פצנבוים
אלכסנדר זיסל יקובר
אהרן קלר
שמשון מושל
צבי שנגוט
יוסף ביטנר
ישראל שלמה וובר
אברהם אביש צנוירט.

השו״בים (השוחטים)

מקובל היה בציבור היהודי בתפוצות, שלמלאכה הזאת נבחרו לרוב יהודים יודעי תורה ויראי שמים, חסידים ואנשי מעשה, בעלי תפילה ויודעי נגן, מכובדים בקהל ובהליכותיהם הנעימות רכשו להם מעריצים רבים. לעוסקים במקצוע זה היתה דרושה בקיאות בהלכה ובמקורות רבים אחרים וגם סמיכות מרב בישראל.

על השו״ב מוטל היה תפקיד חיוני של עיצוב חיי הדת ע״י פיקוח על כשרות השולחן היהודי בקהילות הגולה.

גם השו״בים בקלווריה הצטיינו במידות תרומיות, בידיעה עמוקה של ההלכה ובמומחיות אומנותם. ביניהם נמצאו גדולי תורה שלא פעם היו לעזר לרבני המקום בבירור בעיות בהלכות שונות. וכן היו בקיאים גם בהשכלה כללית רחבה ובעלי זיקה עמוקה לרעיון חיבת ציון והגשמתו.

ראויים הם שנציין כאן את שמותיהם, שיזכרו לברכה:
הרב ר׳ ישעיה פצנבוים ז״ל;

הרב ר׳ משה פצנבוים ז״ל, דודו של כותב הטורים האלה. אחרי שקיבל מנוי בתור שוחט ומוהל בעיר קרלסבאד נתמנה במקומו אחיו החסיד ר׳ מרדכי יצחק פצנבוים ז״ל. הוא ומשפחתו נספו במחנה רכוז בלזץ בשנת 1942.

יהא זכרם ברוך.
נשאר בחיים בנו מנחם מנדל פצנבוים בפריז.

מלמדים — מרביצי תורה לילדי ישראל

מעמד המלמדים, שמתפקידם היה להורות לתלמידים בגילים שונים, היה מקופח ומנוצל ביותר. המלמדים היו שונים זה מזה בתכונותיהם החינוכיות, בידיעותיהם הפדגוגיות ובכשרונם ללמוד וללמד. מאידך, היו ביניהם תלמידי חכמים, חסידים ואנשי מעשה, שפנו למלמדות מתוך זיקה שבנפש להוראה ולחינוך.

כרגיל היתה תחילה לימודו של הילד אצל מלמד דרדקי. שם היה מתחיל בא״ב, אחר כך עבר למלמד אחר שלימדו פרק בגמרא וכך המשיך עד שהגיע לישיבה ומשם לבית המדרש. היו קיימים גם שיעורים לתורה ״בשטיבלעך״ ללומדים עצמאיים.

תהא הרשימה הזאת מצבה להמלמדים בקלווריה, שטיפחו את הגחלת היהודית בנשמת ילדינו וליוו את הקהילה בכל תקופותיה:

ר׳ עקיבא בלדינגר — מלמד דרדקי,
ר׳ לייביש פרסטר — מלמד דרדקי,
ר׳ דוד צלניק — מלמד דרדקי,
ר׳ יצחק בלדינגר — מלמד דרדקי,
ר׳ נפתלי צוקר, גמרא
ר׳ נפתלי הלפרן, גמרא.

ר׳ משה גרוס, חתן הרב בלויגרונד, ור׳ ברוך צוקרמן תלמידי חכמים גדולים ובעלי מידות, היו מלמדים לבחורים תלמוד ופוסקים.

התלמידים, אשר למדו אצלם:

זישא שמואל בלויגרונד, בן הרב ז״ל
יחזקאל שרגא בלויגרונד, בן הרב ז״ל
קלונימוס קלמן שארף הצעיר
נתן קוראל
יהודה נטוביץ.
כולם נספו עק״ה בזמן המלחמה.
אברהם אביש צנוירט הגר ברמת גן.

מפלגות וארגונים

קהילת קלווריה, אם כי היתה צעירה לימים שלא מזמן יצאה מחיתוליה, הספיקה לפתח את מוסדותיה כאחת הקהילות הוותיקות ביותר. היא הצטיינה לא רק במוסדות הצדקה שלה, שמטרתם היתה הושטת יד לעניי המקום והיתה למופת לא רק במוסדות שהקימה, אלא שהוקמו בה גם ועדות פעולה ציוניות; קמו מפלגות, אשר עתיד העם היה לנגד עיניהן ולמענו פיתחו עבודה במסירות רבה.

כל המפלגות פעלו לפי השקפותיהן ולפי דעותיהן, אבל הצד השווה לכל פעולותיהן היה שלא היו מצטמצמות בד׳ האמות של תועלת מפלגתית או מקומית, אלא טובת העם כולו היתה מגמתן.

המפלגות הפעילות ביותר בעיר היו: מפלגת המזרחי וצעירי אגודת ישראל. אזכיר שמות אחדים של המוסדות ופעולותיהם:

מזרחי: אהרן קלאפהולץ, שמעון צבי ברבר, אלכסנדר זיסל יקובר וחנוך שטיין.

צעירי אגודת ישראל: אברהם אביש צנוירט יו״ר, חיים בדנר, יהודה נטוביץ, נתן קורל וקלמן שארף הצעיר.

בעלי המלאכה

לבעלי המלאכה ביהדות פולין יש היסטוריה ארוכה. סופרים רבים טיפלו בהם ותארו את מצבם השפל בצבור היהודי, הן במובן הרוחני והן במובן החמרי. למרות השבחים שהובאו בתלמוד ובמדרשים לאלה שלמדו אומנות ולאלה המתפרנסים מיגיע כפיהם, נמנעו המשפחות המיוחסות במשך דורות רבים מלהתחתן עם בעלי מלאכה. במשך הזמן נשתנו ההשקפות והיחס אל האדם העובד, החי על יגיע כפיו, הפך ליחס של דרך ארץ וגם ליחס של כבוד.

מקצועות אחדים של מלאכה היו בלי יוצא מן הכלל בידי היהודים. בעלי המלאכה אלה היוו את הגרעין הבריא והעיקרי ברקמת הקהילה היהודית בקלווריה. ביניהם היו בעלי בתים חשובים, יראי שמים ואנשי מעשה, שבאמנותם ובמסירותם למקצועם

ודייקנותם רכשו להם כבוד ודרך ארץ. היו בעלי מקצוע שונים, כגון חייטים, סנדלרים, נגרים, כובענים, זגגים.

בלטו במיוחד:
ר׳ אלתר ניימן, ר׳ משה נטוביץ, ר׳ בנימין צימרשפיץ, ר׳ משה בנדמאכר, ר׳ יוסף רודל, ר׳ ירוחם אמסטר, ר׳ ראובן אפטרגוט, ר׳ מנדל שלייכקורן, ר׳ איסר שגרין, ר׳ שלמה גרינקרויט, ר׳ משה רייכר וכו׳.

יהא זכרם ברוך.

בעלי מקצועות חפשיים

ד״ר אינגבר — רופא כללי.
עו״ד ד״ר דוד פרסטר.
עו״ד ד״ר יעקב גולדשטיין
עו״ד ד״ר מאוריצי וילדר.
עו״ד ד״ר ליאפולד וַלדנר, עלה ארצה וגר בחיפה.

כולם היו לאומיים ובלבם תססה זיקה למקור מחצבתם, וחזונו של עם ישראל פעם בליבותיהם. בפרט היה מוכר בעיר ד״ר יעקב גולדשטיין כציוני נלהב. הוא היה נואם בפני הקהל באסיפות הציוניות. הוא נספה במחנה ההשמדה אושביץ. מותו היה אכזרי מאד: הנאצים ימ״ש סקלוהו במטען אבנים מלוא העגלה.

חסידים ואנשי מעשה

ר׳ שמריל אניספלד

ר׳ שמריל מוחזק היה בעיר לאדם ישר, תלמיד חכם הבקי בכל מכמני התלמוד הגדול. הוא היה עוסק בתורה ובעבודת ה׳, בבחינת לומד ומלמד. הצבור היהודי נהנה מאמרי פיו בהלכה ובאגדה. בשבתות ובחגים היה מפרש לבעלי בתים ולבעלי מלאכה בטוב טעם ודעת את פרשת השבוע, מדרש רבה, מדרש תנחומא ופרקי אבות והפיח בלב השומעים אמונה בקדושת תורתנו, אימץ את לבותיהם של הסובלים משעבוד הגלות ומעול הפרנסה הקשה.

הוא היה ידוע גם כש״ץ ובעל־קורא המחונן בקול נעים ובעל לחן מיוחד בתפילתו. תמיד עבר לפני התיבה בתפילות שחרית של הימים הנוראים.

אשתו הצדקנית פריל ז״ל, עדינת נפש וטהרת לב, פקחית ונבונה, עמדה תמיד לצדו. ניספה בשואה. נשארה בחיים בתם צילה (שבת), תל אביב.

ר׳ יחיאל מיכל אייזנברג

ר׳ יחיאל נחשב בעיר כתלמיד חכם חריף ובקי. הוא היה יושב באהלה של תורה יומם ולילה, הצטיין בהתמדתו הגדולה ורצונו העז ללימוד התורה ובידיעותיו בים

התלמוד. היה תלמידם של גאונים מפורסמים וביניהם האדמו"ר ר' שלמה הלברשטם מבובוב זצ"ל.

הוא היה חביב על הבריות, שראו בו איש טהר־נפש וגבוה משכמו ומעלה משאר בני תורה. הוא באמת היה לומד לשמה, כיון שראה בכך את תכלית האדם.

ר' אלתר חיים אקרהאלט

ר' אלתר חיים נולד לאביו ר' מנחם מנדל ז"ל מעשירי קלווריה, חתנו של הרב הגאון ר' אלקנה שמואל וולף ז"ל. הופעתו הנאה, נועם הליכותיו, שיחתו הנלבבת גרמו שהיה מקובל על הבריות, מבקרי ביתו היו מכל השכבות שבעיר. הוא הצטיין בחריפותו והיה תלמיד חכם משכיל ופיקח. נפטר בשנת תרצ"ה כ"ה לחודש אדר.

אשתו שרה אקרהאלט היתה אשה צנועה, בת הרב הגאון ר' אלקנה שמואל וולף, שהיה הרב הראשון בקלווריה, מגזע הב"ח זצ"ל. נפטרה בשמיני עצרת תרצ"ב. מקום מנוחתה בעיר ודוביצה.

ניספו בשואה:

בנם נחום דוב אקרהאלט	חתנם נפתלי כראפף
בנם אלקנה שמואל אקרהאלט	בתם רחל דינה גלבוואכס
חתנם יחיאל מכיל זאטלר עם ב"ב	בתם חנה פורמן
חתנם צבי גלבוואכס	בתם חוה כראפף
חתנם משה שמואל פורמן	בתם רבקה וולף.

בתם היא הנדבנית הידועה צפורה, אשתו של המנוח ר' ישראל ליבר ז"ל, מייסד ביהח"ר לשוקולד ליבר הגרה בתל אביב.

יהודה צבי אפטרגוט

בעל צדקה, חבר מועצת העיר, וכל ימי חייו חבר מועצת הקהילה. הוא פעל רבות למען הצבור והיה מבוני בית המדרש והמקוה. כאשר ר' אברהם נייהוף נתקבל כדיין ולא היתה לו האפשרות להשיג דירה, בנה עבורו קומת דירה על בית המרחץ. הוא נתן חנוך דתי ולאומי לבני משפחתו. נשארה בת, ברתה אמסטר, הגרה בגרמניה.

ישראל גרינקרויט

דמותו זכורה לרבים מתושבי קלווריה הותיקים. יהודי טוב, אדם שקט וצנוע, שגיחן במידות נעלות. שמו יצא לתהילה כאדם ישר, תמים וירא שמים. ר' ישראל היה בעל מסעדה. הוא יצר פינה חמה של חיי רוח, תרבות וחברה, שריכזה בקרבה את ראשית התנועה הציונית בקלווריה. המוני היהודים, רובם חדורי הרעיון הלאומי, מצאו במסעדה זו את מקומם.

אשתו הצנועה רחל ע"ה היתה מאכילה חינם עניים ופשוטי העם.

בתו חנה גרינבוים עלתה ארצה בשנת 1934 וגרה בחולון.

זליג וֶבֶר

מוכר היה בעיר כאיש חסד ונדיב. הוא היה בין חברי הקהילה וחבר מועצת העיר ותודות לבקיאותו וניבו בשפה הפולנית הדייקנית, היה מצליח להגן על זכויותיה של האוכלוסיה היהודית.

בנו ישראל שלמה, תלמיד חכם וחסיד, היה חבר הנשיאות של חברת גמילות חסד ואלי אקשטיין, חתנו, היה תלמיד חכם ובעל צדקה ממשפחה מיוחסת. הם נתנו לבניהם חנוך דתי ולאומי. ניספו במחנה ההשמדה בלזץ.

נשארו בחיים בתו של ישראל שלמה רייזל, הגרה בקנדה, ושל אלי אקשטיין אילנה (הלינה), אשת שלום רוזנפלד, עורך העתון "מעריב" בתל־אביב.

מאיר יקובר

ירא שמים, מהנודעים לפאר ולתהילה. האיש הזה היה בעל תכונות תרומיות וכל יהודי קלווריה רחשו לו חיבה והערצה. כנדבן היה מרחם על הזולת במצוקתו ונותן צדקה בסתר. היו לו מעלות אישיות רבות. הוא היה מן החברים הפעילים ביותר בועד הקהילה. תקיפות דעתו, פקחותו ובקיאותו בהוויות העולם הקנו לו יתרון ויקר.

בנו יצחק מנכבדי תל אביב.

בנו ישעיהו, חתן האדמו"ר ר' ב"צ הלברשטם זצ"ל.

שמואל באך

ר' שמואל נודעה לו הערכה רבה בעיר כאדם ישר־דרך ותלמיד חכם. הוא היה עוסק בתורה ובעבודת ד' והיה בבחינת לומד וגם מלמד את הציבור. דבריו בהלכה ובאגדה, בשבתות ובחגים, חזקו בלב השומעים את אמונתם בקדושת תורתנו. הוא היה בעל־קורא נפלא וגם עבר לפני התיבה כשליח צבור. מחסידיו של האדמו"ר הרב מצ'שאנוב זצ"ל וחבר ועד הגבאים. נתן לבניו חינוך דתי־מסורתי.

היה חתנו של הנגיד החסיד ר' משה ברוך בדנר מקלווריה. אשתו הצדקנית מטילדה היתה אשה נבונה ועמדה תמיד לימינו. ניספו עם משפחתם בשנת 1942 במחנה השמדה בלזץ. יהא זכרם ברוך.

יוסף ביטנר

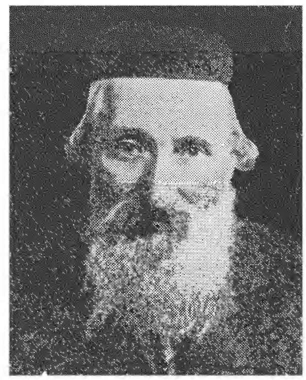
ר' יוסף ביטנר מוחזק היה בעיר לאיש תמים ותלמיד חכם, שקבע עתים לתורה והצטיין בהתמדתו הרבה ורצונו העז בתורה ועבודת ד'. הוא היה אדם אמיד ובעל צדקה. עיסוקו היה במסחר של כלי ברזל. היה חבר ועד גמילות חסד, חבר הקהילה. הוא נהג ללכת מבית לבית לאסוף צדקה לעניים. נתן לבניו חינוך דתי־מסורתי. אשתו הנה בת הנדיב ר' יעקב נטוביץ. ניספו עק"ה עם משפחתם. יהא זכרם ברוך.

אליעזר יהודה בדנר

ר' אליעזר יהודה, בן הנגיד החסיד ר' יצחק אייזיק בדנר, נכדו של ר' משה ברוך בדנר, יליד קלווריה, היה ידוע כאדם ישר וירא שמים, והיה עוסק בתורה ובעבודת

ד׳. היה לומד תורה בחברותא בכל ערב. היה חבר הועד של חברת בקור חולים. הוא עסק בתעשיית רהיטים. חינך את בניו בחנוך דתי־מסורתי. ניספו כולם עם משפחותיהם בשנת 1942 במחנה השמדה בלזץ.

שמואל לייב בדנר

Szmuel Leib Badner

זכורה דמותו היפה של ר׳ שמואל לייב: אדם שקט וצנוע וירא שמים, שניחן במידות נעלות. אדם ישר, מעורב עם הבריות, שביתו היה פתוח לכל נצרך. היה חבר פעיל במוסדות צדקה רבים. עסק בסחר העורות, אשתו זלטא־מינדל היתה אשה צנועה בעלת לב נדיב. הם הקימו משפחה ענפה. נפטרו בזמן המלחמה. יהא זכרם ברוך.

שניים מבניהם עלה בידיהם להינצל, עלו לארץ, הצליחו להתבסס בה. ומשתדלים ללכת בדרכי אבותיהם הלא הם:

יהודה אליעזר בדנר. חרשתן ידוע לנעליים, נדבן עדין נפש, מנכבדי רמת־גן.

משה ברוך בדנר, בעל בית חרושת לנעלים, מנכבדי רמת־גן.

חתנם ר׳ יחזקאל שרגא ניכטבורגר, מנכבדי רמת־גן.

ניספו בשואה: בנם יחזקאל שרגא, בנם מרדכי, בתם מלכה, בתם הדסה, בתם פריידל.

ר׳ אלכסנדר זיסל יקובר

Aleksander Zisel-Jakober

מאמידי העיר ונודע בקלווריה כנדבן גדול, שביתו היה פתוח לרווחה. היה בעל בית מסחר לרהיטים וחמרי עץ. בהתנהגותו התקיפה, יושרו המסחרי וניבו הפולני רכש לו הערכה מאלה שבאו במגע אתו. נתן לילדיו חינוך דתי ולאומי.

יליד קלווריה, בן הנדיב ר׳ מאיר יקובר, חתנו של הרבני החסיד ר׳ שמעון צנווירט. היה חבר בועד הקהילה וחבר ועד הגבאים של בית המדרש, היה פעיל במפלגת המזרחי ותרם הרבה למען קרן קיימת לישראל וקרן היסוד. נפטר בשנת 1939. מקום מנוחתו בעיר קרקוב.

אשתו גיטל יקובר—וולף, פריס

בנו חנוך יקובר, ניו יורק

בנו ישראל יקובר, בת ים.

אשר ישעיהו לוי

Aszer Jeszayahu Lewi

דמותו היפה של ר׳ אשר ישעיהו זכורה לרבים מתושבי קלווריה. הוא אדם שקט וצנוע, שניחן במידות טובות; בן תורה שנתן בכל ערב שעורי תורה בחברותא. היה חבר הועד של חברת גמילות חסדים וחבר הועד של חברת בקור חולים. היה ממשפחה אצילה מקרקוב, בנו של הרבני החסיד יוסף לוי, נכד הרב הגאון חיים גורליצר זצ״ל, חתנו של הרבני החסיד ר׳ שמעון צנוירט מקלווריה. נפטר בזמן השואה. יהא זכרו ברוך.

נשארו בחיים אשתו חיה לוי ברמת-גן, בתו יהודית, אשתו של הנדיב אפרים אגד מרמת גן ובתו פייגה, אשתו של הנדיב ר׳ אהרן זיס ברמת-גן.

ר׳ שמשון מושל

חתנו של הרבני החסיד ר׳ ישראל מאיר שרף ז״ל. היה מוכר בעיר לאדם ישר, אציל נפש, בעל צדקה, מכניס אורחים ותלמיד חכם. בין שאר מידותיו הטובות נמנתה גם הענייוות. היה שליח צבור. למד בהתמדה תלמוד על סדר הש״ס. תלמידו של הרה״ג האדמו״ר מזבנא זצ״ל. איש מעשה חביב על הבריות. חינך את בניו, יצחק ושלמה, בדרכי התורה והחסידות.

אשתו שרה, עדינת נפש, עמדה תמיד לימינו. ניספו כולם בשואה בשנת 1942 במחנה השמדה בלזץ. יהא זכרם ברוך.

נשארה בחיים כלתו מרים מושל—דוחובני הגרה בחיפה.

זליג מנדלבוים

אדם נכבד, שקט, צנוע וירא שמים, ואדם ישר מעורב עם הבריות, שהצטיין בתמימותו. הקים משפחה ענפה וגידלה לתורה. ניספה עם המשפחה בשנת 1942 במחנה השמדה בלזץ.

נשאר בחיים בנו יחזקאל הרי מנדלבוים (שוסטרמן) הגר במינכן.

דב נבנצהל

ר׳ דב ידוע היה בחריפותו. היה משכים לבית המדרש, מדקדק נלהב במצוות ובעל מידות תרומיות. בא ממשפחה מיוחסת בווישניץ. מאמידי קלווריה. עסק בסחר סיטונאי בעורות, בקי היה בתנ״ך ובמכמניו. ביתו היה פתוח לרווחה לצרכי צדקה.

אשתו, רוזה לבית שרף, היתה נכדה להרב הגאון ר׳ יעקב אפרים שרף זצ״ל, הרב ואב״ד באושבינצים, בעל מחבר ספר ״דרכי היושר״. חתנם

ר׳ מרדכי לייבל

תלמיד חכם חריף מוח, משכיל, מאמידי קלוריה, שידו היתה פתוחה לנצרכים, עסקן מסור ונאמן בלב ונפש בצרכי צבור.

רעיתו האהובה חנה סייעה בידו במעשים אלה. היא ובנם יוליוס נפטרו ברוסיה. ניצלו ועלו ארצה והתבססו בה: בנם ד״ר קלמן ל., רופא פנימי ידוע בת״א, שנים רבות לפני המלחמה רופא מפורסם בעיר מישלניץ,

בנם העו״ד ד״ר צבי ל. גר בת״א. לפני המלחמה היה עו״ד ידוע בביליץ.

בתם גיזה קריגר.

ר׳ יצחק נטוביץ

Icchak Natowitz

בין תושבי קלווריה, שהשפיעו על עיצוב חייה היהודיים, בולט ר׳ יצחק נטוביץ בדמותו הפטרי־ארכלית, בקומתו החסונה, בנקיון לבושו, שבהת־נהגותו התקיפה, ביושרו המסחרי ואף בניבו הפולני הקפדני עורר יחס של כבוד מצד כל אלה שבאו אתו במגע.

יליד קלווריה, תלמיד חכם ואציל נפש, ירא שמים ומשכיל. חבר מועצת העיריה. נאומיו בעיריה, הנמקתו הענינית וביחוד סגנונו הנאה בלשון הפולנית, זכו תמיד להערכה גם בקרב מאזיניו הלא יהודיים. פרנס פעיל בועד הקהילה. נתן לילדיו חינוך מסורתי־לאומי.

עם היותו מאמידי העיר היה ר׳ יצחק בורח מפני הכבוד. ידו היתה פתוחה לעזור לזולת. מן הראשונים בתעשיית רהיטים. דאג לכך שבנותיו תינשאנה לבני טובים.

בנותיו: הנדה, רעייתו של אברהם אביש צנוירט, כותב הטורים האלו,
רחל פישמן, עדינת נפש, בארצות הברית,
גוסטה רומפלר, רמת גן.

בניו: ר׳ חיים פנחס נטוביץ, בר אוריין, מנכבדי רמת גן.
ר׳ שלמה נטוביץ, בן תורה מנכבדי חיפה.

ניספו בשואה:

חתנו: ר׳ שלמה דנקוביץ, נהרג עק״ה באנטוורפן
״ ר׳ ישראל הרשטאהל, נהרג עק״ה בלבוב
״ ר׳ ברוך שנברג ורעייתו נהרגו בבלזיץ
״ ר׳ יחזקאל באומינגר נפטר באוזבקסטאן
בתו: בריינדל, נהרגה עק״ה בלבוב
״ חנה, נהרגה עק״ה באושביץ
חתנו: ר׳ נפתלי פישמן, נפטר בארצות הברית.

יהא זכרם ברוך.

משארי משפחת נטוביץ זכורה לנו דמותו היפה של ר׳ חיים שנברג. תלמיד־חכם ואציל־נפש, ירא־שמים, פרנס פעיל בועד הקהילה, שהקים משפחה עניפה וגידל את בניו בדרך התורה והמסורה. כל בני הקהילה היו חולקים לו כבוד. מרבית זמנו עסק בתורה ובחסידות. נעים היה בהליכותיו והדור בלבושו החסידי. היה גר בסוכא והיה בעל עסק של עצים וסוכנות אצל הדוכס טרנובסקי. ר׳ חיים דאג לכך שבנותיו תינשאנה לבני־טובים. נשארו בחיים: בתו פלה עם בעלה יצחק הרצוג, ירושלים.

ר׳ יוחנן פצנבוים

היה בין תושבי קלווריה, שהשפיעו על עיצוב חיית היהודיים. יליד המקום, תלמיד חכם מובהק, חסדי וירא שמים, חבר הקהילה. בעל צדקה. הקים משפחה עניפה וגידל את בניו בדרכי התורה והמסורת. כל בני הקהילה חולקים לו כבוד. כבעל קול נעים היתה לו חזקה לעבור לפני התיבה בתפילות שחרית של הימים הנוראים בבית המדרש. היה עוסק בתורה ובעבודות ד׳.

הצליחו להינצל ועלו לארץ והתבססו בה:

חתנו ר׳ צבי יוסף לנדאו, שו״ב בתל־אביב, עם משפחתו
נכדו ר׳ אברהם צבי פצנבוים, בתל־אביב, עם משפחתו
חתנו ר׳ גציל בק, בלונדון, עם משפחתו
חתנו ר׳ מנחם מנדל פצנבוים.

ר׳ יצחק פצנבוים

יליד קלווריה, בן ר׳ משה פצנבוים, שו״ב בעיר קרלסבאד, היה דמות ידועה של תלמיד חכם, ירא שמים, בעל צדקה וחבר הקהילה. נתן לילדיו חינוך מסורתי־לאומי. מהראשונים בתעשיית רהיטים. היה עוסק בתורה ובעבודת ד׳. מוחזק היה בעיר כאדם ישר וטוב לב. נפטר לפני המלחמה.

נספו בשואה:

אשתו חיה
בתו חנה
״ פריידל

הצליחו להינצל ועלו ארצה:

בנו שלום פצנבוים—גפרי
בתו חוה ברבר
״ לאה הדר
בנו ישעי׳
חתנו יוחנן פצנבוים
חתנו משה פצנבוים
חתנו משה ברבר.

ר׳ שמעון צנוירט

אבי ר׳ שמעון צנווירט נולד לאביו הרב חנוך העניק ז״ל, שמוצאו ממשפחת גאונים ואדמו״רים החל מסבו אדמו״ר ר׳ יצחק איציק צנוירט מוישניץ זצ״ל, נכד של אדמו״ר רבי שמעון מירוסלאב זצ״ל.

בעל הדרת פנים, תלמיד חכם ששם לילות כימים לעסוק בתורה ובעבודת ד׳, למד בתמידות בספרי קבלה. איש שסיגל לעצמו את מידות רבו האדמו״ר מהושיטין זצ״ל. מוחזק היה בעיר לאדם ישר והיו חולקים לו כבוד, שהוא עצמו היה בורח ממנו.

בעל תפילה בימים הנוראים. חתן ר׳ יהודה אריה וולף מנכבדי ביליץ. יומיים לפני פטירתו כה באדר א׳ תרצ״ה, פרשת ויקהל, למד בספר הזוהר וכשהגיע לפסוק ״אמר רבי שמעון ברוך רחמנא דלא אסתכלא בדיוקניינו מלאך המות״ סימן את המשפט הנ״ל בעפרון אדום והחזיר את נשמתו הטהורה לקונו בעיר קרקוב.

אשתו הצנועה מלכה, נכדת הגאון ר׳ אלקנה שמואל וולף, הרב הראשון בקלווריה, נפטרה בכ״ח אלול תרצ״ח, מקום מנוחתה בעיר וישניץ. יהא זכרם ברוך. ניספו בשואה בתם יוטל לאה עם בעלה ישעיה שמואל שמלקא בראף, בתם יהודית ובנם יהודה אריה. בנם יצחק צ. עם אשתו דבורה ובתם אלה גיטל ובנם אברהם יהודה. חתנם אשר אריה ואשר ישעיה לוי, נכדם הילד שמעון, בגיל 4, בן של כותב הטורים האלה.

הצליחו להינצל, עלו לארץ והתבססו בה בנו אברהם אביש צנוירט, אשתו הנדה, בנם יעקב ואשתו אירה ובתם איריס, בתו חוה לוי ובנותיה יהודית ופייגה הנ״ל ובתו גיטל יקובר—וולף; ובניה חנוך וישראל הנ״ל.

ר׳ פנחס קוראל

בן החסיד ר׳ משה יעקב ק. מקרקוב, חתנו של הנגיד ר׳ יעקב קופל זטלר תפס מקום חשוב בעיר כתלמיד חכם, חסיד וירא שמיים. הוא נתן לבניו חינוך דתי מסורתי ולאומי. ניספה בשואה עם אשתו הנבונה לאה. יהא זכרם ברוך.

נשארו בחיים בתם רבקה קוראל, הגרה בבאר שבע, ואסתר שקדיאל, הגרה ברמת גן.

ר׳ קלמן שרף, בן הנדיב החסיד ר׳ יוסף שרף, תפס מקום נכבד בעיר כעסקן צבורי מובהק. היה חבר בועד הקהילה. פקחותו ובקיאותו בהוויות העולם הקנו לו יתרון ויקר. בן תורה. נכדו של הרב הגאון ר׳ יעקב אפרים שרף אב״ד באושבינצים.

אשתו ביילה, עדינת הנפש והאצילה, עמדה תמיד לצדו. ניספו בשואה עם ב״ב במחנה השמדה בבלזץ.

נשארו בחיים בנם יואל, חיפה, בנם ישראל, קנדה.

אברהם קורנהייזר. תלמיד חכם, איש ישר ונאמן, בעל צדקה ועסקן צבורי. ניספה עם אשתו מלכה בשואה.

נשארו בחיים בניו צבי. ברנארד, רופא שנים, ובתו חנה.

ר׳ צבי שנגוט מוכר היה בעיר כאדם מכניס אורחים ועוזר בגמילת חסד מכספו, שגם השתדל לאסוף כסף עבור עניים נסתרים ירא ד׳. הוא קבע זמנים לתורה. נתן לבניו חינוך דתי ולאומי. ניספה בשואה עם ב״ב במחנה השמדה בלזץ. נשארה בחיים בתו דולה שטרנבך, חיפה.

דברי סיום

בזה מסיים אני את דברי על הקהילה הקדושה קלווריה. קהילה זו, כשאר קהילות ישראל שנחרבו ונכחדו, שמה לא יימחה. בני הקהילה ניספו על קדושת השם וזכרם ינון לנצח.

במידת מה ישמש גם ספר זה להנצחת זכרם של קדושי קלווריה. הספר ישמש כעין מצבת נייר לאפרם המפוזר על פני שדות פולין.

רצוני העז היה לעזור בהצבת יד־ושם לקלווריה בין שאר קהילות הגולה, שנמחו מעל פני האדמה, הדמויות כאילו עמדו לפני ודרשו את תיקונן.

לא היתה חלילה טינה בלבי אף לאחד מתושבי קלווריה. היהודים כולם היו חביבים עלי, כל אחד במעלותיו ובחסרונותיו, במידותיו הטובות ובחולשותיו היה כעצם מעצמי, כבשר מבשרי. כלנו היינו משפחה אחת.

בלב מלא חיבה, לאלה שהיו ואינם, ולאלה שזכו לעלות לא״י והעוסקים בבנינה, ניגשתי אל המלאכה, אודה כי העבודה הזאת נתנה לי ספוק נפש מלא. מצד אחד נגולה לפני מחדש פרשת חיים ארוכה, שגם אני הייתי במידת מה שותף בה, וזו היתה חוויה עצומה בשבילי ומאחר והקב״ה זכר אותי לטובה וזכיתי לעלות ארצה עם משפחתי מצאתי קורטוב של נוחם בעבודה זו מהיגון הכבד המעיק על נפשי, מי יתן ומצאנו כלנו ניחומים בגאולת השלימה של העם והארץ.

ד״ר הירש (צבי) לייבל

העיירה קלווריה

העיירה קלווריה נמצאת כ־14 ק״מ מזרחה מן העיר ודוביצה וכ־38 ק״מ מערבה מקרקוב, על צלעי ההר זארק בין הכפרים ברודי, זבזידוביצה ובוגאי.

דרך ככר העיירה מובילה דרך המלך מקרקוב לכוון ודוביצה, ביליץ וטשין עד פרגה הצ׳כית ווינה. קרוב לודאי שבסביבות המאה ה־9 נדדו בדרך זו שיירות מסחריות של סוחרים יהודיים, גרמניים וערביים ממערב למזרח אירופה.

דברי ימי קלווריה זבזידובסקה מתחילים בשנת 1600 בערך, כאשר אחד האצילים הפולנים, מיקולאי זבזידובסקי, ויובוד קרקובאי, סטארוסט לנצקורונה, בעל טירה על הר לנצקורונה הגובל עם ההר זארק החליט, מתוך חרטה על שערך מרד נגד המלך, לבנות על ההר זארק מנזר לנזירים ממסדר ברנרדיני וכנסיה על שם מרים הבתולה ועשרות בתי יראה קטנים על שטח רחב שנקרא ״שבילים״, לפי דוגמת הויא־דילורוזה שבירושלים העתיקה[1]. הקמת העיירה קשורה עם הבנינים האלה ובהזמנת

1. לגירסה זו יש אשור בספר: המחוז הודוביצאי Der Wadowitzer Königreich Galizien, J. Edlen von Mehoffer, (ע׳ 4, 5), וינה 1843. גירסה אחרת להלן במאמר יואל שרף. (הערת המערכת).

בעלי מלאכה רבים לצורכי הבניה, בעיקר נגרים וסוחרים מכל הסוגים. מדי שנה, בחודש אוגוסט, נערכו עליות רגל של האוכלוסיה הכפרית והעירונית, שהביאו לקלווריה מאות אלפים צלינים. גם מחו״ל באו הצלינים. בעקבות המבקרים הרבים הוקמו פונדקים וחנויות רבות.

את הידיעות הראשונות על יהודים בקלווריה מוסר מאיר בלבן בספרו: ״דברי ימי יהודי גליציה והרפובליקה הקרקובינסית (1772—1868). הדבר היה במחצית השניה של המאה ה־18, כאשר קושרי באר היו לוחמים על קרקוב כנגד הרוסים ויהודי קרקוב לא רצו לשלם להם את הכופר הדרוש. הקושרים אסרו אז את זקני העיר ושלחו אותם לכלא בקלווריה זבזידובסקה. יהודי קרקוב שלחו ליהודי נחמן שגר בקלווריה כסף ומזון בשביל הנאסרים אך הוא מעל בכל.

בקרבת המנזר גרו נוצרים בלבד. היהודים היו גרים בככר הראשית ובצד הדרכים המובילות לככר ועסקו במסחר בחנויות ובדוכנים שהקימו בככר פעם אחת בשבוע בעת יריד. חלק מהיהודים המקומיים נסע עם סחורותיו גם לירידים במקומות הסמוכים. רוב הבתים בככר היו שייכים ליהודים. מספר סוחרים יהודים היה מממן את הנגרים המקומיים ע״י הספקת החומר הדרוש ליצור רהיטים בהקפה. בדרך כלל המצב הכלכלי של יהודי קלווריה היה טוב.

עד שנת 1919, ואין ספק שגם אחר כך, לא היתה קלווריה יחידת קהילה חוקית. אמנם כיהנו בה רב, שוחט, דיין ונבנו בית מדרש ומקוה. היה ראש קהילה דה פאקטו, אבל דה יורה קהילת קלווריה היתה שייכת לזאטור ולשם הובאו הנפטרים למנוחות.

פרט למיעוט קטן היו יהודי קלווריה אורטודוקסים חסידי בובוב צאנז. נדמה לי ששלוש משפחות בלבד שלחו את ילדיהם לתיכון ולאוניברסיטה בקרקוב או וינה.

אכן בשבתות וחגים הלכו המוני יהודים לבית הכנסת כשהם לבושים בבגדי חסידים ממשי, שטריימלים וגרבים לבנות. כאשר החג חל בימי יריד או עלית הרגל, הם התרוצצו בין המוני אכרים פולניים ופלא שלא היו התנגשויות, למרות הדרשות האנטישמיות של הכומר בכנסיה המקומית ולמרות שבפרוזדור של הכנסיה סמוך למנזר היתה תלויה במשך שנים רבות תמונה שתיארה רצח של עלילת דם, שבוצע כביכול על ידי היהודים על ילד נוצרי, ועל יד תמונה זו עברו מדי שנה מאות אלפי עולי רגל, בהדרכת נזירים שנתנו להם הסברה מתאימה לנושא של התמונה.

אחר גמר מלחמת העולם הראשונה, בסוף שנת 1918 ובהתחלת 1919, התחילה התנועה האנטישמית בפולין, שקיבלה עידוד ע״י חוגים לאומיים קיצוניים ופרצו פה ושם אקסצסים אנטישמיים (גזיזת שיער הזקן והפיאות ברכבות ע״י חיילי צבא האלר).

עד שנת 1914 לא הייתה כלל תנועה ציונית בקלווריה. הרב בקלווריה רעם בדרישותיו בעת החגים על הציונים ועל נשים הלבושות בגדים בלתי צנועים ויו״ר הקהל היה נוסע בעת הבחירות לפרלאמנט לסטארוסט בוַדוביצה, על מנת לקבל הוראות לטובת מי צריכים יהודי העיירה להצביע.

רוב יהודי קלווריה היו שארי בשר. הם היו נכדים של הרב יעקב אפרים שרף ז״ל, רב באושונצים, מחבר הספר ״דרכי היושר״, שיצא לאור ע״י בנו קלמן ש. בשנת 1872.

לפי ספירת לשכת הארכיהגמון בקרקוב היו בקלווריה בשנת 1869 ס״ה 1120 נפשות. ובשנת 1880, לפי הספירה הכללית, 1208 נפשות והיהודים הוו חלק רביעי. האוכלוסיה בקלווריה גדלה מדי שנה ויחד עמה מספר היהודים.

ידיעותי על קלווריה שטחיות ומוגבלות רק לתקופה עד סוף שנת 1918 מכיון שעד הזמן הזה ביליתי רק במקצת בקלווריה ואחר כך כמעט לא בקרתי בעיירה זו.

יחזקאל שרגא ניכטבורגר

זכרונות מן ההווי היהודי בקלווריה

בחרדת-קודש הריני מנסה להעלות בשורותי הבאות קצת מזכרונותי על יהודי קלווריה ובתוכם קרובי משפחתי ושארי-בשרי, עמיתים וידידים טובים, שהנני מרגיש כעין חובה כלפיהם להנציח את דמות דיוקנם במדת-מה. אינני מתכוון לכתוב בזה את דברי-הימים של קהילת קלווריה, ולא קבלתי על עצמי תפקיד כזה כל עיקר, שכן כבר הקדימני אחד מותיקי עירנו, המתאר על סמך ידיעותיו האישיות, בהרחבת-היריעה, את כל קורות חיי היהודים בקלווריה, והוא בודאי מקיף וממצה את כל הנושא עד תומו. אנכי לא אפלוש לתוך תחומו ואסתפק בהעלאת מקצת-דמקצת רשמים וזכרונות, שרטוטים קלים להווי היהודי של קלווריה ולדמויות הטיפוסיות שעל ידיהם נרקם הווי זה; אעלה את זכרם-לטובה של יקירי-נפשי, קצתם מבני משפחתי וקצתם מקרב הידידים בני גילי, שמפני גודל אהבתנו ההדדית לא אוכל לשכוח אותם לעולם. אקוה שבכך אוסיף נופך ואעזור להשלמת התמונה שתשקף בנאמנות את יהדות קלווריה.

אף ביחס לקרובי משפחתי אצטמצם ולא אאריך בתיאור דמויותיהם ובציון שמותיהם של כל צאצאי משפחות בדנר, זולת משפחת חמי ר׳ שמואל-לייב בדנר הי״ד, בהסתמכי שוב על כותב קורות הקהילה שבודאי לא יפקד שמם במאמרו.

א.

היכרותי הראשונה עם יהודי קלווריה היתה בשנת תרפ״ו (1926), אחרי בואי בברית הנשואין עם בתו של ר׳ שמואל-לייב בדנר, מנכבדי המקום, שכל משפחתו היתה מצויינת במעשי צדקה וחסד ובכל המעלות הטובות שמנו חכמים. ביחוד הצטיין הוא עצמו כאוהב-תורה ובמעשי חסד מופלאים, וכמוהו גם זוגתו, היא חמותי, מרת זלטא—מינדל ע״ה, שהיתה אשה צדקנית מטיפוס נדיר, יודעת ספר ואוהבת תורה, רודפת צדקה וחסד ומן הנשים המתפללות הקבועות בעזרת-נשים של בית המדרש, אשר אף פעם לא משה ממקומה עד סיום התפלה והיתה מרבה בתחינות ובתפילות, אינה מדלגת על אף פיוט ומזמור, והכל מתוך יראת-שמים תמימה.

משפחת בדנר היתה מן הותיקות ביותר בישוב יהודי מפואר זה. מראשוני המתיישבים היהודים בקלווריה היה ר׳ משה-ברוך בדנר ז״ל. היו לו 5 בנים ו-3 בנות. הבנים: א) אייזיק (ואשתו פרומט) ע״ה; ב) שמואל-לייב (ואשתו זלטא מינדל) ע״ה; ג) חיים (ואשתו שרה) ע״ה; ד) פנחס (ואשתו חיה) ע״ה; ה) יהודה (ואשתו גוטא) ע״ה. כולם התגוררו בקלווריה. גם בתו מטילדה-מטל, עם בעלה

ר׳ שמואל בך ע״ה, ובניהם יצחק, פייגה, הדסה, יחזקאל ושמחה גרו בעירנו. בתו בלומה, עם בעלה א. וורנר ע״ה, ישבו בנוביסונץ, ובת שלישית שלו התגוררה בפרנקפורט. ילדיו של ר׳ שמואל־לייב בדנר, היו: א) מלכה, עם בעלה מנחם־מנלה צימר ע״ה, שגרו בצנז; ב) יהודה אליעזר (ואשתו צילה) יבל״ח, כעת ברמת־גן; ג) חוה־פייגה ע״ה, רעייתו של כותב השורות האלה שנפטרה ב־ח׳ אלול תשכ״א והובאה למנוחות בזכרון מאיר בבני ברק; ד) חיים (ואשתו טובה) יבל״ח, כעת בבוליביה; ה) משה־ברוך, יבל״ח, כעת ברמת־גן; ו) יחזקאל־שרגא (ואשתו שרה) ע״ה; ז) מרדכי ע״ה (ואשתו תבל״ח שיינדל); ח) הדסה, עם בעלה יחזקאל קרישר ע״ה; ט) פריידל, עם בעלה אליעזר קנר ע״ה, מקרקוב. היתה זו משפחה ענפה ומסועפת, שתפסה מקום מכובד בקרב הציבור היהודי בקלווריה.

תוך כדי כתיבה מרחפות ועולות מול עיני דמויותיהם של נכדי ר׳ משה־ברוך בדנר, האהובים והחמודים, ואיני יכול לפטור עצמי מלהזכיר לפחות חלק מהם ששמותיהם לא נעלמו ממני. צאצאי הבן אייזיק בדנר היו: פריינדל, רחל, יהודה־אליעזר, חיים, יחזקאל, אהרן ולאה. ילדיו של הבן חיים: משה־ברוך (כעת ברמת־גן), יהודה, אסתר (כעת ברמת־גן) ואנדה. ילדי הבן פנחס: הדסה, משה־ברוך, יצחק (היגר לארה״ב), רחל לאה ורבקה. ילדיו של הבן החמשי יהודה: חיה, עם בעלה משה זילברמן, פיגה, עם בעלה דוד ברבר, הדסה, נח׳ה, פרומט, משה־ברוך, רבקה, שרה ואנדה. כולם מלבד יחידים ניספו על קידוש השם.

ב.

מיד עם כניסתי לגור בקלווריה נקשרה בלבי אהבת העיר החמודה הזאת ויהודיה הנלבבים. מצאתי בתוכה רעים כלבבי, כמה וכמה אברכי־חמד יקרים וטהורי־נפש. אתם התיידדתי והיינו לצוותא משותפת. אחד מהם היה ר׳ אשר ישעיהו לוי ז״ל, חתן בית צנווירט, מן המשפחות המפוארות בעירנו, שהיה נעים־הליכות ומחונן בכל מידה נכונה ושכל טוב, מחסידי קעלץ. אתו ישבתי על ספסל־למודים אחד בבית־המדרש וקשרתי עמו ברית־אהבה.

מתוך נטיה אישית, וגם מתוך רגש של הכרת־טובה לעיר החביבה, התעורר בלבנו הרצון לפעול וליצור דברים מועילים לטובת הציבור היהודי בקלווריה, וגמרנו אומר אני וחברי הנ״ל להתמסר בשעות מסויימות לעסקנות ציבורית. ראשית דרכנו היתה לייסד בעיר חברת "ביקור חולים" לשם הושטת סעד לחולים מחוסרי־אמצעים. תוך זמן קצר אורגן על ידי חברי היקרים ובהשתתפותי רישום מקיף של חברים באגודה המשלמים מס־חבר. הצלחתנו עלתה על כל המשוער. לא היה לנו גובה או מזכיר וכל העבודה הטכנית נעשתה על ידינו בהתנדבות לשם־שמים. גבינו בעצמנו את המסים וערכנו מגביות, ויהודי קלווריה — שהיו רובם־ככולם בעלי לב טוב ויד פתוחה, ומלבד זאת נתברכו גם בשפע כלכלי, קיבלו אותנו בסבר־פנים יפות ותרמו למפעלנו ברוח נדיבה. מיד החלה קבוצת האברכים העסקנים בארגון עזרה ופעולות סעד לחולים שונים בין יהודי העיר, שפשוט החיו את נפשם הודות לטיפול המסור שקיבלו באמצעות חברתנו. ביחוד נהנו מעזרה רפואית זו עוברי־אורח מרובים, קבצנים יהודים נודדים או אנשים ממרחקים שהיו מטולטלים בדרכי־נוד

לצרכי מחיה ופרנסה, כאשר אלה תקפה עליהם מחלה כלשהי, נשארו חסרי עזרה ומשען, וחברתנו הושיטה להם עזרה וסעד. כאשר נוכחנו לראות שעבודתנו נושאת פירות ויש לפנינו כר־פעולה נרחב ורב־סיכוי להצליח, הרחבנו עוד יותר את מסגרת פעולות חברת ״ביקור חולים״, ובו בזמן התחלנו לרקום כבר תכניות חדשות...

הייתי אז אברך עול־ימים, מלא מרץ וצמא לפעולה, מוכן לרוץ בראש הציבור ולרתמו כליל לעסקנות, וכאלה היו גם כל חברי האברכים. אך היה עלינו לבלום קצת את המרץ שלנו ולרסן את עצמנו, בעטיו של הגיל הצעיר שלנו; היה עלינו להיזהר בכל תנועה ומעשה או מחדל, שלא לפגוע ח״ו באף איש מבין הבעלי־בתים המבוגרים והקשישים מאתנו. אמנם רוב ימות השבוע היה עלי לעשות מחוץ לעיר. בהיותי טרוד בעסקי היה רוב זמני ״נאכל״ בנסיעות ממקום למקום, אבל בימים הפנויים שנותרו לי כדי לבלות בקלווריה הייתי כולי דרוך לפעולה ותובע מעצמי מעשים ופעולות לטובת הכלל! אותו זמן עלה בלב כמה אברכים מאתנו לכונן בעיר אכסניה מיוחדת בשביל ״הכנסת־אורחים״ חנם. אורחים רבים היו סרים לעירנו מפעם לפעם, עוברי־אורח או מבקרים ששהו בה מספר ימים, אך לא היה עבורם מקום מיוחד בו יוכלו להתאכסן חנם אין כסף ובלי קשיים. לא ידענו כיצד להוציא את הרעיון שלנו לפועל. באתי בדברים בנדון זה עם חמי ר׳ שמואל־לייב בדנר ואחרי־כן נכנסתי, בשליחות חברי העסקנים, אל דודה של אשתי ר׳ שמואל בך, שזוגתו מטילדה היתה אחות חמי, ושאלתי בעצתו. ר׳ שמואל זה היה תלמיד־חכם מובהק ובעל מדות טובות, פיקח ובעל הון, שביתו פתוח תמיד לרווחה ועושה הרבה צדקה וחסד בממונו. הוא שימש כבעל־קורא בבית־הכנסת העירוני וכן כמגיד־שיעור של לימוד משניות עם קהל המתפללים. גם זוגתו מטילדה היתה בעלת מדות נאצלות. מעולם לא השיבה ריקם פני איש בכל בקשה ומשאלה שהיא. נכנסתי, כאמור, לשאול בעצתו, אך למעשה אמרתי לו מלים פשוטות: ״פעטער שמואל (כך נהגתי לקראו)! יש צורך להקים בעיר הכנסת־אורחים!״ והוא ענה לי בכל חום לבו: אדרבה ואדרבה, קום ועשה! הראה את כוחך! מיד נעניתי ואמרתי לו: יכול אוכל, לא לבדי כמובן אלא בכוחות משותפים עם עמיתי האברכים, אולם רצוננו שהתחלת המפעל תיקרא על שמך ואנו נשלים את המלאכה!

כעבור ימים ספורים עמד כבר לרשותנו חדר שכור רב־ממדים, שחילקנו אותו לשנים, עבור אורחים רגילים ועבור נכבדים ונשואי־פנים. שילמנו שכר־עבודה לפועל־נקיון מיוחד, שכיבד את הבית מדי בוקר. כל אורח שבא לקלווריה קיבל חנם מצע נוח לשכיבה, עם כר וכסת צחורים, וכה נתקיימה המצוה הגדולה של הכנסת־אורחים בעירנו על הצד היותר טוב. כולנו שאבנו מזה סיפוק רב — גם האורחים, גם העסקנים וגם שאר תושבי העיר שמעתה לא היתה מוטלת עליהם הדאגה איפא להציע משכב עבור אורח שבא. ואורחים באו אז לעירנו במספר רב מאד, במספר שהיה עלול באמת לעורר בעיות של איכסון. על גבאיו המסורים של מפעל ״הכנסת אורחים״ נמנה בין השאר ר׳ מרדכי פצנבוים שו״ב.

במרוצת הזמן שמנו לב, כי דרושים שיפוצים דחופים בבית־המדרש וגם במקוה העירונית. בית־המדרש נבנה על־ידי ותיקי היהודים בקלווריה בצורה נהדרת, אך במשך זמן רב לא נערך בו בדק־בית והיה מן ההכרח להכניס בו שיפוצים, כגון ריצוף ובניית תנורי־חימום לימי החורף. במקוה היה צורך להתקין מקלחות. כל

השיפוצים הללו היו קשורים מטבעם בהוצאות גדולות, ושוב לקחנו אנו האברכים העסקנים את היזמה לידינו. פנינו אל הגבאים, שבראשם עמד חמי ר׳ שמואל־לייב בדנר, וחקרנו מפיהם מדוע מוזנחת כל העבודה הציבורית הזאת. הגבאים התנצלו בפנינו כי מרוב עייפות וחוסר פנאי נעשו הדברים יגעים תחת הנהלתם והם מבקשים באמת מאתנו כי נתמסר לענינים ברצינות ונבצע את כל הדרוש ונתקן את הטעון תיקון. מיד התחלנו לגייס כספים ופתחנו בביצוע כל השיפוצים הדרושים בבית־הכנסת ובמקוה. קנינו תנורים חדשים, סודרה אספקת מים וחשמל, ובית־הכנסת לבש פנים חדשות. כעבור זמן קצר התקיימו בחירות חדשות לגבאי בית הכנסת ונבחרו האנשים דלהלן, שכיהנו עד הזמן האחרון:

ר׳ שמואל־לייב בדנר, ר׳ שמואל בך, ר׳ יצחק נטוביץ, ר׳ יוסף ביטנר, ר׳ חיים ריגלר, ר׳ אשר לוי, ר׳ מרדכי־יהושע רנד, ר׳ יחזקאל שרגא ניכטברגר (כותב הטורים), ר׳ ברוך נטוביץ (חתנו של ר׳ מיכאל אייזנברג), ר׳ חנוך אפטרטגוט, ר׳ אהלן קלפהולץ ור׳ אהרן קלר. ר׳ משה אופנר היה שמש בית־הכנסת, ואחריו מילא את תפקידו ר׳ אלחנן עבל.

הישישים שבקבוצת הגבאים היו גבאי־כבוד, ואילו הצעירים שבחבורה לא נבחרו לשם כבוד כי אם כדי שיטו שכמם לעבודת הציבור וידאגו לכל צרכי בית־מקדש־מעט. ואכן שרתו הגבאים הללו את הציבור באמונה וכלכלו בטוב טעם ודעת את כל עניני בית־המדרש, לשביעת רצונם של כל מתפלליו.

אחרי שנסתיימו השיפוצים בבית־המדרש, הורגש כאילו חזרו וניעורו בו חיים חדשים. בימי החורף הקרים היו מסיקים בו כהלכה את התנור כבר בשעה 4 לפנות בוקר, עת התחילו ראשוני המתפללים לבוא, מי כדי ללמוד שיעור בגמרא או ב״עין־יעקב״, מי כדי לומר את התחינות מספר ״שערי ציון״ ומי כדי לשפוך את נפשו בפרקי תהלים של נעים־זמירות ישראל. התנור הפיץ סביבותיו חום נעים להנאתם של באי הבית הקדוש, שהקדישו את ראשית־יומם, את ביכורי־הזמן שלהם לתורה ולעבודת ה׳. מבין משכימי־קום בעירנו זכורים לי שמותיהם של ר׳ מיכל אייזנברג, שנהג לטבול במקוה בכל יום בשעה 3 לפנות בוקר; ר׳ יוסף ביטנר, שלמד שיעור בצוותא עם ר׳ דוד פוזנר ודודי ר׳ שמואל בך; על שולחן אחד עם כותב השורות הללו למדו ר׳ משה ראגר, ר׳ יחזקאל קרישר ור׳ ישראל שרף. מפינה אחרת עלה קולו של ר׳ ישראל שלמה וובר, שלמד מתוך ה״חוק לישראל״, בהתאם לסדר יומו הקבוע בכל בוקר לפני התפילה, כשבמרחק־מה ממנו יושבים ר׳ חיים ריגלר ור׳ בריש רוכוורגר ואומרים תהילים בהשתפכות הנפש. לצידם ישבו ר׳ מיכל זטלר ור׳ נתן־נטע פיירשטיין, ר׳ יוסף בוכבאום, ר׳ יצחק צלניק, ר׳ גרשון פבר ור׳ אפרים גוטרייך, שהיה גם בעל־קורא. בין הבאים בלטה גם דמותו של ר׳ אפל, תלמיד־חכם מובהק ואיש תם וישר, חתנו של הדיין רבי ישראל אירום זצ״ל, שנמנה על נקיי־הדעת בקרב יהודי קלווריה. משהאיר עמוד־השחר והגיע זמן הנץ־החמה, התחילו לזרום לבית־המדרש כמעט כל יהודי העיר, כדי להתפלל תפילת שחרית בציבור ולומר גם כמה מזמורי תהילים, לפני התפילה או לאחריה. בין המאחרים לצאת מבית המדרש שנשארו לעסוק שעה ממושכת באמירת תהילים, בלטה במיוחד דמותו של חמי ר׳ שמואל־לייב בדנר.

וכשם שפתחו יהודי עירנו את יומם בתורה ובתפילה, כך גם העריבו את ערביהם

בצורה דומה. עם רדת הלילה היינו מתכנסים שוב בבית־המדרש כדי להתפלל וללמוד, מי בפני־עצמו ומי בצוותא עם עוד יהודים שהשתתפו יחדיו בשיעור תורני. קבוצת האברכים יזמה לארגן שיעור מיוחד, שנאמר על־ידי הדיין העירוני רבי אברהם נייהוף, שהיה תלמיד־חכם גדול וירא־שמים מופלג. מבין המשתתפים בשיעורו של הדיין זכורים לי ברוך בר׳ שמעון נטוביץ, שמעון בר׳ יצחק נטוביץ, שמעון בר׳ סימה נטוביץ, יצחק בר׳ שמעיהו טורנר, אשר לוי, גרשון פבר, נפתלי כראפ (שימש גם כבעל־קורא), חתנו של ר׳ אלטר אקרהלט, דוד בר׳ שמעון ברבר, שהיה חתנו של ר׳ יהודה בדנר, יחזקאל קרישר, שהיה חתנו של חמי ר׳ שמואל־לייב בדנר, יוסף רנדל, חתנה של שרה־רחל נטוביץ, דויד פוזנר ואני עמהם.

על עירנו אפשר להעיד נאמנה, כי כמעט כל יהודיה היו משותפים בעסקנות ציבורית ואף אחד מהם לא חי למען עצמו בלבד. כל יהודי קלווריה היו קשורים ומקורבים זה לזה וחיים מתוך אהבה וריעות, כאילו היו בני משפחה גדולה אחת. כל חג משפחתי, כמו נישואין, ברית־מילה ובר־מצוה נחוג על־ידי כולם כאילו היתה זו שמחתם האישית. וכיוצא בזה היו רגשי ההשתתפות בשעת צרה חס־ושלום, הכל היו שותפים לצער וליגון. בחוג האנשים הנפלאים האלו לא קנתה שביתה הכיתתיות המפלגתית הצרה, נמצא ביניהם כר־פעולה נרחב לפעילי ה׳אגודה׳ וה׳מזרחי׳ בכפיפה אחת עם עסקני ׳השומר הצעיר׳, מבלי לריב על דברים של מה־בכך ולהתגודד סתם כדי להביא את שטן המחלוקת על סיפוקו, וזאת מבלי שאיש יוותר במלוא־נימה על עקרונותיו. כאשר סניף ה׳מזרחי׳ בקלווריה אירגן קבוצת־הכשרה של חלוצים המתעתדים לעלות לארץ־ישראל, היו האנשים בעיר מחפשים עצות איך לסייע בידם ואוחזים בכל מיני אמצעים כדי לספק להם עבודה, אם כי שכרם עלה בהרבה משכרם של הפועלים הרגילים מאז ומתמיד.

בעירנו התקיימה קופת צדקה ציבורית מרכזית, אליה פנו בבקשת תמיכה ונדבה כל העניים המרובים שבאו לקלווריה, אחרי שמטעם השלטון העירוני נאסר עליהם לחזר על הפתחים. הקופה המרכזית, שנוסדה מטעם הקהילה היהודית, ריכזה את כל תרומותיהם של חבריה, שתרמו במישרין לקופתה עבור העניים. בין גבאי החברה היו: חמי ר׳ שמואל־לייב בדנר, ר׳ פנחס קוראל והשו״ב ר׳ מרדכי פצנבוים. קופה זו הנהיגה דרגות תמיכה שונות, וחמי מוסמך היה לאשר ולהעניק את הקצבות בסכום המאכסימאלי שניתן בכלל על־ידי הקופה.

רגש של אידיאליזם צרוף פעם בלב היהדות של קלווריה, שזכרם כבר כמעט נסוג לתחום־הנשיה. אפשר היה להפליג ולספר בשבחם עוד הרבה והרבה, אלמלא השתלט שר־השכחה על הווי רחוק ומלא־געגועים זה ואלמלא היו כה מעטים השרידים, האודים המוצלים מאש, ששרדו לפליטה מאש התופת, כי הרבה יותר ממה שכתוב כאן היה שם במציאות.

ג.

אזכור נועם־שַׁבָּת וזיוה הקורן של עירנו בכל שבעת גווני החן מדי שבוע בשבוע, כתום ששת ימי המעשה. התכונה לקראת שבת־מלכתא החלה כבר בשעות המוקדמות של יום השישי: הקניות בשוק וריחות־המאכלים הטעימים שנדפו מחלונות

המטבח של כל בית יהודי הזכירו את בוא השבת. אחרי הצהרים היו הכל, מקטן ועד גדול ממש, הולכים לטבול במקוה־טהרה לכבוד שבת, ועם דמדומי־חמה הלכו ובאו לבית־הכנסת כבני־מלכים לבושי שיראין, קפוטות ושטריימלין, שהוסיפו משנה אור־קורן לדיוקן היהודי, המאושר ביצורים עלי אדמות בשעה מרוממת זו. בתפילת קבלת־שבת, שנאמרה בלויית ניגונים משמחי־לב, הרגיש כל אחד איך נופחה בו זה עתה ״נשמה יתירה״ וחש בעליל את התענוג הרוחני של שבת, מעין עולם הבא. אחרי התפילה איחלו איש לרעהו את הברכה המסורתית ״שבתא טבא״, ולפני ששמו פעמיהם הביתה היו המתפללים תרים בעיניהם את כל פינות בית־הכנסת ומחפשים שמא נותר חלילה אורח אחד שאין לו מקום לאכול. אם נמצא אחד שכזה מיד רבו עליו הקופצים. אחרי סעודת־השבת החגיגית בחוג המשפחה, היו קצת מאתנו יוצאים לשעה קלה החוצה כדי לשאוף אויר צח, ומיד חזרו ושבו לבית־הכנסת כדי להשתתף בשיעור של פרשת־השבוע עם פירוש מלבי״ם, שאורגן על־ידי ר׳ שמעון בר׳ אליהו ברבר, כשכל הנוכחים לוגמים להנאתם כוס תה מהביל שהוגש להם ברוב אדיבות ומפליגים בדברי אגדה המושכים את הלב עד שעה מאוחרת אחרי חצות.

עם שחר היו חסידים ואנשי־מעשה נחפזים לטבול במקוה־טהרה ופונים ישר לבית־המדרש, המוסק היטב, שכבר היה מלא אנשים העוסקים מי בהעברה על ה׳סדרה׳ שנים מקרא ואחד תרגום, ומי בשיעור עיוני בגמרא או במשניות, ואף באמירת פיוטים ומזמורי־תהלים — איש איש לפי טעמו. תפילת שחרית, שזמנה היה קבוע לשעה 9 בערך, נמשכה עד חצות היום. קהל המתפללים היה רב ומגוון מאד, גם עזרת הנשים היתה מלאה עד אפס מקום ומלבד בבית המדרש העירוני התפללו גם בשטיבל של חסידי בובוב, בשטיבל של חסידי בלז וב׳מנין׳ שהתקיים בבית משפחת אפטרגוט. כבעל־תפילה משובח בשטיבל הבובובי — ולעתים תכופות אף בבית־המדרש העירוני הצטיין בן אחותי ר׳ מנחם־מנדל בוכנר, שהיה גם יחסן גדול כנכדו של הצדיק ר׳ אבא׳לי מסוכא זצ״ל. אחרי התפילה שבו באי בית־מקדש־מעט זה לבתיהם, כדי לערוך ״קידושא רבה״ ולהסב לסעודת השבת עם פשטידא וחמין, שהיו טעימים במיוחד וערבים לחיך ונבלעים כמן ומשפיעים בכל אברי הגוף — בזכות אותו ״תבלין״ מופלא ו״שבת״ שמו שעקרות־הבית היו נותנות בו, כמסופר בגמרא... אחרי הסעודה היו אנשים שיצאו לביקורי־משפחה ולטיול־צהרים, אך רבים עוד יותר מהם היו האנשים שלא ידעו רוויה ונצמדו שוב אל הגמרא ואל המדרש ומיהרו לבית־המדרש ולמדו בקול־רם, מתוך חשק והתלהבות ומבלי להתעייף, עד שהגיעה שעת תפילת מנחה.

אחרי תפילת מנחה משמשה ובאה שעת רעוא־דרעוין של הסעודה השלישית. אז היינו מתכנסים בקבוצות־קבוצות, אם בבית־הכנסת ואם אצל הרב של עירנו, רבי יששכר בלויגרונד, שהשמיע דברי־ תורה ושיחות מופלאות בשעת הסעודה, ואחרי־כן היה כל הקהל פוצח בשירה ערבה מלאה השתפכות הנפש, וצלילי הניגונים נישאו הרחק־הרחק והתפשטו על פני כל הסביבה.

יום השבת היה מורגש היטב בעירנו כיום מנוחה ושמחה, בו אור ליהודים. בו טוב להם ואין מאושר כמוהם. הכל רוו נחת אמיתי בעולמם והיו מדושני־עונג על היותם יהודים, בני מלכים, המשתעשעים בחמדה זו שהעניק להם הקב״ה ושבת שמה, ועורגים בסתר־לבם ליום שכולו שבת...

אכן, היתה עירנו קלווריה עיר יהודית טיפוסית, בה חברו יחדיו תורה וגדולה, בה מישׁשו את הקדושה בידים ביום השבת ובה עסקו על כל שעל במעשים טובים וחסד. כזו היתה עירנו החמודה, כלילת־יופי, עד שנתפרדה החבילה ואנשי עירנו התפזרו זה בכה וזה בכה עם חורבנה בידי צר, כאשר בא עליה האויב הנאצי וטבח את יהודיה בלי חמלה, מהם שרדו רק יחידים מתי־מספר.

לבי שותת דם ועיני זולגות דמעה מדי אזכרם, אחי, יהודי קלווריה עירי...

יואל שרף

קלווריה (KALVAROS מקום קדוש ביונית)

בראשית המאה ה16 היה בעלה ומושלה של כברת ארץ גדולה לרגלי הרי הקרפטים המערביים הדוכס יאן זבזשידובסקי ומקום מושבו היה בארמון מבצר שהתנשא על הר גבוה מעל כל הסביבה דרומה למקום המנזר של היום. באחד הלילות נתגלתה לו בחלום הלילה — כך מספרת הכרוניקה מאותם ימים־מרים, הבתולה בכל הדרה וזיוה והורתה לו שיעלה לרגל לארץ הקדושה, ישתטח על קברה נוסף על קבר בנה ישו ולבסוף יבנה עבורה ולשמה כנסיה במקום הזה כדוגמת אותה שבירושלים. כגמול על כך תתפקד אשתו, שהיתה עקרה. הוא לא התמהמה ויצא עוד באותה שנה למסע שארך 3 שנים בלויית בן אחיו. בחזרו דרך רומא הזמין אדריכל איטלקי לבנות מנזר וכנסיה דוגמת זו שעל קבר ישו וכן מערכת כנסיות קטנות בדרך היסורים (וויא דילורוסה) מוקדש למרים הבתולה, שפסלה בגודל טבעי מקושט באבני חן וספירים לרוב נמצא עד היום באותו מנזר. כל זה, לאות הודיה על הנס שאירע לו, וקרא למקום קלווריא זבזשידובסקא. אפילו לנחל שזורם לרגלי הכנסיה קרא צדרון על שם קדרון שבירושלים.

על המנזר ותושביו עברו גלגולים שונים ונזירים ממסדרים שונים אכלסו אותו. לא נעדרו גם מריבות פנימיות שתוצאתן היה פילוג ויסוד מנזר נוסף בחלקו השני של אדמותיו בזיבזשידוביצה. לבסוף עבר המנזר למסדר של נזירים בנדיקטינים, שונאי ישראל, שהכניסו באולמו הראשי את התמונה המפורסמת של עלילת דם המתארת איך יהודים בטליתות דוקרים ילד נוצרי ואוספים את דמו ולמטה אומרת כתובת שזה קרה בז'יטומיר ב־3 לאפריל שנת 1753 [1]. כמה ארס ושנאה הכניסה תמונה זו ללבותיהם של אלפי מאמינים צליינים שעלו מספר פעמים בשנה לרגל חגיהם, ואף מארצות רחוקות באו, וביחוד לחג של 15 באוגוסט, יום מיתתה ועליתה של מריה הבתולה. אז באו באלפיהם ובהמוניהם על נשיהם וטפם. חבורות חבורות הלכו ברגל לאטם. ימים שלמים הלכו ובראשם כמריהם. לא פעם זה הזכיר לי את העליה לרגל של אבותינו בזמן שבית המקדש היה קיים. צרורותיהם על שכמיהם,

---

1. עלילת דם זו מקורה בהימצאות גוויית ילד בן 3, ילדו של אציל פולני, ביער ליד ז'יטומיר. נערך אז משפט מתוך עינויים נוראים והוצא פסק דין מוות נגד 13 יהודים חפים מפשע. 12 מהם נהרגו באכזריות איומה כדוגמת האינקוויזיציה של ימי הבינים — ר' דובנוב, "דברי ימים של העם היהודי", הוצאה גרמנית, כרך VII, ע' 150—147. (הערת המערכת).

שירה בפיהם וחצוצרות וכלי נגינה בראש תהלוכותיהם. למרות שלא היה אף בית מלון אחד במקום מצאו הצליינים מקומות לינה ואוכל וכמו שמה גם כאן איש לא אמר צר לי המקום.

לא פעם, בילדותי, קנאתי ושאלתי עצמי מתי נזכה אנו לעלית רגל כזו אל בית מקדשנו?

באותם ימי חנגא, שנמשכו כ־3—5 ימים, המתה העיירה ככוורת. אז נתווספו כל מיני עסקים ועיסוקים זמניים: שעשועים פרימיטיביים, דוכנים לממכר צעצועים, מזכרות ואביזרי קדושה, לונה־פרקים ועוד. רבים מאתנו מצאו אז מקור הכנסה נוסף, חד־פעמי, ואף מרחוק באו לשבור שבר. חן מיוחד הוסיפה תלבושתם הרבגונית של הכפריים ההרריים (גורלים) על לשונם המחוספסת.

59. הככר בקלווריה זבזידובסקה

נחזור לפרשת אותה התמונה המפורסמת. התמונה לא נתנה מנוח ומנעה שינה מפרנסי הקהילה. ביחוד הדאיג הדבר את ר' אהרון קלפהולץ ואת אבי ז"ל. בתחילה פנו אל אב המנזר בבקשה, להוריד את התמונה רק בימי החנגא הגדולים והתשובה היתה שלילית. הפניה השניה היתה, להוריד לכל הפחות את הכתובת הכוזבת. גם זה היה ללא הועיל. אז הוחלט לפנות לשר הדתות והתרבות באמצעות שאילתא בסיים הפולני. לשם כך היה צורך בצילום התמונה. ביצוע צילום התמונה הוטל על כותב השורות האלה. ברור היה שהמנזר לא ירשה פעולה זו ויהיה זה מבצע קשה ומסובך

להתגנב לשם כך לאולם הראשי של המנזר, מבלי שאיש ירגיש בדבר. נוסף לכך היה האולם אפל. בכל זאת הצלחתי לצלם במצלמה די פרימיטיבית (מצלמות קטנות עם פלש טרם היו אז) ופיתחתי את התמונה.

ביום בהיר אחד נשאלה שאילתא בלוויית הצילום בסיים הפולני מטעם הצירים היהודיים. השאילתא היתה: כיצד מרשה המיניסטר להציג תמונה כזאת בכנסיה? על זה באה התשובה, שהכנסיה בפולין היא אכסטריטוריאלית והיא נמצאת תחת השפעתו ושלטונו הישיר של הוותיקן. בכך נסתיימה פרשת התמונה הזאת. וכאשר הגרמנים נכנסו לפולין הם הפיצו את התמונה באלפי עותקים בין האוכלוסיה הפולנית במטרה לטפח ולהגביר את השנאה ליהודים.

חנה גרינקרויט—גרינבוים

עיירתי קלווריה

עצום לאין שיעור הוא האסון שירד על היהדות כולה ועל יהדות פולין בפרט. הושמדה והוכחדה יהדות גדולה, עשירה ומפוארת, עשירה בחומר וברוח. יהדות שלמה הלכה לעולמה ונשארו אך שרידים בודדים, אודים מוצלים מן השריפה הגדולה.

בכאב רב אנו נגשים לפרסם ספר על עיירתנו ולהנציח את קרבנותיה שמתו על קדוש השם, שנהרגו, נטבחו ונחנקו על ידי הצורר האיום שקם אי פעם. אנו עושים זאת תוך כאב עמוק ושברון לב, איננו רוצים ולא יכולים לשכוח אף לרגע, שכל זה היה ואיננו עוד. הלכו לעולמם יהודי עיירתנו, לאחר שהושלכו ע״י הצורר לשבעת מדורי הגיהנום — רעב, דיכוי, יסורי נפש ויסורי גוף.

העיירה קלווריה היתה עיירה זעירה. היה בה בית משפט, בית ספר יסודי ובית ספר לנגרות. לנו היה בית מדרש יפה ומרווח, שהצייר עמנואל לופטגלס צייר על קירותיו תמונות בנושא 12 השבטים [1].

סביב העיירה היו הרבה כפרים שבהם היו מאות נגרי רהיטים. היהודים בני העיירה היו מוכרים את הרהיטים בסיטונות או בקימעונות. מסיבה זו קראו לקלווריה ״עיר הבירה של רהיטים״.

כמו כן התפרסמה קלווריה זבזידובסקה בגלל המנזר המפורסם שלה, שנבנה על גבעה יפה בין יערות. מנזר זה משך אליו הרבה עולי רגל מכל רחבי פולין וגם מחו״ל, בפרט בחודש אוגוסט, שממנו חגגו הנוצרים האדוקים חמישה ימים.

---

1. נולד בשנת 1896 בכפר חוצניה ע״י ודוביצה. בן שש היה כשהוריו עברו לכפר שטשאקובה. את חוק לימודיו סיים בלייפציג, בבית־ספר גבוה לאמנות. ב 1925 ביקר בוַדוביצה והתחתן עם בת דודו מלכה שנגוט. ב־1926 עלה ארצה והצטרף לחבורה שיסדה את התיאטרון האמנותי התא״י (התיאטרון הארץ־ישראלי) ואח״כ ב״המטאטא״. במקביל עבד גם ב״אהל״ וצייר תפאורות לכמה הצגות. כן צייר תפאורות רבות ב״הבימה״ ולאופירה של גולינקין. עם פטירתו בשנת 1958 נשארו תמונות רבות מעשי־ידיו. אלמנתו ובתו מתגוררות בתל־אביב. על גיסו הרופא ד״ר שמעון שנגוט, העובד בקופת־חולים בראשון־לציון, מדובר בספר זה בכמה מקומות. (המערכת).

60. טיול במחצבות ע"י קלווריה
מימין: חנה ואציה גרינקרויט, רוזה ניימן, טונקה ואסציה שרף, אסתר קורל.

61. טיול בסביבות קלווריה
מימין: מוטק בדנר, פרידק לזרקביץ, ברונקה, שמואל ומוניק מנדלבאום, חיים מיקנברון, רגינה, גוסטה, צשיה ורומק פיירשטיין, גרשון וסידה אמסטר, יחזקאל ולולה בדנר, /—/, /—/, זאב ניימן וקבוצת ילדים.

ברצוני לכתוב כמה שורות על החיים החברתיים כפי שהם נחרתו בזכרוני, בפרט על השבת. רוב החנויות בעיירה היו בידי יהודים. כבר ביום שישי אחר הצהרים החלה התכונה לקראת שבת. הילדים רצו לארבע המאפיות שהיו בקלווריה עם סירי החמין המסורתיים. בכל בית בישלו ואפו לקראת שבת מטעמים מיוחדים ופשטידות. לפנות ערב נסגרו החנויות, הודלקו נרות שבת וכל היהודים הלכו לבתי־הכנסת. לאחר התפילה התישבה המשפחה לסעודה. במשך כל ימות השבוע אכלו היהודים איש איש כפי יכולתו ואילו בשבת השתדלו כולם לבשל דגים, בשר ושאר מטעמים.

אחר ארוחת הערב הלכו הצעירים לתנועה והמבוגרים נהגו לבקר איש את רעהו. בעיירה היו כמה משפחות מסועפות ואלה נהגו לבלות את השבת בחיק המשפחה. בשבת בבוקר שוב הלכו לבתי הכנסת ואחר הצהרים כמו ברוב העיירות, היו מתישבים בפתחי הבתים או מבקרים אצל שכנים וקרובים, משוחחים בעניני דיומא או מדברים קצת רכילות. הצעירים הלכו לטייל, מי ללנצקורונה, כפר על יד קלווריה, שבו נשארו שרידי מבצר עתיק, מי למחצבות, מי ליערות בסביבה או לכוון המנזר בדרך שקראו לה סרפנטינה. היה זה הקורזו של העיירה. היינו לוקחים אתנו אוכל ושמיכות ויושבים בצל האורנים עד שעה מאוחרת. כך עברו עלינו החגים ושאר שמחות.

בכפרים סביבנו גרו משפחות יהודיות מעטות, לפעמים רק משפחה אחת או שתים. בשנת 1920—21 התחילו האכרים בפרעות. הם פרצו לבתי היהודים ולחנויו־תיהם והיהודים נאלצו לברוח, הם נשיהם וטפהם בעירום ובחוסר כל, כדי להציל את נפשם. לעתים זה קרה אפילו באישון לילה. כמה ממשפחות אלה התישבו בקלווריה, ביניהן גם דודי נתן פיירשטיין שהיה גר על ידינו. הוא היה תלמיד חכם. הוא ידע פולנית וגרמנית והיה נחשב ליהודי משכיל ופיקח. היתה לו משפחה גדולה, שלצערי נשארו ממנה בחיים רק שלושה ילדים.

הגוים פעלו לא רק בכפרים. הם היו מתאספים בעיירה בימי היריד, היו פורעים ביהודים ובוזזים את רכושם לאור היום באין מפריע, כשהם מזוינים במטילי ברזל. הגיעו הדברים לידי כך שדוקא בימי יריד, ימים שמהם ינק היהודי את פרנסתו לכל ימות השנה, היו נאלצים לסגור את חנויותיהם על מסגר ובריח ומצבם הלך הלוך ורע. אז קמו יהודים צעירים והתארגנו להגנה עצמית, קיבלו נשק מהשלטון והיו מסתובבים בלילות ובימי היריד. הדבר השפיע על הגויים והמצב הבטחוני השתפר.

התנועה הציונית

בשנת 1920 התקיימה אצלנו בפעם הראשונה אסיפה ציונית ב״שטיבל״. באסיפה זו דיבר שמואל פרידמן, שנשלח מודוביצה (דמותו מתוארת בספר על ודוביצה). אני זוכרת כבחלום את נאומו הנלהב רב הכשרון האורטורי ואת הויכוח הסוער, שפרץ עם סיום דבריו בין הציונים לבין מתנגדיהם.

בשנת 1925 היתה באה לביתנו קבוצת ודוביצאים שלוש פעמים בשבוע ללמד עברית והיסטוריה של התנועה הציונית. בשבת אחר הצהרים היינו מתאספים וחברנו משה יקובר היה מקריא באידיש יפה ספורים ומחזות של גדולי המשוררים

והסופרים, כמו שלום עליכם, פרץ, אנסקי ואחרים. אמי ז״ל היתה נכנסת לחדר ומתישבת על יד התנור המוסק ונהנית מאוירה זו. היינו בקשר עם קבוצת החלוצים הוַדוביצאים שעברה הכשרה בכפר ויטאנוביצה. לפני עליתם ארצה, בשנת 1926, ערכנו להם מסיבת פרידה בביתנו.

מאוחר יותר, כנראה בגלל המשבר והמהומה בארץ, בא שפל בפעילות הציונית גם בקלווריה. בשנת 1930 החלו לבוא אלינו צעירים ממפלגות שונות בוַדוביצה ובקרקוב, והמצב השתפר. התארגנה תנועה ציונית סוציאליסטית שהתאימה להלך הרוח של אותו זמן. בהתחלה התקיימו פגישות ושעורים בבית מנדלבאום. במשך הזמן שכרנו חדר למטרה זו. בשבת היו מתקיימות הרצאות על נושאים שונים. אחרי ההרצאות היינו שרים ורוקדים עד שעה מאוחרת.

עורך הדין ריינר, שביים ואף לימד להקה של גויים, עזר לנו להקים להקה משלנו ובהדרכתו העלינו כמה מחזות שזכו בהצלחה.

אורגנה פעולת קק״ל, מכירת שקלים ויסדנו גם ספריה. אספנו ספרים בבתים פרטים וההכנסות מההצגות שסדרנו בקן היו קודש לרכישת ספרים חדשים. מאוחר יותר, כשנחלש כוחה של התנועה, הועברה הספריה לידיים פרטיות ואחותי שרה (גסנר) ניהלה אותה.

בינתים החלו לנשוב רוחות חדשות בעיירה. רוב הנוער פנה לזרמים שמאליים קיצונים. הוקמה תנועת ה״שומר הצעיר״. את התפקיד לארגן את הקן הזה קיבל על עצמו הסניף בוַדוביצה. המקשר היה וולף מיקנברון, שבגלל לימוד מקצוע בוַדוביצה נסע שם כמה פעמים בשבוע והוא היה מביא את ההוראות ואת החומר הדרוש ליסוד הקן. המפעל הצליח במלואו. הקן הקיף חברים רבים. חלק מהם יצא להכשרה אבל מסבות שונות, בעיקר מחוסר סרטיפיקטים, אף אחד לא הצליח לעלות ארצה. אורגנו קורסים ללמוד השפה והספרות העברית, גיאוגרפיה של א״י ותולדות התנועה הציונית. מדריכי הקן ומארגני הקורסים היו סידה אפטרגוט, מוטק בדנר, מוניק גרינקרויט, וולף מיקנברון הנ״ל, שמואל מנדלבאום, רומק פיירשטיין, אחיות אנדה וגוסטה פיירשטין, שלמה רייכר, אסתר ומניה שרף, גרשון אמסטר ועוד.

מוניק גרינקרויט רצה לבוא ארצה וזכורתני שלשם כך רצה ללמוד נגרות אצל נגר נוצרי. תוכניתו לא יצאה לפועל, בשל התנגדות האוכלוסיה הפולנית, שביום ראשון בעת התפילה בכנסיה הוסתה על ידי הכומר שידלקו שלא ילמדו ליהודי את המקצוע. מוניק גרינקרויט גר עכשיו בקנדה. אחיו הצעיר גרשון גויס ברוסיה לצבא הפולני בעת המלחמה ובא לארץ עם פרוץ מלחמת השחרור. נשלח לרפוי לשוויץ בגלל דלקת ריאות וכאשר מצבו הוטב חזר ארצה, נרשם לסטודיו של הקמרי, כתב שירים ופליטונים והיה מאוהב מאוד על ידי מכיריו. אך המחלה החלה שוב לתת אותותיה; עבר נתוחים ונפטר בהיותו בן 27.

רומק פיירשטיין, בחור אינטליגנטי, למד בכוחות עצמו וכפי ששמעתי פעל רבות אחרי נסיעתי בעניני תרבות. בשנת 1936 בהיותו בפריס התנדב למלחמה בספרד ושם בנכר נהרג.

הצעירים מבתי הדתיים התארגנו ב״פועל המזרחי״ ולמרות התנגדות חזקה של ההורים נסעו להכשרה. חלק מהם: אסתר קורל, יואל שרף ועוד היו בהכשרה חקלאית בכפרים או בערים גורליצה, ביליץ ואני בקרקוב.

62—63. קבוצות קן השומר הצעיר בקלווריה
Groups of “Haschomer Hatzair” in Kalwarja

החלוצה הראשונה שעלתה ארצה היתה אסתר קורל (שקדיאל). כל העיירה באה לתחנת הרכבת ללוותה. שם, כפי שספרו לי שרו, רקדו ומובן שגם הזילו דמעות. באותו זמן הייתי אני בקרקוב וגם משם ליווינו אותה לדרכה החדשה.

אחרי נסיעת אסתר קורל נסעו יואל שרף, שלום פצנבוים—גפרי ואני. באניה שאני נסעתי נסעו גם סנדר אקרהלט ואשתו, שבאו להשתקע בארץ.

בינתים גברה האנטישמיות מיום ליום באירופה בהשפעת הנאצים. היהודים מפולין שגרו בגרמניה גורשו משם בחוסר כל. המצב בארץ הוטב והיהודים החלו בקצב מוגבר להירשם לעליה. כאן שוב לא חסרו מכשולים מצד אנגליה, שהקציבה מספר קטן של סרטיפיקטים. היו חלוצים שחיכו זמן רב בתור ולבסוף התאכזבו ונשארו בארצות הגולה. לדאבוננו לא זכינו לראותם.

64. הכשרת תנועת הפועל המזרחי בקלווריה בשנת 1934

Hapoel Hamizrachi movement training in Kalwarja in 1934

בין הראשונים שהגיעו ארצה בתחילת המלחמה היתה משפחת יהודה בדנר, שהוא בן קלווריה והיא בת ודוביצה. הם התישבו ברמת גן לא רחוק מדירתי. היינו בקשרי ידידות ולא אשכח לעולם שביום חתונתי היו לי כהורים ודאגו לכל דבר, כקטן כגדול. אני חושבת שאין צורך לכתוב הרבה לשבחם, כיון שכולם מכירים את מר בדנר כבעל צדקה ועוזר לנצרכים.

בשנת 1942 הגיעו ארצה עם צבא אנדרס שמילק מנדלבוים ופרידק לזרקביץ שהביאו איתם דרישת שלום אחרונה מהגולה.

עם בוא ראשוני הנצולים ארצה לאחר סיום המלחמה החלו להגיע שמועות ראשונות על היקף האסון ועל אבדן כל יקירינו וקרובינו. ידענו שהבאים הם אודים מוצלים אחרונים של היקרים שלנו, ואת האחרים לא נוסיף לראות עוד.

זכורתני שעוד בילדותי היה ביתנו בית ועד לשוחרי הציונות ולא אטעה אם אומר, שבית אמי רחל היה הראשון בעיירתנו בו התאספנו כדי ללמוד ולשמוע על בעיות הציונות, על ספרות אידיש ועברית וכל יתר הפעולות הקשורות בכך. אמי היתה ציונית ועודדה אותנו לעלות ארצה. גם אחותי אטיל שעסקה בפעולות ציוניות בראשית התהוות התנועה בעיירה וחלמה על עליה ארצה לא יכלה לעזוב את הבית מטעמים כלכליים. לבסוף, כאשר התגברה על כל המכשולים והיה בידה כרטיס נסיעה פרצה המלחמה יומיים לפני הפלגתה. לצערי היא לא באה ונשארתי יחידה מכל המשפחה.

65. פרידה מאסתר קורל בתחנת רכבת
בעת צאתה ארצה
Parting from Esther Korel at the railway station on her departure for Israel

זאב נוימן

זכרונות

חצי יובל שנים חלף עבר מאז החלה השואה, ובכל זאת קשה עדיין להתיישב כדי לכתוב זכרונות על הכל; על עיירה אשר היתה קרובה לך, אשר קשרת אתה משהו בחייך, על כל עץ ובית שהיית עובר לידם יום יום, על אורח החיים היהודי שממנו רכשת לך מה שנשאר עמך עד היום. וקשה עוד יותר לכתוב על כל אלה אשר היו קרובים יותר או פחות ללבך ואינם עוד, כי הם לא המשיכו בדרך הטבע אלא נטרפו כולם ע״י חיות טרף בדמות אדם. חפים מפשע היו והם הומתו אך ורק משום שיהודים היו. הם סולקו מן העולם, הלכו לבלי שוב ואנחנו נושאים בלבנו את הכאב של רצח אשר אין כדוגמתו בהיסטוריה האנושית.

זכרונות העבר והצער העמוק מיני תהום על החיים עשירי התוכן הפרטיים, המשפחתיים, העיסקיים, החברתיים, התרבותיים והציבוריים שתמו, הם המאלצים

אותך לכתוב את דבריך אשר ישארו כעדות לדורות, עדות של עיירת ספר, עיירה של אוהבי תורה, עבודה ומצוות שיהודיה נרצחו בדם קר ע״י הונדלים הגרמנים שתבעו לעצמם זכויות יתר בעולם. ונדלים אלה הוכיחו לעולם, השמדה יסודית מהי. הם הובסו, אמנם, הסדיסטים האלה, אך מאוחר, מאוחר מדי לצערנו הגדול. משום הברוטליות האיומה שלהם, שלא היתה דוגמתה בדברי ימי העולם, דינם בקרב עמנו כדין עמלק ויש למחות את שמם לנצח.

עיירתנו קטנטונת היתה, אך יפה מאוד היתה ביושבה בנוף הררי נהדר. ידועה היתה בכל רחבי פולין משלוש סיבות:

א. היו בה מקומות קדושים לנוצרים,

ב. כעיר נופש,

ג. יצאו לה מוניטין כמקום תעשיית רהיטים ורוב הגויים שבה ובסביבתה נגרים היו, אומנים במקצועם.

הסחר ברהיטים אלה רוכזו בידי היהודים, שהתפרנסו ממנו בכבוד. גם את הסחר האחר ניהלו היהודים, ורק חנויות מועטות היו בידי הגוים משום שקשתה עליהם לעמוד בהתחרות עם היהודים.

רוב האוכלוסיה היתה שומרת מצוות וחרדה. מעטים אמנם היו חפשיים, אך לא פחות מסורתים.

בית הספר היסודי והמקצועי לנגרות היו ממשלתיים, שבו למדו גם מעטים מבין הנוער היהודי.

הילדים והנוער היהודי למדו נוסף על כך אצל מלמדים ובבית המדרש. מעולם לא היו חסרים בחורים מגילים שונים לומדי תורה. אחד המלמדים הותיקים היה תושב העיר ר׳ יצחק בלדינגר, נכה מלחמת העולם הראשונה אשר עסק במלמדות כל ימי חייו.

יחסים תקינים, בדרך כלל, שררו בין היהודים והגוים אשר רובם היו תלוים ביהודים ועבדו עבורם.

הנוער היהודי בכללו שימש דוגמא לסביבה כולה. אי־אפשר לכתוב ביוגרפיה מפורשת על כל אחד בנפרד ורצוני בזה להזכיר את חברי לנשק אשר גויסו בפרוץ המלחמה לצבא ונפלו כולם במלחמה עם הנאצים. אלה היו: יעקב לייב מיקנברון אשר נשבה ע״י הגרמנים ושוחרר אח״כ לדכוי וארבעת האחים אָבל־מרדכי, אריה, משה וקופל אשר נפלו בשדה הקרב.

מכל אנשי העיירה נשארו בחיים רק מתי מספר. גם משפחתי הושמדה כמעט כולה, וכך נשארתי אני עם אח יחיד.

זה היה הסוף המר של יהודי אחת מעיירות גליציה אשר חיים יהודים תססו ופעמו בה. היתה ואיננה עוד.

יהי זכר כולם ברוך.

שלמה שטרנברג

יזכור!!!

מוקדש לעיירתי קלווריה זבזידובסקה ולזכרה הקדוש של אמי היקרה, מרת בלומה שטרנברג הי"ד אשר נרצחה ביחד עם בני משפחתי, אחי ואחיותי היקרים, בידי הקלגסים ההיטלריים בימי מלחמת-העולם השניה.

רבון העולמים

כמה קשה להשלים עם המחשבה כי אי-פעם היתה קיימת עיירה במערב גליציה בשם קלווריה, בעלת אוכלוסיה יהודית די ניכרת יחסית ובעלת חיים חברתיים תוססים, חיים תרבותיים, עם אינטליגנציה יהודית בלתי מבוטלת. עיירה בעלת פעילות קהילתית ענפה, עם סוחרים, חנוונים ובעלי מלאכה. גם מפלגות למיניהן היו בה והמפלגה הציונית בראשן. היו בה, בעיירה זו, בתי-כנסת, תלמוד-תורה וחברות-צדקה. ואין לדבר על העיירה מבלי להזכיר את הרב רבי יששכר בלאוגרונד ז"ל, שהיה גם רודף שלום וצדק וגם קנאי ללא משוא פנים לגבי תקיפי הקהל. מחובתי להזכיר לשבח גם את הדיין שלנו רבי אברהמ'לה נייהוף הי"ד, שהיה עניו ובעל מזג טוב ואהבת ישראל שלו היתה יוצאת מן הכלל. הדיין ר' אברהם נייהוף היה גם מלמד ילדים כדי להרוויח לפרנסת בני משפחתו. הוא לא הפך את תורתו קרדום לחפור בו ועל אף שני עיסוקיו אלה היה אביון גדול. במשך זמן רב לימד אותי תורה ללא כל שכר לימוד, בהתחשבו עם זה שאני יתום. גאוות עיירתי היתה על רב מיכאל אייזנברג ז"ל, הוא היה מלא וגדוש בתורה ובחכמה יהודית וחיצונית כללית. היה זה אדם בעל מידות טובות והדרת-פנים. הילוכיו ונימוסיו היו אציליים והיתה לו אוריינטציה רחבה בבעיות מסובכות. המבטא הפולני שלו היה מושלם עד כדי כך שלא אציל פולני אחד היה מתקנא בו ועורר כלפיו יחס כבוד בלתי רגיל הן אצל יהודים והן אצל פולנים. אודה ולא אבוש, שאם נשארתי גם כיום אדם בעל תודעה יהודית-לאומית במידה מסוימת וגם בעל חוט שדרה מוסרי, הרי זה אך ורק תודות ליהודי הפלאי הזה, שהיה גם ידיד נפש של אבי ז"ל. הוא היה בשבילי ובשביל רבים אחרים מורה אידיאלי וידיד. כזאת היתה קלווריה, העיירה אשר את אוירה הרוחני והחומרי נשמתי במשך שנים רבות ואשר על אדמתה עמדו ערשי וביתי, הבית בו גודלתי, הבית שסכך עלי עד ימיו האחרונים ושמר עלי כאדם על בבת עינו בדאגה ורוך.

בכתבי את השורות האלו שקט מתוח, הייתי אומר מיסטי, שורר סביבי. עד כדי כך שאני קולט בבהירות את פעימות לבי, המכבד בצורה כזו את זכרה של אחת הקדושות בת זמננו, את זכרה של אמי היקרה והטובה. היא, מוכת הגורל, עומדת עכשיו כמו חיה לנגד עיני. עוד בצעירותה נהיתה לאלמנה מוקפת ילדים קטנים. רק לעתים נדירות הופיע על פניה חיוך. תמיד היתה מודאגת. החנות הדלה שלה סיפקה בקושי את הלחם הצר למשפחתנו. בכל זאת לא התרעמה ולא התאוננה אף פעם. המלים "ה' ירחם, ודאי ירחם" לא משו משפתותיה. אימרה זו היתה מעין עידוד

עצמי, שהשפיע לפעמים גם עלינו היתומים המדוכאים. כאשת חיל אמיצה אמיתית היא נלחמה נגד העוני האכזרי. היתה קמה בלילות של גשמי זעף, סופות שלג וכפור כדי לנסוע בעגלות המטלטלות לירידים. למרות מצבה הכלכלי הרעוע מצאה תמיד לנחוץ להגיש תה וסוכר לבעלי הדוכנים העניים בירידים בימות החורף הקשים.

קשה להשלים עם העובדה שכל זה היה, היה בעבר הלא רחוק וחלף ואיננו. תוך דומיה עמוקה ויראת כבוד אני מרכין ראשי בפני זכרם הקדוש!

תהיינה נשמותיהם צרורות בצרור החיים.

ינקום ה׳ את דם עמו השפוך.

זכריה שגרין

איך נכחדה העיירה קלווריה

1. ראשיתו של החורבן

באור ליום 1.9.1939 פלש היטלר לפולין בכוח אדיר של שריון וכלי מלחמה. בקלווריה היו גרים 700 יהודים בערך. אני הייתי אז בן 14. פרנסת ההורים שלי היתה מאפיה בבית מושל. בין יהודי קלווריה השתררה מבוכה כללית, אשר התגברה בהגיע ראשוני הפליטים שעברו את קלווריה בדרכם מזרחה. כבר באותו יום עזבו ראשוני היהודים את העיר וכבר אי אפשר היה להשיג תחבורה. אפילו הסוסים הוחרמו על ידי הצבא הפולני אשר נסוג.

האנשים התרוצצו מבלי לדעת מה לעשות. מזמן לזמן היתה אזעקה והיו צריכים לרדת למרתפים. למעשה לא היתה שום התקפה על העיר. הבהלה הגיעה לשיא ביום השבת עם התגברות זרם הפליטים ואתם גבר זרם השמועות על מעשי הגרמנים ועל התקדמותם המהירה.

המראה של הצבא הפולני, כאשר נסוג בלי סדר ובלי לדעת לאן, המחיש לכולם שאין שום דבר אשר יעצור את הגרמנים מלהתקדם במהירות לתוך יתר השטחים בפולין. רוב יהודי קלווריה עזב את העיר כבר בשבת. נשארו רק 20 משפחות בערך, בעיקר זקנים ונכים.

אני ואבי ז״ל, שעד לרגע האחרון לא רצה לעזוב את יתר המשפחה, יצאנו את קלווריה עם עוד קבוצת יהודים אשר התקבצו בדרך. היתה הרגשה יותר טובה עם קבוצה גדולה. למרות התבוסה של הצבא הפולני היו מקרים שחיילים ניסו להתנפל על יהודים בדרך. הלכנו ברגל לכוון מישלניץ ולא היה ברור לנו לאן שנגיע. עם רדת הערב הגענו להצטלבות הדרכים לפני משלניץ. מרחוק אפשר היה לשמוע הדים של התפוצציות וזוהר שרפות.

לא רצינו ללכת במשך הלילה, וגם לא יכולנו בגלל עייפותנו. רוב האנשים לא היו רגילים ללכת מהלך רב כזה. בקרבת מקום מצאנו איכר, שתמורת תשלום הסכים להלין אותנו במתבן. למחרת בבוקר השכם המשכנו את דרכנו. חלק פנה לכוון

מישלניץ-בוכניה וחלק לכוון קרקוב. אני ואבי המשכנו לקרקוב. הדרכים היו מלאות פליטים וצבא אשר נסוג ללא סדר. גדול היה מספר היהודים בזרם זה.

עוד באותו היום הגענו לקרקוב ונגשנו לראות את קרובינו שהתגוררו בה. גם בקרקוב היתה האוכלוסיה מבוהלת. חלק היהודים עזב את העיר ומצד שני נכנס זרם של פליטים, שמחוסר אפשרות להתקדם נשאר בעיר. הימים שני ושלישי היו ימים ללא שלטון בעיר, כי הצבא והמשטרה ברחו והחיילים הבודדים שנשארו דאגו רק למצוא מחסני יין ויי״ש. חנויות אשר בעליהם עזבון נפרצו ונשדדו. כמו כן נשדדו רוב מחסני הממשלה והצבא.

ביום רביעי, 6.9, בשעות הבוקר נכנסו הגרמנים לעיר ללא התנגדות. ברוב רחובות העיר נראו משאיות של הגרמנים אשר הובילו חיילים פולנים מפורקים מנשקם. כבר מהיום הראשון היו מקרים אשר הצדיקו את הפחד מפני הגרמנים. כל יהודי אשר נתפס ברחוב נגזז זקנו על ידי החיילים הגרמנים. כמו כן נלקחו יהודים לכל מיני עבודות בשביל הצבא.

יומים אחרי כניסת הגרמנים לעיר פנינו בדרך חזרה לקלווריה. לא היתה אפשרות ללכת בדרך הראשית, לכן הלכנו בדרכי שדה לסקבינה ובדרך הכפרים לכוון קלווריה. אחרי יומים של הליכה הגענו חזרה לקלווריה.

לראשונה הלכנו לראות את המאפיה. אך כבר לא היה מה לראות. הכל היה פרוץ ורק ניירות התגלגלו על הריצפה. מה שלא ניתן היה לקחת נשבר והושחת. בשכונה היתה למושל חנות גדולה, חנות שהיתה תמיד מלאה וגדושה. נשארו בה רק שרידים של מיצרכים אשר נרמסו תוך שוד. בעברנו לכוון הבית בו גרנו ראינו עוד חנויות פרוצות. בבית לא מצאנו איש. התברר שגם יתר המשפחה עזבה את העיר יותר מאוחר. לא ידענו לאן. הבית היה סגור ולא היה בו איש פרט למשרתת הזקנה של משפחת ניכטבורגר, אשר נשארה ושמרה על הבית ועל החנויות אשר היו בו.

ברחובות העיר הסתובבו קבוצות שמטרתן היתה לשדוד מה שעוד נשאר. היו מקרים שהגרמנים נכנסו לתוך דירות ריקות, זרקו דרך החלונות את כל הבא ביד ונהנו לראות את הפולנים מתנפלים על הביזה. כל הפולנים שהיו בין שונאי ישראל באו על סיפוקם. בין הפולנים אשר קיבלו בשמחה את הצבא הגרמני היתה פולניה שהיתה גרה סמוך לבית הרב. היא קיבלה את הגרמנים עם זר פרחים ביד. אחר כך נעשתה לראש הוועד האזרחי שהיה צריך לארגן את החיים בעיר. אחד הדברים הראשונים אשר עשה הוועד היה להחרים את החנויות של היהודים. הם עברו והחרימו את כל החנויות אשר בעליהן לא היו בבית ואחר כך מכרו אותם לפולנים. בצורה שכזאת מכרו גם את חנות זטלר שטרם חזר מהדרך. את המיצרכים מכרו לפי אגפים שלמים מבלי לבדוק מה שיש שם. הם מכרו ממש בפרוטות לחנוונים פולנים או לסתם אנשים אשר כניסת הגרמנים היתה בשבילם חג גדול. זטלר חזר אחרי שבוע ומצא קירות ריקים.

היו מקרים שהפולנים היו מלשינים ומצביעים על דירות של יהודים ונלוו לגרמנים בזמן החיפושים. האמתלא לחיפושים אלה היתה, כביכול, חיפוש נשק שלדבריהם היה מוסתר אצל היהודים. בחיפושים אלה היו מחרימים כל התכשיטים או כסף שמצאו.

במשך הזמן חזרו הביתה רוב האנשים שלא הספיקו להתקדם מזרחה והצבא

הגרמני השיגם. בס״ה חזרו כמעט 80% מאלה שברחו. אמנם, בראשית השואה היו בעיר 600 יהודים בערך, אבל מספר זה עלה בשנים 40—1941, כמסופר להלן, כיון שלקלווריה באו יהודים מערים וכפרים אחרים.

בדרכם חזרה מצאו את מותם ארבעה יהודים מקלווריה. הם נהרגו בידי הגרמנים. הם לנו בבית איכר והגרמנים מצאו שם נשק. האיכר אמר שהנשק שייך ליהודים אלה והם נורו במקום. היהודים האלו היו דוד אפל ובנו מאיר, זילבר, אשר היה נוסע ועורך קניות בשביל אנשים ומשה נייהוף בנו של הדיין.

הקרבן החמישי היה חייל יהודי אלמוני, שנורה עוד לפני כניסת הצבא הגרמני על ידי קצין פולני, באשמת רגול, ונקבר באחת החפירות נגד מטוסים. במשך הזמן הועבר לבית העלמין.

כבר למן היום הראשון פחדו היהודים לצאת לרחוב, בגלל החטיפות לעבודה אצל הצבא הגרמני. בית המדרש נהפך לקסרקטין ומה שהיה בו נשרף והושחת. כמו כן השתכנו הגרמנים בבית הספר ועוד מספר בתים אשר הוחרמו.

2. יהודי קלווריה בזמן הכיבוש הנאצי

עם גמר הפעולות המלחמתיות בפולין ועם יציאת רוב הצבא הגרמני התחילו החיים חוזרים למסלולם ואורגנו כרטיסי מזון בשביל כל האוכלוסיה. מתחילה אפשר היה להשיג לחם רק אצל האופה הפולני, כי המאפיות של היהודים לא פעלו. רק במשך הזמן, ולתקופה קצרה, ניתן אישור לאפיית לחם גם ליהודים וכך פתחנו בשותפות עם אפטרגוט את המאפיה. רוב האנשים היו צריכים להשכים בבוקר ולעמוד בתור בשביל לקבל קילו לחם. גם יתר היהודים, כל אחד לפי מצבו, התחילו לעסוק במשהו, אבל הכל נעשה בצורה בלתי לגלית, מפני שהוצא איסור על סחר עם יהודים. לאיכרים אשר היו נוהגים לבוא בכל יום רביעי ליריד אסור היה למכור ליהודים, אבל היו איכרים אשר לא הקפידו והיו נכנסים לבית יהודי. כסף לא רצו לקבל לכן רוב המסחר היה סחר חליפין.

היה מחסור גדול במיצרכי מזון והכל היה רק על כרטיסים. במשך הזמן היה אסור ליהודים לקנות בכל החנויות ונקבעה חנות מיוחדת בשבילם, חנות של פולני על יד תחנת רכבת זבזידובסקה. חלק גדול של האנשים היה במצב כלכלי קשה ולכן אורגן מטבח לנצרכים אשר פעל בבית המדרש. המטבח קויים על ידי אנשים אשר מצבם היה עוד טוב וחיו על כספים אשר נשארו להם מלפני המלחמה.

בין יתר המוסדות אשר הגרמנים הקימו היה גם היודנראט, אשר מתפקידו היה לעשות את העבודה למען הגרמנים. לקלווריה התחילו להגיע פליטים מערים אחרות, בעיקר מאיזורים אשר צורפו לרייך השלישי. חלק ניכר בא מהעיר מילובקה ע״י זיביץ. הגבול נקבע לפני ודוביצה אשר היה כבר שייך לרייך. כמו כן היו גם מגורשים מקרקוב והכפרים בסביבות קלווריה, בעיקר מרודניק. בס״ה הגיעו ממקומות אחרים 40 משפחות בערך. החורף בשנת 39—1940 עבר בשקט יחסי ועם האביב התחילו להיכנס לתוקף הגבלות מהגבלות שונות. כל היהודים נאלצו לענוד סרט לבן עם מגן דוד על השרוול, כדי להבדיל אותם מיתר האנשים.

היודנראט אורגן ויחד אתו גם האורדנונגסדינסט, ז. א. המשטרה היהודית. ראש

היודנראט היה סוחר הקמח ברוך רנד. חברי היודנראט היו ראובן אפטרגוט, אהרן פנחס ברבר ואחד, שלא מאנשי ערינו בשם כ״ץ. עד כמה שאני זוכר לא היתה הפרדה בין אנשי היודנראט ובין האורדנונגסדינסט. למעשה אותם האנשים מילאו את כל התפקידים. לא נשאר בזכרוני שום מעשה טוב מיוחד מאנשי היודנראט. בדרך כלל שיתפו פעולה עם הגרמנים. למשל, הלכו אתם על מנת לאסוף אנשים למשלוח למחנה עבודה.

בתוך העיר הוקמה תחנת משטרה פולנית אשר הורכבה משוטרים לא מקומיים ומשתפי פעולה עם הגרמנים. המשטרה שוכנה בבית וובר. בית אקשטיין הוחרם בשביל מפקד העיר הגרמני מה־ס.ס. במשך הזמן הורגש היטב מה היה תפקידו. כמו כן הוכנסה לעיר יחידה של זונדרקומנדו ס. ס. אשר שוכנה בבית רדון, לשעבר דירה של משפחת נטוביץ.

הוצא ע״י הקומיסאר העירוני לאופולד הודז צוו שעל היהודים אסור לצאת לרחוב פרט בשתי שעות מסוימות ביום ועליהם לגור בדירות שהחלונות אינם יוצאים לרחוב. כל אחד היה צריך, איפוא, לוותר על החדרים החזיתיים ולמכרם לפולנים. עוד בראשית השנה נאסרו על ידי הגרמנים כל האנשים אשר היו ידועים כפטריוטים פולנים ונשלחו לאושוויץ, שמשם לא חזרו. ביניהם היה המורה סובינסקי אשר היה ידוע כאחד המורים שלא היו אנטישמים.

לקראת פסח נתקבל אישור לאפיית מצות ואחרי מאמצים הושג קמח ונאפו מצות. כמו כן נתקבלו מצות אשר נשלחו מחוץ לארץ. אם אינני טועה נשלחו מהג׳וינט בארה״ב. בגלל חוסר מיצרכי מזון הוצא היתר מיוחד מהרבנות להשתמש במצרכים אשר היו לא כשרים לפסח, כמו שעועית ועוד מיצרכים שאפשר היה להשיג.

באותו זמן התחילו הגרמנים לסלול כביש ראשי דרך קלווריה והיו זקוקים לעובדים, לכן גויסו כל הגברים מגיל 16 ומעלה לעבודות הסלילה. כל גבר היה צריך להתייצב ולהירשם לעבודת הכפיה. עד לאותו זמן היו רק תופסים לעבודה במקרה הצורך ובעד העבודה היו מקבלים רק שכר סמלי. אנשים שהיה להם עוד כסף היו יכולים לשכור מישהו לעבוד במקומם. כמו כן גויסו היהודים בחורף לפנות את השלג מהכבישים. הפולנים התיחסו בלעג לעבודת היהודים והקשו על העובדים. חוץ מזה כל אחד ניסה להתפרנס ממסחר בלתי לגלי ובהרבה דירות היו מוכרים כל מה שאפשר, למרות הסכנה שהיתה בדבר.

באחד מימי השוק נכנסה לפעולה המשטרה הגרמנית ותפסה בשוק לחמניות אשר נאפו על ידי היהודים. המוכרים מסרו את השמות של האופים ואותו יום נאסר האופה שלמה גרינקרויט ונשלח לבית הסוהר מונטלופיך בקרקוב. רק אחרי מאמצים וכסף שוחרר. מאותו יום הפסקנו בהפעלת המאפיה.

3. הילדים בתקופת הכיבוש

עם יציאתו של הצבא הגרמני ופינוי בית הספר חודשו הלמודים, אבל לא בשביל הילדים היהודים. מנהל בית הספר אשר ידוע היה כאנטישמי שמח על שניתן לו לגרש את הילדים היהודים מבית הספר. הילדים הסתובבו בטלים מלימודים. היו ילדים אשר עזרו להוריהם בשליחויות שונות, שלמבוגרים היה מסוכן לעשותם.

עם הפליטים לקלווריה הגיעה נערה אחת שהיתה מורה לעברית. נערה זו אירגנה בית ספר לילדים באחד ממחסני הרהיטים שהתפנו. אורגן בית ספר אשר בו בקרו רוב הילדים מן הגילים הנמוכים. הילדים למדו קצת פולנית וקצת עברית ושירים בעברית. עד היום אני זוכר את השיר הראשון אשר אחותי הקטנה למדה. רק היום כשאני מבין את פרושו של השיר אני יכול להבין עד כמה שהוא היה מתאים למצבנו. זה היה השיר "הוי עד מתי יהיה עמנו בלי מולדת".

במרוצת הזמן קיבלו הילדים בבית הספר גם ארוחה חמה. בחנוכה 1940 אורגנה חגיגת חנוכה בשביל הילדים. החגיגה נתקיימה במחסן ריק וקר. הילדים היו ירודי משקל מחוסר מזון מספיק. אבל ברוחם לא נפלו. בהתחלת החגיגה שרו את "התקוה". בזמן השירה היתה הרגשה של חג והתרוממות נפש. כל אחד ניסה לשכוח לרגע את מה שנעשה בחוץ. מעיני רבים זלגו דמעות. זאת היתה שירה, אשר למרות שהושרה במרתף היה לה צליל מיוחד, צליל של תקווה לימים טובים יותר. רק ילדים יכלו ללמוד ולשיר את השיר באותם התנאים הבלתי־אנושיים. כל אחד ראה לפני עיני רוחו את התמונה החיה שנשתקפה מאותם הספורים ששמע מפי המורה על ארץ ישראל, על חופש ושמש ועל חיים שאין בהם פחד מגרמנים. בתוכנית החג שרו הילדים שירים על המצב העלוב של היהודים, כמו השיר באידיש "מודערנע דורעס". בשמחת החג לא ידעו הילדים שזה להם חג אחרון וכי הרוצחים הנאצים צמאים לדמם הטהור וקולם לא ישמע עוד בשיר ורק דמם יצעק "זכור את אשר עשה לך עמלק".

אחרי תקופה קצרה, עם התגברות ההגבלות, בוטל בית ספר זה.

4. התחלת הגירושים

בקיץ 1940 הוצא צו שעל כל היהודים מגיל 16 ומעלה להתיצב באולם הספורט "סוקול" לשם רישום לעבודה. שם התברר שהגרמנים רוצים לשלוח למחנה עבודה קבוצת יהודים. אני שוחררתי עם עוד מספר צעירים כי היינו מתחת לגיל 16, וחזרנו הביתה. מהיתר נבחרה קבוצה של כשלושים איש ונשלחו למחנה עבודה בפוסטקוב. זה היה מחנה עבודה אשר האנשים עבדו בהקמת בתי חרושת לנשק. במשך תקופה קצרה חזרו רובם הביתה. כל אחד ברח משם בגלל העבודה הקשה והתנאים הקשים.

עוד לפני פרוץ המלחמה בין גרמניה ורוסיה ניסה כל אחד להשלות את עצמו שבקרוב יכנסו הרוסים ונשתחרר מהגרמנים. אבל עם הידיעות על המלחמה עם הרוסים ועל ההתקדמות המהירה של הגרמנים מזרחה, לא היה עוד ספק שגורלנו נחרץ.

בסוף הקיץ 1940 דרשו הגרמנים לספק להם 150 איש בשביל לשלחם למזריץ. הורכבה רשימה, בעיקר מבין הפליטים אשר הגיעו לקלווריה, ועליהם היה להתיצב בתחנת הרכבת. זה היה ביום השישי והזמן נקבע לשעה 2 אחרי הצהרים. הגרמנים הודיעו כי במידה והם לא יתיצבו יקחו בעצמם את היהודים. כך אמנם היה ולפנות ערב התחילו לתפוס ברחובות את כל מי שמצאו ואחר כך נכנסו לתוך הבתים. הם באו בלווי השוטרים היהודיים אשר הצביעו על דירות היהודים. גם לדירתנו

התפרצו הגרמנים ודרשו מהגברים לצאת. אני הספקתי לקפוץ מהמרפסת האחורית ולהסתתר בחצר בין קירות של סוכה מפורקת אשר היתה שם. שמעתי איך שלקחו את אבי ואת דודי מנדל. נשארתי עוד כמה שעות בחוץ ושמעתי איך שהגרמנים מסתובבים עם כלבים ומחפשים אחרי יהודים.

בשעות הערב נמסר שהרכבת כבר יצאה. נמסר לנו שאבי ודודי לא היו בין המגורשים. לא ידענו מה גורלם ורק למחרת היום הגיע אלינו נער פולני מהכפר ברודי ומסר לנו שאבי ודודי נמצאים שם. התברר, שבזמן שהגרמנים הוציאום לרחוב הם פקדו עליהם ללכת לכיוון בית־הספר, ששם עמדו המכוניות, אך בעברם על יד המגיסטרט ראה אותם אחד משוטרי העיריה שהכניסם לתוך הבנין והוציא אותם בדרך האחורית. משם יצאו לכפר. היו גם פולנים אחרים אשר ניסו לעזור. ביניהם אני רוצה לציין את הרופא הזקן ניקליבורץ, שהיה לו משק וגן פירות והיה שולח לנו עם המשרתת מזמן לזמן קצת חלב או פירות.

רוב האנשים מהמשלוח הזה של 150 למזריץ׳ ברחו חזרה לקלווריה במשך הזמן מאותה הסיבה כמו המשלוח לפוסטקוב.

למחרת הגירוש הוצא צו האוסר על היהודים לעבור ברחובות העיר בכל שעות היום. היה צורך לפרוץ בגדרות והחומות, על מנת לאפשר קשר מבית לבית. אותו זמן עבדתי עם עוד קבוצת צעירים במשק החקלאי שליד תחנת הרכבת. משק זה היה שייך לפני זה לאירגון המורים. הפולנים והגרמנים ניהלו אותו. באין אפשרות ללכת ברחובות, היינו צריכים ללכת סחור סחור ודרך השדות כדי להגיע בכל יום לעבודה.

בגלל צורתה של העיר לא היתה אפשרות בקלווריה ליצירת גיטו, לכן סוגרו היהודים למעשה בבתיהם. המצב החמיר מיום ליום. גורשנו מדירתנו בבית זטלר והועברנו למחסן רהיטים ריק, שהיו בו כבר כמה משפחות אשר גורשו מסביבת קלווריה. היה זה צריף עץ בחצר של בית ווברך. שם התגוררנו עם כמה משפחות בחדר אחד במשך החורף של שנת 41—1940. אי־אפשר לתאר במלים את התנאים אשר שרדו שם. כמה משפחות עם ילדיהן התגוררו בחדר אשר בקושי התאים למחסן.

לקראת האביב קיבלנו דירה בבית לנדאו. הדירה היתה בת חדר אחד ואנחנו היינו 7 נפשות. אבי ודודי נאלצו, איפוא, ללון גם להבא באותו מחסן. אבי היה הולך מתוך סכנת נפשות לכפרים בסביבה, כדי לבקש מהאיכרים קצת אוכל.

דודי חלה אז ואושפז בבית־חולים בכפר זבזידוביצה. שם שפר עליו חלקו, שכן היה מקבל את מנת הלחם כל יום. לא פעם כשהיינו באים לבקרו היה מוציא מתחת לכר את הלחם והיה נותן אותו לילדים, כי דאג שמא רעבים הם.

במאי 1941, בדרכי לעבודה, נאסרתי על ידי המשטרה ונלקחתי לבית הסוהר. שם מצאתי עוד מספר יהודים. במשך היום נאספו כ־30 איש והתברר לנו ששולחים אותנו למחנה עבודה. הוחזקנו בחדר אחד ולא ניתן לנו להפגש עם המשפחה. הגרמנים ניסו להרגיע אותנו שאנחנו נוסעים רק לעבודה ונוכל לבקר בבית. זה היה ביום שישי. נשארנו שם במשך הלילה. למחרת בבוקר איפשרו לכל אחד לקחת חבילה של חפצים ובגדים ולהיפרד מהמשפחה. לא תיארתי לי כי זאת היתה פרידתי האחרונה מהורי ומאחיותי. תמונת הפרידה הזאת לא תמוש מזכרוני לעולם. השוטרים היו צריכים לנתק אותנו בכוח מזרועות המשפחה. אחותי הצעירה אחזה בי ולא רצתה לעזבני. כאילו ידעה שלא תראני יותר.

שבורים והמומים הועמסנו על מכוניות ועזבנו את קלווריה, קבוצה של כ־30 איש. נשלחנו למחנה עבודה על יד קרקוב. זה היה מחנה עבודה בפלשוב, "יולג 1". עם כניסתנו לשער המחנה הודיע מפקד המחנה: מכאן לא יוצאים יותר. במשך הזמן ראינו שצו זה כמעט והתקיים. באותו זמן היה בקרקוב קיים עדיין הגיטו והיינו מקבלים מזמן לזמן אפשרות לצאת לגיטו כדי ללכת לבית מרחץ. עבדנו בבנין מסילת ברזל והרחבת תחנת הרכבת בפלשוב.

אחרי כמה זמן הגיע משלוח שני מקלווריה ואחרי זה עוד אחד. התברר שלקחו רק גברים שהיו מסוגלים לעבוד. נערות ונשים לא לקחו. בשלושת המשלוחים האלה שהגיעו לפלשוב היו בערך 100 מאנשי קלווריה. מהם נשארו בחיים אחרי המלחמה 10 אנשים בלבד.

5. הגרוש הסופי

בקלווריה נשארו כ־500 נפשות, כולל היהודים מהסביבה.

מהבית קיבלנו ידיעות שהמצב מחמיר מיום ליום. כבר אז שמענו על מחנות השמדה. ידענו כבר את פירוש טרבלינקה ובלזץ. ביום אחד, בקיץ 1942, הגיעה מקלווריה ידיעה, שמפקד העיר נתן הוראה להמציא לו סכום כסף בזהב, שאם לא כן יגרש את כל היהודים. כפי שנמסר אספו יהודי קלווריה מה שעוד היה, על מנת לספק את הסכום. שעתיים אחרי שנמסר הכסף נתן הוראה לגרש את כל היהודים ולהעבירם לסקבינה[1].

אני קיבלתי עוד מכתב מהורי אחרי שעברו לסקבינה. הם כתבו לי על מצבם הנואש. באותו זמן היינו עדים למשלוחי יהודים מגיטו קרקוב, שהועמסו בקרונות הרכבת בתחנת פלשוב. ניתן היה לראות איך שפלוגות של צעירים פולניים, שהיו מגויסים ב"באודינסט", עזרו לגרמנים. הם שמרו על הקרונות ותמורת הגשת בקבוק מים לקרון דרשו מאות זלוטי.

בסוף אוגוסט נסגר המחנה בגלל מגפת טיפוס. גם אני חליתי ובדרך נס הבראתי.

כמעט יום יום ראינו רכבות מלאות יהודים עוברות דרך פלשוב. המחנה שלנו היה סמוך לפסי הרכבת. ביום 3.9.42 (כ"א אלול תש"ב) עברה רכבת כזו, שממנה נזרקו מספר פתקים אשר נלקחו על ידי פולנים שעבדו בסביבה. זאת היתה הרכבת שהובילה את אנשי קלווריה בדרכם האחרונה.

עוד באותו היום קיבלו מספר אנשים מכתבים אשר נזרקו ובהם ידיעות על המשלוח של כל אנשי קלווריה לכיוון בלתי ידוע. רק אשה אחת ניצלה ממחנת סקבינה. זו היתה לאה פצנבוים.

כ־10 ימים אחרי כן קיבלתי גלוית דואר מאבי, אשר נשאה חותמת דואר "רוה רוסקה" ובה הוא כתב לי כי כולם נמצאים ביחד בקרון אחד ומבקש ממני כי אשגיח על עצמי, כי מי יודע מתי עוד נפגש. לפי הכיוון אשר נשלחו היה זה בקרבת מחנה ההשמדה "בלזץ". בזה תם מסע היסורים של קהילת קלווריה עם כל יקירינו. תאריך מותם לא ידוע בדיוק, כמו תאריך מותם של יהודים מקהילות אחרות. במקרים

---

1. לפי מיסמכים הנמצאים בארכיון עיריית קרקוב מס. u.w.II.176 הגירוש בוצע ב 12.8 וגורשו כ־1000 יהודים.

כאלה קבעה הרבנות, שיום העמסת הקרבנות לקרונות ושלילת כל סיכוי הצלה יש לחשוב כיום מותם. לכן יום הזכרון לאנשי קלווריה שנשלחו להשמדה בגרוש הסופי הוא כ"א באלול.

בקלווריה לא נשאר אף יהודי. לא נמצא פולני אחד אשר היה מוכן להסתכן ולהסתיר יהודי. הגרמנים הכריזו על פרס לכל אחד שילשין וימסור יהודים מסתתרים. הרכוש היהודי נלקח רובו על ידי הפולנים עוד בזמן שהיהודים היו בעיר. הפולנים הסתובבו בין הבתים ורצו לקנות כל מיני חפצים וריהוט ואמרו, שהיהודים כבר לא צריכים שום דבר. כבר בשנת 1942 הוכרזה קלווריה יחד עם ערים רבות כ„יודנריין". רק בגיטו קרקוב נמצאו עדיין כמה אלפי יהודים, שבחלקם הועברו למחנה רכוז, שהוקם ברחוב ירוזלימסקה, במקום שהיה בית-קברות ונהרס על ידי הגרמנים.

6. נסיונות לארגן מחתרת ביערות קלווריה

לפני האקציה השניה בקרקוב, ב-22 לאוקטובר, נשלחו לסביבות קלווריה חברי המחתרת מגיטו קרקוב לבדוק את האפשרויות להקים יחידות פרטיזנים או למצוא קשר עם יחידות אחרות. הם חשבו לנצל את היערות הגדולים שהיו בסביבת קלווריה למטרה זו. אבל הדבר נכשל בגלל פולנים בוגדים. רוב אנשי המחתרת הזו נאסרו ונהרגו בקלווריה[1]. שלושה מגבורים אלה, חברי השומר הצעיר, מצאו את מותם בקלווריה בפברואר 1943. הלא הם גוסטב דויטשר, משה צוקרמן ו־ווישה יולס, בת 15, שהיתה המקשרת בין מחתרת ריישה. הם הצטיינו בפעולות המחתרת בקרקוב, יהא זכרם ברוך לנצח.

יש עוד לציין, שבידיעות על פעולות המחתרת בקרקוב, הוזכר לייב אפטרגוט, צעיר מקלווריה, חבר השומר הצעיר.

7. מחנות רכוז

במחנה "יולג 1" בפלשוב היתה קבוצה גדולה של יהודי קלווריה. מספר אנשים הצליח לברוח ולהיכנס לגיטו בקרקוב. אחר כך הועברו יחד עם כולם למחנה הריכוז בפלשוב. עם כניסת אנשי הס.ס., שרובם היו חיילים רוסיים לשעבר מהחטיבה של ולסוב, לשמירה במחנה, התחילה השמדה שיטתית. בקרקוב לא היו קיימים מחנות השמדה עם קרמטוריום. כאן היו יורים בקבוצות אנשים וקוברים אותם בקבר אחים. במחנה "יולג 1" התחילו לילה לילה יורים באנשים אשר יצאו מחוץ לצריף. נוסף לזה הפילה מגפת הטיפוס חללים יום יום. אלה היו נקברים בין הצריפים. עד סגירת המחנה היה רעב איום, כי מנת הלחם היתה רק קילו לחם לשבוע וגם זה היה לחם שנאפה יחד עם נסורת עץ. חוץ מזה היינו מקבלים יום יום מרק של כרוב חמוץ.

יום אחד הוכרז על סלקציה במחנה. כל אחד היה צריך לעבור לפני קצין הס.ס. אשר עמד עם מקל ביד והיה מוציא מהשורה כל אחד אשר לא היה נראה טוב בשביל להמשיך לעבוד. אני הוצאתי מתוך השורה וצורפתי לקבוצת 150 איש שנשלחה למחנה פלשוב בתור קונטינגנט. כך היו קוראים למכסת אנשים, אשר היו צריכים

---

1. לפי מיסמכים, שנמצאים בארכיון עיריית קרקוב מס. u.w.II.176, נורו בסתיו 1942 16 יהודים בקלווריה ע"י הנאצים.

לספק לגרמנים יום יום בשביל מכונת ההשמדה. בכניסה למחנה הוכנסנו לאגף נפרד. שם נערכה עוד פעם סלקציה, שמתוכה נבחרו אנשים אשר היה להם מקצוע כל שהוא והיתר, לפי דברי הס.ס., יישלחו לבית חולים להבראה. למזלי צורפתי לקבוצה אשר עוד הותר לה לחיות כמה ימים. אחרי כמה רגעים שמענו יריות וידענו כי זה היה בית ההבראה המובטח.

אחרי ימים של הסגר הוציאונו ואחרי מקלחת וחיטוי הועמסנו על משאית מבית חרושת "אמליה" בקרקוב. התברר שמנהל בית החרושת שינדלר הסכים לקבל אותנו לעבודה. עד שלא הגענו לא רצינו להאמין כי באמת לא מובילים אותנו להשמדה.

בתוך מחנה העבודה אשר שכן על יד בית־החרושת היו התנאים יותר טובים והעיקר לא סבלנו מרעב. בין כל האנשים הייתי אני היחידי מאנשי קלווריה, חוץ משמואל ליברמן וגב' בירקנבוים, ששני בניה זיגמונט ויאנק נהרגו. זיגמונט נהרג בדרכו לקלווריה עוד לפני החיסול ויאנק בזמן העבודה.

כעבור שנה, כשהרוסים כבר היו בשטחים של פולין, התחילו הגרמנים בחיסול בית־החרושת והעברת כל המכונות לגרמניה. באחד הימים, בעת העבודה בהעמסת קרונות רכבת, נמצאנו תחת השגחת חיילי ס.ס. אחד מהשומרים היה ניגש אלינו ובשוט מגומי הצליף בנו ללא כל סיבה. לתמהוני, לא היכה אותי. עוד יותר נדהמתי שבזמן ההפסקה הקצרה הוא קראני בשמי הפרטי. לא ידעתי מאיפה יודע חייל הס.ס. את שמי.

כשניגשתי אליו הכרתי בו פולני מקלווריה שהלכתי אתו לבית הספר כל השנים. זה היה בנו של בעל המוסך פאלוש אשר היה ידוע לפני המלחמה כפטריוט פולני. הוא סיפר לי כי היה כבר בחזית ברוסיה ונפצע ואחר כך נשלח כשומר על יהודים, ומתוך שהכיר אותי חס עלי ולא הרביץ לי.

אחרי חיסול המחנה בסתיו 1944 נשלחתי לגרמניה. שם שוחררנו על ידי הרוסים ביום האחרון למלחמה. השחרור מצא אותי חולה ותשוש ודומה יותר לשלד עצמות מאשר ליצור חי. אחרי כמה שבועות חזרתי לאיתני. נסעתי חזרה לפולין על מנת לראות אולי נשאר עוד מישהו ממשפחתי.

8. העיר אחרי השואה

בבואי לעיר לא פגשתי באף יהודי. כל החנויות והדירות היו בידי הפולנים. עמל של דורות ירד לאבדון. כאשר התקרבתי לבית שבו גרנו עמדה לנגד עיני תמונה של הימים אשר לא ישובו עוד ואתם כל בני המשפחה אשר אינה קיימת יותר ואשר אינני יודע אפילו איפה מקום קבורתם.

כך הלכה לעולמה קהילה קדושה. גורלה היה מר ביותר. מ־600 תושביה שנתונים היו בצפרני הנאצים ניצלו 10 אנשים בלבד, היינו 1½%, בעוד שאחוז ניצולי יהודי פולין כולה היה 5%. בערים הסמוכות ודוביצה ואנדריכוב האחוז הזה עלה ל־10%. הגורל רצה שקלווריה היתה הראשונה במערב גליציה שנספחה לפרוטקטוראט. כתוצאה מכך גם האנשים הצעירים שלא נשלחו למחנה השמדה בבלזץ, אלא מזרחה לעבודה, כמעט כולם נהרגו במחנות עבודה. מהערים ודוביצה ואנדריכוב הגיעו משלוחי העבודה מערבה לסילזיה או לסודטים ושם, ברוב המקרים, הנאצים נמנעו

מהריגה על המקום. כתוצאה מכך נשמד כמעט כל הנוער של קלווריה. ממשפחות שלמות ומסועפות לא נשארה אף נפש אחת.

לא יכולתי להיות בקלווריה יותר מכמה שעות. עזבתי את העיר על מנת שלא לראותה יותר לעולם.

9. דברי סיום

בתקופה ההיא היה פוגרום בקרקוב ומיד אחרי זה החלטתי לעזוב את פולין ולהגיע לארץ ישראל. עוד בפולין הצטרפתי לקבוץ אשר התארגן מאנשים שנשארו ללא משפחה. היו אלה שרידים של ניצולים ממחנות ריכוז מכל קצווי פולין. בסתיו 1945 עזבתי את פולין באופן בלתי ליגלי, נסעתי לגרמניה ובאביב 1946 הגעתי לארץ ישראל. כאן הצטרפתי להכשרה בקבוץ ונמצא עד היום הזה בקבוץ ברקאי. רק חבל שהורי לא זכו לראות את היום שבו אנחנו שוב אנשים חופשים ועם ככל עמים.

עם כתיבת זכרונות אלה, אחרי 20 שנה, על קלווריה ועל תקופת השואה ייתכן שלא ציינתי את כל הפרטים אשר היום כבר קשה לזכור. בכל אופן למרות הזמן הרב אשר עבר מאז עוד עומדת לפני בזמן הכתיבה תמונת העיירה, עיר מולדתי, אשר כבתה יחד עם כל ששת מיליוני היהודים שהושמדו על ידי החיה הנאצית.

יהיו הדברים האלה כלבנה נוספת בגל העד לזכר עולם לקדושינו.

יואל שרף

ללא מענה

זה יותר מעשרים שנה ששאלות והרהורים קודחים וחודרים למוחנו ולנפשנו ואינם נותנים מנוח. ונחמה אין.

אם כי גזרה על המת שיישכח מן הלב, הרי נאמרו הדברים ביגון פרטי. אבל כאן הרי יגון כללי, צבורי.

אילו זכינו והיינו מאמינים גדולים מסוגו של אברהם אבינו, לא היו השאלות בכלל נשאלות ולא היה מקום לתשובות. כי התשובה היתה שוב: ״כך עלתה במחשבה תחילה״, ואין להרהר אחרי מדותיו ומעשיו של הקב״ה.

אולם גם הוא, המאמין הגדול, התקומם ושאל: השופט כל הארץ לא יעשה משפט? ועל זה הוא נענה: אם אמצא חמישים... עשרה צדיקים ונשאתי לכל המקום בעבורם — כלומר מיעוט קטן בצדקתו מגן על כל המקום.

האמנם לא היו ״שם״ ל״ו צדיקים?

למה ומדוע עוללת זאת?

השאלות הן כה נוקבות, כה מחרידות וכה טרגיות עד שאין תשובה עליהן ולא יכולה להימצא תשובה שתספק אותנו לא בתחום הרציונלי וגם לא בתחום האי־רציונלי. כי אין כוח בידי ילוד אשה, בשכלו המוגבל, לחשוב ולהתבטא בקטגוריות מחשבתיות אחרות או יותר נעלות מאשר הוא רגיל ומסוגל.

והתשובה תקועה אי שם בין גלי הרקיע וזוהר השמיים, בין הספירות העליונות לכסא הכבוד!

שמות קרבנות השואה, קהילת קלוריה

ראשי משפחה	בני משפחה
אפל דוד	3
אפטרגוט חנוך, פרידה	2
אפטרגוט אריה, אשתו	3
אפטרגוט ראובן, אשתו	3
אפטרגוט ז'ניה	
אניספלד יונתן, פולה	לאה
אניספלד פרל	
אניספלד משה, צילה	שמרל
אופנר חיים, פריידל	1
אמסטר ירוחם, ברטה	הלה, רות
אשת אבל נחום	מרדכי, אריה, משה קופל ורוזיה
אבל אלחנן, ליבקה	1
איזנברג גננדל	יוחנן, ירוחם, שמחה וברכה
אקרהלט נחום דב	
אקשטיין אלי, רחל	1
הרב בלויגרונד ברוך אברהם, חיה	
בלויגרונד יחזקאל שרגא	
בלויגרונד שמואל זישא	ומשפחתו
בלויגרונד נפתלי אלימלך ואשתו	
בך שמואל ומאטל	יחזקאל שמחה, יצחק
בדנר אייזיג, פרימט	פריינדל, רחל, יהודה אליעזר, יחזקאל, חיים, אהרן, לאה
בדנר יהודה, גיטל	חיה (זילברמן), פייגה (ברבר), הדסה, נחה, פרימט, משה ברוך, רבקה, שרה ואנדה ומשפחתם
בדנר שמואל אריה, זלטה מינדל	
בדנר פנחס, חיה	משה ברוך, רחל לאה (הורוביץ) ורבקה עם משפחתם
בדנר מרדכי	
בלדינגר יצחק	ומשפחתו
בלדינגר פייבל	"
בירנבוים יעקב ואשתו	
בירנבוים יוסף	

ראשי משפחה	בני משפחה
בראף שמלקא, לאה	יהודה, אריה, יהודית
ברבר שלמה, אשתו	1
ברבר דוד, פייגל	2
ברבר אהרן פנחס, מאטל	2
ברבר שמעון, לונקה	2
בוכבוים יוסף	יונה, דב, יואל
בנדמכר ומשפחתו	
בירקנבוים יוסף, אשתו	זיגמונט, יאנק
בלייכר יהודה אריה, מינדל	
ברנר יחזקאל, שרגא	שרה (סידה) ורבקה
בלדר משה יעקב ואשתו	
בלדנגרין דניאל ואשתו	
ביטנר אלי, אשתו	2
בוכנר מנדל, מרים	אפרים, דוד, אברהם
ביטנר יוסף, הנה	ומשפחתם
ד"ר גולדשטיין יעקב	
גרינקרויט שלמה, הינדה	שרה
גרינקרויט רחל	חיים, גילה שרה (אנדה) עם משפחתה, אטיל, גיטל
גרינקרויט ויקטור, מניה	
גסנר שמואל, שרה	אברהם, ישראל, גיזה
דוזלמן אפרים, קריינדל	דוד, יוסף, אסתר, חיה, צפורה
דרנגר שלמה שמעון, אשתו	8
דויצר משה, דובה	שמעון אסתר
הוזלמן אפרים	ומשפחתו
ד"ר וילדר ואשתו	
וילדר יחזקאל ואשתו	
ובר זליג, חנה שרה	
ובר ישראל שלמה	וחלק משפחתו
ובר דוד משה	ומשפחתו
זטלר מיכאל כ"ץ, אשתו	5
זילברברג אהרן ואסתר	
זילבר אהרן, אשתו	וילדיהם
טורנר בלומה	4
טורנר שרה	4

ראשי משפחה	בני משפחה
יחימוביץ חיים, אשתו	4
יחימוביץ דוד	
כראפ נפתלי וחיה	
	יקובר מאיר (ילד)
לייבל מרדכי, חנה	
לייבל יולק	
ליברמן נחום, אשתו	חלק ממשפחתם
לזרקביץ דוד, אשתו	מקס, לולה
לופטגלס דב, טויבה	4
מושל שמשון, שרה	יצחק, שלמה
מושל יצחק	
מנדלבוים סלקה	גרשון
מנהיימר שלמה, סלה	
מיקנברון יצחק, אשתו	צבי, חיים, גוסטה, איטקה, יעקב לייב, אברהם, זאב
מלטנפורט גננדל	
מנדלבוים זליג, גיטל	ברונקה (קיכלר) עם בעלה
מנדלבוים לאון, גיטל	1
נייהוף אברהם (דיין ומו"צ), אשתו	ובני משפחתו
נטוביץ יצחק, שרה	
נטוביץ שמעון	חלק משפחתו
נטוביץ שמעון	" "
נטוביץ דב, חיה	
נטוביץ משה, אשתו	1
נטוביץ משה, אשתו	2
נטוביץ ברוך, טויבה	10
נטוביץ פייגל	
נטוביץ שרה רחל	
ניימן אלתר	אלי, לאה, רייזל
נחמן הלה, אמא רחל	צילה, חיים, פריידל
נחמן יואל, טוניה	5
פיירשטיין אברהם, רויזה	
פיירשטיין רייזל	שרה, רחל, פייגל
פיירשטיין דרייזה	רחל, שבע, רבקה, ישראל, מאלה, לאה וצשיה
	חלק משפחת ד"ר פרסטר

ראשי משפחה	בני משפחה
פורמן משה שמואל, חנה	פייבל, שמואל
פצנבוים מרדכי יצחק, שרה	
פצנבוים אברהם, אשתו	2
פצנבוים ישעיהו ואשתו	
פצנבוים חיה	
פצנבוים צבי ואשתו	
פצנבוים יוחנן, חנה	1
פלצמן שרה	יהודית
פרוקש מנשה, פייגל	4
פוזנר דוד, רחל	6
פבר גרשון, אשתו	2
צימרשפיץ בנימין, אשתו	3
צולמן חיה	3
צלניק יצחק, הניה	3
צנוירט יצחק, דבורה	אברהם יהודה, אלה גיטל צנוירט שמעון (ילד) בנו אברהם אביש צנוירט נ״י
קורן מרים	
קורל נתן, רחל	2
קלפהולץ אהרן, פייגה	שמעון, אידה, אסתר
קורל ישעיהו הניה	3
קורל פנחס, לאה	
קנר אליעזר, פריידל	
קיכלר יחזקאל, הודיס	2
קרישר יחזקאל, הדסה	2
קורנהייזר אברהם, מלכה	
קלר אהרן, טויבה	
קנובלוך אלכסנדר, בלומה	משה
רנד מרדכי ישעיהו, מלכה	4
רנד ברוך, אשתו	אברהם, נחמיה יצחק, ינטה
ריכטמן דניאל (מ־ביליץ), אשתו	2
ריטרמן מרדכי, רבקה	1
רודל יוסף, בריינדל	7
ריגלר דוד, אשתו	3
ריגלר שמעון, אשתו	3

ראשי משפחה	בני משפחה
ריגלר חיים כץ, מלכה	
רייכר רייזל	מאלה, הלה
רובינשטיין יוסף	
שרף קלמן, ביילה	דוד, מניה
שרף רייזל אשת אברהם	
שרף רחל, אמא שרה	דוד, שמואל, יעקב, חנה, אשר, קריינדלה
שרף קלמן, שרה	ובתם
שטרנברג בלומה	שבע, טילקה, נתן
שלייכקורן מנדל, רוזיה	לאה, קיילה
שנברג ברוך, יוכבד	1
שניצר משה, הודיס	3
שנגוט אהרן, אשתו	2
שנגוט דוד, אשתו	1
שנגוט צבי	ומשפחתו
שגרין איסר, שרה	
שפריי ישראל	5
שפירר	

תהיינה נפשותיהם צרורות בצרור החיים.

קהילת מישלניץ

ד״ר דוד יעקובוביץ

ההיסטוריה הקצרה של מישלניץ היהודית

תולדותיה של הקהילה היהודית במישלניץ, כמו דברי־ימי קהילת ודוביצה, היו קצרים מאוד. לפי הנתונים של המלון הגיאוגרפי הפולני [1] והאנציקלופדיה היהודית הרוסית [2], היה קיים בימי־קדם איסור להתיישבות יהודים בשטח מישלניץ.

אין זכר למישלניץ בפנקס ״ועד ארבע הארצות״ [3], המכיל החלטות מתקופת 1580—1764 ורשימת הקהילות ששילמו מסים. גם במפה של ערים וישובים יהודיים המצורפת לספר זה והמיוחסת לתקופה 1667—1764, לא מופיעה העיר מישלניץ כישוב יהודי.

אולם בניגוד להיסטוריה של ודוביצה, לא נמסר במקורות (מס׳ 1, 2) מהו הבסיס המשפטי עליו התבסס האיסור הנ״ל. הם מדגישים רק כי בגלל האיסור היה מספר היהודים במישלניץ מועט בסוף המאה ה־19. לפי הנתונים הרשמיים של ספירת האוכלוסיה (ראה טבלה מס. 2 בראשית ספר זה).

בשנת	1880	מתוך	2455	אוכלוסיה כללית	—	386	יהודים
״	1890	״	2600	״	—	431	״
״	1900	״	2549	״	—	482	״

נכתבה מונוגרפיה על תולדות העיר הזאת [4] ובה, על סמך מסמכים לאין־ספור וחיבורים היסטוריים, מתוארת ההיסטוריה של העיר מראשיתה, דהיינו מהמאה ה־11 עד שנת 1890. המחבר עיבד בפרוטרוט את תולדות העיר, המשטר החוקי, מבנה הכלכלה של העיר, ואפילו לא פסח על רשימת שמות עירוניים בתקופות שונות. ברם, בכל מה שנוגע ליהודים, הוזכר במונוגרפיה אך ורק כי בזמן הקונסקריפציה הצבאית (מפקד לצרכי גיוס) בשנת 1806 לא היה במישלניץ אף יהודי אחד ושלפי הפקודה של הלשכה המלכותית בוינה מיום 28.3.1805 אסור היה על יהודים להתיישב בעיר ולקנות בה בתים [5].

---

1. מישלניץ, כרך VI.
2. Еврейская Энциклопедия Leningrad 1916 Dr. L. Kaçenelson כרך XI דף 421.
3. הלפרן, הוצאת מוסד ביאליק והסוכנות היהודית לא״י, ירושלים 1945.
4. Dr. J. W. Kutrzeba, Myslenice Notatki do historji miasta Myslenice, Kraków 1900.
5. שם, עמ׳ 136.

אין ספק שהפקודה הנ״ל לא היתה המסמך החוקי היחידי עליו התבסס האיסור להתיישבות היהודים במישלניץ, אלא קדמו לו מסמכים תחוקתיים נוספים מהתקופה הפולנית שלפני החלוקה, אלא שהאיסור חודש, כדי לתת לו משנה־תוקף, ע״י הקיסרות האוסטרית בהשתדלותה ובהשפעתה של האוכלוסיה המקומית במישלניץ, שלא רצתה להסתמך יותר על החוקים המיושנים של ממשלת פולין שלא היתה קיימת יותר, והיא שדרשה את פרסום הצו הממלכתי בשנת 1805.

לביסוס הטענה שהיה קיים יסוד משפטי מזה מאות בשנים לאי־סובלנות כלפי היהודים, נביא כמה עובדות היסטוריות:

מישלניץ היתה עד למחצית המאה ה־19 אחת הערים הפולניות, אשר להן היתה במדה לא־קטנה חשיבות פוליטית וכלכלית, בהיותה עורק־תחבורה חשוב. בזמנים הקודמים נמצאו כאן נקודות חשובות של מערכת ההגנה כנגד ההתנפלויות המזוינות מהונגריה.

לאחר שיפור היחסים עם הונגריה עברו דרך מישלניץ כל שיירות־המסחר שבין פולין להונגריה [1] ודרכה עברו הנוסעים להונגריה [2]. הדוק היה הקשר המסחרי של מישלניץ עם אוראבה (ארבה) השכנה (חלק מסלובקיה) ועם העיר קיזמארק.

על חשיבותה הפוליטית והמסחרית של מישלניץ תעיד העובדה, שהעיר קיבלה כבר בשנת 1342 מעמד של Wójtowstwo לפי החוק המגדבורגי ובראשית המאה ה־16 הוכרזה כעיר חופשית, הפטורה ממכס וממסים מסוימים [3]. תודות לזכויות האלה הגיע המסחר והמלאכה בעיר לשגשוג. בכל תקופות קיום ממשלת פולין דאגו העירוניים לחדש את הפריבילגיות אצל המלכים ולהשיג כל מיני זכויות חדשות [4].

גם כשחלף זמן רב לאחר חלוקת פולין וסיפוחה של גליציה לקיסרות האוסטרית עדיין לא ירדה העיר מחשיבותה הפוליטית. הקיסרות האוסטרית ביטלה את הדיסטריקט בזאטור שהכיל את הנפות ביליץ, ודוביצה, זיויץ ומישלניץ והקימה ב־1782 במישלניץ משרד מחוזי (Kreisamt) בו נכללו כל האיזורים האלו. המשרד היה קיים עד 1819 במישלניץ. מאז הועבר לוַדוביצה.

אין ספק בכך שהיהודים שאפו להתיישב בעיר בעלת זכויות כלכליות ופוליטיות כאלה, בהתחשב בכך שהעיר הסמוכה קרקוב סבלה מעודף אוכלוסיה יהודית. אבל לבטח עמדו בדרכם מכשולים שאסרו את ההתיישבות בה, הוה אומר צוים ממלכתיים de non tolerandis Judaeis שהושגו ע״י העירוניים במישלניץ, בפחדם מפני ההתחרות היהודית.

לא מעט השפיעו על השתלשלות הענינים הכמרים והנזירים, שמעולם לא נמנו על אוהבי היהודים ואשר היתה להם השפעה מכרעת בעיר ע״י הפולחנים (odpusty) המפורסמים, הכנסיות, בתי־ספר, ובתי־חולים שעמדו תחת חסותם [5].

---

1. ראה: המונוגרפיה הנ״ל, עמ׳ 8.
2. ב־1424 נתקבל במישלניץ בטקס מפואר הקיסר זיגמונט הלוקסנבורגי, שנסע להשתתף בהכתרת המלכה סופיה אשתו הרביעית של המלך ולאדיסלב־יאגללו, לאחר שחצה את הגבול הפולני בסרומובצה, בחברתו של מלך דנמרק ונסיכים רבים (שם, עמ׳ 23).
3. שם, עמ׳ 13.
4. שם, עמ׳ 90—88.
5. שם, עמ׳ 82.

לכן יש להניח כי החוקים הקונסטיטוציוניים משנת 1867 ו־1868 (ראה התחלת הספר, בסקירה על תחילת קהילת ודוביצה) ביטלו את הצוים הנ"ל מ־1805 ואיפשרו להקים קהילה יהודית. את התאריך הרשמי הראשון, המזכיר קיומה של קהילה יהודית במישלניץ אנו מוצאים בספרי האחוזה של מישלניץ משנת 1874, עת נרשמה הקהילה היהודית כבעלת חלקת האדמה עליה הוקם בית־הקברות.

לאור האמור יש להניח כמעט בוודאות, שהקהילה במישלניץ התקיימה במשך 3 דורות בלבד. פרק־זמן זה, שהינו קצר יחסית, היה בלי ספק הגורם העיקרי לכך שקהילת מישלניץ לא הספיקה לרכז בתוכה ולמשוך אליה מספר ניכר יותר של יהודים ונשארה הקהילה היהודית הקטנה ביותר בין ערי נפות גליציה.

אך יש למנות עוד כמה גורמים נוספים שהשפיעו על אי־פיתוחה. ביטול איסור ההתיישבות בעיר הוכרז בזמן שמישלניץ איבדה הרבה מחשיבותה. במחצית המאה ה־19 בערך נבנתה מסילת הברזל, תחילה בקו וינה—קרקוב—לבוב, ולאחר מכן בקו קרקוב—כאבובקה—ניי־צאנז. מסילה זו עקפה לחלוטין את מישלניץ, כיון שהקמת מסילת־ברזל דרך העיר השוכנת בהרים היתה קשורה בכריית מנהרות ארוכות, מבצע שבאותה תקופה עדיין היה יקר מדי. יש הסברים שגם סיבות איסטרטגיות, כמו קירבת מבצר קרקוב וגבול הונגריה, עמדו למכשול לכך.

התנועה בכבישי מישלניץ־קרקוב, או מישלניץ גדוב־בוכניה־טרנוב, שהיתה פעם רבה וסואנת, ירדה כעת עד למינימום. גם הנתיבים להונגריה, לאורך מסילת־הברזל זיויץ־זבארדון, ניי־צאנז־מושינה עקפו את מישלניץ העיר. היא ירדה לדרגת הערים האזוריות הבודדות בגליציה, אליהן אפשר היה להגיע רק בעגלות סוסים.

היה זה באמת צחוק הגורל. במשך מאות בשנים התדפקו היהודים על שערי העיר, בזמן שתודות לצווים ממלכתיים היא היתה בשיא התפתחותה, והשערים לא נפתחו. הם נפתחו רק בהיות העיר כבר בירידתה, כפי שמסתבר מספירת האוכלוסיה שלה:

בשנת 1890 אוכלוסיה כללית 2169 (ראה טבלה מס. 2 בראשית ספר זה)
" 1900 " " 2067

הירידה במשך 10 שנים ... 102 איש

פירוש הדבר ירידה של 5%. בהתחשב בגידול הטבעי הרי אחוז הירידה גדול עוד יותר. תופעה כזו בזמן של הגירת אוכלוסיה כפרית לעיר הינה יחידה במינה. אין איפוא כל פלא, שבהגיע הרגע המיוחל והחומות שסגרו על התיישבות היהודים בעיר נפלו, היתה זרימת היהודים לעיר מינימלית ממש.

הדבר בולט מהשוואת המספרים על גידול האוכלוסיה היהודית בוַדוביצה עם זו של מישלניץ בשנים 1880—1890:

ודוביצה מ־404 ל־975 — עליה 571 שהם 140%
מישלניץ " 386 " 482 " 96 " רק 25%

המניעים שמשכו את היהודים להתיישב בוַדוביצה מפורטים בספר ודוביצה ומה שחשוב ביותר לעידוד התיישבות היתה האוירה הליברלית שמצאו היהודים במקום, כי עיצוב דמות העיר היה בידי חוגי פקידים שחונכו על יסודות הסובלנות והדימו־קרטיה של ממשלת אוסטריה. לעומתם (כפי שהזכרנו לעיל) חונכה אוכלוסיית מישלניץ במשך מאות שנים ברוח הכנסיה הקטולית ונשארה נאמנה לה.

מספר היהודים בעיר ובכפרים הסמוכים

יהודים ישבו מזה מאות בשנים בכפרי הנפה בודזוב, דרוגיניה, יבורניק, לובין, פצים, סטרוזיה, סולקוביצה, רודניק ועוד. עם הקמת הקהילה במישלניץ צורפו גם יהודי הישובים האלו כחברי הקהילה. בספר ודוביצה מתואר על עזיבת המוני יהודים מכפר לעיר בסוף המאה ה־19. ברם מספר היהודים בכפרי נפת מישלניץ היה קטן גם בטרם התחילה הגירת היהודים מהכפרים לערים (ראה לעיל). הדבר בולט מהשוואת המספרים המפורטים להלן.

	השנה	מספר האוכלוסיה	יהודים בכפרים	יהודים באחוזות	ס"ה	אחוז מכלל האוכלוסיה
א. מישלניץ	1880	80.646	661	262	943	1.16
	1900	88.692	686	290	976	1.10
ב. ודוביצה	1880	95.426	1.306	543	1.849	1.94
	1900	107.323	915	336	1.251	1.17

המספרים מוכיחים שהיהודים לא מיהרו להתיישב בכפרים שבסביבת מישלניץ למרות שלא היה איסור על כך, באם נביא בחשבון שאחוז היהודים בכפרי ודוביצה היה עד שנת 1880, ז. א. עד להגירה הכללית מהכפר לעיר, גבוה ב־75% מזה של מישלניץ.

הסיבה היא שגם הכפרים של מישלניץ, כמו פודהאלה כולו, היו חדורי רוח הכנסיה העוינת ליהודים ומוקדי אנטישמיות ולא יכלו לשמש כמקומות־משיכה לאוכלוסיה היהודית. על קרקע זה צמחה בתקופה שבין שתי מלחמות־העולם התנועה הקנאית של דובושינסקי, שהביאה לידי עריכת פרעות ביהודים בשנת 1936 (ראה להלן).

ההגירה מהכפר התחילה בשנות 1890—1900 גם מנפת מישלניץ, אלא שבו בזמן שהיהודים שיצאו מכפרי ודוביצה התישבו בוַדוביצה העיר עצמה, הנה לעומתם היהודים מכפרי נפת מישלניץ עזבו כליל את הנפה. זאת אפשר ללמוד מן הסטא־טיסטיקה המאוחרת יותר.

האוכלוסיה היהודית במישלניץ מנתה בשנת 1880 383 יהודים

" " " עלתה " 1939 ל־850 "

עליה במשך 60 שנים.......................... 467 יהודים

כלומר ב־120%.

לעומת זאת, באותה התקופה גדלה האוכלוסיה היהודית של ודוביצה ב־350%.

הגידול של יהודי מישלניץ היה כמעט כולו מריבוי טבעי, וההגירה של יהודי הכפר לעיר היתה כמעט אפסית.

ד"ר דוד יעקוביביץ

הרבנים

יש להניח שהרב הראשון במישלניץ היה הרב נפתלי פרלמן. מוצאו ממשפחה מכובדת בעיר לימאנוב. תלמיד־חכם, גדול בתורה. לאחר פטירתו ישב על כס הרבנות בנו:

הרב יוסף שמואל פרלמן תלמיד של הרב ר' חיים הלברשטם המפורסם מצנץ זצ"ל. למדן גדול. כיהן ברבנות מישלניץ במשך שנים רבות. הרביץ תורה וחכמה, לימד והירצה. נפטר בשיבה טובה. בזמן כהונתו גדל מספר היהודים והיה צורך לקבל כדיין ומו"צ את גיסו:

הרב שימל'ה דרשוביץ. אחרי מותו של הרב יוסף־שמואל פרלמן נכנס הוא לתפקיד רב העיר. היה למדן גדול ומכובד על ידי הקהל.

בנו הרב בריש דרשוביץ, היה הרב האחרון. פרט לבקיאותו הגדולה בתלמוד, היה בעל השכלה כללית וידוע כאיש המרגיע לבבות בקרב חברי הקהילה וכרועה רוחני של הקהל. היה מוזמן לאסיפות הנערכות ע"י שלטונות העיר ונאם בפולנית ובעברית. בתרגום ובהכנת ההרצאות לשפות לועזיות עזר לו מתמחה למשפטים דוד פרלרוט, בנו של ראש הקהילה יצחק ישעיהו פרלרוט.

עם פרוץ המלחמה עזב את העיר וניספה עם יהודי ניי־צנז.

נח ויינמן

הדיין הרב משה לנגנאור

הרב משה לנגנאור נ"ע, הדמות היפה בעירנו, בן הרב מקומרנו. (דער סאָלער רב). במשך 20 השנים האחרונות כיהן כדיין במישלניץ. נמוך קומה ובעל עינים יוקדות, תלמיד־חכם וירא שמים. בראשונה גר בביתה של חנה שנגוט, בדירה צנועה. כבחור בגיל בר־מצוה למדתי אצלו יחד עם בחורים אחרים שולחן ערוך, גמרא עם תוספות, יורה־דעה ועוד.

לאחר מכן יצא מדירתו האמורה וקנה בית לא הרחק מה"טארגוביצה", מאחורי הבית של וולף בוכייסטר.

ביתו היה פתוח תמיד, והיה מקבל כל אדם בסבר פנים יפות ובחיוך על שפתיו. בביתו היה מנין קבוע עם ספר תורה. כל אדם שלא רצה להיות קשור לא עם חסידי בובוב ולא עם חסידי קולישיץ ובלז, מצא שם את מקומו, כי סובלני מאד היה הרב לכל באי ביתו. "עניו היה האיש משה". במיוחד נהרו לשם אנשים המקורבים לאגודת־ישראל שלא מצאו את מקומם בבתי התפילה המקומיים, שהיו במגמת חסידות גרידא.

בין הבאים הקבועים לביתו היו חברי שלמה ונפתלי ביטרספלד נ"ע, ויבדל לחיים ברוך ביטרספלד (כיום בארץ).

עם התגברות הנגישות בפולין נאלץ היה הרב לנגאור לעזוב את דירתו ולמסרה לזרים כמעט בחינם, בגלל הסביבה האנטישמית. לא פעם הושלכו אבנים לתוך דירתו ואף איימו שיעלוה באש.

הוא עבר לגור במרכז העיר, ושם התגורר עד פרוץ המלחמה. למרות ההרעה בתנאי הדיור, של חדר אחד, לא פסק מלקיים בביתו את ה"מנין" כמקודם.

עם פרוץ המלחמה ברחנו אני ומשפחתי ממישלניץ. שמענו שהרב לנגנאור ברח אף הוא לטרנוב יחד עם זרם הפליטים האחרים, אך מאז לא שמענו עליו יותר.

בני משפחתו שניספו: אשתו חנה, בת ר׳ יוסף־שמואל הרב ממישלניץ; בנו יוסף שמואל, בתו שרה, אשת ר׳ אליעזר בן הרב מקומרנו, איש טוב־לב, תלמיד־חכם ופזרן לצדקה, ממשפחת חסידי סדיגורה וצאצא לר׳ אייזיק׳ל מקומרנו, ובנותיו חיה, פועה ונחמה. תהא נשמתם צרורה בצרור החיים.

בנו ר׳ מרדכי לנגנאור, מוסמך לרבנות, נמצא כעת בארצות־הברית.

רחל פרלרוט

ראשי הקהילה

אין לנו ידיעות על ראשי הקהל הראשונים. לפי המשוער, כאשר הוקמה הקהילה ואושרו תקנותיה נידחו הבחירות למועצת הקהילה בגלל חילוקי־דעות. נוצר מצב בלתי חוקי, שהכריח את הממשלה למנות קומיסרים ממלכתיים, ולא דוקא יהודים, שניהלו את עניני הקהילה. והיות וה"סטארוסט" פעל בדברים אלה לפי ראות־עיניו מבלי להתחשב עם דעת הקהל, לא היו הקומיסרים אהודים על הציבור ובגלל זה לא נשאר זכר אחריהם.

רק אחרי זמן רב ולאחר משא ומתן ממושך הצליחו המפלגות הקטנות, ע"י השפעה מצד גורמים ששלום־בית היה קרוב ללבם, לבוא לידי הסכם ולערוך בחירות חופשיות. בבחירות נבחרו יו"ר הקהילה לפי הסדר דלקמן:

1) אליהו פפלאנצר,
2) דוד קורנגוט (1890—1910),
3) יצחק ישעיהו פרלרוט (1910—1930),
4) אליהו מנדל לוסטיג,
5) אליהו ניימן,
6) הירש הורוביץ (1936—1937),
7) משה פרלרוט (1938—1939).

להלן פרטי החיים של רה"ק שנשארו בזכרוננו:

ר׳ יצחק ישעיהו (ר׳ איטשע) פרלרוט, בן החסיד ר׳ יקותיאל זלמן ז"ל, נולד בשנת 1864 בעיר זקליצין. בשנת 1888 נשא לאשה את מרת מרים בת ר׳ יהודה לייבלר. השתקע בעיר מישלניץ ומיד התחיל להתענין בצרכי ציבור.

עם גידול האוכלוסיה היהודית החליט לבנות את בית־המדרש הגדול בעיר. ביזמתו ובכספים שלו ושל מתנדבים אחרים נבנה בית־המדרש בשנת 1890.

עוד לפני מלחמת־העולם הראשונה יסד בנק יחד עם אחיו ר׳ חיים־יהודה מזגוצינא, כדי שיוכל להגיש עזרה לסוחרים היהודים הנזקקים להלוואות.

במשך 20 שנות כהונתו כרה"ק עבד בהתנדבות ובמסירות בכל לבבו ובכל נפשו

לטובת הציבור. היה גם חבר מועצת העיריה, ושם נאבק למען המיעוט היהודי בעיר. כל ימיו היה אחד מידידיו ומעריציו הנלהבים והנאמנים של הרב הצדיק מבובוב, ר' שלמה הלברשטם זצ"ל ובנו האדמו"ר ר' בן־ציון זצ"ל, והיה תמיד מוכן למסור את נפשו על מזבח האהבה ההדדית ע"י קירוב לבבות בתוך הקהילה, כשהוא מסתייג מכל סכסוכים פנימיים.

בשנת 1912, כאשר היחסים הבינלאומיים היו מתוחים, התקיימו בסביבת העיר תמרונים של צבא אוסטריה, בראשות יורש העצר ארכידוקס קארל הבסבורג. הוא ניצל את ההזדמנות הזאת ובשעת קבלת פנים לכבודו, הרהיב עוז, כראש הקהילה, לבקש את התערבותו האישית לטובת היהודים בכל מקום שיהיה צורך בזה. יורש־העצר הבטיח לו לקיים את בקשתו.

ביתו היה תמיד פתוח לאורחים, וכולם נתקבלו בסבר פנים יפות ונתמכו גם בכסף לפי מיטב יכולתו. יש לציין גם כי בכל המעשים האלה היתה פעילה רעייתו היקרה מרת מרים (מאנציה) עליה השלום. היא ידעה כל מקום סמוי שיש להגיש שם עזרה וסעד והיא עצמה, למרות שהיתה חולנית, טרחה וביקרה במקום עם סיר מרק ובשר לחולים שהיו נזקקים לכך.

בזמן המלחמה עזב ר' יצחק־ישעיהו את העיר ועבר לגור בויליצקה. משם גורש כנראה ליערות הסמוכים בניפולומיצה ונורה ע"י הנאצים ימ"ש.

היו לו שמונה בנים וחמש בנות. אחרי השואה נשארה מכל המשפחה בת יחידה רחל פרלרוט, כותבת הטורים האלו, עם בעלה נחום בן חיים־יהודה פרלרוט ומשפחתם.

זמן מסוים בתקופה הבין־מלחמתית כיהן כראש הקהילה אליהו נ י י מ ן, אדם מסורתי חדור דתיות. כפי שמתואר להלן, בעת טיהור העיר מקומוניסטים בשנת 1940 נשלח לכלא מונטילופיך בקרקוב ועונה שם עד מוות.

בשנים 1936—1937 כיהן כראש הקהילה הירש ה ו ר ו ב י ץ, יליד מישלניץ, שם אביו נפתלי. מוצאו ממשפחה אצילית, משפחת איש־הורוביץ, שהיתה מפורסמת בפולין. היתה לו סוכנות של בירה ויי"ש של הארכידוקס סטיפאן מזיביץ. הוא מילא את תפקידו בנאמנות ומסירות רבה באותה תקופה קשה שעברה על יהודי מישלניץ בימי פוגרום דובושינסקי והופיע כאחד העדים החשובים במשפט שהתקיים נגד הפושעים.

ניספה עם אשתו ושני ילדים בזמן השואה.

ראש־הקהילה האחרון בשנים 1938—1939 היה ר' משה פ ר ל ר ו ט, בנו של ר' יצחק־ישעיהו. למרות שהיה זה בימים הקשים של השתוללות האנטישמיות, עבד עד לכיבוש העיר בידי הנאצים, במסירות נפש ממש למען הקיום ושווי הזכויות של התושבים היהודים. היה תמיד אהוב ומכובד על כל התושבים.

בגלל כהונתו עד המלחמה כראש הקהילה נאסר ע"י הנאצים בכלא מונטילופיך בקרקוב ועונה קשות. אחרי שחרורו חזר למישלניץ במצב אנוש ואחרי כמה שבועות נספה.

ד"ר דוד יעקובוביץ

בתי תפילה במישלניץ

בשנים הראשונות לקיומו של הישוב היו במישלניץ מנינים פרטיים בלבד. רק עם גידול האוכלוסיה נבנה בית־המדרש הגדול, בשנת 1890.

בתקופה האחרונה היו בעלי התפלה הרב בריש דרשוביץ, יצחק לאנגסאם, לייבוש מאנהיימר ויעקב ריגלהויפט. בעלי קורא היו יהודה הולנדר ומשה צולמן. הגבאים היו חנינא בקר ויוסף בראכפלד.

היה גם בית תפילה של חסידי שינובה. הגבאים דשם היו מנחם לוסטיג ואליעזר־מרדכי אפטרגוט.

בבנין התלמוד־תורה, שהוקם בשנת 1925, היה מנין עבור מבוגרים ובימים־נוראים היה מלא מתפללים. הגבאים היו אברהם־יצחק גולדבלום והירש הורוביץ.

שוחטים

את תפקידי השו"ב מילאו בזמננו א) משה צולמן; ב) שלום קלארמן. שני השו"בים הצטיינו במידות טובות ובידיעת ההלכה על בוריה.

גורלו של שלום קלארמן היה טראגי. בתחילת המלחמה ברח ממישלניץ והגיע עד לעיר ראדומישל וילקי, שם השיגו אותו הנאצים. בהיותו ברחוב ראה שאנשי ה"גיסטאפו" מתקרבים אליו כדי לאסרו, מיד ברח לכנסיה נוצרית הסמוכה, בחשבו כי שם יציל את נפשו, אבל הנאצים רדפו אחריו והרגוהו בתוך הכנסיה. הם היו אכזרים כל־כך שלא נמנעו משפך דם אפילו במקום שלפי מושגי הנוצרים היה קדוש.

בית הקברות

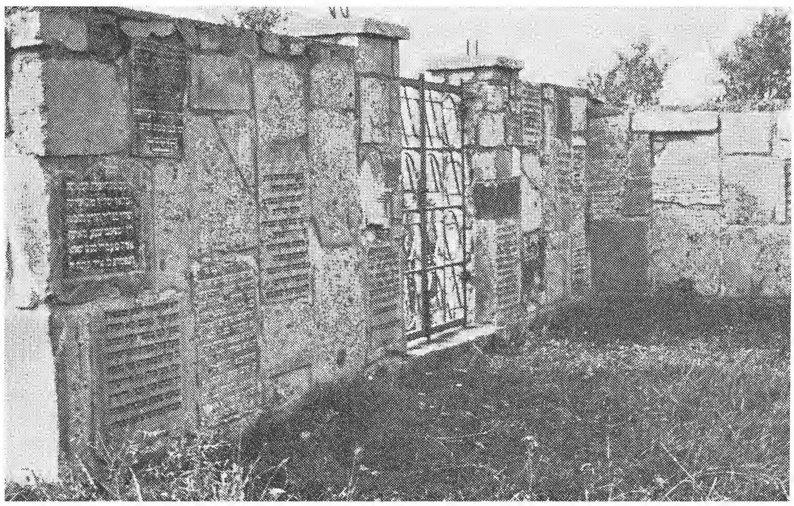
כפי שכבר הוזכר לעיל, נעשה רישום הטאבו של בית־הקברות בבית המשפט במישלניץ בשנת 1874. בית־העלמין נמצא ע"י כביש ראשי המוביל לקרקוב, במרחק 2 קילומטר ממרכז העיר. גם נפטרי הסביבה הובאו בו למנוחות.

הגבאים היו בזמננו מאיר קויפטייל, נחמן שטיל, ועוד יהודים שאת שמותיהם קשה כעת לקבוע. הם כולם מילאו את תפקידם במסירות ובסבלנות, שלא על־מנת לקבל פרס.

משפחתו של נחמן שטיל ורעיתו מרים היתה מכובדת בעיר. דודה של מרים, הרב נתן־אהרן נייגר, כיהן כראש הישיבה בעיר. עליו מדובר להלן בסקירה על לימוד התורה. בתם חיה (רייך) היתה מורה בבית הספר "בית יעקב" בדוביצה (ראה ספר ודוביצה). משפחה זו ניספתה כולה בידי הנאצים, מלבד בת אחת, יפה (קירשנבוים), שעלתה ארצה בשנת 1936 אחרי פוגרום־דובושינסקי שנערך במישלניץ, וגרה בת"א.

בית־העלמין במישלניץ היה עד למרחצי־הדמים שבוצעו ביהודים ע"י הנאצים. אליו הובאו ע"י ה"גיסטאפו" והוצאו להורג יהודי הכפרים הסמוכים שהצורר לא

הספיק לרכז במישלניץ עם כל קרבנותיו ולשלוח לסקבינה, באותה שבת טראגית בחודש אוגוסט 1942, עליה מסופר להלן במדור השואה. הם נהרגו כאן ביריות ונקברו בקבר אחים משותף[1].

66–67. מצבות וחלקים שנדבקו לחומות בית הקברות
Monuments and parts stuck to the walls in the Myslenice cemetery

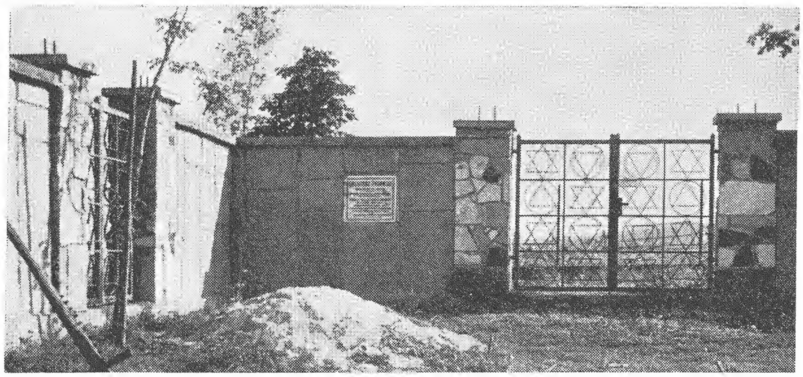
1. לפי מקורות שנמצאים בארכיון עירית קרקוב, נורו במקום זה כ־30 אנשים (מסמכי המחלקה לפצויי־מלחמה משנת 1946, מס. u.w.II.174).

בית הקברות נחרב ע״י הנאצים, הגדר נהרסה, המצבות נופצו וחלק מהם שימש לתיקון מדרכות ברחובות העיר. רק 5 מצבות נשארו שלמות וקיימות במקום.

אחרי המלחמה תיקנה הנהלת הקהילה בקרקוב, בראשותו של מאיר יעקובוביץ, אחיו של כותב הטורים האלה את בית הקברות השמם. נבנתה גדר חדשה. המצבות שלא היו על המקום, וגם חלקים שבורים, נאספו והודבקו אל חומות הגדר. ע״י השער הוקם לוח לזכר בית־העלמין ההרוס, ולוח לזכר הקרבנות האומללים שניספו כאן ע״י הנאצים.

68. לוח לזכר קרבנות הנאצים שנהרגו בשנת 1942
על שטח בית־הקברות
A monument in memory of the Nazi victims perished during 1942
on the cemetery grounds

69. שער הכניסה לבית־הקברות במישלניץ ולוח זכרון שהוקם אחרי המלחמה

בתרגום :

בית הקברות

נוסד בשנת 1874 ע"י קהילת מישלניץ. נחרב בזמן הכיבוש בשנים 1943—1942
נבנה מחדש בשנת 1961 בעזרת הקרנות של ועד המרכזי היהודי לסעד.
ועד קהילת קרקוב

נח ויינמן

אפיזודה מחיי בית־המדרש במישלניץ

במישלניץ היו 3 גושים חסידיים: בובוב, קולישיץ ובלז. מלחמה מתמדת התנהלה בין חסידי שתי חצרות קולישיץ ובובוב. בית־המדרש הגדול במישלניץ היה ברובו תחת השפעתם של חסידי בובוב, אולם בקרב הנוער שישב בבית־המדרש ולמד היו גם רבים מחסידי קולישיץ ובלז. בחורי בובוב לא ראו בעין יפה את מתנגדי רבם בין כותלי בית־המדרש שלהם ועשו הכל כדי להרחיקם משם...

זכורה לי תמונה מעניינת מאחד הבקרים, עת היינו משננים את מסכת פסחים. כאשר הופענו לביהמ"ד ורצינו להתחיל בשעורנו היומי, לא מצאנו אף גמרא אחת ממסכת "פסחים" בכל ביהמ"ד, למרות החיפושים המרובים. הבינונו שאלה הם מעשה ידיהם של קנאי חסידי בובוב...

בתגובה לביטול לימוד־תורה, החלטנו לשלם להם כגמולם. באותו ערב הסתתרנו עד לשעות המאוחרות בסביבת בית־המדרש, פתחנו את החלונות והוצאנו את כל מסכתות "קדושין" בה הם למדו אז. למחרת קידם את פנינו חיים אפטרגוט, איש סודנו כל ימות השנה, שבשבתות וחגים היה מתפלל בבית התלמוד־תורה ואילו בימי חול התפלל בבית־המדרש. הוא סיפר לנו, כי גם לבחורי בובוב נעלמו בלילה הגמרות...

בבואנו לבית־המדרש עמדנו איש מול רעהו — חסידי קולישיץ מול חסידי בובוב, מבלי להתחיל בשעור היומי, בגלל מחסור הדדי של גמרות.

בין חמומי המוח של חסידי בובוב היו שהחשידו אותנו בהסתרת הגמרות, ומדיבורים הגיעו לתיגרת ידים, אבל ידיהם לא היו על העליונה. כפשרה הוסכם שתוך 24 שעות יימצאו הגמרות שנעלמו במקומם הרגיל.

מאז הושלט "שלום" בין לומדי בית־המדרש בין חסידי קולישיץ ובובוב.

זהבה פנסטר (אולגה ויינמן)

לימוד התורה

בעירנו היתה קיימת ישיבה, שהוקמה עוד במאה ה־19. יצאו לה מוניטין במערב־גליציה, בגלל הרמה הרוחנית הגבוהה שלה, ונהרו אליה תלמידים מהערים הסמוכות.

מיסדה הרב נתן־אהרן נייגר, בן דודו של חיים נייגר מטרנוב (עסקן ציוני ידוע בגליציה) היה מנהלה של הישיבה בשנים 1890—1900. הודות לכשרונו הפידגוגי המובהק וידיעותיו בתלמוד זכתה לשגשוג גדול.

בזמננו כיהן כראש הישיבה הרב מרדכי־אריה פריינד, נכדו של הרב הצדיק רבי אליעזר רוזנפלד מאושפיצין, שהיה חתן האדמו"ר, בעל "דברי־חיים" מצנז זצ"ל.

בימיה הראשונים שכנה הישיבה ברחוב פלאנטי. אחר כך עברה למעון שנשכר ברחוב ביסינסקי ובזמננו השתכנה בבית־המדרש. למדו בה כ־50 תלמידים, וכפי שנזכר לעיל שימשה כמקום מרכזי לנוער הסביבה.

התלמידים שלא היו מעירנו היו סמוכים על שולחנותיהם של תושבי העיר וישנו בקומה ב' של בית־המדרש. בסידור הבחורים טיפלו ברוך בוכייסטר, וולף לאנגסאם, שלמה פרלברג ועוד.

עד שנת 1925 למדו הילדים הקטנים של יהודי מישלניץ במקום בלתי־מתאים ללימוד, ברחוב ביסינסקי. הקהילה הלכה וגדלה ובסופו של דבר נוצר מחסור במקומות עבור ילדים חדשים והקהל התמרד במצב זה. בשנת 1924 בערך יזמה הקהילה הקמת בנין (ע"י תרומות) והצליחה להקים במשך שנה אחת באותו רחוב בניין חדש בן 4 חדרים ללימוד ושניים לתפילה, שנקרא "תלמוד־תורה".

במוסד זה למדו כ־150 ילדים משלוש שנים עד גיל בר־מצוה. אחר כך עברו ללמוד תורה בישיבה.

בזמן האחרון היו המורים במוסד 1) חיים איצי פפלאומנבוים; 2) משה שטיין; 3) אידל הולנדר.

גאוות העיר היתה על מוסד זה. כל הילדים היו מרוכזים במקום אחד, מחולקים לכיתות ורכשו חינוך לפי תכנית מסודרת מראש ועל ידי מורים מוסמכים, שלא כמו בעיירות הסמוכות, שבגלל חוסר בנין־ציבורי היה לימוד הילדים מפוזר ב"חדרים" פרטיים בכל פינות העיר ולא היה שיתוף פעולה בין המלמדים.

ע"י הקהילה הוקם בית מרחץ ומקוה, אותו ניהל קלמן בינשטוק.

חברות צדקה

ביקור חולים. היה קיים בעיר מוסד עזרה לחולים נצרכים. יו״ר החברה היה אהרן קמפלר, שתרם מזמנו ומהונו להושטת עזרה. מחברי הועד יש למנות את נתן בקר, ישראל וויינמן, אליהו ניימן ועוד.

חברת תומכי עניים דאגה שהעניים שהזדמנו לעיר לא יצטרכו ללכת מבית לבית לבקש נדבות. הם קיבלו תמיכה מהחברה. למטרה זו שילמה האוכלוסיה מס־חדשי לחברה. חברי הועד היו יוסף וייסברג, ועוד.

בעירנו היה נפוץ המנהג של מתן־בסתר לעניים. כל ערב היו מביאים דברי־מאפה ואוכל מבושל עבור עניי העיר וכן בערב שבת.

כאשר התקרב חג הפסח, חולקו מצות לעניים ע״י הקהילה (״קמחא דפסחא״).

השתתפות במועצת העיריה

בתקופה האחרונה היו חברים במועצת העיריה מרדכי־נתן ביטרספלד, ד״ר אליעזר גולדווסר, ד״ר קרול לייבל, חיים ניימן, אליהו ניימן, ישראל קרגר ועוד. היהודים היוו 10% בלבד של האוכלוסיה הכללית, אבל בבחירות הם תמיד השיגו 4—3 מנדטים. פעם אחת, כאשר השיגו 5 מנדטים ונפלה משום כך בחירתו של כומר ונבחר יהודי וולף בוכייסטר במקומו, ויתר הלה לזכותו. להישגים האלו גרמו התענינות היהודים בחיים הציבוריים והשתתפותם היוצאת מן הכלל בבחירות. כן יש לציין, שלמרות האנטישמיות היו המועמדים היהודים מקובלים על כל האוכלוסיה וזכו לקולות גם בין הנוצרים.

חברה לאשראי

היה קיים בעיר בנק לאשראי, בהנהלת משה־חיים צאפניק וחנוך טיפנברונר. למרות שזה היה עסק פרטי, דאגה ההנהלה לצרכי הציבור והעניקה הלואות ביד רחבה גם לעניים ומחוסרי אמצעים.

סטפן בובר (אוזיאש וסרפל)

התנועה הציונית במישלניץ

מסיבות שונות היתה העיר שלנו שונה מבחינות רבות ובולטת באופן מיוחד בין הערים והעיירות באיזור. מתוך למעלה מ־6000 תושבים שהיו גרים במישלניץ, נמנו כ־250 משפחות יהודיות. כמעט כולן ישבו במרכז העיר והתעסקו במסחר ומלאכה. המיוחד שבישוב הקטן הזה היה האופי הדתי־חסידי המובהק של הרוב המכריע מבין תושביו: שמירה קפדנית של המסורת הדתית עם כל מנהגי תורה ודת ישראל וכן הגנה מוחלטת מפני חדירת כל מחשבה חילונית, כל תו־חיים ורוח יהודית־

מודרנית. מעטות מאד היו בתוכנו המשפחות שהוגדרו אז כ"מתקדמות". ומעטים היו אצלנו בני־נוער המסוגלים בתנאים הקיימים ללמוד ולחיות חיים חברתיים.

למרות כל זה היתה גם לעיר שלנו תקופת תנופה. הודות למאמץ הספונטאני של קבוצה לא־גדולה שהכילה אנשי רצון ומרץ, יכולים אנו היום להזכיר פרק נפרד בתולדות העיר. קצרה, אולם סוערת, היתה תקופת התפתחות התנועה הציונית במישלניץ, בד־בבד עם ההתעוררות המקבילה של חיים חברתיים ותרבותיים עבריים.

ידוע, כי הרוח החיה וכן המניע בחיים חברתיים וארגוניים הוא בראש ובראשונה הנוער. בתוככי הנוער גופו, התפקיד הפעיל הוא תמיד מנת חלקו של הנוער הלומד, תלמידים וסטודנטים. איך נראו פני הדברים בעיירתנו לאור המבנה החברתי המיוחד של הציבור המקומי?

העיר היתה מרכז אדמיניסטרטיבי של האיזור ("נפה") ולכן היה לה בית־ספר תיכוני ממשלתי. מובן מאליו שילדי משפחות דתיות לא למדו בו כלל, אם נוסיף ונציין כי הלימודים התקיימו גם ביום השבת. על אצבעות יד אחת אפשר לספור את ילדי המשפחות החילוניות המעטות שלמדו בגימנסיה זו, או סיימו את חוק־הלימודים במקום והשתלמו לאחר־מכן בבתי־ספר גבוהים. בזכרוני מופיעים שמותיהם (בסדר כרונולוגי) של אדם גולדוזסר, מרילה ואנקה קופרמן, אחי חיים וַסרפל, יוסף צנקר, אהרון פרלרוט, הנריק פדן, אחי הנריק וַסרפל, דוד פרלרוט (סיים את הגימנסיה העברית בקרקוב), דוד צנקר. לאחר הפוגה של כמה שנים הופיעו בשנה אחת 3 תלמידים, והם ארוין צוקרמן, מנדק פרלרוט, וכותב הטורים האלה. אני מקוה שלא השמטתי שמות רבים.

במסגרת זו רצוני להקדיש כמה מלים לחברי ארוין צוקרמן ז"ל, שאחרי קבלת תעודת הבגרות הפסיק את המשך הלמודים בפולין, יצא להכשרה במזרח־גליציה ואחרי עליתו ארצה בשנת 1939 הצטרף לקיבוץ; השתתף בצבא־ההגנה־לישראל במלחמת השחרור ובשנים האחרונות לחייו עבד כפקיד בכיר בחברת החשמל. לצערנו הגדול הוא נפטר לפני עלייתנו ארצה, בסביבות שנת 1956, בהשאירו אחריו אלמנה, בן ובת שהם כיום בני 20 בערך.

אלה הם התלמידים כולם, פרט אולי לכמה תלמידים מעיירות סמוכות, שלמדו במישלניץ רק באורח ארעי ובתקופות קצרות בלבד.

בתנאים אלה, לא מבוטל היה חלקה וזכותה של האינטליגנציה המקצועית מן הדור הקודם, הן מבין התושבים המקומיים והן מבין אלה שהשתכנו בעיר. אזכיר כאן כמה מהם: ד"ר לזר גולדוזסר, ד"ר קרול לייבל, מגר' פורשמידט, השופט ד"ר ג'ורג' פדרגרין, מגר' סידה קרנץ, ד"ר לפלהולץ.

אחזור לנושא העיקרי של זכרונותי. ובכן, יום אחד, והיה זה בשנת 1927, הוקמה "התקוה". זה היה שמו הראשון וגם האחרון של הארגון שהקיף מיעוט מיהודי העיר. מטרת הארגון היתה לדרבן את הציבור היהודי לחיים חברתיים ברוח יהודית והפניית תשומת לבו לרעיון הציוני, שהתפתח מזה זמן רב והשתרש אצל המוני יהודים בעולם.

קשה היתה לידתו של הארגון וקשים היו צעדיו הראשונים במישלניץ. בחוגים הדתיים התעורר פחד. הם חשו בסכנת ההשפעה האורבת לנוער, ובמיוחד לבנות. כי בו בזמן שהבנים היו מטבע הדברים יורשי המסורת, למדו בישיבות ולבשו בגדים

מסורתיים וכן עזרו בעסקי הוריהם, הנה הבנות היו נתונות יותר להשפעת כל חדש, בהיותן פנויות יותר להתעניינות בהוויות העולם, לקריאת ספרים וכו׳.

הוחל במבצע הגנה, או ליתר דיוק במבצע מלחמה נגד הארגון הציוני, ע״י מסע הסברה בקרב הנוער, איסוף התחייבויות בכתב שלא ישתייכו לארגון, וכן השפעה ישירה על משפחות באמצעות נימוקי דת. כל זה נעשה בהדרכתו וניהולו של הרב המקומי. נתחוללו אפילו תגרות ידים כשבני משפחת צנקר, כהנים, לא הורשו להשתתף בברכת־כהנים בימי חג. כשיקראו היום את הדברים האלה אותם המעטים, לצערנו, מצאצאי אותן המשפחות האורטודוקסיות, שהנם היום אנשים בעלי מבט אחר על עניני העולם, יוכלו בודאי לסלוח להוריהם את עקשנותם ושמרנותם מאז. זהו אחד מכללי התפתחות החברה והחיים החברתיים, שלומדים משגיאות העבר. האח, עד כמה היינו מאושרים ושמחים, אילו היו הרבה מאד מתנגדים מאז חיים אתנו בתקופתנו הנוכחית.

ליושב־ראש הראשון והיחידי בתולדות הארגון נבחר באופן ספונטאני ד״ר לזר גולדווסר, שהיה דמות אצילה ו־ותיק בעסקנות הציונית מתקופת הרצל, אותו הכיר ואתו פעל כציוני בהיותו עוד נער. לסגנו נבחר אחד מנכבדי העיר, דוד פדן. הארגון התחיל בפעילות עניפה. חולקו תפקידים בין פעילי החברים. בהזדמנויות שונות ולרגלי חגים התקיימו אסיפות חגיגיות, בהן הושמעו נאומים מפי מרצים מקומיים ואורחים. הוקם חוג דרמטי ואמנותי של חובבים, שהצליח במשך הזמן בכוחות עצמו לארגן ערבים וגם הופעות בידור, להציג יצירות דרמטיות קלות ולערוך קונצרטים. בהתנדבות החברים ובעזרת היושב־ראש הוקמה ספריה, שהתרחבה במשך הזמן. הוקם חוג ללימוד עברית.

בהזדמנויות שונות נערכו מגביות כספיות לקק״ל ע״י מבצע מכירת שקדים, צמוקים ויין מא״י וכו׳ והופץ השקל הציוני.

החברים מילאו בנאמנות את תפקידיהם — מזכיר, גזבר, מארח וכו׳. לרשות הארגון עמד אולם יפה ורחב־ידים. עד כמה שהזכרון מרשה לי אשתדל לפרט לפחות את המשפחות שבניהן היו חברים בארגון: אפטרגוט, בלזם, בירן, גסנר, גולדווסר, פדן, פליישר, פלסטר, שטמר. יש להזכיר כאן, לפחות באופן כללי, כי השתייכו לארגון עוד הרבה חברים תומכים, שמהיותם דתיים לא יכלו להיות פעילים בגלוי, בחשש לסכסוכים משפחתיים.

התחילה תקופה פורחת בחיי החברה: חגיגות ונשפים, הרצאות והופעות אמנותיות, שכללו הופעות אורחים גם מעיירות סמוכות, משחקים וקונצרטים. דבר זה היווה רק חלק מצעדי ההתקרבות בין אנשי מעמדות שונים מבחינת ההשכלה, המנטליות, המצב הכלכלי והתרבותי. בכך ניתן פיצוי על האיחור וחוסל הפיגור של שנים רבות.

אולם לא ניתן למעוף סוער זה שייהפך לתנועה יציבה, אשר תעמוד במבחן הזמנים ותהיה חלק בלתי נפרד מחיי העיירה, כפי שהדבר היה במקומות אחרים. היה זה לכן רק מעוף שנמשך זמן קצר באופן יחסי, כ־3 שנים בלבד. קשה היום לקבוע את הסיבות האמיתיות שהביאו להתפוררות הארגון. אולי גרם לכך חוסר עתודה של שורות־נוער, נוער המסוגל ומתאים לפעולה מתגברת. כן יש להביא בחשבון את התפזרות חלק מהפעילים בארגון מסיבות שונות ויציאתם למקומות אחרים, ובמיוחד לקרקוב הסמוכה.

ידוע כי חוסר התקדמות משמעו נסיגה. בתחילתו היה הארגון בעל אמצעים כספיים ואולם יפה, וכשאך התחיל להצטמצם דלו אמצעיו וגם עבר במשך הזמן לחדר קטן ולא ארכה לו הדרך להתחסל לגמרי. קשה היום להבין ולמצוא הצדקה לאדישות העסקנים ואנשי המקום, שהביאה להשתקת החיים החברתיים.

כידוע לי נעשה בשנת 1937 (בערך) נסיון נוסף להחייאת התנועה הציונית. התארגנה קבוצת נוער ציוני בשם "עקיבא", שמנתה כמה עשרות חברים ואוהדים. עד כמה שזכור לי פעלה קבוצה זו עד פרוץ המלחמה. העבודה בקבוצה התנהלה בהסתר, מפחד לתגובתו של הציבור החרדי. מאחר שכמעט כל חברי התנועה ניספו בשואה, קשה היום לשחזר את תולדות התנועה בעיר.

יש לציין שגם במישלניץ היתה קיימת עליה ארצישראלית של בודדים, כמו ביתר הערים. פרט לארוין צוקרמן שהזכרתי לעיל, עלו ארצה לפני המלחמה:

ישעיהו רוטנברג, ת"א,
יפה שטיל (קירשנבוים), ת"א,
רות שטיין, שעזבה את מישלניץ לגרמניה ועלתה משם ארצה.

הדברים הקצרים הללו אינם ממצים בשלמות את הנושא. אפשר אולי להזכיר הרבה קוריוזים ופרטים מהתקופה הנ"ל. במיוחד מן הראוי שתיכתב מונוגרפיה מיוחדת על ד"ר לזר גולדווסר, דמות שעליה יכולים אנו להיות גאים ושמו ראוי להנצחה בתולדות הציונות. תצדיק אותי אולי העובדה, כי בימים בהם התרחשו הדברים הייתי נער קטן ולא נחרת הרבה בזכרוני, מאחר ועדיין לא השתתפתי באופן פעיל בחיי המבוגרים ולאחר כמה שנים הופסק הכל.

באם המלים המעטות מדברי אלה יגיעו לשרידים המעטים שנשארו בחיים, המפוזרים בכל רחבי העולם והיו עדים לאירועי הימים ההם — יעוררו הן בודאי בדמיונם וזכרונם את תמונת הזמנים שעברו ושכמעט נשכחו. או־אז אדע נאמנה, כי מטרת רשימתי הקצרה הזאת הושגה במלואה.

צבי פדן

ד"ר לזר גולדווסר

בדמדומי הערב, כשזכרונותי מפליגים ליותר מחצי יובל שנים אחורנית ולפתע פתאום מוצא אני את עצמי בדמיוני בעיר הולדתי מישלניץ ומשוטט ברחובותיה, אינני יכול לשכוח את הדמות הבולטת ביותר בקרב יהדות עירי, את ד"ר ל. גולדווסר.

בעל קומה בינונית, ממושקף, עטור שער שיבה מתולתל, שפם מטופח. במקצועו עורך דין מבריק, מטימטיקאי מעולה, חובב מוסיקה, אמנות ופילוסופיה; איש מלא מרץ וחיים, מלא חכמה ותורה, איש בעל תפיסה מהירה וחשוב מכל: יהודי במלוא המובן; איש בו פעם לב יהודי, לב טוב ורגיש לכל עוול, ולו הפעוט ביותר, מוכן להושיט את ידו לכל נזקק ובכל עת. כזאת היתה דמותו של ד"ר גולדווסר.

במשך שנים רבות כיהן כחבר המועצה העירונית ובידו היה תיק הסעד לאוכלוסיה היהודית. מי אינו זוכר את פעילותו בשטח זה, מי אינו זוכר את מלחמתו הבלתי פוסקת על זכויות האוכלוסיה היהודית, על הגדלת תקציב הסעד לשכבות העוני המתגוררות הן במרכז העיר והן בפרבריה, שמצבם הכלכלי, עקב התפשטות האנטישמיות, נעשה מיום ליום יותר גרוע.

צרכיה של האוכלוסיה היהודית, הגוברים מיום ליום, ודאגתו ורצונו הכביר להשיג יותר ויותר גרמו לויכוחים סוערים בכל ישיבה וישיבה במועצה העירונית. ואם אזכיר דרך אגב את הפלישה המפורסמת של דובושינסקי, בשנת 1936, אשר הפכה את הקערה על פיה והאנטישמיות והמתיחות עלו לממדים בלתי נסבלים — לא קשה לתאר מה היו הרגשותיו באותה תקופה שאותותיה לא איחרו לבוא.

הכאב שבער בלבו, רגישותו הטבעית והתמרמרותו על הנעשה פרצו כהר־געש באחת הישיבות של המועצה העירונית. לאחר בקורת קטלנית על קיפוח זכויות האוכלוסיה היהודית ועל אי־היענות העיריה לצרכי אזרחיה קם ראש העיריה דאז, ניגש לנואם וסטר לו סטירת־לחי מצלצלת, שהדיה הדהדו זמן רב. בגאוה האופינית לו קיבל את עלבונו, אולם לא נסוג מעמדתו.

אחת מ״נקודות התורפה״ שבו היתה הציונות. ציוני נלהב, כחבר ״בני ברית״, כחסיד תורת ד״ר הרצל המאמין אמונה בלתי מעורערת שמדינת ישראל קום־תקום תרם לא במעט למטרה זאת, הן מבחינה רוחנית והן מבחינה חומרית. כבעל הכרה פוליטית ציונית־לאומית, ידע שהיסוד עליו יש לבנות את מדינת ישראל — הוא הנוער היהודי. בתנאים לגמרי לא קלים, באוירה עוינת של אותו חלק האוכלוסיה היהודית אשר החרימה כל ״מושג״ הקשור במדינת ישראל ואשר ניהלה יומם ולילה תעמולה אנטי־ציונית חריפה לא רק בקרב הנוער היהודי אלא כיוונה את התעמולה עד לתיגרת ידים, בבית המדרש, בין ה״ציונים״ וה״דתיים״. למרות כל הקשיים שנערמו בדרך ולאחר מאמץ רב וסילוק מכשולים רבים ורצינים, עלה בידיו לרכז סביבו גרעין של נוער מתקדם וגם אזרחים בגיל העמידה ולייסד ארגון ציוני בשם ״התקוה״.

מיותר להוסיף שהעמוד המרכזי של הארגון היה ד״ר ל. גולדווסר. הארגון התבסס במרוצת הזמן, פעל בשטחים רבים, ארגן הרצאות, הצגות וטיולים; שימש כמקום מיפגש של הנוער הציוני, ומטרתו העקרית היתה להחדיר לנוער הכרה ציונית לאומות ולשכנע אותו שמקומם ״שם״ ולא ״כאן״ ולגבש שורות חלוצים בוני מדינת ישראל.

אני מרשה לעצמי במקום זה להביא אפיזודה קטנה, אולם מאד אופינית למנוח: היה זה באחד הערבים, בשולי שנת 1938, בזמן שהורגש שינוי המרחף באויר, בזמן שידענו ברורות שמשהו מתרחש. התאספנו אז בבית הורי ז״ל (ד״ר גולדווסר, אשתו הרמינה, בנו היחיד שהיה פרופסור לפילוסופיה, בוגר הסורבונה הפאריסאית, הורי וכותב שורות אלה) וכשהשיחה התגלגלה על דא ועל הא, התחיל ד״ר גולדווסר לספר אחרי הפוגה קצרה בין נושא לנושא, על דבר כה אהוב עליו, על חוויתו הגדולה ביותר בחייו: על פגישתו ושיחתו עם ד״ר הרצל בוינה. פניו קרנו מאושר ועיניו התיזו ברקים והתרגשותו עלתה מרגע לרגע. הרגשת שהוא לא בינינו אלא שם, בוינה, בחדרו של ד״ר הרצל, בעולם רעיונותיו על מדינת ישראל ריבונית.

שתי דמעות כשני יהלומים זלגו פתאם מעיניו ונעצרו בזוויות השפתיים, קולו נחנק בגרונו ודממה דקה רפרפה בחלל.

זה היה עולמו.

דחף פנימי לעזרת הזולת, רגישות לסבל בני עמו, המחשבה המנקרת במוחו, כיצד ובאיזה דרכים לבוא לקראתו הולידו אצלו ביום בהיר את רעיון היווסדה של קופת ״גמילות חסד״ להלוואות בלי רבית ובתשלומים נוחים מקרן הג׳וינט.

מיום היווסדה עד פרוץ מלחמת העולם השניה עמד בראשה, וראוי לציין שהקופה הביאה ברכה לבעלי מלאכה זעירים, רוכלים למיניהם וסתם עניים. ולמי לא זכור אותו יהודי רוכל המטלטל את עצמו לילה לילה מכפר לכפר ומעיירה אחת לשניה ע״מ להרוויח את פת לחמו הזעום? לקראת אלו הלך ד״ר גולדווסר.

קשה במקצת במסגרת מצומצמת זו לכתוב ביוגרפיה שלמה אודותיו.

הסתפקתי בכמה עובדות מחייו המפוארים, ושורות אלו תשמשנה כמצבת זכרון למי שאת כל ימי חייו הקריב לבני עמו.

יהי זכרו מבורך.

ד״ר דוד יעקובוביץ

דער פאגראם פון דאבאשינסקי

אין די לעצטע יאָהרן פאַר דער מלחמה האָט געהערשט אין פוילן אנ׳אטמאָספערע פון א שרעקליכן אנטיסעמיטיזם, וועלכע האט געבראכט צו שווערע עקסצעסן און רציחות געגן יידען ווי אין פשיטיק, מינסק מאזאָוויעצקי, צענסטאכוב וכדומה.

אויך דאָס קליינע שטעטל מישלעניץ האָט דורכגעלעבט א פאָגראָם דעם 23.6.1936, וואָס האָט אגעגלינגט מיט א גרויסן ווידערהאל אין דער גאנצער יידישער וועלט.

דאָס שטעטל איז געווען נאָך דעם אָנפאל, ווי אויך אין די פראָצעסטעג, אויף די שפאלטן אלער פוילישער צייטונגען. אויך אין אויסלאנד זאָגאר אין אמעריקע, האָט מען פון דעם קליינעם שטעטל אסך געשריבן און געשמועסט, אפשר מעהר ווי פון אנדערע פאָגראָמירטע שטעט.

די סיבה פונ׳ם גרויסן רושם ליגט דארין, דאָס דער הויפט־מאָטיוו פון אויס־שטרייטונגען איז געווען אין אנדערע שטעט א ריין רויבערישער צו פארכאפן יידישע סחורות און זאכן און אזוי ארום זיך בערייכערן מיט יידיש בלוט, דאגעגן אין מישלעניץ איז דער פאָגראָם אָרגאניזירט געווארן אויף א ריין אידעאָלאָגישער פלאטפאָרם, דאָס הייסט נישט צו רויבן נאָר צו פערניכטן, פארברענען יידישע געשעפטן און קראָמען מיט די סחורות (אין פראָצעס האט זיך אָבער אויסגעוויזן אז מען האָט אויך גערויבט).

אָבער דער הויפטפלאן איז געווען, דורכ׳ן אָנפאל אויף דעם סטאראָסטע און אויף דער פאליציי, צו פראָוואָצירן אזעלכע אָנפעלע אין גאנצן לאנד און אויף דעם

אויפן צו ערוועקן אונרוהען און כאַאָס אין אלע שטעט, און ביי דער געלעגענהייט צו שטירצן די פערהאסטע רעגירונג און שאפן א פאשיסטישן רעז׳ים.

די יידן האבען געדינט נור אלס מיטל, אלס ווערקצייג צום דאָזיגן ציל, לויט דער שיטה וועלכע היטלער האט אזוי ערפאָלגרייך אויספראָבירט אין דייטשלאנד.

אזא פנים האבן געהאט די יידען אין גלות. אונשולדיג, זיינען זיי געווארען דער קרבן, דער שעיר לעזאזל, ביי פאָליטישע, מחלוקת צווישן די גוים.

דעם פלאן פון מישלעניצער פאָגראם האבען אויסגעארבעט אינטעליגענטע מענשען, וועלכע האָבען טיילגענאמען בעת די אקציע אלס אָנפירער. זיי האבען פאָרהער דורכגעפיהרט א גאנצע הכשרה מיט די מיטגלידער פון דער פערשווערונג, כדי זיי זאָלען זיין גוט פאָרבערייטעט צו דער אקציע.

דעם פראָצעס האָבען זיי אויסגענוצט כדי צו באשולדיגען די יידען אין קאָמוניזם, אז זיי זענען די אָנפיהרער פון די קאמוניסטישע פארטיי, כדי צו באווייזען אז אלע יידען זיינען ווערט א טאָטאלע אויסראָטונג.

דעם ביאָלאָגישען ראסען־האס צו יידען האָבען זיי ארויסגעוויזן אין דעם אנטראג פון דאָבאָשינסקי צו דעם טריבונאל, מען זאָל די יידישע פרעס־קארעס־פאָנדענטען פון דעם געריכטזאל ארויסבעטען; מיט דעם אנגריף און גע׳שמד׳טע יידען, און כדומה.

ליידער איז אויך א טייל פון פוילישען פאָלק געוועזען אייניג מיט דאָבאָשינסקי. דער בעסטער באווייז דערצו איז אז אין סוף פון ערשטן משפט פאר דעם געשווארענעם־טריבונאל, וועלכער איז פארגעקומען אין קראָקע אין יוני 1937. אויף די געשטעלטע פראגען האבען די 12 געשווארענע א י י נ ש ט י מ י ג נעגאטיוו געענטפערט, דאָס הייסט אז דאָבאָשינסקי איז אונשולדיג.

דארויף האָט דער ריכטער־קאָמפלעט באשלאָסן דעם דאָזיגען ווערדיקט צו אנולירען און איבערגעבען דעם משפט דער נעכסטען סעסיע פון געשוואָרענע צור נאָכמאליגער בעהאנדלונג.

ערשט אין דעם צווייטען משפט איז דאָבאָשינסקי פעראורטיילט געוואָרען אויף א פאר יאהר תפיסה.

אנדערע אנגעקלאגטע זענען פאר׳משפט געוואָרען פון א גוואונליכן טריבונאל אויף פערשידענע תפיסה שטראפען אין משפט וואָס איז געפיהרט געוואָרן אין קראָקע אין די צייט פון 12.6.1937 — .20.5.

דער סוף פון דאָבאָשינסקי׳ן איז געוועזען א זעהר מיאוס׳ער. נאָך דער מלחמה איז ער געווען טעטיג אין א דיווערסיע און סאבאָטאז׳־אקציע געגען די פוילישע קאמוניסטישע מלוכה. מען האָט אים ארעסטירט און פעראורטיילט צו טויט־שטראף און דעם פסק דין אויסגעפיהרט. כן יאבדו כל שונאינו.

מיר האבען געפונען פאר נויטיג צו ברענגען אויסציגע פונ׳ם רייכען מאטעריאל איבער דעם מישלעניצער פאָגראָם און זיין ווידערהאל אינ׳ם געריכטזאל, וואָס געפינט זיך אין די ווארשעווער יידישע צייטונגען און צוואר די פרטים וואָס האבען א שייכות מיט דער יידישער סיטואציע אין פוילן בכלל, און מיט די עקסצעסן געגען יידען אין מישלעניץ בפרט, כדי צו געבען דעם לעזער א בילד איבער דעם טרויריגען יידישען מצב אין אירופה אין די לעצטע יאהרען פאר דער צווייטער וועלט־מלחמה.

קטעים מהעתונות היהודית בוורשה

״דאס נייע ווארט״ פון 25/26.6.1936, נומ׳ 6—145.

פאגראם אויף יידן אין מישלניץ

ארום 4 פארטאָגס, ווען דאָס שטעטל איז נאָך געווען פארזונקען אין טיפן שלאָף, האָבן אין שטעטל ארייננמארשירט, צו 4 אין א ריי, א מחנה פון 150 ענדעקישע ״העלדן״, אונטער דער אָנפירונג פון איינעם א פארשוין, וועלכן זיי האָבן גערופן ״פאניע אינזשיניעזשע״. די מחנה האָט זיך פאנאנדערגעטיילט אין 3 גרופן, וואָס זיינען יעדע אוועק אין א באזונדערן טייל פון שטעטל.

איין גרופע האָט זיך באלד גענומען צו דער ארבעט צו פּאָגראָמירן יידן, זיי האָבן אויפגעריסן די טירען פון די געוועלבער, די סחורה ארויסגעשלעפּט און צוזאמענגעלייגט אויף א קופּע. נאָכדעם אונטערגעצונדן מיט נאפט אָדער בענזין. א צווייטע גרופע איז אוועק אויפן פּאָליציי פּאָסטן, אנטוואָפנט דעם איינציקן דיזשורירנדן פּאָליציאנט און צוגענומען 17 ביקסן מיט 700 קוילן.

די דריטע גרופע איז אוועק צום סטאראָסטע, אָבער היות ווי די דינסט האָט זיי געזאָגט, אז דער סטאראָסטע איז אין קראָקע און אויפן מענש, וואס איז געווען אין שטוב (אין דער ווירקלעכקייט דער סטאראָסטא), האָט זי אנגעוויזן ווי אויף א גאסט, האָט די באנדע איהר געגלויבט און זיך באגניגענט מיט דעמאָלירן די ווינונג, פארניכטן דעם ראדיאָ אפּאראט אין דעם טעלעפאָן. זיי זאָלן אויך האָבן צוגערויבט עטלעכע הונדערט זלאָטעס.

פון די געליטענע יידן זיינען דער סוחר גאָלדשטיין, וואָס זיין גאנצע סחורה איז פארניכטעט געוואָרען; יוסף עמער, ער איז גראָד אנגעקומען מיט א וואָגן סחורה, האָט די באנדע דעם וואָגן מיט דער סחורה פארברענט. עס האָבן אויך געליטן די סוחרים בלומענשטיין, פּרוי ווייצמאן און לייב וועקסבערג. דעם בעקער בער קאָוונער האָבען זיי צערשלאָגן ביז בלוט. דעסגלייכן האָבען זיי צערשלאָגן ביז בלוט מיט די קאָלבעס פון די פארכאפטע ביקסן דעם בעקער ארבעטער לייב וואקסבערגער.

דער פירער פון דער באנדע האָט געהאט א מאפּע פון מישלעניץ. ווו עס זיינען פאראן יידישע קראָמען, האבן די ענדעקישע כוליגאנעס זיך דערוווּסט פון די באגעגנטע נאכטוועכטער. דער ״אינזשינער״ האָט געגעבן א סיגנאל מיט א פייפל און מיטן געשריי ״הורא נא זשידוב״ האָט מען זיך געלאָזט פּאגראָמירען.

נאָכן אָפּטאָן דאָס שטיקל ארבעט האָבען אלע 3 גרופן זיך צוזאמענגעקליבן אין מיטן מארק און ווידעראמאָל אויף דער קאָמאנדע פון ״אינזשינער״ זיך אויסגעשטעלט צו 4 אין א ריי און מיטן געזאנג פון ענדעקישע לידער פערלאָזט די שטאָט.

ביים אוועקגיין האָבן זיי נישט פארגעסן מיט זיך מיטצושלעפּן דעם שטאָטישן נאכט-וועכטער עטלעכע קילאָמעטער הינטער דער שטאָט כדי ער זאָל נישט קענען אלארמירן די ארומיקע פּאָליציי...

אין א מרחק פון 12 קילאָמעטער פון מישלעניץ האָבן די אָנפאלער פארן איינמארש קיין מישלעניץ איבערגעשניטן אלע טעלעפאָן דראָטן...

די פּאָליציי האט שוין פעסטגעשטעלט, אז דער אָנפירער פון דער באנדע, וועמען מ׳האָט טיטולירט אלס ״פאן אינזשינער״, איז דער ענדעקישער טוער אדאם דאבאשינסקי, דער פּאָרזיצענדער פון דער ענדעקישער פארטיי אין קראָקעווער פּאָוויאט. ער איז א גוט-באזיצער און ביי אים אין גוט כאָכאָוויצע איז צוגעגרייט געוואָרן דער פלאן פון אָנפאל... די באנדיטען האָבן זייער ארבעט געטון גרינטלעך, זיי האָבען מיט זיך מיטגעבראכט העק, אייזענס און ספּעציעלע מכשירים צו פארניכטן אלץ וואָס געהערט יידן. זיי האָבען סחורות פון די יידישע געשעפטן צעהאקט אויף אזא אויפן, אז ס׳זאָל שוין נישט זיין פון זיי קיין שום נוצן... די באנדיטן זיינען אנגעקומען אין שטעטעל מיט געזאנג פון ...רעליגיעזע לידער.

ד א ס נ י י ע ו ו א ר ט פון 20.5.1937. נומ׳ 123.

זיך אנגעהויבן דער פּראָצעס וועגן מישלעניץ

היינט האָט זיך פארן קראָקעווער קרייז-געריכט אָנגעהויבן דער פּראָצעס פון די 48 אָנגעקלאָגטע אין אנטיילנעמען אין די מישלעניצער געשעענישן...

16 פון די אָנגעקלאָגטע זענען געווען ארעסטירט ביז צום פּראָצעס. די רעשט איז געווען אויף דער פריי. פּארטיידיקער טראָגן אריין פּאָרשלאָגן איבערצוגעבן דעם פּראָצעס צום געשווארענעם געריכט און פארבינדען דעם פּראָצעס מיטן פּראָצעס פון ״פירער״ אליין, דאָבאָשינסקי, וועלכער וועט ווי בעקאנט געמשפּט ווערן באזונדער... די פּאָרשלאָגן פון דער פארטיידיקונג ווערן אָפּגעוואָרפן.

באשולדיגונגס-אקט ווארפט פאָר די 49 באשולדיקטע, אז זיי זיינען אריינ-געצויגען געוואָרען אין אן אנטי-מלוכהשע אקציע דורך דאָבאָשינסקי... און האָבן זיך דעם 23-טן יוני 1936 אין די נאכט-שעהן אריינגעריסן אין שטעטל מישלעניץ. די באנדע האָט איבערגעריסן די טעלעפאָן-דראָטן, דעמאָלירט דעם פּאָליצייאישן פּאָסטן אין מישלעניץ, צונעמענדיק ביקסן און אמוניציע. דאן האָט זי דעמאָלירט די וווינונג פון סטאראָסטע, צעראבירט א ריי יידישע געשעפטן און אנטלאָפן אין דער ריכטונג פון דאָבטשיץ. פּאָליציי האָט זיי באלד נאָכגעיאָגט און אין די וועלדער פּאָרעמבא איז געקומען צו א שיסעריי. דערביי איז די באנדע צערברעקלט געוואָרן אויף עטלעכע קליינע אפטיילונגען.

דער פירער דאָבאָשינסקי איז דאן מיט עטלעכע מיטגלידער פון זיין באנדע אנטלאָפען קיין דאבטשיץ, וווּ ס׳איז ווידער פּאָרגעקומען א צוזאמענשטויס מיט דער פּאָליציי. נאָכן דאָזיקן צוזאמענשטויס האָט דאָבאָשינסקי פארלאָזן זיין באנדע און זיך באהאלטן אין די וועלדער. זיינע מיטהעלפער זענען אלע ארעסטירט געוואָרן. צוויי זענען דערהרגעט געווארן און איינער איז פארוואונדעט געוואָרן.

מ א מ ע נ ט פון 23.5.1937, נומ׳ 118.

דער דריטער טאָג פון פּראָצעס האָט זיך אָנגעהויבן מיט׳ן פערהער פון בעשולדיגטען מאריאן וואָנכאלא. דאָס איז א 24-יעהריגער סטודענט פון קראקאָווער אוניווערזיטעט און איינער פון די אקטיווסטע יונגע ענדעקישע טהוער אין קרא-

קאָווער קרייז. ער איז געווען די רעכטע האנד פון דאָבאָשינסקי'ן אין דער פארטיי־טעטיגקייט.

זיין פערהער רופט ארויס אנ'אינטערעס אויפן פראָצעס, דען ער איז דער איינציגער אינטעליגענט פון דער חברה. די ענדעקישע אדוואָקאטען בעמיהען זיך טאקע פון איהם צו מאכען די צענטראלע אידעאלישע פיגור פון פראָצעס. ער דארף עס פערקערפערן דעם גייסט פון דעם יונגען פוילישען דור.

ער רעדט קלאָר מיט אסך פאטאָס. אָפט פאלט ער אריין אין אנ'עקסטאז און ווענדעט זיך מיט זיינע ערקלערונגען צו די בעשולדיגטע און צום פובליקום. ער קען אוסגעצייכנעט זיינע ראליע, זיין אויפגאבע און ער ערפילט עס בשלמות...

אלס אָנפירער פון ענדעקישען ארבייטער־פעראיין "פראצא פאָלסקא" טרעפט ער זיך צונויף מיט פוילישע ארבייטער, וועלכע דערצעהלען איהם, אז די קלאסען־פעראיינען זענען נעסטען פון קאָמוניזם...

ערגענצונג פאן "דאס נייע ווארט" פון 25.5.1937, נומ' 125.

אדוו. פאזאווסקי פרעגט דעם בעש. וואנכלא: צי האבן די פ.פ.ס־ישע טוער א דעה אין די פאריינען.

וואנכלא: ניין די אמתע־דעה האבען נישט די פ.פ.ס. טוער (פוילישע סוציאליס־טישע פארטיי) נור די קאָמוניסטען. דער ייד דראָבנער האָט די גאנצע דעה. ער זיצט איצט טאקע אין דער תפיסה דאָ הינטער דער שכנות'דיקער מויער. ער זיצט פאָר אריינפירן דעם קאָמוניזם אין די קרייזע דער פראָפ. פאריינען.

אויף פראגע פון דעם פערטיידיגער, ווער האט די דעה אין דער פ.פ.ס. אָב די אלטע פ.פ.ס.־טוער, ענטפערט וואָנכאלא: "ניין, יידישע יונגעלייט".

המשך פון "מאָמענט", נומ' 118.

אדוו. פאָזאָווסקי טראָגט אריין א פאָרשלאג וועגן בעפרייען פון תפיסה די 16 ארעסטירטע־בעשולדיגטע. זיי זענען אלע גוטע און געטרייע פאָלאקען — זאגט ער — פוילען איז זייער איינציג פאָטערלאנד, אנטלויפען וועלען זיי זיכער נישט, ווייל פאלעסטינע וועט זיי נישט אריינלאָזען און בלום וועט פאר זיי נישט עפענען די טויערן פון מאדאגאסקאר[1].

דעם דאָזיגען ציניש‏ען אָנטראג האָט דאס געריכט אָפגעוואָרפען.

דער בעשולדיגטער, גאלאט זאָגט אז דאָבאָשינסקי האָט געלערנט, אז 95% קאפיטאל זענען אין יידישע הענד. נו איז א וואונדער, אז מען האט געטראכט א ביסעל צו פערקלענערען דעם דאָזיגען פראָצענט .... מען האָט צערלייגט סטראגאנעס און מען האט דעמאָלירט יודישע געשעפטען...

דעם בעשולדיגטען קולאסא פרעגט זיין פערטיידיגער:

— האָט איהר געהאט דעם איינדרוק, אז די אָנפאלען אויף די יידישע קראָמען האָבען געטראָגען א סימבאָלישען כאראקטער ? קולאסא ענטפערט נישט.

דערפאר ערקלערט דער פראָקוראָר, אז בעת רעוויזיע זענען ביי קולאסא'ן

---

1. עס זענען געווען דאמאלס די צייטען פון עליה־רעסטריקציעס און עס האָט געשייטערט די אקציע אין פראנקרייך מען זאָל דערלויבן די יידען צו עמיגרירן נאָך מאדאגאסקאר. ליאון בלום איז געוועזן אין דער דאָזיגער צייט פרעמיער־מיניסטער אין דעם פראנצויזישען קאבינעט.

געפונען געוואָרען ... עטליכע מארינארקעס פון א יודיש געשעפט. קולאסא האט זיך אלזאָ נישט בעגניגענד מיט א "סימבאָל". מארינארקעס האָבען עפעס א פראקטישען ווערט...

דער פראָקוראר שטעלט אויך פעסט, אז דער בעשולדיגטער לעלעק האט בעת'ן ארעסט געטאָרגען נייע לאקיר־שיך.

פונוואנען האָט איהר גענומען די לאקיר־שיך? — פרעגט דער פראָקוראָר.

לעלעק: איך טראָג תמיד לאקיר־שיך?

פראָקוראָר: זענט איהר אויך קיין מישלעניץ געגאנגען אין לאקיר־שיך?

לעלעק ענטפערט ניש. ס'איז קלאָר אז די שיך זענען געווען "סימבאָלישע", פונקט ווי די מארינארקעס...

מאמענט פון 28.5.1937, נומ' 123.

דער "יידישער טאג" אין מישלעניצער פראָצעס

ווען מיר זענען פרייטאָג פרי געקומען אין געריכטס־בנין האָבען מיר דערזעהן א ניי בילד. די קולוארען זענען געווען איבערפולט פון א גרעסערער גרופע גאליציאנער חסידישע יודען מיט פיאות, סאמעטענע קאפעליושען און קאפעלעך, פרומע יודישע פרויען אין שייטלען און שטערענטיכלעך. נעבען זיי זענען גע־שטאנען יונגע, שעמעוודיגע מיידלעך. מיט א שעה פריהער איז די גרופע געקומען פון מישלעניץ. דאָס זענען דאָרטיגע יודישע סוחרים און סטאראגאן אייגענטימער. באלד דארפען זיי דערצעהלען פאר'ן געריכט, ווי אזוי די דאָבאָשינסקי־באנדע האָט פערניכטעט און בערויבט זייער פערמעגען אין דער יוני נאכט.

אין פשוט'ע ווערטער שילדערען זיי פאר'ן געריכט די סצענעס פון פערניכטונג און רויב. די פערטיידיגער קריכען ממש פון דער הויט אבצושוואכען דעם איינדרוק פון די יודישע עדות. מען זאָל ביי די יודישע עדות נישט נעהמען קיין "שבועה" — פערלאנגט אדוו. גאיעוויטץ. צו אלעמענס פערוואונדערונג איז דער פראָקוראָר מסכים צום דאָזיגען פאָרשלאג.

די רויב־סצענעס געשילדערט דורך די יודישע עדות, האָבען א סך זאכען אויפגעקלערט. די ענדעקישע פערטיידיגער האָבען דאָס בשום אויפן נישט געקאָנט פערגלעטען. נישט אומזיסט האָבען זיי פערענדיגט דעם דאָזיגען עדות־טאָג מיט הויך־גרילצענדע פראגען וועגען "לייבל טראָצקי, קארל ראדעק[1]" און וועגען דער "געהיימער יודישער מלוכה". די הויכע קולות האבען אָבער נישט פערשריגען די שטילע ווערטער פון יודישע עדות...

דער "יודישער טאָג" הויבט זיך אָן מיט אקריסטליכען עדות. דאָס איז די

1. געמיינט איז קארל מארקס און ראדעק סובלזון.

52-יעהריגע דינסט פון געוו. מישלעניצער סטאראָסטע באסטארא קונעגונדא טורעק. ס'איז געווען ארום 3 פארטאָג, הויבט אָן דערצעהלען דער עדות, ווען איך האָב געהערט א האסטיג קלאפען אין דער טהיר. איך האָב זיך אויפגעכאפט און דערהערט באלד קולות וואָס האָבען גערופען צו דעמאָלירען די וואוינונג. דורכ'ן פענסטער האָב איך געזעהן א גרופע מענשען, בעוואָפנט מיט רעוואָלווערען, ביקסען העק און אייזענס. כ'האָב באלד פאַרגעפיהלט א געפאהר און בין ארייז צום סטאראָסטע אין שטוב מיט א געשריי: "ס'איז געקומען עפעס א שרעקליכע דעלעגאציע וואָס צוהאקט די טהירען און מעבעל". אין דער שטוב האבי איך שוין געטראָפען דעם סטאראסטע אין די מלבושים.

באלד בין איך צוזאמען מיט'ן סטאראָסטע ארייז אין א זייטיגען קליינעם צימער, ס'געהט אוועק א מינוט און אינ'ס שטיבעל רייסען זיך ארייך צוויי פערזאָנען און צולייגענדיג רעוואָלווערען צו מיר און צום סטאראָסטע פערלאנגען זיי געוועהר און אמוניציע. די צוויי אָנפאלער זענען געווען דאָבאָשינסקי און קווינטא.

דער עדות איז שטארק דענערווירט בעת'ן שילדערען די דאָזיגע סצענע. פלוצים פאלט זי אין חלשות... ווען זי קומט צו זיך, דערצעהלט זי ווייטער.

זעהענדיג אז דעם סטאראָסטע דראָהט א גרויסע סכנה, איז מיר איינגעפאלען צו ראטעווען זיין לעבען דורך א ליגען. איך האָב געזאָגט די אָנפאלער, אז דער סטאראָסטע אליין איז אוועקגעפאָהרען און, אז דאָס איז א פרעמדער הער, וואס איז געקומען ערלעדיגען עפעס א ענין. שענקט איהם דאָס לעבען, האָב איך זיי געבעטען, ער האָט א ווייב מיט יונגע קינדער.

אין דעם מאָמענט, שילדערט ווייטער דער עדות, זענען אריינגעקומען אין שטוב דריי מענשען און געמאָלדען דאָבאָשינסקי'ן, אז "אלץ איז פערטיג"... די באנדע האט דאן פערלאָזט די וואוינונג. ביים אוועקגעהן, האט דאָבאָשינסקי געזאָגט:

"אז דער סטאראָסטע וועט אהיימקומען זאָלט איהם "דאנקען" פארן פערפאָלגען די נאראָדאָווע אידעע".

ווייטער דערצעהלט דער עדות, אז די באנדע האָט דעמאָלירט די גאנצע וואוינונג, דאָס מעבעל איז געוואָרען צובראָכען, די דיוואנען צעריסען, די מלבושים פערניכטעט און פערשידענע חפצים זענען געוואָרען צוגעגנב'עט, אפילו די הייליגע בילדער, וואָס זענען געהאָנגען אויף דער וואנד, זענען פערניכטעט געוואָרען...

דער ערשטער יודישער עדות איז חנה בעקער א יונג מיידעל, די טאָכטער פון סוחר חיים בעקער, ביי וועמען מען האָט דעמאָלירט אין בערויבט דאָס געוועלב.

דער עדות דערצעהלט, אז די אָנפאלער האָבען געשאָסען פון א רעוואָלווער. אייניגע שאָסען זענען אריין אין דער וואוינונג.

דער צווייטער עדות ראָזאליטא גאָלדשטיין, אנ'אייגענטימערין פון א פאָרצעלאַן-געשעפט, דערצעהלט ווי אזוי די באנדע האָט מיט ווילדקייט צובראָכען די טייערסטע סערוויזען און פאָרצעלאנען. דער שאָדען האָט בעטראָפען — 1300.— זלאָטעס...

דער עדות יוסף האָפענבערג, א בלאסער, שוואכער יוד, שטעהט פאר'ן געריכט מיט א קאפעל אויפ'ן קאָפּ און מיט א דערדריקטער שטים דערצעהלט ער וועגען אָנפאל אויף זיין געוועלבעל: עטליכע פושקעס צוקערלעך אביסעל געבעקס א באלאָן סאָדע-וואסער און נאָך אזעלכע "הויף-ווערטפולע" ארטיקלען. דאָס איז

געווען האָפּענבערג׳ס געוועלבעל. שוין צוזאַמען מיט דער איינריכטונג האָט דאָס גאַנצע פאַרמעגן בעטראָפן 105 זלאָטעס.

אין דער קריטישער נאַכט האָט ער געהערט קולות: "דער׳הרגענען דעם יוד". ער האָט זיך בעהאַלטען אין שטוב. די אָנפאַלער האָבען דערווייל אויפגעריסען ס׳געוועלבעל און אַלץ פאַרניכטעט. דאָ איז דער "פאַרניכטונגס־פּראָצעס" געווען אַ שנעלער. ס׳איז גענוג אַ צייט פון 5 מינוטען אויפצורייסען ס׳געוועלבעל פון אַנ׳אביון.

דער ברענענדער וואָגען

דאַגעגען איז עס געווען אַביסעל אַנדערש מיט׳ן פאַרמעגען פון ניכע עמער. זיא האָט געהאַט שטעהן אויפ׳ן מאַרק אַ גרויסן וואָגען מיט מאַנופאַקטור־סחורות אין דער ווערט פון 3000 זלאָטעס.

דאָבאָשינסקי אַליין האָט אַנגעפיהרט מיטן דעמאָליערען די געשעפטען. מגר. יוסף זאַנגער זאָגט, ווען ס׳איז געוואָרען אַנ׳אַלאַרם, איז ער געשטאַנען ביים פענסטער און געזעהן ווי דאָבאָשינסקי (שפּעטער האָט ער איהם דערקאָנט) האָט אַנגעפיהרט מיט׳ן דעמאָלירען דאָס געשעפט פון ראָזאַליא גאָלדשטיין. ווען ס׳האָבען זיך דערהערט שאָסען, איז דער עדות אוועק פון פענסטער...

דאָס אונטערצינדען די שוהל

פאַר׳ן טריבונאַל שטעהט הירש הורוביץ, דער ראש הקהל פון מישלעניץ, וועלכער טראָגט אויפ׳ן קאָפּ אַ קאַפּעל. אַ פאַרטיידיגער פאַרלאַנגט דוקא, אַז דער עדות זאָל אויסטהון דאָס קאַפּעל. דער פאָרזיצער ערקלערט אַבער, אַז די דאָזיגע פראַגע איז שוין רעגולירט דורכ׳ן געזעץ און, אַז דער עדות האָט דאָס רעכט צו טראָגען אַ יאַרמולקע.

פּרטים פון אונטערצינדען דערציילט דער גבאי פון דער שול יוסף בראַכפעלד. ער זאָגט אַז ווען ער איז דעם צווייטען טאָג נאָכן אָנפאַל געקומען אין שוהל אריין, האָט ער געפונען אויף דער ערד אַ פלעשל מיט נאַפט אָדער בענזין אין אַ פאַרוויקלטן פּאַפּיר. ווער עס האָט אויסגעלאָשען די שריפה ווייסט ער נישט.
(דאָס נייע וואָרט 18.6.1937, נומ׳ 148).

מאָמענט פון 1.6.1937, נומ׳ 126.

דאָבאָשינסקי אַלס עדות אין פּראָצעס פון זיין באַנדע

אַ הויכער יונגער מענש מיט ברילען אויף די פאַרחלומ׳טע אויגען. ער געהט מיט שנעלע טריט און ביים דערנענטערען זיך צו דער בעשולדיגונג באַנק בעגריסט ער זיינע חברים מיט "טשאָלעם"... ער ענטפערט מיט אַ הויך קול.

...נאָך א לאנגער אבוועזנהייט געקומען אויף א זיצונג פון ענדעקישען קרייז קאָמיטעט אין קראָקע. טייל חברים האָבען רעפערירט די סיטואציע אין קראקאָווער געגענד. איך האב געהערט אז דער קאָמוניזם האָט פערכאפט זעהר ברייטע קרייזען אין קראקאווער געגענד.

...איך האָב געטראָפען אין קראָקע א בארצעלאָנע, א מאדריד [1] און נישט דאָס אלטע פוילישע קראָקע. איך האָב געטראָפען אנ׳אָפענע קאָמוניסטישע דעמאָנ־סטראציע. דאָבאָשינסקי דערמאָהנט דאָ אויך די נעמען פון קראָקאָווער שטאדט־פרעזידענט. ער רופט איהם ד״ר קאפעלנער.

דער פארזיצענדער רופט איהם צו אָרדנונג: איך בעט אייך נישט צו רעדען מיט אזאָ גרינגשעצונג [2].

פון קאָמוניזמוס קריכט דער ״מישלעניצער העלד״ צו יודען. ער פערבינדעט איינס מיט צווייטען. יידישע קאפיטאלען שטיצען דעם קאָמוניזם. די פוילישע יודען זענען אגענטען פאָן רויטען אינטערנאציונאל. מען איז געקומען צו איהם מיט טענות אז מען קאן שוין נישט אויסהאלטען. איך האב פערשטאנען אז אין לעגאלע ראמען וועל איך מיינע טעטיגקייט נישט קאָנען פיהרען. ער שרייט אויס פאטעטיש: איך האב געהאט די אידעאלישע פעראנטוואָרטליכקייט פאָר דעם וואָס ס׳טהוט זיך אין לאנד.

דאס נייע ווארט פון 4.6.1937, נומ׳ 126.

גיפטיקע אנטיסעמיטישע העץ־רעדעס פון די פארטיידיקער אין מישלעניצער פראצעס

...דער לעצטער טאָג פון די פארהאנדלונגען איז געווען אויסגעפילט מיט די רעדעס פון די ענדעקישע פארטיידיקער, וועלכע האָבען זיך אויסגעצייכנט מיט א גיפטיקער העצע קעגן יידן און קעגן אלץ וואָס האָט מיט יידן א שייכות.

דעם אדוו. בראום געפעלט נישט וואָס מען רופט דאָבאָשינסקיס חברה מיטן נאָמען ״באנדע״. ער שילדערט די לאגע אין מערב־גאליציע. ארבעטלאָזיקייט, מאנגל פון ערד צו פארציליערן. דאָס דאָרף, שטאָט און שטעטל זענען באהערשט פון יידן. די מענשן פון דאָרף ווילן גיין אין שטאָט אבער די יידען לאָזן זיי נישט. דער רעדנער ציטירט א וואָרט פון פראנקיסטען־פירער פראנק, וועלכער האָט אין יאר... 1755 גזאָגט אז פוילען וואָלט ער גערופען ארץ־ישראל און קראָקע־ירושלים. אזוי גוט איז דא די יידן.

...היינט קען מען בארואיקן דאָבאָשינסקין, אז ער איז שוין נישט איינזאם, אבער מיט א יאָר צוריק איז נאָך געווען שלעכט.

אויך דער צווייטער פערטיידיקער אדוו. קושניעזש רעדט וועגן דער ״יידישער

---

1. אין דאָזיגער צייט האָט זיך שפאניען געבלוטעט אין איין בירגערקריג.
2. ער איז געווען א געשמדטער יוד און האט זיך געטוישט דעם נאָמען אויף ״קאפליצקי״.

געפאר" ער פארזיכערט, אז 75 פראָצ. פון די אומבאוועגליכע גיטער אין קראָקאָווער געגנט געהערט צו יידן. צו זיי געהערט אויך די אינדוסטרי און האנטווערקעריי.

די יידען האָבען אנגעהויבן איינצופלאנצן אין קראָקע דעם מארקסיזם. דאָ איז דער אדוו. אריבער צו דער "מארקסיסטישער געפאר"... און אנגעוויזן אויף די גרויסע פארדינסטן פון די דאבאשינסקי'ס. זייער ברענען יידישע קראָמען איז בלויז געווען א רעזולטאט פון דעם וואָס די לעגאלע באָיקאָט-אקציע קעגן יידען איז געוועזן פארבאָטען.

דאס נייע ווארט פון 15.6.1937, נומ' 145.

פאן דאבאשינסקי משפט פארן שווערגעריכט אין קראקע

...דער אנגעקלאגטער דאבאָשינסקי גייט באלד איבער צו זיין "עצם ענין" צו דער יידען פראגע. ער שילדערט די "פארקנעכטונג פון פויער ביים יידישען מעקלער", וועלכער האט נישט דערלאזט אז די פויערים זאָלן געהערן צו דער ענדעקישער פארטיי. ער רימט זיך וועגן זיין איבערגעבענער ארבעט פאר דער אידעע וואָס האָט געבראכט גוטע רעזולטאטן... אים איז צו פארדאנקען אז אין מישלעניצער פאָוויאט האָט זיך די צאָל יידישע הענדלער באדייטנד פארקלענערט.

די מאכט פאוואָריזירט די יידען. פאר דער מלחמה פפלעגט די באפעלקערונג צושטעלן פעלצן פארן באן-פערסאָנאל. איצט ווערט עס געטון דורך דער יידישער פארמיטלונג... די קאמוניסטען האָבן באהערשט טיילווייז די פ.פ.ס. אין די קלאסן פאריינען. אין קראקע האט זיך אין שפיץ ארויסגערוקט דראָבנער, צו וועלכען ער באציט זיך מיט אכטונג אלס אידעען מענטש... די גרויס אינדוסטרי, וועלכע געפינט זיך אין יידישע הענט פארפאָלגט די ענדעקישע ארבעטער און איז פארוואָריזירט פון די קלאסן פאריינען.

ער בעט דעם ריכטער-טריבונאל ארויסצובעטן די יידישע קאָרעספאָנדענטן פון זאל, ווייל ער וויל רעדן נאָר צווישען אייגענע מענשן. די בקשה האָט דאָס געריכט אפגעוואָרפן.

מנדל בקר

הימים הראשונים של המלחמה

פחד ובהלה תקפו את יהודי מישלניץ עם פלישת הגרמנים לפולין ב־1.9.1939 העיר שכנה כ־20 קילומטר סמוך לגבול סלובקיה. כניסת הצבא הגרמני היתה צפויה בכל רגע. הצבא הפולני פינה את הדרך לגרמנים בלי קרבות. האסון בא במפתיע. יום אחד לפני זה עוד כולנו היינו אחוזי אשליה שהסכסוך הגרמני־פולני יתיישב בשלבים הגבוהים. אולם עכשיו ריחפה לפני עינינו רק דאגה אחת, כיצד להציל את נפשנו, מבלי לחשוב כלל על הרכוש שיפול ביד האויב.

כבר בשבת, ביום השני לפרוץ המלחמה, ברחו יהודי מישלניץ, בלי סדר וללא תכנון כלשהו, בכיוון בוכניה־טרנוב. כל כלי התחבורה, מכוניות וסוסים, הוחרמו ע״י הצבא הפולני והיות ובעיר ובסביבה הקרובה לא היתה מסילת ברזל, הרי אפשר בנקל לתאר לעצמנו את מצבם האומלל של הנמלטים, כאשר נשים, טף וזקנים היו נאלצים לברוח ברגל. הכל עזבו את העיר, פרט ליעקב־ברוך ריגלר, יוסף וייסברג וגב׳ באשיה גאסטר אשר בגלל מצב בריאותם הלקוי לא יכלו לברוח ונשארו במקום.

באשיה גאסנר היתה הקרבן הראשון של המלחמה. היא נשרפה חיים בביתה. בשעת נסיגת הצבא הפולני הופצץ הגשר שבמרכז העיר ועם הגשר נשרף גם ביתה שנמצא לידו.

אחרי כמה שבועות חזרו כמעט 50% מהאוכלוסיה היהודית, אשר מנתה כ־850 נפש לפני המלחמה. חזרו אלה שלא הצליחו לברוח מזרחה, בגלל מחסור בכלי־תחבורה וההפצצות של האוירונים הגרמנים, או שנותקו ע״י הגרמנים בבריחתם. כאשר חזרו מצאו את חנויותיהם בזוזות או מוחרמות ע״י הנאצים, אשר מסרום לפולנים נאמנים שהצהירו על השתייכותם לעם הגרמני (״פאלקס־דויטש׳ע). רק המאפיה של מרים קינסטלינגר נשארה בידיה, על־מנת לאפות לחם לאוכלוסיה היהודית.

הרדיפות הראשונות

בראשית הכיבוש הסתובבו אנשי ״גיסטאפו״ בין בתי היהודים והוציאום לעבודת כפיה, כגון נקיון וטאטוא העיר, חטיבת עצים וכדומה, מבלי להתחשב עם הגיל והבריאות של האנשים. היחס ליהודים בשעת העבודה היה אכזרי. מיכאל רוזנטל, חתנה של מרים קינסטלינגר הנזכרת, נהרג בשעת העבודה בבית הספר המקומי לאחר עינויים אכזריים. היה זה הקרבן הראשון בידי הנאצים במישלניץ.

אחרי כמה שבועות הוקמה הקהילה בראשות מוריץ נייגר, וחבריה היו משה פרלרוט (רה״ק לשעבר), אליהו ניימן, דוד רנד ומשה וייס. הם השליטו סדר ותכנון בחלוקת העבודה.

הקרבן השני שנפל בידי הנאצים היה היהודי אברהם־יצחק גולדבלום, אשר נלקח עם עוד 9 נוצרים לבית סוהר מונטילופיך בקרקוב. הגרמנים נהגו לקבוע מדי פעם 10 אנשים כערבים לבטחון המוסדות הגרמניים. בתקופה אחת היו הערבים אנשי הקבוצה הנ״ל, וכאשר באותו זמן הוטל, לאסונם, רימון לבית הדאר ע״י מחתרת פולנית, הובל אברהם־יצחק גולדבלום עם כל הקבוצה לכלא מונטילופיך ומשם לא חזר יותר.

בשנת 1940 נאסרה קבוצת יהודים באשמת פעולות קומוניסטיות. ביניהם היה ראש הקהילה מוריץ נייגר, משה פרלרוט ואליהו ניימן עם 3 בניו. הם הועברו לכלא הנ״ל ועונו. אחרי כמה שבועות חזרו כולם הביתה, פרט לאליהו ניימן, שעונה שם עד מוות. גם מצב בריאותו של משה פרלרוט אחרי שובו הביתה היה לקוי במדה כזו, שכעבור שבועות מספר הוציא את נשמתו.

מצבם הכלכלי של היהודים היה בכל רע. נאסר עליהם כל מסחר. אף את המצרכים החיוניים ביותר היו נאלצים לקנות בסתר מהאיכרים. כשאזל כל כספם

היו מוכרחים למכור לפולנים את כל המטלטלים ואת הרכוש שהיה בדירה בכל מחיר שהוא.

הקהילה נאלצה לכלכל את העניים שנשלחו על ידיה לעבודת כפיה ולתת קיצבה לעניים שלא היה להם מה למכור. היא היתה גם חייבת לתת שוחד ל״גיסטאפו״, כדי לכסות את כל זה, היה הכרח להטיל מסים כבדים על האוכלוסיה היהודית.

מדי יום ביומו הוטלו גזירות נוספות, כגון איסור יציאה מהבית בימים מסויימים, למשל בשעת יריד; עוצר משעות מסוימות בערבים; יציאה מהבית לא דרך השער הראשי; איסור גידול זקנים ופיאות, תפילה בציבור וכדומה.

גורל מוסדות הקהילה

עם פלישת הגרמנים נהפך בית־המדרש לאורוות סוסים ששימשה לצרכי המשטרה הניידת ששוכנה במישלניץ. כאשר המשטרה עזבה את העיר, הפך בית־המדרש למחסן התבואה, אשר סופקה לשלטון הנאצי ע״י האוכלוסיה הכפרית. במו ידיהם נאלצו היהודים לשרוף את ספרי התורה וספרי הקודש. בניגוד לרוב הקהילות, לא נהרס בנין בית־המדרש ע״י הנאצים ואחרי המלחמה הוא שימש לפולנים לצרכים שונים.

לבית התלמוד־תורה פלשו הפולנים אחרי פרוץ המלחמה, הפכו אותו לבית־מגורים. עד היום הוא משמש כמקום מגורים.

הגירושים

למן פלישת הגרמנים לעיירה ועד מחצית שנת 1942 נשלחו מפעם לפעם משלוחים של יהודים לקרקוב ולדמביצה, לעבודות כפיה. מהמשלוחים האלו שמנו כ־100 אנשים בערך, חלק קטן בלבד הצליח לברוח ולחזור למישלניץ.

באוגוסט 1942 בוצע גירוש סופי של כל האוכלוסיה היהודית במישלניץ לסקאבינה. לכסוי הוצאות הגירוש הוטל מס כבד (״קונטריבוציה״) על הקרבנות.

ביום השבת גויסו עגלות עם סוסים וניתן צו לכל היהודים להתיצב במקום מסויים, שם הועלו על העגלות ובלווי משטרה מזוינת הועברו לסקאבינה. במקום זה נשארו ימים מספר ואחר־כך הוגלו ברכבת למחנה בלז׳יץ. בדו״ח על השואה בספר קלווריה נזכר שביום 3.9.1942 (כ״א אלול תש״ב) עברה הרכבת עם יהודים מסקבינה דרך תחנת קרקוב־פלאשוב לבלז׳יץ. יש להניח שברכבת זו נמצאו גם אנשי מישלניץ ויום 3.9.1942 הוא התאריך הסופי של הגירוש.

הידיעה האחרונה מהמשלוח נתקבלה ע״י כותב הטורים האלו במכתב שקיבל מאביו, ביום כ״ה אלול, אשר נשלח מבאשניה־דולנה, התחנה האחרונה לפני בלז׳יץ. אבי ידע את הכתובת של אחי, שהיה בקרקוב במחנה עבודה, ולשם הוא שלח את הגלויה, אשר נשאה חותמת־דואר של 5.9.1942, כ״ג אלול תש״ב. יום זה נקבע על ידי כיום הזכרון לכל משפחתי.

במשלוח זה היו כ־400 נפשות מעיר מישלניץ. אף אחת מהן לא ניצלה. כולם ניספו בבלז׳יץ.

כותב הטורים האלו ניצל בנס. גזירת הגירוש היתה ידועה לשלטונות העיר כבר בתחילת השבוע ואחד הפקידים שהיה עסוק בעיריה, מכיר שלי, גילה לי את הסוד הזה והסכנה הכרוכה למי שיסתתר ויתפס, כי ייהרג בו במקום.

כתבתי מיד מכתב לאחי שהיה בקרקוב, ואחי שיחד את אחד מאנשי ה"גיסטאפו" שבא עם מכונית לגבולות העיר, וכאן נכנסנו, אני עם עוד כמה אנשים למכונית זו והסתתרנו תחת הבריז'נט עד שהגענו לקרקוב. את איש ה"גיסטאפו" לא בדקו בדרך, כי הוא היה לבוש במדיו הרשמיים. בקרקוב נכנסתי למחנה־עבודה, וכך הצלתי את חיי.

בתום המלחמה נשארו בחיים כ־20 אנשים, מהמשלוחים לעבודת כפיה שנזכרו לעיל ומאלו שהצליחו לברוח לפני הגירוש האחרון.

מלבדם נותרו בחיים מספר אנשים קטן, מאותם שברחו מזרחה בשנת 1939 והתפזרו במקומות שונים בברית־המועצות.

בסיכום: מתוך כ־425 נפשות שהיו לפותים בציפורני הנאצים האכזריים ניספו כ־400 איש. כולם היו חפים מפשע, כולם טהורים, כולם קדושים.

תהיינה נפשותיהם צרורות בצרור החיים. זכר הקהילה המעטירה הזאת, קהילת מישלניץ עם קדושיה ההרוגים, יישמר בזכרוננו לעד.

בנימין ריכטמן

שואת יהודי מישלניץ

הרדיפות הראשונות של הנאצים

אלפי פליטים שחזרו ממזרח־פולין מערבה לבתיהם, במחצית השניה של חודש ספטמבר הטראגי, שמעו כבר בדרך ידיעות על המעשים האכזריים שבוצעו ביהודי מישלניץ על־ידי אנשי ה״גיסטאפו״ וה־ס.ס.

בשום מקום אחר בסביבת קרקוב לא התרחשו מאורעות כל־כך נוראים כמו בעיר אומללה זו, שטרם התאוששה מפוגרום דובושינסקי (ראה לעיל). גם אני חזרתי לעיר מולדתי ביליץ ובדרך עצרתי במישלניץ, עיר מולדת אבי, שם נוכחתי לדעת שכל הידיעות הללו אמת הן. מספר יהודים נקשרו למכוניות והוכרחו לרוץ אחריהן. מי שלא הספיקו לו כוחותיו נגרר אחריהן עד שביסורים נוראים נפח את נפשו.

הנאצים השתמשו בשיטות סאדיסטיות מובהקות, שכתוצאה מהן ניספו עשרות אנשים. האוכלוסיה הפולנית, שבתחילה הסתכלה ב״הצגות״ הללו בשביעות־רצון, החלה גם היא מפחדת לנוכח מעשי האימים האלה.

פעם שניה באתי למישלניץ עם אבי על מנת להישאר בה זמן רב. היה זה כאשר חזרנו מהמשלוח המפורסם של אייכמן לניסקו בחודש אוקטובר. הרוסים סגרו אותנו בכלא בעיר רוה־רוסקה והסגירונו בחזרה לגרמנים. לא היתה לנו אפשרות לחזור הביתה, כי בינתים נספחה העיר ביליץ ל״רייך השלישי״ והגבול היה לאורך הנהר ״סקאבה״.

במישלניץ נכנסו כבר הגזירות נגד היהודים לתוקפן; כבר היה ״יודנראט״ ושלטון־כיבוש. ה״סטארוסט״ היה גרמני בשם הַמַן, אולם השלטון למעשה היה בידי סגנו ציגלר, אזרח מישלניץ ממוצא גרמני. כוותיק במישלניץ הכיר היטב את כל תושבי העיר. הוא הוציא פקודות אנטישמיות אכזריות, שבמקומות אחרים לא היו ידועות עדיין, כמו איסור הופעה בככר הראשית וברחובות הסמוכים בשעות לפני־הצהרים, אף־על־פי שבאותו הזמן היווה המזון בעיה חמורה ואפשר היה להשיגו רק שם. לכן היינו נתונים לחסד החנויות הנוצריות, שגם בלעדי זאת היו מפחדות לבוא במגע כלשהו עם יהודים. אסור היה ליהודים לגור ברחובות הראשיים, אלא בסמטאות עלובות צדדיות.

ה״יודנראט״

בראש ה״יודנראט״ המישלניצי עמד מר מוריץ נייגר, בעל עסק לזכוכית. הוא היה אדם ישר והגון, אבל בעל אופי חלש, ששימש מכשיר־ביצוע בידי פליט מגרמניה, וייס, סוכן גרמני מנוול, שמן וקצר קומה, שתמיד התהלך עם סיגר בפיו. גבותיו כאילו מאובנות היו. הוא היה מבצע את כל פקודות הנאצים בקפדנות. היו גם

כמה אנשים מקומיים ב"יודנראט", כמו פרלרוט, זקס, וינד. אלה היו אנשים ישרים, אבל פחדנים מאד וצייתו לכל ההוראות.

ה"יודנראט" סיפק אנשים לנקוי הרחוב מאשפה ומשלג בחורף, לביצוע נקיון ביחידות הצבא וכו'.

כל יהודי שפגש בגרמני במדים, היה מחוייב להוריד את הכובע, לקוד לפניו קידה עמוקה ולרדת מהמדרכה 3 צעדים קדימה או אחורה. החל מחודש דצמבר 1939 הוצא צו המחייב כל יהודי לשאת סרט לבן על שרוולו השמאלי, כדי שאפשר יהיה להכיר אותו ממרחק.

פרצו סכסוכים על רקע תעסוקה. היו אנשים מקומיים והיו פליטים, ביניהם 2 משפחות מטשין, למעלה מ־10 אנשים מקרקוב, אבא ואני מבילִיץ. לפליטים היתה הרגשה שהם מקופחים, מכיון שלאנשים המקומיים היו קשרים עם הרשויות. נוסף לזה הפליטים לא היו חרדים במלוא המובן, מה שהיה בניגוד לרוב יהודי מישלניץ. בגלל זה היה המגע בינינו ואנשי מישלניץ מוגבל לפגישה בעת העבודה בלבד.

הפליטים היו נפגשים בדירת גב' קורנגוט לבית פדן מטשין, ילידת מישלניץ. הצעירים ניהלו ויכוחים ממושכים אצלה, והמנהיג הרוחני היתה צעירה כשרונית מגר' לפילוסופיה עדה גסנר מקרקוב, עם אחותה דולה. היו ביניהם גם לרנר, הייטלינגר, הלנה פדן, פרלמוטר, כולם מקרקוב, וטושיה קורנגוט מטשין.

היה מדובר על הגנה עצמית, על סאבוטאג' בעבודה, על פעולות חתירה. אמנם לצערנו הכל נסתיים בדיבורים. לא היה קשר עם העולם החיצוני והפולנים המקומיים לא התיחסו אלינו בהבנה וידידות. היו לי שתי פגישות עם קצין צבא פולני לשעבר, סטאניסלאב מולקו. ביקשתי אותו שיושיט עזרה לנוער היהודי, עזרה קונקרטית, אך הוא לא היה מוכן אפילו להשיב תשובה. אותו דבר אירע לי עם קצין־קבע שני. השניים השתייכו לאנשי המחתרת הפולנית א. ק. (Armja Krajowa) הראשית!

בחודש מרץ 1941 הוכרזה פקודת השלטון המקומי, לפיה נאלצו כל יהודי הכפרים שלא היו בעלי אדמה לגור בעיר, כדי שלשלטון תהיה יותר ביקורת קפדנית עליהם.

לפליטים התייחסו ביחס לבבי יוצא מן הכלל שלמה זילביגר ואחיותיו גניה ומניה, שפתחו דלתות בתיהם לחסרי־מגורים.

ימים נוראים עברו על יהודי מישלניץ באביב 1941, כאשר בגלל פעולת חתירה נלקחו 10 בני־ערובה לכלא מונטילופיך בקרקוב. אני זוכר שאחד מהם, פרלמוטר, חזר אחרי מאמצים רבים.

המצב הכלכלי היה הולך ורע. אי־אפשר היה למכור ולקנות משהו ולא היה ממה להתפרנס. האנשים היו מוכרים את בגדיהם. רעב ומצוקה בצבצו מכל פינה. רק לתושב אחד, יוסף שטמר, ניתנה רשות לעבוד ולהרויח. היתה לו מסגריה ומפרנסתו התקיימו 5 ילדים ואבא חולה. הוא התחתן עם עלמה מבנות האריסטוקרטיה בעיר. כדי שלא למות מרעב היתה זו מוכנה להינשא אפילו עם "בעל־מלאכה".

עם פרוץ מלחמת גרמניה—רוסיה, הלכה והחריפה הבעיה היהודית עוד יותר. הנאצים העמידו במקום בולט בככר העירונית מפה בעלת ממדים גדולים עם דגלים המרמזים את ההתקדמות המזהירה של הצבא הגרמני בחזית, המשתרעת מקרים בדרום עד פינלנד הרחוקה בצפון.

ושוב החלו מפיצים סיסמאות נגד "יודנקומונה" ו"בולשביקים", מתלהבים

מהנצחון ובכל יהודי רואים קומוניסט וסוכן האויב, שמותר היה להתקיף אותם, להכות ולהתעלל בהם. חיי היהודים היו הפקר. העתון החוליגני "גוניץ קראקובסקי" ("אילוסטרובאני קוריר צודז'ני" לשעבר, של מאריאן דומברובסקי) הרעיל בארס אפילו פולנים "טובים". העתון הזה ידע לכתוב סיפורים נוגעים עד הלב על קומי־סארים יהודים שהיכו, רצחו אנשים אנטי־קומוניסטים ואנסו נשים.

לנינגראד ממשיכה להתגונן. אנשים בגיל מבוגר מתפללים בסתר, מארגנים "מנין" בראש השנה וביום־כיפור, שהיה להם יום־כיפור אחרון במישלניץ. הם לא זכו לחגים בשנה הבאה. אנחנו הצעירים התמרדנו. לא יכולנו להשלים עם המחשבה שאלוהים עזב אותנו היות וכל גרמני נושא חגורה ועליה חרוטה הכתובת: "אלוהים אתנו!"...

בינתים חזרו אנשים רבים ממזרח, יהודים שהעדיפו לחזור לגרמניה במקום לברוח לרוסיה, ביניהם משפחת אבי (גולדברג) ובת־דודי לולה עם בעלה פליקס קלר ושלושת ילדיהם הקטנים. הם חזרו מאושרים הביתה למישלניץ, מעיר ברז'אן. אך למגינת הלב לא זכו להתקיים אפילו שנה נוספת.

שוב חורף ושוב פינוי הרחובות משלג; מסירת פרוות בשביל הגרמנים ב"סטא־רוסט" לידי צורר היהודים ציגלר תחת איום של עונש מות, היות והגרמנים קופאים בחזית. מר קורן, אשר בעת חיפושים בדירתו נמצאו סנדלים שרופדו בשאריות־פרוה נשלח "בעוון זה" לכלא בגיטו קרקוב, ומשם למחנה־המות בלז'יץ.

ה"יודנראט" נשבר תחת עומס התביעות. מטילים על העיר "קונטריבוציות" ואת הסכום האסטרונומי יש לאסוף מיד. האנשים בורחים מבתיהם ומסתתרים בשדות וביערות. לבסוף עמדו על המקח והגרמנים לקחו מה שנאסף.

ראש ה"יודנראט" נייגר גוסס. המשטרה הפולנית הנקראת "פוליציה גראנאטובה" רודפת את היהודים על כל צעד ושעל. חיפושים בכל בית, במרתפים ובעליות. קנסות חמורים מוטלים בשל מזון שנתגלה; אפילו עבור סרט שרוול קצת מלוכלך, או שלא נענד כהלכה, מטילים עונש.

ראש המשטרה, אוטו קנפה, תושב ביליץ לשעבר, אשר לפני המלחמה ברח לגרמניה, מציק לנו נורא. אשתו הולכת עם חברתה לב מדירה לדירה בלווי כלב זאב והן גוזלות כל דברי־הערך מהיהודים. אחרי המלחמה היתה בעלת חנות גדולה במרכז העיר ביליץ, ברחוב "שלישי למאי", בבית ביאליק(!!), שלפני המלחמה היה זה בית עממי יהודי, שנמצא ברח' מיצקביץ והחזית והחנויות שלו יצאו לרחוב "שלישי למאי".

קנפה, שאחר־כך היה ראש ה"גיסטאפו" בקלווריה ובמיכוב, נאסר אחרי המלחמה ואני מסרתי נגדו עדויות לפי דרישת השלטונות שחקרו אחרי פעולותיו בזמן המלחמה. מסרתי שהוא ממוצא פולני ושלפני המלחמה גר בביליץ. הוצא נגדו פסק דין מות.

היינו במצב נפשי נואש. הגאולה שאליה כל כך התגעגענו לא באה. אמי ואחותי היו בגיטו ודוביצה, לשם הועברו בחודש מאי 1940. מאז אני ואבי לא ראינו אותן יותר, למרות המרחק הקטן של 36 ק"מ.

נכשלו תקוותינו לעזרה מצד הצבא האדום. האנגלו־סאקסים אינם ממהרים ואנו רוצים לחיות. אני עובד בכפר אצל סטאניסלאב מולקו, אותו קצין שבזמנו דברתי

אתו בענין המחתרת היהודית. אני עסוק בהוצאת תפוחי אדמה, דש תבואה ועושה כל מיני עבודות ובלבד להשיג מזון עבור אבא, ששוכב בבית כתוצאה ממכות נוראות שקיבל מהנאצים.

אבי היה בעל ניירות אריים והיה נוסע לגיטו קרקוב, כדי לספק מזון ליהודים. לאסונו הכירו פולני אחד ממישלניץ והוא נמסר ל"גיסטאפו" בקרקוב ברח' זאמויסקי. תוך מכות איומות נשלח לכלא. הודות להשתדלויות משפחת אנגלנדר, בעלי בית-חרושת לצבע, ובאמצעות כופר, שוחרר ממאסרו וחזר הביתה, אבל חולה ושבור.

ב־1.5.1942 מוינו אנשים למחנה עבודה "יולאג" מס. 1 אשר בפלאשוב. העיר היתה מזועזעת, מכל בית נלקח מישהו. זו הפעם הראשונה שנראו צעדי הגנה עצמית. שני האחים טיפנברונר מכפר רודניק ברחו אל היער. הם היו צעירים בריאי גוף, סוחרי־סוסים, שיכלו להסתדר בכל מצב שהוא. 60 יום אחר כך גוייס עוד משלוח, ביניהם הייתי גם אני. בפעם הזאת ממש חטפו ילדים בנוכחות אמותיהם. באויר הורגשה התחלת הקץ. שוב מוינו 2 אחים טיפנברונר לעבודת כפיה, הם ברחו אחרי שהות של כמה חדשים ב"יולאג", ששם היו אנשי מישלניץ עובדים אצל קלוג.

הקץ החל מתקרב בצעדים מהירים. מבחינת "בטחון המדינה" הוצא צו לריכוז כל היהודים, היות והם אלמנטים המתייחסים באיבה לממשלת גרמניה. מעתה הם יהיו מרוכזים במקום אחד תחת השגחה קפדנית של השלטונות. למקום הריכוז נבחרה העיירה סקאבינה ע"י קרקוב. קלווריה, מישלניץ, גדוב, דובציץ, איזדבניק, סולקו־ביצה היו העיירות שגורלן היה להיפגש בסקאבינה.

במחצית השניה של אוגוסט 1942 עברו עשרות עגלות עמוסות מצעות־מיטה, מזודות וכלים באוטוסטראדה של קרקוב—זאקופאנה. על יד העגלות צעדו שלדי בני אדם שבורים וכפופים. אין הם זוכים למבט פרידה מצד אלו שהיו חיים אתם יחדיו במשך דורות שלמים ובכל חג "שלישי למאי", תחת דגל לבן־אדום, היו שרים ביחד את השיר הפטריוטי: "Witaj nam majowa jutrzenko".

הם אינם מביעים אף מלה של תנחומים. אין דמעה בעיניהם. בשביל מה הדמעות? לשם מה צריך הכומר של הכנסיה העירונית להביע את השתתפותו בצער? הלא הולך כאן מצעד של רוצחי ישו... והם מתרוצצים כבר לחפש אוצרות באשפה שנותרה אחרי עזיבת היהודים.

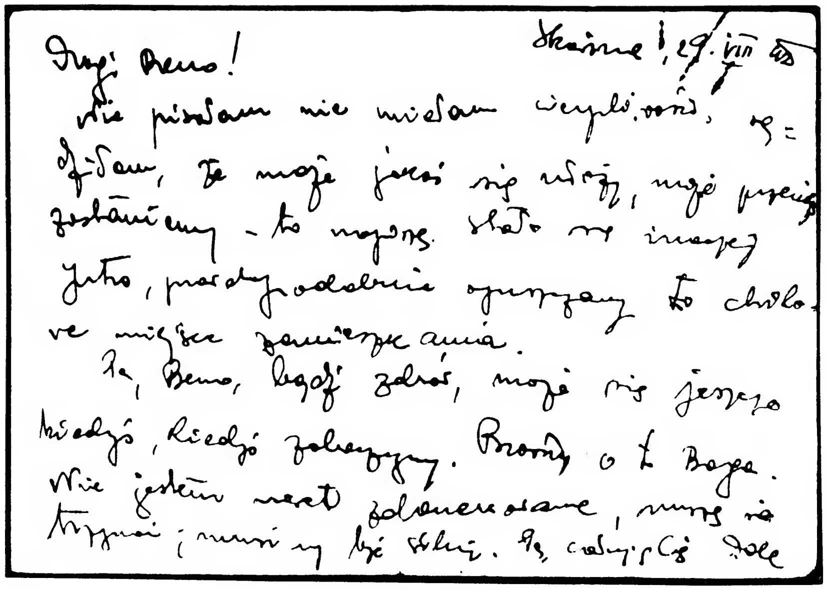
הקרבנות סודרו בגרנות, חצרות, ומי ששילם טוב — בדירות.

ביום ראשון 30.8 התגנבו האחים טיפנברונר ממחנה פלאשוב, כדי לראות את אביהם ואחיותיהם בסקאבינה. הם חזרו שבורים. סקאבינה היתה מוקפת בכמה גדודי משטרה מסביב. אי־אפשר היה להכנס או לצאת.

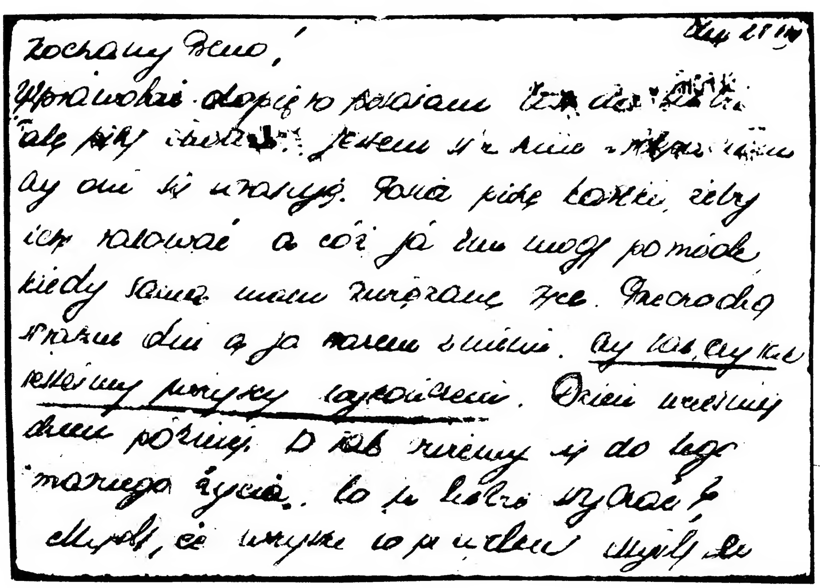
בימים האלו קיבלתי 2 גלויות. אחת מסקאבינה, מתאריך 29.8, שנכתבה על־ידי דולה גסנר:

"בנוּ היקר! לא כתבתי כי לא היתה לי סבלנות. חשבתי אולי יסתדרו הענינים, אולי נישאר כאן. אמנם לא כך. מחר לפי המשוער אנו עוזבים את המקום הזמני הזה. להתראות! תהיה בריא, בנוּ! אולי עוד נתראה. אני מתפללת לאלהים לזאת. אינני נרגשת ומחזיקה מעמד. עלינו להיות אמיצים. להתראות. נשיקות — מדולה".

היא נספתה במחנה השמדה.

70—71. צילומי הגלויות

הגלויה השניה היתה מקרקוב, מתאריך 25.8, נשלחה אלי ע״י הלינה פדן, עם בול דואר שנשא עליו את תמונת היטלר:

״בנו׳ היקר! אמנם כתבתי לך, אבל אני שוב כותבת, כי אני נורא מיואשת. האם הם יצילו. טושיה כותבת גלויות ומתחננת הצלה, ומה אני יכולה לעזור, כאשר הידים שלי קשורות. אני עוברת ימים נוראים. כך וכך כולם אנו הולכים לאבדון, יום קודם או יום יותר מאוחר. ובכל זאת אנו נאבקים אחרי החיים העלובים האלו. מה נשמע אצלך? האם הכל בסדר. אני מקוה שביום ראשון אתה תהיה אצלנו. נשוחח על הכל. נשיקות-מהלינה״.

היא ניצלה וגרה עכשיו באוסטרליה.

באחד הימים האלה, בשעה 5—4 אחה״צ כאשר היינו במחנה ״פרוקוצים״ בסביבת פלאשוב, ראינו עשרות קרונות-בהמות מוקפות תיל דוקרני נעות בכיוון מזרחה. בתאי השרות של הרכבת ישבו שוטרים מזוינים. דרך השבכות ניתנו לנו סימנים ואף נזרקו פתקאות: ״אנו נוסעים מסקאבינה, הולכים למות, אל תשכחו אותנו!״

זקנים וחולים רבים הועמסו על מכוניות והוצאו ליער מחוץ לעיר ושם נורו ע״י הנאצים (ראה תמונת קבר אחים בפ׳ הישוב היהודי בסולקוביצה).

עד היום מצלצלים באזני מלים של המשורר הפולני ולאדיסלאב ברוניבסקי:

״אל יהודי פולין
מערים ועיירות פולניות
לא נשמע יותר צעקות של יאוש — —״

במחנה ״יולאג״ מס׳ 1, פגשתי כמה מאנשי מישלניץ. אלה הם שנשארו בזכרוני: אפטרגוט, בוכייסטר, ידידי לרנר שנפטר מאפיסת כוחות, רוט וקרומהולץ מקלווריה, שנורו.

האחים טיפנברונר, שלפי שתיארתי לעיל ברחו מהמחנה, הצטרפו לאחיהם והתחבאו ביערות בסביבות רודניק, איזדבניק וסולקוביצה ומשם ביצעו התנפלויות על הנאצים וידידיהם. אני זוכר את מקרה התקפתם על אחוזת קששוביצה. הם התנפלו, רצחו והתנקמו על הפשע שנגרם ליהודים. הם עכשיו במדינת נֶבְּרַסקה בארצות־הברית.

אני הצלחתי בחודש אוגוסט 1943 לברוח ממחנה פלאשוב. נסיתי להצטרף לאמי ואחותי שהיו בגיטו ודוביצה, אבל לצערי נשלחו הן בתשעה־באב למחנה השמדה. הסתתרתי בסביבת מישלניץ ועם השחרור הלכתי לצבא הפולני והשתתפתי בקרבות נגד הגרמנים.

עם תום המלחמה הייתי פעמיים במישלניץ בתור קצין צבא פולני. הסתובבתי ברחובות. חיפשתי שרידים, אך לשוא. ידעתי שלא אמצא יהודים. החנויות היו כולן בידי פולנים, מכל פינה היו מסתכלים בי ומתפלאים שאני חי.

הלכתי ודמעות היו עולות לזויות עיני ונשכתי את שפתי בצער אלם. רק לפני כמה שנים היתה כאן תנועה ורעש, החיים היהודיים תססו, ועכשיו? — ריקנות ושממה.

לפני שקיעת השמש נכנסתי בחפזון למכונית ונסעתי לקרקוב. ליהודים היתה

סכנה ללון בעיירות קטנות, כי בלילות היו באים ״בחורים מהיער״ וחיסלו את אלה היהודים שהגרמנים לא חיסלו.

תהא רשימה זו מזכרת־כבוד לאלו שיחד אתי עברו את השנים הנוראות והטראגיות של השואה.

שמות קרבנות השואה בעיירת מישלניץ והסביבה

ראשי משפחה	בני משפחה
אפטרגוט שמלקה, מַלה	שיינדל, יוסף, לייב
אפטרגוט חיים, בַיילה	
אפטרגוט, משה, אשתו	מאיר, שלמה אברהם, מרים, דוד
איזמן שמואל, אשתו	ובניהם
ארליך נפתלי, אשתו	וילדיהם
אייזן משה, רוזיה	ושלושת ילדיהם
אנגלנדר נחום, אשתו	בנם ובתם
אנגלנדר אליהו, בַילה	יחזקאל, שמואל יצחק
אָמר יוסף, אשתו	וחלק מבני משפחתם
בקר נתן, ברכה	יוסף יהודה, שיינדל ינטי
ביטרספלד מרדכי נתן, אסתר	נפתלי, שלמה, מרים, ישראל, חיים
בוכייסטר וולף, זיסל	הרש, רחל, דובה, יעקב, ריזל (רנד) ומשפחתה
בוכייסטר יצחק, שרה	יוסף, דובה
בוכייסטר ברוך ואשתו	
בוכייסטר שמואל, אשתו	וולף, הרש ונשותיהם, שלמה, חניה, אסתר ויתר המשפחה
בינשטוק משה, רבקה	ומשפחתם
בינשטוק קלמן	ומשפחתו
בלומנשטוק יעקב, אשתו	ומשפחתם
בלומנשטוק יהושע, אשתו	״
בלומנשטוק יואל ולאה	
בר ברל	ומשפחתו
בר יוסף, אחותו אסתר (פרייפלד)	בעלה וילד
ברוה חיה	יוסף
ברכפלד יוסף הלל, בלומה	בתם ובני משפחתה
ברגר שמעון, אשתו	מאיר, זלדה, יוסף

ראשי משפחה	בני משפחה
ברנקופ	ומשפחתו
בלזאם	"
בלומנקרנץ	"
בורגניכט ישראל איסר	אחיו יהודה ואחותו ויטל
בקר בריש, חיה	בתם נחה עם בעלה וילדיה, בנם חיים ויצחק ברוך ובתם
בקר בצלאל ורחל	
בקר יוסף, אשתו	וילדיהם
בקר ישראל, צילה	מרים, שיינדל
בקר אידל (יהודה), שרה	מלכה
בקר שמואל	רחל (פריליך) ומשפחתה, מרים, אהרן
בקר עוזר, אשתו	וילדיהם
בקר דוד, אשתו	"
ברנר שמעון, אשתו	דוד, מינדלה ויתר המשפחה
ד"ר גולדוסר לזר, הרמינה	בנם ומשפחתו
גולדברג פראניה	חנה
גולדברג לאופולד, פרידה	לולה (קלר) עם בעלה ושלושת בניהם
גולדבלום אברהם יצחק, פיגה	בריש, שרה ויתר המשפחה
גבירץ יוסף מתתיהו, אשתו	אידה
גסנר באשיה	
גרוס שמואל	ומשפחתו
הרב דרשויץ בריש, אשתו הרבנית	בנם ומשפחתו
דרשויץ שמואל, אשתו	בנם, בתם אידה (פרלמן) ומש־פחתה
דרשויץ משה חיים, שרה	בנם, בתם צילה (ליפשיץ) ומש־פחתה
דיאמנט משה, רייזל	חיה, מרים, דב
הרב הלברשטם	ומשפחתו
הורוביץ הירש, אשתו	ושני ילדיהם
הורוביץ לייב, אשתו	וילדיהם
הורוביץ יוסף, אשתו	"
הורוביץ ישעיה, אשתו	"
הורוביץ בלימה	וילדיה

ראשי משפחה	בני משפחה
הורוביץ חיים, אשתו	וילדיהם
הרשטל יקיר, אשתו	שרה, יעקב
הולנדר, ואשתו רייזל	ארבעת ילדיהם
הנדל משה ופסל	
הנדל שלמה	ומשפחתו
הנדל שלום	ברוך, ישראל, יעקב שמואל, אברהם חנוך
הנדל רחל	
הוידה בריש, שרה	נתן, חנה (שלר) ומשפחתם ויתר המשפחה
הוידה משה ואשתו	
הנדל משה, אשתו	וילדיהם
הייטלינגר יחזקאל, אשתו	ילדיהם ואחותו
הירשפלד ואשתו	
ויינמן שמעון, גולדה	חיה, דב
ויינמן דב (בקר)	
ויינמן דבורה	
ויינמן מרים	לאה
וינד חיים צבי, ליבה	וילדיהם
ויסברד משה, מַלה	שמואל, אליעזר עם נשותיהם, מרדכי, אריה, שאול ויתר המשפחה
ויסברג יוסף, אשתו	משה, שלמה, דוד, מנדל ואשתו
וייס	ומשפחתו
ויינרייך	
וקסברג יהודה לייב	ומשפחתו
וסרפל חיים, אשתו	וילד
וסרפל דב, אשתו	וילדיהם
זילברינג אברהם, אשתו	שלמה, שרה, מרים גיטה
ירט חיים ובריילה	
כץ, אשתו	וילדיהם
הרב לנגנאור משה, חנה	שרה עם בעלה, חיה, יוסף שמואל, צפורה, נחמה
ליינקראם מאיר, אשתו	חיים ויתר המשפחה
לוי שמעון, חיה	חנה, מרים, אברהם, מרדכי, לאה, מלכה, רוזה וילדה

ראשי משפחה	בני משפחה
אשת איכל לוי	שתי בנות ומשפחותיהן
לנגנס יצחק, אטיל	זאב ומשפחתו, אהרן, גיטל
לאובנטרכט לאה	רפאל, זאב, רחל, רכה
לאובנטרכט גרשון, אשתו	ו־2 בנות
לנדאו משה, אשתו	וילדיהם
לוסטיג אלי מנדל, אשתו	
לבל בריש, חיה	אברהם, מנדל, זלדה עם בעלה, רוזיה, שיינדל, יצחק, יוסף ויתר המשפחה
לייבל אפרים, פיגה	וילדיהם
לאופר	ומשפחתו
מנדלבוים, אשתו	וילדיהם
מנדלברג ואשתו לאה	
מנהַימר, אשתו	בנם ובתם (שיף) עם משפחתה
ניימן אליהו, חנה	משה, מנדל, יצחק, שרה ויתר המשפחה
נייגר מוריץ, אשתו	ו־2 בנות
פרלרוט משה, שרה	זלמן, יהודית (וולקן) עם משפחתה
פרלרוט יצחק ישעיה	
פרלרוט נחום, חנה	מנחם, אברהם, משה
פרלרוט זלמן, דבורה	משה, אברהם
פרלרוט אברהם, רחל	מרדכי, חוה
פרלרוט ישראל, פרל	צבי, זלמן
פרלרוט אהרן, שרה	דוד, יהודית
פרלרוט דוד ומלכה	
פרלרוט משה בן יקותיאל, פסיה	רייזל, זלמן נחום
פרלרוט חנה מבית ליבוביץ	רייזל, מרגוט
פדן דוד	
פריליך שמואל, אשתו	
פריליך ריקה	וילדיה
פלסטר ומשפחתו	
פרלברגר משה מאיר, אשתו	שלמה עם משפחתו, תמר, רילה עם משפחתה, צפורה, רייזל
צנקר	יוסף, דוד, הניך ויתר המשפחה
צנגוט סבתא	ומשפחתה

ראשי משפחה	בני משפחה
צוקרמן ברנארד, ארנה	בתם ובני משפחתה
קורנהייזר ישראל, שרה	
קופרמן	בלה, מניה, ארנה ומשפחתה
קורן אברהם, רחל	אהרן, דובה, פיגה
קלַרמן שלום ומשפחתו	
קופרמן ארנה, בעלה	וילד
קורנגוט יצחק	ומשפחתו
קופרמן מניה ובעלה	
קופרמן הלה ובעלה	
קופרמן אמא	
קיכלר ישעיה, אשתו	וילדיהם
קויפטייל מאיר	בתו ומשפחתה
קאופמן ישראל, רחל	יצחק, מרים
קינרייך שלמה יוסף, חנה	וילד
קייזר וולף	ומשפחתו
קמפלר אהרן, אשתו	יחזקאל, אידה ומשפחתם
קינסטלינגר עקיבא, אשתו	הלה ובעלה, מניה
קלר פליקס, לאה	ומשפחתם
קאופטייל	ומשפחתו
קאופמן־קרגר, לאה	ומשפחתם
קינסטלינגר מרים	חתנה מיכאל רוזנטל ויתר המש־פחה
קרגר ישראל, אשתו	שמואל, צילה עם משפחתה, משה יעקב, אסתר חנה
קרגר סבתא	
רבינוביץ ישעיה אלימלך ודובה	
ריגלר יעקב ברוך, אשתו	גוסטה עם משפחתה ויתר ילדיהם
רוטנברגר אהרן, גיטל	בִילה, שיינדל, פייגל, אסתר, שמעון יוסף, יצחק שמואל ורחל
רנד חיים וחנה	
רנד מרדכי יהושע	ומשפחתו
רנד נתן	
רנד יהושע צבי, שפרינצה	פרלה ו־2 ילדיה
רנד יהודה	ומשפחתו
רנד חנה, אמא הודיס	"

ראשי משפחה	בני משפחה
רנד דוד	ומשפחתו
רנד שמואל	"
רנד גיטלה	
רוט משה, גולדה	שרה, מרים
רוט חיים, רות	אירקה ואלה
רוט נתן, פרניה	הלה ורוניה
רוט אברהם, סבינה	וולף
רוט לייב, חנה	ובנם
רוט חנה (לרמר), בעלה	דושיה
ריכטמן אדולף (ביליץ)	אחותו ברטה בלדינגר
שלנגר, אשתו	חנה עם בעלה וילדיה
שטורץ, אשתו	וילדיהם
שיין	ומשפחתו
שנגוט חנה	2 בנותיה ומשפחתן
שנגוט יצחק, אשתו	וילדיהם
שורנשטיין	ומשפחתו
שטמר	
שטיל נחמן	חיה, בעלה יוסף רייך ובנם יצחק
שטיל מנחם מנדל, פרידה	יצחק, מרים
שטיל חיים, בתיה	מרים

כפרים הסמוכים :	משפחות שלמות או חלק :
דרוגיניה	הורוביץ
לובין	לודביג לזר
סטרוזה	פליישר
פצים	נתן בלט
	קיגר
רודניק	טיפנברונר
	ליטמן

תהיינה נפשותיהם צרורות בצרור

תהיינה נפשותיהם צרורות בצרור החיים.

אברהם לייבלר

הישוב היהודי בסולקוביצה

מן הראוי להנציח את זכר הישוב היהודי בסולקוביצה, שהיה קיים מדורי-דורות ובמחצית המאה ה־19 גרו שם כ־75 משפחות יהודיות. בהשוואה עם הכפרים הסמוכים, היה מספר זה גדול. והסיבה לכך היא, שבעיר הסמוכה מישלניץ היתה אסורה כל התיישבות יהודית.

יהודי סולקוביצה היו חרדים ושומרי מצוות, כמו כל יהודי המחוז. היה להם בית-תפילה, מקוה ושוחט. גם דיין היה להם עד התחלת המאה ה־20. במאה ה־20 ירד פלאים מספר היהודים, בגלל ההגירה לערים.

בתקופה האחרונה כיהן כשוחט מקומי: ר׳ שמעון פישגרונד. והגבאים בבית התפילה היו: ר׳ שמואל-לייב אופנר ור׳ פסח פדרגרין.

היהודים עסקו במסחר ובחרושת כלי־ברזל. הכפר קנה לו שם בכל רחבי גליציה המערבית, הודות למוצריו: מסמרים, פרסות ברזל וכלים חקלאיים[1]. עם פרוץ המלחמה העולמית השניה גרו בסולקוביצה כ 15 משפחות.

הקלגסים הנאציים ערכו חיפושים בדירתנו והחרימו מה שמצא חן בעיניהם. ליהודים נאסר כל מסחר וכן נאסרה עזיבת הכפר בלי רשיון.

בחודש מאי 1941 הוצאה גזירה שעל היהודים לעזוב את הכפר. עברנו כולנו לעיר מישלניץ, מלבד יחידים שנסעו למקום מגורי קרוביהם בכפר גדוב ובזאקליצין. בעת הגירוש בדקו הנאצים את חפצינו והחרימו כל דברי הערך.

אני עם משפחתי עברנו למישלניץ ושם גרנו במשך קרוב לשנה ויחד עם תושבי העיר הזאת עברנו את כל מוראות הסבל והדיכוי. נשלחנו לעבודת כפיה, כגון פינוי שלג ממדרכות, עבודות נקיון בעיר, סלילת כבישים וכו׳.

לעתים תכופות התנפלו הנאצים על דירותינו וערכו חיפושים אחרי חפצי־ערך, זהב, תכשיטים, פרוות ומה שמצאו החרימו. מספר יהודים נאסרו, עונו ונשלחו לכלא מקומי או ל״מונטילופיך״ בקרקוב. בתוכם הייתי גם אני.

המצב הכלכלי של האוכלוסיה היהודית ירד לחלוטין ולסוף היו כולם עניים.

בשנת 1942 נשלחתי למחנה פלאשוב, ע״י קרקוב, לעבודת כפיה. בחודש אוגוסט קיבלתי שם ידיעה כי יהודי מישלניץ, ביניהם משפחתי, הועברו לסקאבינה. הצלחתי להשיג מכונית-משא והגעתי לשם, כדי לראות בפעם האחרונה את אמי היקרה.

פגשתי שם אנשים ממישלניץ ומהכפרים הסמוכים. הם היו מאוכסנים במקומות שונים. את משפחתי מצאתי בבית המטבחיים העירוני. לכולם היה חופש-תנועה בעיר, אבל הבריחה היתה בלתי אפשרית, כי אנשי משטרה החזיקו משמר על הכבישים.

בני משפחתי סיפרו לי, שיהודי מישלניץ נאלצו לשלם לנאצים עבור הוצאות הנסיעה — הם לא ידעו כי זהו תשלום עבור הדרך האחרונה להשמדה.

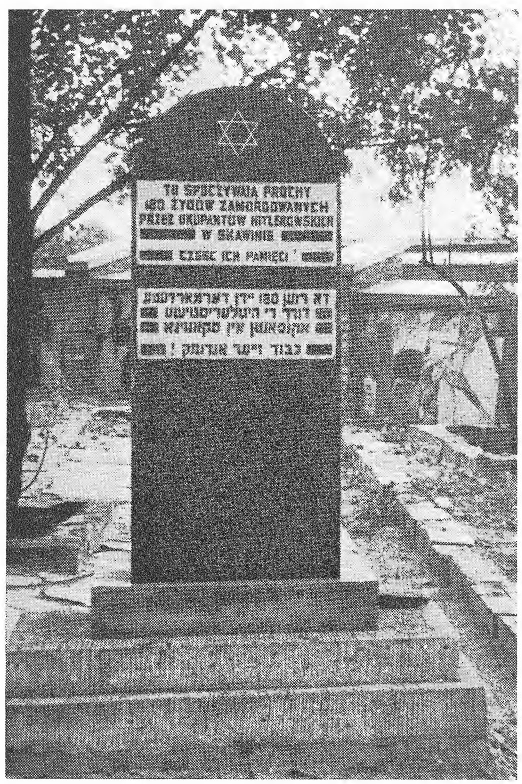
1. בספר ״המחוז הוַדוביצאי בממלכת גליציה״ (וינה 1843) עמוד 34, בתיאור הכפר, כותב המחבר מייהופר כי נפחי סולקוביצה מביאים 500 צנטנר ברזל לשנה מקרקוב לתעשיית המסמרים שלהם. (ראה ספר ודוביצה).

כפי שנתברר אחר כך, הרי במקומות אחרים, כמו משאנה דולנה, או זאקליצין, שבגלל דלדול האוכלוסיה היהודית אי־אפשר היה לאסוף את הוצאות הנסיעה, הרגו הנאצים את היהודים בו במקום.

נסיתי לשכנע את בני משפחתי שיצטרפו אלי ובהיותם נחבאים במכונית־משא יסעו אתי לפלאשוב, אבל אותה האופטימיות ששררה בין רוב יהודי פולין שלטה גם בהם. ענו לי שנוסעים למקום חדש, בו יקבלו עבודה ותנאי־חיים טובים יותר, ושהמלחמה תסתיים בזמן קרוב, כך שלא כדאי להתרחק מכלל יהודי מישלניץ.

להוציא את אמי, היו במשפחתי כולם צעירים ומסוגלים לעבודה פיזית והיו בטוחים שבמקרה הגרוע ביותר תהיה "סגרגציה" והם המסוגלים לעבודה יינצלו. אף לרגע־קט לא עלה בדעתם, כי הנה מתקרב החיסול הסופי של כולם.

כל מאמצי היו, איפוא, לשוא. הייתי מוכרח להפרד ממשפחתי ולחזור לפלאשוב לבדי. היתה זו פגישתי האחרונה עם אמי ובני משפחתי. לא עברו 3—2 ימים וקיבלתי הודעה, כי כולם הועמסו על קרונות ונשלחו למחנה ההשמדה בלז׳יץ.

72. מצבת קבר־אחים בסקבינה
Tombstone of the common grave in Skawina

אנשים חלשים וזקנים נורו ע״י הנאצים במקום. לפי ידיעות שקבלתי, בין האנשים הללו — 180 בערך — היתה גם אמי.

אחרי המלחמה הוקמה מצבת זכרון על המקום שנקברו בו כולם בקבר־אחים.

מיהודי סולקוביץ, שהיו בשבי הנאצים, ניצל רק עוד יהודי אחד: אהרן פישגרונד, הגר בחיפה.

תושבי סולקוביצה שניספו בשואה

ראשי משפחה	בני משפחה
אופנר, שמואל לייב ואשתו	חיים, רחל ויתר הילדים
אופנר, מיכאל וחיה	
אייזנברג, לאה	פנחס ודוד
גולדברגר, מנחם	
גולדברגר, נתן	
גולדברגר, אביגדור ואשתו	
לייבלר, נחה	דבורה, שינדלר וליבה
לייבלר, מנדל ורחל	וילדיהם
פישגרונד, סימה	חנה, לאה, טאובה, אליהו וברוך
פישגרונד, מרדכי ואשתו	מלכה, חנה וזלמן
פדרגרין, פסח ולאה	צבי, אברהם ונוסיה
פדרגרין, רבקה	
פישגרונד, חנוך ומשפחתו	
קלאסהולץ, ומשפחתו	
קינסטלינגר	מניה, חנה ושרה

תהיינה נפשותיהם צרורות בצרור החיים.

קהילת סוכא

מאיר גרוס

היהודים בסוכא

מבוא

העיירה סוכא שבחבל קרקוב נקראה גם סוכא-לידי-זיביץ, להבדיל ממקומות אחרים בשם זה. העיירה יושבת על הנהר סקאבה, שהוא אחד היובלים הראשונים של הויסלה, למרגלות ההרים הגבוהים של הבסקידים המערביים. מקיפים אותה מכל עבר רכסי הרים וגבעות מיוערים ובתוכם, לצד דרום, ה״מגורקה״ שמעברו השני מגיע לפיסגת הבביא-גורה שעל הגבול הצ׳כוסלובקי.

הסביבה החקלאית איננה עשירה, כי האדמות ההרריות לא הניבו יבולים גדולים. למותר לציין כי החקלאות היתה כולה בידי לא-יהודים, באותה מדה שהמסחר בעיירה היה נתון רובו ככולו בידי היהודים. התעשיה והמלאכות לא היו מפותחות ביותר.

סוכא לא היתה עיירה יהודית ״טיפוסית״, כפי שהיה מוכר ואופייני לעיירות יהודיות בפולין בתקופה שלפני מלחמת-העולם השניה. די לציין שהאוכלוסיה היהודית לא עלתה, כנראה, מעולם על שבעה אחוזים מכלל תושביה של סוכא, שמנתה למעלה משׁשׁת אלפים נפש ערב פרוץ המלחמה. היו לכך סיבות שנבעו מהסביבה ומהתפתחות בעבר, כפי שיתואר להלן.

שני גורמים הטביעו חותמם על חייה של סוכא. האחד בדמות בעל האחוזה, שמקום מושבו בארמון מפואר בגבול העיירה. הטירה העתיקה היתה של משפחת הרוזנים המפורסמת בראניצקי. רכושם כלל למעשה את כל נכסיה ואחוזותיה של סוכא והסביבה. ידם היתה בכל והשפעתם היתה ניכרת בכל השטחים. כך, למשל, הוקמה תחנת הרכבת בריחוק-מקום ממרכז העיירה — בניגוד לצרכי התושבים, משום שזה היה לרצונו של הרוזן.

הרכבת היתה הגורם השני בחיי העיירה. סוכא נמצאת על צומת חשוב של מסילת ברזל. מצפונה עובר הקו הראשי מקרקוב, בירת החבל, אל נובי-טראג וזאקופנה; וכן קו משני, המסתעף מסקאבצה דרך ודוביצה לזאטור. ואילו בסוכא מסתעפת מערבה המסילה, המובילה לכיוון שלזיה לזיביץ והלאה לבילסקו (ביליץ). במצב הכבישים והתחבורה שהיה קיים אז, היתה חשיבות ראשונה במעלה למסילת-הברזל, הן לתעבורת נוסעים והן להובלת משאות.

סקירה היסטורית

היהודים החלו להתיישב בסוכא לפני כמאה שנים, עם בניית מסילת-הברזל. אין ידיעות על ישוב יהודי בסוכא או בסביבתה הקרובה לפני אותו זמן. הדבר תמוה במקצת, כי המקום נמצא על אחת הדרכים המסורתיות מדרום-מערב פולין, דרך שלזיה, לצ׳כיה. ידוע שהמלך הפולני יאן-סוביסקי עבר דרך סוכא לזיביץ בשנת 1683, במסעו המפורסם להצלת וינה ממצור התורכים. היהודים שעברו מבוהמיה

ומורביה לפולין (קרקוב) בימי הביניים, לא תקעו יתד בפינה זו של הארץ. מן הסתם תרמו לכך המגנאטים השליטים באיזור, שלא היו מעונינים כל־כך באלמנט היהודי העירוני, וכן הסוחרים והעירונים הנוצריים מאנשי המקום, שחששו מהתחרות והתנגדו לזרים. דוגמה מענינת משמשת עיר־הנפה זיביץ (זיבוש). שם המשיך הארכי־דוכס (ארצהרצוג) קרל־סטפן לבית הבסבורג לאסור את ישיבת היהודים בתוך העיר גם אחרי שבוטלו הצווים הישנים בדבר הגבלת הזכויות האזרחיות של היהודים (ראה פ׳ דברי הימים לקהילת ודוביצה, הערה 10). עובדה היא, שאף אחרי מלחמת־העולם הראשונה לא ניתן ליהודים לשבת בעיר זיביץ. ואכן, היהודים התרכזו שם כולם בפרבר זבלוציה, שמעבר לנהר סולה.

ותיקי סוכא זוכרים מימי נעוריהם את תושב העיירה היהודי בשם קלמן גולדברגר, אשר היה מספר כי היה בין היהודים הראשונים שהתיישבו בסוכא. הוא הגיע לעיירה בהיותו צעיר, כעובד מסילת־הברזל באמצע שנות הששים של המאה שעברה בעת שהניחו את פסי המסילה בקו קרקוב—סוכא וסוכא—זיביץ.

עם הפעלת הרכבות היתה העיירה למוקד משיכה ליהודים, שהתחילו להגיע אליה ולהתיישב בה. בין המשפחות הראשונות בסוכא היו גולדמן, קלאפהולץ, זלנפריינד, קיהנרייך.

המספרים הבאים משקפים את גודל האוכלוסיה — ובתוכם הישוב היהודי בסוף המאה הקודמת (טבלה מס. 2 בראשית ספר זה):

שנה	1880	1890	1900
מס׳ הנפשות הכללי	3223	3904	4214
מס׳ נפשות היהודים באחוזים	144	188	184
	4,5	4,8	4,4

היהודים שהגיעו לסוכא מוצאם מהאיזורים הקרובים של המדינה. באותם הימים היתה זו הקיסרות האוסטרית שהקיפה את גליציה (מחוזות קרקוב ולבוב) צ׳כיה, סלובקיה, הונגריה ועוד. לכן יש להניח, כי היהודים הגיעו לסוכא מן העיירות בתחום הקרוב, כמו וישניץ, קשאנוב, אושבינצים, וגם משלזיה הסמוכה — מביליץ ואף ממורביה (מהרין), אוסטראו וכו׳.

ההתפתחות הכלכלית

היהודים הראשונים שהתיישבו בסוכא, עסקו רובם ככולם במסחר עם יושבי הכפרים. בטרם יתפתח המרכז המסחרי בעיירה היו נוסעים עם מרכולתם לסביבה, ובפרט לירידים. במרוצת הזמן פתחו התושבים היהודים חנויות בעיירה, פיתחו את המסחר על כל ענפיו והתבססו בו.

מקומה של העיירה, בתוך איזור כפרי נרחב, יצר בעצם תנאים מצויינים לגידול העיר ולהתפתחות המסחר והמלאכה בתחומיה, במיוחד לאחר הקמת צומת מסילת־הברזל. אלא שכאן היה קובע רצונם של הרוזנים, שחלשו על סוכא וכל הסביבה.

אדמותיה של סוכא והכפרים בקירבתה היו שייכות למשפחת הרוזנים בראניצקי, שקבעו במאה השמונה־עשרה את משכנם בטירה בקצה העיירה. אמנם במשך הזמן הם נדבו מאדמותיהם לכנסיה ("פרובוסטוו") וכן חולקו קצת אדמות בפרצילציה לאיכרים, אך רוב השטחים נשארו גם לאחר מכן בידיהם. כתוצאה מהיחסים הפיאו־דליים — כמעט ששררו אז, ובעיקר עקב היותם בעלי האדמות, הרי הם קבעו למעשה את גורלה של העיירה ואת כל מגמת התפתחותה.

השטחים שבבעלות הרוזן היו עשירים ביערות (מחטניים ועלווניים) ולכן היה לו ענין רב בניצול העץ. הקימו בסוכא מנסרה, שניצלה את זרם המים של הנהר. האיכרים מהסביבה היו מביאים אליה עצים שנגדעו מאחוזותיו של הרוזן, בעיקר על מזחלות שלג בחורף, שהיא עונה מתה בחקלאות. במרוצת השנים לא סיפקה המנסרה הישנה את הדרישות, והרוזן הביא מומחים מצ׳כיה, שהקימו עבורו בסוכא מנסרה מודרנית גדולה ובצמוד אליה תחנת־כח חשמלית, תוך ניצול זרם הנהר. הקמתה הושלמה רק אחרי מלחמת־העולם הראשונה. בשנת העשרים התחילו לחבר את סוכא לרשת החשמל, תחילה, כמובן, חיברו את האחוזות והמפעלים של הרוזן ואחר־כך את בתי התושבים בעיירה.

כמו־כן בנה הרוזן מפעל למוצרי ביטון וכן מבשלת־בירה גדולה, שנסגרה בפרוץ מלחמת־העולם הראשונה ולא המשיכה יותר בייצור.

יש להטעים, כי הרוזנים והאדמיניסטרטורים שלהם מנהלי אחוזותיהם ומפעליהם, קיימו קשרי עסקים עם היהודים כל השנים. בנסיבות ההן היה לכך משקל רב. הדברים אמורים גם ברוזן טרנובסקי, שירש את הארמון והאחוזות בתוקף נישואין עם בת בראניצקי.

הישוב היהודי עד סוף מלחמת־העולם הראשונה

סוכא השתייכה לנפת זיביץ והיהודים בסוכא השתייכו לקהילת זבלוציה (פרבר ע"י העיר זיביץ).

זמן קצר כיהן בסוכא כדיין הרב ר׳ יהודה מרקר, המוזכר בשו"ת "אהל־יהושע" מאת הרב הגאון ר׳ יהושע פנחס בומבך (ח"ב, סימן ס"ה), שנכתבו בשנת תרס"ד: "כבוד ידיד נפשי וחביבי הרב החריף ובקי, מו"ה יהודה מערקער, דומ"ץ (דיין ומורה צדק) בק׳ סאכע..."

אחריו כיהן במשך שנים רבות מורה־ההוראה ר׳ אלתר חיים קוזניק, שהגיע לשיבה טובה ונפטר בשנת תרפ"א. מזכיר אותו בכתביו הרב הגאון ר׳ שמואל ענגל (תרי"ג—תרצ"ה) אב"ד רדומישלא, בספרו שו"ת מהר"ש (סימן ס"ב): "להרב המופלג בתורה ויראה, החריף מ׳ אלטר חיים קאזעניק, דומ"ץ בק׳ סאכע. בדבר שאלתו לענין לבנות בית ביו"ט בקבלנות. לפע"ד קשה להתיר, דאף שהוא מפורסם שהוא בקבלנות, מ"מ יש לחוש לחשד — אך באמת אין דעתי נוחה להתיר ובפרט בדור פרוץ כזה, כנלע"ד בס"ד לדינא — עש"ק ניצבים תר"ע, רדומישלא יצ"ו" [1].

הסמכות הגבוהה לפסיקת הלכה, הקרובה ביותר לסוכא, היתה הרבנות בוודוביצה.

---

1. הפרטים האלה נמסרו ע"י מר יואל יעקובוביץ (כפר סירקין).

במשך הזמן בא שוחט לעיירה וגם התיישב בה. הלא הוא ר׳ יוסף שו״ב איברספלד.

במשך שנים רבות היו מתפללים בדירה פרטית של קלאפהולץ. הרשיון הגדיל את מספר המתפללים לשלושים, אך עקב הלשנות נערכו תמיד ביקורי־פתע של השלטונות, ביחוד בחגים. זמן־מה לפני פרוץ מלחמת־העולם הראשונה נרכש מגרש והוחל בבניית בית־המדרש. בעת המלחמה חלו עיכובים מסיבות מובנות, והבניה נסתיימה רק עם סוף המלחמה. היה זה בנין לבנים נאה. מלבד אולם תפילות גדול הוקמה גם מקוה כשרה וחדרים ללימודי הילדים, ללינת־אורחים, ועוד. עברו עוד כמה שנים עד שהכל הושלם (הבימה והעמוד, ארון־הקודש והספסלים). היוזם הראשי לביצוע זה היה ר׳ יעקב לייב קיהנרייך. הוא תרם מכספו והתרים אחרים ודאג לקידום המלאכה והשלמתה.

73. שרטוט בית־המדרש בסוכא

בתקופת מלחמת־העולם הראשונה לא סבלה סוכא ישירות, בהיותה מרוחקת מאיזורי הקרבות. כאשר חזית המלחמה נפרצה בסתיו 1914 ע״י הרוסים ונעה מערבה, פינו רבים מיהודי סוכא את בני משפחותיהם מהעיירה, ובראש וראשונה את הבנות. הגברים הצעירים, כמובן, גויסו ברובם ובילו את שנות המלחמה בשירות הצבא הקיסרי־מלכותי האוסטרי־הונגרי.

היהודים בסוכא בין שתי המלחמות

ארבעת הרחובות הראשיים של סוכא נפגשו במרכז העיירה. במקום הצטלבותם היתה ככר גדולה, היא ככר השוק (״רינק״).

רובן של 80 משפחות היהודים גרו כאן בקירבת המרכז, במקום שהיו עסקיהם. רק מעטים מבין יהודי סוכא היו בעלי־בתים, מפאת הקשיים ברכישת בעלות על קרקע בעיירה. תחנת־הרכבת של סוכא היתה מרוחקת ממרכז העיירה. בדרך לתחנה היה גן־צבורי גדול, על אדמת הרוזן. בסביבת התחנה היה ריכוז־משני של היהודים ועסקיהם.

ההיקף של סוכא היה גדול מאוד. חלק גדול מתושביה הפולנים היו חקלאים (ולמעשה כל אלה שישבו בפריפריה). יהודים מעטים בלבד היו פזורים במקומות מרוחקים.

בטבורה של העיירה נשפך לתוך הנהר סקאבה יובלו השמאלי, ה"סטרישבקה". המקום היה מיועד לשטפונות בפרט בעת הפשרת שלגי החורף. לפי אגדה זהו גם המקור לשם "סוכא" (פירוש השם בעברית: יבשה). את זרמי המים בפלגים הקטנים היו מנצלים להנעת טחנות־קמח ומפעלים, כמו ביה"ח לדבק נגרי ודשנים כימיים של יצחק אהרן שנקר, אשר בזמבזיץ הסמוכה. בגבול העיירה היה אגם מים גדול.

בככר השוק היה נערך היריד של סוכא אחת לשבועיים, ביום שלישי. האיכרים מכל כפרי הסביבה היו מגיעים מבעוד לילה למאותיהם בעגלות הרתומות לסוסים עם תוצרתם, על מנת למכור אותם ביריד ולקנות מוצרים להם הם זקוקים. באותו זמן היו הסוחרים הניידים מקימים דוכנים לממכר תוצרות המבוקשות ע"י הכפרים: טכסטיל, מנופקטורה, כלי־בית. בין הסוחרים היו יהודים רבים מעיירות הסביבה.

בככר היו גם מכריזים מטעם השלטונות על אירועים חשובים. בכל פעם היה הכרוז מופיע, מתופף כדי למשוך תשומת־לב והקשבה, ומוסר לידיעת הצבור את ההודעה. בזמנים כתיקנם היתה העיריה מודיעה על דחיית היריד למועד אחר, כל אימת שחגי ישראל חלו ביום שלישי כזה. הדבר נעשה כמובן תמורת תשלום נאות מידי היהודים, אף כי הדחייה היתה בדרך כלל רצויה גם לפולנים.

השלטון המקומי היה בידי הנהלה מיוחדת ובראשה "בירגרמייסטר". במועצת העיר ישבו 24 חברים, שהיו נבחרים על פי כללי הצנזוס המקובלים אז. מספר היהודים במועצה היה שניים עד שלושה בזמנים הטובים. מאוחר יותר היה רק נציג יהודי אחד במועצה ועם התגבר האנטישמיות לא היה אפילו יהודי אחד. היה בסוכא בית־משפט־שלום, תחנת משטרה מקומית ויחידת ז'נדרמריה.

מעבר לנהר סקאבה עמדה הטירה, שהשתרעה על פני שטח עצום של מדשאות וגנים מגודרים. בארמון היו אוספים יקרים ונדירים של אמנות ועתיקות. הם היו סגורים בפני הקהל הרחב. הרוזן האחרון טרנובסקי התכונן לקריירה דיפלומטית ולשם־כך בנה לו בשנים האחרונות ארמון גדול בוורשה.

האויר ההררי המבריא של סוכא (כ־650 מטר מעל פני הים) והנוף המיוער משכו אליה קייטנים עירוניים, שהיו שוכרים חדרים בעיירה. בין קייטנים אלה היו יהודים רבים.

היחסים בין האוכלוסיה הפולנית ובין התושבים היהודיים היו בדרך כלל תקינים ולפעמים אפילו לבביים, אם כי קויים מגע עסקי בלבד ולא מגע חברתי. האנטישמיות היתה מרוסנת על הרקע הדתי בעיקר והיתה מתבטאת בהערות על "צליבת ישו" וכדומה, פרי החינוך הקאתולי שספגו הגויים מינקות. כך נמשך המצב עד להופעת האנטישמיות הפרועה בשנים האחרונות.

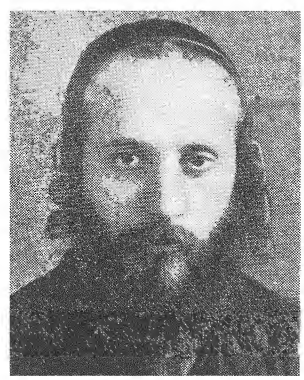
ארגון חיי הקהילה

יהודי סוכא היו מסונפים למוסדות הקהילה היהודית בזבלוציה. ועד־הקהילה הדתית בזבלוציה היה מוסמך לטפל בענינים הספיציפיים של היהודים, כגון עריכת נישואין, רישום לידות וכו׳, והוא בלבד היה מוכר על ידי השלטונות כמייצג היהודים כעדה דתית.

אחת לשלוש שנים היו יהודי סוכא בוחרים את נציגיהם לועד־הקהילה בזבלוציה. הוא היה ממונה על קביעת ההערכה, לפיה היו גובים את המסים המקומיים להחזקת הרב המקומי, השוחט וכו׳. הרב הממונה בזבלוציה היה מסמיך את המרא־דאתרא לערוך טכסי נישואין וכו׳. התעודות היו מוצאות על־ידי ועד־הקהילה בזיביץ.

חשובה לא פחות מהמסים המקומיים היתה ההכנסה מהשחיטה היהודית. פעם היו אף מחכירים את השחיטה והחוכר היה מוציא פתקים, שתמורתם היה השוחט גובה את הכסף. דמי השחיטה היוו הכנסה לא מבוטלת.

כיון שלא היה בית־עלמין יהודי בסוכא, היו מובילים את הנפטרים למנוחות בביה״ע בזבלוציה. למעשה ממשיכים היו בחשאי לקבור ביורדנוב, הן בגלל קירבתה והן מתוך מסורת, ומסתכנים בכך בעבירה על החוק.

Rabbi Jakób Zvi Halberstam

אחרי מותו של מורה ההוראה הזקן ר׳ אלתר חיים קוזניק, נמשכו זמן רב החיפושים אחר מועמד מתאים למלא את מקומו. יוקרת המשרה של רבנות סוכא היתה רבה, מאחר ויהודי העיירה היו ידועים כיראי שמיים ולומדי תורה. בשנת תרפ״ג (1923) נתמנה כרב ר׳ יעקב־צבי הלברשטם משושלת צנז. להלכה נבחר הרב באסיפה כללית, אך למעשה הוא נתמנה בהשפעת אביו רבי ישעיה (האדמו״ר מצ׳חוב), בנו של האדמו״ר הראשון מצנז, בעל ״דברי־חיים״.

מדי שנה בהושענא־רבה היו נבחרים בבית־המדרש שני גבאים, שניהלו את עניני בית־המדרש, המקוה וכדומה. תקציב האחזקה בא בעיקר מכספי הנדרים בעת העליה לתורה בשבתות ובמועדים. תפקיד הגבאים היה כפוי־טובה, שכרגיל השתדלו האנשים להתחמק ממנו.

היתה בסוכא קופת גמילות־חסד, שנוסדה מתרומות חברים. פעילותה היתה רבה במתן הלוואות לנצרכים, ביחוד עם החמרת המצב הכלכלי, כשגברה המצוקה הכספית. אגוד נשים יהודיות היה אוסף תרומות למטרות סעד ותמיכה בנשים בעת צרה, במיוחד בעת מחלה.

כדי להעריך נכונה את חשיבותם של ארגונים אלה בעיירה, יש לזכור שהיהודים לא היו מבוטחים בביטות ממלכתי או ציבורי, לא היו מאוגדים בקופת־חולים ולא ידעו על קרנות פנסיה והגימלאות.

המצב הכלכלי — עיסוקים ומקצועות

רוב היהודים עסקו, כאמור, במסחר. בדרך כלל הרוויחו את פרנסתם בכבוד, לפחות עד לחרם האנטישמי בשנים האחרונות. אחדים מהם אף ניהלו עסקים בהיקף גדול.

מלבד בעלי החנויות בעיירה, היו כאלה שנסעו לירידים במקומות שונים. היריד הדו־שבועי בסוכא סיפק גם הוא פרנסה ליהודים רבים. תוצרת העץ מטארנאבה, במיוחד צעצועים, וכן המריצות מביאלקה יצאו לה מוניטין בעולם המסחר. יהודים שבאו ליריד, לרוב מחוץ לעיירה, עסקו במסחר זה בקנה־מדה רחב גם ליצוא.

בצומת מסילות־הברזל בסוכא שכנו המשרדים של הסקציה למשאות עד זאקופנה. הועסקו בהם כשליש מתושבי העיירה המפרנסים, אך זו לא היתה פרנסה יהודית.

במפעלי הרוזן, ובפרט במנסרה, היו מועסקים מאות רבות של עובדים, אך גם ביניהם לא היה אף יהודי אחד. המנסרה עבדה אחרי הרחבתה לצרכי יצוא ובין השאר נשלחו עצים למספנות בהולנד ולוחות תיבות לאריזת פרי הדר לארץ־ישראל. סוחרים יהודים עמדו בקשרי עסקים עם הנהלת הרכבת ועם מפעלי הרוזן.

המלאכות לא היו מפותחות ביותר בעיירה. הן הצטמצמו לסיפוק צרכיהם המידיים של התושבים. תעשיה מחוץ למפעלי הרוזן לא היתה קיימת כלל. במקום מבשלת השיכר פעל זמן־מה בית חרושת למשחת נעלים, אך גם הוא נסגר עד מהרה. במשרות ממשלתיות וציבוריות לא היתה ליהודים דריסת רגל.

והרי רשימת העיסוקים של יהודי סוכא לפני המלחמה (הרשימה אינה מושלמת):

המשמשים בקודש: הרב, שוחט, שמש, מלמד, מורה לילדות;

מקצועות חפשיים: שלושה עורכי־דין, רופא כללי, מרפא שיניים;

בעלי מלאכה: שני חייטים, פחח, שען, ספר, שני בעלי מאפיות, בעל אטליז, מנקר;

מסחר: בענף חמרי בנין וברזל — ארבעה; בענף טכסטיל, עור, וגלנטריה — שנים־עשר; מכולת — אחד־עשר; לירידים — כעשרה; מסעדות ובתי מרזח — ששה; שונות — כעשרה.

הווי דתי, תרבותי וחברתי

לחצרות החסידים היתה השפעה רבה על חיי היהודים בעיירה, וההווי החסידי היה תוסס בתוכה. חסידי סוכא היו נוסעים ברובם אל הרבי מבובוב, שהיה נצר לשושלת צנז הידועה. מעטים היו חסידי בלז או צ׳חוב. על רקע זה אירעו לפעמים גם חילוקי־דעות בעיירה.

אחרי פטירתו של מורה ההוראה הרב קוזניק הוצע כמועמד למשרת הרבנות בסוכא ר׳ שלמה חתנו של הרב גולדברג מלימנוב. הוא היה מטיף מצויין ונואם מקובל על קהל שומעיו. הוא היה גם מקובל על מחנה חסידי בובוב. אך למרות רצונם העז לא הצליחו התושבים לעמוד בפני לחצו של האדמו״ר רבי ישעיה הלברשטם מצ׳חוב, אשר הושיב את בנו על כס הרבנות.

הרב ר׳ יעקב הלברשטם, חתנו של רבי אליעזר (קמיונקא) מאושבינצים, היה צעיר לימים בבואו לסוכא והמשיך בהשתלמותו התורנית אחרי התמנותו. לעתים

מזומנות היה נוסע ללמוד בקרקוב ולאחרונה אף התכונן לקבל משרת דיין ברבנות הקרקובית. בהיותו נכד למייסד חסידות צנז, בעל "דברי חיים", היה הרב בעצם שאר־בשרו של הרבי מבובוב, אך למעשה הורגשה לעתים קרובות מתיחות מסויימת בין הענפים השונים של השושלת.

חסידי בובוב ניהלו פעולה מוגברת בקרב הנוער החרדי, ואף היו מביאים לסוכא בני נוער חסידי ממקומות אחרים ללמוד בבית־המדרש. פעילות זו התסיסה את החסידים האחרים ובתוכם השוחט ר' יהושע קנול, שהיה מחסידי בלז. החיכוכים הממושכים הובילו לבסוף, למרות נסיונות התיווך והפיוס, להתפלגות וכשלוש שנים לפני המלחמה עזבו חסידי בובוב את בית המדרש ויצאו להתפלל בשטיבל משלהם.

ראוי לציין במיוחד את הצדיק ר' אבא'לה בוכנר, שנקרא בפי כל ר' אבא'לה מסוכא. הוא היה נכדו של ר' שלמה'לה בוכנר מקשאנוב ותלמידו של הרבי משיניבה בעל "דברי יחזקאל". ר' אבא'לה הגיע לסוכא בתור מלמד. במשך הזמן חדל מלעסוק בעניני פרנסה ומאחר שגם אשתו לא הרויחה כדי מחייתם מהירידים, היה מתקיים מתרומות.

ר' אבא'לה היה מבלה ימיו בצום ובסיגופין (חוץ משבתות וחגים) ותפילה. נוסח־תפילה יחיד ומיוחד היה לו. מושך היה את ההברות וחוזר עליהן בדביקות חוזר ושוב, עד שהיה מוציא זמן רב על כל פסוק וכמחצית היום על תפילת שחרית; תוך כדי כך היה שפוף עד הרצפה כמעט ועובר ממקום למקום. כדרכו בקודש היה בימות־החול נראה רוב היום כשהוא עטוף בטלית התפילין על ראשו. כשלא עסק בתפילה, היה עובר את דרכו בריצה כדי שלא לבזבז זמנו לריק. טובל היה כל יום, גם בימות החורף, במקוה כשרה או בפלג־מים לא הרחק מבית המדרש.

שמעו של ר' אבא'לה יצא למרחק, ויהודים רבים מפינות שונות של הארץ היו באים אליו כחסידים אל צדיק, אף כי היה רחוק ממנהג "רבי" ולא ניהל "חצר". הוא היה עוסק באיסוף תרומות מבעלי יכולת ומעבירן לנזקקים. בביתו היה מתקיים בשבתות 'מניין' מיוחד של מתפללים. האמת ניתנה להיאמר, כי בגלל שהאריך בתפילתו קשה היה לו להשלים את המנין.

אף הלא־היהודים בעיירה והסביבה התיחסו אליו בכמעין יראת־כבוד, כאל בעל־מופת, ואגדות לרוב הילכו ביניהם על כוחו במעשי־נפלאות. כך, למשל, לא העיזו לנגוע בביקתה שבה הוא גר, למרות שהוציאו עליה צווי פינוי והריסה, בשל היותה נוטה ליפול ומסוכנת.

התנועה הציונית

בתקיפות ובקנאות האופיינית למשפחתו, התנגד הרב הלברשטם לכל פעילות ציונית בעיירה. בנושא זה היו מאוחדים כל הפלגים של החסידים.

קבוצות ציוניות זעירות עסקו בפעולה הסברתית־תעמולתית. שליחי המוסדות שהיו מגיעים לסוכא היו נתקלים ביחס עוין, ותושבי העיירה שקנו שקל או הביעו אהדה לרעיון הציוני היו מסתכנים כמעט בנידוי.

תנועות־נוער אחדות, כגון בית"ר, "בני עקיבא", ניסו לפתוח מועדונים בעיירה, אך נתקלו בקשיים גדולים ולא זכו להצלחות מזהירות.

בין היהודים שעלו ארצה מסוכא לפני המלחמה האחרונה היו שלושה בנים ממשפחת גרוס, ורוחמה ארנסט (יעקובוביץ).

בעיני הרב ושאר בעלי דעות כמותו היתה ההתנגדות החריפה לציונות חלק ממלחמתם במה שראו כהתבוללות והתרחקות מהיהדות. בתוקף חוק חינוך־חובה היו הילדים חייבים ללכת לבית־הספר הממלכתי, בו היתה שפת ההוראה פולנית, אבל הנטייה של הנוער לדבר בפולנית היתה נתקלת בגידופים חריפים. למודי היהדות ב״חדר״ ובבית־המדרש לא זכו, כמובן, בהכרה כלשהי מצד השלטונות והיוו מפעל פרטי לחלוטין. על בית־ספר יהודי רשמי לא היה מקום לדבר.

אלה מבין הנוער שהמשיכו בלימודים כלליים, או מקצועיים אחרי גמר בית־הספר היסודי היו נוסעים לעיר הגדולה קרקוב או קאטוביץ. העיר ביליץ זכתה להעדפה מסויימת, הן בגלל קירבתה והן בגלל כך שחלק מיהודי סוכא היו דוברי גרמנית בביתם ורצו לשמור על הזיקה לשפה זו, כדרך היהודים תושבי שלזיה.

בדירת משפחת אָבל, התקיימה ספריית השאלה ליהודים.

החמרת המצב בשנים האחרונות

החל מאמצע שנות השלושים הורגשה האנטישמיות בחומרה גוברת והולכת. המסע האנטי־יהודי, שהתנהל באותו זמן בפולין כולה, פגע גם בעיירה סוכא. אמנם הצורה האחת, זו של פרעות והתנפלויות על יהודים, לא הגיעה בסוכא לחריפות קיצונית ולא חרגה בהרבה מהמידה הרגילה של אנטישמיות על רקע דתי או של התפרעויות שיכורים בימי ראשון. כרגיל הגיעו הדברים לשיא בימי החגא של הנוצרים, ואז ביכרו היהודים לא לצאת מפתח ביתם.

אולם הצורה האחרת, זו של החרם הכלכלי (״בויקוט״), פגעה ביהודי סוכא קשות. ידועה הסיסמא owszem שבה דגלו מנהיגי המדינה בפולין. התעמולה הארסית שהופצה בידי האנדקים מצאה גם בסוכא דוברים נלהבים ובראשם ״פטריוט״ נלהב ממוצא גרמני, רופא בשם ד״ר שפנבאור (עם פלישת צבא הנאצים יצא הלה לקראתו בברכה נרגשת) אשר בנאומיו היה נעזר בביטויים וסיסמאות שאולות מהלכסיקון הנאצי.

בירידים היה החרם לובש גם אופי תוקפני. התועמלנים לא הסתפקו בשכנוע מילולי של האכרים, שלא יקנו אצל יהודים, אלא היו נוקטים באלימות והופכים את דוכני היהודים.

לא פחות מזה פגעה במסחר היהודי פעולתם של חוגים אחרים, ביזמת הכמרים. הוקם ״חוג חקלאים״ (Kółko rolnicze) שמטרתו היתה לקנות תוצרת האיכרים במישרין ולספק את כל צרכיהם, מתוך מטרה מפורשת לעקוף את הסוחרים היהודים. בכל הדרכים האפשריות התאמצו צוררי היהודים להגשים את שאיפתם. הם לחצו על הרוזן ומנהלי עסקיו שינתקו את קשריהם עם היהודים, הטיפו לאיכרים בנימה דתית־נוצרית תוך ניצול הבמה בכנסיה, ניצלו את יצר הקנאה של הסוחרים הלא־יהודים וכן סחטו יתרונות חמריים ואדמיניסטרטיביים מהשלטונות. בדרך כלל הם לא הצליחו בשטח החשוב ביותר לגופו של הענין, הלא הוא מתן שירות יעיל יותר ותיווך מסחרי זול יותר לחקלאי. מכל־מקום עלה בידם לחבל בסחר היהודי עם

הכפריים ובמרוצת הזמן דחקו כליל את רגליהם של יהודים רבים מענפי המסחר.
בעיירה כמו סוכא, בה היוו היהודים קומץ קטן יחסית, היתה פרנסתם תלויה בנוצרים ולמרות כל המאמצים החלה ההתרוששות. משפחות של יהודים שאיבדו את מקורות מחייתם נאלצו לעבור לערים ועיירות אחרות, שם קיוו למצוא סידור כלכלי כלשהו ולהתאושש.

עם פרוץ המלחמה ולאחריה

יתכן כי קירבת הגבול השפיעה שהחרדה בשנים האחרונות היתה רבה בסוכא. עם סיפוח אוסטריה וחלקים של צ׳כוסלובקיה על ידי גרמניה הנאצית, היתה אצל היהודים תחושה של טבעת־מצור הנהדקת סביבם כעניבת־חנק.

גל של לאומנות הציף אז את פולין וסיסמאות הופרחו בנוסח הידוע: קריאות אל ה״מנהיג״ שיוביל לכיבושים. הטרמינולוגיה השאפתנית הועתקה מן האויב הגדול והופנתה נגד ה״אויבים״ הקטנים ליטא וצ׳כוסלובקיה, בעוד שכאן מעבר לגבול ארב הטורף לטרפו המופתע.

בימים האחרונים של אוגוסט 1939 גברה המבוכה ואי־השקט. נפוצו שמועות על מרגלים גרמנים והמצוד עליהם. סופר על האדמיניסטרטור של מפעלי הרוזן בסוכא שנאסר בזיביץ משנתגלה שריגל לטובת הגרמנים. ידיעות שהסתננו מעבר לגבול, או שהגיעו מקרובים, סיפרו על מעללי הנאצים בארצות שתחת שלטונם. איש לא יכול היה אז לדמות בנפשו את גודל הזוועות בעתיד, אך גם המעט שנודע הספיק להחריד את היהודים.

על אף התכונה והציפיה הכתה הידיעה על פרוץ המלחמה כרעם באותו בוקר יום ששי, האחד בספטמבר 1939. לנוכח המרחק הקטן עד הגבול וההכרה בדבר נחיתותו של הצבא הפולני, היה ברור לכל כי כניסת הגרמנים לסוכא היא רק ענין של ימים ספורים.

בערב שבת, מבעוד יום, החלו ההכנות לבריחה. היתה זו התגובה הספונטנית של כל היהודים מיד עם הגיע הידיעה על הפלישה. בקדחתנות ניסו לארוז את המטלטלים החשובים ביותר ולממש אמצעי תעבורה שיסיעום מזרחה. בשעות היום היו אזעקות תכופות והאנשים שלא הספיקו מבעוד־זמן לסדר עניניהם, ניסו לשוא לעשות זאת בתוהו־ובוהו ובדוחק של הרגע האחרון. איכרים בעלי עגלות, שהואילו באותו יום להשכיר את רכבם וסוסיהם ליהודים הבורחים גרפו הון תועפות.

עם רדת הערב החלה היציאה, מי ברכב ומי ברגל. הסכנה נראתה כל כך מוחשית עד שלא היה כלל ספק בדבר ההכרח לחלל את קדושת השבת. מסתבר כי מרגע כניסת השבת ועד לבוקר יום השבת התרוקנה סוכא מתושביה היהודים, פרט לשלושה זקנים ומשפחה אחת שהתגוררה מחוץ לעיר. המשפחות נתפזרו בבריחה המבוהלת, ואחדות מהן לא הצליחו להתאחד שוב. רק מעטים מבין הבורחים התרחקו במהירות וחמקו מהצבא הגרמני המתקדם. הרוב נתקעו בדרך והגרמנים הדביקום. אלה חזרו לאחר־מכן לסוכא.

הכל רצו להאמין שאין זה אלא ענין לזמן קצר בלבד. מי פילל אז את אשר עתיד לבוא?

אין עתה יהודים בסוכא.

הנותרים בחיים אחרי המלחמה אף לא ניסו להתיישב בה מחדש. אחדים מהחוזרים באו כדי לראות מי ומה נשאר לפליטה. האיזור שָרַץ כנופיות מרצחים בתקופה שאחרי סיום המלחמה ומסוכן היה אז ליהודי להיראות בסוכא. רבים מבין החוזרים לא ראו עוד את העיירה. שרידי היהודים מסוכא הגיעו חלקם לארה״ב וקנדה, ורובם לא״י במוקדם או במאוחר, והתיישבו בה.

(לפי החומר שנאסף מפי הורי וקרובי משפחתי).

יעקב שכטר (חנינא)
(תורגם ע״י מאיר גרוס).

תקופת השואה בסוכא

הימים הראשונים לפרוץ המלחמה

גרתי עם משפחתי במרחק של כשני ק״מ מסוכא. יום יום הייתי הולך לעיירה ללמוד בבית־הספר וב״חדר״, ובשבת — לבית־המדרש.

ביום שבת בבוקר, ה־2 לספטמבר, למחרת פרוץ המלחמה, יצאתי כרגיל מביתי לסוכא להתפלל. עברתי בעיירה בתשע בבוקר ולא ראיתי אף יהודי ברחוב. בכל שבתות השנה היו רחובות העיירה מלאים יהודים בדרכם לתפילה. חשבתי שאולי כבר כולם מתפללים. נכנסתי לבית־המדרש, אך לתדהמתי שרר בו שקט ושממון ומהפכה היתה בכל. נראה היה כאילו אין כאן איש. רק ליד ארון־הקודש הבחנתי בדמות מתנועעת. כשקרבתי לראות מי נשאר, הכרתי את הישיש ר׳ יעקב קינריייך, שעמד נשען אל הארון והתפלל. כשראני יצא לקראתי בשמחה על כי לא נותר לבדו.

מפיו נודע לי אשר אירע בלילה הקודם. הוא לא הצטרף לבריחה ההמונית של היהודים, לא רצה לעזוב את היקר לו מכל ולהפקיר את מקום קדשו. הוא עמד שם והתפלל בלב שותת דם, בהפקידו את נפשו בידי שמים.

יצאתי להביא לו מעט אוכל ונוכחתי לדעת שנותרו בעיירה עוד זוג זקנים: ר׳ נתן־לייב שפילמן ואשתו, שלא היה להם כח וגם לא ראו כל טעם בבריחה. מאוחר יותר נתברר, שנותרה עוד אשה ישישה, היא גב׳ לנדרר הזקנה.

הייתי אז נער כבן 12 והרבה דברים עדיין לא תפסתי. באותה שבת, עת סובבתי יחידי ברחובות העיירה, נפלה עלי אימה. הרגשתי כאילו אני נמצא בעיר שאין בה כמעט יהודים. לבי נתכווץ למחשבה שהם לא יחזרו עוד, שאשאר כך לבדי בלי חברים לבית־ספר, בלי תפילה ושלא אשמע עוד את קולות הרינה היפים שניגונם נצטלצל כל הימים באזני.

אחרי שביקרתי בבית הורי הסמוך למאקוב, חזרתי שוב לסוכא. הייתי כמתעתע. פניתי שוב לבית המדרש. קינרייך הישיש לא נפרד מהמקום ולא התרחק מסימטת בית המדרש. בימים הבאים לאחר כניסת הגרמנים גילה העזה רבה בהופיעו ברחוב. איש לא נגע בו אז לרעה.

את הימים הבאים ביליתי ב״סיבובים״ תכופים מבית הורי לבית־המדרש. הייתי בא לשם כל יום ואפילו כמה פעמים ביום. הייתי מביא אוכל לזקן ונוכחתי שהוא שמח לשוחח אתי. הגרוע מכל באותם הימים הראשונים היה הפחד האיום, שנשארנו בודדים בין הגויים.

עבר כשבוע והיהודים שברחו מהעיירה התחילו לחזור. כשנראו החוזרים הראשו־נים הייתי מאושר שאני שוב בין יהודים.

ריכוז היהודים בסוכא

ביום שני 4 לספטמבר, נכנסו צבאות היטלר לסוכא. ארבע־מאות מיהודי העיירה, שברחו בפרוץ המלחמה, חזרו בחלקם הגדול אחרי טלטולים ותלאות מרובים שעברו עליהם בדרך.

בימים הראשונים של התוהו־ובוהו היו מקרי שוד בבתי היהודים ובחנויותיהם על ידי הפולנים מהעיירה והסביבה. מאוחר יותר החלו השלטונות בעושק ובגזל המאורגן של רכוש היהודים ונישולם מנכסיהם.

גליל זיביץ, הכולל את סוכא, צורף למחוז ״שלזיה העילית המזרחית״, Ost Ober Schlesien כפי שכונה בפי הגרמנים, ואילו שלזיה כולה צורפה כידוע למדינת גרמניה (Reich). יצא, איפוא, שסוכא נכללה בתחומי הרייך. דבר זה קבע את גורלנו. עוד בתחלת המלחמה החליטו הנאצים ״לטהר״ את כל הגליל מהיהודים, ומשום־מה בחרו בסוכא כמקום ריכוז של המגורשים.

בנובמבר הוגלתה קבוצה של 60—70 צעירים וצעירות מזיביץ וראיצ׳ה. הם שכרו להם בית בעיירה. הצעירים יצאו לעבוד בסביבה והבנות נשארו לעסוק במשק בית. הקופה היתה משותפת. כאן למדו לחיות חיי קולקטיב. הנוער המקומי היה להם לעזר רב. הודות לחיים המשותפים יכלו להתגבר על הזמנים הקשים והרגישו עצמם כמשפחה אחת. במשך שנת 1940 הועברו גם הוריהם של הצעירים הללו לסוכא. המשפחות שכרו להן דירות, ילדיהם שבו לחיקן והקולקטיב הפסיק את קיומו.

בתקופה הנ״ל (1940) גורשו לסוכא כל יהודי הסביבה מן הערים זיביץ (זבלוציה) ראיצ׳ה ומילובקה ומהכפרים ילשניה, לאכוביצה, סטרישאבה, ויֶפש ועוד. בפרוס שנת 1941 לא נשארה במקומות הללו אף נפש יהודית. כל יהודי נפת זיביץ מצאו מפלט בסוכא, וכך גדל מספר היהודים בעיירה ל־600 בערך. כאן ניתן עדיין ליהודים לגור בבתיהם.

הגבול בין הרייך הגרמני ובין תחום הכיבוש (General Gouvernement) חצה את השטח שבין סוכא והעיירה מאקוב הסמוכה. גבול זה נשמר היטב מצד אחד על ידי משמר הגבול הגרמני ה״ירוק״ ומהצד השני על ידי משמרות הפולנים שבתחום הכיבוש. נתברר שהבית בו גרה משפחתי נמצא על הגבול ממש. היה זה למעשה הבית האחרון שבצד הגרמני, רחוק מהעיירה וגם מרוחק מהבתים האחרים

שבסביבה. בקירבת הבית היה מטע ופלג, ובסמוך אליו יער שהשתרע עד למאקוב. עד מהרה נתגלה, שהמקום הוא אחד הנוחים ביותר להבריח את הגבול.

היה זה בשנים 1940—41 כשלראשונה נתקלתי באדם תועה על יד ביתנו. לשאלתי, השיב בגרמנית כי הוא יהודי מוינה, שגורש לפולין בהתחלת המלחמה. הוא שילם לפולני במאקוב, שיוביל אותו עד "לבית היהודי הראשון" שמעבר לגבול הרייך. עשיתי כמיטב יכולתי לעזור לו לעבור בשלום את הדרך המסוכנת לעיירה ולתחנה, כשהוא מחופש כפועל מחצבה החוזר מהעבודה. אחרי כן המשיכו להגיע עוד יהודים מוינה, שעברו את הגבול הירוק. מתוך תחושת הסבל המשותף הקושר אותנו, התאמצתי תמיד לעזור להם כמיטב יכולתי להגיע למחוז חפצם (מגמתם היתה לחזור לוינה. מתחנת סוכא אפשר היה לנסוע, כמעט באין מפריע, לכל מקום בתחומי הרייך). כאמור, הייתי אז נער ואמצעי מוגבלים, אך הסכנות חידדו את חושי ותמיד מצאתי תחבולה להעבירם לתחנה. יהודים אלו קיוו למצוא בוינה, עיר מולדתם, מקלט בקרב האנשים ובסביבה המוכרת להם.

מסוכא עצמה עברו יהודים אחרים לתחום הכיבוש הפולני, כשדבר זה עוד ניתן להיעשות בתחילת המלחמה, מתוך תקוה למצוא שם תנאי חיים יותר נסבלים. כפי שנתברר אחר כך היתה זו טעות גורלית. כל אלה שעברו ניספו בטבח האיום שנערך ביהודים בתחום ה"גוברנמנט".

המועצה היהודית, הגירושים

עוד בסוף שנת 1939 אורגנה מועצה יהודית ובראשה עמד מר בוכבאום, שלא שלט היטב בשפה הגרמנית והמגע עם הגרמנים סבל מזה. כשבאו לסוכא יהודי ראיצ׳ה, נבחר ליושב־ראש ארוין קלאפהולץ, שמוצאו ממשפחה יהודית־גרמנית מראיצ׳ה (היה להם שם בי"מ סיטונאי לברזל) ויחד אתו ניהלו את עניני היהודים יוסף קורנהאוזר — עניני עבודה; קלאר — אספקת מזון; אגון וולקן — מזכיר. כל אלה שלטו היטב בשפה הגרמנית. הם היו אנשים משכילים, והחשוב מכל — בעלי תודעה ציונית. אפשר לומר שה"יודנראט" בסוכא נבדל מהאחרים בזה שזכה לאימון התושבים היהודים שלא חששו לפנות לעזרתו.

לציון מיוחד ראוי יוסף קורנהאוזר, הממונה על אספקת אנשים לעבודת הכפיה. הוא היה אדם אמיץ ותרבותי, אשר במסירותו ידע ליצור תנאי־עבודה נסבלים ועזר להתקיים בזמן ההוא. הוא גר כעת בנתניה. במשטרה היהודית היו חברים לאוף, וולקן ולנדרר וולף.

העבודה העיקרית היתה בויסות הנהר "סקאבה", שלא יעלה על גדותיו. מלבד זאת עבודה מטעם העיריה, גדיעת עצים ביערות, סלילת כבישים עד ללאכוביצה, ועוד כל מיני עבודות שונות ומשונות, כולל צחצוח נעלי המשטרה הגרמנית. הנשים הועסקו בעבודת גננות.

זכור לטובה רופא השינים קורנהאוזר, שמילא תפקיד רופא כללי — באין רופא אחר, בלי כלים מתאימים. הוא אף ביצע ניתוחים קלים ונענה לכל דורש.

במצב מיוחד היתה האוכלוסיה הלא־יהודית בסוכא. הנאצים, בהתאם למדיניותם בשטחי הרייך, ביצעו גרמניזציה מזורזת של סוכא. הם הביאו גרמנים מאזורי

בוקובינה, טרנסילבניה וכו׳ והושיבום במקום הפולנים שנושלו מבתיהם. דבר זה עורר מרירות רבה אצל הפולנים ומנע שיתוף־פעולה ביניהם ובין הגרמנים ברדיפת היהודים. ראש העיר דאז, גוי בשם פולק, שבא מגרמניה, גילה יחס אוהד ליהודים. (בתחלת המלחמה כיהן כראש העיר האֶנדק המתועב ד״ר שפנבאואר, אך לאחר זמן קצר פוטר ממשרתו, למרות נכונותו לשתף פעולה עם הנאצים). היהודים מצידם התאמצו לעבוד בצורה יעילה והעיריה ראתה בהם אלמנט חיובי וחיוני בפיתוח העיר ובהנהלתה הסדירה.

יצויין לשבח הפולני טישקובסקי, מהנדס העיר, שהשתדל בכל כוחו להקל על היהודים את עבודת הכפיה והיה להם לעזר רב. בגלל יחסו האדיב ליהודים שלחו הנאצים אותו ואת אשתו לכבשני הגז באושביץ. שבח לאפרו.

בשנת 1941 החל הגירוש הראשון מסוכא, כי הגרמנים דרשו כח־עבודה צעיר. מסוכא נלקחו 50 צעירים למחנה עבודה בגרוס־מאסלביץ שליד ברסלאו (ורוצלאב). נוסף לזה נשלחה קבוצת נערות ל״שופ״ בדַדוביצה.

ביוני 1942 נערכה הסלקציה הכללית. כל התושבים היהודים, כשש־מאות במספר, נאספו בבית־הספר ושם מוינו לשתי קבוצות. המוכשרים לעבודה הושארו, ואילו הבלתי מוכשרים הוסעו ברכבת למקום בלתי ידוע. ערב הגירוש הובאו עוד 34 יהודים זקנים מביליץ לסוכא. הסלקציה עצמה התנהלה ללא־רחמים והעמידה את האנשים בין־רגע בפני ברירת הגורל האכזרי, לחיים או למוות! מאחר שילדים נחשבו כבלתי כשרים לעבודה, הרי גם אמהותיהן של ילדים גורשו אתם יחד.

כשלוש מאות איש, מחצית היהודים שהיו אז בסוכא, גורשו ונשלחו לאושביץ. 300 הנותרים רוכזו בבנין מבשלת השיכר הישן וכך הוקם הגיטו בסוכא.

הגיטו ב״ברובאר״

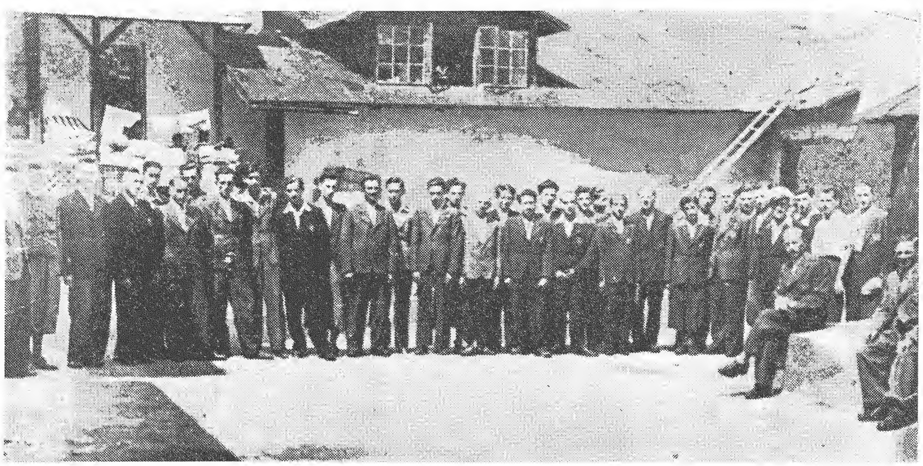
״מחנה״ היהודים הוקם בבנין אשר בו נמצאה בעבר מבשלת השיכר של הרוזן טארנובסקי. בתוך האולמות סודרו המיטות בכמה קומות, וכל היהודים נכלאו בתוך המקום הצר הזה בדוחק רב.

לאחר הגירוש של שנת 1942 נחשבה סוכא ע״י הגרמנים כמטוהרת מיהודים, ״Judenrein״. על כן נאסר על אדם בודד לצאת לעיר בלי רשות, תוך איום בעונש מוות. יהודי שנתפס ברחוב הסתכן בשילוח מידי לאושביץ ואפילו ביריה בו במקום. הפיקוח היה בידי משטרת סוכא הגרמנית. רק בקבוצות גדולות היו עוזבים את ה״ברובאר״ לעבודה, בהנהגת ראש קבוצה (״גרופן־פירר״) ובהשגחתו, כפי שנקבע על ידי ראש מועצת היהודים.

אחרי הזעזוע של המיון, ההפרדה והיאוש שתקף את הנשארים, בהתאבלם על הקרובים שנלקחו מאתם, החלו החיים להיכנס למסלול חדש. בעוד הפצע שותת דם, רצו כולם למצוא סיכוי כלשהו להתקיים ולהישאר. הכלל היסודי הראשון היה, שכולם נחוצים ועובדים. מלבד אלה שיצאו לעבודות־חוץ כמקודם, הועסקו גם כמה נשים קשישות במטבח ובחדר האוכל, שהוקמו באחד האולמות של ה״ברובאר״. מחסן האספקה נסגר לאחר הגירוש והמועצה היהודית שהמשיכה את קיומה בגיטו,

ניהלה את המטבח המשותף לכל האנשים ושם חולקו גם המצרכים. כמה נערים צעירים, שניצלו בנס מהמיון לא יכלו לצאת לעבודות הקשות והם הועסקו בעבודות שמירה על הסדר והנקיון, כך שכולם ללא יוצא מן הכלל היו מועסקים בעבודה כלשהי ו"נחוצים" לגרמנים.

במשך השנה ששהו יהודי סוכא בגיטו, התפתחו בין הדיירים חיי תרבות ושותפות כאילו היה זה קיבוץ. החזקים יותר עזרו לחלשים, ניסו לעודד את הרוחות וגם השתדלו לשמור על צביון יהודי-תרבותי. נערכו מסיבות קבלת-שבת ואפילו נערכה הצגת המחזה "מאיר אזופוביץ" לאוזשקובה. כל זה נעשה במגמה לשמור על זיק התקוה, כדי שהאנשים יתאזרו עוז. גם האנשים ממועצת היהודים המרכזית בסוסנוביץ, שנהגו לבוא לביקורים בגיטו סוכא, היו אומרים שמורגשת כאן אוירה מיוחדת של ליכוד ואחוה, כאילו היתה זו פינה מרוחקת מכל הזוועות המתרחשות בחוץ. אך הנאצים הארורים לא שכחו את היהודים ב"ברובאר". אחרי כשנה בא הקץ להפוגה. הם החליטו לחסל את הגיטו.

74. חלק מיושבי הגיטו יחד עם היודענראט בסוכא בשנת 1942.

מימין: קלר ארוין קלפהולץ, יורק קורנהויזר, צווירן, וילהלם מצנר, לאוף, /—/, /—/, /—/, ביבלמן, יעקב שכטר, /—/, נייגר, /—/, ריבנר, מרדכי גוטפריינד, ויצק שנצר, שאול ריבנפלד, פרידק קלפהולץ, /—/, /—/, /—/, /—/, קויפמן האב, דושק רייס, הרמן ווישניצר, קויפמן הבן, דוד שנצר, /—/, לנגסאם, סטפאן פאצאו, שמואל לוי, נבנצאל, לנדרר, לאון קורנהויזר.

Some of the ghetto inhabitants in the company of the Judenrat in Sucha in 1942.

From right: Keler, E. Klapholz, J. Kornhauser, Zwirn, W. Matzner, Lauf, /—/, /—/, /—/, Bibelman, J. Schächter, /—/, Neiger, /—/ Rübner, M. Gutfreund, W. Schanzer, S. Rübenfeld, F. Klapholz, /—/, /—/, /—/, /—/, Kaufman (father). D. Reis, H. Wischnitzer, Kaufman (son). D. Schanzer, /—/, Langsam, St. Patzau, S. Lewi, Nebenzahl, Landrer, L. Kornhouser.

חיסול הגיטו· שארית הפליטה

באמצע שנת 1943 התחילו הגרמנים בפעולות החיסול. בראש האקציה עמד שטורמבן־פיהרר (מפקד פלוגת־סער) לינדנר. בוקר אחד הוקף מחנה ה״ברובאר״ ע״י אנשי ה־ס.ס. והוחל שוב במיון היהודים. את הבלתי כשרים לעבודה העמיסו על שתי משאיות מכוסות בריזנטים והם נשלחו לתאי הגאזים.

בכל האקציות הסתייעו הגרמנים גם הפעם במשטרה היהודית, אשר ליד המועצה היהודית המרכזית בסוסנוביץ. בראשה עמד מוניק מרין, ולמרותו היו כפופים כל היהודים במחוז שלזיה העילית־מזרחית.

יש לציין כאן, שראש עירית סוכא, שכיהן גם כמפקד המשטרה המקומית, ביקש מלינדנר שישאיר את היהודים במקום, כי עבודתם היא חיונית. כמובן שהוא לא נענה. נאמר לו כי אלה הם היהודים האחרונים שעדיין לא נשלחו למחנות.

בין העצורים במחנה היו גם רחל אמסטרדם (ארנסט), חמותו של יואל יעקובוביץ הנ״ל (שעזר רבות בתרגום חלקי ספר זה) וגיסתו אסתר, שתי נפשות יקרות, אשר נולדו גדלו וחיו בסוכא. ביתם היה פתוח לכל נזקק לעזרה. גם כאן קיימו את מצוות הכנסת אורחים בשלימות, כמנהגן מימים ימימה. הם היו צאצאים למשפחת אמסטרדם המפורסמת, של הרב ר׳ שאול אמסטרדם, אב״ד באמסטרדם. זכרונם לא ימוש מלבנו לנצח.

האנשים שסווגו ככשרים לעבודה נשלחו למחנה המעבר בסוסנוביץ ושם מוינו מחדש. אני, הכותב, השתייכתי לחלק שנשלח למחנה־עבודה בביסמרקהיטה. משם נדדתי במחנות שונים עד שלבסוף זכיתי להשתחרר ע״י הצבא הרוסי.

שמות המשפחות מסוכא שניספו בתקופת השואה

	נפשות
ארנסט אמסטרדם רחל	3
אפטרגוט גיזלה	5
אקרמן מכאל	5
אֶבל מרקוס	2
אֶבל יוסף	3
איברספלד שרה	2
איברספלד דוד	7
בוכבאום שמעון	2
בוכנר	2
ביבלמן	9
גולדמן שמואל	2
גרוסמן וולף	4
גוטפריינד יצחק	4
גרוס יעקב	5
גוטפריינד זליג	2
ד״ר גשבינד	4
ד״ר גולדין שמואל	2
הרב הלברשטם יעקב צבי	7
הולנדר אברהם	6
הורוביץ	5
הרצקה	3
וולפוביץ הירש	5
ויינפלד	6
וולד	5
וולנדר הירש	4
זלנפריינד הירש	3
וולף הירש	5
יוקר מנדל	5
יפה חיים	5
לרהאופט לזר	2
ליבליך	4
לנדרר הניה	8
לנדרר וולף	3
מלמן רוזליה (מביליץ)	2
מרמור יעקב	2
מנהיימר	6
נייגר	5
נבנצאל	4
סנופקובסקי	4
פדר שמעון	2
פרל	9
פלד	3
קליין יצחק	4
קינרייך יעקב	1
קינרייך אהרן	5
קינרייך יוליוס	6
קינרייך אברהם	5
קורנגוט	4
קנול	7
קולנדר	4
קלפהולץ	2
קליינהנדלר יוסף	3
קוזניק זליג	4
רב	4
רבר יוסף	5
רייס	5
רייכנבאום	5
שכטר	2
שטמר שמואל	3
שטיינר הירש	8
שנברג חיים	5
ד״ר שנברג	2
שוט	2
שפילמן	2

תהיינה נפשותיהם צרורות בצרור החיים.

ד״ר דוד יעקובוביץ

דברי סיום

1. דרכים להנצחת זכר הקהילות שהושמדו

ע״י ספר זה המוגש לקוראים, ובמיוחד לבני מקומותינו, אנו מקימים מצבת זכרון לקהילותינו שנמחו מעל פני האדמה ולמשפחותינו שהלכו לעולמם באופן כה טראגי — למען יוסיפו להיות בלבותינו ובלבות צאצאינו לעד.

החיה הנאצית ארבה לדמם של הורינו, אחינו ואחיותינו, נער, זקן וטף, על כל צעד ושעל: בבית ובחוץ, בעלית גג ובבונקרים. חסרי אונים, היו נרדפים על צואר ומנותקים מכל העולם החיצוני. הספר הזה שלפנינו אוצר בתוכו מגילות של אבל, מגילות של צער ויגון על היסורים שסבלו יקירינו לפני שנלקחו למות.

75. עצרת הזכרון לחללי השואה מערינו, שנתקיימה ב־ט׳ שבט תשי״ט באולם ויצ״ו בת״א. המספיד הרב מרדכי נורוק ז״ל, אחד מניצולי השואה.
הנשיאות, מימין: זהבה פנסטר, סטלה דורון, פנחס פצנבאום־אלון, אבא צנוירט, יו״ר ד״ר דוד יעקובוביץ, שמואל וולקן, יעקב בנדץ ושמואל מרמור.
Memorial rally in honour of our town's holocaust victims, held on tet bishvat tashiat in Wizo hall, Tel Aviv. Eulogizer late Rabbi Mordchaj Nurok one of the holocaust survivors.
Presiding from right: Z. Fenster, S. Doron, P. Alon, A. Zenwirt, Chairman Dr. D. Jakubowicz, S. Wulkan, J. Bendec and S. Marmor.

ברם, הקורא ימצא בו גם דפים מזהירים, דפי הוד שיספרו על הגבורה והקדושה הנעלה, על הקרבה והשתתפות בצרה.

אין לשקם את החיים האלו, אבל דבר אחד אפשר בלי ספק לעשות, והוא לשמור את זכרונו של כל אחד שניספה, ובסיכומו: את זכרונם של מיליונים שניספו. מטרה

זו ימלא במלואה הספר הזה גם עבורנו וגם עבור הדורות הבאים. כאשר לנכדינו יסופר על המרטיראולוגיה של אבותיהם שסבלו אך ורק משום שנולדו יהודים וכיצד סבלו ואיך הם הלכו למות, יתכן מאד שלא כל אחד יאמין מיד כי דברים כאלו אכן היו והתרחשו במציאות. אבל כאשר צאצאינו ידפדפו ויעלעלו בספר הזה, ישוכנעו בודאי כי זו היתה מציאות ולא אגדה. מציאות טראגית ומרה, ויהיו גאים במוצאם כאשר שמות המשפחה המופיעים בספר יעידו ששרשיהם יונקים ממוצא קהילותינו.

ועוד זאת: הספר הנוכחי כולל לא רק ימי־זוועה, אלא גם זמנים מפוארים של קהילותינו. בתחילת הספר הקדשנו פרקים לתולדות העיירות ואנו מקוים שהצלחנו לתת פרק על החיים התוססים בתולדות ודוביצה ובנותיה, מהרגע שהיהודים התישבו בהן עד לשואה, תיאור על מלחמת־הקיום והשתתפות בפיתוח הערים והעיירות מבחינת המסחר והכלכלה, יצירת פרנסות, תעשיה ושווקים מסחריים. גם מתקופה זו יהיו צאצאינו גאים.

76. עצרת להקדשת לוח הזכרון שנתקיימה על הר ציון ב־ז׳ תשרי תשי״ט.
ע״י הלוח: אברהם־אבא צנוירט, מספיד.

Rally to dedicate memorial board held on Mount Zion on 21.9.1958 by the board eulogizer A. Zenwirt

נוסף לכתיבת ספר זה, העלינו את זכרון קהילותינו בצורות הבאות:

1) הקמת לוח זכרון במרתף־השואה, אשר במרומי הר־ציון בירושלים.
2) עריכת עצרות־זכרון לזכר הקדושים מדי שנה בתל־אביב, בנוכחות קהל המונים.
3) נטיעת חורשה לזכר הקדושים ביערות קק״ל, סמוך לכביש ת״א—ירושלים.

77. עצרת זכרון לחללי השואה מעירנו שנתקיימה ב־ט׳ שבט תש״ך באולם ויצ״ו בת״א.
המספיד יעקב זרובבל, יו״ר ארכיון ומוזיאון לתנועת הפועלים בת״א.
הנשיאות, מצד ימין: סטלה דורון, חיים בלמוט, אבא צנוירט, פנחס פצנבאום־אלון;
יו״ר ד״ר דוד יעקובוביץ, שמואל וולקן, גוסטה ויסמן ושמואל מרמור.

Memorial rally in honour of our town's holocaust victims, held on tet bishvat tatshah in Wizo hall. Tel Aviv.
Eulogizer Yacov Zerubabel, Chairman of archive and museum of workers movement in Tel-Aviv. Presiding from right: S. Doron, Ch. Balamut, A. Zenwirt, G. Weisman and S. Marmor.

78. הקהל המשתתף באזכרה.
The Public attending the memorial.

הפעולות האלו בוצעו ע״י ארגון עולי ערינו הקיים בישראל. לכן מן הראוי לתאר בקיצור את הקמתו והתפתחותו:

2. הקמת ארגון ליוצאי ודוביצה והסביבה והתפתחותו

בשנים 52—1951, עם גמר העליה ההמונית מפולין, נפגשו לעתים קרובות תושבי עירנו לשעבר בדירתה של גב׳ גוסטה וייסמן בת״א והביעו את תמהונם שלודוביצה, בניגוד ליוצאי רוב הקהילות הפולניות בעבר, אין מוסד שיטפל בעולים עניים שבאו באותה תקופה לישראל וגם יעשה סידורים בהקלת חיפוש כתובות של שארית הפליטה שנתפזרה בכל רחבי העולם.

79. לוח הזכרון לזכר הורינו, אחינו ואחיותינו הקדושים שהוקם ע״י הארגון בהר ציון בירושלים, במרתף הועד להנצחת קרבנות השואה.

Memorial board commemorating our sacred parents, brothers and sisters, established by the organization on Mount Zion, Jerusalem, in the basement of the comittee for perpetuating the holocaust survivors.

כאשר הופיעו בעתונים מדי פעם הודעות מטעם ארגוני־עולים שונים על תאריכי אזכרות שיתקיימו לזכר הקדושים, הורגש ביותר חוסר הארגון של עולי ודוביצה ונהפך לבעיה דחופה.

עולי ודוביצה שאלו ובצדק: למה מפגרים אנשי עירנו ואינם חולקים כבוד לנפטרים כמו בני ערים אחרות? לא נשארו קברות ומצבות אחרי הקדושים, שאפשר היה להביע שם את הצער והיגון על אבדן היקרים ולומר "קדיש" ואפשר רק להיפגש מדי שנה במקום אחד ולהפגין את הצער בתפילה כללית, כמו שהדבר נהפך למסורת אצל עולים אחרים, למה, אם כך, לא מתארגנים גם אנשי ודוביצה כדי ללכת בעקבותיהם?

ביזמת גב' וייסמן הוקם ועד מורכב מהחברים שלמה ארנהלט, חיים בלמוט, מאיר נסלרוט ז"ל ופנחס פצנבוים־אילן, שקיבלו על עצמם את התפקיד לארגן את איגוד עולי ודוביצה. נתעוררה שאלה, אם הארגון יוכל להתקיים כיחידה עצמאית, היות ולפני המלחמה היה הישוב קטן ואחרי השואה הוא ירד כל כך במספרו, עד שבשנת 1953 היו בישראל כ־75 משפחות בלבד מבין יוצאי ודוביצה.

80. אחרי עצרת הקדשת החורשה לזכר קדושי עירנו בכ"ז ניסן תשי"ט (1959) ביער הקדושים אשתאול, ע"י הרטוב.
מימין, (עומדים) אנה ברבר, פלה הרשטייל, גוסטה רימפלר, אנדה גולדברג (ברונר), מטילדה שמלצבך, יצחק רייטר, אסתר וד"ר דוד יעקובוביץ, סטלה דורון, זהבה פנסטר, מאיר נסלרוט ז"ל,
(יושבים) אבא צנוירט, שלמה ברבר, רוזיה זילברמן, גוסטה ויסמן, חנה גרינבאום, אירנה וישניצר /—/.

After the dedication rally of the wood in memory of our city's victims held on chawzein nisan tashiat in the holocaust victims forest, near Har Tuv. From right standing: A. Barber, F. Hersteil, G. Rumpler, A. Broner, M. Szmalzbach, I. Reiter, E. and Dr· D. Jakubowicz, S. Doron, Z. Fenster, late M. Neselrot
Sitting: A. Zenwirt, S. Barber, R. Silberman, G. Weisman, Ch. Grinbaum, I. Wisznicer, (—).

בעיה זו נפתרה כאשר נציגי קהילות סמוכות לשעבר, אנדריכוב, קלוריה וסוכא פנו אלינו בבקשה להקים ארגון אחד שיכלול את בני הקהילות הללו. הבקשה נתקבלה והוקם ארגון הכולל 4 עיירות שהיו לפני המלחמה מעין עיר אחת. היתה להן גימנסיה משותפת ולהוציא את סוכא גם "סטארוסט" אחד בוָדוביצה. בעיר זו היה גם בית המשפט המחוזי ומשרדים מחוזיים אחרים. מסיבה זו היו תושבי העיירות הללו נפגשים תמיד. המרחקים היו כל־כך קטנים, שבשבת ובחגים נהג הנוער של עיר אחת ללכת ברגל כדי לבקר בעיר שניה ואורגנו נשפים, פגישות חברתיות ומשחקי ספורט משותפים. התנועה הציונית והחלוצית היתה מקשרת את העיירות והרב דוד אביגדור מאנדריכוב, הבלתי נשכח, ערך ביקורים לעתים קרובות בכל העיירות מטעם תנועת ה"מזרחי".

81. ועד הארגון עולי ודוביצה, אנדריכוב, קלווריה, מישלניץ וסוכא בישראל.
מימין (יושבים) זהבה פנסטר, שמואל וולקן, ד"ר דוד יעקובוביץ, אברהם־אבא צנוירט, סטלה דורין.
(עומדים) חנה גרינבאום, רוזיה זילברמן, יצחק קורן, גוסטה ויסמן, אדולף נסלרוט, פנחס פצנבאום־אלון, פלה הרשטייל.

Comittee of the organisation survivors from Wadowice, Andrichów, Kalwarja, Myslenice and Sucha in Israel.
From right sitting: Z. Fenster, S. Wulkan, Chairman Dr. D. Jakubowicz, A. Zenwirt, S. Doron.
Standing: H. Grinbaum, R. Silberman, I. Korn, G. Weisman, A· Neselrot, P. Ilon, F. Hersteil.

במשך הזמן, על פי בקשת בני קהילת מישלניץ לשעבר, נכללה גם קהילה זו בארגון שלנו, בהתחשב עם העובדה שעד שנת 1930 בערך היתה גם העיר הזו שייכת לשיפוט המשרדים המחוזיים שמושבם היה בוָדוביצה.

הנימוקים להקמת ארגון אחד בשביל יוצאי הקהילות הללו היו נכונים, אבל לא היה אז צפוי מראש כי יבוא זמן לחבר ספר־זכרון ואז ניתקל בקשיים טכניים רבים באיסוף החומר בשביל ספר הזכרון. קשה לכתוב ספר זכרון על קהילה אחת, ועל אחת כמה וכמה על 5 קהילות ביחד, ובכן: אם הקורא ימצא ליקויים כלשהם בספר, יתחשב נא בנימוקים הללו.

באסיפה הראשונה שהתקיימה ב־ט׳ בשבט תשי״ד 1953 אחרי תפילת ״יזכור״ לזכר הקדושים והשמעת הרצאות, הוחלט להקים את ארגון עולי עירינו ולקבוע את היום הזה מדי שנה בשנה כיום־אבל משותף לקהילותינו שנכחדו. נבחר יום אבל סמלי ולא יום של ה״אקציה״ האחרונה בגיטו ודוביצה, שהתקיימה בתשעה־באב, מכיון שקהילות קלווריה ומישלניץ חוסלו ביום אחר, ומלבד זאת גם ל״אקציה״ של תשעה־באב בוַדוביצה קדמה אקציה אולי עוד יותר גדולה ב־2.7.42 היה רצוי, איפוא, לקבוע תאריך סמלי.

נבחר ועד עם כותב השורות האלה כיו״ר, שמואל וולקן כמזכיר ומאיר נסלרוט ז״ל כגזבר והוטל עליהם התפקיד לנסח את תקנות הארגון. הוחלט לכלול בין תפקידי הארגון הגשת עזרה כספית לחברים עניים ע״י הקמת קופת הלוואות. הארגון נרשם כחברה בח׳ יוני 1954. הקופה הנ״ל עשתה רבות במרוצת הזמן למען חברים שנמצאו במצוקה, ע״י חלוקת הלוואות בלי ריבית בעיקר לעולים חדשים. תיאור פעולות הקופה, החורג ממסגרת ספר זה, זכאי לפרסום במקום אחר.

הארגון פועל גם בשטח התיעצויות ועזרה רוחנית למען חבריו ונמצא בקשרים הדוקים עם מספר יוצאי עירינו הגרים בחו״ל. בעת ביקורם בישראל נערכות לכבודם מסיבות קבלת־פנים לבביות ע״י ועד הארגון, בבתי קפה בת״א או במקומות פרטיים:

בשנים האחרונות נערכו הפגישות הללו לכבוד:

הנקה בדר־פולר מדטרויט
הנקה בורטא צוקר מקנדה
ד״ר מוריס טיברגר מניו יורק
גניה צימרשפיץ־שיקמן מאוסטרליה
ד״ר לאון צימרשפיץ מוורשה
לאצקה זלטנרייך־רומלט מאנטוורפן
קוקה רומלט־רייז
א. שוֹבֶל מגרמניה
צילה שובל־לאטאש מגרמניה
בלקה שיכטר־גינזברג מניו־יורק — כולם יוצאי ודוביצה.
גניה גולדברגר־זיידנברג מלונדון
הוגו זילביגר מניו־יורק — שניהם יוצאי אנדריכוב.

כאמור לעיל, קיבל על עצמו הארגון כתפקיד ראשון להנציח את זכרונם של קדושי עירינו שנשמדו ע״י הנאצים. שנה־שנה מתקיימת אזכרה ב־ט׳ שבט בתל־אביב אשר במרכז הארץ. נעשים מאמצים לקיים את האזכרה ברמה גבוהה. נואמים אנשי צבור מפורסמים, ברובם נציגי ״יד ושם״, אלה שעושים בקורת מפרספקטיבה היסטורית על מה שהתרחש בעת השואה ומוציאים את המסקנות.

חוץ מזה הבענו יראת־כבוד לקדושים ע״י הקמת לוח זכרון בהר־ציון בירושלים במרתף־השואה. העצרת להקדשת הלוח נערכה במקום ב־ז׳ תשרי תשי״ט (1958).

הצורה השלישית להנציח את זכר האומללים היא נטיעת חורשה ביער הקדושים באשתאול ע״י הרטוב. ניטעו 1500 שתילים על מגרש שאליו מוביל השער מס׳ 9. החורשה נושאת את השם ״חורשת קדושים קהילות ודוביצה, אנדריכוב, קלווריה, מישלניץ וסוכא״. את הרעיון הזה של יער הקדושים יזמה הקרן הקימת לישראל בשאיפה, שהיער יכלול במרוצת הזמן 6 מיליונים עצים כשכל אחד ינציח זכרו של קרבן אחד מקרבנות השואה.

עצרת הקדשת החורשה התקיימה בכ״ז בניסן תשי״ט (1959). השתתפה בה קבוצת אנשי עירנו. מדי שנה ביום הזה מבקרים אלפי אנשים ביער הזה, כדי להעלות את זכרונם של הקדושים. במשך שנים צמחה החורשה ויש להניח שבמשך הזמן היא תתפתח לחורשה עבותה, שבצל עציה יהגו המבקרים בטרגדיה של היקרים שלנו שניספו.

הצורה הרביעית להנציח זכרונם של הקהילות והקרבנות היא הספר שלפנינו שנערך, בעמל רב, הודות לרצון העז שפעם בלבנו להציב יד ושם לעירינו.

אין אנו מתעלמים, כמובן, שלכל צורות ההנצחה האלו יש לזקוף ערך סמלי ורגשי בלבד. ההנצחה האמיתית של נשמות יקירינו שניספו תהא בלי־ספק כאשר נוסיף לשמור אמונים למורשת היהודית שהם הנחילונו, כאשר נלך בדרכים בהן שאפו הם לחנך אותנו ונזכור את אצילות־רוחם וזיקת־נפשם, את דביקותם בערכי־הנצח של היהדות וברוח זו נחנך ונגדל גם את צאצאינו, נכדיהם וניניהם של קרבנות־השואה.

נקים לנשמות יקירינו מצבות חיות, כאשר דמויותיהן המאירות ויפי חייהם יוסיפו להיות בלבותינו וישמשו לנו כתמרורי־דרך בחיים!

רשימת התמונות

עמוד

תקוני טעויות

עמוד	שורה	נדפס	צ"ל
10	32	מידע	מדע
11	4	קבלת פרס	לקבל פרס
16	15	לאסוננו	לאסונו
16	22	הכריזה גם	השיגה
16	22	על האיסור	את האיסור
29	17	בשסות	בשסוע
38	30	ההשמצה	ההודעה
40	הערה 1.	מטעימים	מוטעים
62	10	ירידת נכסיו	ירידה מנכסיו
62	אחרונה	זרקאורים	זרקורים
65	14	ובחדריים	ובחדרים
79	29	רוף,	רוף, יוליוס רייך,
83	26	לעורכי דין) [3]	לעורכי דין [3])
111	19	וקבלם	וקבלת
144	34	פרנצל	פרנקל
145	26	תש"כ	תש"ב
150	19	לטארנוגבזג	לטארנוֹבזג
150	27	העמיק	העמיד
170	38	בהכ"נ (רמ"ו) רמ"א	בהכ"נ פופר
173	36	בן	בין
175	אחרונה	הנפטי	הנפתי
179	33	ולמרות ש־	ולמרות שחלק מהם
179	הערה 1.	ב־29.5.40	ב־29.5.42
199	25	חד־פעמים	חד־פעמי
201	מקרא 14—13	הדרך זשופ	הדרך לשופ
214	25	פרידק, וישיק	פרידק וישיק
230	16	גראקטיקה	פראקטיקה
235	19	ברטה	מרקוס, ברטה
235	אחרי שורה 19	להוסיף	חלק משפחת זיינבל גוטר
236	אחרי שורה 5	להוסיף בחלק בני משפחה	הס מוניק, שלמה, הנק וזיגמונט
236	אחרי שורה 22	להוסיף בחלק בני משפחה	וולקן דוד ואחותו נחה
236	אחרי שורה 26	להוסיף בחלק בני משפחה	ורמוט ברוניה ויתר המשפחה
246	טור 2 שורה 36	ארטי	ארעי
247	טור 1 שורה 12	יעקובוביץ ירוט	ירוט
247	טור 1 שורה 13	יעקובוביץ ישראלי	ישראלי
252		להוסיף בהערות	3. ר' ע' 251 הערה 3.
253	הערה 2.	להשיבו	להושיבו
280	30	מספסל	מהספסל
283	13	שיעימיד	שיעמיד
283	36	פועל	פעל
320	12	ליל	לילי
327	אחרונה	(תהילים ע"ו, ו')	(תהילים ע"ח, ו')
328	1	מכון הרב קוק ומוסד ביאליק	מוסד ביאליק של הסוכנות היהודית לא"י
330	27	ר' שאול ווייל זצ"ל המתייחס לבית דוד המלך ע"ה	ר' שאול ואהל זצ"ל המתייחס לבית דוד המלך ע"ה ושלפי המסורת היה מלך יום אחד במדינת פולין אחרי מותו של סטפן באטורי בשנת 1586.
330	33	בשנת 1868	בשנת 1868, עלה אחרי זמן מסויים.
333	4	צנירט	צנוירט
361	17	מיני	מני
384	27	ב־350%	ב־400% בערך (ר' ע' 27)
392	29	שטיין	שיין
393	13	חיים ניימן	חיים ויינמן
408	6	גסטר	גסנר
422	26	קיגר	קריגר

תקוני טעויות

המשך

עמוד	טור	שורה	נדפס	צ״ל
43		10	השורה מיותרת	
89		23	שמואל	שמואל שמשון (סַמק)
170		14	אברהם אבא	אברהם עבר
״		19	שמואל יהודה	שמואל (שמלקה) יהודה
179 הערה 1		2	29.5.40	29.5.42
211		11		מלכה (מַלה) רוזנר.
233	2	4 מלמטה		סַלה, השק ואלטר־ברוך
234	2	16		גרטל, הרש (השק) ומשפחתו
236	2	7	ניסן וזליג	ניסן, זליג, זושיה ומשפחתה
242	2	27	טיבה	טובה
243	הערות—להוסיף : בעד כל יתר אי־דיוקים ושבושים ברשימות השמות, עם הקוראים הסליחה.			
266		33	פנצר	מצנר
296		11	הוקם	הוקם גיטו
״		26	אדוף	ארנולד קורן (בארצות הברית)
341		4	שנתן	שלמד
״		11	חיה	חוה
344		17	אשר אריה	אלכסנדר זיסל יקובר
358		33	מאוהב	אהוב
375	1	10	ברנר	בדנר
376	1	3	נפתלי וחיה	נפתלי, חוה ומשפחתם
396		14	שטיין	שיין
419	1	10, 7—4,	הנדל	הנדלר
420	1	2	לנגנם	לנגסם
421	2	2	בלה	הלה
422	1	3	רנד גיטלה	רוט גיטלה
״	1	17	שטמר	שטמר וחלק משפחתו
422	1	11	השורה מיותרת	
429		1	סוכא לידי זיביץ	סוכא ליד זיביץ
445	2	2	2	3
452		2 מלמטה		ועדת הבקורת

Jakubowicz
* PXV
(Wadowice)
1967